DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i3A33en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Towards a history of the Romanian punctuation

Adina Chirilă*

Faculty of Letters, History and Theology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timişoara, Romania

Article info

History:
Received November 17, 2015
Accepted November 30, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
text editing
philology

Abstract

In the process of constructing an academic edition for old and pre-modern texts, although they thoroughly record and comment the phonetic, morphological, syntactic, and lexical variants of a text, its omissions and interpolations, etc., the Romanian philologists tend to deal tacitly with the problem of punctuation, by adding rational, syntactic punctuation, according to the contemporary norm. This method has certain advantages for the general public, but, in fact, falsifies the text, because it puts the actions of a secondary agent—the editor—on the author. Moreover, the lack of perfect archæological relevations of the Romanian old and pre-modern texts—which would show, in this respect, the more or less consequent working habits of our early writers—leads, at least for the moment, to the impossibility of presenting the scientific community with a history of the Romanian punctuation. This is, nevertheless, an idea whose achievement depends on an objective re-evaluation of our contemporary editorial practice.

Complex neurolinguistic studies have shown that in the process of silent reading of a text structured according to the modern rules of editing, the visual image of the linguistic elements on the typographic row (and, to some extent, on the handwritten row) is perceived and decoded in the cortex more rapidly than their auditory form, following certain inborn, as well as acquired, perfectible cognitive characteristics. However, the reading rhythm is influenced by textual variables (e.g., different levels of conceptual complexity in discourse, elements that surpass the frame of prediction created by the syntactic and semantic flow previously witnessed, etc.—which lead to an increased ocular fixation duration, a decreased saccade length, and an increased frequency of regression, Rayner & Pollatsek, 1989, Rayner, 1998), as well as typographical variables (different fonts, uneven lines, omission or incorrect use of punctuation symbols: space between words, comma, etc.). Researches such as these suggest that the millenary effort of scribes and typographers to increase the access to the content of books has resulted not only in the simplification of the neurophysiologic process of reading (through, e.g., disrupting *scriptio* / *scriptura continua* and introducing the visual marks of punctuation), but also in a gradual conditioning of the performance in the act of reception and comprehension of a text. Thus, a reader cannot be but a person of their epoch, and of the environment in which they evolve, shaped to optimally meet the features of a text constructed according to contemporary graphic norms or to those that are conventional in a specific context. Any nonstandard *mise en page* is, perceptively, an anomaly; that might, in certain circumstances (i.e., in literature), be stylistically and æsthetically recuperated (Vianu, 1968, p. 50–51) (e.g., Apollinaire's pictograms and ideograms, Mallarmé's typographical experiments, Beckett's æsthetical prospects, and, lately, the literary games in a limited number of characters, hosted on mobile phones' displays—Crystal, 2008, p. 74–86), but which, nevertheless, rises a difficulty to the reader.

From this point of view, the encounter between a reader and a text belonging to a past epoch requires naturally the adjustment of one towards the other: either by dispensing with the prerogative of an easy reading, as to the former, or by getting rid of some of its specific constitutive elements, as to the latter. In both cases, the process means the amputation of an organism that is sufficient and perfect in one context, but not functional, or only partially functional in another.

*Email address: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

In practice, throughout centuries, the one that has been usually "sacrificed", assuming the position of an object under constant adaptation, has been the book—extreme cases of such interventions being those of the abridged versions of the poems of Antiquity, linguistic rewritings of late medieval texts, which, at any time, remain relevant for the human spirit, but have become obscure on account of linguistic evolution, etc. These, and also those that claim fewer interventions upon the morphology of a text aim at preserving the text, namely its content, in the awareness of the general public[1].

However, a text is never just the story told by it. Its original aspect, at various levels, measures the capacities and needs of a certain epoch; its origin, its variants, or, on the contrary, the lack of variants, the identity of the agents that have produced the text and, later on, modified it, their reasons and purposes, etc. influence its reading and its message toward a present reader (Shillingsburg, 2006, p. 33). Any operation upon the text brings it closer to a form that is valid and important to the time of its alteration, but the same operation severs the text from the context that has generated it.

It follows that the decision of editing an old text according to certain principles ought to emerge after a profound deliberation upon the gain that might be obtained by the modern reader, and the loss suffered by the text. When the former has greater value (by the content of the text, by its moral or ethical value, by its founding character concerning a given domain, etc.), the editing would be reader-orientated; otherwise, there must prevail the text as a mirror of the epoch that has produced it. Thus, the question if a certain text should undergo the most severe editorial procedures in order to present itself as a scientific edition, or, on the contrary, if it should undergo the editorial procedures toward an ordinary edition is somehow wrong and hurried, ignoring a necessary prior question: if that particular text would contribute to the knowledge of the general public, so that the intervention upon the form of the text (punctuation, segmentation, text division, etc.) might be justified as means of making it more accessible.

Abreast letters and accents, punctuation is part of the *lexical codes* of a text (to distinguish them from the *bibliographic codes*—the type fonts, the deployment of the blanks, the binding, etc.), that influence the reading of the text[2]. Its emergence, development, and improvement—beginning with the 6th – 7th centuries, in texts that conveyed information to the mind through the eye (Parkes, 2012, p. 1)—would have satisfied the need for clarity and facility in reading and understanding the Latin and, later on, the vernacular texts. We admit that, moving from one cultural area to another, one cannot assume generalisations about the history of punctuation in Europe, but ought to observe the specific character of each area's evolution[3]; still, there are some aspects concerning the activities of writing, copying and printing

[1] We thus understand how pertinent an idea would be that of constructing a modernized edition of, e.g., Dimitrie Cantemir's *Istoria ieroglifică*, with a contemporary grammar!

[2] Answering to a correspondent who has asked for advice on how she should bring up her daughter, Jérôme gives the following answer (in letter 107.12, *Ad Lætam, de institutione filiæ*), that shows very well the early scribe's concern for clarity and accuracy: "Pro gemmis aut serico diuinos codices amet, in quibus non auri et pellis Babyloniæ uermiculata pictura, *sed ad fidem placeat emendata et erudita distinctio*." [cf. Fr.: « Au lieu des gemmes et de la soie, qu'elle aime les volumes divins. C'est pas dans la mosaïque enluminée d'or ou de cuir de Babylone qu'elle cherche son plaisir, mais dans *la netteté correcte et savante des textes*. » (St. Jérôme, 1955, p. 156); v. Idem, p. 212, note *P.* 156, *l.* 19 : « Cette netteté s'obtient surtout par la ponctuation, à qui convient spécialement le mot *distinctio* » / Engl. "Instead of jewels or silk let her love the manuscripts of the Holy Scriptures, and in them *let her prefer correctness and accurate arrangement* to gilding and Babylonian parchment with elaborate decorations." (St. Jérôme, 1933, p. 364/365); italics added].

[3] At the end of year 1470, Guillaume Fichet was adding Guarini de Vérone's small treatise about punctuation marks and their correct use to Gasparino Barzizza de Bergame's *De Orthographia*, and in Paris, during the 16th century, humanist typographers such as Simon de Colines, Geofroy Tory, Christian Wechel, Robert Estienne were deeply concerned about the quality of the reproductions of Latin, Greek, Hebrew and French texts that were being made in their shops, and about orthography, grammar, accents and punctuation, as well as about the emendation of the typographical characters (Perrousseaux [s.a.], p. 223); approximately at the same time, *Scrisoarea lui Neacșu* [Neacșu's Letter] (1521) does not show proper punctuation marks, only a separating dot between words or sequences of various length, with no real textual function; in PH, the use of punctuation marks (punctus, comma and double punctus) "este, în general, arbitrară" [is, generally speaking, arbitrary] (Gheție & Teodorescu, 2005, p. 35); and in CB, the ambiguous distribution of various marks suggests the idea that "nu se poate ști cu certitudine la ce serveau aceste semne sau ce marcau ele într-un astfel de text" [one cannot know for certain what the purpose of these marks was, and what they used to mark in a text as such] (Gafton, 2003, p. XLV, note 55; cf. p. XLVI, note 57); etc.

throughout the continent which cannot be denied *a priori*, namely: a) that there is a reason for how one uses the system of punctuation in a given text; b) that, at some point, as in the case of grammar and vocabulary, the tendency of emendating the punctuation of a text emerges, either by introducing marks where weren't before, or by replacing some with others, or by adopting new typographical or handwritten types; c) that two punctuation systems may operate, the rhetoric and the syntactic one, and that, at least in some cases, the authors chose and apply one of them more or less consequently.

To act upon these premises, as unlikely their pertinence be in the Romanian case, is not more noxious than to act upon the idea that, in order to facilitate the access of the modern reader to the content of the text (a reader who might not be as interested as we expect them to be), the editor should tacitly provide the text with rational punctuation (as they run through the text, following their own understanding of its content, or—when biblical texts are involved—the guidance of a canonical modern edition), "în lipsa totală de punctuațiune sau în locul celei greșite din mss" [in the absolute absence of punctuation or instead of the wrong punctuation of the manuscripts] (Russo, 1912, p. 61–62).

> Since editing a text in an academic way is regarded as preserving the auctorial intention, thus being retrospectively oriented, the editors do not cease to underline the necessity to evaluate the form of a text in the light of language evolution up to and around the moment of the creation of the text. Consequently, when one appreciates a linguistic form as correct or wrong, they do it in the presence and under the authority of a norm, one that can transgress the norm of the text, of the patois or of the cultural region represented by the text or by the text's author, but nevertheless real at that time. When it comes to the punctuation issue, there isn't a similar control structure available for old Romanian. This leads to dwelling on the punctuation as if it belonged to the bibliographical code, and to operating upon it under the guidance of the modern syntactic punctuation. This manner might be justified through the idea that the punctuation signs that mark out the syntax of a text are somehow redundant, they appear when and where the semantics of the text asks for them; thus the modern editor only renders evident something that already exists in the text, and does not falsify it (as it would be the case if the editor phonetically and grammatically homogenized or modernized the text). Still, this position (radically manifested in Stein, 1985, p. 214–222) does not represent, for the text itself, a more valid argument towards the emendation of the punctuation than towards the preservation as its original state.

The adverb *tacitly* ought to be the object of critic though, because it blurs the line between the work of the original author (or copyist, typographer), and the work of the modern editor—the objective data, and the subjective editorial judgement (Draguet, 1977)—, by bringing to the level of the original text every modification, addition and omission performed by the editor. The observation does not concern the opportunity of the intervention (which, in fact, is compulsory when one constructs a *critical* edition—see Chiari, 1951—, even if the editorial decisions were burdened by uncertainty when the editor has to uncover the archetype or the original text, or to chose between more plausible conjectures), but the prerogative of putting the actions of a secondary agent, even unintentionally, on the author.

About the punctuation rendered by the critical editions dedicated to the old Romanian texts, we know, by a centenary convention, that it does not reflect the one of the original pages[4]. This has become so self-evident and normal a fact that the fundamental and minute interventions in the field of philology of Onu (1973, 1978), Gheție & Mareș (1974) do not make reference to the problem of punctuation and to the editor's right to normalize it. But to know that we do not know something does not represent an acceptable solution to a problem, since the inquiring reader, who might ask about the original aspect of a text's punctuation, find him/herself in the position to recommence the work of the editor, by scouring

[4]When we do not forget, actually: "Citim de obicei textele mai vechi în ediții moderne, fără să ne gîndim prea mult la faptul că punctuația lor este actualizată, modificată conform normelor în curs" [We usually read old texts in modern editions without too much thinking that their punctuation is actualized, transformed according to the current rules] (Zafiu, 2006).

the text in the old method of writing and the original alphabet; their predecessor's effort to transliterate or transcribe the text is thus futile to them. The gain of the ordinary reader translates into a loss, not easily retrieved, for the specialist. One might object to this point of view by saying that, while constructing a sound critical edition, the editor has already studied this particular aspect of the text too, evaluating it as accidental (Greg, 1966, p. 376) or substantive (Parkes, 1998, p. 337), and operating upon it consequently. However, when the editor's interpretation is insufficiently sustained, or when the decision to ignore the "wrong" punctuation of the original is not documented, the re-examination of the data appears as a necessity. Renouncing some elements of the editorial model described by B.P. Hasdeu (1878, I, pp. 3-4), and, later on, the reserve of the Romanian editors concerning the drastic principles of the *diplomatic* editorial model, of François Masai (1950)[5] and others, have resulted in the lack of perfect archæological relevations of the Romanian old and pre-modern texts—each of them be the groundwork of a (more or less detailed) critical edition; or, as an objective corpus—the data for monographies about, e.g., the history of the Romanian punctuation (cf. Parkes, 2012), or the history of the reception of a text whose punctuation has been modified, augmented or reduced, throughout centuries, from one copy to the other; etc.

> The reason of a program that has allowed little space for diplomatic editing is connected to the need to recoup, to the general public benefice, the old and pre-modern Romanian culture, in a permanent race against time; while, by adopting the model of the Belgian school of philology, of Fr. Masai, L.M.J. Delaissé, H. Vanderhaven, of Charles Samaran from Geneva, or that that can be deduced from the more recent theories of D.F. McKenzie (2002) and Jerome McGann (1983) etc., the construction of the critical and general editions would represent secondary attempts, coming after the diplomatic ones, and coming too late in some cases.

For the time being, and, probably, for the years to come, the desire of presenting the history of the Romanian punctuation remains as such. We lack a much necessary objective corpus through which one would trace, without the impediment of the Cyrillic alphabet, the linguistic practice, in this respect, of the authors, transcribers, and typographers of the past—long before any model of *interpungere* would be described, though briefly and with a hesitating terminology, by Dimitrie Eustatievici Brașoveanul (1757), Constantin Diaconovici-Loga (1822), Ion Heliade Rădulescu (1828), Timotei Cipariu (1877).

Bibliography

Barbu, V. (1988). *Probleme și orientări în editarea literaturii medievale*, in "Limba română", XXXVII, nr. 3, p. 143–153.

CB = *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", 2003.

Chiari, A. (1951). *La edizione critica*, in *Problemi ed orientamenti critici di lingua e di letteratura italiana*. II. *Tecnica e teoria letteraria*, Milano.

Cordingley, A. (2006). *The Reading Eye from Scriptura Continua to Modernism: Orality and Punctuation between Beckett's L'Image and Comment c'est / How It Is*, in "Journal of the Short Story in English. Les Cahiers de la Nouvelle". Special issue: *Orality in the Short Story in English*, nr. 47, Presses De L'Université D'Angers, p. 49–63.

Crystal, D. (2008). *Txtng. The Gr8 Db8*, Oxford University Press.

Draguet, R. (1977). *Une méthode d'édition des textes syriaques*, in Robert H. Fischer (ed.), *A Tribute to Arthur Vööbus: studies in early Christian literature and its environment, primarily in Syrian East*, Lutheran School of Theology, Chicago, p. 13–18.

Drimba, V. (1985). *Ediție diplomatică și ediție critică*, in "Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte", Seria IV, tomul VII, p. 85–92.

Gafton, Al. (2003). *Studiu filologic* la CB, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. IX–CV.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, Editura Enciclopedică Română, București.

Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic* la PH, I, Editura Academiei Române, București, p. 23–75.

Greg, W.W. (1966), *Collected Papers*, Oxford University Press.

Hasdeu, B.P. (1878). *Cuvente den bătrîni*, I, Tipografia Sicietății Academice Române, București.

St. Jérôme (1933). *Select Letters of* . With an English translation by F.A. Wright, London, New York.

St. Jérôme (1955). *Lettres*. Tome V. Texte établi et traduit par Jérôme Labourt, Paris, «Les belles lettres».

[5] See also Drimba (1985, p. 88–90) and Barbu (1988, p. 146–148).

Masai, Fr. (1950). *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, in "Scriptorium", IV, fasc. 2, p. 177–193, CrossRef.
McGann, J.J. (1983). *A Critique of Modern Textual Criticism*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
McKenzie, D.F. (2002). *Making Meaning: "Printers of the Mind" and Other Essays*, University of Massachusetts Press, Amherst.
Onu, L. (1973). *Critica textuală și editarea literaturii române vechi. Cu aplicații la cronicarii Moldovei*, București.
Onu, L. (1978). *Tehnica editării textelor românești vechi*, in Elena Barborică, Liviu Onu, Mirela Teodorescu, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice*, București, Editura Didactică și Pedagogică (ed. I, 1972).
Parkes, M.B. (1998). *Medieval Punctuation and the Modern Editor*, in *Filologia classica e filologia romanza: esperienze ecdotiche a confronto*. A cura di Anna Ferrari, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, p. 337–349.
Parkes, M.B. (2012). *Pause and Effect. An introduction to the History of Punctuation in the West*, Ashgate (ed. I, 1992).
Perrousseaux, Y. [s.a.]. *Histoire de l'ecriture typographique de Gutenberg au XVIIe siècle*, Atelier Perrousseaux, [s.l.].
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
Rayner, K. & Pollatsek, A. (1989). *The Psychology of Reading*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, CrossRef.
Rayner, K. (1998). *Eye Movements in Reading and Information Processing: 20 Years of Research*, in "Psychological Bulletin", vol. 124, nr. 3, p. 372–422, CrossRef.
Russo, D. (1912). *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Socec & Co.
Saenger, P. (1997). *Space Between Words: The Origins of Silent Reading*, Stanford University Press.
Shillingsburg, P.L. (2006). *From Gutenberg to Google. Electronic representations of literary texts*, Cambridge University Press.
Stein, G. (1985). *Lectures in America*, Beacon Press, Boston.
Vianu, T. (1968). *Cercetarea stilului*, in *Studii de stilistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 41–59.
West, M.L. (1973). *Textual Criticism and Editorial Technique (applicable to Greek and Latin texts)*, B.G. Teubner, Stuttgart.
Zafiu, R. (2006). *Din istoria punctuației*, in "România literară", XXXIX, nr. 48.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

EDITORIAL

doi:10.17684/i3A33ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Pentru o istorie a punctuației românești

Adina Chirilă*
Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Despre articol

Istoric:
Primit 17 noiembrie 2015
Acceptat 30 noiembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
editarea textelor
filologie

Rezumat

În practica realizării ediților academice pentru textele românești din epoca veche și premodernă, chiar atunci cînd se înregistrează cu scrupulozitate, în aparatul critic, și sînt comentate în ample studii lingvistice și filologice variantele fonetice, morfologice, sintactice și lexicale pe care le cunoaște un text, erorile grafice, omisiunile și interpolările ș.a., problema punctuației este rezolvată în mod tacit, prin adăugarea unei punctuații sintactice raționale, după norma modernă. Procedeul are unele avantaje pentru cititorul de azi, însă, în fapt, falsifică textul, întrucît pune pe seama autorului originar, fie și neintenționat, faptele unui agent secundar: editorul. În plus, inexistența la noi a releveelor arheologice perfecte ale acestor texte—care să pună în evidență și habitudinile mai mult sau mai puțin conștientizate și constante ale scribilor din vechime—face imposibilă, deocamdată, alcătuirea unei istorii a punctuației românești. Rămîne aceasta un deziderat însă, a cărui realizare depinde de reevaluarea obiectivă a practicii editoriale contemporane.

Cercetări complexe de neurolingvistică au pus în evidență faptul că, în timpul lecturii intime, în tăcere, a unui text structurat în concordanță cu normele moderne de redactare, imaginea vizuală a unităților lingvistice din rîndul tipografic (și, într-o anumită măsură, manuscris) se înregistrează și se decodifică la nivelul cortexului mai repede decît corespondenta ei sonoră, urmînd unor particularități cognitive individuale atît înnăscute, cît și deprinse și perfectibile. Ritmul lecturii poate fi perturbat însă de variabile textuale (e.g., grade diferite de complexitate conceptuală a discursului, elemente care depășesc aria de previzibilitate conturată de constructul sintactic și semantic parcurs anterior etc.—ceea ce determină o durată de fixare oculară mai mare, o scădere în amplitudinea mișcărilor intermitente ale ochiului și creșterea frecvenței regresiilor, Rayner & Pollatsek, 1989, Rayner, 1998) și tipografice (alternarea tipurilor de literă, lungimi diferite ale rîndurilor, omiterea ori implicarea eronată—în raport cu norma—a simbolurilor punctuației: pauza dintre cuvinte, virgula ș.cl.). Studiile de acest tip demonstrează că efortul milenar al scribilor și al tipografilor de a spori accesul la conținutul cărților a avut ca rezultat nu doar simplificarea procesului neurofiziologic al lecturii (prin renunțarea, bunăoară, la *scriptio* / *scriptura continua* și introducerea mărcilor vizuale ale punctuației), ci și o progresivă condiționare a performanței în actul receptării și comprehensiunii textului. Astfel, cititorul nu poate fi decît omul epocii sale și al contextului în care evoluează, format pentru întîlnirea la nivel optim cu un text construit în deplină concordanță cu normele grafice contemporane sau cu cele convenționale într-un mediu specific. Orice *mise en page* nestandardizată se constituie, perceptiv, într-o anomalie; care, eventual și în anumite circumstanțe (i.e. literare), poate fi recuperată stilistico-estetic (Vianu, 1968, p. 50–51) (v., e.g., pictogramele sau ideogramele lui Apollinaire, experimentele tipografice ale lui Mallarmé, explorările estetice ale lui Beckett și, în ultima decadă, jocurile literare desfășurate într-un număr limitat de caractere, pe ecranele telefoanelor mobile—Crystal, 2008, p. 74–86), dar care, altminteri, prezintă o dificultate pentru lector.

Din acest punct de vedere, întîlnirea dintre un cititor și un text aparținînd unei epoci diferite necesită în mod firesc ajustarea uneia dintre entități în direcția celeilalte: fie prin renunțarea de către prima la prerogativul de confort al lecturii, fie prin eliminarea de către cea de-a doua a unora dintre elementele ei

*Adresă de corespondență: *chiriladina@yahoo.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

specifice constituente. În ambele situații, procesul presupune amputarea unui organism suficient și perfect într-un context, însă nefuncțional ori doar parțial funcțional în altul.

Istoria receptării textelor culturii universale, de la un secol la altul, arată că, de obicei, în relația carte – cititor, cea care este „sacrificată", supusă adaptării, este prima, cazurile extreme și la îndemînă înregistrînd în rîndul lor ediții prescurtate ale poemelor Antichității, prelucrări lingvistice ale operelor vernaculare din Evul Mediu tîrziu ori din zorii modernității, relevante oricînd pentru spiritul uman, însă devenite obscure din pricina evoluția limbii, etc.—demersuri apărate de către inițiatorii lor cu mai puțină sau mai multă îndreptățire. Acestea dar și cele care presupun intervenții mult mai mici în morfologia textului au drept miză salvarea textului respectiv în conștiința cititorului generic, a textului simplu ori *a textului, pur și simplu*[1].

Totuși, un text nu este niciodată doar un text și cu siguranță nu este *un text pur și simplu*. Aspectul său originar, pe diverse planuri, reprezintă măsura putinței și a nevoilor unei epoci; originea textului, variantele pe care le cunoaște ori, dimpotrivă, singularitatea lui, identitatea agenților care au produs textul în sine și au operat asupra acestuia, motivele călăuzitoare etc. orientează felul în care este citit acel text și, în consecință, în care este preluat mesajul său (Shillingsburg, 2006, p. 33). Orice intervenție asupra textului îl apropie de unul valabil și important pentru epoca în care este operată aceasta, dar îl rupe, inevitabil, de contextul care l-a generat.

În lumina aceasta, editarea într-un fel oarecare a unui text din epocile trecute apare în primul rînd ca rezultat al temeinicei cumpăniri între cîștigul pe care l-ar simți cititorul modern și pierderea suferită de text. Cînd se consideră că cel dintîi are o greutate mai mare (prin natura informației conținute de text, prin valoarea morală ori etică a mesajului, prin caracterul fondator într-un domeniu spiritual ori intelectual etc.), editarea se va pune în slujba cititorului; în alte situații însă, trebuie să prevaleze textul ca oglindă a epocii ce l-a generat. Astfel, problema dacă unui anumit text i se consacră efortul alcătuirii unei ediții academice în cel mai sever sens cu putință ori „doar" a unei foarte bune ediții de popularizare este oarecum greșit pusă și trece peste o întrebare prealabilă: dacă textul respectiv ar contribui la cunoașterea generală, astfel încît să fie justificată intervenția la nivelul formei (punctuație, segmentare, întregirea prescurtărilor, uniformizare grafică ș.a.), în vederea obținerii accesibilității lui (argument invocat îndeobște), cu prețul pierderii (ori, în cazul fericit, al trecerii în plan secund, în aparatul critic) aspectului său originar.

Alături de litere și accente (esențiale în sistemele grafice ale unor limbi ca elena ori franceza, mai puțin importante în română, de exemplu), punctuația este parte a *codurilor lexicale* ale unui text (acestea, diferite de *codurile bibliografice*—tipul de literă, distribuția spațiilor albe, legătura cărții etc.), de care depinde lectura textului[2]. Instituirea, dezvoltarea și rafinarea ei începînd cu secolul al VI-lea – al VII-lea d.Ch.[3] în discursuri ce se adresau minții prin văz (Parkes, 2012, p. 1), au stat sub semnul nevoii de claritate și ușurință, mai întîi în privința parcurgerii și stăpînirii textului latin, apoi ale celui vernacular. Admițînd că, trecînd dintr-un spațiu cultural în altul, nu pot fi generalizate observațiile privind istoria punctuației în Europa, ci trebuie să se țină seama de specificul evoluției fiecărei arii în parte[4], rămîn totuși cîteva aspecte pe care nu

[1] Înțelegem astfel cît de pertinentă ar putea fi ideea realizării unei ediții modernizate a operei lui Dimitrie Cantemir *Istoria ieroglifică*, de exemplu, cu o gramatică adaptată normelor literare actuale.

[2] Răspunzînd unei corespondente care-l întrebase cum să-și crească fiica, Ieronim îi dă următorul sfat (în epistola 107.12, *Ad Lætam, de institutione filiæ*), sintetizînd foarte bine grija pentru acuratețe a grămăticului timpuriu: „Pro gemmis aut serico diuinos codices amet, in quibus non auri et pellis Babyloniæ uermiculata pictura, *sed ad fidem placeat emendata et erudita distinctio*." [„În locul nestematelor și al mătăsii, să iubească sfintele Codice în care nu e viermuita sulemenire a aurului și a măștii babiloniene; ci pentru credință să-i placă *îndreptata și învățata podoabă*." (trad.: dr. Dan Negrescu); cf. fr.: « Au lieu des gemmes et de la soie, qu'elle aime les volumes divins. C'est pas dans la mosaïque enluminée d'or ou de cuir de Babylone qu'elle cherche son plaisir, mais dans *la netteté correcte et savante des textes*. » (St. Jérôme, 1955, p. 156); v. Idem, p. 212, nota *P.* 156, *l.* 19: « Cette netteté s'obtient surtout par la ponctuation, à qui convient spécialement le mot *distinctio* » / Engl. "Instead of jewels or silk let her love the manuscripts of the Holy Scriptures, and in them *let her prefer correctness and accurate arrangement* to gilding and Babylonian parchment with elaborate decorations." (St. Jérôme, 1933, p. 364/365); subl.n., A.C.].

[3] Sporadice exemple de punctuație, prin punct sau spațiu între cuvinte, ori o combinație între acestea două pot fi întîlnine în papirusuri ce au supraviețuit din secolul al III-lea î.d.Ch.

[4] La sfîrșitul anului 1470, Guillaume Fichet adăuga lucrării *De Orthographia* a lui Gasparino Barzizza de Bergame un mic

le putem nega *a priori* ansamblului activității medievale de scriere, copiere și tipărire a textelor, din orice parte a continentului: a) că există o justificare pentru maniera în care se face uz de sistemul punctuației în textul lucrat; b) că, de la un moment dat, intervine și în privința punctuației, ca și la nivelul gramaticii și al lexicului tendința de a emenda textul, fie prin introducerea unor semne acolo unde nu existaseră înainte, fie prin înlocuirea unora cu altele, fie, în sfîrșit, prin adoptarea unor caractere tipografice ori tipuri manuscrise în acord cu modernizările epocii; c) că pot opera două sisteme de punctuație, cel retoric și cel sintactic, și că, cel puțin în cazul unora dintre autori, există conștiința aplicării unuia dintre ele, mai mult sau mai puțin consecvent.

A pleca de la aceste premise, oricît de neverosimilă ar părea pertinența lor pentru spațiul românesc, nu este mai nociv decît a pleca de la ideea că, pentru a ușura accesul la conținutul textului pentru cititorul modern (probabil nu atît de interesat pe cît îl dorim), editorul va adăuga tacit textului o punctuație rațională (pe măsură ce parcurge textul, conform înțelegerii sale ori ghidat, în cazul textului biblic, de ediții canonice contemporane, pentru uzul larg), „în lipsa totală de punctuațiune sau în locul celei greșite din mss" (Russo, 1912, p. 61–62).

> Urmînd unei concepții în acord cu înțelegerea editării textelor ca practică a respectării intenției auctoriale, îndreptată așadar spre trecut, editorii atrag constant atenția asupra necesității de a desfășura judecata despre forma textului prin prisma evoluției limbii de pînă la momentul realizării lui ori a posibilităților imediate de evoluție. Evaluarea unei forme oarecare drept greșită sau corectă se face, în consecință, în prezența și sub autoritatea unei norme, care o poate depăși pe cea a textului, a graiului sau a ariei culturale reprezentate de text ori de autor, dar reală în vremea aceea. În privința punctuației, nu există un organism de control asemănător pentru epoca veche românească. Ceea ce deschide drum înspre tratarea ei în respectivele texte în maniera elementelor din codul bibliografic, avînd ca reper regulile punctuației sintactice moderne. Demersul poate fi justificat prin ideea că semnele de punctuație care jalonează sintaxa unui text sînt oarecum redundante, ele apar acolo unde semantica textului, conturată deja, o cere; astfel, editorul modern nu ar face decît să scoată la suprafață ceva deja existent în adîncimea textului, nu să îl falsifice (după cum s-ar întîmpla prin omogenizare sau modernizare fonetică sau gramaticală). Totuși, viziunea aceasta (manifestată radical la Stein, 1985, p. 214–222) nu reprezintă, pentru textul în sine, o motivare mai puternică înspre emendarea punctuației decît înspre păstrarea ei ca atare.

Adverbul *tacit* descrie o metodă editorială expusă criticii, întrucît estompează granițele dintre munca scriptorilor și munca editorilor—ansamblul de date obiectiv și judecata editorială subiectivă (Draguet, 1977)—, aducînd la nivelul textului originar ceea ce a fost—altminteri, în mod legitim—modificat, adăugat sau omis de către editor. Nu intră deci în discuție oportunitatea intervenției (obligatorie în realizarea unui tip de ediție nimit *critic*, v. Chiari, 1951, chiar dacă demersul poate fi grevat de incertitudine atunci cînd editorul are de redat arhetipul sau textul originar, ori cînd are de ales dintre mai multe conjecturi posibile), ci existența prerogativului de a pune pe seama autorului, fie și neintenționat, faptele unui agent secundar.

În privința punctuației din edițiile academice consacrate textelor românești din epoca veche, știm,

tratat despre semnele de punctuație și corecta lor întrebuințare, al lui Guarini de Vérone, iar la Paris, în secolul al XVI-lea, tipografii umaniști Simon de Colines, Geofroy Tory, Christian Wechel, Robert Estienne își puneau temeinic problema calității reproducerii de texte latine, grecești, ebraice și franceze în atelierele lor, atenți la ortografie, gramatică, accente și punctuație, precum și la perfecționarea formei caracterelor tipografice (Perrousseaux [s.a.], p. 223); cam în aceeași perioadă, *Scrisoarea lui Neacșu* nu etalează semne de punctuație propriu-zise, ci doar un punct separator între cuvinte ori secvențe ceva mai lungi, căruia nu i se poate atribui o funcție textuală reală; în PH, folosirea semnelor de punctuație (punctul, virgula și două puncte) „este, în general, arbitrară" (Gheție & Teodorescu, 2005, p. 35); iar în CB, distribuția lor, generatoare de ambiguități, atrage concluzia că „nu se poate ști cu certitudine la ce serveau aceste semne sau ce marcau ele într-un astfel de text" (Gafton, 2003, p. XLV, nota 55; cf. p. XLVI, nota 57); etc.

printr-o convenție centenară, că nu o reflectă pe cea a paginii originare[5], fapt devenit în asemenea măsură de la sine înțeles și normal, încît fundamentalele și amănunțitele intervenții teoretice în cîmpul filologiei ale lui Onu (1973, 1978), Gheție & Mareș (1974) nu cuprind vreo referire la problema punctuației și, implicit, la dreptul editorului de a o normaliza. A ști însă că nu știm ceva nu reprezintă deloc rezolvarea problemei, căci cititorul iscoditor, care și-ar pune vreodată întrebarea despre configurația originară a punctuației, se vede nevoit să reia munca editorului, parcurgînd din nou textul în grafia veche, travaliul predecesorului său de a translitera sau transcrie interpretativ textul fiindu-i inutil. Cîștigul de care se bucură cititorul de rînd se traduce într-o pierdere, nu lesne recuperată, a specialistului. S-ar putea aduce la acest punct de vedere obiecția că, realizînd o ediție critică, editorul a analizat deja și acest aspect al textului, evaluîndu-l ca accidental (Greg, 1966, p. 376) ori substanțial (Parkes, 1998, p. 337), operînd asupra lui în consecință. Totuși, cînd interpretarea este insuficient demonstrată sau cînd nu este documentată decizia de a ignora „falsa" punctuație a originalului, apare necesitatea de a fi reexaminat materialul de lucru.

Abandonarea unor elemente din modelul de realizare a edițiilor descris de Hasdeu (1878, p. 3–4) și, mai tîrziu, reticența filologilor români de a adopta principiile drastice ale editării de tip diplomatic ale lui François Masai (1950)[6] ș.a. au drept consecință inexistența la noi a releveelor arheologice perfecte ale textelor din epoca veche și premodernă—ce ar constitui, fiecare în parte, baza unei ediții critice mai mult sau mai puțin amănunțite; ori, constituindu-se într-un corpus obiectiv—temeiul realizării unor lucrări privind, de pildă, istoria punctuației în scrisul românesc (cf. Parkes, 2012) sau istoria receptării unui text multiplicat prin manuscrise, cu punctuație modificată, augmentată ori redusă de la o copie la alta, etc.

> Motivul acestei direcții, care a lăsat prea puțin loc editării diplomatice, ține, în mod just, de nevoia de a recupera pentru public cultura scrisă românească din epoca veche și premodernă, într-o luptă mereu perdantă cu timpul; or, adoptîndu-se modelul Școlii belgiene de filologie, conceput de Fr. Masai, L.M.J. Delaissé, H. Vanderhaven, al genevezului Charles Samaran ori cel decelabil din mai recentele teorii ale lui D.F. McKenzie (2002) și Jerome McGann (1983) etc., realizarea edițiilor critice și a celor de popularizare ar reprezenta, ca etapă, pornind de la corpul oferit de ediția diplomatică, demersuri secundare—(prea) tîrzii, în unele circumstanțe.

Dorința cristalizării istoriei punctuației românești rămîne, deocamdată și, probabil, pentru multă vreme, imposibil de realizat. Lipsește acel corpus în care să poată fi urmărită, fără impedimentul alfabetului chirilic, practica lingvistică mai mult sau mai puțin conștientizată și constantă a autorilor, copiștilor, diortositorilor și tipografilor din epoca veche și premodernă—înainte ca vreun model de *interpungere* să fie descris, chiar sumar și cu o terminologie șovăielnică, în primele gramatici românești, de către Dimitrie Eustatievici Brașoveanul (1757), Constantin Diaconovici-Loga (1822), Ion Heliade Rădulescu (1828), Timotei Cipariu (1877).

Bibliografie

Barbu, V. (1988). *Probleme și orientări în editarea literaturii medievale*, în „Limba română", XXXVII, nr. 3, p. 143–153.

CB = *Codicele Bratul*. Ediție de text de Alexandru Gafton, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2003.

Chiari, A. (1951). *La edizione critica*, în *Problemi ed orientamenti critici di lingua e di letteratura italiana*. II. *Tecnica e teoria letteraria*, Milano.

Cordingley, A. (2006). *The Reading Eye from Scriptura Continua to Modernism: Orality and Punctuation between Beckett's L'Image and Comment c'est / How It Is*, în „Journal of the Short Story in English. Les Cahiers de la Nouvelle". Special issue: *Orality in the Short Story in English*, nr. 47, Presses De L'Université D'Angers, p. 49–63.

Crystal, D. (2008). *Txtng. The Gr8 Db8*, Oxford University Press.

Draguet, R. (1977). *Une méthode d'édition des textes syriaques*, în Robert H. Fischer (ed.), *A Tribute to Arthur Vööbus: studies in early Christian literature and its environment, primarily in Syrian East*, Lutheran School of Theology, Chicago, p. 13–18.

[5] Cînd nu uităm, totuși: „Citim de obicei textele mai vechi în ediții moderne, fără să ne gîndim prea mult la faptul că punctuația lor este actualizată, modificată conform normelor în curs" (Zafiu, 2006).

[6] Vezi și Drimba (1985, p. 88–90), precum și Barbu (1988, p. 146–148).

Drimba, V. (1985). *Ediție diplomatică și ediție critică*, în „Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte", Seria IV, tomul VII, p. 85–92.
Gafton, Al. (2003). *Studiu filologic* la CB, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. IX–CV.
Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, Editura Enciclopedică Română, București.
Gheție, I. & Teodorescu, M. (2005). *Studiu lingvistic* la PH, I, Editura Academiei Române, București, p. 23–75.
Greg, W.W. (1966), *Collected Papers*, Oxford University Press.
Hasdeu, B.P. (1878). *Cuvente den bătrîni*, I, Tipografia Sicietății Academice Române, București.
St. Jérôme (1933). *Select Letters of* . With an English translation by F.A. Wright, London, New York.
St. Jérôme (1955). *Lettres*. Tome V. Texte établi et traduit par Jérôme Labourt, Paris, «Les belles lettres».
Masai, Fr. (1950). *Principes et conventions de l'édition diplomatique*, în „Scriptorium", IV, fasc. 2, p. 177–193, CrossRef.
McGann, J.J. (1983). *A Critique of Modern Textual Criticism*, University of Chicago Press, Chicago, IL.
McKenzie, D.F. (2002). *Making Meaning: "Printers of the Mind" and Other Essays*, University of Massachusetts Press, Amherst.
Onu, L. (1973). *Critica textuală și editarea literaturii române vechi. Cu aplicații la cronicarii Moldovei*, București.
Onu, L. (1978). *Tehnica editării textelor românești vechi*, în Elena Barborică, Liviu Onu, Mirela Teodorescu, *Introducere în filologia română. Orientări în tehnica cercetării științifice*, București, Editura Didactică și Pedagogică (ed. I, 1972).
Parkes, M.B. (1998). *Medieval Punctuation and the Modern Editor*, în *Filologia classica e filologia romanza: esperienze ecdotiche a confronto*. A cura di Anna Ferrari, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, Spoleto, p. 337–349.
Parkes, M.B. (2012). *Pause and Effect. An introduction to the History of Punctuation in the West*, Ashgate (ed. I, 1992).
Perrousseaux, Y. [s.a.]. *Histoire de l'ecriture typographique de Gutenberg au XVIIe siècle*, Atelier Perrousseaux, [s.l.].
PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, I, studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, București, Editura Academiei Române, 2005.
Rayner, K. & Pollatsek, A. (1989). *The Psychology of Reading*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ, CrossRef.
Rayner, K. (1998). *Eye Movements in Reading and Information Processing: 20 Years of Research*, în Psychological Bulletin, vol. 124, nr. 3, p. 372–422, CrossRef.
Russo, D. (1912). *Critica textelor și tehnica edițiilor*, București, Socec & Co.
Saenger, P. (1997). *Space Between Words: The Origins of Silent Reading*, Stanford University Press.
Shillingsburg, P.L. (2006). *From Gutenberg to Google. Electronic representations of literary texts*, Cambridge University Press.
Stein, G. (1985). *Lectures in America*, Beacon Press, Boston.
Vianu, T. (1968). *Cercetarea stilului*, în *Studii de stilistică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, p. 41–59.
West, M.L. (1973). *Textual Criticism and Editorial Technique (applicable to Greek and Latin texts)*, B.G. Teubner, Stuttgart.
Zafiu, R. (2006). *Din istoria punctuației*, în „România literară", XXXIX, nr. 48.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A34en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The Homeric poems in Romanian attire. A diachronic analysis (II)

Petre Gheorghe Bârlea*

Faculty of Letters, "Ovidius" University, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

Article info

History:
Received October 6, 2015
Accepted October 25, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
translation
literary language
diachrony
phonetics and morphology
lexical-semantic renderings
localization

Abstract

In this article we continue the diachronic analysis of the Romanian versions of the Homeric poems, cf. Bârlea (2015c). The triple perspective of the approach is being maintained: a) the evolution of international Homeric studies, which facilitates evermore detailed and exact editions of the Homeric texts; b) the evolution of the literary Romanian language in the period considered (1837–2012), with some references to older periods; c) the differences between translational choices. This time we are concerned with more distinct domains in the language structure of the translations—phonological-morphological and lexical-semantic aspects. Special attention is paid to linguistic localizations, closely linked to the mentalities and historical realities of the Romanian space of circulation of these successive translations from Homer. In the first case, we have concentrated on the problems of orthography and stress, while in the second we have considered not only the diachronic distributions of word forms and meanings, but also their diastratic and diatopic location.

1. Spelling and phonetism

1.1. From the notation of the names referring to characters, places and objects to the combinations of everyday words, the particularities regarding the spelling, the stress and, in general, the phonetic and morphological renderings in Romanian contributed visibly to the success or failure of the corpus of translations from Homer offered to modern culture. Not only the older versions, written in Cyrillic or transitional scripts, but also the subsequent ones resorted to forms such as *Ermia* for *Hermes*, *Efest* for *Hefaistos*, *Evripil* for *Eurypylus* or *Thetis*—transcription valid both for the name of Achilles's mother, the Nereid *Thetis* and for *Tethys*, the wife of Oceanos. Ignoring the rough breathing and the correct stress in Greek orthography, in forms such as *Iperion* for *Ὑπερίων* and using the fricatives *ce*, *ci*, inexistent in Greek, for names such as *Forkys*, *Okeanós*, also became customary in Romanian translations. Certain subtleties could not even be fully observed in the versified Romanian forms: *Ahíle* / *Ahiléu*, *Odysséu* / *Odýsseu* had shifting stresses even in the original text.

1.2. Even more conspicuous are the stress changes in Romanian, this time exclusively due to metrical constrictions. When a form such as *într-ármă* was criticised at GM, the objection concerned the bold morphological-lexical modification, but of course the term also shocked by the change of stress. However, the usual form *înarmează* [arms himself] could by no means have been fitted into the verse. Such segmental and supra-segmental licences occur everywhere in Romanian, including the balanced version of CP or the savant one of DS. The former case evinces the frequency of the adverb *apoi* [then], used at the beginning of each verse as a multifunctional linker. However, this position shows that it must be read as *ápoi*, because it can only have a trochaic structure. By extension, the stress form thus adapted can also be found inside the verses, which was no longer acceptable at all. In the version DS, the change of stress, operated concomitantly with the morphological-lexical one, also helps ensure the natural flow of

*Email address: *gbarlea@yahoo.fr*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

the verse: *cu-aleasă făgădă* [with solemn oath] (DS–I, XXI, 99); *Troienii cei trùfași* [the proud Trojans] (DS–I, XXI, 55). Sometimes, in context, a usual word completely loses its natural stress, which is taken over by the previous monosyllabic word, intended to be the first subunit of the respective metrical foot: *dară nù-l putu sparge* [but he could not break it](DS–I, XXI, 164).

1.3. In numerous other cases, the changes of the phonetic structure are not explicable by *ratione metrica*, but by the source used, the conventions of the age in the history of Romanian language and culture, and, not least, by the strictly personal choices of the translators: G. Coșbuc writes *Atene*, not *Atena* or *Athena*, simply because this was how the German "original" he had used as a source-text had transliterated the Greek *Ἀθήνη*. When modern translators began to render the pronunciation reconstituted from the original, such as *Chaos*, the gesture was frowned upon as an attempt to return to the etymological approach, by relation to the phonological script system of Romanian. The critiques against some aberrant stress forms were justified (*îmi dèteși* [gave me], *raspắnde* [spreads], *guvèrnă* [governs], *se-n-creàstă* and many similar others – at GM), although modifications of stress, especially in conjunct forms, occur even in the neatest Romanian versions, cf. *pe care-i ucis-am* [whom slay I did], at DS. Otherwise, some "barbarisms" have been unanimously accepted, especially in onomastics, and are to be found in the editions up to 2012, considering that they have become definitively fixed in Romanian common use – *Egist* [Ægisthus], *Elena* [Helen], *Fedra* [Phædra] (DS–I, p. 401).

1.4. We add here—only in passing, for now—the problem of the euphonic effects in the battle scenes and other passages. They have to be discussed at length in a chapter devoted to pragmatic-stylistic elements. Actually, such suggestions are more difficult to detect in the original, and the clearly visible ones are palely rendered in the first Romanian versions (as well as in those in other languages, for that matter), since the equivalents means seemed to be lacking. As the academic text editions included in their critical apparatus more and more observations from the specialists regarding this kind of stylistic refinement, the literary variants of the target languages also evolved. In Romanian, the images based on an imitative sonority became veritable feats of virtuosity beginning with G. Coșbuc[1] and G. Murnu, Homer's translators of the new century. To the example rendering *Il.*, XVII, 50 and 56–57, we could add a few other scores, well phrased in Romanian, up to Dan Slușanschi.

> *Se prăbuși, greu bufnind – zuruiră pe el grele zale,*
> . . . . . .
> *Vînturi vuind de prin zări...*
> *Dară, bătînd viforos, vine vîntul cu vaier, furtună.*
> [He fell, heavily crashing – clattered his weighty armour,
> . . . . . .
> Winds howling from afar...
> But, blowing stormily, comes the wind with wailing gale.]
> (DS–I, XVII, 50; 56–57)

Usually, if the synesthetic phrase cannot be found, Homer's multiple sensorial imagery—visual, auditory, dynamic—is rendered by successive notations, well integrated, however, in the verse structure:

> *...iar pe trupu-i arama sclipindă*
> *Greu zurui și cumplit, cum, ferindu-se el într-o parte,*
> *Tot alerga, cînd acela-l urma cu vuinde vîrtejuri.*
> [...and on his body the glittering copper
> Heavily clattered terribly, as, feinting sideways

[1] We should remember that G. Coșbuc was the poet who provided the classical example of alliteration in the treatises and handbooks of stylistics of the Romanian language (*Prin vulturi, vîntul viu vuia...* [Through wings of vultures the wind wildly whirled...]).

He ran as that one followed with whirring whirls]
(DS–I, XXI, 254–256)

1.5. The innovative spirit in the Romanian language was also manifest in the spelling of the morphological and syntactic structures, very clearly delimitated lexically in contemporary Romanian. They can be found more frequently in the beginning, due to the lack of orthographic norms and to the difficulties in typographic printing (*cecauți aci*; *să vezi amea necinste*, *ce'mia făcut Atrid*; *fatal'alui trufie* and so on, CA–I, I, 221–224 / p. 10). Some inevitable ones also appear at CP or DS (*deolaltă*, *deodat'*). Such innovations became annoyingly abundant at GM, as they were part of the rectifying creative zeal manifest on all fronts, characteristic of the Homer scholar *en titre* of more than half a century in the history of Romanian literary language. Not only the merciless critic V. Eftimiu, but also the brethren of George Murnu drew his attention to some forms that were totally unacceptable according to the academic norms, but also according to the norms of everyday speech, already unanimously accepted by the time Murnu launched his innovations: *dupolaltă*, *întreolaltă*, *pesteolaltă*, *lîngăolaltă*, *laoparte*; *învremece*, *dasta*, *măcarcă*, *pînăce*, *de treiori*, etc. (cf. Herescu, 2011, p. 373–375, 381)[2].

2. Lexis and semantics

2.1. Naturally, the form and signification of the words in the Romanian translations constituted the level the most visible and the most frequently subjected to the evaluations in the history of the modern reception of the Homeric texts. The conclusion of our analysis, regarding both the texts proper and those related to their reception and evaluation in the course of time, evinces a spiralling pattern in the evolution of successful renderings in this sense. From the effort to observe the original term or phrase, in a Romanian language still not settled in the framework of literary practice (C. Aristia, I. Caragiani), to the philological scruples combined with the poetic flair of recent times (Hâncu–Diamandescu, but especially D. Sluşanschi), the vibrations of the upward spiral were provoked by the poetic daring of G. Coşbuc and especially G. Murnu, or tempered by the minimalism of E. Lovinescu and the balance of C. Papacostea.

The lexical selection, not at all easy in a text of such nature, evolved along a few *dominant directions*.

2.2. Lexical invention was self-implied, considering the differences of culture, civilization and mentality, accentuated by the temporal distance between the users of the two languages.

a) From the very beginning, Romanian translators needed to resolve the problem of blended compounds (adjective + noun, etc.) in the "permanent" Homeric epithets. Some renditions proved to be inspired and endured in time, from C. Aristia to G. Coşbuc and G. Murnu, for instance *braţalba* [arm-white] for *(θεὰ) λευκώλενος*, that is for Hera, the wife of Zeus. It is true that, otherwise, the epithet could hardly be fitted even into the Romanian catalectic dactylic hexameter, and practically impossible within the iambic hendecasyllable of the rhythmical octaves (typical of Ariosto) in GC or within the white hendecasyllable in the version of GM. The natural renditions in Romanian were only possible in prose – *(cea) cu braţe albe* [the white-armed]. Likewise, the more recent generations took over from the 19th century translators such formulations as *regii păstori de popoare* [kings shepherding peoples], *pedestraşii stavilă-n bătaie* [pedestrians shielding in battle], with natural personal variations, cf. GM – *stavilă* [weir]; *zid la război* [barricade]; HD – *zăgaz primejdiei* [damming danger]. Other such morphological-lexical calques did not last (*argint-arcatul* [the silver-bowed], *de nalt tunătorul* [the sky thunderer], *încofraţii* [the brethren]). In fact, C. Aristia himself alternates the compounds with an appositional function when the context requires: for instance, *ped-agerul* [foot-quick], but also *de picior iute* [swift-footed] for Achilles. The latter formulation was definitively assimilated, not without nuances—*cel iute de picior* [the swift-footed one], at GM and all those in his wake—and not without failed attempts at alternation, such as *şoimanul* [hawkish] *Ahile*, at the same GM. But there will be further occasions to talk about permanent and ornate epithets...

[2] It should be noted that, before becoming the official defender and eulogist of GM, Herescu had criticized these forms in a review which he seems to have forgotten (Herescu, 1929, p. 68–70).

b) Many other types of words and phrases caused arduous searches into the lexical stock of the target language, or, when necessary, challenged the translator's personal creativity. I. H. Rădulescu believed that in everyday lexical use it was relatively easy to call *mersului – mers* [walk], *sabiei – sabie* [sword], *brațului – braț* [arm], and that it was only the names and epithets for the deities that posed problems in such a translation (I. H. Rădulescu, *Editorul* [The Editor], in CA–I, p. VIII). In reality, in order to render Homer "in his essence", even the most banal words must be chosen with care. *Sabia* [the sword] in the above example is part of a certain terminological area, and, besides, the generic word does not always cover the respective type of weapon, for they were not similar in conception and aspect in the military equipment of the two peoples. More plainly, any word lends itself to special selections of a synonymic series. There are thousands of examples in the texts discussed here. For the time being we shall refer to the most notorious one.

Today it seems that the first verse of the *Iliad* could not have sounded, in Romanian, otherwise than we all know it:

> *Cîntă, zeiță, mînia ce-aprinse pe-Ahil Peleianul* (GMD–I, I, 1)
> [Sing, goddess, the wrath of Achilles Peleus' son]

The formulation belongs to G. Murnu and it was taken over, as a token of homage, by D. Sluşanschi, since it had become somewhat "sacramental" (DS–I, p. 510), be it only due to the wide circulation of the GM versions. It was not easily achieved, though. In the first notorious translation in the Romanian linguistic space, that of 1837, belonging to Aristia, the verse—very faithful to the original—sounded thus:

> *Mînia cîntă-mi, Zee, a lui Pilad Ahil* (CA–I, I, 1)
> [Of wrath sing, She-god, that of Peleus' Achilles]

Aristia explains at length, in the corresponding note, the choice of the vocative *Zee*: *zînă* [fairy] it could not be, as *Θεά* means much more in the Olympus' hierarchy, namely "zeiță" [goddess]; but to him *zeiță* sounded like *Zoița* [Little Zoe] in the Romanian of the age; *Zeă* was "irregular" and phonetically "ugly", *Zeo* sounded like *Stano*; therefore he was only left with *Zee*, by which he wanted to "rumănească" [Romanian-ize] the term, since "*Deus*, *dea* gives *zeu*, *zee*", thus clearly corresponding to the feminine form of *Zeu* [God] (CA–I, p. 31).

Then, we have to remember that neither did G. Murnu suddenly have the providential inspiration that helped him carve in Romanian marble the famous Greek verse. In the famous edition of 1920, which fructified the efforts of two decades and, for the first time, fully enshrined the ancestor of universal poetry in our national culture—for it was an integral translation, elegantly printed and illustrated, rewarded with the Great Award of the Romanian Academy—the invocation reconsidered the very vocative avoided by his predecessor of the 1848 generation, though in an ill- chosen popular variant:

> *Cîntă, zeițo...* (GM–I, I, 1)
> [Sing, goddess...]

Could it be that Murnu had not read Aristia's text? Even if the latter had been criticized by many professional readers, culminating with N. Iorga, his explanations are full of common sense, and his version of 1837 remains foundational. Murnu's initial choice (1920) was promptly and unsparingly objected to as a proof of the lexical depreciation of the Homeric text, exactly in the well-known terms: "*Zeițo* sounds like *Joițo*" (Eftimiu, 1996, p. 253)[3]. The vocative in question was changed in the subsequent editions, *zeiță* [goddess] remaining emblematic for the Romanian wording of the incipit of the Iliad. In the course of

[3]The reputable poet, dramatist and journalist Victor Eftimiu does not hesitate to describe this form as, quite justly, as "a vulgarly familiar vocative". Once unleashed, the diatribe goes on by extracting some similar examples: *ochioaso*, *deliu*, *mai dihai*, *abraşd* and others are samples of "dubiously coloured slum vulgarities" (Eftimiu, 1996, p. 253).

time, however, there were also other conjectures, proposed by all those who tried their hand at translating the Homeric verse. The test of time, namely the evolution of the literary Romanian language definitively validated the Latin type variant "vocative = nominative".

But this is only one of the five words in the first verse of the *Iliad*, which became eight in Romanian, if we naturally also count the prepositions, as well as the bringing of the verbal adjective (*οὐλομένην*) from the second verse of the original:

> *Μῆνιν ἄειδε, θεὰ, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος...*

The search for a correspondent of the epithet describing Achilles also involved an arduous search, as part of the permanent problem of the formulaic canon already much discussed in these pages. We will mention here only two of the proposed solutions. Thus, of the relatively recent ones, the prose version HD observes the pattern of the Homeric sentence, avoiding the dislocation caused by Murnu. The result is a correct sentence, faithful to the syntactic unit in Homer, though lacking the brilliance of the verse consecrated in Romanian:

> *Cîntă, zeiță, mînia* ***Peleidului Ahile*** (HD–I, I, 1)
> [Sing, goddess, the wrath of Peleus' Achilles]

In a translation shortly preceding that of D. Sluşanschi, the classicist Nicolae Georgescu offers another reorganization of the sentence proposed by his magister, with the attendant change in the patronymic epithet:

> *Cîntă zeiță, de-****Ahile Pelidul*** *cu furia-i oarbă...* (cf. Georgescu, 2005, p. 31)
> [Sing goddess, of Achilles of Peleus and his blind fury...]

He thus obtains a harmoniously cadenced verse, well integrated in the metrics and prosody of both the original and of the target language, though at the cost of increasing the number of the lexical units from five to nine. In fact, what matters is not the quantitative aspect, by saving the original unity between the logical-syntactic statement and the sound rhythm pattern.

But NG's rendering sends us to another word in the same line, which generated arduous searches in the laboratories of Romanian translators. It is the term in the opening of the entire Homeric creation, *μῆνιν* (N. *μῆνις*). It seems to be a simple word, posing no translation problems, especially in so far as Romanian, like many other Balkan languages, inherited it as such exactly from Greek: "mînie" [anger][4]. In reality, as in the case of any term in the semantic area of affects, its meanings are very rich, finely nuanced and extremely dynamic in the linguistic and extra-linguistic contexts of their usage.[5] For the signification in the Homeric text, a translator with a deep insight of the fine nuances of affective vocabulary—we refer to Mihai Eminescu—considers that *mînia* [anger] is primarily a cerebral activity, and only secondarily an affective one, which could not have suited the attitude of Achilles, the warrior by definition, not prone to spiritual profoundness, but rather to instinctual reactions. The Greek hero lived "in sorrow", a state closer to the voice of the heart, therefore the rendering proposed by the Romanian poet is:

[4]We will not insist here on the history of the word in Romanian. Instead, we remark the fact that the famous "lists of Homeric words identifiable in our language" (*id est*: Albanian, Bulgarian, Croatian, Macedonian, Serbian, and others)—lists that circulate especially in the virtual electronic media but are taken from the academic treatises of linguistics in the respective countries, as a certificate of oldness and hence of nobleness—begin almost systematically with this word. Ismail Kadare uses it in the speech of some of the characters in his novel *Dosarul H* [The File on H], as emblematic for the conflicts marking the millennial history of his people (cf. Bârlea, 2015b, p. 46–49).

[5]For the characteristics of this semantic field, cf. Stoica (2012).

***Supărul** cântă-mi-l, muză...* (M. Eminescu, 1877)[6]
[Of sorrow sing to me, muse...]

N. Georgescu appropriates this term, showing that the Latins, too, translated the respective phrase by *Achile furens* (as well as *Hercule furens*). In fact, in his commentary, the modern exegete and translator admits that Lat. *furor* does not contain *zăcășenia* [the melancholy] (*zăcășia*, in the dictionary of Hasdeu) characterizing Achilles in those moments. In addition, Rom. *furia* has a different stress (tending towards a double stress). Despite all these, he uses it in his version, as shown above, qualifying it with an attribute so as to emphasize Eminescu's idea of an instinctual manifestation.

Is the correct rendering of such a word so important? Of course it is, since—we have to stress this again—it represents the very starting point of the beginning of the Iliad and of the entire Homeric work. The opening word bears the entire thematic weight of the epic. It is not only the *Proóimion*, not only the first great linear compositional unit (between the two, "the Anger of Achilles" and "the Will of Zeus") that have as a theme-term the idea conveyed by this word, but the entire poem lies under force of its signification. The *Iliad* is the poeticised history of a war, and a war is always the story of a great sorrow. Consequently, the translation of this word is very important in the languages of the peoples who want to appropriate Homer in their national language and culture[7]. The question that has generated these considerations may, however, receive another, more accurate answer: all the word and their combinations in the text are important in their particular way. As far as we can reconstitute it, the process of forging the versions under study here shows that words of relatively lesser importance caused great turmoil in the minds and hearts of these master craftsmen of the word. The problems of selection concern not only the terms referring to the divine or human characters and the accompanying epithets, not only the key terms, but any other kind of words in the text[8].

When the same Romanian translator resumes, in time, the version realized initially, even the terms considered by readers as models of adequateness in the Homeric texts are changed: *strigăt* [cry] is replaced by *chiot* [shriek], *ucigătorul* [deadly] by *crîncenul* [fierce]; *pocni* [clamoured] by *zăngăni* [clattered] (GM). It is scrupulousness and an ever better knowledge of the original that determine such successive substitutions. This clearly shows a never fully satisfied desire for the exact rendering of the Greek terms, for poignancy in Romanian and the unfailing observance of the number of syllables required by the verse. The above examples are taken from GM–I, XVI, and the latter (XVI, 115) succeeds in concomitantly resolving both the euphony and the integrity of the hexameter in the version of 1928, as compared to that of 1920.

All these phenomena are absolutely explicable in any translation of this kind. The differences of culture and civilization, accentuated, as we were saying, by the enormous temporal distance between the

[6] M. Eminescu translated in the original metre canto I, vv. 1–18 of the Iliad around the years 1877–1878, cf. B.A.R., Mss. Rom. 2281, f.a., cf. also Mss. B.A.R. 2306, 96; 2308, 1. The text entitled *Din Iliada* [From the Iliad] was published by D. Murărașu, after more than half a century, in the journal "Făt-Frumos", Suceava, VII, no. 3–4, 1932, p. 118, then was included by Perpessicius in the volume of posthumous works and annexes of the monumental series M. Eminescu, *Opere* [Works], vol. IV, 1952, p. 515, with the author's variants (seven pages from the manuscript poem 2266 only for the first five verses of the Iliad!) and with the editor's notes in Eminescu, 1958, p. 597. In the same volumes and with the same distribution of the material are also the 18 verses translated under the title *Din Odisseia* [From the Odyssey], representing the beginning of the respective poem.

[7] We do not propose to act as exegetes here, but from the perspective of traductology, we should remark on the very particular signification of the word in the mentality and speech of the Homeric world: *μῆνις* means "divine, funereal wrath", and Plato enumerates four variants of concrete manifestation (provoked by Apollo, by Dionysus, by the Muses, by Aphrodite or Eros, cf. Plato, *Phaidros*, 244a–245c). The first verse of the invocation in the Iliad is the only place, in the entire Homeric lexical corpus, in which the term is used to express an emotional state attributed to a mortal. The term for mortals was *ὀργή* (Lat. *ira*), in the Homeric language. Otherwise, the theme of anger was frequent in the epics circulating in the period. Even in the *Iliad*, IX, 520 sqq., the old Phœnix tells the legend of Meleager, the Ætolian who, because of a family conflict, refused to participate in the war against Curetes, leaving his fellow citizens in Calydon prey to disaster.

[8] Small variations of orthography, etc. occur even in the reverential borrowings, see the commentary in DS–I, I, 1. We have not dwelt on other various attempts, some of them fully deserving.

two languages, the differences of lexical inventory and, not least, the specific lexical organization of the Homeric text, in which the rigours of the formulaic style generate only one of the difficulties, all lead to the approaches we have pointed out in these pages.

c) *Lexical creativity*, somewhat justified in 1837 and 1876, becomes embarrassing in Murnu's versions between the years 1906–1940. The freedom of association of productive Romanian affixes (*–ime*, *–at*, *–os*, etc.) and of nominal and verbal flexion causes the so-called "fabrication of words" ("language enrichment", Eftimiu, 1996, p. 277, 287, and others): *sfădălimea2* [the quarrelsomeness], *greimea* [the heaviness], *gîtoase* [long-necked], *gîtar* [neck cover], *luptaciu* [fighter]; *gîfuind* [panting], *sfetit*; *a se oşti* [en-arm oneself], *a se îngloti*, and others. Such words as *pulpar* [thigh-plate] and *brăţar* [arm-plate] (GM) are created, probably after the model of *pieptar* [breast-plate][9]. The same critic provides an inventory of the semantic inadequacies resulted from forced morphological-syntactic structures, such as *ahei înarmaţi în aramă* [Achæans armed in copper]; *voinic în vrere* [sturdy in will], with pleonastic effects, with inherent ambiguities and obscurities.

d) *Rare words* can be useful when meant to render a concept rarely used in Romanian, such as *cronid*, *harite* etc. Unfortunately, a lack of measure sometimes makes itself felt here, too, cf. *ostrov* for 'insulă' [island], *mertic* for 'parte' [part] and so on. The risk of using such terms increases due to ignorance as to their exact meaning: the Romanian *strămurare* means 'ţepuşă' [spike], possibly iron-tipped, with which Romanian peasants used to drive cattle (DLR, *s.v.*), so using it to mean 'suliţă' [spear] or 'lance' is a risky licence[10].

e) This brings us to the most frequent source of lexical selection in the Romanian versions of the Homeric texts—*archaisms*, *regionalisms* and, at the opposite end, *neologisms*. The first two subcategories are justified by the archaic and rural character of the translated poems. Even the most ardent supporters of the idea of urbanity, aristocratism, elevation and perennial nature of Homer's world and language—it is the case of G. Murnu and C. Papacostea—acknowledge the resourcefulness of the inexhaustible source of ancient folk vocabulary: *văzduh* for *cer* [sky], *slobod* for *liber* [free], *crai* for *rege* [king] or *prinţ* [prince] and others – at GM; *barem* [at least], *încalte*, *măre*, *mîhnire* [sorrow], *pricinaş* [quarrelsome], tînji [yearned] and others – at CP, not to mention *coabe* [jinxes], *găzdoaie* [hostess], *haram*, *îndămînă* [handy], *scaldă* [bathes], *tîndală* [dimwit] – at GC. These can be justified by the poetic synonym preferred to the term in current use or, in some cases, by the different number of syllables, an important element in versified translations. Others, however, such as *abraş*, *aman*, *deliu*, *dihai*, *mehenghi* and others do nothing but obscure the text. I. Caragiani was originally a folklorist, G. Murnu also criss-crossed the country in search of original folk texts; both knew well the Romanian regions from the Pindaric Mountains to the Western Carpathians, just as all the others were had in-depth knowledge of the stock of Romanian folk literature, as well as of the written chronicles and religious writings. The problem consisted in sifting of the words most appropriate to the context in both languages, as well as in achieving clarity and musicality in the target language.

In the interwar period, the every-day and literary Romanian language had reached the apogee of their development, due also to the flourishing of a literature well-connected to the contemporary pace of universal culture. But the ever present challenges of the Homeric text were apace with the times. Consequently, the desire to use the original metre involved resuming the cycle of the quest for "the appropriate words" through all the strata and stages of the Romanian language, as well as the personal fructification of the diverse means of lexical creation. This explains such terms as *zeime* [god-swarm], *peţitorime* [suitor-horde],

[9]N. I. Herescu affirms that such invented words would not represent a major fault if they were artfully crafted, "that is, æsthetically and in conformity with the spirit of the language" (Herescu, 2011, p. 384). The argument that Eminescu, too, uses *obrăzar* [cheek cover] does not hold, beyond the fact that the poet really created new words. In this case, the term was already in existence in the Romanian apicultural register. In rare literary texts it is attested at I. Budai-Deleanu (v. 5841): "Cesta vinde-obrăzare viclene/This one sells sly cheek covers" (J. Byck, 1953; cf. *brăţări viclene* [sly arm covers], Gh. Cardaş, 1925).

[10]We have not taken into consideration here the rare words in the Greek text itself. For example, in *Od.*, VI, 625, Gr. *ἐπίστιον*, a word of unknown etymology, is a *hapax legomenon*. GM translates it as *şopron* [shed], others as *adăpost* [shelter], etc. (as does not seem to be a covered construction). It is the hangar for sheltering the vessels on shore, cf. Bailly (1950, *s.v.*).

pricinași [quarrelsome], *alergăreața* (*plută*) [the running one (raft)] at C. Papacostea. Such words helped form the dactyls, the spondees, and trochees necessary to the hexameter succession in the Romanian variant (cf. Ioana Costa, in CP–O, ed. 2013, p. 7–9).

Eugen Lovinescu ardently sustained his conception regarding the loss, in the course of time, of the ancient æsthetic values (cf. *Teoria mutației valorilor* [The theory of the mutation of values]), and so, according to the Romanian classicist, even if the Homeric poems were comparable to children's fairy-tales and legends, which would justify the use of the proper vocabulary, it seemed to him appropriate that this should be impregnated with terms from the modern world for which he undertook the translation of the Odyssey: *adunare* [assembly], *bunuri* [goods], *cadă* [tub], *capac* [lid], *cupă* [goblet], *a lustrui* [to lustre], *judecător* [judge], *minge* [ball], *oraș* [city], *a pierde dreptul* [to lose the right], *planuri* [plans], *rețele* [networks], *sală* [hall], *țară* [country] and others.

f) Finally, especially for metrical reasons, some familiar words, otherwise clear and adequate to the respective morphological-syntactic structures, are used in aberrant, agglutinated forms—most of the times, without taking into account the syntactic inversions and dislocations to be expected in a poetic text: *pieri-necat* [died-drowned] (GM–Od, IV, 681), *Minerv-atunci* [Minerva-then] (IV, 1064), *i-o peșteră* ['tis a cave] (XIII, 144); *se arătă potriva zeilor* [he showed himself 'gainst the gods] (CP–O, XII, 202); *din plute-ntrarmeaz-o* [in rafts en-arm it] (I, 267).

g) The *imitative words*, *phatic particles and expressions*, *imprecations*, etc., frequent in an epic structure of ample dimensions that had originally relied on the effects of the oral storytelling by the rhapsodists or *aoidoi* in front of a participative audience, constitute the express purpose of some sentences in the preface of Heliade Rădulescu and the explanatory notes of C. Aristia (CA–I, p. IV). The oral character of the style imposed the use of some interjections and forms of address practically impossible to find in the formal registers of a language. Maybe some *o*, *ehei*, *vai*, *ah* could fit the requirements of elevated style. However, not even these morphological classes, so unheeded among the grammatical categories, are devoid of logical-semantic value or syntactically limited. Quite the contrary, their pragmatic, supra-segmental, contextual power of signification may well enrich the charge of an enouncement. In this light, there is little wonder that the reactions of the experienced readers of the Romanian translations were very diverse, ranging from praises to objections to the colloquial, even trivial expressions encountered in the Romanian translations: *aoleo* [woe me] (IC); *olio* [ouch] (GC); *ptiu* [pshaw]; (*un*) *huideo* (*năpraznic*) [(a) (blustery) boo], *ducă-se naibii* [to hell with it] (GM).

Utilized with measure and flair, such uncouth elements, as well as the unavoidable "imitative articulations" (IHR) can contribute to colourful effects or musical variety and dynamism in the translated text. The verses sound colourful, fluent and elegant even when such lexical items are packed in a single couplet:

> *O, zei, ia uite minunea ce-ajuns-am s-o văd eu cu ochii!*
> *Zău că Troienii cei trufași pe care-i ucis-am odată...*
> [Oh, Gods, come see the wonder my eyes have come to see!
> In truth 'tis that the proud Trojans once I did kill...]
> (DS–I, XXI, 54–55)

Sometimes, when we encounter samples of vernacular expression, it is difficult to distinguish between necessity and voluntary choice, between fidelity towards the original and stylistic creativeness adapted to a certain kind of sensibility from another time and place of reception:

> *Douăsprezece din iepele mîndre, și bune catîrce,*
> *Tari la dîrvală, nu încă strunite: la ham le-aș cam pune!*
> *Astfel grăi, iar aceia rămaseră paf...*
> [Twelve of the fair mares, and good she-mules
> Fit to be burdened, not yet broken in: harness them methinks I would

Thus he spake, and those remained floored...]
(DS–Or, IV, 636–638)

It is true that such a discourse is supposed to characterize Noemon, son of Phronios of Ithaca, one of the "obraznicii pețitori" [brash suitors] (CP) gathered at the court of Odysseus, where they broke all the accepted norms of hospitality. The lack of urbanity is also verbally manifest in the curses and expletives proffered by almost all the suitors, permanently under the influence of the wine drunk without restraint from the cellars of the palace they have occupied, when they hear that Telemachus is not at the country, on the pig farm or in some sheep pen, as they all believed, but had sailed on Noemon's ship, borrowed from Antinous, towards Pylos, the city of the wise old man Nestor. This time, it is Antinous himself, one of the more urbane princes, who expresses himself uncouthly:

...Rău i-a fi și i-a prinde! Ci Zeus să-l bată
Și să-l doboare virtutea nainte să-și ia bărbăția!
(DS–Or, IV, 667–668)

All these aspects, fleetingly noted here, equally relate to the problems of contrastive-typological grammar and to the translator's conception regarding the act of rendering meaning. I. Caragiani was a professed adversary of lexical innovations and neologisms, but he cultivated the oral character of the style, while observing the rigours of the text. To him, *γλαυκῶπις* meant neither "cu ochi strălucitori" [with shining eyes] (CP), nor "cu ochi verzi" [green-eyed] (DS) or "cu ochi albaștri" [blue-eyed] (GM), but "cu ochi de cucuvea" [owl-eyed], in the literal sense of the Greek term[11]. By contrast, to G. Murnu no innovation seemed too risky for rendering the spirit of the text and especially what he considered as epic inventiveness: Elena was *înciumată* [plague-struck], Hermes – *pîndăreț* [poking]; even Aurora, well-known for her "degetele trandafirii" [rosy fingers], is given a "văl șofraniu" [saffron veil] in his text (GM–I, XIX, 1) – meaning yellow (?). However, he says elsewhere: *se ivise zorii trandafirii* [the rosy dawn had appeared] (GM–Od, V, 301–302). It is true, however, that the lexical-grammatical delights he alone indulged in often led to spectacular results. We shall have occasion to see that the complex stylistic structures of the type "dormind la porțile visului" [sleeping at the gates of dream] (*Od.*, IV, 1080), become in Romanian *Fericire dusă în tărîm de vise* [Happiness carried into dream realms]; or Gr. *κακὸν δ'ἀνεμώλια βάζειν* "e rău să spui lucruri duse de vînt" [it's bad to say things borne by the wind] (*Od.*, XI, 464) becomes *că-i prost vorbitu-n dodii* [as vain is long-drawn out speech].

As usual, the middle path is sought by Cezar Papacostea, while the fair yet savoury one by Dan Slușanschi.

2.3. The autochthonization of the Homeric texts

2.3.1. In many difficult situations of rendering the Homeric texts in modern languages, salvation came by applying the principle of local naturalization, widespread all over Europe, especially during the period of Romanticism. The principle persisted in the "small" cultures of South-Eastern Europe and, sporadically, in other areas until the end of the 20th century. For the translators from the literature of ancient Greece, the fashion was superposed upon an older one—Latinisation, practiced ever since the end of Antiquity[12],

[11] The epithets and metaphors based on the zoological system of reference are customary in the Greek epos, cf. Hera, the wife of Zeus, with the cognomen *βοῶπις* "cu ochi de vacă" [cow-eyed] (*Il.*, I, 551; III, 144 and others); the same Hera can have "ochi de ciută" [deer eyes] etc.; Elena, the wife of Menelaos, is *κυνῶπις* "cu ochi de cățea" [bitch-eyed] (*Od.*, IV, 145) and so on. (We have not listed here other epithets of the type *Ἥρα χρυσόθρονος*, Hera "cu tron de aur" [of the golden throne], etc.).

[12] It is known that the first monument of literary Latin language was the translation realized by Livius Andronicus from the *Odyssey* (about 270 AD). The Latin versions multiplied in the republican period and especially in the imperial age, so, by the end of Antiquity the Homeric poems had become not only a literary model, but also a common cultural asset, circulated among the world's peoples in the Latin version.

continued throughout the Middle Ages and later in modern times[13], when translations were no longer realised in Latin, but in the national languages, although certain conceptual and lexical areas continued to be rendered in a Latinate fashion, adapted to the local specificity. From this melange resulted particular forms of some large lexical categories, some of them very remote from the spirit of post-Mycenæan Hellas. In fact, in some cases in the history of Romanian translations, the entire text was treated thus, as the general traditional local atmosphere was considered likely to suggest the Homeric one in a veridical manner.

2.3.2. George Murnu, Cezar Papacostea and especially E. Lovinescu theorized their chosen approaches to translation, each of them based on different categories of arguments. G. Murnu provides two rationales in favour of his translation endeavour, in general, and of the procedure of autochthonization, in particular. Since Romanian culture is among those that do not possess a great national epic of their own, the translator—who, by virtue of his origin, belonged to both cultures, Greek and Romanian—thought it possible to fill this blank by naturalising the Homeric poems, an achievable feat, theoretically speaking, due to their universality and their appurtenance to a Balkan stock of which Romanian spirituality is part. The second claim (*id est*: motive, argument) formulated by the translator, who devoted his life to rendering the Homeric work into Romanian, is at least as ambitious as the former: the Romanian naturalisation of the Homeric poems would give him the opportunity to contribute to the process of enriching and increasing the expressivity of the Romanian language[14]. Interestingly, we should add that G. Murnu categorically rejects the idea of the popular and naïve character of the Homeric epics, but the thickest vein in the reserve of Romanian language and mentality that he exploits in order to "enrich" Romanian, in the process of transfiguring the Hellenic oral epos, originates—as shown in the aforementioned examples—precisely from the folk areas, from the oldest, most rudimentary and hidden linguistic and folkloric manifestations of Romanian spirituality. The society portrayed by Homer surpasses in mentality, in the level of civilization and style of communication the middle estate of present-day receptors, as the "Homerologist poet" puts it, but in the text he (re)produces he does not hesitate to make the characters utter words and expressions specially collected from untilled areas of the Romanian language, see above, 2.2.g). Cezar Papacostea himself proceeds in the same manner, in his commentaries and his own version of the *Odyssey*. He expressed his conception about the translation of the ancient classics in the correct version of some platonic dialogues and it was to be expected that the translator should sustain the elevated style[15]. However, in the particular case of Homer, the recourse to the language of fairy-tales and legends,

[13] In fact, it was the tradition of commentaries in Latin on the Homeric poems that maintained the use of theonymy, anthroponymy, toponymy and other lexical groups (military terminology, that of civil and religious hierarchy, etc.) in Latin. Adapted at first in *Le Roman de Troie* (1160) by Benoît de Sainte-Maure, the Homeric texts were translated in Latin in the Middle Ages and the Renaissance by Italian and French humanists such as Leonardo Bruni, Carlo Marsuppini, Niccolò della Valle, Lorenzo Valla, Angelo Poliziano. Decisive for the Greek text and for the commentary in the Latin language circulating in the world were the editions realized by Demetrios Chalkokondyles (Florence, 1488), Aldo Manuzio (Venice, 1517), Adrien Turnèbe and Henri Estienne (Paris, 1554, respectively, 1566) and others. Cf. D. M. Pippidi, *Introduction* to GMD–I, p. 32–33.

[14] Acknowledging that the great creators and translators such as Dosoftei, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu and others had indeed decisively contributed to the enrichment and the crystallisation of the specificity of the Romanian language, G. Murnu expresses his satisfaction at having succeeded in what he had proposed, in his turn, to achieve in this sense: "...I have been studying for a long time the sources of the Romanian language, from the present and past, as well as from all the regions inhabited by Romanians, even from the most remote ones, where I have found a treasure of new words, and adding to this my own power of creation, I have compiled a vocabulary which, judging by the opinion of many, is maybe the most varied attained in the Romanian tongue... I have spared no effort... *in conveying a Homer transfigured in such a way as to make it our own* (our emphasis, P.G.B.), of our people, and, if possible, to bring it up to date better than in any other foreign language" (G. Murnu, *Cuvîntul traducătorului* [The Translator's Foreword] to GM–O, p. 25–26). Murnu's confidence that he succeeded in endowing Romanian with "the most varied" vocabulary (it is self-understood that the term of comparison is represented by the texts realized by the previous Romanian creators and translators enumerated above, as well as by his contemporaries) was shared, in general, by those who considered that Murnu's Romanian version was superior to many in other languages (cf. A. Pârvulescu, *Introducere* [Introduction] to GM–O, p. 20; D.M. Pippidi, *Introducere* [Introduction] to GM–Od, p. 35 and others)

[15] The ideas formulated in the *Preface* to Plato, *Opere* [Works], vol. II, *Banchetul* [The Banquet]. *Phaidon*, București, Casa Școalelor, 1935, were resumed in diverse studies published in periodicals.

of Romanian folk proverbs, as well as to that of the chroniclers or the translators of homilies helps him forge the Romanian form of the twelve rhapsodies he translated from the Ionic-Eolic idiom. Or this meant not only lexical choices imposed by certain nuances in the original text, but also adaptations of onomastic or phatic terms, of *realia* and religious dogma, of mentalities and atmosphere, for that matter.

E. Lovinescu was by far the most categorical and pragmatic regarding the local naturalisation of the Homeric text. All the key concepts in the ideology of this critic and historian of Romanian literature and culture—"the mutability of values", "modernism", "synchronization", "the cultural moment" (the spatial-temporal setting), "the relativism of the perception of values", "imitation"—are reinvested in his translation theory. In the conception of the classicist converted to the critical study of modern Romanian literature, any artistic creation mirrors the civilization that generated it, being determined, in its turn, by the sensibility of its time and people, by their material conditions, as well as by their spiritual manifestations – religion, economic doctrines, politics, philosophy, etc. All these act in a unitary manner and anchor the work of art in time and space:

> *„Odată cu timpul, partea vie, palpitul operei de artă se scutură, lăsîndu-i mai mult sau mai puțin scheletul, schema ideologică. Firele directe ale intuiției estetice rupându-se peste prăpastia timpului, trebuie să aruncăm, cu multă trudă și erudiție, punțile cunoașterii intelectuale și istorice..."*
> [As time goes by, the living part, the pulpiness of the work of art is shaken off, leaving behind its skeleton, its ideological schema. The direct strands of æsthetic intuition having been broken over the chasm of time, we have to reconstruct, with much toil and erudition, the bridges of intellectual and historical knowledge...]
> (Lovinescu, *Mutația valorilor estetice*, quoted from Lovinescu, 2012, p. 31)

If people were able to create new æsthetic formulæ by imitating the old ones, this was due to their *adaptation to the national specificity*, so long as the old models are possessed of a real power to radiate in time and space. With particular regard to the Homeric poems, E. Lovinescu thought that their æsthetic force can *only* be *reconstituted* through the compensating values of the specific thinking, sensitivity and national language into which they are transmuted. Such images as "Aurora cu degete de roză" [rose-fingered Aurora] or "Junona cu ochi de juncă" [the calf-eyed Juno] do not only fail to resonate with the spirit of the moderns, but they may also be offensive, since the socially determined system of reference has totally changed. Consequently, the whole or at least some of the essence of the old forms and ideas can touch the sensibility of the present-day recipient provided that a good translator finds the correct correspondences to the contemporary national system. In this case, what is important is not so much the formula of logical-syntactic units, that is the choice between versified translations (in original metres or rhymed verse) and prose, but rather more important is the *essence of the updating and local naturalization*.

E. Lovinescu was also full of collegial praise for the translations of G. Murnu, despite the big differences between them in terms of thinking and creative practice, and, even more, despite the fact that the criticisms against his own translation were formulated by comparison with the achievements of his colleague who had already established a reputation in the domain. What confers value to the Murnu's versions of the *Iliad* and the *Odyssey* is primarily his verbal creativity, in a fertile competition with that of the Greek original. More exactly, the author of the *The Mutability of Æsthetic Values* rightly considered that the popular vein of this creativity is what replicates the "atmosphere" of the original text, a concept frequently invoked in the debates among the translation theorists of the interwar period. Thus, in the dialogue between Odysseus and Dolos there appear expressions such as "fii liniștit despre asta" [rest assured about this]; "atâta răspunde- mi" [so much answer me] and others, which are "extracted from the very original genetic makeup of the Romanian language". From this point of view, Romanian, like other languages in South-East Europe[16], is better fit to render the archaic and oral nature of the Homeric world,

[16] About the situation of transaltions in this part of Europe, where the tradition of the popular bards, carriers/creators of some epics of Homeric type, has endured until recently, cf. Bârlea (2015a).

in comparison with the crystalized, "aristocratic" languages such as French or English. The Homeric heroes cannot be speaking like the marquises from the French royal court. Priam is less a "roi des rois" [king of kings] and more of a "moșule dragă" [dear old man]. Romanian is a language that still retains quite well a rural variant, "mirosind a lapte și caș" [smelling of fresh milk and cheese]. Therefore, Ion Creangă could have been a good translator of the *Odyssey*, if only he had known ancient Greek. This idea is derived from E. Lovinescu's conviction that the Homeric poem is nothing else but a fairy-tale, related, in its essence with *Harap-Alb* or other similar works:

> *„Lestrigonii, Ciclopii, Circe, Scila și Caribda sunt din rasa Spânului, a lui Gerilă, Flămânzilă."*
> [The Lestrygonians, Cyclops, Circe, Scylla and Charybdis are of the same breed as Bald-Head, Frosty, Famished]
> (Lovinescu, 2012, p. 336–337)

From the perspective of cultural evolution, which he had theorized in *Istoria civilizației române moderne* [The History of Modern Romanian Civilisation] (I–II, 1924–1925), both literary species cited here—the Homeric epic and the Romanian folktale—are popular artistic emanations assumed and shaped by a known creator, creations having the same type of ideational, psychological and æsthetic content, "fresh and naïve", which does not go beyond a childlike mentality.

The entire theoretical construction underlying the translation approaches to nativization is encapsulated in the following sentences of Lovinescu:

> *„Pentru moderni, poezia homerică nu poate avea decît valoare noțională; întregul element sugestiv, întregul zăcămînt emoțional de reziduuri ancestrale, pe care-l are orice limbă și pe care trebuie să-l fi avut cu deosebire o limbă proaspătă ca limba elenă, cu imagini și metafore vii încă, legate prin credințe multiple în senzație, întreaga această sevă bogată, colorată, care circula în poezia homerică a dispărut pentru totdeauna, pentru necunoscător, ca și pentru cel mai adînc cunoscător al limbii și civilizației elenice...*
> [For the moderns, Homeric poetry can only have a notional value; the entire suggestive element, the entire emotional repository of ancestral vestiges which any language possesses, and which a language so fresh as the Hellenic one must have had above all others, with its still vivid images and metaphors, linked to sensation through multiple beliefs, this entire rich and coloured sap circulating in the Homeric poetry has vanished forever, for both the neophyte and for the most adept scholar of the Hellenic language and civilization...]
>
> *...întrucît valoarea de sugestie poetică a Iliadei este pierdută pentru totdeauna, ...(ea) poate fi recreată, cu mijloace proprii și pe răspundere proprie, de traducătorii moderni."*
> [...since the poetic suggestiveness of the Iliad is lost forever, ...(it) can be recreated, with their own means and on their own responsibility, by modern translators."]
> (Lovinescu, 2012, p. 334–337)

2.3.3. Before analysing systematically the measure in which modern Romanian translators dealt with autochthonization[17], we should specify that the term under discussion covers two levels of manifestation:

1) The surface level, promoted only by some translators, consists in the local naturalisation of the system of beliefs, mentalities, attitudes, on the one hand, and of the references to the social and material organization, on the other;

[17] We insist on the fact that this phenomenon has not characterized only the translations into Romanian or those from the Balkans (versions in Serbian, Croatian, Bulgarian, Albanese, Macedonian, Slavic, etc.), but also the Hungarian or Eastern Slavic ones, and even those in western and northern Europe (French, English, Italian, Swedish, Norwegian and others), with the difference that, in the latter case, the process of "implantation", as it was called by the English George Chapman, a veritable founder of Anglo-Saxon translatology and Homerology, began around the end of the 16th century and ended, in principle, with the end of Romanticism.

2) The profound, diffuse and universal level consists in utilizing on a large scale of everyday vocabulary, of morphological-syntactic and stylistic-pragmatic constructions from living, popular, archaic national language.

2.3.3.1. The local naturalization of spiritual and material values

The most visible—and most striking, for the expert reader of the Homeric texts—were the adaptations undertaken in the *sphere of religious belief, of mythology, superstitions, of the entire system of reference from the arena of man's relation with the supernatural*, as well as with nature and the universe itself. The problem has been discussed ever since the first significant Romanian translations from Homer began to appear. The best-known attitude was expressed in the foreword I. Heliade Rădulescu wrote to C. D. Aristia's translation of the *Iliad*, which he published in 1837. It would be easy to use proper names and epithets from one's one belief: *Atotputernicul Dumnezeu* [Almighty God], *Dumnezeitul* [The Godly], *Îndelungrăbdătorul* [The Ever-Patient One], *Multmilostivul* [The Merciful One], and others. But gods, heroes, customs and, implicitly, their accompanying epithets change over centuries and we may not use Christian names for pagan gods, whom we must somehow name according to the spirit of the time (*Denalttunătorul* [The-high-sky-thunderer], *Noriîntărîtorul* [The cloud-rouser], *Ochiosul* [The goggle-eyed]), as does C. D. Aristia (CA–I, p. IX). In fact, in CA we find a mixture of Greek and Latin names—*Apolon*, *Ulis*, *Agamemnon*, *Nestor*; *Joe*, *Zea Juno*, *Zea Minerva*—for which he created Romanian epithets by means of calque (*argint-arcatul Zeu* [the silver-bowed God]; *brațalba* [the white-armed] *Juno*), total translation (*năprasnicul* [the frightful Polifem]), or direct loan (*Phebu*, *Glaucopa*).

The other breaker of new ground of the 19th century, I. Caragiani, gathers his ideas about translation in the short foreword *Către cetitori* [To the Readers] from the prose edition of the *Odyssey*, 1876. Considering the Homeric texts to represent the "limba copilăriei poporului grecesc/the language of the Greek people's childhood", the Aromanian scholar decides that it was the popular language and that of religious books that could best convey them into Romanian, on condition that rare and obscure forms were avoided. Even more, he did not agree to personal interventions and inventions: "nici n-am stricat, nici n-am dres limba" [I have neither ruined nor mended the language], and he carefully avoided words he had not heard in popular speech[18].

As for the rendering of the universe of religious beliefs in the Homeric texts, things are somewhat more complex. The gods, heroes, etc. bear their original Greek names, obviously phonologically and morphologically adapted to the system of the Romanian language: *Zeus*, *Athena*, *Odiseu*, with their attending epithets, quite closely followed: *Cronide* [Son of Chronos], *Olimpicul* [The Olympian], respectively *cea cu ochi de cucuvea* [the owl-eyed], *divinul* [the divine], *multîncercatul* [the much tried one], *multiscusitul* [the skilful one], while in the abounding footnotes he also gave the Latin equivalents—a tribute paid to the European fashion, still active at the time, and, most certainly, to the professed didacticism of such translations. In fact, in the case of epithets from the religious sphere, Caragiani translates the adjective *διός* by "dumnezeiesc" [godly], which represents a first concession made to autochthonism proper. Only the editor of 2011, Ion Acsan, finds it appropriate to make alterations in the original text, translating the Greek term by "divin" [divine], which is polysemantic, or by "zeiesc" [godlike], more pronouncedly pagan. Considered as anachronisms, several such items are changed: *biserică* [church] by *templu* [temple], etc. Some are left unchanged: *O, Doamne! sfîntul oraș* [Oh, God! the holy city], sometimes replaced, however, with *sacru* [sacred]; *prorocire / prorocit / proroci* [prophecy / prophesied / prophets]; *fruntași și sfetnici* [headmen and counsellors], and others. If we also add to his personal choices, uncorrected by modern editors, the profound stratum of popular speech avowedly adhered to, from the very beginning, by the founder of the speciality department at the university if Jassy, we can say that the IC version represents a model of well-balanced autochthonism.

[18] The translator, philologist and linguist of Jassy I. Caragiani declared that he had enlarged on his on his ideas in the volume translated from the *Iliad*, "under print" in 1876 (Caragiani, *Către cetitori* [To the Readers], in IC–O, p. 9). Unfortunately, that volume never came out.

Among the native forms utilized by the ardent folklore collector and philologist Caragiani in his *Odyssey*, we enumerate:

— *daurita Afroditǎ* [gilded Aphrodite]; *Ostrovul Eolin, în palatele Crivățului* (din Thracia) [The Hellenic Isle, in the North Wind palaces (from Thrace)]; *Baba Hîrca* [Witch Hag];
— *nădăjduiesc să săvîrșești* [I hope you will accomplish]; *Haide, femeie!* [Come, woman!]; *Mamă-ta* [That mother of yours];
— *straie, merinde, nuri* [attire, victuals, charms]; *din fitil* [from the fuse].

Adapted proverbs and sayings:

— *tot ce-i drept este bun* [all that is fair is good]; *pentru oamenii cei răi și chezășiile sînt rele* [for bad people even vows are bad], etc.

After these hesitations and evident search for a balance between literary and popular-archaic language, between observing the Hellenic spirit and the Romanian naturalisation of certain human realities and aspirations, we would have expected the century of modernism to be decisively oriented towards the former working manner. In Romanian culture at least, things did not work this way. The period of the great achievements in the domain of translations from the Homeric texts also effected the transformation of these "anachronisms" into a principle of approaching the Homeric text. The Latinate names of gods, heroes and other characters, of some cities, waters or mountains complicated even more the process of autochthonization proper, manifested in all its aspects. G. Murnu, the most prolific and most devoted to the Romanian naturalisation of the Homeric texts, has so many such adaptations, exercised in his numerous fragments, editions and integral recreations, that citations would appear almost superfluous—the pages above already contain illustrative examples in this sense. *Joe* is taken from CA, but *Ulise* is taken directly from the Western humanistic tradition, as well as *Neptun*, *Vulcan*, *Minerva*. The epithet *Cronides* [Son of Chronos] becomes *Saturnianul*, since, just as *Zeus* is the son of *Chronos*, his Latin correspondent, *Jupiter*, is the son of *Saturn* (GM–Od, I, 68 and others). *Eriniile* [Erinyes] are *Furii* [Furies], and *Harpiile* [Harpies] are Vîntoasele [Windy Ones][19], these being cases of direct translation. On the other hand, the same *Joe* becomes *Dumnezeu* [God], at least in the formulæ of consecration: *Păzească Dumnezeu* [God forbid] (GM–Od, I, 543); *Dumnezeu m-ar bate* [God would chide me] (GM–Od, II, 188) and others. The term *Domnul* [Lord] is used in a theological sense, but also in a lay-administrative sense (*să fie domn în țară* [be lord of the country], GM–Od, I, 541; *e domn peste popor* [is lord over the people], I, 562); cf. also *Domnița Nausica* [Princess Nausicaa] (GM–Od, VI, 19).

In the same semantic area, *templul* [temple] becomes *biserică* [church], and all that is *sacru* [sacred] becomes sfînt [saint]—as at CA or IC. The reactions to such adaptations were fully justifiable. Just like Heliade Rădulescu before him, V. Eftimiu considered such forms as a profanation of the recipients' faith. *Biserica*, *Sfîntul* și *Domnul* [The Church, the Saint and God] belong to Christians; *Templul*, *Divinul*, *Zeus* [The Temple, the Divine, Zeus] were Homer's (Eftimiu, 1996, p. 251). As for the translation of epithets/names formed by antonomasia, we can supplement those above with innumerable others. *Ares*, the god of war, is *Războilă* [Warlike], and *Vînturile de Miazănoapte* [North Winds] become *Borilă* [Borealis]. In this way, as V. Eftimiu notoriously said, *Zeus* could have become "Trăznilă" [Thundery], and each Homeric hero could have been equated to a character in the folktales of P. Ispirescu.

Technically speaking, the procedure is classifiable neither as translation nor as linguistic calque, being a *kind of forced local naturalization* of the concepts thus named. The whole range of such methods was deployed on a large scale in the translations of the interwar period.

At this level, of the forms of address and of the diverse formulæ of consecration, G. Coșbuc freely remakes the ambience of the rustic Romanian faith, through such expressions as *Domnul știe cum!* [God knows how!], *Ferească Dumnezeu!* [God forbid!], *Ferească sfîntul!*, *l-au stins din lume sfinții* [the saints snuffed him off the world], *frați de cruce* [cross-sworn brothers], and others.

[19] Textually, *harpyai* means "predatory".

The divine and human epithets or hierarchical tiles, the surnames used as names, by metonymy, belong to the same trend of local naturalisation. In the verses of G. Murnu, Agamemnon, the kings of kings, as well as Priam, the king of Troy, are *crai* [princes], the wise Nestor is *Moș Nestor* [Father Nestor], Polipoides is *Luptaciul* [Fighter], and Stenelaos is called *bădie* [uncle] by Diomede. Elsewhere, both Agamemnon and Zeus are called *împărați* [emperors], and the gods' council is called *divan* [chancellery] (GM–I, XI, 5).

C. Papacostea works in the same way, looking for equivalents for official titles, hierarchies, social-political and religious office titles in the Romanian chronicles and the national literary folklore: *Dumnezeu* [God], *zîna zînelor* [fairy queen]; *chelăriță* [housekeeper], *paharnic* [wine bearer], *voievozi* [voivodes], *crai* [princes], *stăpîni* [masters], and so on. In fact, in such situations, even the translators into the languages of Western Europe, already shaped and refined in their own epics and poetry, resort to a certain manner of autochthonization, the level of their culture and civilization. In the Alcinous' speech addressed to his leading counsellors, in *Od.*, VIII, 97, we find these formulæ:

> Gr.: *κέκλυτε, Φαιήκων ἡγήτορες ἠδὲ μέδοντες.*
> Rom.: *Ian ascultați, voievozi și stăpîni ai noroadelor voastre* [Lo, listen, ye voivods and masters of your peoples] (CP)
> Fr.: *Doges et conseillers...* (VB)

We notice that Victor Bérard, too, highly appreciated by the readers of the time, though considered by classics philologists to have strayed too much from the original[20], correlates the names of office either by spatial and temporal adaptation or by generalization. In the Romanian versions, local adaptations were almost unanimously cultivated, even by the translators categorically opposed to onomastic changes or changes of any kind:

> *Ascultați, voi fruntași și sfetnici...* [Listen, you headmen and counsellors...] (IC)
> *Luați aminte, fruntași și sfetnici* [Hark, headmen and counsellors] (EL)
> *Luați aminte, voi fruntași și sfetnici* [Hark, you headmen and counsellors] (GM)
> *Mă ascultați, voi, Feaci, căpetenii și sfetnici de seamă* [Lend me your ears, you Phæacians, chieftains and high counsellors] (DS)

The correspondences proposed by C. Papacostea are somewhat better fitted into the text and naturalised. For a form of address such as Gr. *γαῖδμ᾽ Ὀδυσσεῦ*, experienced researchers compare the Romanian and French versions:

> *Luminate împărate* [Enlightened emperor] (CP)
> *Noble Ulysse* (VB)

Calypso, called by the rhapsodist "the goddess of goddesses", is transformed into a fairy-tale character by CP, which is not the case at V. Bérard, who uses, however, a kind of superlative considered to belong to popular use, even in the language of Molière:

> Gr.: *δῖα θεάων*
> Rom.: *zîna zînelor* (CP)
> Fr.: *cette toute divine* (VB)

Eos "cea cu degetele trandafirii" [the rose-fingered], called Aurora in the Latinate versions—French, Romanian, and others—, becomes *Zîna Zorilor* [Dawn Fairy] (CP). The Greek king, such as Alkinoos or Menelaos, is *βασιλεύς*, which becomes *crai* [prince] in Romanian (CP and others). Eumelos, Odysseus'

[20]The very edition of 1924–1925, an attempt at "reconstructing a primal Odyssey" is considered as not recommendable today, as being the fruit of an overflowing fantasy, cf. DS–Or, p. 403.

brother-in-law and father to Iftimia, is *Evmel Împărat* [Evmel Emperor] (CP), like "Roșu Împărat" [Red Emperor] or "Negru Împărat" [Black Emperor] in Romanian folktales. Queen Arete, the wife of the king of Phæacia, *βασιλεία* in Homeric Greek, is *crăiasă* [empress], and the daughter of the Phæacian kings, Nausicaa, is a *domniță* [princess] (CP). The divinities embodying the winds are in their turn, *Boreas*, but also *Crivățul* [the North Wind], *Austrul* [the East Wind], etc., at the same CP.

The same method is also used for other characters of the same rank. Hera addresses her husband Zeus thus in *Od.*, I, 45:

> Gr.: *Υ̓́πατε κρειόντων*
> Rom.: *Înălțate Împărate* [High Emperor] (CP)
> Fr.: *Suprême Majesté* (VB)

While the renderings in the modern languages of the "great cultures" are relatively correct, albeit "colourless", the Romanian ones are considered by some Romanian philologists to be beautiful, natural, inspired, without having lost too much in terms of accuracy (Herescu, 2011, p. 145–146).

The apogee of this fashion in the translation of the Homeric texts was represented by the versions of GC and EL, each in its own way, considering not so much the distance in time, as the particularities of the poetry and prose forms, the original used and the conception about the literary language. As shown above, in the translation EL–O, Zeus is sometimes *Juppiter*, sometimes *Dumnezeu* [God], with the entire semantic area of beliefs and superstitions being treated in the same manner, from *Doamne* [Dear God] (p. 16), *Slăvite Doamne* [Holy God] (p. 33); *mărite Doamne* [Almighty God] (p. 39/41), *Dumnezeu* [God] (p. 39), *vai, Doamne* [Oh, God] (p. 45), *Ferească Dumnezeu* [God forbid] (p. 36, 36, 40), *Cel de sus* [The one in heaven] (p. 53), *pînă la zîne* [to the fairies] (p. 45), *zînă dragă* [fairy dear] (p. 57), *zîna* [the fairy] (p. 58), *moșule dragă, maică, mătușă, feții mei* [dear old man, mother, aunt, my sons] (p. 37).

He is adamant in his opinion that the Homeric poems represent instructive reading for children and adolescents, just like national folktales[21], which he uses heavily as a lexical source, deploring again, as he had done in his essay *The Mutability of Æsthetic Values* and in other studies, the paradoxical incapacity of the evolved Western European languages to render such "naïve and primitive writings"[22]. E. Lovinescu's theory is better argued for and more seductive then the actual prose rendering of the *Odyssey* in Romanian. The translator naturalized and adapted it to what he considered to represent the specificity of the national sensibility of the period, but he did not create the "suggestiveness" he discussed so much. Instead, the one who succeeded in achieving it was the poet G. Coșbuc, who followed an intermediate German version, relatively "cold" and undoubtedly scientific (due also to its being full of explanatory notes), which helped him fully grasp the content of the Greek original, inaccessible to him for a direct reading. The version of EL was described as a "a literary, rather than a philological work" (Traian Costa, "Note asupra ediției" [Notes on the Edition], in EL–Or$_5$, p. LV), while the version of GC was said to represent a model of "fidelity and beauty", a "splendid" new text based on the Homeric epic (GC–O). This was because, alongside the substitution of theonyms (Zeus/Dumnezeu) and the phonological and morphological adaptation of the other onomastic references (*Ermia* for Hermes, etc.), G. Coșbuc took over from the Romanian model of I. Caragiani all the other lexical areas, expanding them and impregnating the Homeric text with an extremely rustic Wallachian flavour:

[21] In *Prefață* [Preface] to the 1st edition of 1935, E. Lovinescu confesses that he derived this conviction from old German pedagogy (EL–O, p. 9).

[22] "French translations realised by savants and even by the great poets [with reference to V. Bérard and Leconte de Lisle, respectively] are far from rendering the savour of the ancient text: the French language is precise, logical, saturated by elegance and modernity, therefore its instrument distorts the rural character of the Homeric world and transforms the manor of Ithaca into the court of Versailles... Completely richer possibilities are offered by the Romanian language, rustic and patriarchal in its essence, being still in the process of forming and therefore open to possibilities of verbal creation and malleability. Such an instrument made it possible to attempt the unstiffening of the Homeric flexibility from the French style, solemn and courtly, so as to render it in a shepherd-like language sounding sagacious and persuasive, mellifluous and candid" (EL–O, *Prefață* [Preface], p. 10).

— forms of address: *bade* [uncle], *bunică dragă* [grandmother dear] etc.
— specific terms referring to autochthonous *realia*: *cergă* [woolen counterpane], *opinci* [peasant sandals], (*lînă*) *țigae* [prime wool].
— expressions reflecting a rural lifestyle, as noticed to the exegetes of the version: Telemachus sleeps in the *cerdăcel* [little porch] and takes his arms up to the *culă* [bartizan]; a *țol de lînă* [woollen rug] and a *velință de in* [linen counterpane] are laid for Odysseus; a *ștergar curat* [clean cloth] is laid on the table; Nausicaa *spală ii și lăicere* [washes embroidered blouses and hearthrugs]; the maid-servants *cîrpesc straie* [mend togs]; Nestor sits on a *laviță cioplită* [carved bench] etc. (Cazimir, in GC–O, p. XV–XVII).
— the epithets, attitudes and actions exclusively specific to the attributes of the Greek gods are rendered by Romanian idiomatic phrases: Penelopa is "burduf de vedenii" [crammed with visions]; Menelau "are gînduri coapte" [has ripe thoughts]; Odysseus' companions are "gata de măciucă" [ready for bludgeon][23].

2.3.3.2. Everyday vocabulary and grammatical-stylistic constructions with a local tinge
With these, however, we have returned to the analysis of the general vocabulary of the Romanian versions.

a) Nothing of what can configure the system of popular variants, if one can conceive of such a system, has remained untried in the translations from Homer realized within the framework of the Romanian language. We are going to enumerate here only a few *lexical-grammatical subcategories*:

- Popular, archaic, regional terms, constructed according to the mechanisms of compounding, derivation and conversion typical of popular use: *coabe* [jinxes], *codruleț* [thicket], *fărtați* [brethren], *fiștecare* [each one], *găzdoaie* [hostess], *îndămînă* [handy], *prăpăd* [havoc], *tîndală* [dimwit].
- Folk regional phrases and expressions: *a avea saț* [to be satiated], *a pune la cale* [to be plotting], *a da gata* [to do in], *a lua la vale* [to tumble downhill], *a face ispravă* [to do well]; *legați-l cobză* [to tie hand and foot], *bată-l vina* [goddamn], *lovit de streche* [moonstruck], *într-o ureche* [madcap].
- Metaphorical constructions from the inventory pertaining to rural Romanian mentalities: *a prinde în ițe* [to entangle in threads], *a merge cu vorba* [to spread word], *a ieși cu plinul* [to meet with full luck], *a strînge la pungă* [to fasten one's purse] („a înșela" [to cheat]).

Practically, at GC, as well as at EL and only partially in CP, the Olympian gods speak the peasant idiom, like the characters in the fairy-tale *Povestea lui Harap-Alb* [The Story of Harap-Alb], which provide the text with charm, liveliness, local colour and, evidently, Romanian rural "authenticity", as it was remarked (GC–O, p. XIV). The dialogue between Poseidon and Hephæstus, regarding the release of Ares[24], sounds thus:

> *– Dă-i drumul! Că mă fac chezașul, frate,* [Let him go! For I pledge myself, brother,]
> *Că totu-ți va plăti, cît ceri și cît* [That he will pay you all that is due to you and what]
> *E datina-ntre zei și-i cu dreptate!* [The custom is for gods and it is fair!]
> . . . . . .
> *– Ah! De-asta nici nu-ți mai răci cuvîntul.* [For that don't even let your word go cold.]
> (GC–O, VIII, 355–358)

[23]The rich inventory selected by Ștefan Cazimir, in his *Prefață* [Preface] to GC–O, it is connected to the influence I. Caragiani might have had on the Romanian poet (p. VII–VIII).

[24]It is known that the Greeks projected onto the gods not only the loftiest human aspirations, but also their common frailties. The resplendent Aphrodite, married by her father to the talented but misshapen Hephæstus, gives in to the advances of handsome Ares, often receiving him in her very conjugal bed. The Sun—The All-Seer—tells the cuckolded husband, who sets them a trap of invisible chains. Ashamed and aggrieved, Hephæstus, however, calls the gods to see the two adulterers in that state. Evidently, he no longer chooses his words, to the amusement of those present. Despite his dishonourable posture, Ares utters a short speech quite befitting the code of honour, and Poseidon, as the highest among those present, proposes a resolution of the crisis, resorting to the principle of payment of damages for moral offence, for which he offers to guarantee himself, cf. *Od.*, VIII, 266–366. The verses quoted above, in the version GC, render only the popular sagacious exchange towards the end of the episode, without the verbal outburst, expressed by "cuvintele mîniei" [the words of anger].

Athena supports Telemachus, but she does not guarantee his final victory, so, in case he should find out that Odysseus/Ulysses is dead, she advises him:

> *...găsește-i mă-tei omul și-o mărită!* [...find your mother a man and give her away!] (GC–O, I, 50)

Of course, such roughness of expression was appropriated by Coşbuc not so much from the German version of the Homeric text, but from the Romanian model offered by Caragiani's translation. The editors remarked such filiations (GC–O, I, p. XVII), and the observations arising from this comparative examination of the texts point to an increased boldness of expression at Coşbuc, borrowed from rural quotidian life. The quarrel between the old beggar Arnaios/Iros, a regular presence at the doors of the palace in Ithaca, and Odysseus, disguised as the foreign beggar who had just arrived from nowhere and had dared join him on the threshold, thus occupying the space where the "native" had been tolerated by the suitors, sounds very much like the quarrel between Creangă's characters—in *Harap-Alb*, or even in the Mogorogea episode of *Amintiri din copilărie* [Memories of Childhood]:

> „– *Aoleo cum hodorogește spurcatul acesta, ca o babă pe cuptor!* [Oh my, how that foul-smelling one's snorting, like a hag on the oven]" (IC–O, p. 214)
> „– *N-auzi, olio, spurcatul de golan* [Don't your hear the foul punk]
> *Cum duruie ca la cuptor o babă!* [Wheezing as at the oven a hag does!]" (GC–O, XVIII, 6, 2–3)

At EL, the dialogues sound quite the same. From the exchange Athena–Nestor–Telemachus, which we have partially analysed, we can extract sentences such as these:

> Nestor...:
> – *„Ferească Dumnezeu să mergeți la corabia voastră, ca și cum ați fi tras la un om sărac, ce n'ar avea la casa lui nici așternut, nici scoarțe pe care să se odihnească oaspeții..."*
> [God forbid you should go to your ship, as if you stopped at a poor man, who would have no bedding in his house, nor any rugs for guests to lie rest on...]
>
> Minerva...:
> – *„Că bine zici, moșule dragă, și se cuvine ca Telemac să te asculte, că așa e cu cale..."*
> ['Cause justly you speak, dear old man, and it's proper that Telemachus obey you, as it is right...]
> (EL–O, p. 36).

By means of such turns of phrase, the entire *life tableaux* of the Homeric poem are imperceptibly changed so that they can be integrated *in to the traditional ambience of the Romanian village*. What is achieved, starting from the details of material and social-economic life, etc., and by playing on the pragmatic-stylistic virtues of the Romanian language, is *a new suggestiveness of modes of thinking and feeling*. Without any knowledge of E. Lovinescu's theories about the mutation of æsthetic values, G. Coșbuc intuitively created, by the sheer force of his poetic genius, new nuances in expressing generally human mentalities, and, moreover, *nuances that refashion and naturalize the entire atmosphere*, reviving a long bygone world and making it easy to understood for the modern reader of a new cultural climate, spiritually and materially determined by the conditions of contemporary life. The maximum degree of autochthonization means, therefore, that the characters speak, think and act in the national spirit of the version realized in a new culture. Athena tells Nausicaa that "*soacra mare așteaptă dar*" [the great mother-in-law awaits a gift]; Menelaos will not have such a thing as "*să-i plece un oaspete așa, flămînd din casă*" [a guest leave his house famished like that]; Evrimah is afraid of becoming "*de rîsul lumii-ntre femei*" [the laughing stock among women]; Telemachus would not want to be considered "*slab de minte*" [dim-witted]; Penelope thinks that Elena's haziness is understandable, "*căci slabe-s, Doamne, mințile femeii!*" [as, God, weak are the minds of women] and so on.

b) *Terminology* from diverse domains has constituted a permanent challenge for the translators' competences, both in terms of decoding the significations in the source language, and of finding a balance in the target language.

In the analysis of the nature scene in *Od.*, V, 63–74—the scenery surrounding the cave of the nymph Calypso—we have identified at least six (!) semantic fields in only eleven verses. The greatest challenges are posed, first of all, by names of trees, plants and birds. Added to these are two names of biotopes – *codrul* [the woods] and *crîngul* [the grove], as well as the *aquatic medium* (sea and lake, natural and artificial, alternatively), hard to identify exactly, as both the terms and their description are interpretable. We have shown, where appropriate, how, in any particular language, there can be confusions generated at a diatopic, diachronic and diastratic level, confusions that are accentuated from the contrastive-typological perspective of languages (cf. Bârlea, 2015c). The synonymic and quasi-synonymic series are quite unclearly defined in the framework of a larger semantic field: *cucuvea* [owl], *bufniță*, *buhă* [eagle owl]; *toporași* [violets], *viorele*, *violete* [sweet violets]; *ulmi* [elms], *arini* [alders], *anini* [common alders]; *pădure* [forest], *codru* [woods], *crîng* [grove]; *luminiș* [clearing], *pajiște* [meadow], *măgură* [green hillock]; *izvor* [source], fîntînă [well], *cișmea* [fountain]; *malul mării* [seashore], etc.

In the case of these series, it is easier to choose the old popular form because there is no single literary variant unanimously accepted between the popular, colloquial term and the scientific one (possibly Latin), neither in Romanian nor in other modern languages.

But the specialized lexis of various registers comprises hundreds of terms for representative areas of the Homeric epos. Names of weapons, in the *Iliad* and the *Odyssey*, have constituted difficult tests for the linguistic expertise of translators, see above, 2.2.b). When the term is relatively old and in use in both languages, things seem more simple: *arc* [bow], *săgeată* [arrow], *lance*, *suliță* [spear], *sabie* [sword], *scut* [shield], etc. In fact, even in the situation—an ideal, but less frequent one than we would like to believe[25]—of a complete similarity of concept the two languages, translation is complicated by the integration of the term in the specific phrases: in Romanian, the warrior "se încinge cu sabia" [buckles his sword] round his waist, while in Homeric Greek "își atîrna sabia la spate" [he hung his sword on his shoulder] (with a beautifully wrought leather belt), cf. DS–I, p. 401, where there is also the example of about the horse—who were "înjugau" [yoked] to the cart (just like mules, oxen, etc.), because ancient Greeks did not use resistant leather reins.

The choice of a certain form is often determined by the metrical requirements of the verse and not by semantic accuracy: *sabie* [sword] has three syllables, with a dactylic value, while *paloș* or *spadă* have only two, appropriate for a verse ending or for an interior trochaic sequence.

Among these selection criteria, there is the perfidiously nagging demon of the popular customization of the term: *custură* for "cuțit" [knife], *pală* for "sabie" [sword], *pieptar* for "platoșă" [breastplate], *culă* for "turn întărit" [fortified tower], *liman* for "țărmul de refugiu" [shore haven], *ostrov* for "insulă" [island], etc. Sometimes, autochthonization at any price, also reinforced by a *sui-generis* æstheticism, leads to flagrant mistakes of rendering. Between *suliță* [spear] and *lance*, the choice may take into account the syllabic structure or/and the semantic nuance which each of the two terms might be able to express. At GM, however, we find a third term: *strămurare*. Difficult to fit into the verse types suitable to epical rhythm, due to its phonological-morphological structure, as well as due to its semantic charge, since it represents an archaic term at the margin of the conventional circles configuring the mass of the vocabulary, more precisely in the extreme area of "out of use" words, the item is also, as already shown, inadequately used in context. "Strămurarea" was the sharp-tipped rod or pole used for driving herds of cattle in Romanian villages of old (cf. DLR, *s.v.*). Even in the very rare situation of its being studded, there are no attestations

[25] It suffices to remark that weapons with a long blade, generically called *sabie* [sword], are very different in terms of manufacturing technique and utilization in different periods and spaces of world civilization, hence the series *paloș* [cutting blade], *iatagan* [yataghan], *floretă* [fending sword], *spadă* [rapier], and others. From this perspective, we can never know if *paloș*, *pală*, *sabie* represent close synonyms or only quasi-synonyms, respectively names for related, though not identical notions.

of its use as a weapon[26], and this is logically hard to believe, even in the case of peasants rising to arms with whatever tools they found handy: axes, forks, scythes or clubs.

In connection with the latter "weapons", we should specify that the primitivism of some of them justifies the theory of the shared ancestral stock existing in long-standing Balkan civilizations—Hellenic and Romanian in this case. *Reteveiul* [the cudgel], *ghioaga* [the mall], *măciuca* [the bludgeon] belonged to the arsenal of the Achæans and Trojans, as well as to that of the Romanians, so the linguistic equivalences in the respective texts came about somewhat more simply and naturally. On other occasions, such opportunities escape the notice of readers and even translators, as the term seems too commonly used. In our analysis of the scene of the death of Diores (*Il.*, IV, 517–526), we observed (Bârlea, 2015c, Sec. 3.1) that the Homeric selection *λᾶας* from the synonymic series *πέτρα* etc., was not incidental. The rock that crushed the ankle and tendons of the Epeian hero had a certain configuration: small enough to be held in the hand and thrown at a distance, big and pointed enough to cause disasters. In Romanian, the term *pietroi* [boulder] fits the context well enough, but the Romanian translators add to it the Homeric epithets: *sgrebulos*, *zgrebînțos* [rugged, jagged], *ascuțit*, *colțuros* [sharp, pointed]. These semantic completions clarify its use, especially the qualifying epithet, which actually expresses through one single word the preamble to the concentrated litany (in a lapidary style, if we are also to make an etymological pun!), at the death of the one struck: *nemilostivul pietroi* [the merciless rock].

Other lexical areas that grant stature to the Homeric poems, such as the terminology referring to the performance of sacrificial rites, gastronomic terminology, that of containers, etc., cause the same kind of problems, with the same diversified solutions—translation, calque, periphrasis—and with the same centrifugal tendencies of local naturalisation: *limbi fripte* [fried tongues], *merinde* [victuals], *ceaun* [cauldron], etc. Manner specifications occur in the linguistic sequences depicting the related actions: the cauldron "is raised" [se ridică]; the victuals are "gobbled" [se îmbucă], etc. Sometimes, word for word translations—*verbum a verbo*—obscure the meaning of the text: *frigări în cinci crăci* [meats in five spits] (CA–I, p. LXIII, n. 2). As it was to be expected, the first versions in particular also resort to loans. In 1837, Costache Aristia feels it necessary to justify the Romanian literary term of Latin origin *grații* [graces] by the fact that he could not find the equivalent of Gr. *harites* in the Romanian popular stock.

More important are the situations in which he borrowed directly from the original text. In the verse of the rhapsody I, 14, *La navele ale repezi Aheilor veni* [To the rapid vessels of the Achæans came], the translator added a final chapter note, in which he explains why he preferred to naturalize in Romanian the word *navă* [vessel], after the Greek *ναῦς, –ός*. "The sayings" *navigație* [navigation] and *naufragiu* [shipwreck] had been received in our language earlier, confirms the author of the note (probably via a foreign intermediary – French, Italian, etc.), but the word root from which these had been derived in the source languages had not. In order to rid the poem or at least his verses of the saying *corabie* [ship] "twice as long and ten times more foolish", he thought he could use *navă* [vessel], so that *navigație* could become analysable in Romanian. When someone has to break fresh ground, adds the revolutionary philologist, they had better not let the genealogy of these sayings without [an explanation] (CA–I, p. 32, n. 4)[27].

Thus, autochthonization meant, at the first, resorting to terms in the traditional popular stock of the language of modern versions, referring to objects, beings, processes, phenomena considered rural and archaic even in the structure of the Homeric world. Then the system of beliefs, custom, rituals was adapted to the national specificity, by integrating the pagan divinities into the Christian ethos, into the very national version of the "ancestral faith", *id est*: Christianity grafted onto pre-Christian remnants, in a syncretism with touches of originality unanimously accepted up to this day. The phenomenon was

[26] Nor did this detail escape the notice of the acerbic critic V. Eftimiu, as adept a knower of the Romanian language, from the Pindaric region to the Western Carpathians, and at least as good a poet (Eftimiu, 1996, p. 250–251).

[27] The experts—both classicist philologists and specialists in the history of the Romanian language and in terminology—confirm C. Aristia's paternity regarding the Romanian form of this word, cf. Rusu (1965, p. 797–800), and also Herescu (2011, p. 387). DLR, *s.v.*, mentions C. Aristia among the first users of the word in Romanian, but considers that its appearance should be explained by multiple etymology (French, Latin, Italian).

favoured by the long-standing tradition of Latinizing the Hellenic Pantheon in Western cultures. Finally, the process was ended cyclically, by amplifying and deepening the lexical aspect at the general level of mentalities, on the one hand, and of social and material realities, on the other. The phrases, expressions, metaphors, morphological-syntactic structures and even ampler constructions that concretize the speech acts, render less of the Homeric specificity and more of the national one, expressed by the internal genius of the receiving language. In this way, the perception of the world through language is drastically changed, and what remains of the texture of the Homeric poem is the epical thread, with the compositional details, etc. The same approach functioned in the other cultures of South-East Europe, in the Serbian, Croatian, Bulgarian, Turkish, Ukrainian versions, etc. The phenomenon was said to have been determined by the common ancestral Indo-European stock, in its Balkanic variant. In fact, it is also found in the translations in the languages and cultured of Iberian peoples and especially Nordic peoples. The rich Scandinavian mythology generated a vocabulary and onomastics easily adaptable to the background of Greek Antiquity.

3. Conclusions

3.1. From the *point of view of the evolution of the literary language* that "clothed" the Romanian versions of the Homeric poems, we can very clearly distinguish three great phases in the history of these translations, even if there were not a few successive resumptions. In the 19th century, C. D. Aristia and I. Caragiani, the founders of the tradition of the translation from Homer, made great efforts to detach themselves from the sphere of colloquial language, by introducing some neologisms (*navă* [vessel], etc.), as a result of linguistic calque, of direct loans, as well as of internal creations, based on the rich derivative system existent in the national language, by means of bold compounding and conversions. The basis of the "new literary language" remains, however, the popular stock, programmatically utilized in IC, from two familiar reasons: a) high Romanian literature and culture in general were still insufficiently developed so as to furnish the linguistic material from a supra-dialectal sphere, normed and codified according to functional styles; b) the translators of the time shared the conviction that the Homeric world was one predominantly rural and primitive in many respects. After half a century, things changed significantly. The interwar Romanian Homerologists (G. Murnu, G. Coşbuc, C. Papacostea, E. Lovinescu) benefited from a standard literary language already well settled in a coherent normative system, with rich poetic variants, sustained by a national literature visibly connected to the European rhythms. Since then, the choice for popular forms was justified more by the translators' ideology, by their desire to refashion the poetic language, through elements that fitted, however, into the rigours of the elevated style. It was the age of the most daring individual creations, partially dictated by the need for rendering some words and phrases from the highly particular language of the original, the so- called "Homeric Greek". The third and most recent phase of the Romanian translations from Homer (the end of the 20th century and the beginning of the 21st) is characterized by the cultivation of the savant style, in which even the numerous popular forms acquire the sparkling of gems finely set in the lexical mosaic of the a poetic language meticulously distilled from all the levels and registers of the Romanian language. The crucial principle in the thinking of Hâncu–Diamandescu, and especially of D. Sluşanschi is *fidelity*—in content and form—towards the original text and, at the same time, towards the nature of their language. It is certain that the struggle of almost two centuries for naturalising the Homeric poems in the Romanian culture contributed to the refinement of the national literary language.

3.2. The final result of the all the kinds of approaches to translation discussed above should lead to a form supposed to blend contraries in literary work: fluidity and denseness, clarity and implicit suggestiveness, concision and musicality. For all these, as it is often claimed, the *translator himself should have poetic gift*. On the other hand, the same toiler should be a true scholar, a specialist in the problems of the civilization of ancient Greece, from all points of view—in-depth linguistic and cultural knowledge, permanently connected to the advancements of studies in the field. Thirdly, there is the requirement of the relative objective

factor, maybe the most important for a good translation: the receiving language should be mature enough with regard to its history, rich and mellifluous enough in its nature so as to enable the poetic genius and specialist knowledge to find its space of manifestation in a double, oxymoronic hypostasis: loyalty and creativity towards both texts—the original one and its own version.

3.3. We have verified these truths primarily by means of an *applied analysis of the phonological-morphological level* of utilization of the lexical material in the Romanian versions of the Homeric poems. When various distortions, truncations, unusual word associations, especially in conjunct forms, appear in the prose versions—the texts realized by I. Caragiani, E. Lovinescu, Hâncu–Diamandescu—such deviations from the norm can represent phenomena of expressive grammar: *într-ascuns*, *n-a ajuns*, *nevastă-sa*, *şi-l aşează*, etc. Verse translations considerably increase the manifestations of this phenomenon, due to metrical necessities. In the above pages we have captured, as much as possible, only a few examples of such situations. The various concretizations of elisions, syncope, apheresis, with variants of realization in synesis and ellipse, can be mandatory, dictated by the encounter between two or even three etymological units, or by the use of conjoined articulation in slow tempo, which follow the natural law of minimal effort in uttering words: *parcă* for *pare că* [it seems that]; *tat-tău* for *tatăl tău* [your father]; *ş-om vedea* for *şi vom vedea* [and we shall see]. We did not dwell upon the coherent rendering of the usual phrases of this type, born out of the euphonic necessities to be expected in everyday speech. We have highlighted instead the programmatically exaggerated search for certain fusions, abbreviations, dislocations of stress that go beyond the rules known to and accepted by speakers, the segmental reorganizations at the border between colloquial and connotative, for the sake of some innovatory effects. Evidently, such investigations can only be undertaken separately in the successive Romanian versions, on the one hand, in relation to the Greek versions serving as source texts, on the other hand, since the different phonetic and morphological-lexical nature of the languages in the two sets of texts does not allow for rigorous correspondences even for the most learned and talented translator[28]. For example, the original incipit of the *Iliad* contains no form of phonological-morphological distortion (*Μῆνιν ἄειδε, θεὰ, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*), while the best-known Romanian version presents two such adaptations (*...mînia* ***ce-a****prinse* ***pe-A****hil Peleianul*); conversely, Gr. *γαίδμ᾽* ***O****δυσσεῦ* is rendered by whole words in modern versions: *Slăvite Odiseu*, cf. also Fr. *Noble Ulisse*! Consequently, we should observe that such phenomena depend less on the diachronic evolution of the literary, poetic language, but rather more on the translator's balanced vision. Apart from the imitative harmonies expressly required by the original text, such as euphonies and alliterations, such phonological-morphological particularities should be resumed in a systematic analysis of the expressive values of the texts under discussion, as those which seem usual natural phenomena also confer, in fact, "a sort of melodiousness added to the utterance of the words" (Demetrios, 1943, 70). From the perspective of some modern translation theorists, rhythm is decisive in any kind of text rendered in a foreign language. If a true translation means sensing and rendering the rhythm and internal melodiousness of the text (Dessons & Meschonnic, 1998, p. 28: «*le rythme... l'organisation du mouvement de la parole par un sujet*»), then the value of the versions realized after the Homeric poems—prevalently intoned in their genuine form—can only be evaluated by means of a close analysis of such detail effects of the forms rendering the utterance of words.

3.4. One way or another, irrespective of the express formulation of their option, all the Romanian translators exploited the *principle of autochthonization*. D. Sluşanschi, himself a professed opponent of onomastic Latinising and Romanian naturalising, of the deviation of the Hellenic Pantheon from its meaning, resorts to the solution of popular native forms, in critical situations regarding the form, the semantic valence and

[28] Not even the adaptation of the poems from Homeric Greek can allow a full equivalence of such particularities. The version realized by Nikos Kazantsakis in *katharevousa*, the literary variant of Modern Greek, seems richer in such reorganizations of the norms of co-articulation than the ancient text, popular in style, therefore freer of any kind of phonological-morphological constraints.

the place of a word or phrase in the Romanian hexameter. Beyond the precision of the equivalence, scientifically provable, there is the satisfaction of having found the inspired appropriate word, full of suggestion, finely polished to attain a certain sparkle amidst the masterfully laced chain of the beautifully and solidly crafted verse. What's more, not even he can resist the temptation, and neither could C. Papacostea in his day, of offering the Homeric nymphs the face of *Zînei Zînelor* [the Fairy of Fairies] (CP), and even *„sălașul... Cosînzenei"* [the abode of Cosânzeana] (DS) from the realm of our pastoral legends. And it could not have been any other way, at least of the level of everyday lexis, for at least three reasons, easy to understand by anyone:

a) The Homeric text remains, as we have said before, a model of archaic oral quality, of traditionalism, simplicity, naivety, even a primitivism of human reactions at times, elevated to the stature of universality by means of a work of artistic perfection. The sensibilities, vanities, fears, attitudes of the Homeric world are ingenuous and deeply human, at the same time, and the words used to express them do not unduly complicate this reality. In Homeric Greek, a newly-born Achæan or Trojan is said to "*vede soarele / lumina zilei*" [see the sun / the light of day] (*Il.*, IV, 1112)[29], as it is in the living, popular Romanian language, as well as in the language of any human community on earth.
b) The Romanian literary language was closely linked to its popular variants, from its beginnings to the present day, whatever specialists might say. A story woven in an idiom pre-eminently poetic—distilled from all the sources of the language spoken throughout the stages of its epic genesis—could only be refashioned in modern languages by replications following the same structure.
c) In any translation in the world, there are frequent situations in which "the right word", meant to compensate for forms, meanings and grammatical-pragmatic constructions in the source language, can only be found in the reserves of the national popular stock. There are few abdications from a correct and suggestive rendering in favour of a formal, elevated, but more arid variant of the literary language, often unexciting and unsuited to the spirit of the primary text. These are but manifestations of a discreet autochthonization, sometimes involuntary or unconscious perhaps, but always unavoidable and fulfilling.

3.5. The Romanian versions of the Homeric poems confirm a paradox of translations, remarked long ago in linguistic circles with a vast experience in the domain: the great literary masterpieces of mankind do not disarm the translator determined to carry it through, quite the contrary, they rather fortify one and stimulate one's creative resources, nourished by the spirituality of one's own people. In the terms of the modern science of traductology, this means that, in relation to the *Iliad* and the *Odyssey*, it is unthinkable to speak of the "translator's invisibility", as some recent theories would suggest (cf. Venutti, 1995, p. 306). Paying due respect to the otherness of the original text and to the stranger it represents (Berman, 1991), the Romanian versions allow what the present generation of translation theorists call "the identification of the translator's voice" (Hermans, 1996). More timid at the first translators in the Romanian history of Homeric versions (CA and IC), and well held in check at the more recent ones (HD and especially DS), this "secondary voice", accompanying throughout the discourse in the original text[30], makes itself felt more poignantly in the translations of GC and GM, of different values, of course, but equally appropriated.

3.6. Regarding the manifestations of the relation between language and thought in the process of translation from the Homeric texts, we have to say that the adaptations to the specificity of the receiving language, however massive, are never so overwhelming as to deviate in any way the essence of the Greek original. The two Homeric epics are much too powerful constructions, too solidly wrought and endowed with a timeless force radiating through millennia of posterity, to be susceptible of being overshadowed by the national garb of the translations, however programmatically naturalised.

[29] Cf. also *Il.*, IV, 724, the verse in which Menelaos identifies life with sunlight.

[30] The researchers in the school represented by Helmans even realised diagrams registering the presence of this voice of the "double of the author" of the original, cf. Schiavi (1996).

3.7. What these poems offer is not only the matrix of a culture and civilization that constitute the bedrock of the modern world, but also the model for forging some national languages of a high philosophical and artistic stature. The above-mentioned current tenet regarding the status of an already recognised poet required of a good translator from Homer (those unanimously recognised in our culture being GC and GM) is also reversed in the history of the reception of these translations: some scholars became poets after working on the Homeric texts. Simplicity and purity, profoundness and ethereal heights, localism and universality—these are only a few of the elements configuring the national literary language of the translators, refined in the complicated distilling operation of the Homeric poems.

Bibliography*

A. Sources

A.1. Text editions

Il–A-H-C = Homers, *Ilias*, edited by Ameis, K.F., Hentze, C. & Camer, P., 2 vol. (× 4 facs), ed. 4–8, Leipzig: Teubner, 1905–1932. Reimpr.: Hidesheim, 1970.

Il–M-A = Homer, *Iliad*, edited by Monro, D.B. & Alen, Th.W., Vol. I–II, Oxford: Clarendon Press 1924/1966[3].

Il–PM = Homère, *Iliade*, edited by P. Mazon *et al.*, Tomes I–IV, Paris: Les Belles Lettres, 1974.

Il–Pope = *The Iliad of Homer*, translated by Al. Pope, with notes by the Rev. Th. A. Buckley, M.A., F.S.A. and Flaxman's Designs, London, 1899 [online].

Od–Murray = Homer, *The Odyssey* with an English Translation by A.T. Murray, PhD in two volumes, Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd., 1919.

PP-I = *Iliad* online version from the Perseus Project (PP) translation and hyperlinks (*Homeri Opera in five volumes*, edited by Monro, D.B. & Alen, Th.W., Oxford: University Press, 1920.)

PP-O = *Odyssey* online version from the Perseus Project (PP) translation and hyperlinks (Homer, *The Odyssey with an English Translation* by A.T. Murray, PhD in two volumes. Cambridge, MA: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1919.).

A.2. Translations into Romanian

A.2.1. ***Iliada*** */ The* ***Iliad***

CA–I = Omer, *Iliada*, Tome I. Cantos I–VI. Translation by C. Aristia, Bucureşti: Tipografia lui Eliad, 1837 (blank verse).

DS–I = Homer, *Iliada*. Translated in hexametres, with a postface, bibliography and indices by D. Sluşanschi and illustrated by M. Coşuleţu, Bucureşti: Editura Humanitas, 2012.

GM–I = Homer, *Iiada*. Translated in Romanian by G. Murnu. Recipient of The Great Award of the Romanian Academy, [Bucureşti]: Cultura Națională, [1920].

GMD–I = Homer, *Iliada*. Translation in the original metre by G. Murnu. Introductory study and notes by D.M. Pippidi. Definitive edition. Bucureşti: Editura pentru Literatură Universală, 1967.

GMF_1–I = Homer, *Iliada*. Translation in the original metre by G. Murnu. Supervision, introductory study, notes and glossary by L. Franga, Bucureşti: Editura Univers, 1985.

GMF_2–I = Homer, *Iliada*. Translation in the original metre by G. Murnu. 2nd edition, with a new introductory study, notes, preface to the edition and glossary by L. Franga, Bucureşti: Editura Fundației Culturale, 1995.

HD–I = Homer, *Iliada*. Translation [in prose] by R. Hâncu and S. Diamantescu. Vol. I–II, Bucureşti: Editura Minerva, 1981.

RH–I = Homer, *Iliada*. Translation by R. Hâncu. Foreword by G. Hâncu. Bucureşti: Editura Mondoro/Editura Gramar, 2011.

A.2.2. ***Odiseea*** */ The* ***Odyssey***

CP–O = Homer, *Odysseia*, I-XII. Translation by C. Papacostea, 1929. Introduction, note on the edition, notes and indices by I. Costa, Bucureşti: Editura Muzeului Literaturii Române, 2013.

DS–O = Homer, *Odysseia*. Translation in hexametres by D. Sluşanschi. Bucureşti: Editura Paideia, 2009.

DS–Or = Homer, *Odysseia*. Translation in hexametres, with postface, bibliography and indices by D. Sluşanschi and illustrated by D. Rădvan. Revisions and completions by O. Gordon and F. Bălțăceanu. Bucureşti: Editura Humanitas, 2012.

EL–O = Homer, *Odiseea*. Translation in prose by E. Lovinescu. Foreword and notes by E. Mazilu-Lovinescu, Bucureşti: Editura MondoRo, 1995.

EL–Or1 = Homer, *Odiseea*. [Translation by E. Lovinescu. Text revised and annotated by T. Costa. Introductory study and indices by M. Nasta], Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1963. (1st ed.: 1935)

*The bibliographic references have in view the integral form of this study, which continues the part published in issue 2/2015 of "Diacronia".

EL–Or2 = Homer, *Odiseea*, Vol. I–II. Translation by E. Lovinescu. Text revision and notes by T. Costa. Preface by V. Antonescu, Bucureşti: Editura Tineretului, [1966].

EL–Or3 = Homer, *Odiseea*. Translation by E. Lovinescu. Edition revised and postface by T. Diaconescu. Bucureşti: Saeculum I. O., 1996.

EL–Or$_5$ = Homer, *Odiseea* (5th edition). Translation by E. Lovinescu. Introductory study and indices by Mihai Nasta. Text revision and notes by Traian Costa, Editura pentru Literatură, București, 1963.

GC–O = Homer, *Odiseea*, vol. I–II. Translation by G. Coşbuc. Edition supervised by I. Sfetea and Şt. Cazimir. Preface by Şt. Cazimir. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1966. (Mss. 1916).

GM–O = Homer, *Odissea*. Translation by G. Murnu. Introductory study and notes by A. Pârvulescu. Bucureşti: Editura Univers, 1979.

GM–Od = Homer, *Odiseea*. Translation by G. Murnu. Introductory study and notes by D.M. Pippidi. Definitive edition, Bucureşti: Editura Univers, 1971. (1st ed.: 1928)

IC–O = *Odiseea. Batrachomyomachia – Războiul şoarecilor cu broaştele*. Translation in prose, notes and prezentations by I. Caragiani. Argument. Notes on the edition by I. Acsan, Bucureşti: Editura MondoRo, 2011. (1st ed. – Iași: H. Goldner, 1876)

B. References

Acsan, I. (1984). *Constelația corifeilor...* [The Constellation of the Coryfæi...], Editura Cartea Românească, București.

Ameis, K.F. & Hentze, C. (1965a). *Anhang zu Homers Ilias*, ediția a IV-a, vol. I–II, De Gruyter, Amsterdam.

Ameis, K.F. & Hentze, C. (1965b). *Anhang zu Homers Odysee*, ediția a IV-a, vol. I–II, De Gruyter, Amsterdam.

Aristotel (1965). *Poetica*, translation by D. M. Pippidi, Editura Academiei, București.

Bailly, C.A. (1950). *Dictionnaire grec-français*, Hachette, Paris.

Barbu, N.I.; & Piatkowski, A. (1978). *Scriitori greci și latini* [Greek and Latin Writers], Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Bârlea, P.Gh. (2008). *Limba poveștilor populare românești* [The Language of Romanian Fairytales], Editura Academiei Române, București.

Bârlea, P.Gh. (2014). *Româna literară în fața poemelor homerice* [Literary Romania Face to Face with the Homeric Poems], in: Bârlea, P.Gh. & Toma, F. R. (coord.), *Cultură și comunicare*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, p. 27–31.

Bârlea, P.Gh. (2015a). *Autohtonizarea textelor homerice în versiunile sud-est europene*, in: Spăriosu, L. & Popovici, V. (coord.), *Communication, Culture, Creation: New Scientific Paradigms*, Europa Press, Novi Sad – Arad, p. 23–37.

Bârlea, P.Gh. (2015b). *Ipostaze ale homerismului în literatura universală* [Hypostases of the Homeric Problem in World Literature], in "Litere", XVI, 3, (180), p. 67–69.

Bârlea, P.Gh. (2015c). *The Homeric poems in Romanian attire. A diachronic analysis (I)*, in "Diacronia", 2, July 17, art. A18, CrossRef.

Berman, A. (1991). *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Seuil, Paris.

Camps, W.A. (1980). *An Introduction to Homer*, Oxford University Press, Oxford.

Chantraine, P. (2009). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, vol. I–II, Klincksieck, Paris.

Demetrios of Phalerum (1943). *Tratatul despre stil* [Treatise on Style], translation, introduction, and commentary by C. Balmuș, Tipografia Alexandru A. Țerek, Iași.

Dessons, G. & Meschonnic, H. (1998). *Traité du rythme. Des vers et des proses*, Dunod, Paris.

DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul XV, Editura Academiei, București.

Eftimiu, V. (1996). *Opere*, vol. 18, *Memorialistică. Publicistică literară*, ediție și note de Constantin Mohanu, Editura Minerva, București.

Eminescu, M. (1952). *Opere* [Works], vol. IV, *Poezii postume. Anexe. Introducere. Tabloul edițiilor* [Posthumous Poems. Annexes. Introduction. Overview of editions], critical edition cared by Perpesiccius, Editura Academiei R.P.R, București.

Eminescu, M. (1958). *Opere* [Works], vol. V, *Poezii postume. Anexe. Note și variante. Exerciții și moloz. Addenda și corrigenda. Apocrife. Mărturii* [Posthumous Poems. Annexes. Notes and variants. Exercises and debris. Addenda and corrigenda. Apocryphal pieces. Confessions], indices, critical edition cared by Perpessicius, Editura Academiei R.P.R., Muzeul Literaturii Române, București.

Foucault, M. (1998). *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs* [The Order of Discourse. A Discourse on Discourse], translation by Ciprian Tudor, Eurosong & Book, București.

Georgescu, N. (2005). *Homer – contemporanul nostru* [Homer – Our Contemporary], in: *Recife. Eseuri de oceanografie*, Editura „Floare Albastră", București, p. 11–51.

Herescu, N.I. (1929). *Homer: Iliada. În românește de George Murnu (Cultura națională)*, in: "Revista Clasică. Orpheus. Favonius", V, I, 1–4, p. 68–70.

Herescu, N.I. (2011). *Destin fără moarte (Pentru clasicism)* [Immortal Destiny (For Classicism)], edition, note on the collection, note on the edition, introductory study by Liviu Franga, Editura Muzeul Literaturii Române, București.

Hermans, T. (1996). *The Translator's Voice in Translated Narrative*, in "Target", vol. 8/1, p. 23–48, CrossRef.

Kirk, G. (coord.) (1985–1993). *The Iliad: A Commentary*, vol. I–VI, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.
Lascu, N. (1974). *Clasicii anticii în România* [The Ancient Classics in Romania], Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Lord, A. (1960). *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Lovinescu, E. (2012). *O privire asupra clasicismului* [A Perspective on Classicism], edition supervised, introductory study, note on the edition, notes and commentaries by P. Gh. Bârlea, Editura Muzeul Literaturii Române, București.
Marinescu-Himu, M. & Piatkowski, A. (1972). *Istoria literaturii eline*, Editura Științifică, București.
Meister, K. (1966). *Die homerische Kunstsprache*, ediția a II-a, Teubner Verlag, Darmstadt – Leipzig, CrossRef.
Parry, M. (1971). *The Making of Homeric Verse*, in: *The Collected Papers of Milman Parry* by Adam M. Parry, Oxford University Press, Oxford.
Platon (1983). *Opere* [Works], vol. IV, edition supervised by Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Risch, E. (1973), *Wortbildung der homerischen Sprache*, ediția a II-a, De Gruyter & Co., Berlin – New York, Tome II: Syntaxe (1997), CrossRef.
Rusu, V. (1965). *C. Aristia și problemele cultivării limbii la mijlocul secolului al XIX-lea* [C. Aristia and the Problems of the Cultivation of Language at the Middle of the 19th Century], in: *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Editura Academiei, București.
Schiavi, G. (1996). *There is Always a Teller in a Tale*, in "Target", vol. 8/1, p. 1–21, CrossRef.
Stoica, G. (2012). *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche* [Affect and affectivity. Conceptualization and lexicalization in Old Romanian], Editura Universității din București, București.
Ursu, N. A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești* [The Formation of Romanian Scientific Terminology], Editura Științifică, București.
Wace, A. J. B. & Stubbings, F. H. (1963). *A Companion to Homer*, Macmillan & Co., London – Toronto.
Venutti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge, London / New York.
Whitman, C. H. (1958). *Homer and the Homeric Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A34ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Poemele homerice în veșminte românești. O analiză diacronică (II)

Petre Gheorghe Bârlea*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius”, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Despre articol

Istoric:
Primit 6 octombrie 2015
Acceptat 25 octombrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
traducere
limbă literară
diacronie
fonomorfologie
echivalări lexico-semantice
localizare

Rezumat

În acest articol continuăm analiza diacronică a versiunilor românești ale poemelor homerice, cf. Bârlea (2015c). Se păstrează tripla perspectivă a abordării: a) evoluția studiilor homerice internaționale, care facilitează ediții tot mai detaliate și mai exacte ale textelor homerice; b) evoluția limbii române literare în perioada vizată (1837–2012), cu unele referiri la perioade mai vechi; c) diferențele de opțiuni traductologice. De data aceasta, avem în vedere domenii pe cît posibil distincte din structura limbii traducerilor—aspectele fonomorfologice și aspectele lexicosemantice. O atenție specială este acordată localizărilor lingvistice, strîns legate de mentalitățile și realitățile istorice ale spațiului românesc în care circulă aceste traduceri succesive din opera lui Homer. În primul caz, am vizat mai ales problemele de grafie și accent, iar în al doilea, am avut în vedere nu numai repartizarea diacronică a formelor și sensurilor cuvintelor, ci și dispunerea diastratică și diatopică.

1. Grafia și fonetismul

1.1. De la notarea numelor de personaje, locuri, obiecte, pînă la îmbinările de cuvinte uzuale, particularitățile privind grafia, accentul și, în general, echivalările fonomorfologice în română au contribuit vizibil la reușita sau nereușita ansamblului traducerilor din opera lui Homer dăruite culturii moderne. Nu numai versiunile vechi, redactate cu caractere chirilice sau de tranziție, dar și cele ulterioare au recurs la forme precum *Ermia* pentru *Hermes*, *Efest* pentru *Hefaistos*, *Evripil* pentru *Eurypylos* sau *Tetis* – transcriere valabilă atît pentru numele mamei lui Ahile, nereida *Thetis*, cît și pentru al lui *Tethys*, soția lui Oceanos. Ignorarea spiritului aspru și a accentului corect din grafia greacească, în forme ca *Iperion*, pentru *Ὑπερίων* și folosirea africatelor *ce*, *ci*, inexistente în greacă, pentru nume ca *Forkys*, *Okeanós*, au devenit, de asemenea, obișnuințe în traducerile românești. Unele subtilități nici nu puteau fi respectate pînă la capăt în formele românești versificate: *Ahíle* / *Ahiléu*, *Odysséu* / *Odýsseu* aveau accente mobile chiar și în textul original.

1.2. Și mai vizibile sînt schimbările de accent în română datorate exclusiv rigorilor metrice, de astă dată. Cînd o formă precum *într-àrmă* a fost criticată la GM, s-a avut în vedere îndrăzneala modificării morfolexicale, dar termenul a șocat și prin schimbarea de accent, desigur. Forma uzuală, *înarmează*, nu s-ar fi încadrat însă nicicum în vers. Asemenea licențe segmentale și suprasegmentale apar peste tot în română, inclusiv în echilibrata versiune CP sau în savanta DS. La cel dintîi, s-a remarcat frecvența adverbului *apoi*, folosit la început de vers, ca un conector multifuncțional. Or, această poziție arată că el trebuie citit *ápoi*, deoarece nu poate avea decît structură trohaică. Prin extensie, forma astfel adaptată accentual se regăsește și în interiorul unor stihuri, ceea ce nu mai era deloc acceptabil. În versiunea DS, schimbarea accentului, operată concomitent cu cea morfolexicală, ajută, de asemenea, la asigurarea curgerii naturale a versului: *cu-aleasă făgădă* (DS–I, XXI, 99); *Troienii cei trùfași* (DS–I, XXI, 55). Uneori, în context, un cuvînt uzual își pierde de tot accentul natural, preluat de cuvîntul monosilabic anterior, care cată să fie prima subunitate a piciorului metric respectiv: *dară nù-l putu sparge* (DS–I, XXI, 164).

*Adresă de corespondență: *gbarlea@yahoo.fr*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

1.3. În numeroase alte cazuri, schimbările de structură fonetică nu sînt explicabile *ratione metrica*, ci țin de sursa folosită, de convențiile epocii din istoria limbii și culturii române și, nu în ultimul rînd, de opțiunile strict personale ale traducătorilor: G. Coșbuc scrie *Atene*, și nu *Atena* sau *Athena*, numai pentru că „originalul" german pe care l-a folosit ca text-bază transliterase în acest fel gr. *Ἀθήνη*. Cînd traducătorii moderni au început să redea pronunția reconstituită din original, precum *Chaos*, gestul a fost taxat drept tentativă de întoarcere la etimologism, prin raportare la sistemul scrierii fonologice din română. Justificate au fost criticile aduse unor forme accentuale aberante (*îmi dèteși*, *raspânde*, *guvèrnă*, *se-n-creàstă* și multe altele asemenea – la GM), deși modificări de accent, mai ales în formele conjuncte, apar chiar și în cele mai îngrijite versiuni românești, cf. *pe care-i ucis-am*, la DS. Altfel, unele „barbarisme" au fost unanim acceptate, mai ales în onomastică, și se întîlnesc pînă în edițiile din 2012, avînd în vedere că ele s-au fixat definitiv în uzul limbii române – *Egist*, *Elena*, *Fedra* (DS–I, p. 401).

1.4. Adăugăm aici—în treacăt, deocamdată—problema efectelor eufonice din scenele de luptă și din alte pasaje. Ele trebuie discutate pe larg într-un capitol destinat elementelor pragmatico-stilistice. În mod obiectiv, asemenea sugestii sînt mai greu de sesizat în original, iar cele clar vizibile sînt palid redate în primele versiuni românești (dar și în cele din alte limbi, de altfel), căci părea că lipsesc mijloacele de echivalare. Pe măsură ce edițiile academice de text au inclus în aparatul critic tot mai multe semnalări ale specialiștilor cu privire la rafinamentele stilistice de acest tip, au evoluat și variantele literare ale limbilor primitoare. În română, imaginile bazate pe timbru imitativ au devenit adevărate probe de virtuozitate începînd cu G. Coșbuc[1] și G. Murnu, traducătorii homerizi ai noului secol. La exemplul care redă *Il.*, XVII, 50 și 56–57, s-ar putea adăuga alte cîteva zeci, bine întocmite în română, pînă la Dan Slușanschi.

> *Se prăbuși, greu bufnind – zuruiră pe el grele zale,*
> . . . . . .
> *Vînturi vuind de prin zări...*
> *Dară, bătînd viforos, vine vîntul cu vaier, furtună.*
> (DS–I, XVII, 50; 56–57)

De obicei, dacă nu se găsește sintagma sinestezică, multiplele sugestii homerice—vizuale, auditive, dinamice—se redau prin notații succesive, bine încatenate, totuși, în structura versului:

> *...iar pe trupu-i arama sclipindă*
> *Greu zurui și cumplit, cum, ferindu-se el într-o parte,*
> *Tot alerga, cînd acela-l urma cu vuinde vîrtejuri.*
> (DS–I, XXI, 254–256)

1.5. Spiritul inovator față de limba română s-a manifestat și în privința grafiei structurilor morfosintactice, foarte clar delimitate lexical în limba română actuală. Le găsim mai frecvent la începuturi, date fiind absența normelor ortografice și dificultățile imprimării tipografice (*cecauți aci*; *să vezi amea necinste, ce'mia făcut Atrid*; *fatal'alui trufie* ș.a.m.d., CA–I, I, 221–224 / p. 10). Unele, inevitabile, apar și la CP sau DS (*deolaltă*, *deodat'*). Asemenea inovații devin supărător de frecvente la GM, căci se încadrează în avîntul creator rectificator pe toate fronturile, manifestat de homerologul *en titre* al unei mai bine de jumătăți de veac din istoria limbii române literare. Nu numai necruțătorul critic V. Eftimiu, ci chiar comilitonii lui George Murnu îi atrag atenția asupra unor forme de tot inacceptabile față de norma academică, dar și față de vorbirea uzuală, norme deja unanim acceptate la vremea lansării inovațiilor murniene: *dupolaltă*, *întreolaltă*, *pesteolaltă*, *lîngăolaltă*, *laoparte*; *învremece*, *dasta*, *măcarcă*, *pînăce*, *de treiori* ș.a. (cf. Herescu, 2011, p. 373–375, 381)[2].

[1] Se cuvine să ne amintim că G. Coșbuc a fost poetul care a furnizat exemplul clasic de aliterație în tratatele și manualele de stilistică a limbii române (*Prin vulturi, vîntul viu vuia...*).

[2] De precizat că, înainte de a deveni apărătorul și elogiatorul oficial al lui GM, Herescu criticase aceste forme într-o recenzie de care pare să fi uitat (Herescu, 1929, p. 68–70).

2. Lexic și semantică

2.1. Forma și semnificația cuvintelor din tălmăcirile românești au constituit, în mod firesc, nivelul cel mai vizibil și mai mult supus evaluărilor din istoria receptării moderne a textelor homerice. La capătul analizei noastre privind atît textele propriu-zise, cît și cele de întîmpinare și evaluare în timp, putem spune că se conturează o evoluție de tip spirală a reușitelor echivalării în acest sens. De la efortul respectării termenului sau sintagmei din original, în româna încă nefixată în cadre literare exersate (C. Aristia, I. Caragiani), pînă la scrupulele filologice îmbinate cu harul poetic al vremii din urmă (Hâncu–Diamandescu, dar, mai ales, D. Slușanschi), vibrațiile arcului răsucit în sus au fost provocate de îndrăznelile poetice ale unor G. Coșbuc și, mai ales, G. Murnu ori strunite de minimalismul lui E. Lovinescu și echilibrul lui C. Papacostea.

Selecția lexicală, deloc ușoară într-un text de o asemenea factură, a urmat cîteva *direcții dominante*.

2.2. Invenția lexicală se impunea de la sine, avînd în vedere diferențele de cultură, civilizație și mentalitate, accentuate de distanța în timp dintre utilizatorii celor două limbi.

a) Încă de la începuturi, traducătorii români au avut de rezolvat problema compuselor prin sudare (adjectiv + substantiv etc.) din epitetele „permanente" homerice. Unele echivalări s-au dovedit inspirate și au rezistat în timp, de la C. Aristia pînă la G. Coșbuc și G. Murnu, precum *brațalba*, pentru *(θεὰ) λευκώλενος*, adică pentru Hera, soția lui Zeus. Este drept că, altfel, epitetul ar fi greu de încadrat chiar și în hexametrul dactilic catalectic românesc și, practic, imposibil în endecasilabul iambic ritmat în octave (de tip Ariosto) din GC sau în endecasilabul alb din versiunea GM. Numai în proză au fost posibile transpunerile firești pentru limba română – *(cea) cu brațe albe*. La fel, generațiile mai recente au preluat de la traducătorii din secolul al XIX-lea formule ca *regii păstori de popoare*, *pedestrașii stavilă-n bătaie*, cu firești variații personale, cf. GM – *stavilă*; *zid la război*; HD – *zăgaz primejdiei*. Alte asemenea calcuri morfolexicale nu au rezistat (*argint-arcatul*, *de nalt tunătorul*, *încofrații*). De altfel, C. Aristia însuși alternează compusele cu funcție apozițională, obligat de context: de pildă, *ped-agerul*, dar și *de picior iute*, pentru Ahile. Formula din urmă a fost definitiv asimilată, nu fără nuanțări—*cel iute de picior*, la GM și la toți urmașii săi—și nu fără încercări nereușite de alternare, precum *șoimanul Ahile*, la același GM. Dar despre epitetele permanente și ornante vom mai avea ocazia să vorbim...

b) Multe alte tipuri de cuvinte și sintagme au provocat căutări laborioase în tezaurul limbii primitoare sau, la nevoie, au impus creativitatea personală a traducătorului. I. H. Rădulescu credea că pentru lexicul uzual este relativ ușor să-i spui *mersului* – *mers*, *sabiei* – *sabie*, *brațului* – *braț*, și că doar numele și epitetele zeităților ridică probleme într-o astfel de traducere (I. H. Rădulescu, *Editorul*, în CA–I, p. VIII). În realitate, pentru a-l reda pe Homer „în ființa lui", chiar și cele mai banale cuvinte trebuie alese cu grijă. *Sabia* din exemplul dat face parte dintr-o anumită arie terminologică și, în plus, cuvîntul generic nu acoperă totdeauna tipul respectiv de armă, căci nu erau concepute la fel și nu arătau la fel în dotarea militară a celor două popoare. Și, mai simplu, orice cuvînt este pretabil la selecții speciale dintr-o serie sinonimică. Exemple se află cu miile în textele despre care vorbim aici. Ne vom referi, pentru moment, numai la cel mai cunoscut.

Astăzi, ni se pare că primul vers din *Iliada* nu putea să sune în română altfel decît îl cunoaștem cu toții:

> *Cîntă, zeiță, mînia ce-aprinse pe-Ahil Peleianul* (GMD–I, I, 1)

Formula îi aparține lui G. Murnu și a fost preluată, în semn de omagiu, de către D. Slușanschi, căci devenise, oarecum, „sacramentală" (DS–I, p. 510), fie și numai prin larga răspîndire a versiunilor GM. Nu s-a ajuns ușor la ea, însă. În prima traducere de notorietate în spațiul lingvistic românesc, cea aparținînd lui Aristia, din 1837, versul—foarte fidel față de original—suna astfel:

> *Mînia cîntă-mi, Zee, a lui Pilad Ahil* (CA–I, I, 1)

Aristia explică pe larg, în nota corespunzătoare, alegerea vocativului *Zee*: *zînă* nu putea fi, căci *Θεά* înseamnă mult mai mult în ierarhia Olimpului, este „zeiță"; dar *zeiță* îi suna în româna epocii ca *Zoița*; *Zeă* era „neregulat" și „urît" fonetic, *Zeo* suna ca *Stano*; așadar, rămînea doar *Zee*, prin care a vrut să „rumănească" termenul, căci „*Deus*, *dea* face *zeu*, *zee*", răspunzînd clar femininului lui *Zeu* (CA–I, p. 31).

Apoi, trebuie să reamintim că nici G. Murnu nu a avut dintr-o dată inspirația providențială care l-a ajutat să dăltuiască în marmură românească arhicunoscutul vers grecesc. În celebra ediție din 1920, care valorifica două decenii de eforturi și asigura, pentru prima dată, depline drepturi de cetate în cultura națională a strămoșului poeziei universale—căci era o traducere integrală, elegant tipărită, ilustrată și răsplătită cu Premiul cel Mare al Academiei Române—, invocația relua tocmai vocativul ocolit de predecesorul pașoptist, dar într-o variantă populară, cît se poate de nefericită:

> *Cîntă, zeițo...* (GM–I, I, 1)

Să nu fi citit Murnu textul lui Aristia? Chiar dacă acesta din urmă fusese criticat de mulți cititori profesioniști, culminînd cu N. Iorga, explicațiile sale sînt dovezi de bun simț, iar versiunea sa din 1837 rămîne fondatoare. Opțiunea inițială (1920) a lui Murnu a fost prompt și necruțător semnalată ca dovadă a deprecierii lexicale a textului homeric, exact în termenii deja cunoscuți: „*Zeițo* sună ca *Joițo*" (Eftimiu, 1996, p. 253)[3]. Vocativul cu pricina a fost schimbat în edițiile ulterioare, *zeiță* rămînînd emblematic pentru haina românească a incipitului *Iliadei*. Între timp însă, au existat și alte conjecturi, propuse de toți cei care s-au încercat în transpunerea versului homeric. Proba cronosului, respectiv evoluția limbii române literare a validat definitiv varianta „vocativ = nominativ", de tip latinesc.

Dar acesta este numai unul dintre cele cinci cuvinte ale primului vers din *Iliada*, devenite opt în română, dacă luăm în calcul, firesc, și prepozițiile, precum și aducerea aici a adjectivului deverbativ (*οὐλομένην*) din stihul secund al originalului:

> *Μῆνιν ἄειδε, θεὰ, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος...*

Multe căutări a presupus și echivalarea epitetului pentru Ahile, în cadrul permanentei probleme a canonului formular deja mult discutat în aceste pagini. Reluăm aici numai două dintre soluțiile propuse. Astfel, dintre cele relativ recente, versiunea în proză HD respectă tiparul frazei homerice, evitînd dislocarea operată de Murnu. Rezultatul este un enunț corect, fidel unității sintactice homerice, dar fără strălucirea versului consacrat în română:

> *Cîntă, zeiță, mînia* ***Peleidului Ahile*** (HD–I, I, 1)

Într-o traducere care o precedă cu puțin pe aceea a lui D. Slușanschi, clasicistul Nicolae Georgescu oferă o altă reorganizare a propoziției propuse de dascălul său, cu schimbarea de rigoare a epitetului patronimic:

> *Cîntă zeiță, de-****Ahile Pelidul*** *cu furia-i oarbă...* (cf. Georgescu, 2005, p. 31)

Obține, astfel, un vers armonios cadențat, bine integrat atît în metrica și prozodia originalului, cît și în acelea ale limbii beneficiare, dar cu prețul multiplicării unităților lexicale, de la cinci, la nouă. De fapt, nu aspectul cantitativ contează, ci salvarea unității originale dintre enunțul logico-sintactic și tiparul cadenței sonore.

Lecțiunea NG ne trimite însă la un alt cuvînt, din același vers, generator de ostenitoare căutări în laboratoarele traducătorilor români. Este vorba despre termenul cu care se deschide întreaga creație homerică, *μῆνιν* (N. *μῆνις*). Pare un cuvînt simplu, fără probleme de transpunere, mai ales că româna, ca multe alte

[3] Poetul, dramaturgul și gazetarul redutabil care era Victor Eftimiu nu ezită să califice această formă, pe drept cuvînt, „un vocativ familiar pînă la vulgaritate". Odată dezlănțuită, diatriba continuă cu extragerea unor exemple similare: *ochioaso*, *deliu*, *mai dihai*, *abraș* ș.a. sînt mostre de „vulgarități de periferie, dubios colorate" (Eftimiu, 1996, p. 253).

limbi balcanice, de altfel, îl moștenește ca atare chiar din greacă: „mînie”[4]. În realitate, ca orice termen din sfera semantică a afectelor, înțelesurile lui sînt foarte bogate, foarte nuanțate și extrem de dinamice în contextele lingvistice și extralingvistice care le valorifică[5]. Pentru semnificația din textul homeric, un tălmăcitor care știa bine ce înseamnă finețea nuanțelor lexicului afectiv—ne referim la Mihai Eminescu—consideră că *mînia* este o activitate în primul rînd cerebrală, și numai în al doilea rînd afectivă, ceea ce nu ar fi fost cazul în atitudinea lui Ahile, războinicul prin definiție, fără mari profunzimi spirituale, mai degrabă instinctual în reacții. Eroul grec trăia „în supărare”, o stare mai apropiată de glasul inimii, așa încît echivalența propusă de poetul român este:

> ***Supărul** cântă-mi-l, muză...* (M. Eminescu, 1877)[6]

N. Georgescu reia acest termen, arătînd că și latinii au tradus sintagma respectivă cu *Achile furens* (ca și *Hercule furens*). De fapt, în comentariul său, exegetul și traducătorul modern recunoaște că lat. *furor* nu conține *zăcășenia* (*zăcășia*, din dicționarul lui Hasdeu) care îl caracteriza pe Ahile în acele momente. În plus, rom. *furia* are alt tip de accentuare (cu tendința unei duble accentuări). Cu toate acestea, îl folosește în versiunea sa, cf. *supra*, adăugîndu-i un atribut care să accentueze ideea eminesciană de manifestare instinctuală.

Este atît de importantă echivalarea corectă a unui cuvînt ca acesta? Este, desigur, căci el reprezintă începutul începuturilor în *Iliada* și în întreaga operă homerică, repetăm acest lucru. Cuvîntul de deschidere poartă în el toată încărcătura tematică a epopeii. Nu numai *Proóimion*-ul, nu numai prima mare unitate compozițională liniară (dintre cele două, „Mînia lui Ahile” și „Voința lui Zeus”) au ca termen-temă ideea desemnată de acest cuvînt, ci întregul poem se află sub imperiul semnificației sale. *Iliada* este istoria poetizată a unui război, iar un război este totdeauna povestea unei mari supărări. În consecință, este foarte importantă traducerea acestui cuvînt în limbile popoarelor care vor să-și aibă Homerul lor în limba și cultura națională[7]. Întrebarea de la care au pornit aceste considerații poate căpăta însă, mai corect, un alt răspuns: toate cuvintele și toate îmbinările lor în text sînt importante, în felul lor. Atîta cît se poate reconstitui din procesul făuririi versiunilor studiate aici, cuvinte cu aparență mult mai banală au provocat mari frămîntări în mintea și în sufletele acestor bijutieri ai cuvîntului. Problemele selecției vizează nu numai termenii referitori la personajele divine sau umane și la epitetele lor, nu numai termenii-cheie, ci orice alt tip de cuvinte din text[8].

---

[4]Nu insistăm aici asupra istoriei cuvîntului în română. Semnalăm, în schimb, faptul că celebrele „liste de cuvinte homerice regăsibile în limba noastră” (*id est*: albaneză, bulgară, croată, macedoneană, sîrbă ș.a.)—liste care circulă mai ales în mediul virtual, electronic, dar sînt preluate din tratatele academice de lingvistică din țările respective, ca un certificat de vechime și, prin urmare, de noblețe—încep aproape sistematic cu acest cuvînt. Ismail Kadare îl pune în gura unor personaje din romanul *Dosarul H*, ca emblematic pentru conflictele ce marchează de milenii istoria poporului său (cf. Bârlea, 2015b, p. 46–49).

[5]Pentru caracteristicile acestui cîmp semantic, cf. Stoica (2012).

[6]M. Eminescu a tradus în metru original cîntul I, vv. 1–18 din *Iliada* cam în anii 1877–1878, cf. B.A.R., Mss. rom. 2281, f.a., cf. și Mss. B.A.R. 2306, 96; 2308, 1. Textul intitulat *Din Iliada* a fost publicat de către D. Murărașu, după mai bine de o jumătate de secol, în revista „Făt-Frumos”, Suceava, VII, nr. 3–4, 1932, p. 118, apoi este reluat de Perpessicius în volumul de postume și anexe al monumentalei serii Eminescu, 1952, p. 515, cu variantele autorului (șapte pagini din caietul manuscris 2266 numai pentru primele cinci versuri din *Iliada*!) și cu notele editorului în Eminescu, 1958, p. 597. În aceleași volume și cu aceeași distribuție a materialului se află și cele 18 versuri traduse sub titlul *Din Odisseia*, reprezentînd începutul respectivului poem.

[7]Nu ne-am propus aici să ne substituim exegeților, dar, din perspectiva traductologiei, trebuie amintită semnificația cu totul specială a cuvîntului în mentalitatea și vorbirea lumii homerice: *μῆνις* înseamnă „mînie divină, funestă” și Platon enumeră patru variante de manifestare concretă (provocate de Apollo, de Dionysos, de Muze, de Afrodita sau Eros, cf. Platon, *Phaidros*, 244a–245c). Primul vers al invocației din *Iliada* e singurul loc din tot corpusul lexical homeric în care termenul este folosit pentru a exprima o stare sufletească atribuită unui muritor. Termenul pentru muritori era *ὀργή* (lat. *ira*), în limba homerică. Altfel, tema mîniei era frecventă în eposurile care circulau în epocă. Chiar în *Iliada*, IX, 520 sqq., bătrînul Fenix povestește legenda lui Meleagru, etolianul care, din cauza unui conflict de familie, a refuzat să participe la războiul împotriva cureților, lăsîndu-și concetățenii din Calidon pradă dezastrului.

[8]Mici variații de grafie etc. apar chiar și în preluările reverențioase, vezi comentariul din DS–I, I, 1. Nu am mai zăbovit asupra altor felurite încercări, unele dintre ele mai mult decît merituoase.

Cînd același traducător român reia, în timp, versiunea realizată inițial, chiar termeni ce au părut cititorilor modele de adecvare în textul homeric au fost schimbați: *strigăt* este înlocuit cu *chiot*, *ucigătorul* cu *crîncenul*; *pocni* cu *zăngăni* (GM). Scrupulozitatea și tot mai buna cunoaștere a originalului determină aceste înlocuiri succesive. Se vede clar dorința niciodată satisfăcută complet a echivalării exacte a termenilor greceși, a pregnanței în română și a încadrării fără smintire în numărul de silabe cerute de vers. Exemplele date fac parte din GM–I, XVI, ultimul (XVI, 115) reușind să rezolve concomitent atît eufonia, cît și integritatea hexametrului, în versiunea din 1928, față de cea din 1920.

Toate aceste fenomene sînt absolut explicabile în orice traducere de acest fel. Diferențele de cultură și civilizație, accentuate, cum spuneam, de uriașa distanțare în timp a celor două limbi, diferențele de inventar lexical și, nu în ultimul rînd, specificul organizării lexicale a textului homeric, în care rigorile stilului formular generează numai una dintre dificultăți, conduc spre abordările semnalate de noi în aceste pagini.

c) *Creativitatea lexicală*, justificată oarecum în 1837 și 1876, devine jenantă în versiunile murniene dintre anii 1906–1940. Libertatea de asociere a afixelor productive românești (*–ime*, *–at*, *–os* etc.) și de flexiune nominală și verbală provoacă așa-numita „fabricare de cuvinte" („îmbogățirile de limbă", Eftimiu, 1996, p. 277, 287 ș.a.): *sfădălimea*, *greimea*, *gîtoase*, *gîtar*, *luptaciu*; *gîfuind*, *sfetit*; *a se oști*, *a se îngloti* ș.a. Se creează *pulpar* și *brățar* (GM), după *pieptar*, probabil[9]. Același critic inventariază inadecvările semantice, rezultate din structuri morfosintactice forțate, *ahei înarmați în aramă*; *voinic în vrere*, cu efecte pleonastice, cu ambiguități și obscurități inerente.

d) *Cuvintele rare* își au rostul lor cînd sînt menite să echivaleze un concept rar utilizat în română, precum *cronid*, *harite* etc. Din păcate, lipsa de măsură se face simțită și aici, uneori, cf. *ostrov* pentru 'insulă', *mertic* pentru 'parte' ș.a.m.d. Riscul utilizării unor asemenea termeni crește prin necunoașterea sensului exact ale acestora: rom. *strămurare* înseamnă 'țepușă', eventual ghintuită la capăt, cu care țăranii români își mînau vitele (DLR, *s.v.*), așa încît folosirea lui pentru noțiunile de 'suliță' sau 'lance' este o licență riscantă[10].

e) Cu aceasta, am ajuns la sursa cea mai larg răspîndită a selecției lexicului în versiunile românești ale textelor homerice—*arhaismele*, *regionalismele* și, la polul opus, *neologismele*. Primele două subcategorii sînt justificate prin caracterul arhaic și rural al poemelor traduse. Chiar și cei mai înfocați susținători ai ideii de urbanitate, aristocratism, elevație și perenitate a lumii și limbii homerice—este cazul lui G. Murnu și C. Papacostea—își găsesc limanul la izvorul nesecat al lexicului vechi și popular: *văzduh* pentru *cer*, *slobod* pentru *liber*, *crai* pentru *rege* sau *prinț* ș.a. – la GM; *barem*, *încalte*, *măre*, *mîhnire*, *pricinaș*, *tînji* ș.a. – la CP, ca să nu mai vorbim despre *coabe*, *găzdoaie*, *haram*, *îndămînă*, *scaldă*, *tîndală* – la GC. Acestea pot avea justificarea sinonimului poetic în fața celui curent sau, în unele cazuri, a numărului diferit de silabe, element important în traducerile versificate. Altele însă, precum *abraș*, *aman*, *deliu*, *dihai*, *mehenghi* ș.a. nu fac decît să întunece textul. I. Caragiani era folclorist la origine, G. Murnu a străbătut și el țara, în căutare de texte neaoșe; ambii cunoșteau ținuturile românești din Munții Pindului pînă în Apuseni, după cum toți ceilalți cunoșteau foarte bine fondul folcloric literar românesc, ca și pe cel scris cronicăresc și religios. Problema era aceea a decantării în traducere a cuvintelor potrivite cu contextul, cu privire la ambele limbi, precum și a limpezimii și muzicalității, în cazul celei primitoare.

În perioada interbelică, limba română uzuală și limba literară ajunseseră la apogeul dezvoltării lor, grație și înfloririi unei literaturi bine conectate la ritmul universal contemporan. Dar și provocările mereu

[9] N. I. Herescu afirmă că asemenea cuvinte inventate nu ar reprezenta un mare păcat, dacă ar fi inspirat plămădite, „adică estetic și în conformitate cu spiritul limbii" (Herescu, 2011, p. 384). Argumentul că și Eminescu folosește *obrăzar* nu stă în picioare, dincolo de faptul că poetul a creat, într-adevăr, cuvinte noi. În acest caz, termenul exista deja în limbajul apicol românesc. În literatura veche este atestat la I. Budai-Deleanu (v. 5841): „Cesta vinde obrăzare viclene" (J. Byck, 1953; cf. *brățări viclene*, Gh. Cardaș, 1925).

[10] Nu am luat în considerare aici cuvintele rare din chiar textul elin. De exemplu, în *Od.*, VI, 625, gr. *ἐπίστιον*, cuvînt cu etimologie necunoscută, este un *hapax legomenon*. GM îl traduce prin *șopron*, alții – prin *adăpost* etc. (căci nu rezultă că ar fi o construcție acoperită). Este vorba despre hangarul în care se puneau la adăpost ambarcațiunile trase la mal, cf. Bailly (1950, *s.v.*).

actuale ale textului homeric acționau în pas cu vremea. Dorința de folosire a metrului original a impus, în consecință, reluarea ciclului căutării „cuvintelor potrivite" în toate straturile și timpurile limbii române, precum și valorificarea personală a feluritelor procedee de creație lexicală. Așa se explică termeni ca *zeime*, *peținorime*, *pricinași*, *alergăreața* (*plută*) la C. Papacostea. Asemenea cuvinte formau dactilii, spondeii și troheii necesari succesiunii hexametrului, în varianta românească (cf. Ioana Costa, în CP–O, ed. 2013, p. 7–9).

Eugen Lovinescu își susținea cu tărie concepția privitoare la pierderea, în timp, a vechilor valori estetice (cf. *Teoria mutației valorilor*), așa încît, chiar dacă poemele homerice sînt comparabile, în opinia clasicistului român, cu basmele și legendele povestite copiilor, ceea ce ar justifica preluarea vocabularului de rigoare, nu i se pare nepotrivit ca acesta să fie împănat cu termeni ai lumii moderne pentru care a asumat traducerea *Odiseei*: *adunare*, *bunuri*, *cadă*, *capac*, *cupă*, *a lustrui*, *judecător*, *minge*, *oraș*, *a pierde dreptul*, *planuri*, *rețele*, *sală*, *țară* ș.a.

f) În sfîrșit, mai ales din rațiuni metrice, cuvinte uzuale, altfel clare și adecvate structurilor morfosintactice respective, sînt folosite în forme aberante, aglutinate—de cele mai multe ori, fără a mai pune la socoteală inversiunile și dislocările sintactice de așteptat într-un text poetic: *pieri-necat* (GM–Od, IV, 681), *Minerv-atunci* (IV, 1064), *i-o peșteră* (XIII, 144); *se arătă potriva zeilor* (CP–O, XII, 202), *din plute-ntrarmeaz-o* (I, 267).

g) *Cuvintele imitative*, *particulele și expresiile fatice*, *injuriile* etc., frecvente într-o structură epică de mari dimensiuni, care mizase la origine pe efectele expunerii orale ale aezilor în fața unui public coparticipativ, fac obiectul expres al unor fraze din prefața lui Heliade Rădulescu și din notele explicative ale lui C. Aristia (CA–I, p. IV). Oralitatea stilului impunea folosirea unor interjecții și formule de adresare pe care este, practic, imposibil să le găsești în registrele îngrijite ale unei limbi. Poate cîte un *o*, *ehei*, *vai*, *ah* să se încadreze în cerințele stilului înalt. Dar nici măcar aceste clase morfologice, atît de oropsite din punctul de vedere al categoriilor gramaticale, nu sînt vide logicosemantic și nici limitate sintactic. Dimpotrivă, puterea lor de semnificare pragmatică, suprasegmentală, contextuală poate îmbogăți mult încărcătura unui enunț. Așa stînd lucrurile, nu trebuie să ne mire că cititorii avizați ai traducerilor românești au avut reacții diverse, de la elogii la blam, față de expresiile colocviale, triviale chiar, întîlnite în traducerile românești: *aoleo* (IC); *olio* (GC); *ptiu*; (*un*) *huideo* (*năpraznic*); *ducă-se naibii* (GM).

Utilizate cu măsură și cu har, asemenea elemente „cazone", să le spunem, ca și inconturnabilele „ziceri imitative" (IHR) pot contribui la realizarea efectelor de culoare, varietate muzicală și dinamism ale textului tradus. Colorat, fluent și elegant sună versurile chiar atunci cînd asemenea vocabule se aglomerează într-o singură pereche de versuri:

> *O, zei, ia uite minunea ce-ajuns-am s-o văd eu cu ochii!*
> *Zău că Troienii cei trufași pe care-i ucis-am odată...*
> (DS–I, XXI, 54–55)

Uneori, este greu să distingem între necesitate și alegere voluntară, între fidelitate față de original și creativitate stilistică adaptată unui tip de sensibilitate din cu totul alt timp și alt loc de receptare, atunci cînd găsim mostre de exprimare vernaculară:

> *Douăsprezece din iepele mîndre, și bune catîrce,*
> *Tari la dîrvală, nu încă strunite: la ham le-aș cam pune!*
> *Astfel grăi, iar aceia rămaseră paf...*
> (DS–Or, IV, 636–638)

Este adevărat că un astfel de discurs îl caracterizează pe Noemon, fiul lui Fronios din Ithaca, unul dintre „obraznicii peținori" (CP) adunați la curtea lui Odiseu, unde încălcau orice urmă de norme ale ospitalității. Lipsa de urbanitate se manifestă verbal și prin blestemele și injuriile pe care le proferează aproape toți

peţitorii, veşnic aflaţi sub puterea vinului băut fără reţinere, din rezervele palatului în care se înstăpîniseră, atunci cînd aud că Telemah nu se află la ţară, la ferma de porci sau la vreo stînă, cum crezuseră cu toţii, ci plecase cu corabia lui Noemon, cerută de la Antinou, spre Pylos, cetatea bătrînului înţelept Nestor. De data aceasta, chiar Antinou, unul dintre prinţii ceva mai spălaţi, se exprimă bolovănos:

> *...Rău i-a fi şi i-a prinde! Ci Zeus să-l bată*
> *Şi să-l doboare virtutea nainte să-şi ia bărbăţia!*
> (DS–Or, IV, 667–668)

Toate aceste aspecte, notate fugar aici, ţin în egală măsură de problematica gramaticii contrastiv-tipologice şi de concepţia traducătorului cu privire la actul echivalărilor. I. Caragiani era un adversar declarat al inovaţiilor lexicale şi al neologismelor, dar a cultivat oralitatea stilului, în litera riguroasă a textului. Pentru el, *γλαυκῶπις* nu însemna nici „cu ochi strălucitori" (CP), nici „cu ochi verzi" (DS), nici „cu ochi albaştri" (GM), ci „cu ochi de cucuvea", în sensul propriu al termenului grecesc[11]. În schimb, pentru G. Murnu nici o inovaţie nu părut prea riscantă ca să redea spiritul textului şi, mai ales, ceea ce el considera că este inventivitate epică: Elena era *înciumată*, Hermes – *pîndăreţ*; pînă şi Aurora, răscunoscută prin „degetele trandafirii", are în textul murnian „văl şofraniu" (GM–I, XIX, 1) – galben, adică (?). În alte părţi, spune totuşi: *se ivise zorii trandafirii* (GM–Od, V, 301–302). E drept însă că voluptăţile lexicogramaticale pe care singur le trăia conduc deseori la rezultate spectaculoase. Vom avea ocazia să vedem că structurile stilistice complexe, de tipul „dormind la porţile visului" (*Od.*, IV, 1080), devin în română *Fericire dusă în tărîm de vise*; sau gr. *κακὸν δ'ἀνεμώλια βάζειν* „e rău să spui lucruri duse de vînt" (*Od.*, XI, 464) devine *că-i prost vorbitu-n dodii*.

Ca de obicei, calea de mijloc este căutată de Cezar Papacostea, iar cea justă şi savuroasă, în acelaşi timp, de Dan Sluşanschi.

2.3. Autohtonizarea textelor homerice

2.3.1. În foarte multe situaţii dificile de echivalare a textelor homerice în limbile moderne, salvarea a venit din aplicarea *principiului localizării*, răspîndit în întreaga Europă, mai ales în epoca Romantismului. Principiul a persistat în culturile „mici", din sud-estul continentului, sporadic şi prin alte părţi, pînă la sfîrşitul secolului al XX-lea. Pentru traducătorii din literatura Greciei antice, moda s-a suprapus uneia mai vechi – *latinizarea*, practicată încă de la sfîrşitul Antichităţii[12], continuată în tot Evul Mediu şi apoi în secolele moderne[13], cînd traducerile nu s-au mai făcut în latină, ci în limbile naţionale, dar anumite arii conceptuale şi lexicale au fost redate în continuare în haina latinească, adaptată specificului local. Din acest melanj au rezultat forme particulare ale unor largi categorii lexicale, unele foarte îndepărtate de spiritul Helladei postmiceniene. De altfel, în cîteva cazuri din istoria traducerilor româneşti, întregul text a fost tratat ca atare, considerîndu-se că atmosfera generală tradiţional-locală este în măsură să o sugereze veridic pe cea homerică.

[11] Epitetele şi metaforele bazate pe sistemul de referinţă zoologic este curent în eposul grecesc, cf. Hera, soţia lui Zeus, cu supranumele *βοῶπις* „cu ochi de vacă" (*Il.*, I, 551; III, 144 ş.a.); aceeaşi Hera poate avea „ochi de ciută" etc.; Elena, soţia lui Menelau, este *κυνῶπις* „cu ochi de căţea" (*Od.*, IV, 145) ş.a.m.d. (Nu am inventariat aici alte epitete, de tipul *Ἥρα χρυσόθρονος*, Hera „cu tron de aur" etc.).

[12] Se ştie că primul monument de limbă latină literară a fost traducerea realizată de Livius Andronicus din *Odiseea* (cca 270 a. C.). Versiunile latineşti s-au înmulţit în perioada republicană şi, mai ales, în cea imperială, astfel încît, la sfîrşitul Antichităţii, poemele homerice deveniseră nu numai un model literar, ci un bun cultural comun, difuzat printre popoarele lumii în versiunea latinească.

[13] De fapt, tradiţia comentariilor în limba latină pe marginea poemelor homerice a fost cea care a menţinut utilizarea teonimiei, antroponimiei, toponimiei şi a altor grupuri lexicale (terminologia militară, a ierarhiilor civile şi religioase etc.) în limba latină. Prelucrate întîi în *Le Roman de Troie* (1160) de Benoît de Sainte-Maure, textele homerice au fost traduse în latină în Evul Mediu şi Renaştere de umanişti italieni şi francezi, ca Leonardo Bruni, Carlo Marsuppini, Niccolò della Valle, Lorenzo Valla, Angelo Poliziano. Hotărîtoare pentru textul grec şi pentru comentariul în limba latină răspîndite în lume au fost ediţiile realizate de către Demetrios Chalkokondyles (Firenze, 1488), Aldo Manuzio (Venezia, 1517), Adrien Turnèbe şi Henri Estienne (Paris, 1554, respectiv, 1566) ş.a. Cf. D. M. Pippidi, *Introducere* la GMD–I, p. 32–33.

2.3.2. Și-au teoretizat aceste opțiuni de tehnică traductologică George Murnu, Cezar Papacostea, dar, mai ales, E. Lovinescu, fiecare cu alte categorii de argumente. G. Murnu aduce două motivații în favoarea demersului său traductologic, în general, și a procedeului autohtonizării, în special. Întrucît cultura românească se află printre acelea care nu au o mare epopee națională proprie, traducătorul—care, prin originile sale, aparținea ambelor culturi, greacă și română—credea că poate umple acest gol prin poemele homerice localizate, act realizabil, teoretic vorbind, prin universalitatea lor și prin apartenența la un fond balcanic din care face parte și spiritualitatea românească. Al doilea cuvînt (*id est*: motiv, argument) formulat de traducătorul care și-a identificat viața cu opera homerică în română este cel puțin la fel de ambițios ca și cel dintîi: românizarea poemelor homerice ar fi un prilej pentru el de a contribui la procesul de îmbogățire și expresivitate a limbii române[14]. Este interesant de adăugat că G. Murnu respinge categoric ideea caracterului popular și naiv al epopeilor homerice, dar vîna cea mai groasă a zăcămintelor de limbă și mentalitate românească pe care o exploatează pentru a „îmbogăți" româna, în procesul de transfigurare a eposului oral elin, provine—după cum s-a văzut, de altfel, din exemplele anterioare—tocmai din zonele populare, din cele mai vechi, mai rudimentare și mai ascunse manifestări lingvistice și folclorice ale spiritualității românești. Societatea zugrăvită de Homer depășește prin mentalitate, prin nivelul de civilizație și stil de comunicare starea de mijloc a receptorilor din zilele noastre, spune „poetul homerid", dar în textul (re)produs de el nu ezită să pună în gura personajelor cuvinte și expresii culese special din arii nedesțelenite ale limbii române, cf. *supra*, 2.2.g). În același fel procedează și Cezar Papacostea, în comentariile sale și în versiunea proprie a *Odiseei*. Concepția despre traducerea din clasicii antici și-a exprimat-o în corecta versiune a unor dialoguri platonice și era de așteptat ca traducătorul să susțină stilul înalt[15]. În cazul particular al lui Homer însă, apelul la limba basmelor și legendelor, a proverbelor populare românești, precum și la aceea a cronicarilor și tălmăcitorilor de cazanii îl ajută să-și plămădească forma românească a celor douăsprezece rapsodii traduse din graiul ionic-eolic. Or, asta a însemnat nu numai selecții lexicale impuse de anumite nuanțări din textul original, ci și adaptări onomastice, fatice, de *realia* și de dogmă religioasă, de mentalități și atmosferă, în cele din urmă.

Cel mai categoric și mai pragmatic în autohtonizarea textului homeric a fost, de departe, E. Lovinescu. Toate conceptele-cheie din ideologia criticului și istoricului literaturii și culturii românești – „mutația valorilor", „modernismul", „sincronizarea", „momentul" (determinarea spațio-temporală), „relativismul percepției valorilor", „imitația" – se găsesc reinvestite în teoria sa asupra traducerilor. În concepția clasicistului convertit la cercetarea literaturii moderne românești, orice creație artistică este oglinda civilizației care o generează, fiind determinată, la rîndul ei, de sensibilitatea oamenilor locului și timpului respectiv, de condițiile lor materiale, precum și de manifestările spirituale – religie, doctrine economice, politică, filosofie etc. Toate acestea acționează unitar și fixează opera în timp și spațiu:

> *„Odată cu timpul, partea vie, palpitul operei de artă se scutură, lăsîndu-i mai mult sau mai puțin scheletul, schema ideologică. Firele directe ale intuiției estetice rupându-se peste prăpastia timpului, trebuie să aruncăm, cu multă trudă și erudiție, punțile cunoașterii intelectuale și istorice..."*
> (Lovinescu, *Mutația valorilor estetice*, citat din Lovinescu, 2012, p. 31)

[14] Consimțind că marii creatori și traducători, ca Dosoftei, Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu ș.a., chiar au contribuit decisiv la îmbogățirea și definirea specificului limbii române, G. Murnu își exprimă satisfacția de a fi reușit pe deplin în ceea ce și-a propus să realizeze, la rîndul său, în acest sens: „...am studiat vreme îndelungată izvoarele limbii române, din prezent și din trecut, ca și din toate ținuturile locuite de români, și chiar din cele mai depărtate, unde am găsit un tezaur de vocabule noi și, adăugînd la acesta propria mea putere de creație, am întocmit un vocabular care, judecînd după părerea multora, e poate cel mai variat la care a ajuns verbul românesc... N-am cruțat nici o sforțare... *să înfățișez un Homer transfigurat așa încît să fie al nostru* (subl. n., P.G.B.), al poporului nostru, și care, dacă se poate, să fie mai bine actualizat decît în orice altă limbă străină" (G. Murnu, *Cuvîntul traducătorului* la GM–O, p. 25–26). Încrederea lui Murnu că a reușit să dea limbii române „cel mai variat" vocabular (se înțelege că termenul de comparație îl reprezintă textele realizate de către vechii creatori și traducători români enumerați mai sus, precum și de contemporanii săi) au împărtășit-o, în general, cei care au considerat că versiunea românească murniană este superioară multora dintre cele în alte limbi (cf. A. Pârvulescu, *Introducere* la GM–O, p. 20; D. M. Pippidi, *Introducere* la GM–Od, p. 35 ș.a.)

[15] Ideile formulate în *Prefața* la Platon, *Opere*, vol. II, *Banchetul. Phaidon*, București, Casa Școalelor, 1935, au fost reluate în diverse studii publicate în periodice.

Dacă oamenii au putut să creeze noi formule estetice din imitarea celor vechi, acest lucru s-a datorat *adaptării la specificul național*, în măsura în care vechile modele au reală putere de iradiere în timp și spațiu. Cu privire specială la poemele homerice, E. Lovinescu credea că forța lor estetică poate fi *doar reconstituită*, prin valorile compensatorii ale gîndirii, simțirii și limbii naționale în care sînt transmutate. Imagini ca „Aurora cu degete de roză" sau „Junona cu ochi de juncă" nu numai că nu au vechiul ecou în sufletul modernilor, dar îi poate chiar jigni, căci sistemul de referințe, socialmente determinat, s-a schimbat mult. În consecință, sufletul întreg sau măcar parțial al ideilor și formelor vechi poate ajunge la sensibilitatea receptorului actual numai dacă un traducător bun găsește echivalențe juste pentru sistemul recent și național. În acest caz, nu este atît de importantă formula unităților logico-sintactice, adică opțiunea pentru traduceri versificate (în metri originali, în versuri rimate) sau pentru proză, pe cît este de importantă *esența actualizărilor și autohtonizărilor*.

E. Lovinescu și-a adus și el prinosul de laude colegiale la adresa traducerilor lui G. Murnu, în pofida unor mari deosebiri de gîndire și de practică a actului creator și, mai mult, în ciuda faptului că unele critici referitoare la propria-i tălmăcire se formulau adesea luîndu-se drept termen de comparație realizările confratelui deja consacrat în domeniu. Ceea ce conferă valoare versiunilor murniene din *Iliada* și *Odiseea* este, în primul rînd, creativitatea verbală, aflată în competiție fertilă cu cea din originalul grecesc. Mai exact, autorul *Mutației valorilor estetice* considera, pe bună dreptate, că filonul popular al acestei creativități este cel ce reface „atmosfera" din textul originalului, concept frecvent invocat în dezbaterile traductologilor epocii interbelice. Astfel, în dialogul Odiseu – Dolos apar expresii ca „fii liniștit despre asta"; „atîta răspunde-mi" ș.a., care sînt „supte din însăși plămada originală a limbii române". Din acest punct de vedere, româna, ca și alte limbi din sud-estul Europei[16] sînt mai apte să redea ceva din arhaicitatea și oralitatea lumii homerice, în comparație cu limbile cristalizate, „aristocratice", cum ar fi franceza sau engleza. Eroii homerici nu pot fi puși să vorbească precum marchizii de la curtea regilor francezi. Priam este mai puțin un „roi des rois" și mai degrabă un „moșule dragă". Româna este o limbă care încă păstrează, destul de bine, o variantă rurală, „mirosind a lapte și caș". Așa încît poate că Ion Creangă ar fi fost un bun traducător al *Odiseei*, dacă ar fi știut greaca veche. Ideea vine în continuarea convingerii lui E. Lovinescu că poemul homeric nu este altceva decît un basm, înrudit, ca fond, cu *Harap-Alb* și altele asemenea:

> *„Lestrigonii, Ciclopii, Circe, Scila și Caribda sunt din rasa Spânului, a lui Gerilă, Flămânzilă."*
> (Lovinescu, 2012, p. 336–337)

Din perspectiva evoluției culturilor, pe care o teoretizase în *Istoria civilizației române moderne* (I–II, 1924–1925), ambele specii literare citate aici—epopeea homerică și basmul românesc—sînt emanații artistice populare asumate și definitivate de un creator cunoscut, creații care au același tip de fond ideatic, psihologic și estetic, „proaspăt și naiv", care nu trece peste nivelul mentalității copiilor.

Întreaga construcție teoretică pe care se întemeiază formulele traductologice ale autohtonizării este condensată în următoarele fraze lovinesciene:

> *„Pentru moderni, poezia homerică nu poate avea decît valoare noțională; întregul element sugestiv, întregul zăcămînt emoțional de reziduuri ancestrale, pe care-l are orice limbă și pe care trebuie să-l fi avut cu deosebire o limbă proaspătă ca limba elenă, cu imagini și metafore vii încă, legate prin credințe multiple în senzație, întreaga această sevă bogată, colorată, care circula în poezia homerică a dispărut pentru totdeauna, pentru necunoscător, ca și pentru cel mai adînc cunoscător al limbii și civilizației elenice...*
>
> *...întrucît valoarea de sugestie poetică a Iliadei este pierdută pentru totdeauna, ...(ea) poate fi recreată, cu mijloace proprii și pe răspundere proprie, de traducătorii moderni."*
> (Lovinescu, 2012, p. 334–337)

[16] Despre situația traducerilor în această parte a Europei, unde s-a păstrat pînă de curînd tradiția barzilor populari, colportori/creatori ai unor eposuri de tip homeric, cf. Bârlea (2015a).

2.3.3. Înainte de a analiza sistematic în ce măsură au procedat la autohtonizări traducătorii moderni români[17], se cuvine să precizăm că termenul în discuție acoperă două niveluri de manifestare:

1) Nivelul de suprafață, promovat numai de unii traducători, constă în localizarea sistemului de credințe, mentalități, atitudini, pe de o parte, și a referințelor la organizarea socială și materială, pe de altă parte;
2) Nivelul profund, difuz și universal constă în utilizarea pe scară largă a lexicului uzual, al construcțiilor morfosintactice și stilistic-pragmatice din limba națională vie, populară, arhaică.

2.3.3.1. Localizarea valorilor spirituale și materiale

Cele mai vizibile—și mai șocante, pentru cititorii avizați ai textelor homerice—au fost adaptările operate în *sfera credinței religioase, a mitologiei, superstițiilor, a întregului sistem de referințe din zona relației omului cu supranaturalul*, dar și cu natura și cu universul însuși. Problema a fost discutată încă de la începuturile apariției unor traduceri semnificative din Homer în română, atitudinea cea mai cunoscută fiind aceea exprimată în cuvîntul de însoțire scris de I. Heliade Rădulescu la *Iliada*, pe care i-o scotea lui C. D. Aristia, în 1837. Ar fi ușor să folosești nume și epitete din credința ta: *Atotputernicul Dumnezeu*, *Dumnezeitul*, *Îndelungrăbdătorul*, *Multmilostivul* ș.a. Dar dumnezeii, eroii, obiceiurile și, implicit, epitetele acestora se schimbă peste veacuri și nu avem voie să folosim denumiri creștine pentru zei păgîni, care trebuie numiți, cumva, în spiritul vremii (*Denalttunătorul*, *Noriîntărîtorul*, *Ochiosul*), așa cum procedează C. D. Aristia (CA–I, p. IX). De fapt, în CA găsim un amestec de nume grecești și latinești *Apolon*, *Ulis*, *Agamemnon*, *Nestor*; *Joe*, *Zea Juno*, *Zea Minerva*, pentru care a creat epitete românești prin calchiere (*argint-arcatul Zeu*; *brațalba Juno*), prin traducere totală (*năprasnicul Polifem*) sau prin împrumut direct (*Phebu*, *Glaucopa*).

Celălalt deschizător de drumuri din secolul al XIX-lea, I. Caragiani, își concentrează ideile despre traducere în scurtul cuvînt *Către cetitori* din ediția în proză a *Odiseei*, 1876. Considerînd că textele homerice reprezintă „limba copilăriei poporului grecesc", cărturarul aromân decide că limba populară și limba cărților bisericești le pot exprima cel mai potrivit în română, cu condiția să fie evitate formele rare, greu de înțeles. Cu atît mai mult, nu agrea intervențiile și invențiile personale: „nici n-am stricat, nici n-am dres limba", iar de cuvintele neauzite în gura poporului s-a ferit cît a putut[18].

În privința redării universului credințelor religioase din textele homerice, lucrurile stau ceva mai încurcat. Zeii, eroii etc. poartă numele lor grecesc, original, adaptate fonomorfologic, evident, la sistemul limbii române: *Zeus*, *Athena*, *Odiseu*, cu obișnuitele epitete, destul de fidel urmate: *Cronide*, *Olimpicul*, respectiv *cea cu ochi de cucuvea*, *divinul*, *multîncercatul*, *multiscusitul*, iar în notele de subsol, foarte bogate, a dat și echivalentele latinești—tribut plătit modei europene, încă vie pe atunci, și, cu siguranță, didacticismului declarat al unor astfel de traduceri. În fapt, cînd este vorba despre epitete din sfera religioasă, Caragiani traduce adj. *διός* prin „dumnezeiesc", ceea ce înseamnă o primă mare concesie făcută autohtonismului propriu-zis. Doar editorul din 2011, Ion Acsan, găsește de cuviință să intervină pe textul original, traducînd termenul grecesc prin „divin", polisemantic, sau prin „zeiesc", mai direcționat păgîn. Considerate anacronisme, mai multe asemenea vocabule sînt schimbate: *biserică* prin *templu* etc. Rămîn neschimbate: *O, Doamne! sfîntul oraș*, înlocuit, uneori, totuși, cu *sacru*; *prorocire / prorocit / proroci*; *fruntași și sfetnici* ș.a. Dacă adăugăm la opțiunile personale, necorijate de editorii moderni, și nivelul profund al graiului popular, la care întemeietorul catedrei de specialitate de la universitatea ieșeană a aderat deschis dintru început, putem spune că versiunea IC reprezintă un model de autohtonizare bine temperată.

Dintre neaoșismele utilizate de harnicul culegător de folclor și de filologul Caragiani, în *Odiseea* sa, menționăm:

— *daurita Afrodită*; *Ostrovul Eolin, în palatele Crivățului* (din Thracia); *Baba Hîrca*;

[17] Insistăm asupra faptului că acest fenomen nu a caracterizat numai traducerile în română, și nu numai pe cele din Balcani (versiuni în sîrbă, croată, bulgară, albaneză, macedoneană slavă etc.), ci și pe cele ungurești, slave răsăritene, ba chiar și pe acelea din apusul și nordul Europei (franceze, engleze, italiene, suedeze, norvegiene ș.a.), cu deosebirea că, în cazul acestora din urmă, procedeul „împămîntenirii", cum îl numea englezul George Chapman, un adevărat fondator al traductologiei și homerologiei anglo-saxone, a demarat pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea și a încetat, în principiu, odată cu sfîrșitul Romantismului.

[18] Traducătorul, filologul și lingvistul ieșean I. Caragiani declară că și-a expus mai pe larg ideile în volumul tradus din *Iliada* și aflat „sub presă" în 1876 (Caragiani, *Către cetitori*, în IC–O, p. 9). Din păcate, acel volum nu a mai apărut vreodată.

— *nădăjduiesc să săvîrșești*; *Haide, femeie! Mamă-ta*;
— *straie, merinde, nuri*; *din fitil*.

Proverbe și zicători adaptate:

— *tot ce-i drept este bun*; *pentru oamenii cei răi și chezășiile sînt rele* etc.

După aceste ezitări și evidente căutări ale unui echilibru între limba literară și cea popular-arhaică, între respectarea spiritului elin și localizarea românească a unor realități și aspirații umane, ne-am fi așteptat ca secolul modernismului să aducă orientarea decisă spre cea dintîi manieră de lucru. În cultura românească, cel puțin, nu a fost deloc așa. Epoca marilor realizări în domeniul traducerilor din textele homerice a fost și epoca transformării acestor „anacronisme" în principiu de abordare a textului homeric. Formele latinizate ale numelor de zei, eroi și alte personaje, ale unor cetăți, ape, munți au complicat și mai mult autohtonizarea propriu-zisă, manifestată sub toate aspectele. La G. Murnu, cel mai prolific și mai dedicat românizării textelor homerice, apar atît de multe asemenea adaptări, exersate în numeroasele sale fragmente, ediții și reluări integrale, încît aproape că nici nu ar mai avea rost trimiterile—paginile de mai sus conțin deja exemple grăitoare, în acest sens. *Joe* este preluat din CA, dar *Ulise* este preluat direct din tradiția umanistă occidentală, ca și *Neptun*, *Vulcan*, *Minerva*. Epitetul *Cronides* devine *Saturnianul*, căci, după cum *Zeus* este fiul lui *Cronos*, tot așa și corespondentul său latin, *Juppiter*, era fiul lui *Saturn* (GM–Od, I, 68 ș.a.). *Eriniile* sînt *Furii*, iar *Harpiile* sînt *Vîntoasele*[19], deci aici acționează traducerea directă. Pe de altă parte, același *Joe* devine *Dumnezeu*, cel puțin în formulele de consecrație: *Păzească Dumnezeu* (GM–Od, I, 543); *Dumnezeu m-ar bate* (GM–Od, II, 188) ș.a. Termenul *Domnul* este folosit în sens teologic, dar și în sens laic-administrativ (*să fie domn în țară*, GM–Od, I, 541; *e domn peste popor*, I, 562); cf. și *Domnița Nausica* (GM–Od, VI, 19).

În aceeași sferă semantică, *templul* devine *biserică*, iar tot ce e *sacru* devine *sfînt*—ca și în CA sau în IC. Reacțiile la astfel de adaptări au fost pe măsură. Ca și Heliade Rădulescu, altădată, V. Eftimiu considera asemenea forme o profanare a dogmei receptorilor. *Biserica*, *Sfîntul* și *Domnul* sînt ale noastre, ale creștinilor; ale lui Homer erau *Templul*, *Divinul*, *Zeus* (Eftimiu, 1996, p. 251). Cît despre traduceri de epitete/nume formate prin antonomază, la cele de mai sus se pot adăuga altele, nenumărate. *Ares*, zeul războiului, este *Războilă*, iar *Vînturile de Miazănoapte* devin *Borilă*. În felul acesta, zice multcitatul V. Eftimiu, din *Zeus* s-ar fi putut face „Trăznilă", și fiecare erou homeric ar putea fi echivalat cu un personaj din basmele lui P. Ispirescu.

Procedeul nu se încadrează, tehnic vorbind, nici la traducere, nici la calc lingvistic, fiind un *soi de localizare forțată* a conceptelor denumite astfel. Întregul evantai de asemenea procedee a fost pe larg utilizat în traducerile din perioada interbelică.

La acest nivel, al adresărilor și diverselor formule de consecrație, G. Coșbuc reface ambianța credinciosiei rustice românești în toată libertatea, prin expresii de tipul *Domnul știe cum!*, *Ferească Dumnezeu!*, *Ferească sfîntul!*, *l-au stins din lume sfinții*, *frați de cruce* ș.a.

Epitetele sau titlurile ierarhice divine și umane, supranumele folosite ca nume, prin metonimie, se încadrează în același curent al localizărilor. În versurile lui G. Murnu, Agamemnon, regele regilor, precum și Priam, regele Troiei, sînt *crai*, înțeleptul Nestor este *Moș Nestor*, Polipoide este *Luptaciul*, iar Stenelos este numit de Diomed *bădie*. În altă parte, Agamemnon, ca și Zeus, de altfel, sînt *împărați*, iar sfatul zeilor este numit *divan* (GM–I, XI, 5).

În același fel procedează și C. Papacostea, care caută echivalențele pentru titulaturi, ierarhii, funcții social-politice și religioase în cronicile românești și în folclorul literar național: *Dumnezeu*, *zîna zînelor*; *chelăriță*, *paharnic*, *voievozi*, *crai*, *stăpîni* ș.a.m.d. De fapt, în atari situații, chiar și traducătorii din limbile occidentale, demult rafinate în epopei și poeme proprii, recurg la o anumită manieră de autohtonizare, la nivelul culturii și civilizației lor. În discursul lui Alcinou către mai-marii soborului său, în *Od.*, VIII, 97, găsim aceste formule:

[19] Textual, *harpyai* înseamnă „răpitoare".

Gr.: *κέκλυτε, Φαιήκων ἡγήτορες ἠδὲ μέδοντες.*
Rom.: *Ian ascultați, voievozi și stăpîni ai noroadelor voastre* (CP)
Fr.: *Doges et conseillers...* (VB)

Observăm că și Victor Bérard, foarte apreciat de cititori în epocă, dar considerat de filologii clasici prea îndepărtat față de original[20], echivalează funcțiile fie prin adaptare spațio-temporală, fie prin generalizare. În versiunile românești, localizările sînt aproape unanim cultivate, chiar și la traducătorii care s-au declarat categoric împotriva schimbărilor onomastice și de orice alt tip:

Ascultați, voi fruntași și sfetnici... (IC)
Luați aminte, fruntași și sfetnici (EL)
Luați aminte, voi fruntași și sfetnici (GM)
Mă ascultați, voi, Feaci, căpetenii și sfetnici de seamă (DS)

Bine încadrate în text și naturalizate, oarecum, sînt echivalările lui C. Papacostea. Pentru o formulă de adresare precum gr. *γαίδμ᾽Ὀδυσσεῦ*, cercetătorii avizați compară versiunile română și franceză:

Luminate împărate (CP)
Noble Ulysse (VB)

Calipso, numită de aed „zeița zeițelor", este transformată în personaj de basm la CP, spre deosebire de superlativul folosit în franceză de V. Bérard, este adevărat—unul de tip popular, chiar și în limba lui Molière:

Gr.: *δῖα θεάων*
Rom.: *zîna zînelor* (CP)
Fr.: *cette toute divine* (VB)

Eos „cea cu degetele trandafirii", numită Aurora în versiunile latinizante—franceze, românești ș.a.—, devine *Zîna Zorilor* (CP). Regele grec, precum Alkinoos sau Menelaos, este *βασιλεύς*, care devine *crai* în română (CP ș.a.). Eumelos, cumnatul lui Odiseu și tatăl Iftimiei, este *Evmel Împărat* (CP), ca „Roșu Împărat" sau „Negru Împărat" din basmele românești. Arete, regina, soția regelui feacilor, *βασιλεία* în greaca homerică, este *crăiasă*, iar fiica regilor feaci, Nausicaa, este *domniță* (CP). Divinitățile care întruchipează vînturile sînt, la rîndul lor, *Boreas*, dar și *Crivățul*, *Austrul* etc., la același CP.

În manieră similară se procedează și cu alte personaje de același rang. Hera i se adresează astfel soțului ei, Zeus, în *Od.*, I, 45:

Gr.: *Υ̓́πατε κρειόντων*
Rom.: *Înălțate Împărate* (CP)
Fr.: *Suprême Majesté* (VB)

În timp ce echivalările din limbile moderne ale „culturilor mari" sînt relativ corecte, dar „fără culoare", cele românești li se par unor filologi români frumoase, naturale, inspirate, fără să piardă mult din exactitate (Herescu, 2011, p. 145–146).

Apogeul acestei mode în traducerea textelor homerice l-au constituit versiunile GC și EL, fiecare în felul ei, dată fiind nu atît distanța în timp, cît particularitățile privind formula poezie/proză, originalul de la care s-a pornit și concepția despre limba literară. Așa cum am arătat, în traducerea EL–O, Zeus este cînd *Juppiter*, cînd *Dumnezeu*, întreaga arie semantică a credințelor și superstițiilor fiind tratată în aceeași

[20] Însăși ediția din 1924–1925, încercare de „reconstruire a unei Odyssei primare", este considerată astăzi nerecomandabilă, ca fiind rodul unei fantezii debordante, cf. DS–Or, p. 403.

manieră, de la *Doamne* (p. 16), *Slăvite Doamne* (p. 33); *mărite Doamne* (p. 39/41), *Dumnezeu* (p. 39), *vai, Doamne* (p. 45), *Ferească Dumnezeu* (p. 36, 36, 40), *Cel de sus* (p. 53), *pînă la zîne* (p. 45), *zînă dragă* (p. 57), *zîna* (p. 58), *moșule dragă, maică, mătușă, feții mei* (p. 37).

Nestrămutat în părerea că poemele homerice reprezintă lecturi instructive pentru copii și adolescenți, ca și basmele naționale[21], le folosește din plin pe acestea din urmă ca sursă lexicală, deplîngînd din nou, cum o făcuse în eseul *Mutația valorilor estetice* și în alte studii, paradoxala incapacitate a limbilor evoluate occidentale de a reda asemenea scrieri, „naive și primitive"[22]. Teoria lui E. Lovinescu este mai argumentată și mai seducătoare decît realizarea practică în proză a *Odiseei* românești. Traducătorul a localizat, a adaptat la ceea ce considera el că reprezintă specificul sensibilității naționale a epocii, dar nu a creat „sugestia" despre care a vorbit atît de mult. În schimb, a reușit să facă acest lucru poetul G. Coșbuc, care a urmat o versiune intermediară, germană, relativ „rece" și, în orice caz, științifică (inclusiv prin faptul că era încărcată de note explicative), care l-a ajutat să înțeleagă foarte bine despre ce este vorba în originalul grecesc, inaccesibil lui prin lectură directă. Despre versiunea EL s-a spus că este „o operă literară, nu filologică" (Traian Costa, „Note asupra ediției", în EL–Or$_5$, p. LV), iar despre versiunea GC s-a afirmat că reprezintă un model de „fidelitate și frumusețe", un „splendid" text nou, în marginea epopeii homerice (GC–O). Și asta, pentru că, alături de substituirea teonimelor (Zeus/Dumnezeu) și adaptarea fonomorfologică a celorlalte referințe onomastice (*Ermia*, pentru Hermes etc.), G. Coșbuc a preluat de la modelul românesc I. Caragiani toate celelalte arii lexicale, lărgindu-le și ducînd pînă la extrem pecetea rustică valahă imprimată pe textul homeric:

— formule de adresare: *bade*, *bunică dragă* etc.
— termeni specifici de *realia* autohtone: *cergă*, *opinci*, (*lînă*) *țigae*.
— expresii ce reflectă un stil de viață rural, cum au remarcat exegeții versiunii: Telemah doarme în *cerdăcel* și suie armele în *culă*; lui Odiseu i se așterne un *țol de lînă* și o *velință de in*; pe masă se întinde un *ștergar curat*; Nausicaa *spală ii și lăicere*; slujnicele *cîrpesc straie*; Nestor șade pe o *laviță cioplită* etc. (Cazimir, în GC–O, p. XV–XVII).
— epitete, atitudini și acțiuni cu totul specifice atributelor zeilor greci sînt redate prin frazeologisme idiomatice românești: Penelopa este „burduf de vedenii"; Menelau „are gînduri coapte"; însoțitorii lui Odiseu sînt „gata de măciucă"[23].

2.3.3.2. Lexic uzual și construcții gramatical-stilistice cu valoare locală
Cu aceasta, ne-am întors însă la analiza vocabularului general al versiunilor românești.

a) Nimic din ceea ce poate configura sistemul variantelor populare, dacă se poate vorbi despre un asemenea sistem, nu a rămas nevalorificat în traducerile din Homer realizate în cadrele limbii române. Enumerăm aici numai cîteva *subcategorii lexico-gramaticale*:

- Termeni populari, arhaici, regionali, construiți după mecanismele de compunere, derivare și conversiune de tip popular: *coabe*, *codruleț*, *fărtați*, *fiștecare*, *găzdoaie*, *îndămînă*, *prăpăd*, *tîndală*.
- Locuțiuni și expresii neaoșe: *a avea saț*, *a pune la cale*, *a da gata*, *a lua la vale*, *a face ispravă*; *legați-l cobză*, *bată-l vina*, *lovit de streche*, *într-o ureche*.
- Construcții metaforice din inventarul generat de mentalitățile românești de tip rural: *a prinde în ițe*, *a merge cu vorba*, *a ieși cu plinul*, *a strînge la pungă* („a înșela").

[21] În *Prefață* la ed. I, 1935, E. Lovinescu mărturisește că a preluat această convingere din vechea pedagogie germană (EL–O, p. 9).

[22] „Traducerile franceze făcute de savanți și chiar de mari poeți [vizați erau Victor Bérard, respectiv Leconte de Lisle] nu dau nici pe departe savoarea textului antic: limba franceză e precisă, logică, saturată de eleganță și modernitate, așa că instrumentul ei deformează caracterul rural al lumii homerice și transformă conacul din Itaca în curtea de la Versailles... Cu totul alte posibilități oferă limba română, de esență rustică și patriarhală, în plină formație și deci cu posibilități de creație verbală și de mlădiere. Cu un astfel de instrument se putea încerca desțepenirea flexibilității homerice din stilistica franceză, solemnă și curtenitoare, pentru a o reda într-o ciobănească sfătoasă și persuasivă, melifluă și candidă" (EL–O, *Prefață*, p. 10).

[23] Inventarul bogat selectat de Ștefan Cazimir, în *Prefață* la GC–O, este pus în legătură cu influența pe care o va fi exercitat I. Caragiani asupra poetului român (p. VII–VIII).

Practic, la GC, ca și la EL și, parțial, în CP, zeii Olimpului vorbesc țărănește, ca personajele din *Povestea lui Harap-Alb*, ceea ce conferă textului farmec, vioiciune, culoare locală și, cum s-a observat, „autenticitate" românească și rurală, evident (GC–O, p. XIV). Dialogul Poseidon–Hefaistos, în legătură cu slobozirea lui Ares[24], sună astfel:

> *– Dă-i drumul! Că mă fac chezașul, frate,*
> *Că totu-ți va plăti, cît ceri și cît*
> *E datina-ntre zei și-i cu dreptate!*
> . . . . . .
> *– Ah! De-asta nici nu-ți mai răci cuvîntul.*
> (GC–O, VIII, 355–358)

Athena îl sprijină pe Telemah, dar nu-i garantează izbînda finală, așa că, în caz că acesta ar afla că Odiseu/Ulise e mort, îl sfătuiește:

> *...găsește-i mă-tei omul și-o mărită!* (GC–O, I, 50)

Desigur, asemenea asprimi în exprimare au fost preluate de Coșbuc nu atît din versiunea germană a textului homeric, cît din modelul românesc oferit de traducerea lui Caragiani. Editorii au remarcat aceste filiații (GC–O, I, p. XVII), iar ceea ce observăm noi, privind comparativ textele, este o sporire a îndrăznelilor expresive preluate din sfera cotidianului rural la Coșbuc. Cearta dintre bătrînul cerșetor Arnaios/Iros, un obișnuit pe la ușile palatului din Ithaca, și Odiseu, deghizat în cerșetorul străin, care tocmai sosise de aiurea și îndrăznise să i se alăture pe prag, luîndu-i astfel din spațiul unde „localnicul" fusese tolerat de pețitori, seamănă foarte bine cu cearta dintre personajele lui Creangă—din *Harap-Alb* sau chiar din episodul Mogorogea al *Amintirilor din copilărie*:

> „*– Aoleo cum hodorogește spurcatul acesta, ca o babă pe cuptor!*" (IC–O, p. 214)
> „*– N-auzi, olio, spurcatul de golan*
> *Cum duruie ca la cuptor o babă!*" (GC–O, XVIII, 6, 2–3)

În EL, dialogurile sună oarecum la fel. Din schimbul de replici Athena–Nestor–Telemah, analizat parțial de noi, putem extrage fraze ca acestea:

> Nestor...:
> *– „Ferească Dumnezeu să mergeți la corabia voastră, ca și cum ați fi tras la un om sărac, ce n'ar avea la casa lui nici așternut, nici scoarțe pe care să se odihnească oaspeții..."*
>
> Minerva...:
> *– „Că bine zici, moșule dragă, și se cuvine ca Telemac să te asculte, că așa e cu cale..."*
> (EL–O, p. 36).

[24]Grecii proiectau asupra zeilor, cum se știe, nu numai cele mai înalte aspirații omenești, ci și păcatele lor obișnuite. Strălucitoarea Afrodita, măritată de tatăl ei cu harnicul, talentatul, dar diformul Hefaistos, cedează avansurilor chipeșului Ares, primindu-l adesea în chiar patul conjugal. Soarele—Atotvăzătorul—îl înștiințează pe soțul încornorat, care le pregătește o capcană din lanțuri invizibile. Rușinat și îndurerat, Hefaistos cheamă, totuși, zeii să-i vadă pe cei doi adulterini, așa cum se aflau. Evident, nu-și mai alege cuvintele, spre amuzamentul celor de față. În ciuda posturii sale deloc onorante, Ares rostește un scurt discurs care se încadrează total în codul onoarei, iar Poseidon, ca mai mare între cei prezenți, propune o rezolvare a crizei prin apel la principiul răscumpărării materiale a daunelor morale, pentru care însuși se oferă garant, cf. *Od.*, VIII, 266–366. Versurile citate mai sus, în versiunea GC, redau doar replicile sfătos-populare dinspre finalul episodului, nu toată descătușarea verbală, exprimată prin „cuvintele mîniei".

Prin asemenea întorsături de cuvinte, întregul *cadru de viață* al poemului homeric se schimbă pe nesimțite, integrîndu-se în *ambianța tradițională a satului românesc*. De la detalii ale vieții materiale și social-economice etc., se ajunge, prin valorificarea virtuților pragmatico-stilistice ale limbii române, la *o nouă sugestie a modului de a gîndi și de a simți*. Fără să fi cunoscut teoriile lui E. Lovinescu despre mutația valorilor estetice, G. Coșbuc a creat în mod intuitiv, prin forța geniului său poetic, nuanțe noi pentru exprimarea mentalităților general-umane, desigur, *nuanțe care actualizează și localizează întreaga atmosferă*, reînviind o lume de mult apusă și făcînd-o ușor de înțeles pentru cititorul modern, în varianta culturală determinată spiritual și material de noile condiții. Gradul maxim al autohtonizării înseamnă, așadar, că personajele vorbesc, gîndesc și acționează în spiritul național al versiunii realizate într-o cultură nouă. Atena îi spune Nausicăi că „*soacra mare așteaptă dar*"; Menelau nu vrea „*să-i plece un oaspete așa, flămînd din casă*"; Evrimah se teme să n-ajungă „*de rîsul lumii-ntre femei*"; Telemah n-ar vrea să fie socotit „*slab de minte*"; Penelopa crede că rătăcirea Elenei este de înțeles, „*căci slabe-s, Doamne, mințile femeii!*" ș.a.m.d.

b) *Terminologia* diverselor domenii a constituit o permanentă provocare pentru competențele traducătorilor, atît în decodificarea semnificațiilor din limba-bază, cît și în găsirea echilibrului din limba-țintă.

În analiza tabloului de natură din *Od.*, V, 63–74—peisajul din preajma peșterii nimfei Calypso—, am identificat cel puțin șase (!) cîmpuri semantice în numai unsprezece versuri. Constituie provocări, în primul rînd, dendronimele, fitonimele și ornitonimele. La acestea, se adaugă două nume de biotopuri – *codrul* și *crîngul*, precum și *mediul acvatic* (marin și lacustru, natural și amenajat, în alternanțe), greu de identificat exact, căci și termenii, și descrierea sînt interpretabile. Am arătat, la locul cuvenit, cum, chiar în interiorul fiecărei limbi, apar confuzii generate diatopic, diacronic și diastratic, confuzii care se accentuează în perspectiva contrastiv-tipologică a limbilor (cf. Bârlea, 2015c). Seriile sinonimice și cvasi-sinonimice se conturează destul de neclar în cadrele cîmpului semantic mai larg: *cucuvea*, *bufniță*, *buhă*; *toporași*, *viorele*, *violete*; *ulmi*, *arini*, *anini*; *pădure*, *codru*, *crîng*; *luminiș*, *pajiște*, *măgură*; *izvor*, *fîntînă*, *cișmea*; *malul mării* etc.

La aceste serii, opțiunea pentru forma veche și populară este mai ușoară, deoarece nu există o variantă literară unanim acceptată care să se afle între termenul popular uzual și cel științific (latinesc, eventual) nici în română și nici în alte limbi moderne.

Dar lexicul de specialitate cuprinde sute de termeni pentru domenii reprezentative ale eposului homeric. Numele de arme, în *Iliada* și *Odiseea*, au constituit grele probe de profesionalism pentru traducători, cf. *supra*, 2.2.b). Cînd termenul este relativ vechi și uzual în ambele limbi, lucrurile par mai simple: *arc*, *săgeată*, *lance*, *suliță*, *sabie*, *scut* etc. De fapt, chiar și în situația—ideală, dar mult mai puțin frecventă decît am fi dispuși să o credem[25]—a identității totale a noțiunii în cele două limbi, traducerea se complică prin integrarea termenului în sintagmele specifice: în română, luptătorul „se încinge cu sabia" la brîu, pe cînd în greaca homerică „își atîrna sabia la spate" (cu o legătură de piele, frumos lucrată), cf. DS–I, p. 401, unde este dat și exemplul cailor—care se „înjugau" la căruță (ca și catîrii, boii etc.), pentru că grecii antici nu cunoșteau hamurile rezistente din piele.

Deseori, opțiunea pentru o anumită formulă este hotărîtă de nevoile metrice ale versului, nu de justețea semantică: *sabie* are trei silabe, cu valoare dactilică, în timp ce *paloș* sau *spadă* – numai două, pretabile la un final de vers sau la o secvență trohaică de interior.

Între aceste criterii de selecție se strecoară, perfid, și demonul împămîntenirii termenului: *custură* pentru „cuțit", *pală* pentru „sabie", *pieptar* pentru „platoșă", *culă* pentru „turn întărit", *liman* pentru „țărmul de refugiu", *ostrov* pentru „insulă" etc. Uneori, autohtonizarea cu orice preț, dublată și de un estetism *sui-generis*, conduce la greșeli flagrante de echivalare. Între *suliță* și *lance*, alegerea poate ține sema de structura silabică sau/și de nuanța semantică pe care ar exprima-o, eventual, fiecare dintre cei doi termeni. În GM,

[25] Este suficient să amintim că armele cu tăiș lung, numite generic *sabie*, sînt foarte diferite ca tehnică de fabricație și ca utilizare în epoci și în spații diferite ale civilizației lumii, de unde seria *paloș*, *iatagan*, *floretă*, *spadă* ș.a. Din această perspectivă, nu știm niciodată dacă *paloș*, *pală*, *sabie* reprezintă sinonime perfecte sau doar cvasisinonime, respectiv nume pentru noțiuni înrudite, dar nu identice.

găsim însă un al treilea termen: *strămurare*. Dificil, ca alcătuire fonomorfologică, pentru încadrarea în tipurile de vers pretabile la ritmul epopeic, dificil și ca semantism, căci reprezintă un termen arhaic aflat la marginea cercurilor convenționale care configurează masa vocabularului, mai precis în aria extremă a cuvintelor „ieșite din uz", vocabula este și inadecvat folosită în context. „Strămurarea" era varga sau prăjina ascuțită la un capăt, cu care erau mînate din urmă cirezile de vite în vechime, în satul romînesc (cf. DLR, *s.v.*). Chiar în situația, rarisimă, a ghintuirii la capătul ascuțit, nu există atestări ale folosirii acesteia ca armă[26], și logic nu este de crezut acest lucru nici dacă am lua în considerare ridicarea spontană a norodului la luptă cu ce avea la îndemînă: topoare, furci, coase, bîte.

În legătură cu aceste din urmă „arme", este de precizat că primitivismul unora dintre ele justifică teoria fondului ancestral comun al civilizațiilor cu istorie lungă în Balcani—elină și română, în cazul de față. *Reteveiul*, *ghioaga*, *măciuca* făceau parte din arsenalul aheilor și troienilor, dar și al românilor, deopotrivă, așa încît echivalarea lingvistică a textelor respective s-a impus ceva mai simplu și mai firesc. Alteori, asemenea oportunități trec neobservate de cititori, ba chiar și de traducători, căci termenul pare prea de uz comun. Am menționat (Bârlea, 2015c, Sec. 3.1), în analiza scenei morții lui Diores (*Il.*, IV, 517–526), că selecția homerică *λᾶας*, din seria seria sinonomică *πέτρα* etc., nu este întîmplătoare. Piatra care a zdrobit glezna și tendoanele eroului epeu avea o anumită configurație: suficient de mică, încît să poată fi ținută în mînă și aruncată la distanță, suficient de mare și de colțuroasă, încît să producă dezastre. În românește, termenul *pietroi* se încadrează relativ bine în context, dar traducătorii români îi adaugă epitetele homerice: *sgrebulos*, *zgrebînțos*, *ascuțit*, *colțuros*. Aceste compliniri semantice îi luminează rostul, mai ales epitetul ornant, care exprimă, de fapt, într-un singur cuvînt, preambulul *litaniei concentrate* (în stil lapidar, ca să facem și noi o *figura etymologica*!), la moartea celui lovit: *nemilostivul pietroi*.

Alte arii lexicale care dau personalitate poemelor homerice, cum ar fi terminologia oficierii sacrificiilor, terminologia culinară, a recipientelor etc., produc aceleași tipuri de probleme, cu aceleași soluții diversificate—traducere, calchiere, perifrază—și cu aceleași tendințe centrifuge spre localizare: *limbi fripte*, *merinde*, *ceaun* etc. Modalizarea intervine în secvențele lingvistice ale săvîrșirii actului în sine cu acestea: ceaunul „se ridică"; merindele „se îmbucă" etc. Uneori, traducerea *verbum a verbo* lasă în obscuritate textul: *frigări în cinci crăci* (CA–I, p. LXIII, n. 2). Cum era de așteptat, mai ales în primele versiuni se face apel și la împrumut. La 1837, Costache Aristia simte nevoie să justifice termenul românesc literar de origine latină *grații* prin faptul că în fondul popular românesc nu a găsit echivalentul pentru gr. *harites*.

Mai importante sînt situațiile în care a împrumutat direct din textul original. În versul din rapsodia I, 14, *La navele ale repezi Aheilor veni*, traducătorul adaugă o notă de final de capitol, în care explică de ce a preferat să încetățenească în română cuvîntul *navă*, după gr. *ναῦς, –ός*. „Zicerile" *navigație* și *naufragiu* fuseseră primite mai dinainte în limba noastră, atestă autorul notei (probabil prin intermediar străin – francez, italian etc.), dar cuvîntul-bază pe care s-au construit acestea în limbile donatoare – nu. Ca să scape poezia sau măcar versurile sale de zicerea *corabie* „de două ori mai lungă și de zece ori mai neroadă", i s-a părut că poate folosi *navă*, pentru ca *navigație* să devină analizabil în română. Cineva trebuia „s-o ia de la cap", adaugă filologul revoluționar, „să nu lase genealogia acestor ziceri fără [explicație]" (CA–I, p. 32, n. 4)[27].

Așadar, autohtonizarea a însemnat, mai întîi, apelul la termeni din fondul popular tradițional al limbii versiunilor moderne, pentru obiecte, ființe, procese, fenomene considerate rurale și arhaice în chiar structura lumii homerice. Apoi, a fost adaptat sistemul de credințe, datini, ritualuri la specificul național, prin încreștinarea divinităților păgîne, și încă în versiunea națională a „credinței străbune", *id est*: creștinism altoit pe reminiscențe precreștine, într-un sincretism cu note de originalitate unanim acceptate pînă în ziua

[26] Nici acest detaliu nu i-a scăpat acerbului critic V. Eftimiu, la fel de bun cunoscător al graiului românesc, din Pind pînă în Apuseni, și cel puțin le fel de bun poet (Eftimiu, 1996, p. 250–251).

[27] Cunoscătorii—atît filologii clasici, cît și specialiștii în istoria limbii române și în terminologie—confirmă paternitatea lui C. Aristia în legătură cu forma românească a acestui cuvînt, cf. Rusu (1965, p. 797–800) și, de asemenea, Herescu (2011, p. 387). DLR, *s.v.*, îl consemnează pe C. Aristia printre primii utilizatori ai cuvîntului în română, dar consideră că apariția lui trebuie pusă pe seama etimologiei multiple (franceză, latina, italiană).

de azi. Fenomenul a fost favorizat de lunga tradiție a latinizării Pantheonului elin în culturile apusene. În sfîrșit, procesul a fost încheiat ciclic, prin amplificarea și aprofundarea aspectului lexical la nivelul general al mentalităților, pe de o parte, și al realităților sociale și materiale, pe de altă parte. Locuțiuni, expresii, metafore, structuri morfosintactice și chiar construcții mai ample, care concretizează actele de vorbire, redau mai puțin specificul homeric și mai mult pe cel național, exprimat de geniul intern al limbii-gazdă. În felul acesta, receptarea lumii prin intermediul limbii se schimbă mult, iar ceea ce rămîne din țesătura poemului homeric este firul epic, cu detaliile compoziționale etc. În mod similar s-a procedat și în celelalte culturi din Europa sud-estică, în versiunile sîrbești, croate, bulgare, turcești, ucrainene etc. S-a spus că fenomenul a fost determinat de fondul ancestral comun, indo-european, în varianta balcanică. De fapt, el se regăsește și în transpunerile din limbile și culturile popoarelor iberice și, mai ales, ale celor nordice. Bogata mitologie scandinavă a generat un vocabular și o onomastică ușor adaptabile la fondul Antichității eline.

3. Concluzii

3.1. Din *punctul de vedere al evoluției limbii literare* care a „îmbrăcat" versiunile românești ale poemelor homerice, se disting foarte clar cele trei mari etape din istoria acestor traduceri, deși preluările succesive nu au fost puține. În secolul al XIX-lea, C.D. Aristia și I. Caragiani, întemeietorii tradiției traducerilor din Homer, fac eforturi mari de desprindere din sfera limbii uzuale, prin introducerea unor neologisme (*navă* etc.), rezultat al calculului lingvistic, al împrumuturilor directe, precum și prin creații interne, bazate pe bogatul sistem derivativ existent în limba națională, prin compuneri și conversiuni îndrăznețe. Baza „noii limbi literare" rămîne, totuși, fondul popular, programatic utilizat în IC, din două motive cunoscute: a) literatura cultă românească și viața culturală, în general, nu erau încă suficient de dezvoltate pentru a furniza materialul lingvistic dintr-o sferă supradialectală, normată și codificată pe stiluri funcționale; b) traducătorii epocii trăiau cu convingerea că lumea homerică era una predominant rurală, primitivă, în multe privințe. După circa o jumătate de secol, lucrurile s-au schimbat mult. Homeriștii români interbelici (G. Murnu, G. Coșbuc, C. Papacostea, E. Lovinescu) au beneficiat de o limbă literară standard deja bine așezată într-un sistem normativ coerent, cu variante poetice bogate, susținute de o literatură națională vizibil conectată la ritmurile europene. De acum, opțiunea pentru formele populare se justifică mai mult prin ideologia traducătorilor, prin dorința acestora de a strunji limbajul poetic, cu elemente încadrabile, totuși, în rigorile stilului înalt. Este epoca celor mai îndrăznețe creații individuale, parțial impuse de nevoia echivalării unor cuvinte și sintagme din limba cu totul specială a originalului, așa-numita „greacă homerică". A treia și cea mai recentă epocă a traducerilor românești din Homer (sfîrșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea) se caracterizează prin cultivarea stilului savant, în care chiar și numeroasele forme populare dobîndesc străluciri de nestemate atent montate în mozaicul lexical al limbajului poetic migălos decantat din toate nivelurile și registrele limbii române. Cuvîntul de ordine în gîndirea lui Hâncu–Diamandescu, dar mai ales a lui D. Slușanschi este *fidelitatea*—de conținut și de formă—față de textul original și, deopotrivă, față de natura limbii proprii. În mod cert, lupta de aproape două secole pentru împămîntenirea poemelor homerice în cultura română a contribuit la perfecționarea limbii literare naționale.

3.2. Rezultatul final al tuturor tipurilor de opțiuni traductologice discutate mai sus ar trebui să conducă spre o formă care să îmbine contrariile într-o operă literară: fluiditate și densitate, claritate și sugestie implicită, concizie și muzicalitate. Pentru aceasta, așa cum se afirmă în mod curent, este necesar ca *traducătorul să aibă el însuși calități de poet*. Pe de altă parte, același truditor trebuie să fie un adevărat savant, specialist în problemele civilizației Greciei antice, cu tot ceea ce presupune aceasta—profunde cunoștințe lingvistice și culturale, o permanentă conectare la studiile moderne în domeniu. În al treilea rînd, se impune factorul relativ obiectiv, poate cel mai important pentru o bună traducere: limba primitoare să fie suficient de matură – prin istoria sa, suficient de bogată și de mlădioasă – prin natura sa, încît geniul

poetic și cunoștințele de specialitate să-și afle spațiul de manifestare al dublei ipostaze, de tip oximoronic: loialitate și creativitate, față de ambele texte—original și versiune proprie.

3.3. Am verificat aceste adevăruri în primul rînd prin *analiza punctuală a nivelului fonomorfologic* de utilizare a materialului lexical din versiunile românești ale poemelor homerice. Cînd feluritele distorsiuni, trunchieri, asociații insolite ale cuvintelor, mai ales în formele conjuncte, apar în versiunile pentru care a fost folosită formula prozei—textele realizate de I. Caragiani, E. Lovinescu, Hâncu–Diamandescu—asemenea abateri de la normă pot reprezenta fenomene ale gramaticii expresive: *într-ascuns*, *n-a ajuns*, *nevastă-sa*, *și-l așeză* etc. Traducerile în versuri înmulțesc considerabil manifestările fenomenului, din necesități metrice. În paginile de mai sus am reținut, pe cît a fost posibil, numai cîteva exemple din această situație. Diferitele concretizări ale eliziunilor, sincopelor, aferezelor, cu variante de realizare în sinaleze și echtlipse, pot fi obligatorii, impuse de întîlnirea a două sau chiar trei unități etimologice, respectiv de uzul coarticulării în tempo lent, care urmează legea naturală a minimului efort în rostirea cuvintelor: *parcă*, pentru *pare că*; *tat-tău*, pentru *tatăl tău*; *ș-om vedea*, pentru *și vom vedea*. Nu am zăbovit asupra redării coerente a sintagmelor uzuale de acest tip, născute din necesitățile eufonice așteptate în vorbirea cotidiană. Am subliniat, în schimb, căutările programatic exagerate ale unor fuziuni, abrevieri, dislocări accentuale care depășesc obligațiile cunoscute și acceptate de vorbitori, reorganizările segmentale aflate la granița dintre uzual și conotativ, de dragul unor efecte inovatoare. Evident, asemenea investigații nu se pot face decît separat în versiunile succesive românești, pe de o parte, față de versiunile grecești de la care s-a pornit, pe de altă parte, căci natura fonetică și morfolexicală diferită a limbilor din cele două rînduri de texte nu lasă loc de echivalări riguroase nici pentru cel mai învățat și mai talentat traducător[28]. De exemplu, incipitul originalului *Iliadei* nu conține vreo urmă de distorsiune fonomorfologică (*Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*), pe cînd versiune românească cea mai cunoscută prezintă două astfel de adaptări (*...mînia* ***ce-a****prinse* ***pe-A****hil Peleianul*); invers, gr. *γαίδμ᾽Ὀδυσσεῦ* este redat prin cuvinte întregi în versiunile moderne: *Slăvite Odiseu*, cf. și fr. *Noble Ulisse*! În consecință, se impune observația că asemenea fenomene depind mai puțin de diacronia limbii literare, poetice, și mai mult de viziunea echilibrată a traducătorului. Separat de armoniile imitative cerute în mod expres de textul original, de tipul eufoniilor și aliterațiilor, asemenea particularități fonomorfologice trebuie reluate într-o analiză sistematică a valorilor expresive ale textelor în discuție, căci și acelea care par fenomene naturale uzuale conferă, în fapt, „un fel de melodie ce se adaugă rostirii cuvintelor” (Demetrios, 1943, 70). Din perspectiva unor traductologi moderni, ritmul este decisiv în orice tip de text echivalat într-o limbă străină. Dacă adevărata traducere înseamnă sesizarea și redarea ritmului și a melodiei interioare a textului (Dessons & Meschonnic, 1998, p. 28: «*le rythme... l'organisation du mouvement de la parole par un sujet*»), atunci versiunile realizate după poemele homerice—eminamente intonate, în forma lor genuină—nu pot fi evaluate valoric decît prin analiza atentă a unor asemenea efecte de detaliu ale formelor ce redau rostirea cuvintelor.

3.4. Într-un fel sau altul, indiferent de formularea expresă a opțiunii, toți traducătorii români au valorificat *principiul autohtonizării*. Chiar un dușman declarat al latinizării și românizării onomastice, al deturnării Pantheonului Helladei de la rostul ei, ca D. Slușanschi, folosește soluția neaoșismelor, în situații critice, pentru forma, semantismul și locul unui cuvînt sau al unei sintagme în hexametrul românesc. Dincolo de precizia echivalării, științific dovedită, se simte satisfacția găsirii cuvîntului înțelept, mustind de sugestii, căruia îi potențează o anumită strălucire prin măiestrita montură în salba versului frumos și solid rostuit. În plus însă, nici chiar el nu rezistă tentației, cum nu a făcut-o nici C. Papacostea, la vremea lui, de a oferi nimfelor homerice chipul *Zînei Zînelor* (CP), ba chiar și „*sălașul... Cosînzenei*” (DS) de pe meleagurile mioritice. Și nici nu se putea altfel, cel puțin la nivelul lexicului uzual, din cel puțin trei motive, aflate la

[28]Nici chiar adaptarea poemelor din greaca homerică în greaca modernă nu permite echivalarea totală a unor asemenea particularități. Versiunea realizată de Nikos Kazantsakis în *katharevousa*, greaca modernă îngrijită, pare mai plină de asemenea reorganizări ale normelor coarticulării decît textul străvechi, de tip popular, deci mai liber de orice fel de constrîngeri fonomorfologice.

îndemîna oricui:

a) Textul homeric rămîne, cum am mai mai spus-o, un model de arhaicitate, oralitate, tradiționalism, simplicitate, naivitate, chiar primitivism al reacțiilor umane, pe alocuri, ridicate la rang de universalitate printr-o operă artistică desăvîrșită. Sensibilitățile, orgoliile, temerile, atitudinile lumii homerice sînt ingenue și profund umane, în același timp, iar cuvintele prin care și le exprimă nu complică inutil această realitate. În greaca homerică, se spune despre aheul sau troianul nou-născut că „*vede soarele / lumina zilei*" (*Il.*, IV, 1112)[29], ca în limba românească vie, populară, dar ca și în limba oricărei alte comunități umane de pe pămînt.
b) Limba română literară a fost legată strîns de variantele populare, de la începuturile ei și pînă în actualitatea cea mai acută, orice vor fi zicînd specialiștii. O poveste țesută într-un idiom exclusiv poetic—decantat din toate sursele vorbirii reale ale epocilor de geneză epică—nu putea fi re-făcută în limbile moderne decît prin replici ale acesteia, concepute după aceeași structură.
c) În orice traducere din lume, sînt frecvente situațiile în care „cuvîntul potrivit", menit să compenseze forme, sensuri și construcții gramatical-pragmatice din limba-bază, nu poate fi găsit decît în cotloanele fondului național popular. Puține sînt abdicările de la redarea corectă și sugestivă în favoarea celei considerate îngrijite, adică în varianta înaltă, dar seacă a limbii literare, ștearsă, lipsită de adecvarea la spiritul textului primar. Or, toate acestea sînt manifestări ale unei autohtonizări discrete, desigur, poate chiar involuntare și inconștiente, dar implacabile și salvatoare.

3.5. Versiunile românești ale poemelor homerice confirmă un paradox al traducerilor, remarcat deja de mult timp în spații lingvistice cu bogată experiență în domeniu: marile capodopere literare ale omenirii nu îl anihilează pe traducătorul care și-a propus să reziste pînă la capăt, ci, dimpotrivă, îl întăresc și îi stimulează resursele creatoare, hrănite din solul spiritualității neamului său, în bună parte. În termenii științei moderne a traductologiei, asta înseamnă că, în relația cu *Iliada* și *Odiseea*, nici nu poate fi vorba despre „invizibilitatea traducătorului", cum ar cere-o unele teorii recente (cf. Venutti, 1995, p. 306). Păstrînd respectul față de stranietatea textului original și față de străinul care îl reprezintă (Berman, 1991), versiunile românești permit ceea ce generația actuală de traductologi numește „identificarea vocii traducătorului" (Hermans, 1996). Mai timidă la primii traducători din istoria românească a versiunilor homerice (CA și IC), bine strunită la cei mai recenți (HD și, mai ales, DS), această „voce secundă", care însoțește peste tot discursul din textul original[30], se face simțită fără opreliști în tălmăcirile GC și GM, de valori diferite, desigur, dar deopotrivă asumate personal.

3.6. În legătură cu manifestările relației limbă–gîndire în procesul traducerilor din textele homerice, trebuie să spunem că adaptările la specificul limbii primitoare, oricît de masive, nu sînt niciodată atît de copleșitoare, încît să deturneze în vreun fel esența originalului grecesc. Cele două epopei homerice sînt construcții mult prea puternice, solid durate „la foc continuu" și cu forță de iradiere întinsă pe milenii de circulație în posteritate, ca să poată fi umbrite de haina națională a traducerilor, chiar programatic autohtonizante.

3.7. Ceea ce oferă aceste poeme nu este doar matricea unei culturi și civilizații pe care se întemeiază lumea modernă, ci și modelul făuririi unor limbi naționale de înaltă ținută filosofică și artistică. Afirmația curentă, menționată mai sus cu privire la statutul de poet deja consacrat cerut unui bun traducător din Homer (cazurile unanim recunoscute în cultura noastră fiind GC și GM) are și o reciprocă, în istoria receptării acestor traduceri: unii cărturari au devenit poeți lucrînd pe textele homerice. Simplitate și puritate, profunzime și înălțimi astrale, localism și universalitate—acestea sînt cîteva dintre elementele care configurează limba literară națională a traducătorilor, trecută prin complicatul decantor al poemelor homerice.

[29] Cf. și *Il.*, IV, 724, versul în care Menelau identifică viața cu lumina soarelui.

[30] Cercetători din școala reprezentată de Helmans au realizat chiar diagrame care înregistrează prezența acestei voci a „dublurii autorului" originalului, cf. Schiavi (1996).

Bibliografie *

A. Surse

A.1. Ediții de text

Il–A-H-C = Homers, *Ilias*, K.F. Ameis–C. Hentze–P. Camer, 2 vol. (x 4 facs), ed. 4–8, Leipzig: Teubner, 1905–1932. Reimpr.: Hidesheim, 1970.

Il–M-A = Homer, *Iliad*, by Monro, D. B. & Alen, Th. W., Vol. I–II, Clarendon Press, Oxford, 1966[3].

Il–PM = Homère, *Iliade*, Tomes I–IV. Ed. Paul Mazon et al., Paris: Les Belles Lettres, 1974.

Od–Murray = Homer, *The Odyssey* with an English Translation by A. T. Murray, Ph.D. in two volumes, Harvard University Press, Cambridge, MA; William Heinemann, Ltd., London, 1919.

PP–I = *Iliad* online version from the Perseus Project (PP) translation and hyperlinks. (*Homeri Opera in five volumes*. Ed. D. B. Monro/Th. W. Allen, Oxford: University Press, 1920.)

PP–O = *Odyssey* online version from the Perseus Project (PP) translation and hyperlinks (Homer. *The Odyssey with an English Translation* by A.T. Murray, PhD in two volumes. Cambridge, MA.: Harvard University Press; London: William Heinemann, Ltd. 1919.).

A.2. Traduceri în română

A.2.1. Iliada

CA–I = Omer, *Iliada*, Tom I. Rapsodiile I–VI. Traducere de D. C. Aristia, Tipografia lui Eliad, București, 1837. (versuri albe)

DS–I = Homer, *Iliada*. Tradusă în hexametri, cu o postfață, bibliografie și indici de Dan Slușanschi și ilustrată de Mihai Coșuleț, Editura Humanitas, București, 2012.

GM–I = Homer, *Iiada*. În românește de George Murnu. Premiul cel Mare al Academiei Române [București]: Cultura Națională, [1920].

GMD–I = Homer, *Iliada*. Traducere în metru original de George Murnu. Studiu introductiv și note de D. M. Pippidi. Ediție definitivă. Editura pentru Literatură Universală, București, 1967.

GMF_1–I = Homer, *Iliada*. Traducere în metru original de George Murnu. Îngrijirea ediției, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Franga, Editura Univers, București, 1985.

GMF_2–I = Homer, *Iliada*. Traducere în metru original de George Murnu. Ediția a II-a, revizuită și adăugită, cu un studiu introductiv nou, note, notă asupra ediției și glosar de Liviu Franga, Editura Fundației Culturale, București, 1995.

HD–I = Homer, *Iliada*. Traducere [în proză] de Radu Hâncu, Sanda Diamantescu. Vol. I–II, Editura Minerva, București, 1981.

RH–I = Homer, *Iliada*. Traducere de Radu Hâncu. Cuvînt înainte de Gabriela Hâncu, Editura Mondoro – Editura Gramar, București, 2011.

A.2.2. Odiseea

CP–O = Homer, *Odysseia*, I–XII. Traducere de Cezar Papacostea, 1929. Introducere, notă asupra ediției, note și indice de Ioana Costa, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2013.

DS–O = Homer, *Odysseia*. Traducere în hexametri de Dan Slușanschi, Editura Paideia, București, 2009.

DS–Or = Homer, *Odysseia*. Traducere în hexametri, cu postfață, bibliografie și indici de Dan Slușanschi și ilustrată de Dan Rădvan. Revizuiri și completări de Octavian Gordon și Francisca Băltăceanu, Editura Humanitas, București, 2012.

EL–O = Homer, *Odiseea*. Traducere în proză de E. Lovinescu. Cuvînt înainte și note de Elena Mazilu-Lovinescu, Editura MondoRo, București, 1995.

EL–Or_1 = Homer, *Odiseea*. [Traducere de Eugen Lovinescu. Text revizuit și note de Traian Costa. Studiu introductiv și indice de Mihai Nasta], Editura pentru Literatură, București, 1963. (Ed. I: 1935)

EL–Or_2 = Homer, *Odiseea*, Vol. I–II. Traducere de Eugen Lovinescu. Text revizuit și note de Traian Costa. Prefață de Venera Antonescu, Editura Tineretului, București, [1966].

EL–Or_3 = Homer, *Odiseea*. Traducere de E. Lovinescu. Ediție revizuită și postfață de Traian Diaconescu, Editura Saeculum I. O., București, 1996.

EL–Or_5 = Homer, *Odiseea* (Ediția a 5-a). Traducere de E. Lovinescu. Studiu introductiv și indice de Mihai Nasta. Text revăzut și Note asupra ediției de Traian Costa, Editura pentru Literatură, București, 1963.

GC–O = Homer, *Odiseea*, vol. I–II. Traducere de George Coșbuc. Ediție îngrijită de I. Sfetea și Șt. Cazimir. Prefață de Șt. Cazimir, Editura pentru Literatură, București, 1966. (Mss. 1916).

GM–O = Homer, *Odissea*. Traducere de George Murnu. Studiu introductiv și note de Adrian Pârvulescu, Editura Univers, București, 1979.

GM–Od = Homer, *Odiseea*. Traducere de George Murnu. Studiu introductiv și note de D. M. Pippidi. Ediție definitivă, Editura Univers, București, 1971. (Ed. I: 1928)

* Referințele bibliografice au în vedere forma integrală a acestui studiu, care continuă partea publicată în numărul 2/2015 al revistei „Diacronia”.

IC–O = *Odiseea. Batrachomyomachia – Războiul șoarecilor cu broaștele*. Traducere în proză, note și prezentări de Ioan Caragiani. Argument. Note asupra ediției de Ion Acsan, Editura MondoRo, București, 2011. (Ed. I – H. Goldner, Iași, 1876)

B. Referințe

Acsan, I. (1984). *Constelația corifeilor...*, Editura Cartea Românească, București.
Ameis, K. F. & Hentze, C. (1965a). *Anhang zu Homers Ilias*, ediția a IV-a, vol. I–II, De Gruyter, Amsterdam.
Ameis, K. F. & Hentze, C. (1965b). *Anhang zu Homers Odysee*, ediția a IV-a, vol. I–II, De Gruyter, Amsterdam.
Aristotel (1965). *Poetica*, traducere de D. M. Pippidi, Editura Academiei, București.
Bailly, C. A. (1950). *Dictionnaire grec-français*, Hachette, Paris.
Barbu, N. I.; & Piatkowski, A. (1978). *Scriitori greci și latini*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Bârlea, P. Gh. (2008). *Limba poveștilor populare românești*, Editura Academiei Române, București.
Bârlea, P. Gh. (2014). *Româna literară în fața poemelor homerice*, în: Bârlea, P. Gh. & Toma, F. R. (coord.), *Cultură și comunicare*, Editura Muzeul Literaturii Române, București, p. 27–31.
Bârlea, P. Gh. (2015a). *Autohtonizarea textelor homerice în versiunile sud-est europene*, în: Spăriosu, L. & Popovici, V. (coord.), *Communication, Culture, Creation: New Scientific Paradigms*, Europa Press, Novi Sad – Arad, p. 23–37.
Bârlea, P. Gh. (2015b). *Ipostaze ale homerismului în literatura universală*, în „Litere", XVI, 3, (180), p. 67–69.
Bârlea, P. Gh. (2015c). *Poemele homerice în veșminte românești. O analiză diacronică (I)*, în „Diacronia", nr. 2, 17 iul., art. A18, CrossRef.
Berman, A. (1991). *La traduction et la lettre ou l'auberge du lointain*, Seuil, Paris.
Camps, W. A. (1980). *An Introduction to Homer*, Oxford University Press, Oxford.
Chantraine, P. (2009). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, vol. I–II, Klincksieck, Paris.
Demetrios din Faleron (1943). *Tratatul despre stil*, traducere, introducere și comentar de C. Balmuș, Tipografia Alexandru A. Țerek, Iași.
Dessons, G. & Meschonnic, H. (1998). *Traité du rythme. Des vers et des proses*, Dunod, Paris.
DLR = *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică după *Dicționarul limbii române* (DA) și *Dicționarul limbii române* (DLR), tomul XV, Editura Academiei, București.
Eftimiu, V. (1996). *Opere*, vol. 18, *Memorialistică. Publicistică literară*, ediție și note de Constantin Mohanu, Editura Minerva, București.
Eminescu, M. (1952). *Opere*, vol. IV, *Poezii postume. Anexe. Introducere. Tabloul edițiilor*, ediție critică îngrijită de Perpesiccius, Editura Academiei R.P.R, București.
Eminescu, M. (1958). *Opere*, vol. V, *Poezii postume. Anexe. Note și variante. Exerciții și moloz. Addenda și corrigenda. Apocrife. Mărturii*, indice, ediție critică îngrijită de Perpessicius, Editura Academiei R.P.R., Muzeul Literaturii Române, București.
Foucault, M. (1998). *Ordinea discursului. Un discurs despre discurs*, traducere de Ciprian Tudor, Eurosong & Book, București.
Georgescu, N. (2005). *Homer – contemporanul nostru*, în: *Recife. Eseuri de oceanografie*, Editura „Floare Albastră", București, p. 11–51.
Herescu, N. I. (1929). *Homer: Iliada. În românește de George Murnu (Cultura națională)*, în: „Revista Clasică. Orpheus. Favonius", V, I, 1–4, p. 68–70.
Herescu, N. I. (2011). *Destin fără moarte (Pentru clasicism)*, ediție îngrijită, notă asupra colecției, notă asupra ediției, studiu introductiv de Liviu Franga, Editura Muzeul Literaturii Române, București.
Hermans, T. (1996). *The Translator's Voice in Translated Narrative*, în „Target", vol. 8/1, p. 23–48, CrossRef.
Kirk, G. (coord.) (1985–1993). *The Iliad: A Commentary*, vol. I–VI, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.
Lascu, N. (1974). *Clasicii anticii în România*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.
Lord, A. (1960). *The Singer of Tales*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Lovinescu, E. (2012). *O privire asupra clasicismului*, ediție îngrijită, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și comentarii de P. Gh. Bârlea, Editura Muzeul Literaturii Române, București.
Marinescu-Himu, M. & Piatkowski, A. (1972). *Istoria literaturii eline*, Editura Științifică, București.
Meister, K. (1966). *Die homerische Kunstsprache*, ediția a II-a, Teubner Verlag, Darmstadt – Leipzig, CrossRef.
Parry, M. (1971). *The Making of Homeric Verse*, în: *The Collected Papers of Milman Parry* by Adam M. Parry, Oxford University Press, Oxford.
Platon (1983). *Opere*, vol. IV, ediție îngrijită de Petru Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Risch, E. (1973), *Wortbildung der homerischen Sprache*, ediția a II-a, De Gruyter & Co., Berlin – New York, Tome II: Syntaxe (1997), CrossRef.
Rusu, V. (1965). *C. Aristia și problemele cultivării limbii la mijlocul secolului al XIX-lea*, în: *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Editura Academiei, București.
Schiavi, G. (1996). *There is Always a Teller in a Tale*, în „Target", vol. 8/1, p. 1–21, CrossRef.
Stoica, G. (2012). *Afect și afectivitate. Conceptualizare și lexicalizare în româna veche*, Editura Universității din București, București.
Ursu, N. A. (1962). *Formarea terminologiei științifice românești*, Editura Științifică, București.
Wace, A. J. B. & Stubbings, F. H. (1963). *A Companion to Homer*, Macmillan & Co., London – Toronto.

Venutti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*, Routledge, London / New York.
Whitman, C.H. (1958). *Homer and the Homeric Tradition*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A35en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Translation difficulties in the Romanian version of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms*. A contrastive and diachronic analysis (I)

Cecilia-Iuliana Vârlan*

Faculty of Letters, "Ovidius" University, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

Article info

History:
Received November 9, 2015
Accepted November 19, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
translation
diachrony
comparative analysis

Abstract

The present paper concentrates on a late work of the German philosopher Arthur Schopenhauer, *Aphorisms on the Wisdom of Life*, and on its only Romanian version, delivered at the end of the 19th century by Titu Maiorescu. The existence of five editions of this Romanian version, that have been published by the translator himself during a period of 40 years, represents a clear proof of the fact that transposing a German philosophical text into Romanian involved a series of translating difficulties. Observing the way Titu Maiorescu tried to overcome these difficulties by adopting specific translation solutions produced an analysis which was conducted from the linguistic perspective and which followed two directions: the contrastive one (as a result of direct comparison between source-text and target-text) and the diachronic one (which considered the interventions made by the same translator on his own text at different points in time). The linguistic analysis of a philosophical text was considered to be the most appropriate and useful approach not only for the present research, but also for future translators of the *Aphorisms*, who would aim at adapting the discourse of Titu Maiorescu's version to the contemporary Romanian language, by taking into consideration its obvious evolution, especially in terms of its philosophical vocabulary.

1. Introducere

1.0. Premise

The first Romanian version—and the only one so far—of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms on the Wisdom of Life*[1] was delivered towards the end of the 19th century by the Romanian writer and critic Titu Maiorescu. At present, Romanian publishing houses are still printing a text which is considered by scholars to be the final form of Maiorescu's translation, but which was nevertheless written a century ago. The only adaptations they made to the text were with regard to its orthography. The fact that the Romanian version exists in a few printed editions which Titu Maiorescu published during his lifetime, is due not only to his perfectionist nature, but especially to the many translation difficulties which this German philosophical text implied and which the Romanian translator tried to overcome each time he revised his text. The present paper provides an analysis that discusses these difficulties with the aim of emphasizing the way they were solved in Romanian language. The focus is set on how the target-language resources were employed to compensate for the shortages generated by the impossible equivalence of the two idioms involved in translation (German and Romanian).

1.1. Working material

The present research was based on a contrastive analysis of a source-text and of three successive editions of a target-text. The working material for the source-text consisted of the original text of the *Aphorisms*,

*Email address: *varlan_c@yahoo.com*.

[1] Hereinafter referred to as *Aphorisms*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

written in German language, and included in an edition of complete works of Arthur Schopenhauer, delivered by Julius Frauenstädt (Frauenstädt, 1891, p. 331–530), the personal editor and literary executor of the German philosopher. This text has been corroborated with an academic edition issued by German National Library, which—according to the imprint—reproduced the original text as it has been authorised by the author himself (Haack & Haack, 2013). For the target-texts, the analysis was based—as previously mentioned—on three successive editions of the *Aphorisms* translated into Romanian, all made by Titu Maiorescu, as well as on modern re-prints which benefited from academic editing and annotations (Schopenhauer, 1872, 1876–1877, 1890, 1969, 1997).

1.2. Working method

The present research has a dual character determined by the coalescence of two kinds of investigation: the contrastive analysis of two texts, original and translation, on one hand, and the study of the different printed editions of the Romanian translation, delivered by the same translator at different moments in time, on the other hand. Consequently, the main working methods for analysing the Romanian translation of the *Aphorisms* are description and contrastive-typological analysis, in accordance with the two directions the present research followed. Starting from the original text, the existent printed editions of the Romanian translation have been investigated from the point of view of methods and strategies the translator employed in order to achieve an adequate target-text. More exactly, similarities and differences between various translation options have been examined, and then translation methods and strategies have been identified and verified in terms of their validity and applicability. Thus, the degree in which the respective translation reached its goal, i.e. its success in transferring into the target-text the meanings and the logical and emotional structures from the source-text was determined. The result was a contrastive and diachronic analysis conducted on a text which has been modified by its author in various moments over a certain period of time. In some places where the message of the source-text seemed distorted by transferring it into the target-text, new translation solutions were suggested, based on the fact that Romanian language evolved considerably from the time the translation was made, especially as far as its philosophical terminology is concerned.

The contrastive and diachronic analysis was set on the level of macro-text (Ungureanu, 2011) and it implied the examining of lexical, syntactic, stylistic, and pragmatic structures of each sentence within a chosen text excerpt. The goal was to notice how semantic and stylistic mechanisms functioned on the respective level within the source-text and if they had been adequately transferred into the target-text. The text passage chosen for this kind of analysis is the first chapter of the *Aphorisms*, called *Introduction*. Here, Arthur Schopenhauer defined the object of study and the method of his philosophical investigation, by setting a limit between them and his previous interests in the field.

2. The cultural context of Schopenhauer's *Aphorisms* translated into Romanian

The exegetes of Arthur Schopenhauer's work described the two volumes of *Parerga und Paralipomena*[2], in which the *Aphorisms* are integrated, as a "collection of fragments, sketches and essays, some of which only having an indirect relation to his philosophy" (Ribot, 1993, p. 13). The author himself considered them as mere "stray yet systematically arranged thoughts" (*apud* Safranski, 1998, p. 348). Ironically, those 'thoughts' were exactly what promoted Arthur Schopenhauer as a personality of the philosophical world of his time, while his main work, *The World as Will and Representation*, published in Leipzig, in 1819, was ignored, even if the German philosopher had exposed there his entire philosophical system. The second volume of this *opus magnum*, published in 1844, along all his other works, are only considered explanatory extensions of the philosophical doctrine presented in that fist volume (Ribot, 1993, p. 13).

As already mentioned, Schopenhauer's fame as a universally renowned philosopher came towards the end of his life, and only after having published the two volumes of *Parerga und Paralipomena*. Considered

[2]The two-volume book *Parerga und Paralipomena* was first published in 1851 in Berlin.

as a genuine "philosophy for society" (Schopenhauer, 1978, p. 244; *apud* Safranski, 1998, p. 348), this work unquestionably resonated with his readers. Included in the second volume of this work, the *Aphorisms* were precisely those which became rapidly famous. Their success, as researched by the Schopenahuer's exegetes, was considered to derive from the wise attitude the German philosopher adopted and on his 'relative' abdication from the fundamental pessimism of his doctrine, as it had been asserted in all his previous works and especially in his main piece of writing. Arthur Schopenhauer's abdication from pessimism was only 'relative', as said, because he did not suddenly started to have faith in a 'heaven' watching over us or in the ability of people, no matter how intelligent, to master their own lives. In fact, the *Aphorisms* merely exhibit a higher degree of acceptance of life and of its limits—an idea of Buddhist origin. This change in Schopenhauer's attitude was determined by his entire life experience and by his willing to share it while offering his readers some advice for reaching a mental and spiritual comfort as close to the concept of 'happiness' as possible. The ethos within the pages of the Aphorisms could be summarized—a little far-fetched, of course, but extremely suggestive—by the oxymoronic piece of advice: "You have no chance, but use it!" (Safranski, 1998, p. 353).

Schopenhauer's *Aphorisms* are not written in an aphoristic style; instead, the German philosopher offered here a regular treatise of eudemonology, a concept explained by the author himself in the first lines of his text:

> In these pages I shall speak of *The Wisdom of Life* in the common meaning of the term, as the art, namely, of ordering our lives so as to obtain the greatest possible amount of pleasure and success; an art the theory of which may be called 'Eudæmonology', for it teaches us how to lead a happy existence. (Schopenhauer, 1891, 1).

According to A. Schopenhauer, eudemonic happiness, as apposed to the hedonistic one, is obtained not from pleasures and delights, but from a prudent and even pessimistic attitude towards life, thus avoiding its inherent disappointments. Arthur Schopenhauer defended this assumption by writing his *Aphorisms* in the form of a small treatise with six chapters, in which various aspects of human life are discussed. Although short and apodictic assertions are present within the text[3], the style of the *Aphorisms* is characterized by complex and elaborated sentences indicating a philosopher with a vocation of a writer.

Towards the end of the 19th century, Titu Maiorescu decided to introduce Arthur Schopenhauer to Romanian readers by translating his most successful work, *Aphorismen zur Lebensweisheit* [Aphorisms on the Wisdom of life]. Maiorescu's constant interest for philosophy, which already became visible from his times as a student in Vienna, descended on a continuous interest among the intellectuals in Romanian Principalities for such matters. Various concerns with philosophy, especially with translations from philosophical texts, are detected as early as in the times of the cultural movement *Şcoala Ardeleană*, whose prominent members contributed to the national awakening of the Romanian people at the end of the 18th century. Their scientific writings on history, linguistics, and theology were completed by translations from Western European philosophical texts (Including German texts), most of them being mere handbooks of philosophy or works of popular science that included practical advice for improving people's everyday life. A more general interest of Romanian intellectuals in Transylvania manifested in the same direction may be derived from the fact that a philosophical society (*Societatea filosofească a neamului rumânesc în mare principatul Ardealului*) was founded here in 1795. Its initiators established connections with scholars living across the Carpathians (in Wallachia and Moldavia) acknowledging the necessity for cooperation and possibly a future unity of the whole nation (Blaga, 1996, p. 207–210).

[3]Here are just a few excerpts from Haack & Haack (2013): Ein guter, gemäßigter, sanfter Charakter kann unter dürftigen Umständen zufrieden seyn; während ein begehrlicher, neidischer und böser es bei allem Reichthum nicht ist. (p. 16); Schönheit ist ein offener Empfehlungsbrief, der die Herzen zum Voraus für uns gewinnt. (p. 26); Denn je mehr Einer an sich selbst hat, desto weniger bedarf er von außen und desto weniger auch können die Uebrigen ihm seyn. (p. 28); Was Einer dem Andern seyn kann, hat seine sehr engen Gränzen: am Ende bleibt doch Jeder allein, und da kommt es darauf an, wer jetzt allein sei. (p. 30).

Translations from German philosophical texts were also made in 1830–1860, a period of time immediately prior to the cultural movement of *Junimea*. Though they were relatively few in number, these translations have been extremely important in terms of building and establishing the modern philosophical terminology in Romanian language. A remarkable role in this respect was played by German philosophical handbooks whose Romanian versions have been published by A. T. Laurian, S. Bărnuțiu, T. Cipariu, and Ghenadie Ienăceanu.

Returning to Titu Maiorescu, it is worth mentioning that as a student in Berlin (1858–1859) he started reading Arthur Schopenhauer with the overt intention to deeply comprehend Immanuel Kant, who was the centre of all German philosophy interest of the time[4]. He was also reading Spinoza, Voltaire, and Feuerbach, and obtained his doctoral degree in Giessen, after defending his work on Herbart's philosophy.

It seemed that Arthur Schopenhauer drew Maiorescu's particular attention, since in 1870 he published an adapted translation from his *On Philosophy at the Universities*, and then a fragment of *Parerga and Paralipomena*, under the title *Aforisme asupra înțelepciunii de viață* [Aphorisms on the Wisdom of Life], which were published in "Convorbiri literare", the monthly literary magazine of the *Junimea* society, no later than two decades after their emergence on the German cultural stage. The Romanian readers had thus the opportunity of getting acquainted with Arthur Schopenhauer's writings almost at the same time as German and universal public. In addition, the great German philosopher was increasingly becoming interesting among Romanian readers because of his influence on Mihai Eminescu's work, which Maiorescu promoted in the same period of time in the magazine of *Junimea*.

The Romanian translation of the Aphorisms was published in "Convorbiri literare" in Iași, from April 1876 through March 1877. Professor Liviu Rusu stated that the *Aphorisms* have been published between 1872 and 1877 (Rusu, 1969, p. XIV), which is not untrue. Indeed, on November 1, 1872 Titu Maiorescu began publishing his translation in volume VI, issue 8 of the previously mentioned literary magazine, but for unknown reasons he did not continue it in the next issues. The translation was resumed no sooner than 1876 in the same publication and the readers were this time offered a complete version. The fragment which had been previously published in 1872 (and which consisted in *Introduction* and *Chapter I*) was reproduced in 1876 with only minor formal changes that were due to the instability of the Romanian orthography of that time. For further details in this respect, see Bârlea (2013, p. 9–32). Thus, the translation published in 1872 exhibited word variants such as: "aci", "espunerea", "adecă", etc., which in the 1876 version became "aici", "expunerea", "adică", etc. From the lexical point of view, there are extremely few changes, one of them being the replacement of an adjective ("presente") with an adjectival phrase ("de față").

In 1890, T. Maiorescu revised his own translation and published it in a volume, at a publishing house (Editura Librăriei Socec) in Bucharest. The next editions of the translation were published at the same publishing house in 1891, 1902, and 1912 (Filimon-Stoicescu, 1969, p. XLIII). The 1890 revision implied bestowing greater attention to stylistic particularities of Romanian language, which he initially neglected in favour of fidelity to the German text, as the translator himself admitted in the preface of his published volume (Maiorescu, 1890, p. VIII–IX). It seems though that the real reason for this thorough revision was a remark made by Romanian writer Al. Odobescu who addressed the poor quality of the translation (Vârgolici, 1997). In the next year (1891), almost immediately after the first publication in a volume, T. Maiorescu issued another revised edition of his translation. The 1891 revision was followed by another one in 1902, which was considered by scholars to be a definitive text which the translator re-published without changes in 1912 (Filimon-Stoicescu, 1969, p. XLIV).

[4]Titu Maiorescu will later translate from Immanuel Kant as well, for his students at the University in Bucharest who attended his lectures on History of philosophy in the 19th century, between 1884 and 1907 (cf. Maiorescu, 1980, p. 7).

3. A contrastive-diachronic analysis of the Romanian version of *Aphorisms*

3.1. Some specifications about the various editions of the Romanian translation of ***Aphorisms***

It is worth mentioning that according to the particularity of the topic, and since our research bears a double aspect, two approaches have permanently merged: the synchronic one (by confronting a source-text with its translation) and the diachronic one (by confronting various editions of translation, published by the same translator at different moments in time).

As mentioned above (Sec. 1.2), one of the two aspects of the present research was the diachronic investigation of the translated text and involved taking into consideration the various editions of the translation, as follows: the two editions that were published in "Convorbiri literare", i.e. those of 1872 and of 1876–1877, which were assimilated to one another since they are almost identical, and two of the subsequent editions, i.e. that of 1890 (the first one which was published in a volume) and that of 1912 (which was the last edition published during the author's life, and which is considered to be a definitive text). In other words, our discussion revolved around three editions of the Romanian translation, which were synthetically noted by partially using the year of publication:

$A_{72/76}$: *Aforisme pentru înțelepciunea în viață*
A_{90} : *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*
A_{12} : *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*

The differences resulted from comparing the above-mentioned editions drew attention to semantic ambiguities that the source-text revealed, while their analysis helped us in determining the various translation options which Romanian translator had to deal with at the end of the 19th century, a period of time when the modern Romanian language underwent a series of intense changes. We were thus able to induce the translator's reasoning while selecting one of the possible options and how these selections influenced the comprehension of the respective philosophical text by Romanian readers.

Arthur Schopenhauer's original work consisted of an *Introduction* (*Einleitung*), followed by six chapters: Chapter I – *Division of the Subject* (*Kapitel I – Grundeinteilung*), Chapter II – *Personality, or What a Man Is* (*Kapitel II – Von dem, was einer ist*), Chapter III – *Property, or What a Man Has* (*Kapitel III – Von dem,was einer hat*), Chapter IV – *Position, or a Man's Place in the Estimation of Others* (*Kapitel IV – Von dem, was einer vorstellt*), Chapter V – *Exhortations and Precepts* (*Kapitel V – Paränesen und Maximen*) and Chapter VI – *On the Differences Between Ages* (*Kapitel VI – Vom Unterschiede der Lebensalter*) [*]. With a few orthographic exceptions, the translation of these chapter titles into Romanian remained unchanged in all editions published by Titu Maiorescu, which proves that no semantic ambiguities existed with regard to them. Therefore, we did not insist on that aspect, but we proceed to discussing the translation of the work title.

3.2. Discussing a title

In 1872, when the first edition of the translation of Schopenhauer's *Aphorisms* was published in "Convorbiri literare", Titu Maiorescu decided that the equivalent of the original German title, *Aphorismen zur Lebensweisheit*, was "Aforisme pentru înțelepciunea în viață". He also kept the same title when the translation was resumed in 1876. Later, in 1890, he slightly changed the title by using another preposition: "Aforisme asupra înțelepciunii în viață". The latter version remains as yet definitive (including in the 1912 edition).

When comparing the two editions—on the one hand $A_{72/76}$, on the other, A_{90} and A_{12}—one can easily notice that the transposition into Romanian language of the original German title raised a series of syntactic, semantic, and pragmatic questions that we shall further discuss.

[*] All English counterparts of the chapter titles are taken from Schopenhauer, 1891. Exceptions were made for chapters V and VI, where the translation is ours, since the English version did not cover the respective chapters.

The Romanian translation, in both its editions discussed here, followed the syntactic structure of the original title, i.e. a nominal group with a prepositional group included. The centre of the nominal group is the plural noun *aforisme*, an exact correspondent of the German *Aphorismen* in the original title. Both nouns came in their respective languages from Lat. (*aphorismus*), and here from Old Greek (*aphorismos*). In German, this word was borrowed as a direct loan from Latin (cf. DUDEN, *s.v. Aphorism*), whereas in Romanian the noun was phonetically adapted via French (cf. DEX, *s.v. aforism*)

The original German title includes two nouns, one of them being a compound (*Lebensweisheit*). Both Romanian editions use three nouns each, with two of them (*înțelepciunea / înțelepciuni"* and *viață*) accounting for the German compound. The ratio 2:3 in terms of number of nouns in the original title and in its Romanian translation reflects the impossibility of finding an equivalent—in most languages, Romanian included—of a compound word which reflects the most important means of internal enriching for German vocabulary: the compounding by juxtaposition, here realised by two nouns (*das Leben* + *die Weisheit*) put together and united by a linking *s*. The total transposition of the German compound is impossible in Romanian language, yet it is usually solved by decomposing it into its constituents and recomposing them into a nominal group[2] (Engel *et al.*, 1993, p. 463).

In both versions, i.e., $A_{72/76}$ on the one hand, and A_{90} and A_{12} on the other, , Titu Maiorescu chose to translate *Lebensweisheit* using the included prepositional group and selected the preposition *în* (Engl. *in*) as its regent. Yet, the very first words of the text published in 1890 surprisingly reveal that the translator turned to decomposing the German compound by using the genitive and began his translation of the chapter entitled *Introduction* as follows:

> Înțelepciunea vieții o iau aici in înțelesul obicinuit al cuvêntului fără vre o metafisică transcendentă. (Schopenhauer, 1890, 3).

In both cases, the subordinate element (be it a genitive or a prepositional phrase) functions syntactically as an attribute of the nominal phrase centre, thus semantically limiting the set of objects designated by it. Yet, the genitive assigns the theta role possessor to the noun *vieții* .

What seems here to be an inconstancy in translation is, in fact, determined by the stylistics of Romanian language. The translator was probably compelled to resort to genitival subordination in order to avoid repetition, since the preposition *în* occurs once again in the sentence at a very short distance.

The relative instability of the subordinate element (which may occur as a genitive or as a prepositional group) is due to the fact that there is no unique principle in Romanian language for translating German compounds and much less some prescribed preposition to be used for the recomposing into a prepositional group. The only requirement, linguistically speaking, is for the last noun of the German compound - the 'determiner' - to become the centre of the Romanian nominal group. Hence, the Romanian equivalent of a German compound is not equal to the sum of its translated constituents, but it demands a far more complex syntactic structure than the mere juxtaposition of the nouns which build the respective compound in the source-language. When translators choose a prepositional group and select a specific preposition as its centre, they should activate both their linguistic competence and their creativity in the target-language, since the preposition itself is absent from the source-language correspondent. A preposition defines the relation between the two nouns, and thus bears a decisive role in the correct understanding of the text

[2] In Romanian, a decomposition of a German compound results in a nominal group with two nouns. For example:
(1) Germ. *der Zimmerschlüssel* – Rom. *cheia camerei* (Engl. *room key*)
(2) Germ. *das Hotelzimmer* – Rom. *cameră de hotel* (Engl. *hotel room*)
The first noun is the group centre, though it semantically corresponds to the second noun of the German compound, whereas the second—corresponding to the first German noun—is the subordinate element within the nominal group. The subordination may be realized by means of genitive, as in example (1) above, or by including it in a prepositional group, as in example (2). Sometimes, the two nouns may occur as coordinated (see, for instance, Rom. *copil-minune* (Engl: *wonder child*, *prodigy*) for the German compound *das Wunderkind*), but these situations are not very relevant to our discussion. For further details, see Engel *et al.* (1993, p. 463–471).

meaning. In this respect, choosing the right preposition within a translation is only possibly if both the respective context and text as a whole were thoroughly comprehended.

Another focal point that concentrates more than one meaning is the German lexical unit *zur*, which is placed between the two nouns of the original title and which represents a contraction of a preposition (*zu*) and an article (*der*)[3]. In order to translate the lexeme *zur*, Titu Maiorescu chose the Romanian preposition *pentru* in $A_{72/76}$, while in A_{90} he replaced it with *asupra*. This very fact proves, on one hand, that the German preposition *zu* is polysemic and, on the other hand, that prepositions in general are highly difficult to translate.

Before discussing the semantic differences between the two titles, differences that were determined by the prepositions used, it is worth noticing that T. Maiorescu translated the German compound *Lebensweisheit* with the nominal phrase "înțelepciune în viață". When choosing the preposition "în", the translator discarded other possibilities of translation such as "înțelepciune *de* viață", "înțelepciune *pentru* viață", or "înțelepciune *despre* viață". In our opinion, the translator's decision was the most appropriate with regard to the whole meaning of Schopenhauer's work, since the German author referred—throughout his text—to achieving happiness and comfort along a human existence, in other words, the wisdom of life (Rom. "înțelepciunea *în* viață").

Returning to our discussion on the lexeme *zur*, it should be here mentioned that the German preposition *zu* may be spatial, temporal, or causative; yet, the context it occurs here in excludes both spatial and temporal aspects. Semantically speaking, *zu* belongs to the same paradigm as the German preposition *für* (Rom. *pentru*, Engl. *for*) and is being used when causality is expressed through abstract nouns (Engel *et al.*, 1993, p. 850–851), in our case, the feminine noun *Lebensweisheit*.

The connector *pentru*, used in $A_{72/76}$, is a lexical preposition, which requires the accusative case for the articulated noun *înțelepciunea* (Engl. *wisdom*) and assigns the thematic role of Beneficiary to it. One can accordingly infer that the respective aphorisms might have a purpose, in other words that one becomes wiser through or by reading them. In A_{90} and A_{12}, T. Maiorescu reformulated the title while maintaining its syntactic structure. The reformulation refers in fact to the replacement of the preposition *pentru* [for] with another word from the same category, *asupra* [on, about]. This seemingly minor change determines not only the case change for the subordinate element of the preposition (which now becomes a dative: *înțelepciunii*), but also the meaning of the text. The use of the Romanian preposition *asupra* implies that the reader shall discover some dicta about wisdom in life, some memorable and concise sayings on the respective topic. Yet, the style of Schopenhauer's writing is nowise sententious and concise, but elaborate, with long sentences which are sometimes even difficult to understand. In addition, the author's intention—as resulted from the text in its entirety—is not to merely present a series of reflections on a given topic, but rather to guide the reader towards a superior understanding of life.

Therefore, although A_{90} is the edition that remained as yet definitive as far as the work title is concerned, the translation in $A_{72/76}$ seems to be more adequate in our opinion, since the original author intended to offer his reader advice on how to live wisely, which, according to the German philosopher, would lead to happiness and contentment in life. Our opinion is also endorsed by the fact that Schopenhauer's *Aphorisms* are rather an explanatory philosophical handbook that combines—in a relatively accessible style—theory (the axiology of the most important aspects of human life) and practice (A. Schopenhauer very practically illustrated his philosophical thoughts with examples available to anyone) and has an explicit purpose (living wisely and becoming as happy and as content as possible), which has been often expressed throughout the text by the author himself.

[3] According to German syntax, *zu* requires the dative case for its complement, *Lebensweisheit*. The realization of the dative in this specific situation is marked by the proclitic feminine article, *der*. The contraction of this article with the preposition *zu* resulted in the derived word *zur*.

3.3. A pragmalinguistic analysis of the aphoristic units

In the following chapter a diachronic pragmalinguistic analysis is conducted on the Romanian translation of the chapter called "Introduction" (*Einleitung*) of Arthur Schopenhauer's *Aphorisms*. The source-text in German language has been decomposed into 14 elements, which correspond to its 14 complete sentences[4]. The analysis started by positioning each complete sentence of the source-text in parallel with its three Romanian equivalents, according to the three previously mentioned editions of translation (§3.1). The aim of this positioning was to rapidly determine the differences, both contrastively and diachronically, from multiple points of view: lexical, semantic, morphologic, syntactic, and stylistic-pragmatic.

The main objective of the present analysis was to reveal the way in which the original author organised his text—starting with his lexical and semantic choices, over to the phrase and sentence structure and further to capitalizing the resources of language—in order to obtain a certain effect on the cognitive level, as well as on the æsthetic one, on one hand, and the degree to which these pragmatic intentions have been well understood and rightfully restored by the translator in the target-text.

Both languages have been naturally discussed considering both their resources at the time they have been employed and the cultural context when each text was published. Moreover, another aspect is here worth mentioning: at the time Titu Maiorescu wrote his Romanian translation of the *Aphorisms*, the translator possessed almost no specific working instrument, i.e. there were no German–Romanian bilingual dictionaries (whilst a Romanian–German one, written by H. Tiktin, was just about to be issued, in 1895), not to forget about the famous *Lexicon de la Buda* (1825), written by Petru Maior, containing a series of Romanian words and their equivalents in Latin, Hungarian, and German.

As a practical working method, the text was divided into sentences which were numbered from (1) to (14) respectively, while the corresponding Romanian editions $A_{72/76}$, A_{90}, and A_{12} have been successively positioned under each of them.

As expected, the first sentence of the text offered a short introduction with regard to the main philosophical concept that A. Schopenhauer wished to discuss in his work. By revealing his vision upon that concept, the author tried, in fact, to produce a definition of it.

(1) *Ich nehme den Begriff der Lebensweisheit hier gänzlich im immanenten Sinne, nämlich in dem der Kunst, das Leben möglichst angenehm und glücklich durchzuführen, die Anleitung zu welcher auch Eudämonologie genannt werden könnte: sie wäre demnach die Anweisung zu einem glücklichen Daseyn.*

$A_{72/76}$ Inţelepciunea in viaţă o iau aici numai in inţeles imanent, cuprinzĕnd arta de a duce o viaţă pe căt se poate de plăcută şi fericită, a cărei teorie s'ar putè numi şi *Eudæmonologie*; ea ar fi dar invĕţătura existenţei fericite.

A_{90} Inţelepciunea vieţii o iau aici in inţelesul obicinuit al cuvĕntului fără vre o metafisică transcendentă. Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viaţă pe cît se poate de plăcută şi de fericită, a cărei teorie s'ar putè numì *Eudemonologie*: ea ar fi aşa dar călăuza existenţei fericite.

A_{12} Înţelepciunea vieţei o iau aici in înţelesul obişnuit al cuvîntului fără vreo metafizică transcendentă. Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viaţă pe cît se poate de plăcută şi de fericită, a cărei teorie s-ar putea numi *eudemonologie*: ea ar fi aşadar călăuza existenţei fericite.

A rapid examination of the three Romanian editions of sentence (1) results in acknowledging that A_{90}

[4]The phrase "complete sentence" is being used here with the meaning of 'fragment of text comprised between two full-stop signs', which does not perfectly equate to that of 'complex sentence' (Rom. *frază*, cf. GBLR), often used here as a synonym, but which semantically corresponds to the concept of 'Periode' from the German grammar (cf. Admoni, 1987, p. 23).

and A_{12} are identical, with the exception of a few minor changes due to the fact that linguists of the time were still in searching for a unanimously accepted orthographic system of the Romanian language. Easily detectable is also the orthographic instability of the noun *Eudæmonologie*. Initially, in $A_{72/76}$, Titu Maiorescu simply transferred the word into Romanian, without even changing the spelling (which is of Latin origin). In the following editions of his translation, he obviously wished to adapt the neologism to Romanian language, at least formally, and he successively noted the word variants *Eudemonologie* (in A_{90}) and *eudemonologie* (in A_{12}).

The $A_{72/76}$ translation followed the syntax of the source-text exactly: a finite main clause (with *nehme* as its finite verb), a relative clause (with the predicate *genannt werden könnte*), and a further main clause (built with the subjunctive *wäre*), which was separated from the previous one through a specific punctuation mark (colon). The Romanian equivalents for the finite verbs and predicates of the above-mentioned clauses are, as follows: [*o*] *iau*, *s'ar puté numi*, and *ar fi* respectively.

In subsequent editions of his translation (A_{90} and A_{12}), the text underwent a syntactical rearrangement because the translator abandoned the literal translation of the German adjective immanent, in the phrase *im immanenten Sinne*. In fact, Titu Maiorescu replaced the Romanian neologism *imanent* with the following paraphrase:

> [înțelesul] obișnuit [al cuvîntului] fără vreo metafizică transcendentă.

Paraphrasing the neologism implied a syntactical rearrangement of the text, by fragmenting the first main clause, since otherwise the comprehension of the sentence would have been hindered. The next fragment of text—which starts with the adverb *nämlich* in the source-text—is translated into Romanian by starting a new sentence which begins with the phrase "vreau sa vorbesc despre [...]" [I wish to talk about (...)]. The collocation verb + preposition "a vorbi despre" preserved the semantic content of the German adverb *nämlich*, which is usually employed to introduce an explanatory assertion and which may be equivalent in Romanian with *adică*, or "mai exact (spus)". Titu Maiorescu originally chose a gerund (*cuprinzĕnd*) as its equivalent—a rather unfortunate choice, in our opinion. He was thus trying to follow the original syntax, but disrespected the clarity of message rendered in the target-language. In our opinion, a more adequate translation option that would remain true to both form and content in the source-language would be the one using the appositive Romanian adverb *adică*, with the exact same intention as in the source-text, i.e. to anaphorically explicate the phrase "în înțeles imanent" (*im immanenten Sinne*), as follows:

> [Înțelepciunea în viață o iau aici numai] în înțeles imanent, adică în acela al artei de a duce o viață [...].

From a lexical point of view, the first option of translation ($A_{72/76}$) is the one that complied with the structure of the source-text. Yet, there are a few exceptions, the most important one being the option not to translate the German noun *Begriff* (Rom. *noțiune*, *idee*, *termen*, *concept*). This option has been preserved in all subsequent editions of the translation. In the source-text, the above-mentioned noun was a centre of a nominal group (*den Begriff der Lebensweisheit* → Rom. *conceptul de înțelepciune în viață*). After eliminating the centre, the translator began his texts directly with the Romanian equivalent of the term *Lebensweisheit* ("Înțelepciunea în viață"), awarding it the same syntactic function—that of direct object—as in the original text. The decision not to translate the word *Begriff* resulted in intensifying the importance of the compound noun *Lebensweisheit*, which initially was just a modifier within the nominal group. In the Romanian translation this concept became not only independent, but also the theme of the sentence, which bestowed it the relevance implied by the very title of the original work.

A further difference—as far as the lexical structure is concerned—between the original and the target-text in all its editions discussed here, is the option not to translate the personal pronoun *ich*, which opened Arthur Schopenhauer's text. It was the translator's decision of making from a direct object *Lebensweisheit* ("înțelepciunea în viață", "înțelepciunea vieții") the theme of his first sentence that resulted in omitting the translation of the pronoun and in modifying the natural word order in a Romanian sentence (which

requires for a direct object to immediately follow the verb). Another reason for omitting the pronoun resides in the fact that Romanian syntax allows for a subject expressed by the personal pronoun *eu* to be omitted, since its semantics can be totally recovered from the verb inflection. From pragmatic and semantic points of view, using the natural word order of German language served A. Schopenhauer to emphasise the importance given by the author himself to his own way of thinking and of operating with philosophical concepts. Consequently, the source-text placed the focus on the author's individuality, while the target-text (in all its editions) placed it on the phrase which represents the central topic of the respective philosophical writing (also included in the work title). The preservation in the Romanian translation of the natural German word order would have resulted in starting this first sentence with the personal pronoun *eu*, which would further resulted in placing an emphasis upon it. But that was not the case in the source-text where the focus was naturally placed there and the pronoun was not emphasized by the original author. Therefore, in our opinion, Maiorescu's translating option, although not totally true to the source-text, did comply with both the pragmatic intentions of the original author and the Romanian syntax and stylistics of the times when the translation was written and of today, as well.

Still concerned with the lexical structure, one can notice that the translation of the German noun *Anweisung* deserves also a short discussion. Maiorescu's effort to find the most adequate Romanian equivalent is noticeable when he used in $A_{72/76}$ a word of Latin origin, *invĕţătura*, and then changed it to *călăuza* (of Turkish origin) in the subsequent editions, A_{90} and A_{12}. The decision to re-translate the German noun may have derived from the fact that *învăţătură* would have been seemed more general, or vague, than *călăuza*, which—at its turn—indicates the idea of 'leading towards a concept', or 'towards a goal'.

Titu Maiorescu was confronted, like many other translators, with the problem of definitions. Any definition is difficult in itself, but the defining task becomes most difficult when abstract, philosophical concepts are involved. Indeed, the sentence (2) below is just the beginning of a philosophical text, where the author is compelled to clarify his working concepts.

(2) *Dieses nun wieder ließe sich allenfalls definiren als ein solches, welches, rein objektiv betrachtet, oder vielmehr (da es hier auf ein subjektives Urtheil ankommt) bei kalter und reiflicher Ueberlegung, dem Nichtseyn entschieden vorzuziehn wäre.*

$A_{72/76}$ Aceasta ănsĕ s'ar putè earăşi definì ca o existenţă, care privită in sine insăş, sau mai bine privită in noi (căci aici judecata subjectivă trebue să hotărească) cu reflecţie rece şi matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenţei.

A_{90} Aceasta însĕ s'ar putè earăşi definì ca o existenţă, care privită in sine insăş sau mai bine privită in noi (căci aici judecata noastră personală trebue să hotărască) cu mintea rece şi matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenţei.

A_{12} Aceasta însă s-ar putea iarăşi defini ca o existenţă, care privită in sine insaşi, sau mai bine privită in noi (căci aici judecata noastră personală trebue să hotărască) cu mintea rece şi matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenţei.

The versions A_{90} and A_{12} are, again, relatively identical (with a few inherent changes in orthography) and the syntactic structure of the translation in all its editions is true to the original.

In the previous sentence (1), the German passive *genannt werden könnte* was translated with „s-ar putea numi", using thus a passive form built with the reflexive pronoun *se*. This is an adequate translating option, since this form of building passive is preferred in technical and scientific texts (Engel *et al.*, 1993, p. 397).

Sentence (2) displays the same form with reflexive pronoun *se* as in (1), though it is used as an equivalent for another German passive form, i. e. the one built with the impersonal reflexive verb *lassen*[5].

[5]In Romanian, the normative equivalent for such German constructs as passivization with the impersonal reflexive verb *lassen* is a structure built by combining an active verb with the reflexive pronoun *se* (Engel *et al.*, 1993, p. 411), which is exactly

The verb *lassen* is a subjunctive within the original text (*ließe*). Its semantics has been transferred into Romanian with the help of the modal verb *a putea*. In fact, the message within the source-text did not refer to the idea of 'potentiality', but the one of 'possibility': how it is / would be possible to define the concept in question. Therefore, T. Maiorescu's option to insert an additional modal verb in his translation in order to transfer the correct and full meaning of the German verbal construct seems perfectly adequate.

As far as the pair of words *objektiv* / *subjektiv* is concerned, it is obvious that the translator found it very difficult to decide how to adequately transfer the two concepts into Romanian. For the adverb *objektiv*, which occurs in the phrase "*(rein) objektiv (betrachtet)*", the translator avoided literal translation and decided to adapt the term. Thus, the equivalent of the above mentioned phrase is "(privită) în sine însăşi" in all editions of the translation. The second term of the pair, the adjective *subjektiv*, was translated literally in the first edition ($A_{72/76}$) as *subjectivă*, but Titu Maiorescu was not satisfied with it since he resorted to an over-translation in the form of an explanatory addition. In this respect, he inserted the phrase „privită în noi" which has no equivalent in the original text, but which formally match with the phrase used for translating the adverb *objektiv*. The two terms are thus correlated within the target-text. Synthesizing, in $A_{72/76}$, the Romanian equivalents for the German pair of words are, as follows:

- *objektiv* → (privită) în sine însăşi
- *subjektiv* → (privită) în noi + (judecata) subiectivă

The subsequent editions of the translation (A_{90} and A_{12}) eliminated the word *subjectivă* and used instead two adjectives (*noastră* and *personală*). Consequently, the respective phrase became: "(judecata) noastră personală".

This translation strategy by avoiding literal transposition of a word although such an equivalent was available in the target-language was applied by Titu Maiorescu especially when neologisms of Latin origin were involved. He considered that inserting them in a text as direct equivalents was not absolutely necessary as long as other vernacular variants of the respective word existed. Yet, in our opinion, the relinquishment of using neologisms hindered the text comprehension and the correct rendering of the message from the original into the target-text, although the translator's intent obviously was to facilitate the understanding of his translation by Romanian speakers at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century.

In the same respect of finding ways to make the message clearer within the target-text, T. Maiorescu decided to eliminate a demonstrative pronoun and chose to use the noun it referred to. Thus, the German noun *Daseyn*, which was firstly mentioned in sentence (1) of the original text, was substituted in sentence (2) by the demonstrative phrase *ein solches*, which—in turn—was in a direct relationship with the demonstrative pronoun *dieses* at the beginning of the sentence. The correlation between those two demonstratives on one hand and the above mentioned noun on the other is evident in the source-text, since both demonstratives are marked for the neuter gender with the ending –(*e*)*s*. Therefore, the only previous noun which they could refer to was the neuter *Daseyn*. Its Romanian equivalent in the target-text is the feminine noun "existență". Had the translator followed the lexical structure of the original sentence (2), the phrase would have appeared as follows:

> Aceasta s-ar putea iarăşi defini ca una, care [...]

Consequently, the reader of the target-text would now have to try deciphering the anaphoric mechanism by searching in the preceding text fragment for the correlate of the feminine pronoun *una*. Here, he would have found no less than six feminine nouns (*existenței*, *călăuza*, *eudemonologie*, *teorie*, *viață*, and *arta*), which is at least confusing if not misleading. Therefore, in our opinion, inserting the noun as such in the discourse instead of using a pronoun is not an inadequate option for the Romanian translation, because ambiguity is thus avoided and the noun repetition is not disturbing.

---

what Titu Maiorescu used for his translation.

A further translation difficulty was discovered with regard to the postverbal noun *Ueberlegung* and its equivalents in Romanian. Bilingual dictionaries list a series of equivalents such as *reflecție*, *reflectare*, *cugetare*, or *chibzuială* (cf. DGR, *s.v. Überlegung*). The first term on this list (*reflecție*) was exactly the one T. Maiorescu used in his first edition of translation ($A_{72/76}$). The subsequent editions exhibit another equivalent, *minte*, which does not belong to the above mentioned series of equivalents. The translator must have been unhappy with his first option and that led to the decision to re-translate the word. On one hand, the dissatisfaction might have resided in the similar semantic connotation of the verb "a privi ceva", here with the meaning 'a reflecta la ceva', and the noun *reflecție*. On the other hand, the context of such a phrase, "(a privi ceva) cu mintea rece şi matură", which the translator inserted in his A_{90} edition, implies 'to consider something' (or, in other words, 'to reflect upon something') with objectivity and based on a certain life experience, which corresponds exactly to the message in the source-text.

The following sentences are, in fact, a series of explanatory assertions that are usual when additional clarification of the operational concepts is needed. The next sentence offers the reader the opportunity of observing how philosophical discourse commutes from the abstract to the concrete.

(3) *Aus diesem Begriffe desselben folgt, daß wir daran hiengen seiner selbst wegen, nicht aber bloß aus Furcht vor dem Tode; und hieraus wieder, daß wir es von endloser Dauer sehn möchten.*

$A_{72/76}$ Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea insași, nu numai de frica morții; și din aceasta earăși, că am dorì să o vedem de o durată nesfirșită.

A_{90} Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea însăș, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăș, că am dorì să o vedem nesfirșit de lungă.

A_{12} Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea însăși, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăși, că am dorì să o vedem nesfirșit de lungă.

The Romanian translation, in all its editions discussed here, followed exactly the lexical and syntactic structure of the original, though the phrase at the beginning of sentence (3)—*Aus diesem Begriff desselben*—challenged once again Maiorescu's abilities as a translator. It should be here reminded that when sentence (1) was being translated into Romanian, the equivalent for the noun *Begriff* was completely removed from the target-text. This time it could not be avoided anymore and the German noun was translated as *înțeles*. The equivalence between the two nouns is noted by no bilingual dictionary, yet they both are included in the semantic area of understanding concepts, which becomes visible in phrases such as:

Germ. *schwer/langsam vom Begriff sein* – Rom. *a fi încet/repede la minte*, *a pricepe cu greutate/cu ușurință*.

Moreover, a synonym for the German verb *begreifen*, from which the noun *Begriff* was derived, is the verb *verstehen* (Rom. *a înțelege*, Engl. *to understand*), which validates again the translator's option.

As already mentioned, Titu Maiorescu resorted significantly to literal translation, especially in his first edition of the Aphorisms $A_{72/76}$. This is also the case of two phrases within sentence (2): *und hieraus wieder* ("din aceasta iarăşi") and *von endloser Dauer* ("de o durată nesfârşită"). Starting with A_{90}, some of his literal translations benefited from stylistic refinement as far the language employed was concerned. Thus, the second phrase mentioned here became „nesfârşit de lungă", which used an adjectival adverb (*lungă*) along an adverbial modifier to express the superlative (*nesfârşit de*). That is a more adequate option of translation for a complement of the predicate *să o vedem*. Anyway, the final result is not an explanation that became more concrete, but a mere paraphrasing of the definition, which is more accessible in terms of language used.

The phrase *wir hiengen daran* included the subjunctive of the verb *anhängen*, for which Titu Maiorescu chose to use the equivalent *am iubi-o*. The conditional-optative mood of the verb in Romanian

edition represents, in our opinion, a legitimate option, since there are only a few possibilities of rendering the German mood *Konjunktiv* into Romanian. What is here interesting is the choice of the verb *a iubi* as an equivalent for the German *anhängen*. Bilingual dictionaries list equivalents for the latter, such as: 'a atârna', 'a suspenda', 'a agăța', 'a ataşa', and also a metaphorical usage in sentences like *Ich hänge an dir* (Rom. *te iubesc*, *țin la tine*, *sînt dependent de tine*, etc.) (cf. DGR, *s.v. anhängen*). Titu Maiorescu naturally detected the metaphorical value the original author had attached to the verb *anhängen* and selected 'a ataşa' as an equivalent with the same metaphoric meaning which implies a sentimental attachment to something more or less concrete.

In some of his explanatory assertions, Arthur Schopenhauer questioned part of the aspects of his philosophical system, but he only did it rhetorically, since he had always returned to his previous convictions. The translation had to solve this conflict between (apparent, rhetorical only) doubt and (real) conviction.

(4) *Ob nun das menschliche Leben dem Begriff eines solchen Daseyns entspreche, oder auch nur entsprechen könne, ist eine Frage, welche bekanntlich meine Philosophie verneint; während die Eudämonologie die Bejahung derselben voraussetzt.*

$A_{72/76}$ De corespunde viața omenească unei asemene existenți sau de ar putè vre-odată să-i corespundă, este o intrebare, la care filosofia mea, după cum se știe, respunde negativ; pe când Eudæmonologia presupune un respuns afirmativ.

A_{90} De se potrivește viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putè vre-o dată să se potrivească, este o intrebare, la care filosofia mea, după cum se știe, respunde negativ; pe cînd Eudemonologia presupune un respuns afirmativ.

A_{12} De se potriveste viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putea să se potrivească vreodată, este o întrebare, la care filozofia mea, precum se știe, răspunde negativ; pe cînd eudemonologia presupune un răspuns afirmativ.

For the German verb *entsprechen*, Titu Maiorescu chose in $A_{72/76}$ the equivalent *a corespunde*, which is a loan-word from French (*correspondre*), where it came from medieval Latin (cf. LAROUSSE, *s.v. correspondre*). This option of translation may be considered a rapid and a natural one, since both verbs have the same syntactic valence, restricting the nouns they collocate with to dative. In the next editions of his translation, T. Maiorescu reconsidered the Romanian equivalent for *entsprechen* and changed it with the reflexive verb *a se potrivi*, of Slavic origin, which is a word already known by readers at the end of the 19th century. In both cases, the Romanian equivalent was not able to cover the characteristics of a mood which is specific to German language: *Konjunktiv I* (with no equivalent in Romanian). When it does not signalize indirect speech, this mood is used to indicate the unreality of a state of facts—as is the case here in sentence (4). The philosopher's attitude is indeed one of distrustfulness of the true quality of a certain state of facts, since Schopenhauer himself stated that his philosophy denied the hypothesis expressed by an *ob...* + *Konjunktiv I* clause. The solution T. Maiorescu found, starting from the very first edition of his translation, was the insertion of the Romanian adverb *vreodată* [ever], which semantically suggests an indefinite time reference and thus covers to a certain degree the doubt which was originally indicated by the mood of the verb:

$A_{72/76}$: De corespunde viața omenească unei asemene existenți sau de ar putè vre-odată să-i corespundă ...

A_{90}: De se potrivește viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putè vre-o dată să se potrivească ...

A_{12}: De se potriveste viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putea să se potrivească vreodată.

After setting the three editions in parallel, we noticed that the adverb *vreodată* was initially placed between the modal verb *ar putea* and the subjunctives *să corespundă* and *să se potrivească*, respectively (see $A_{72/76}$ and A_{90}, respectively). This is a natural word order not for Romanian language, but for German, where the main verb is necessarily placed at the end of a clause in which a modal verb is used. In the definitive edition of the translation (A_{12}), the adverb was moved immediately after the modal verb *ar putea*, in accordance with the natural word order of the Romanian language.

In his perseverance to facilitate the text comprehension, the translator avoided once again the insertion of an equivalent for the term *Begriff*. Consequently, the phrase *dem Begriff eines solchen Daseyns* became in A_{90} an indirect object expressed by a nominal group in dative ("unei asemenea existenți"), and in A_{12} a prepositional object with an included nominal group in accusative ("cu o asemenea existență"). Thus, by eliminating the centre of the nominal group (*Begriff*), the translator assimilated, in fact, the 'concept of being' to the 'being' itself, which practically is somehow a distortion of the original message. Yet, if a literal translation would have been employed here, the target-text would have included more than two nouns, or nominal groups, which were involved in the one-to-one relationship of correspondence required by the verb. That fact would have led to a hindered comprehension of the message in the target-text.

In the source-text, the German adverb *bekanntlich*, placed by Arthur Schopenhauer in front of the nominal group *meine Philosophie*, implies that the readers of his *Aphorisms* would have already been familiarised with his previous philosophical writings, which was not necessarily true. As mentioned above (§2), literary historians and Arthur Schopenhauer's biographers noted that readers of the time turned their attention to his philosophical work only after the *Aphorisms* became publicly appreciated. Therefore, one could say that this is a sample of Schopenhauer's faith in his own philosophical system and even a touch of presumption from the part of an author who assumed his readers had already been acquainted with his previous work, at least in its essence. The adverb here discussed (*bekanntlich*) became an adverbial phrase in all the three editions of the translation analysed here: in $A_{72/76}$, T. Maiorescu chose as equivalent the phrase „după cum se știe", functioning as a metadiscursive pragmatic connector, and did not change it when he revised his translation for the first time (A_{90}). The final edition A_{12}, though, recorded another form of this adverbial phrase: „precum se știe". This is one of the very few instances when differences between A_{90} and A_{12} are noticeable.

Sentence (4) is the first one from o series of specifications covering the rest of the introductory chapter, specifications which helped Arthur Schopenhauer operate a clear distinction between eudemonology—the topic of his writing—and the philosophical system he had previously established and developed. The author also set in opposition the two corresponding types of philosophical approaches, establishing thus a balanced conflict which he linguistically mirrored in the opposition between two antonymic verbal groups: *(die Frage) verneinen* and *die Bejahung voraussetzen*.

For translating the German transitive verb *verneinen*, Titu Maiorescu avoided a direct equivalent in the form of a neologism of Latin origin (*a nega*) and resorted to a verbal phrase, *a răspunde negativ*. This decision probably resided in the fact that the direct equivalent of *verneinen* in this context ('a nega o întrebare') would have changed to a certain degree the message of the original text, and might have led to the (false) idea of contesting the utility or the legitimacy of the respective question. In German, the direct antonym of the verb *verneinen* would be the transitive *bejahen*, yet the author of the source-text resorted in turn to a verbal phrase, which included the noun derived from the respective transitive verb: *die Bejahung voraussetzen*. In the target-text, the verb *voraussetzen* was literally translated with the equivalent *a presupune*, whereas the direct object, i.e. the nominal group *die Bejahung derselben*, was also translated with a nominal group („un răspuns afirmativ"). Again, T. Maiorescu avoided the translating of the pronoun *derselben*, whose referent is the noun *die Frage*. He proceeded in such manner not out of carelessness, but with the express intention not to burden the syntax of the Romanian sentence by adding a useless and redundant message: "un răspuns afirmativ (*la aceasta)".

After rhetorically setting in opposition eudemonology and his own philosophical system, as previously mentioned, Arthur Schopenhauer did not forget to succinctly justify his action in the next sentence:

(5) *Diese nämlich beruht auf dem angeborenen Irrthum, dessen Rüge das 49. Kapitel im 2. Bande meines Hauptwerks eröffnet.*

$A_{72/76}$ Căci aceasta se intemeiază tocmai pe eroarea innăscută, cu a cărei critică incepe capitolul 49 in volumul al 2-le al opului meu principal[*)]
[*)] Opul principal, in care se cuprinde filosofia lui Schopenhauer e *die Welt als Wile und Vorstellung* (lumea ca voința și idee). T.]

A_{90} Căci aceasta se intemeiază tocmai pe eroarea innăscută, cu a cărei critică incepe capitolul 49 din volumul al 2-lea al opului meu principal[*)]
[*)] Opul principal, care cuprinde doctrina lui Schopenhauer e *die Welt als Wile und Vorstellung* (lumea ca voința și ca representare). Traducere franceză de d. I.A. Cantacuzin (*Le monde comme volonté et comme représentation*. 2 vol. Bucarest, Socec, 1886). Trad.]

A_{12} Căci aceasta se întemeiază tocmai pe eroarea înnăscută, cu a cărei critică incepe *capitolul* 49 din volumul al 2-lea al operei mele principale[*)]
[*)] Opera principala care cuprinde doctrina lui Schopenhauer, e *die Welt als Wile und Vorstellung* (*Lumea ca voință și reprezentare*). Traducere franceză de d. I.A. Cantacuzin (*Le monde comme volonté et comme représentation*. 2 vol. Bucarest, Socec, 1886). (Nota trad.)]

By using the adverb *nämlich*, Arthur Schopenhauer indicated that sentence (5) pragmatically belongs to the series of specifications mentioned above. In the context of the sentence, that adverb has the conjunction *denn* ('căci', 'pentru că' [because]) as an equivalent (cf. DUDEN, *s.v. denn*). As expected, Titu Maiorescu started his sentence with "căci", which he placed—in accordance with the rules of the Romanian language—at the beginning of the explanatory statement, in order to formulate "the justification of an assertion" (Şăineanu, 1908, p. 88).

The source-text started with the demonstrative pronoun *diese*, whose referent should be a feminine singular noun. The plural is not to be discussed here because of the enclitic mark for singular of the predicative verb. Stabilizing the meaning of this pronoun is not an easy task, since the context before it includes many feminine nouns, which are listed here in reversed order of occurrence within the previous sentence, i. e. in logical order of searching for the referent: (*die*) *Bejahung*, (*die*) *Eudämonologie*, (*meine*) *Philosophie*, (*eine*) *Frage*. Taking into account the rules of pragma-textuality on one hand, it seems that the referent should be the noun which is most close to it, i.e. the first one in the list above: (*die*) *Bejahung*. It must not be forgotten though that its equivalent in the target-text is a masculine noun „un răspuns", which would correspond to a masculine pronoun (such as *acesta*) and not *aceasta*, as in Maiorescu's translation. On the other hand, if we considered the fact that this noun actually represents a direct object included in a verbal group (die Bejahung derselben voraussetzt), it resulted then that the referent of the demonstrative pronoun should be the next feminine noun in the list above, i.e. (*die*) *Eudämonologie*, which is in accordance with both textual logic (in Romanian, the equivalent of the noun in question is the feminine noun "eudemonologie", which means that the corresponding pronoun for it is *aceasta*), and the situational one (we deal here with a text fragment which handles eudemonology as a topic, so it is only natural that most referents in nominative should be correlated with this specific noun).

Sentence (5) includes a key-word, *Irrthum* ('greşeală', 'eroare' [error, mistake, misapprehension]), which Titu Maiorescu translated with *eroare* in all editions of his translation. Thematically, this word belongs to the criticism A. Schopenhauer levelled against the theory of eudemonology and signals the caducity of the foundation its philosophical concepts are built on and which the author shall operate with in his writing. The nominal group whose centre *Irrthum* is also includes the adjective *angeboren*, which was translated in all editions with the adjective *înnăscută*. At the end of the 19th century, *înnăscut* meant 'adus odată cu naşterea' [≈ given by birth] (Şăineanu, 1908, p. 329). Nowadays, a synonym mentioned by all contemporary bilingual dictionaries is *congenital*, which no longer agrees with the original message of the source-text. Today's reader would correctly understand the text and the message of the original author if another adjective were employed, for example *inerent* [inherent].

The three versions of the Romanian translation of sentence (5) are almost identical, with the exception of the word *opul*, which became *opera* no sooner than the definitive edition in 1912, in accordance with the evolution of Romanian philosophical language. The same noun is mentioned in the footnote which is an explanatory translator's note regarding A. Schopenhauer's main work. In his text, the German philosopher referred to it as *mein Hauptwerk* without mentioning any title. Knowing that the version he was writing was the first translation from Schopenhauer's *Aphorisms* into Romanian, Titu Maiorescu felt the need to mention the title of the philosopher's main work and to also give—starting with version A_{90}—all coordinates of the French edition[6], which at the time was the only version available to Romanian readers besides the original work.

After analyzing the footnote, one can notice that the only existent differences between the three versions were the result of language evolution over the period of time between the first and the definitive version. Thus, the phrase "in care se cuprinde" from $A_{72/76}$ used the verb in its reflexive form. In A_{90}, it was changed to "care cuprinde", with the same verb used in its active and transitive form, which obviously eased the syntax of the whole sentence. A certain evolution of the philosophical meta-language is also noticeable when Titu Maiorescu, mentioning Schopenhauer's philosophical system, initially referred to it as *filosofia* ($A_{72/76}$), whereas in the subsequent versions he changed it to *doctrina*. His reasons to retranslate the respective word probably resided in the desire to restrict the meanings of the term *filozofie* to only one: 'sistemă particulară a unui filozof' [a philosopher's particular system] while discarding all other, more general meanings: 'știință [...] care interpretează și reflectă realitatea' [a science (...) that interprets and reflects reality] or 'concepție generală despre lume și viață' [a general concept about world and life] (cf. Șăineanu, 1908, p. 251). Even the title of Schopenhauer's main work underwent a series of changes: it was initially translated as "lumea ca voință și idee" ($A_{72/76}$), then modified to „lumea ca voință și ca representare" (A_{90}), and appeared lastly, in the definitive version (A_{12}) as „Lumea ca voință și reprezentare", a title that has since remained valid. In addition, there are differences with regard to signing the explanatory addendum as a translator's note: in $A_{72/76}$ the note was signed "T.", in A_{90} T. Maiorescu signed it "Trad.", and only the final A_{12} version registered the typical phrase still in use at present: "(Nota trad.)".

*

The second part of the present paper shall continue the pragma-linguistic analysis of the fragment discussed here, and shall also present the conclusions of this research.

Bibliography

Admoni, W. G. (1987). *Die Entwicklung des Satzbaus der deutschen Literatursprache im 19. und 20. Jahrhundert*, Berlin.

Bârlea, P. Gh. (2013). *Titu Maiorescu și sistemul ortografic al limbii române*, în: Cap-Bun, M. & Nicolae F. (eds.). *Junimea și impactul ei după 150 de ani*, Editura Universitară, București, p. 9–32.

Blaga, Lucian. (1996). *Gândirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, Editura Științifică, București.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.

DGR = *Dicționar german-român*, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

DUDEN = *Deutsches Universalwörterbuch*, 3., neu berbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996.

Engel, U., Isbășescu, M., Stănescu, S. & Nicolae, O. (1993). *Kontrastive Grammatik Deutsch–Rumänisch*, Julius Groos Verlag, Heidelberg.

Filimon-Stoicescu, D. (1969). *Notă asupra ediției*, în: Schopenhauer, 1969, p. XLIII–XLVI.

Frauenstädt, J. (Hrsg.) (1891). *Arthur Schopenhauer's Sämmtliche Werke*, 2. aufl. Neue Ausg., Fünfter Band. F. A. Brockhaus, Leipzig, p. 331–530.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

Haack, H.-P. & Haack, C. (eds.) (2013). *Schopenhauer: Aphorismen zur Lebensweisheit*, Antiquariat und Verlag Dr. Haack, Leipzig.

[6] Titu Maiorescu contributed to this French edition of the *Aphorisms*, by supporting—especially morally—the translator Jean Alexandre Cantacuzène. See Maiorescu (1939, p. 345–346) and Rădulescu-Pogoneanu (1939, p. IX).

LAROUSSE = *Dictionnaire de français* (Larousse), [online].
Maiorescu, T. (1890). *Prefața traducĕtorului*, în Schopenhauer, 1890, p. VIII–IX.
Maiorescu, T. (1939). *Insemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, facsimile şi portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, vol. II (1881–1886), Editura Librăriei Socec & Co. S.A., Bucureşti.
Maiorescu, T. (1980). *Prelegeri de filozofie*, ediție îngrijită, note şi comentarii de Grigore Traian Pop şi Alexandru Surdu, cuvînt înainte de G. T. Pop, Editura Scrisul Românesc, Craiova.
Rădulescu-Pogoneanu, I. (1939). *Introducere* la Maiorescu, 1939.
Ribot, Th. (1993). *Filosofia lui Schopenhauer*, traducere din limba franceză de Cornel Sterian, Editura Tehnică, Bucureşti.
Rusu, L. (1969). *Studiu introductiv*, în Schopenhauer, 1969.
Safranski, R. (1998). *Schopenhauer şi anii sălbatici ai filozofiei. O Biografie*, traducere din germană de Daniel Necşa, Editura Humanitas, Bucureşti.
Schopenhauer, A. (1872). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, Traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul VI, nr. 8, Tipografia Societăţii Junimea, Iaşi.
Schopenhauer, A. (1876–1877). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul X, nr. 1–12, Tipografia Societăţii Junimea, Iaşi.
Schopenhauer, A. (1890). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., Bucureşti.
Schopenhauer, A. (1891). *The Wisdom of Life*, translated by T. Bailey Saunders, 3rd Edition, Swan Sonnenschein & Co., London.
Schopenhauer, A. (1912). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., Bucureşti.
Schopenhauer, A. (1969). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, text stabilit de Domnica Filimon-Stoicescu, studiu introductiv de prof. univ. Liviu Rusu, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti.
Schopenhauer, A. (1978).*Gesammelte Briefe*, A. Hübscher Verlag, Bonn.
Schopenhauer, A. (1997). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, ediție îngrijită şi postfață de Teodor Vârgolici, Editura Saeculum, Editura Vestala, Bucureşti.
Şăineanu, L. (1908). *Dicționar universal al limbei române*, a opta ediţiune, revăzut şi adăogit la Ediția VI-a, Editura „Scrisul românesc" S. A., [online].
Ungureanu, E. (2011). *Textul şi –textele*, în: Parpală, E. & Popescu, C. (eds.). *Comunicare și identitate. Perspective lingvistice și culturale*, Editura Universitaria, Craiova, p. 197–223, [online].
Vârgolici, T. (1997). *Postfață* la Schopenhauer, 1997.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A35ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Dificultăți de traducere în limba română a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer. O analiză contrastiv-diacronică (I)

Cecilia-Iuliana Vârlan*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius", Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Despre articol

Istoric:
Primit 9 noiembrie 2015
Acceptat 19 noiembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
traducere
diacronie
analiză comparată

Rezumat

Lucrarea de față se concentrează asupra unei opere de maturitate a filozofului german Arthur Schopenhauer, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, și asupra singurei versiuni românești a acesteia, realizate de Titu Maiorescu la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Existența a cinci variante ale versiunii românești, publicate de traducătorul însuși de-a lungul a patru decenii, reprezintă o dovadă clară a faptului că transpunerea în românește a acestui text de filozofie practică a încumbat o serie întreagă de dificultăți de traducere. Urmărind modul în care Titu Maiorescu a încercat să rezolve aceste dificultăți, prin adoptarea anumitor soluții traductologice, am realizat o analiză a acestora, din perspectivă lingvistică, cercetarea urmînd concomitent două direcții: contrastivă (rezultată din suprapunerea textului-sursă și a textului-țintă) și diacronică (urmărind intervențiile realizate de același traducător asupra propriului text, la intervale de timp diferite). Demersul de analiză lingvistică a traducerii unui text filozofic ni s-a părut util nu doar studiului nostru, ci și viitorilor eventuali traducători ai *Aforismelor*, a căror intenție ar putea fi aceea de a adapta discursul versiunii românești a lui Titu Maiorescu la limba română contemporană, ținînd seama de evoluția evidentă a acesteia și, mai ales, a componentei sale de limbaj filozofic.

1. Introducere

1.0. Premise

Prima traducere în limba română—și singura, pînă în prezent—a lucrării *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, de Arthur Schopenhauer[1], a fost realizată, către sfîrșitul secolului al XIX-lea, de junimistul Titu Maiorescu. După un secol de la publicarea variantei considerate a fi definitive de către cercetători, editurile românești continuă să publice această traducere, adaptînd-o—doar—normelor ortografice actuale. Faptul că există cîteva variante ale versiunii românești, pe care Titu Maiorescu le-a publicat în timpul vieții sale, se datorează nu doar firii sale perfecționiste, ci—mai ales—existenței unor dificultăți de traducere pe care acest text filozofic german le-a ridicat la tălmăcirea sa în limba română și pe care învățatul junimist încerca să le rezolve cu fiecare revizuire pe care o făcea textului său. Analiza pe care o propunem aici aduce în discuție respectivele dificultăți, cu scopul de a sublinia modul în care acestea au fost rezolvate (sau nu) în limba țintă (limba română), prin valorificarea resurselor de care dispune aceasta pentru a compensa lipsurile generate de imposibilitatea suprapunerii perfecte a celor două idiomuri implicate în traducere.

1.1. Materialul de lucru

Cercetarea noastră se întemeiază pe o analiză contrastivă a unui text-sursă și a trei ediții succesive ale textului-țintă. Materialul de lucru pentru textul-sursă este format din textul original al *Aforismelor*, în limba germană, inclus în ediția operelor complete ale lui Arthur Schopenhauer, realizată de Julius Frauenstädt (Frauenstädt, 1891, p. 331–530), editorul personal al filozofului german și executorul său literar. Acest text a fost coroborat cu o ediție bibliofilă a Bibliotecii Naționale a Germaniei, ediție care, conform

*Adresă de corespondență: *varlan_c@yahoo.com*.

[1] Pe întreg parcursul prezentului articol, această lucrare va fi numită *Aforisme*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

casetei redacționale, reproduce textul original și autorizat de însuși autorul lucrării (Haack & Haack, 2013). Pentru textele-țintă, analiza se bazează—precum am menționat mai sus—pe trei ediții succesive ale traducerii Aforismelor în limba română, datorate lui Titu Maiorescu însuși, precum și pe reeditări moderne, care au beneficiat de îngrijiri academice (Schopenhauer, 1872, 1876–1877, 1890, 1969, 1997).

1.2. Metoda de lucru

Analiza contrastivă a celor două texte, original și traducere, pe de o parte, precum și studiul diferitelor variante existente ale versiunii românești, pe care traducătorul le-a realizat în momente diferite ale creației sale, pe de altă parte, determină dublul caracter, contrastiv-diacronic, al cercetării de față. În consecință, principalele modalități de analiză pe care le utilizăm în analiza versiunilor românești ale traducerii în limba română a *Aforismelor* lui Arthur Schopenhauer sînt descrierea și analiza contrastiv-tipologică, în conformitate cu cele două direcții pe care se desfășoară cercetarea pe care ne-am propus-o. Plecînd de la textul original, vom suprapune diversele variante existente ale traducerii din opera respectivă, urmînd a analiza punctual metodele și strategiile de traducere utilizate de Titu Maiorescu, în demersul său de a realiza o traducere adecvată. Concret, vom examina asemănările și diferențele dintre diferitele opțiuni de traducere, vom identifica metodele și strategiile de traducere utilizate, analizînd validitatea și aplicabilitatea acestora, urmînd a determina gradul în care traducerea respectivă își atinge scopul, și anume acela de a reuși comunicarea în textul-țintă a sensurilor și a structurilor logice și emoționale ale textului-sursă. Astfel, vom analiza contrastiv și diacronic, totodată, intervențiile pe care traducătorul le-a realizat în propriul text, în momente diferite ale elaborării versiunii traduse. De asemenea, în anumite locuri, în care mesajul din textul-țintă pare să fie oarecum distorsionat față de original, ne-am permis să propunem soluții noi de traducere, ținînd seama de evoluția evidentă a limbii române, mai ales a componentei sale de limbaj filozofic, de la momentul realizării traducerii și pînă în prezent.

Nivelul de analiză ales este cel al macrotextului (Ungureanu, 2011), care a presupus examinarea structurilor lexico-gramaticale, sintactice și stilistico-pragmatice ale fiecărui enunț integral dintr-un fragment ales. Scopul a fost acela de a observa cum funcționează mecanismele semantico-stilistice la nivelul respectiv și cum au fost acestea transferate în textul-țintă. Pentru exemplificare, am ales primul capitol al *Aforismelor*, intitulat *Introducere*, în care Arthur Schopenhauer definește obiectul de studiu și metoda investigației sale filozofice, delimitîndu-le de interesele sale anterioare în acest domeniu.

2. Contextul apariției *Aforismelor* în cultura română

Exegeții operei schopenhaueriene au descris cele două volume ale lucrării *Parerga und Paralipomena*[2], în care sînt integrate aceste *Aforisme*, ca fiind o „culegere de fragmente, de schițe și de eseuri dintre care unele nu au decît un raport destul de indirect cu filozofia sa” (Ribot, 1993, p. 13). Autorul însuși le considera doar niște „gînduri singulare, însă ordonate sistematic” (*apud* Safranski, 1998, p. 348). În mod ironic, însă, tocmai aceste gînduri au fost cele care i-au facilitat consacrarea în lumea filozofică a vremii sale, în timp ce opera sa principală, *Lumea ca voință și reprezentare*, o lucrare de tinerețe, publicată la Leipzig, în 1819, într-un singur volum, a trecut neobservată, deși A. Schopenhauer își expusese aici, deja, întregul său sistemul filozofic. Cel de-al doilea volum al acestui *opus magnum*, adăugat de către autor cu prilejul publicării celei de-a doua ediții, în 1844, împreună cu toate celelalte lucrări ale sale sînt considerate a fi doar extensii explicative ale doctrinei sale filozofice expuse în acel prim volum (Ribot, 1993, p. 13).

Precum am amintit mai sus, renumele și consacrarea ca filozof universal recunoscut au sosit abia către sfîrșitul vieții sale, odată cu apariția celor două volume intitulate *Parerga und Paralipomena*. Considerată ca fiind o adevărată „filozofie pentru societate” (Schopenhauer, 1978, p. 244; *apud* Safranski, 1998, p. 348), lucrarea a produs un real ecou în epocă, reușind să stîrnească interesul cititorilor săi. Cele care au devenit celebre mai tîrziu au fost tocmai *Aforismele*, incluse în volumul întîi al lucrării menționate. Succesul de care s-au bucurat acestea în rîndul cititorilor a declanșat plasarea autorului lor în centrul interesului

[2] Această lucrare a fost publicată pentru prima dată, în două volume, la Berlin, în 1851.

față de filozofie al vremii. Cauzele acestui succes, cercetate de exegeții operei pesimistului german, rezidă în adoptarea unui ton sfătos și în renunțarea relativă la pesimismul fundamental al doctrinei sale, pe care A. Schopenhauer îl afirmase, cu deosebită forță, în toate scrierile sale precedente și, mai ales, în lucrarea sa fundamentală. Spunem că renunțarea la pesimism a fost relativă, căci scepticul de la Frankfurt nu a început brusc să creadă că există un 'cer' deasupra noastră care ne veghează sau că oamenii—oricît de inteligenți—pot fi stăpînii propriei lor vieți, ci a trecut la un grad mult mai înalt de acceptare a limitelor vieții, idee de sorginte budistă și susținută de întreaga sa experiență de viață, pe care a dorit să o împărtășească semenilor prin intermediul paginilor sale. Este vorba, aici, despre adoptarea unei atitudini de oarecare împăcare și resemnare în fața neajunsului metafizic al vieții, cu tot ceea ce reprezintă ea sau cu ceea ce este reprezentat de ea, și de intenția de a oferi sfaturi în vederea obținerii unui confort mental și spiritual cît mai apropiat de noțiunea de 'fericire'. Etosul desprins din paginile *Aforismelor* poate fi rezumat—în mod forțat, desigur, dar extrem de plastic—prin îndemnul oximoronic: „Nu ai nici o șansă, dar folosește-o!" (Safranski, 1998, p. 353).

Aforismele lui A. Schopenhauer nu sînt scrise deloc într-un stil aforistic, filozoful german oferindu-ne aici un adevărat tratat de eudemonologie, noțiune explicată de autorul însuși, încă din primele rînduri:

> Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viață pe cît se poate de plăcută și de fericită, a cărei teorie s-ar putea numi eudemonologie: ea ar fi așadar călăuza existenței fericite. (Schopenhauer, 1969, 3).

Conform lui A. Schopenhauer, fericirea eudemonică, opusă celei hedonice, este cea obținută nu din plăceri și desfătări, ci din comportamentul circumspect și pesimist față de viață, evitînd astfel dezamăgirile ei inerente. Demonstrația la care recurge filozoful german ia forma unui mic tratat, cu șase capitole, în care discută aspectele existenței omenești. Deși aserțiunile apoftegmatice emise pe ton apodictic nu lipsesc[3], larga respirație a textului, precum și stilul vioi și elaborat al frazelor indică vocația epică a unui filozof căruia plăcerea scrisului nu-i este străină.

Către sfîrșitul secolului al XIX-lea, Titu Maiorescu a decis să prezinte publicului românesc pe filozoful german Arthur Schopenhauer, traducîndu-i lucrarea cea mai de succes, *Aforismele*. Interesul constant al lui Titu Maiorescu pentru filozofie, care se manifestase încă de cînd acesta era elev la Viena, se grefează pe un interes continuu al intelectualilor din Țările Române pentru astfel de chestiuni. Preocupări pentru filozofie și, mai ales, pentru traduceri filozofice găsim încă din perioada *Școlii Ardelene*, ai cărei corifei au contribuit intens la emanciparea poporului prin cultură. În acest scop, pe lîngă scrieri științifice de istorie, lingvistică sau teologie, aceștia au tradus diverse scrieri filozofice occidentale, cele mai multe dintre acestea fiind, însă, simple manuale de filozofie sau lucrări de popularizare a științei, conținînd sfaturi practice pentru viața de zi cu zi a poporului. Un interes general al intelectualilor români din Transilvania, manifestat în același sens, se relevă și din faptul că, în 1795, se înființează o *Societate filosofească a neamului rumânesc în mare principatul Ardealului*, ai cărei inițiatori s-au pus în legătură cu intelectuali din Principatele Române, intuind astfel necesitatea unei colaborări pe plan intelectual și a unei unități posibile a întregii națiuni (Blaga, 1996, p. 207–210).

Despre traducerile din texte filozofice germane, realizate în perioada 1830–1860, adică in epoca imediat premergătoare *Junimii*, se poate spune că acestea sînt sensibil mai reduse ca număr decît cele beletristice, dar extrem de importante pentru formarea și fixarea terminologiei filozofice române moderne. O contribuție remarcabilă, în acest sens, o au traducerile în limba română ale unor manuale filozofice, publicate de către A. T. Laurian, S. Bărnuțiu, T. Cipariu sau Ghenadie Ienăceanu.

[3]Iată doar cîteva exemple extrase din Haack & Haack (2013): Ein guter, gemäßigter, sanfter Charakter kann unter dürftigen Umständen zufrieden seyn; während ein begehrlicher, neidischer und böser es bei allem Reichthum nicht ist. (p. 16); Schönheit ist ein offener Empfehlungsbrief, der die Herzen zum Voraus für uns gewinnt. (p. 26); Denn je mehr Einer an sich selbst hat, desto weniger bedarf er von außen und desto weniger auch können die Uebrigen ihm seyn. (p. 28); Was Einer dem Andern seyn kann, hat seine sehr engen Gränzen: am Ende bleibt doch Jeder allein, und da kommt es darauf an, wer jetzt allein sei. (p. 30).

Revenind la Titu Maiorescu, acesta îl citește pe Arthur Schopenhauer în timpul perioadei petrecute la Berlin (1858–1859), ca student al Facultății de filozofie, dar o face doar pentru a-l aprofunda pe Immanuel Kant, către care se îndreptau cele mai multe direcții ale filozofiei germane ale vremii. Printre lecturile sale, ca student la Berlin, se mai regăseau Spinoza, Voltaire și Feuerbach, iar doctoratul îl susține la Giessen, cu o lucrare despre filozofia lui Herbart.

Se pare că Arthur Schopenhauer i-a atras in mod deosebit atenția lui Titu Maiorescu, deoarece acesta s-a oprit asupra lui, pentru a traduce mai întîi *Despre filozofia la Universitate*, în 1870, și apoi un fragment din *Parerga und Paralipomena*, sub titlul *Aforisme asupra înțelepciunii de viață*, care va apărea în „Convorbiri literare", la nu mai mult de două decenii de la apariția lor în lumea culturală germană. Astfel, publicul românesc a avut ocazia de a-l cunoaște pe marele filozof german, care devenise interesant și prin influența pe care acesta o avea asupra creației lui Mihai Eminescu, promovată de Titu Maiorescu în aceeași perioadă, în revista *Junimii*.

Traducerea Aforismelor în limba română a fost publicată, așadar, în revista „Convorbiri literare", în perioada 1 aprilie 1876 – 1 martie 1877. Afirmația profesorului Liviu Rusu, conform căreia *Aforismele* tălmăcite de învățatul junimist ar fi fost publicate „începînd cu anul 1872 pînă în 1877" (Rusu, 1969, p. XIV), nu este deloc falsă, însă trebuie nuanțată. Titu Maiorescu a început, într-adevăr, să publice traducerea *Aforismelor* la 1 noiembrie 1872, în nr. 8 al „Convorbirilor literare", dar, dintr-un motiv necunoscut, nu a mai continuat-o în numerele următoare. T. Maiorescu reia publicarea abia în 1876, tot în paginile revistei *Junimii*, oferind o traducere completă, de această dată. Fragmentul publicat inițial, cel din 1872, constituit din *Introducere* și Cap. I: *Împărțirea fundamentală*, a fost reprodus aproape identic la reluarea publicării. Micile modificări de ortografie, care apar în textul publicat în perioada 1876–1877, reflectă instabilitatea sistemului ortografic al vremii. Pentru detalii în acest sens, a se vedea Bârlea (2013, p. 9–32). Astfel, în traducerea publicată în 1872, apar variante precum: „aci", „espunerea", „adecă" ș. a., care, în 1876, devin „aici", „expunerea", „adică" ș. a. Printre extrem de puținele modificări lexicale remarcăm înlocuirea adjectivului „presente" cu locuțiunea adjectivală „de față".

În 1890, Titu Maiorescu decide să-și publice traducerea într-un volum, la Editura Librăriei Socec din București. Următoarele ediții antume ale traducerii maioresciene, toate apărute la aceeași editură, au fost cele din 1891, 1902 și 1912 (Filimon-Stoicescu, 1969, p. XLIII). Din *Prefața traducătorului* la ediția din 1890, aflăm—de la Titu Maiorescu însuși—că a revăzut și a refăcut toată traducerea publicată inițial în „Convorbiri literare", cu intenția afirmată de a acorda mai multă atenție particularităților stilului limbii române, stil pe care îl neglijase în detrimentul fidelității față de textul german (Maiorescu, 1890, p. VIII–IX). Se pare că adevăratul motiv al acestei revizii profunde este o observație făcută de Al. Odobescu cu privire la slaba calitate a traducerii publicate în revista *Junimii* (Vârgolici, 1997, p. 167). În anul următor, deci relativ imediat după prima publicare în volum, învățatul junimist scoate încă o ediție revizuită a traducerii, urmată de cea din 1902, care este considerată drept un „text definitivat, [...] reprodus fără stilizări și în 1912" (Filimon-Stoicescu, 1969, p. XLIV).

3. Analiza contrastiv-diacronică a traducerii *Aforismelor* în limba română

*3.1. Precizări asupra variantelor versiunii românești a **Aforismelor***

Este de subliniat faptul că, avînd în vedere specificul temei, cele două modalități de analiză s-au întrepătruns în permanență, datorită dublului caracter al cercetării noastre: sincronic (prin confruntarea textului original cu traducerea sa) și diacronic (prin confruntarea variantelor de traducere existente, care au fost efectuate de același traducător în perioade diferite).

În ceea ce privește variantele de traducere pe care le-am luat în considerare în cadrul analizei noastre, acestea sînt, după cum urmează: cele două variante publicate în „Convorbiri literare", adică cea din 1872 și cea din 1876–1877, care sînt aproape identice și pe care le vom asimila una alteia, precum și două dintre variantele ulterioare, și anume, cea din 1890, prima publicată în volum, și cea din 1912, care este ultima ediție antumă a lui Titu Maiorescu și care este considerată definitivă. Așadar, discuția vizează cele trei

variante ale versiunii românești, pe care le vom nota sintetic, utilizînd parțial anul publicării, după cum urmează:

$A_{72/76}$: *Aforisme pentru înțelepciunea în viață*
A_{90} : *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*
A_{12} : *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*

Diferențele rezultate din confruntarea variantelor menționate sînt în măsură să atragă atenția asupra ambiguităților semantice existente în textul-sursă, iar analiza acestora ne va ajuta să determinăm care au fost opțiunile de traducere ce au stat la îndemîna traducătorului român, într-o perioadă de intense prefaceri ale limbii române moderne, cum a fost cea de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. De asemenea, vom încerca să determinăm care au fost motivațiile traducătorului în selectarea uneia dintre opțiuni și cum determină aceste selecții receptarea operei filozofice respective.

Lucrarea originală a lui Arthur Schopenhauer cuprinde o *Introducere* (*Einleitung*), urmată de șase capitole, după cum urmează: Capitolul I – *Împărțire fundamentală* (*Kapitel I – Grundeinteilung*), Capitolul II – *Despre ceea ce este cineva* (*Kapitel II – Von dem, was einer ist*), Capitolul III – *Despre ceea ce are cineva* (*Kapitel III – Von dem, was einer hat*), Capitolul IV – *Despre ceea ce reprezintă cineva* (*Kapitel IV – Von dem, was einer vorstellt*), Capitolul V – *Parenese și maxime* (*Kapitel V – Paränesen und Maximen*) și Capitolul VI – *Despre deosebirea vîrstelor* (*Kapitel VI – Vom Unterschiede der Lebensalter*). Cu mici excepții referitoare la ortografie, traducerea titlurilor acestor capitole a rămas nemodificată de-a lungul versiunilor publicate antum de Titu Maiorescu, ceea ce demonstrează că nu au existat ambiguități semantice care să necesite luarea în discuție a unor opțiuni de traducere existente. Acesta este motivul pentru care nu vom insista asupra acestui aspect, ci ne vom îndrepta atenția către traducerea titlului lucrării analizate.

3.2. În jurul unui titlu

În 1872, la prima apariție a traducerii *Aforismelor* în revista „Convorbiri literare", Titu Maiorescu a tradus titlul original al lucrării lui Arthur Schopenhauer, *Aphorismen zur Lebensweisheit*, prin „Aforisme pentru înțelepciunea în viață". La reluarea publicării, în 1876, Titu Maiorescu păstrează același titlu. Peste aproape douăzeci de ani, la publicarea în volum a *Aforismelor*, în 1890, acestea apar cu un titlu ușor modificat, și anume, „Aforisme asupra înțelepciunii în viață", formulare care a rămas definitivă și în edițiile următoare, inclusiv în cea din 1912.

Comparînd cele două variante de traducere a titlului—pe de o parte varianta $A_{72/76}$ și pe de altă parte variantele A_{90} și A_{12}—putem deduce cu ușurință că transpunerea în românește a titlului lucrării originale a ridicat, în mod evident, probleme de natură sintactică, semantică și pragmatică. Asupra acestora ne propunem să zăbovim pentru o primă discuție.

Traducerea românească, în ambele ei variante, respectă organizarea sintactică a titlului original, și anume, aceea de grup nominal, cu grup prepozițional inclus. Centrul grupului nominal este substantivul plural *aforisme*, care este un corespondent exact al germanului *Aphorismen* din titlul original. Cele două cuvinte provin, în ambele limbi, din latinescul *aphorismus*, care a fost adoptat din grecescul *aphorismos*. Limba germană a preluat acest neologism prin împrumut direct, din latină (cf. DUDEN, *s.v. Aphorism*) în timp ce în limba română există varianta adaptată fonetic, preluată tot din latină, prin intermediul limbii franceze (cf. DEX, *s.v. aforism*).

Titlul original include două substantive, dintre care unul este un compus (*Lebensweisheit*). În ambele variante ale traducerii românești intervin trei substantive, dintre care două (*înțelepciunea* / *înțelepciunii* și *viață*) explicitează compusul german. Corespondența de 2 la 3, referitoare la numărul de substantive din titlul original și din traducerea în românește a acestuia, reflectă imposibilitatea de a găsi un corespondent perfect, în limba română, care să reflecte unul dintre principalele mijloace interne de îmbogățire a vocabularului limbii germane, acela de compunere prin juxtapunere. În cazul de față, compunerea s-a realizat prin alăturarea a două substantive, determinat și determinant (*das Leben* + *die Weisheit*), unite prin consoana de legătură *s*. Transpunerea totală în limba română a unui substantiv compus german într-un

corespondent direct este imposibilă și se rezolvă, de obicei, prin descompunerea acestuia în constituenții săi și prin reasamblarea lor într-un grup nominal[4] (Engel *et al.*, 1993, p. 463).

În ambele variante de traducere, deci și în $A_{72/76}$ pe de o parte, și în A_{90} și A_{12} pe de altă parte, Titu Maiorescu alege pentru compusul *Lebensweisheit* corespondentul românesc „înțelepciune în viață". Așadar, optează pentru varianta cu grup prepozițional inclus și selectează prepoziția *în* ca centru al acestuia. În mod surprinzător, însă, chiar în prima frază a variantelor publicate în volum, în 1890, respectiv în 1912, T. Maiorescu decide ca, pentru același compus german, să recurgă la descompunerea cu genitiv inclus și își începe traducerea capitolului intitulat *Introducere* astfel:

> Inţelepciunea vieţii o iau aici in inţelesul obicinuit al cuvĕntului fără vre o metafisică transcendentă. (Schopenhauer, 1890, 3).

În ambele cazuri, elementul subordonat, realizat fie printr-un genitiv, fie printr-un grup prepozițional, funcționează sintactic ca atribut al centrului grupului nominal, restrîngînd semantic clasa de obiecte pe care o desemnează acesta. Utilizarea genitivului, însă, introduce pentru substantivul *vieții* rolul tematic de posesor.

Aparenta inconsecvență în traducerea acestui compus german este determinată de stilistica frazei românești. Probabil că T. Maiorescu a utilizat traducerea prin restricționare la cazul genitiv a elementului subordonat pentru a evita utilizarea repetată a prepoziției *în*, care reapare, în frază, la o distanță foarte mică de corespondentul românesc al substantivului compus german.

Această relativă instabilitate a formei elementului subordonat (genitiv sau grup prepozițional) este cauzată de faptul că, în limba română, nu există un principiu unic de traducere a substantivelor compuse germane și, cu atît mai puțin, nu există prepoziții prescrise pentru explicitarea lor. Singura condiție este ca ultimul substantiv din compusul german, așa-numitul determinant al compusului, să devină centrul grupului nominal românesc. Așadar, traducerea în limba română a unui substantiv german compus nu este egală cu suma traducerilor constituenților săi, ci presupune o construcție sintactică mai complexă decît simpla juxtapunere de substantive din cuvîntul din limba-sursă, oricît de complicată ar fi aceasta. Atunci cînd traducătorul alege să exprime elementul subordonat din cadrul grupului nominal printr-un grup prepozițional, acesta trebuie să-și activeze atît creativitatea, cît și competența sa lingvistică în raport cu limba-țintă, deoarece centrul grupului prepozițional, adică prepoziția însăși, lipsește în corespondentul din limba-sursă. Prepoziția definește relația dintre cele două substantive, căpătînd astfel o importanță decisivă în receptarea corectă a intenționalității textului. În acest sens, determinantă în selectarea prepoziției celei mai potrivite este, credem noi, înțelegerea profundă a contextului în care apare, precum și a textului în ansamblu.

Un alt nod în care se concentrează mai multe sensuri este reprezentat de unitatea lexicală *zur*, care se află poziționată între cele două substantive din titlul original și care constituie, de fapt, o restrîngere, într-un singur lexem, a prepoziției *zu* și a articolului *der*[5]. Spre a traduce acest lexem, Titu Maiorescu

[4] În limba română, descompunerea a unui substantiv german compus, construit prin alăturarea a două substantive, se realizează sub formă de grup nominal cu două substantive. De exemplu:

(1) germ. *der Zimmerschlüssel* – rom. *cheia camerei*,
(2) germ. *das Hotelzimmer* – rom. *cameră de hotel*.

Din cele două exemple de mai sus observăm că primul substantiv este centrul grupului, deși corespunde semantic determinantului, adică celui de-al doilea substantiv din compunerea germană, în timp ce al doilea substantiv este un element subordonat în cadrul grupului nominal și corespunde determinatului, adică primului substantiv din compunere. Posibilitățile de subordonare presupun restricționarea la cazul genitiv a substantivului din elementul subordonat, ca în exemplul (1) sau includerea acestuia într-un grup prepozițional, ca în exemplul (2). Uneori, cele două substantive apar într-o relație de coordonare (ca, de exemplu, *copil-minune*, pentru compusul german *das Wunderkind*), însă aceste cazuri nu sînt, deocamdată, foarte relevante pentru discuția noastră. Pentru mai multe detalii, vezi Engel *et al.* (1993, p. 463–471).

[5] Conform sintaxei limbii germane, conectorul *zu* impune complementului său, substantivul *Lebensweisheit*, forma cazuală de dativ, a cărui marcă este evidențiată proclitic prin articolul hotărît feminin în dativ (*der*). Prin contragerea articolului cu prepoziția respectivă se ajunge la forma derivată *zur*.

alege prepoziția *pentru* în $A_{72/76}$, în timp ce în A_{90} și în A_{12} decide să reformuleze parțial titlul, așa cum am arătat mai sus, înlocuind prepoziția inițială cu prepoziția *asupra*. Acest lucru demonstrează, pe de o parte, polisemia prepoziției *zu* din limba germană, dar și dificultățile de transpunere a prepozițiilor, în general, dintr-o limbă în alta, pe de altă parte.

Înainte de a discuta implicațiile semantice ale celor două variante de titlu, determinate tocmai de prepozițiile utilizate, trebuie să observăm din nou că, în ambele variante, T. Maiorescu alege grupul nominal „înțelepciune în viață" pentru traducerea compusului german *Lebensweisheit*. În momentul selectării prepoziției în, traducătorul a avut la îndemînă o serie de variante la care a renunțat, cum ar fi: „înțelepciune *de* viață", „înțelepciune *pentru* viață" sau „înțelepciune *despre* viață". Considerăm că varianta aleasă de învățatul junimist este cea mai potrivită cu contextul lucrării lui A. Schopenhauer, deoarece autorul german se referă pe întreg parcursul textului său la obținerea fericirii și mulțumirii de-a lungul unei existențe omenești, cu alte cuvinte la obținerea înțelepciunii *în* viață.

Revenind la lexemul *zur*, trebuie să precizăm că, în limba germană, prepoziția *zu* poate fi o prepoziție locală, temporală sau finală, dar contextul în care apare în discuția noastră exclude aspectul temporal, precum și pe cel local. Semantic vorbind, conectorul *zu* se află în aceeași paradigmă cu prepoziția germană *für* (rom: *pentru*) și este utilizată atunci cînd finalitatea este exprimată prin substantive abstracte (Engel *et al.*, 1993, p. 850–851), în cazul de față, prin femininul *Lebensweisheit*.

În $A_{72/76}$, conectorul *pentru* este o prepoziție lexicală, care impune acuzativul pentru substantivul articulat *înțelepciunea* și atribuie acestuia rolul de beneficiar. În această lumină, am putea deduce că aforismele ar avea o finalitate, și anume aceea de a obține—cu ajutorul lor—înțelepciunea în viață. În variantele A_{90} și A_{12}, T. Maiorescu procedează la o reformulare a titlului pe baza aceleiași scheme sintactice. Reformularea titlului se referă, de fapt, la înlocuirea prepoziției regente *pentru* cu lexemul de aceeași categorie morfologică *asupra*. Această modificare, aparent minoră, schimbă nu numai cazul elementului subordonat (care devine acum dativul *înțelepciunii*), ci și intenționalitatea exprimării. Cititorul ar putea deduce acum că va citi niște aforisme **despre** înțelepciunea în viață, deci niște cugetări concise și memorabile, referitoare la subiectul respectiv. Or, măcar din punctul de vedere al formei, stilul scriiturii la care ne referim aici nu este nicidecum concis și sentențios, ci elaborat, cu fraze lungi, pe alocuri chiar dificil de descifrat. În plus, intenția autorului, care rezultă din textul în ansamblul său, nu este aceea de a prezenta o serie de panseuri filozofice în legătură cu o anumită temă, ci aceea de a-i conduce pe cititorii săi către un nivel superior de înțelegere a vieții.

Așadar, din punctul nostru de vedere, prima variantă de traducere pare mai potrivită cu intenționalitatea autorului textului-sursă, aceea de a oferi semenilor sfaturi pentru a-și duce existența cu înțelepciune, obținînd—astfel—fericirea și mulțumirea în viață, conform accepțiunii filozofului german. Această părere se sprijină pe faptul că *Aforismele* schopenhaueriene sînt mai degrabă un tratat filozofic explicativ, care îmbină—într-un stil relativ accesibil—teoria (axiologia aspectelor importante din viața unui om) și practica (A. Schopenhauer își ilustrează considerațiile filozofice cu exemple aflate la îndemîna tuturor, într-un mod extrem de practic) și care are o finalitate explicită (obținerea plăcerii și fericirii în viață), afirmată deseori, pe parcursul textului, de însuși autorul lui.

3.3. O analiză pragmalingvistică a unităților aforistice

În cele ce urmează, vom proceda la o analiză detaliată a traducerii capitolului intitulat „Introducere" (*Einleitung*) din *Aforismele* lui Arthur Schopenhauer. Textul original din limba germană a fost descompus în 14 elemente, corespunzătoare celor 14 enunțuri integrale[6] din care este alcătuit. Analiza va cuprinde așezarea în paralel a fiecărui enunț din textul original cu cele trei variante de traducere în limba română pe care am hotărît să le analizăm și va urmări examinarea contrastivă a acestora, din mai multe puncte de vedere: lexico-semantic, morfologic, sintactic și stilistico-pragmatic.

[6]Utilizăm sintagma „enunț integral" cu sensul 'fragment de text cuprins între două puncte', sens care nu se suprapune perfect peste cel al cuvîntului 'frază' (cf. GBLR), pe care, totuși, îl utilizăm deseori drept sinonim, în schimb, corespunde semantic conceptului *Periode* (≈ 'frază complexă'), din gramatica germană (cf. Admoni, 1987, p. 23).

Obiectivul analizei noastre este relevarea manierei în care autorul originalului și-a organizat textul—de la selecția lexico-semantică pînă la structurarea propozițiilor și frazelor, iar de aici, la valorificarea resurselor stilistice ale limbii—pentru a obține un anumit efect în plan cognitiv, dar și în plan estetic, pe de o parte, precum și măsura în care această intenționalitate pragmatică a fost bine înțeleasă și corect redată în limba sa de către traducătorul român.

Evident, am ținut seama în permanență de resursele celor două limbi, în epoca respectivă, de contextul istoric și cultural în care au apărut textul-sursă, respectiv, textul-țintă, precum și de penuria instrumentelor specifice de lucru care au stat la dispoziția traducătorului: la vremea cînd Titu Maiorescu realiza versiunea românească a *Aforismelor* nu exista încă un dicționar bilingv pe relația germană-română, ci doar unul, al filologului H. Tiktin, alcătuit pe relația inversă – română-germană (și care a început, de fapt, a se tipări abia în anul 1895), fără a uita să amintim aici existența deja celebrului *Lexicon de la Buda*, din 1825, al lui Petru Maior, cuprinzînd o serie de termeni românești pentru care erau oferite echivalente în limbile latină, maghiară și germană.

Ca procedură practică de lucru, am decupat, așadar, textul original în fraze pe care le-am numerotat de la (1) la (14) și am consemnat versiunile românești succesive corespunzătore, conform notațiilor utilizate anterior: $A_{72/76}$, A_{90} și A_{12}.

După cum era de așteptat, prima frază a textului ne face o succintă introducere referitoare la noțiunea filozofică luată în discuție de autor în scrierea sa. Expunîndu-și propria viziune asupra termenului, autorul încearcă—de fapt—să construiască o definiție a acestuia.

(1) *Ich nehme den Begriff der Lebensweisheit hier gänzlich im immanenten Sinne, nämlich in dem der Kunst, das Leben möglichst angenehm und glücklich durchzuführen, die Anleitung zu welcher auch Eudämonologie genannt werden könnte: sie wäre demnach die Anweisung zu einem glücklichen Daseyn.*

$A_{72/76}$ Inţelepciunea in viaţă o iau aici numai in inţeles imanent, cuprinzĕnd arta de a duce o viaţă pe cĕt se poate de plăcută şi fericită, a cărei teorie s'ar putè numi şi *Eudæmonologie*; ea ar fi dar invĕţătura existenţei fericite.

A_{90} Inţelepciunea vieţii o iau aici in inţelesul obicinuit al cuvĕntului fără vre o metafisică transcendentă. Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viaţă pe cît se poate de plăcută şi de fericită, a cărei teorie s'ar putè numì *Eudemonologie*: ea ar fi aşa dar călăuza existenţei fericite.

A_{12} Înţelepciunea vieţei o iau aici in înţelesul obişnuit al cuvîntului fără vreo metafizică transcendentă. Vreau să vorbesc despre arta de a duce o viaţă pe cît se poate de plăcută şi de fericită, a cărei teorie s-ar putea numi *eudemonologie*: ea ar fi aşadar călăuza existenţei fericite.

O examinare rapidă a celor trei variante de traducere ale frazei (1) ne conduce către observația că A_{90} și A_{12} sînt identice, cu excepția unor mici modificări datorate procesului de căutare a unui sistem unanim acceptat al ortografiei. Rapid detectabilă este, de asemenea, și instabilitatea ortografică a substantivului *Eudæmonologie*. Inițial, în $A_{72/76}$, Titu Maiorescu transferă direct acest cuvînt în limba română, fără a-i modifica nici măcar ortografia (provenită din limba latină). Apoi, din dorința evidentă de a româniza acest neologism, măcar din punct de vedere formal, îl trece succesiv prin formele *Eudemonologie* (în A_{90}) și *eudemonologie* (în A_{12}).

Prima variantă de traducere ($A_{72/76}$) urmărește exact, din punct de vedere sintactic, organizarea textului original. Acesta include o propoziție finită principală complexă (constituită în jurul predicatului *nehme*), o subordonată relativă (organizată în jurul formei verbale finite *genannt werden könnte*) și o propoziție principală (construită cu conjunctivul *wäre*). Aceasta din urmă este izolată de propoziția anterioară prin punctuație (prin semnul grafic 'două puncte'). Traducerea în limba română consemnează, ca echivalenți pentru predicatele de mai sus, următoarele forme: [*o*] *iau*, *s'ar putè numi*, repectiv *ar fi*.

În variantele ulterioare (A_{90} și A_{12}), traducătorul reorganizează textul din punct de vedere sintactic, motivul fiind adjectivul german *immanent*, din sintagma *im immanenten Sinne*. În fapt, Titu Maiorescu renunță la traducerea literală a germanului *immanent* și procedează la înlocuirea neologismului *imanent* cu o parafrază:

> [înțelesul] obișnuit [al cuvîntului] fără vreo metafizică transcendentă.

Renunțarea la neologism determină, deci, o traducere prin parafrazare și, în consecință, o reorganizare sintactică a textului, prin fragmentarea propoziției inițiale, impusă de suplimentarea numărului de cuvinte din enunțul inițial și de evitarea unei sintaxe încărcate. Traducerea fragmentului următor—care, în textul original, începe cu adverbul *nämlich*—este reluată într-o frază nouă, care începe cu construcția „vreau sa vorbesc despre [...]". Această sintagmă, și în special asocierea verbului *a vorbi* cu prepoziția *despre*, păstrează semantica adverbului german *nämlich*, care servește introducerii unei aserțiuni explicative și care poate fi echivalat în românește prin *adică* sau „mai exact (spus)". În prima variantă de traducere, Titu Maiorescu a ales drept corespondent—într-un mod destul de nefericit, credem noi—gerunziul *cuprinzĕnd*, respectînd astfel sintactica originală în detrimentul claritățiі mesajului din limba română. O variantă care ar conserva fidelitatea față de conținut, dar și pe cea față de formă, în aceeași măsură, ar putea fi cea în care s-ar utiliza chiar adverbul apozitiv *adică*, intenția fiind aceeași cu cea din textul original, și anume, explicarea anaforică a sintagmei „în înțeles imanent" (*im immanenten Sinne*):

> [Înțelepciunea în viață o iau aici numai] în înțeles imanent, adică în acela al artei de a duce o viață [...].

Din punct de vedere lexical, tot prima variantă de traducere ($A_{72/76}$) este cea care respectă, cu mici excepții, schema textului original. Excepția cea mai importantă—care se conservă, de altfel, și în variantele ulterioare—este reprezentată de faptul că Titu Maiorescu renunță la traducerea substantivului *Begriff* (rom.: *noțiune*, *idee*, *termen*, *concept*), care, în textul original, este un centru de grup nominal (*den Begriff der Lebensweisheit* → rom. *conceptul de înțelepciune în viață*). Astfel, traducătorul decide să introducă cititorului direct noțiunea de *Lebensweisheit*, căreia îi păstrează aceeași funcție sintactică de complement direct, pe care a avut-o întregul grup nominal din textul original. Renunțarea la traducerea centrului *Begriff* intensifică importanța elementului în discuție, adică a compusului german *Lebensweisheit*, care era, inițial, doar un element modificator (prin restricție) al centrului de grup și, deci, subordonat al acestuia. În traducerea românească, el devine nu doar independent, ci și tematizat, ceea ce îi acordă—pe bună dreptate!—importanța presupusă de însuși titlul lucrării.

O altă deosebire față de textul german, în ceea ce privește schema lexicală a traducerii românești, opțiune care se conservă, de asemenea, în toate cele trei variante analizate aici, este lipsa corespondentului pentru pronumele personal *ich*, cu care A. Schopenhauer își deschide expunerea. Cauzele acestei omisiuni rezidă, pe de o parte, în decizia traducătorului de a tematiza complementul direct *Lebensweisheit* (devenit „înțelepciunea în viață", respectiv, „înțelepciunea vieții"). Traducătorul realizează acest lucru prin modificarea topicii naturale a limbii române, care ar fi impus ca obiectul direct să fie așezat imediat după verb. Pe de altă parte, sintaxa limbii române permite ca pronumele personal *eu*, cu funcție de subiect, să rămînă neexprimat, fiind recuperat în totalitate din flexiunea verbală. Din punct de vedere pragmatico-semantic, utilizarea topicii naturale din limba germană îl ajută pe A. Schopenhauer să sugereze importanța pe care autorul însuși o acordă propriului mod de a gîndi și de a opera cu concepte filozofice. Așadar, în textul-sursă, accentul este plasat pe individualitatea autorului, în timp ce, în textul-țintă (în toate variantele lui), atenția se focalizează pe sintagma care exprimă tema lucrării, și care este inclusă—de altfel—și în titlul acesteia. Dacă traducătorul ar fi păstrat în limba română topica germană și și-ar fi început enunțul cu pronumele *eu*, atunci ar fi rezultat o accentuare vădită a acestuia, accentuare care este doar sugerată de autorul textului-sursă, nicidecum evidențiată. Totuși, considerăm că varianta aleasă de Titu Maiorescu drept definitivă nu contravine prea mult intenționalității textului original și, în plus, respectă sintaxa și

stilistica limbii române, nu numai din acel moment al stadiului de dezvoltare al ei, ci și din momentul actual.

Tot din punct de vedere lexical, este de remarcat efortul lui Titu Maiorescu de a găsi cel mai potrivit corespondent pentru substantivul german *Anweisung*, pentru care, în $A_{72/76}$, utilizează un derivat al unui cuvînt moștenit din latină, și anume *invĕțătura*. În variantele ulterioare, învățatul junimist retraduce același cuvînt prin *călăuza*, un termen provenit din limba turcă. Decizia retraducerii ar putea proveni din faptul că derivatul *învățătură* i se va fi părut mai general sau mai vag decît *călăuza*, acesta din urmă sugerînd punctual ideea de 'conducere spre o idee', 'spre un țel'.

Ca orice traducător, Titu Maiorescu a avut de înfruntat problema definițiilor. Orice definiție este dificilă prin natura sa, dar cînd se definesc concepte abstracte, tipice limbajului filozofic, gradul de dificultate crește enorm. Or, aici ne aflăm la începutul textului, adică în pasajul în care autorul simte nevoia să-și clarifice conceptele cu care operează.

(2) *Dieses nun wieder ließe sich allenfalls definiren als ein solches, welches, rein objektiv betrachtet, oder vielmehr (da es hier auf ein subjektives Urtheil ankommt) bei kalter und reiflicher Ueberlegung, dem Nichtseyn entschieden vorzuziehn wäre.*

$A_{72/76}$ Aceasta ănsĕ s'ar putè earăși definì ca o existență, care privită in sine insăș, sau mai bine privită in noi (căci aici judecata subjectivă trebue să hotărească) cu reflecție rece și matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenței.

A_{90} Aceasta insĕ s'ar putè earăși definì ca o existență, care privită in sine insăș sau mai bine privită in noi (căci aici judecata noastră personală trebue să hotărască) cu mintea rece și matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenței.

A_{12} Aceasta însă s-ar putea iarăși defini ca o existență, care privită in sine insași, sau mai bine privită in noi (căci aici judecata noastră personală trebue să hotărască) cu mintea rece și matură, ar fi de sigur preferabilă neexistenței.

Variantele A_{90} și A_{12} sînt, de asemenea, relativ identice (cu micile modificări ortografice inerente), iar organizarea sintactică este aceeași cu cea din original, în toate cele trei variante de traducere analizate.

În fraza anterioară (1), pasivul german *genannt werden könnte* a fost tradus de T. Maiorescu prin „s-ar putea numi". Așadar, a fost utilizată forma de pasiv, construită cu pronumele reflexiv *se*, ceea ce constituie o alegere foarte potrivită, întrucît această formă de pasiv este preferabilă în textele tehnice și în cele științifice (Engel *et al.*, 1993, p. 397).

În fraza de față (2), aceeași construcție cu reflexivul *se* este utilizată pentru o altă formă de pasivizare din limba germană, și anume, cea care folosește verbul *lassen* cu sens impersonal și reflexiv[7].

În textul original, verbul *lassen* a fost utilizat la modul conjunctiv (*ließe*), formă a cărei încărcătura semantică a fost preluată, în românește, de modalul *a putea*. În fapt, originalul nu exprimă ideea de 'potențialitate', ci pe aceea de 'posibilitate': cum este posibil / am putea defini un concept aflat în discuție. Așadar, opțiunea lui T. Maiorescu de a introduce un verb modal suplimentar în versiunea românească, pentru a acoperi un sens al verbului original, care ar fi rămas—altfel—neacoperit, pare perfect îndreptățită.

În ceea ce privește perechea de termeni *objektiv* / *subjektiv* din textul original, este evident că traducătorul a întîmpinat o serie de dificultăți în luarea unei decizii referitoare la transpunerea celor două cuvinte germane în românește. Pentru adverbul *objektiv*, care apare în sintagma *„(rein) objektiv (betrachtet)"*, traducătorul evită transpunerea directă a termenului în discuție și procedează la o adaptare a acestuia. Astfel, în toate cele trei variante de traducere, amintita sintagmă devine: „(privită) în sine însăși". Cel de-al doilea membru al relației, adjectivul *subjektiv*, este tradus literal doar în prima variantă de traducere (în $A_{72/76}$), unde apare sub forma *subjectivă*, însă nici aici Titu Maiorescu nu este totalmente satisfăcut

[7] Trecerea la diateza pasivă cu ajutorul impersonalului reflexiv al verbului german *lassen* are drept corespondent în limba română, în mod prescriptiv, o construcție activă cu reflexivul *se* (Engel *et al.*, 1993, p. 411), construcție aleasă și de Titu Maiorescu pentru traducerea sa.

de această echivalare, astfel încît recurge la o adăugare explicativă, deci la o supra-traducere. În acest sens, traducătorul introduce—puțin mai devreme în frază—sintagma „privită în noi", care nu există în textul original, preluînd forma de exprimare utilizată pentru echivalarea adverbului *objektiv* și punînd, astfel, cei doi termeni într-o relație de corespondență. Sintetizînd, în varianta de traducere $A_{72/76}$, cei doi termeni germani discutați apar echivalați în românește în felul următor:

- *objektiv* → (privită) în sine însăși
- *subjektiv* → (privită) în noi + (judecata) subiectivă

În variantele ulterioare (A_{90} și A_{12}), neologismul *subjectivă* este înlăturat total din text, fiind înlocuit de două adjective (*noastră* și *personală*), sintagma corespunzătoare devenind „(judecata) noastră personală".

Această manieră de a traduce prin evitarea transpunerii literale a unui cuvînt este aplicată de Titu Maiorescu în special în situațiile în care se impune inserarea în text a neologismelor provenite din limba latină, învățatul junimist considerînd, așa cum am mai arătat anterior, că acestea nu sînt absolut necesare, atît timp cît există variante autohtone de echivalare. După părerea noastră, însă, evitarea utilizării acestor neologisme îngreunează receptarea mesajului conținut în textul original de către cititorul actual, cu toate că intenția traducătorului a fost, în mod evident, să găsească un mod de comunicare apropiat de vorbitorii de rînd ai limbii române de la momentul realizării traducerii (sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea).

În același sens, al preîntîmpinării apariției unor neclarități în procesul de receptare, T. Maiorescu decide să renunțe la echivalarea în românește a unui pronume demonstrativ, alegînd să insereze, în textul său, substantivul la care se referă demonstrativul respectiv. Astfel, substantivul *Daseyn*, menționat în fraza (1) a textului original, este substituit în fraza (2) de locuțiunea demonstrativă *ein solches*, care se află în corespondență și cu demonstrativul *dieses* din același enunț. Corelația acestor două pronume demonstrative cu substantivul menționat este foarte clară în textul-sursă, deoarece ambele poartă marca neutrului, prin terminația *–(e)s*, iar singurul substantiv neutru anterior, la care aceste demonstrative ar fi putut face referire, este cel pe care l-am menționat. În limba română, corespondentul lui *Daseyn* este substantivul feminin 'existență'. Dacă traducătorul ar fi urmat neabătut schema textului original (2), ar fi rezultat o exprimare de tipul:

> Aceasta s-ar putea iarăși defini ca una, care [...]

În acest moment, cititorul va încerca să descifreze mecanismul anaforic, căutînd corelatul pronumelui *una* în enunțul anterior, unde va găsi nu mai puțin de șase substantive feminine (*existenței*, *călăuza*, *eudemonologie*, *teorie*, *viață* și *artă*). Introducerea în discurs a substantivului nu este deloc o alegere nefericită a traducătorului, ci, dimpotrivă, concretizează referința și dezambiguizează mesajul, fără să-l îngreuneze prin repetiții deranjante.

O altă dificultate de traducere o constituie transpunerea substantivului postverbal *Ueberlegung*, pentru care orice dicționar bilingv returnează echivalente ca *reflecție*, *reflectare*, *cugetare* sau *chibzuială* (cf. DGR, *s.v. Überlegung*). Primul termen din această serie este și cel utilizat de T. Maiorescu, în varianta inițială ($A_{72/76}$). În variantele ulterioare, însă, corespondentul utilizat de învățatul junimist este substantivul *minte*, care nu se regăsește în seria sus-menționată. Este evident că decizia de retraducere provine dintr-o nemulțumire a traducătorului și, în acest caz, ca în multe altele, ni se pare binevenită. Nemulțumirea traducătorului T. Maiorescu a fost provocată, pe de o parte, de suprapunerea semantică dintre verbul „a privi ceva", aici cu sensul 'a reflecta la ceva', și substantivul *reflecție*. Pe de altă parte, contextul unei expresii ca „(a privi ceva) cu mintea rece și matură", pe care traducătorul o introduce în A_{90}, implică tocmai modalitatea de a considera ceva (sau, altfel spus, de a reflecta la ceva) cu obiectivitate și bazîndu-te pe o anumită experiență de viață, ceea ce reprezintă cu exactitate sensul ideii expuse în textul original.

Urmează o înlănțuire de enunțuri cu caracter explicativ, obișnuite în operația de clarificare suplimentară a conceptelor operaționale. Fraza care urmează ne oferă prilejul de a vedea cum se face transferul de la abstract la concret, în discursul filozofic.

(3) *Aus diesem Begriffe desselben folgt, daß wir daran hiengen seiner selbst wegen, nicht aber bloß aus Furcht vor dem Tode; und hieraus wieder, daß wir es von endloser Dauer sehn möchten.*

$A_{72/76}$ Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea insași, nu numai de frica morții; și din aceasta earăși, că am dorì să o vedem de o durată nesfîrșită.

A_{90} Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea insăș, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăș, că am dorì să o vedem nesfîrșit de lungă.

A_{12} Din acest înțeles al ei urmează, că am iubì-o pentru ea însăși, nu numai de frica morții; și din aceasta iarăși, că am dorì să o vedem nesfîrșit de lungă.

Traducerea, în toate cele trei versiuni ale ei, urmează schema lexicală și sintactică a textului original, cu toate că expresia cu care începe fraza (3), și anume, *Aus diesem Begriff desselben*, pune la încercare, încă o dată, abilitățile de traducător ale lui Titu Maiorescu. Ne reamintim că, în transpunerea românească a enunțului (1), termenul *Begriff* fusese eludat complet. De această dată, el nu mai poate fi evitat și este echivalat prin substantivul *înțeles*. Această corespondență între cele două cuvinte nu se regăsește ca atare printre opțiunile oferite de dicționarele bilingve actuale, dar acoperă, după părerea noastră, acea zonă semantică a înțelegerii conceptelor, implicată de expresii de tipul:

germ. *schwer/langsam vom Begriff sein* – rom. *a fi încet/repede la minte*, *a pricepe cu greutate/cu ușurință*.

De altfel, verbul *begreifen*, din care provine acest substantiv, are drept sinonim pe *verstehen*, care înseamnă, fără echivoc, 'a înțelege', ceea ce validează, o dată în plus, decizia traducătorului.

Precum am mai precizat aici, Titu Maiorescu a recurs, pe o scară destul de largă, la traducerea literală, lucru vizibil cu precădere în varianta $A_{72/76}$. Acesta este și cazul a două expresii din enunțul de față: *und hieraus wieder* („din aceasta iarăși") și *von endloser Dauer* („de o durată nesfîrșită"). Începînd cu varianta A_{90}, unele dintre transpunerile literale au beneficiat de o retraducere prin rafinare stilistică, în raport cu limba română. Astfel, cea de-a doua expresie din exemplul de mai sus a devenit „nesfîrșit de lungă", care—prin utilizarea unui adverb adjectival (*lungă*) împreună cu a unui modificator adverbial pentru exprimarea gradului superlativ (*nesfîrșit de*)—păstrează sensul originalului și constituie, totodată, o realizare mai fericită a circumstanțialului pentru predicatul *să o vedem*. Oricum, observăm că rezultatul final nu este o concretizare a explicației, ci doar o parafrazare definitorie mai accesibilă.

În construcția *wir hiengen daran*, Arthur Schopenhauer folosește conjunctivul verbului *anhängen*, în timp ce Titu Maiorescu alege să utilizeze varianta *am iubi-o*. Modul condițional-optativ al verbului din versiunea românească constituie o alegere îndreptățită a traducătorului, dacă ținem cont de posibilitățile limitate de traducere în românește a modului *Konjunktiv* german. Ceea ce ne reține atenția, însă, este alegerea verbului românesc *a iubi* drept corespondent al germanului *anhängen*. Dicționarele bilingve consemnează pentru acesta din urmă sensuri precum: 'a atîrna', 'a suspenda', 'a agăța', 'a atașa', dar și o utilizare metaforică, de tipul *Ich hänge an dir* (rom.: *te iubesc*, *țin la tine*, *sînt dependent de tine* etc.) (cf. DGR, *s.v. anhängen*). Titu Maiorescu a remarcat imediat valoarea metaforică pe care autorul originalului a atribuit-o verbului utilizat în această construcție, selectînd pentru acesta sensul metaforic 'a atașa', care implică sentimentul față de un obiect concret sau abstract.

În unele secvențe explicative, Arthur Schopenhauer își pune sub semnul întrebării unele aspecte ale sistemului său filozofic, dar numai în plan retoric, căci revine repede cu decizia luată. Traducerea trebuie să rezolve acest conflict între îndoială (aparentă) și decizie (reală).

(4) *Ob nun das menschliche Leben dem Begriff eines solchen Daseyns entspreche, oder auch nur entsprechen könne, ist eine Frage, welche bekanntlich meine Philosophie verneint; während die Eudämonologie die Bejahung derselben voraussetzt.*

$A_{72/76}$ De corespunde viața omenească unei asemene existenți sau de ar putè vre-odată să-i corespundă, este o intrebare, la care filosofia mea, după cum se știe, respunde negativ; pe când Eudæmonologia presupune un respuns afirmativ.

A_{90} De se potrivește viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putè vre-o dată să se potrivească, este o intrebare, la care filosofia mea, după cum se știe, respunde negativ; pe cînd Eudemonologia presupune un respuns afirmativ.

A_{12} De se potriveste viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putea să se potrivească vreodată, este o întrebare, la care filozofia mea, precum se știe, răspunde negativ; pe cînd eudemonologia presupune un răspuns afirmativ.

Pentru verbul *entsprechen*, Titu Maiorescu alege, în varianta $A_{72/76}$, echivalentul *a corespunde*, provenit din franceză (*correspondre*), unde fusese împrumutat din latina medievală (cf. LAROUSSE, *s.v. correspondre*). Această opțiune de traducere poate fi considerată rapidă și naturală, deoarece ambele verbe au aceeași valență sintactică, restricționînd la cazul dativ substantivele sau pronumele cu care se pot combina. În variantele ulterioare, traducătorul reconsideră echivalentul românesc al lui *entsprechen* și îl înlocuiește cu reflexivul *a se potrivi*, un verb de origine slavă, pe care îl consideră—probabil—mai împămîntenit în limbajul cititorilor de la sfîrșitul secolului al XIX-lea. În ambele cazuri, însă, corespondentul românesc nu are cum să acopere marca pe care o poartă verbul german, și anume, aceea a cazului denumit, în limba germană, *Konjunktiv I* (care nu are echivalent în limba română și care nu trebuie confundat cu conjunctivul românesc). Atunci cînd nu marchează vorbirea indirectă, utilizarea acestui caz semnalează—ca în cazul de față—irealitatea unei stări de fapt. Într-adevăr, atitudinea filozofului german este una de neîncredere față de adevărul acelei stări de fapt, căci, după cum însuși precizează, A. Schopenhauer—sau, mai degrabă, filozofia lui—neagă ipoteza expusă în construcția cu *ob... + Konjunktiv I*. Rezolvarea pe care o propune Titu Maiorescu este introducerea adverbului *vreodată*, a cărui încărcătură semantică, aceea de timp indefinit, reușește să transfere versiunii românești o parte din îndoiala care fusese realizată semantic, în original, prin modul verbal:

$A_{72/76}$: De corespunde viața omenească unei asemene existenți sau de ar putè vre-odată să-i corespundă ...

A_{90}: De se potrivește viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putè vre-o dată să se potrivească ...

A_{12}: De se potriveste viața omenească cu o asemenea existență sau de ar putea să se potrivească vreodată.

Din așezarea în paralel a celor trei variante ale versiunii românești, observăm că adverbul *vreodată* a fost, inițial, plasat între modalul *ar putea* și conjunctivul *să corespundă*, respectiv *să se potrivească* (vezi $A_{72/76}$, respectiv A_{90}). Aceasta este topica normală pentru limba germană, unde se impune ca verbul a cărui acțiune este modalizată să ocupe ultimul loc în propoziție. În A_{12}, adverbul este deplasat spre imediata vecinătate a modalului *ar putea*, în conformitate cu norma topicii limbii române.

Traducătorul rămîne consecvent intenției sale de a ușura înțelegerea textului de către cititorii români și evită, și de această dată, traducerea termenului *Begriff* din sintagma *dem Begriff eines solchen Daseyns*, pe care o echivalează, în A_{90}, cu un complement indirect exprimat printr-un grup nominal în dativ („unei asemenea existenți"), respectiv, cu un complement prepozițional care include un grup nominal în acuzativ („cu o asemenea existență"), în A_{12}. Așadar, renunțînd la centrul grupului nominal din sintagma originală, traducătorul asimilează—de fapt—conceptul de existență existenței însăși, ceea ce constituie o oarecare îndepărtare față de textul-sursă. Dacă, însă, s-ar fi procedat la o traducere literală, textul românesc ar fi conținut mai mult de două substantive (grupuri nominale) implicate în relația biunivocă de corespondență reclamată de verb, ceea ce ar fi îngreunat perceperea mesajului.

Adverbul german *bekanntlich*, plasat de Arthur Schopenhauer în imediata vecinătate a grupului nominal *meine Philosophie*, induce ideea că cititorii *Aforismelor* ar fi fost deja familiarizați cu opera filozofului german, ceea ce nu corespunde—în fapt—realității. După cum am arătat în introducerea prezentei lucrări, istoricii literari și biografii lui Arthur Schopenhauer consemnează faptul că publicul vremii și-a îndreptat

atenția către opera sa filozofică abia după ce *Aforismele* au repurtat un succes de public. Avem, aici, de-a face cu încă o dovadă a încrederii lui Arthur Schopenhauer în propriul său sistem filozofic și, mai mult, cu o oarecare undă de infatuare a unui autor care presupune că cititorii săi îi cunosc, în esență, opera anterioară. În românește, acest adverb a fost echivalat cu o locuțiune verbală, în toate cele trei variante ale versiunii traduse. În $A_{72/76}$, T. Maiorescu alege expresia „după cum se știe", cu rol de conector pragmatic metadiscursiv. Revizuirea traducerii, prilejuită de publicarea în volum a *Aforismelor*, în 1890, nu produce nici o modificare a acestei expresii, pentru ca varianta finală, A_{12}, să înregistreze o altă formă, și anume, „precum se știe". Aceasta este una dintre puținele ocazii în care putem observa diferențe, deși minore, între variantele A_{90} și A_{12}.

Această frază (4) este prima dintr-o serie de precizări care va continua pînă la sfîrșitul acestui mic capitol introductiv, precizări prin care Arthur Schopenhauer operează o distincție clară între eudemonologie, pe de o parte, care constituie—de fapt—tema scrierii sale, și sistemul filozofic elaborat de autor anterior acestei scrieri, pe de altă parte. Autorul stabilește aici limitele abordării filozofice pe care o va întreprinde în lucrarea sa, delimitînd-o strict de opera sa anterioară, mai mult, punînd-o într-o oarecare opoziție cu aceasta. Acest conflict între cele două abordări este reflectat de opoziția dintre două grupuri verbale antonimice: *(die Frage) verneinen* și *die Bejahung voraussetzen*. Pentru traducerea verbului german tranzitiv *verneinen*, Titu Maiorescu evită echivalarea directă cu un neologism provenit din latină (*a nega*) și recurge la locuțiunea verbală *a răspunde negativ*. Decizia aceasta provine, probabil, din faptul că utilizarea corespondentului direct al lui *verneinen* în acest context ('a nega o întrebare') modifică înțelesul din original și poate conduce către ideea (falsă) de contestare a utilității sau a legitimității întrebării respective.

Antonimul direct al verbului *verneinen* ar fi tranzitivul *bejahen*, însă autorul originalului recurge și el la o parafrază verbală, care include substantivarea tranzitivului respectiv: *die Bejahung voraussetzen*. În românește, verbul *voraussetzen* din parafraza verbală va fi tradus literal, prin corespondentul *a presupune*, în timp ce obiectul direct, grupul nominal *die Bejahung derselben*, va fi concretizat tot printr-un grup nominal („un răspuns afirmativ"), care acoperă, ca sens, doar substantivul *die Bejahung*. Observăm, deci, că T. Maiorescu omite traducerea pronumelui *derselben*, care are drept referent substantivul *die Frage*, iar acest lucru nu îl face din neatenție, ci cu intenția vădită de a nu îngreuna inutil sintaxa frazei românești, prin introducerea unui mesaj redundant: „un răspuns afirmativ (*la aceasta)".

După ce pune în opoziție, în plan retoric, eudemonologia față de propriul său sistem filozofic, precum aminteam mai sus, Arthur Schopenhauer nu uită ca în fraza imediat următoare să motiveze—deși relativ lapidar—acest demers:

(5) *Diese nämlich beruht auf dem angeborenen Irrthum, dessen Rüge das 49. Kapitel im 2. Bande meines Hauptwerks eröffnet.*

$A_{72/76}$ Căci aceasta se intemeiază tocmai pe eroarea innăscută, cu a cărei critică incepe capitolul 49 in volumul al 2-le al opului meu principal[*)]
[*)] Opul principal, in care se cuprinde filosofia lui Schopenhauer e *die Welt als Wile und Vorstellung* (lumea ca voința și idee). T.]

A_{90} Căci aceasta se intemeiază tocmai pe eroarea innăscută, cu a cărei critică incepe capitolul 49 din volumul al 2-lea al opului meu principal[*)]
[*)] Opul principal, care cuprinde doctrina lui Schopenhauer e *die Welt als Wile und Vorstellung* (lumea ca voința și ca representare). Traducere franceză de d. I.A. Cantacuzin (*Le monde comme volonté et comme représentation*. 2 vol. Bucarest, Socec, 1886). Trad.]

A_{12} Căci aceasta se întemeiază tocmai pe eroarea înnăscută, cu a cărei critică incepe *capitolul* 49 din volumul al 2-lea al operei mele principale[*)]
[*)] Opera principala care cuprinde doctrina lui Schopenhauer, e *die Welt als Wile und Vorstellung* (*Lumea ca voință și reprezentare*). Traducere franceză de d. I.A. Cantacuzin (*Le monde comme volonté et comme représentation*. 2 vol. Bucarest, Socec, 1886). (Nota trad.)]

Arthur Schopenhauer ne indică faptul că această frază reprezintă, din punct de vedere pragmatic, o explicație sau o justificare a demersului de care aminteam mai sus, prin utilizarea adverbului *nämlich*. Acesta, în poziție postpusă, poate fi echivalat cu conjuncția *denn* ('căci', 'pentru că', cf. DUDEN, *s.v. denn*). După cum era de așteptat, Titu Maiorescu își începe fraza cu conjuncția „căci", pe care o așează, conform normelor limbii române, la începutul propoziției explicative, pentru a exprima „motivul unei afirmațiuni" (Șăineanu, 1908, p. 88).

Textul fragmentul original începe cu pronumele demonstrativ *diese*, al cărui referent trebuie să fie un substantiv feminin, singular. Pluralul iese din discuție datorită mărcii enclitice de singular a verbului predicativ. Operațiunea de stabilizare a sensului acestui pronume nu este deloc facilă, deoarece contextul lingvistic precedent implică mai multe substantive feminine, pe care le enumerăm aici, în ordinea inversă a incidenței în fraza precedentă, deci în ordinea logică a căutării: (*die*) *Bejahung*, (*die*) *Eudämonologie*, (*meine*) *Philosophie*, (*eine*) *Frage*. Luînd în considerare logica pragmatico-textuală, pe de o parte, rezultă că probabilitatea cea mai mare ar fi aceea, ca referința să fi fost făcută la cel mai apropiat dintre substantivele existente în fraza precedentă, adică la primul din enumerarea noastră: (*die*) *Bejahung*. Nu trebuie să uităm, însă, că acestuia îi corespunde, în traducerea românească, masculinul „un răspuns", al cărui corespondent pronominal ar fi *acesta*, și nicidecum *aceasta*, cum a tradus T. Maiorescu. Pe de altă parte, dacă ținem cont de faptul că acest substantiv este inclus, ca obiect direct, într-un grup verbal, și anume, *die Bejahung derselben voraussetzt*, atunci rezultă că referentul demonstrativului *diese* trebuie să fie următorul substantiv feminin, și anume, (*die*) *Eudämonologie*, ceea ce corespunde și logicii textuale (în românește, echivalentul acestui substantiv feminin este preluat prin împrumut direct, 'eudemonologie', deci corespondentul pronominal este *aceasta*), și celei situaționale (avem de-a face cu un fragment alcătuit din mai multe fraze care au ca temă eudemonologia, deci este firesc ca referenții aflați în cazul nominativ să corespundă acestui substantiv).

În fraza aflată în discuție există un cuvînt-cheie, *Irrthum* ('greșeală', 'eroare'), pe care Titu Maiorescu îl traduce ca atare (*eroare*), în toate variantele versiunii românești. Acest cuvînt se înscrie în critica pe care A. Schopenhauer o operează asupra teoriei eudemonologiei și semnalează, din punctul de vedere al filozofului german, caducitatea fundamentului pe care se bazează conceptele filozofice care aparțin acestei teorii și cu care va opera în scrierea sa. Grupul nominal, al cărui centru este acest substantiv, include adjectivul *angeboren*, pe care T. Maiorescu îl echivalează, în toate cele trei variante de traducere discutate aici, prin adjectivul *înnăscută*. La vremea respectivă, *înnăscut* însemna 'adus odată cu nașterea' (Șăineanu, 1908, p. 329). Acum, un sinonim notat de toate dicționarele contemporane este *congenital*, ceea ce nu mai corespunde mesajului inițial. Pentru cititorul actual, un echivalent mai potrivit pentru receptarea corectă a mesajului din textul-sursă ar fi adjectivul *inerent*.

Cele trei variante ale versiunii românești ale frazei discutate aici sînt identice, cu excepția unui substantiv, și anume *opul*, care devine *opera* abia în traducerea definitivă, cea din 1912, în conformitate cu evoluția limbajului filozofic românesc. Acest substantiv este preluat și în nota de subsol, a traducătorului, care este o notă explicativă, referitoare la lucrarea principală a lui A. Schopenhauer, la care autorul face referire în text, sub forma *mein Hauptwerk*, deci nenumind-o ca atare. Știind că elaborează o primă traducere în limba română din opera marelui filozof german, Titu Maiorescu simte nevoia să menționeze, pentru cititorii români, titlul acestei lucrări și, de asemenea, să ofere, începînd cu varianta A_{90}, coordonatele complete ale traducerii acesteia în limba franceză[8], singura accesibilă publicului românesc, exceptînd originalul.

Analizînd nota de subsol observăm diferențe de traducere datorate strict evoluției limbii române din acea vreme. Astfel, începînd deja cu varianta din 1890, apare formularea „care cuprinde" în loc de „in care se cuprinde" din $A_{72/76}$, transformarea reflexivului în tranzitiv ușurînd, în mod evident, sintaxa frazei. Evoluția metalimbajului filozofic este, de asemenea, sesizabilă în faptul că T. Maiorescu, referindu-se la sistemul filozofic al lui A. Schopenhauer cuprins în lucrarea amintită, notează inițial „filosofia lui Schopenhauer", pentru ca, în variantele ulterioare să revină cu substantivul *doctrina*. Demersul său este

[8] După cum se știe, Titu Maiorescu a contribuit la traducerea acestei opere importante, susținându-l—moralicește, mai cu seamă—pe traducător. A se vedea, în acest sens Maiorescu (1939, p. 345–346) și Rădulescu-Pogoneanu (1939, p. IX).

o încercare de a restrînge sensurile cuvîntului *filozofie* la doar unul: 'sistemă particulară a unui filozof', renunțînd la sensurile mai generale, de 'știință [...] care interpretează și reflectă realitatea' sau 'concepție generală despre lume și viață' (Șăineanu, 1908, p. 251). Titlul lucrării principale a lui A. Schopenhauer este tradus inițial prin „lumea ca voință și idee". În A_{90} apare formula „lumea ca voință și ca representare", în timp ce, în varianta finală A_{12}, apare formula care a rămas definitivă pînă astăzi, și anume, „Lumea ca voință și reprezentare". În plus, apar diferențe în ceea ce privește înregistrarea *addendum*-ului explicativ ca notă a traducătorului. În $A_{72/76}$ apare notația „T.", în A_{90}, T. Maiorescu notează „Trad.", pentru ca, abia în A_{12} să apară formula utilizată și astăzi, „(Nota trad.)".

*

În cea de-a doua parte a lucrării de față, vom continua analiza pragmalingvistică a fragmentului de text supus cercetării și vom prezenta, de asemenea, concluziile acestei cercetări.

Bibliografie

Admoni, W. G. (1987). *Die Entwicklung des Satzbaus der deutschen Literatursprache im 19. und 20. Jahrhundert*, Berlin.

Bârlea, P. Gh. (2013). *Titu Maiorescu și sistemul ortografic al limbii române*, în: Cap-Bun, M. & Nicolae F. (eds.). *Junimea și impactul ei după 150 de ani*, Editura Universitară, București, p. 9–32.

Blaga, Lucian. (1996). *Gândirea românească în Transilvania în sec. al XVIII-lea*, Editura Științifică, București.

DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Academia Română, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2012.

DGR = *Dicționar german-român*, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" al Academiei Române, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

DUDEN = *Deutsches Universalwörterbuch*, 3., neu berbeitete und erweiterte Auflage, Dudenverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich, 1996.

Engel, U., Isbășescu, M., Stănescu, S. & Nicolae, O. (1993). *Kontrastive Grammatik Deutsch–Rumänisch*, Julius Groos Verlag, Heidelberg.

Filimon-Stoicescu, D. (1969). *Notă asupra ediției*, în: Schopenhauer, 1969, p. XLIII–XLVI.

Frauenstädt, J. (Hrsg.) (1891). *Arthur Schopenhauer's Sämmtliche Werke*, 2. aufl. Neue Ausg., Fünfter Band. F. A. Brockhaus, Leipzig, p. 331–530.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.) (2010). *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București.

Haack, H.-P. & Haack, C. (eds.) (2013). *Schopenhauer: Aphorismen zur Lebensweisheit*, Antiquariat und Verlag Dr. Haack, Leipzig.

LAROUSSE = *Dictionnaire de français* (Larousse), [online].

Maiorescu, T. (1890). *Prefața traducătorului*, în Schopenhauer, 1890, p. VIII–IX.

Maiorescu, T. (1939). *Insemnări zilnice*, publicate cu o introducere, note, facsimile și portrete de I. Rădulescu-Pogoneanu, vol. II (1881–1886), Editura Librăriei Socec & Co. S.A., București.

Maiorescu, T. (1980). *Prelegeri de filozofie*, ediție îngrijită, note și comentarii de Grigore Traian Pop și Alexandru Surdu, cuvînt înainte de G. T. Pop, Editura Scrisul Românesc, Craiova.

Rădulescu-Pogoneanu, I. (1939). *Introducere* la Maiorescu, 1939.

Ribot, Th. (1993). *Filosofia lui Schopenhauer*, traducere din limba franceză de Cornel Sterian, Editura Tehnică, București.

Rusu, L. (1969). *Studiu introductiv*, în Schopenhauer, 1969.

Safranski, R. (1998). *Schopenhauer și anii sălbatici ai filozofiei. O Biografie*, traducere din germană de Daniel Necșa, Editura Humanitas, București.

Schopenhauer, A. (1872). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, Traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul VI, nr. 8, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1876–1877). *Aforisme pentru înțelepciunea in viață*, traducere de T. Maiorescu, în „Convorbiri Literare", anul X, nr. 1–12, Tipografia Societății Junimea, Iași.

Schopenhauer, A. (1890). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.

Schopenhauer, A. (1912). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, Editura Librăriei Socecu & Comp., București.

Schopenhauer, A. (1969). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, text stabilit de Domnica Filimon-Stoicescu, studiu introductiv de prof. univ. Liviu Rusu, Editura pentru Literatură Universală, București.

Schopenhauer, A. (1978). *Gesammelte Briefe*, A. Hübscher Verlag, Bonn.

Schopenhauer, A. (1997). *Aforisme asupra înțelepciunii în viață*, traducere de Titu Maiorescu, ediție îngrijită și postfață de Teodor Vârgolici, Editura Saeculum, Editura Vestala, București.

Șăineanu, L. (1908). *Dicționar universal al limbei române*, a opta edițiune, revăzut și adăogit la Ediția VI-a, Editura „Scrisul românesc" S. A., [online].

Ungureanu, E. (2011). *Textul și –textele*, în: Parpală, E. & Popescu, C. (eds.). *Comunicare și identitate. Perspective lingvistice și culturale*, Editura Universitaria, Craiova, p. 197–223, [online].

Vârgolici, T. (1997). *Postfață* la Schopenhauer, 1997.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A36en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Cultural models of linguistic standardization[†]

Dirk Geeraerts[*]

Department of Linguistics, Catholic University of Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, PO Box 03308, B-3000 Leuven, Belgium

Article info

History:
Received February 9, 2015
Accepted September 18, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
cultural models
cognitive linguistics
psycholinguistics

Abstract

In line with well-known trends in cultural theory (see Burke *et al.*, 2000), Cognitive Linguistics has stressed the idea that we think about social reality in terms of models – 'cultural models' or 'folk theories': from Holland & Quinn (1987) over Lakoff (1996) and Palmer (1996) to Dirven *et al.* (2001a, 2001b), Cognitive linguists have demonstrated how the technical apparatus of Cognitive Linguistics can be used to analyze how our conception of social reality is shaped by underlying patterns of thought. But if language is a social and cultural reality, what are the models that shape our conception of language? Specifically, what are the models that shape our thinking about language as a social phenomenon? What are the paradigms that we use to think about language, not primarily in terms of linguistic structure (as in Reddy 1979), but in terms of linguistic variation: models about the way in which language varieties are distributed over a language community and about the way in which such distribution should be evaluated?

In this paper, I will argue that two basic models may be identified: a rationalist and a romantic one. I will chart the ways in which they interact, describe how they are transformed in the course of time, and explore how the models can be used in the analysis of actual linguistic variation.

1. Cultural models and language variation

There are two preliminary remarks that I should make in order to situate the present paper against a wider background. First, the analysis is a marginal offshoot of a more central interest in empirical methods for studying linguistic variation and change. The work that I have been doing over the last ten years or so with my research group has specifically focused on various aspects of lexical variation and change: diachronic semantics (Geeraerts, 1997), the relationship between semantic and lexical variation (Geeraerts *et al.*, 1994), and lexical variation within pluricentric languages such as Dutch (Geeraerts *et al.*, 1999). Within the latter line of research, we have been particularly concerned with the development of quantitative techniques for measuring lexical variation and processes of lexical standardization (see §4 below).

There are two ways, then, in which the present more or less essayistic paper links up with the more rigorous descriptive and methodological work that is my basic field of interest. For one thing, an investigation into linguistic usage needs to be complemented by an investigation into the way in which the users of the language perceive the actual situation. The cultural models that I will be talking about define, in a sense, basic language attitudes—and an adequate interpretation of language variation should obviously take into account language attitudes along with language behavior.

At the same time, both perspectives (the behavioral and the attitudinal) have links with Cognitive Linguistics. Whereas the attitudinal approach draws inspiration from the Cognitive Linguistic analysis of cultural models and folk theories, the descriptive approach is a further development of the Cognitive Linguistic interest in lexical-semantic variation as represented by prototype theory. Underlying the publications mentioned above is a logical line of development from semasiological prototype theory (Geeraerts,

[†]Originally published in René Dirven, Roslyn Frank and Martin Pütz (eds.), 2003, *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings*, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, p. 25–68, CrossRef.

[*]Email address: *dirk.geeraerts@arts.kuleuven.be*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

1997) to a model of lexical variation encompassing onomasiological variation (Geeraerts *et al.*, 1994), which then further broadens to the investigation of 'external', sociolectal and dialectal factors of variation (Geeraerts *et al.*, 1999).

As a second preliminary remark, is there a difference between a 'cultural model' and an ideology? It is a common idea in Cognitive Linguistics that the cultural models underlying reasoning and argumentation are to some extent idealized entities (see, for instance, the notion of ICM's or 'Idealized Cognitive Models' as introduced in Lakoff, 1987). Actually occurring phenomena and situations usually differ to a smaller or a greater extent from the models that act as cognitive reference points: the models themselves, then, are to some extent abstract, general, perhaps even simplistic, precisely because we use them to make sense of phenomena that are intrinsically more complicated.

With regard to social phenomena, this means that cultural models may turn out to be not just idealized entities, but also ideological ones. Cultural models may be ideologies in two different respects: either when their idealized character is forgotten (when the difference between the abstract model and the actual circumstances is neglected), or when they are used in a prescriptive and normative rather than a descriptive way (when they are used as models of how things should be rather than of how things are). In the latter case, an ideology is basically a guiding line for social action, a shared system of ideas for the interpretation of social reality, regardless of the researcher's evaluation of that perspective. In the former case, an ideology is always to some extent a cover-up, a semblance, a deliberate misrepresentation of the actual situation, and a description of such ideologies will of necessity have to be critical.

The distinction is of course well-known in ideology research, and there is an extensive linguistic literature probing the relationship between language and ideology. There are two basic (and to some extent overlapping) approaches here: on the one hand, all forms of critical discourse analysis, as represented by van Dijk (1998), Wodak & Meyer (2001), or Blommaert & Bulcaen (1997); and on the other, the 'ideologies of language' approach, as represented by Joseph & Taylor (1990), Woolard *et al.* (1998), and Schiffman (1996). The former approach critically analyzes any text with regard to its position in the social power play—with regard to the way, that is, in which it reproduces or counteracts existing social relations. The latter approach concentrates on how beliefs about language variation and specific linguistic varieties manifest themselves explicitly (as in language policies) or implicitly (as in educational practices), and how they interact with group identity, economic development, social mobility, political organization.

In the following pages, I will not take a critical approach, but rather start from a neutral and descriptive conception of linguistic cultural models. Rather than critically analyzing specific practices and policies as ideological, I will try to explore the underlying structure and the historical development of the competing cultural models that lie at the basis of such practices and policies as well as their critical analysis.

2. The rationalist and the romantic model

In this section, I will present the two basic cultural models that I think need to be distinguished if we want to get a grip on the logic of standardization debates: the rationalist one and the romantic one. I will present them in mutual contrast, showing how they are to a large extent each other's counterpart, and how they are dialectically related. The present section will not however exhaust the comparison between both models. In the next section, the comparison will be further expanded, leading to the identification of two historical transformations of the basic models, in the form of a *nationalist* and a *postmodern* model.

2.1. The rationalist model

So what are the characteristics that are ideally (and perhaps ideologically) attributed to standard languages? The most conspicuous feature is probably the *generality* of standard languages. Standard languages, in contrast with dialects and other restricted languages, are general in three different ways.

They are *geographically* general, in the sense that they overarch the more restricted areas of application of dialects. Further, they are *socially* general because they constitute a common language that is not the

property of a single social group but that is available to all. Finally, they are *thematically* universal in the sense that they are equipped to deal with any semantic domain or any linguistic function. More advanced domains of experience in particular (like science or high culture) fall outside the range of local dialects.

Because of their generality, standard languages have two additional features. First, they are supposed to be a *neutral* medium, with a mediating function, in an almost philosophical sense of 'mediation'. Standard languages, in fact, transcend social differences: they ensure that men and women from all walks of life and from all corners of the nation can communicate freely.

In that sense, they are a medium of *participation* and *emancipation*. Because of their neutrality and because of their functional generality, standard languages are a key to the world of learning and higher culture: functional domains par excellence for standard language use (or, reversing the perspective, functional domains that cannot be accessed on the basis of dialect knowledge alone). Perhaps even more importantly, standard languages are supposed to contribute to political participation. The possibility of free communication is a feature of a democratic political organization, in the sense of the ideal 'herrschaftsfreie Kommunikation' as described by Jürgen Habermas. If then linguistic standardization contributes to mutual understanding and free communication, it is a factor of political emancipation—just as it is a factor of social emancipation when it contributes to the spreading of culture and education. By contrast, if you believe in the beneficial effects of standardization, dialects are mere relics of an obscurantist social and political system that opposes democracy and emancipation.

In a context of postmodern ideological debunking, such a positive conception of standardization is definitely suspect, but it is crucial for my line of argumentation that at least in the context in which it originated (that of the 18th century Enlightenment), there was a genuine positive appraisal of standardization. To illustrate, let us have a look at some excerpts from reports presented to the revolutionary Convention in France. Barère (1975) puts matters as follows.

(1) Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous. (1975, p. 297)
[Citizens, the language of a free people has to be one and the same for all.]

(2) Les lumières portées à grands frais aux extrémités de la France s'éteignent en y arrivant, puisque les lois n'y sont pas entendues. (1975, p. 295)
[The *lumières*, when they are brought with great difficulty to the remote corners of France, die out when they arrive there, because the laws are not understood.]

(3) Laisser les citoyens dans l'ignorance de la langue nationale, c'est trahir la patrie; c'est laisser le torrent des lumières empoisonné ou obstrué dans son cours; c'est méconnaître les bienfaits de l'imprimerie, car chaque imprimeur est un instituteur public de langue et de législation. (1975, p. 296–297)
[To maintain the citizens in their ignorance of the national language is to betray the country. It permits the torrent of the *lumières* to be poisoned or obstructed in its course. It means disavowing the blessings of the printing press, because all publishers are public teachers of the language and the legislation.]

(4) Citoyens, les tyrans coalisés on dit: l'ignorance fut toujours notre auxiliaire le plus puissant; maintenons l'ignorance; elle fait les fanatiques, elle multiplie les contre-révolutionnaires; faisons rétrograder les Français vers la barbarie: servons-nous des peuples mal instruits ou de ceux qui parlent un idiome différent de celui de l'instruction publique. (1975, p. 291)
[Citizens, the allied tyrants have said: ignorance has always been our most powerful helper. It creates fanatics, it breeds counter-revolutionaries. Let's make sure the French degrade into barbarity: let's take advantage of the badly educated peoples or of those that speak a language that is different from that of public education.]

(5) Les habitants des campagnes n'entendent que le bas-breton; c'est avec cet instrument barbare de leurs penseés superstitieuses que les prêtres et les intrigants les tiennent sous leur empire, dirigent leurs consciences et empêchent les citoyens de connaître les lois et d'aimer la République. Vos travaux leur sont inconnus, vos efforts pour leur affranchissement sont ignorés. (1975, p. 292–293)

[The inhabitants of the countryside speak only the Breton dialect. It is with that instrument of their superstitious way of thinking that the priests and the plotters keep them under their thumb, control their minds, and prevent the citizens from knowing the laws of the Republic. Your works are unknown to them, your efforts to bring them liberty are ignored.]

The characteristics that we have attributed to standard languages (generality and communicative neutrality, emancipatory and participatory effects, opposition to obscurantism) can be easily identified in these fragments. Fragment (1) expresses the generality and uniformity of the standard language. Fragments (2) and (3) stress the emancipatory function of knowledge of the standard: citizens who only know their dialect will not understand the laws of the Republic (the assumption being, of course, that these have a liberating effect), nor will they, more generally speaking, be able to profit from the benefits brought by the printed press. Fragments (4) and (5) associate dialects more directly with counter-revolutionary obscurantism: it is suggested that priests and 'tyrants' deliberately maintain ignorance by preventing the common people from acquiring the standard language.

A similar pattern can be found in the following quotes from Grégoire (1975), who actually presents an entire educational project to the Convention to 'abolish the dialects and generalize the use of the French language'. (His notion of 'dialect' actually includes not just the dialects of French, but also the different languages spoken in the territory of France, like German in the Alsace region, Flemish in the northern area, or Breton in Brittany.)

(6) Mais au moins on peut uniformer le langage d'une grande nation, de manière que tous les citoyens qui la composent puissent sans obstacle se communiquer leurs pensées. Cette entreprise, qui ne fut pleinement exécutée chez aucun peuple, est digne du peuple français, qui centralise toutes les branches de l'organisation sociale et qui doit être jaloux de consacrer au plutôt, dans une République une et indivisible, l'usage unique et invariable de la langue et de la liberté. (1975, p. 302)

[But at least one can standardize the language of a great nation, to the extent that all its citizens can mutually communicate their thoughts unhindered. Such an enterprise, which no people has fully achieved as yet, is worthy of the French nation, which centralizes all aspects of the social organization and which must endeavour to endorse as soon as possible, in a Republic that is one and indivisible, the sole and invariable use of language and freedom.]

(7) 'Il y a dans notre langue, disait un royaliste, une hiérarchie de style, parce que les mots sont classés comme les sujets dans une monarchie'. Cet aveu est un trait de lumière pour quiconque réfléchit. En appliquant l'inégalité des styles à celle des conditions, on peut tirer des conséquences qui prouvent l'importance de mon projet dans une démocratie. (1975, p. 316)

['There is in our language, a certain royalist said, a hierarchy of styles, because the words are classified just like the citizens in a monarchy'. This confession constitutes a ray of insight for any thinking person. If we apply the inegality of the styles to the inegality of the conditions under which people live, we may come to conclusions that prove the importance of my project (*of linguistic standardization through an educational language policy*) in a democracy.]

(8) Tous les membres du souverain sont admissibles à toutes les places; il est à désirer que tous puissent successivement les remplir, et retourner à leurs professions agricoles ou mécaniques. Cet état de choses nous présente l'alternative suivante: si ces places sont occupées par des hommes incapables de s'énoncer, d'écrire dans la langue nationale, les droits des citoyens seront-ils bien garantis par des actes dont la rédaction présentera l'impropriété des termes, l'imprécision des idées, en un mot tous les symptômes de l'ignorance? Si au contraire cette ignorance exclut des places, bientôt renaîtra cette aristocratie qui jadis employait le patois pour montrer son affabilité protectrice à ceux qu'on appelait insolemment les petites gens. [...] Ainsi l'ignorance de la langue compromettrait le bonheur social ou détruirait l'égalité. (1975, p. 303)

[All members of the sovereign people are eligible for all positions. It is desirable that all may successively fill these positions, and afterwards return to their agricultural or industrial professions.

> This state of affairs yields the following alternative. If the positions are taken up by men incapable of expressing themselves or of writing in the national language, will the rights of the citizens be safeguarded by laws that are characterized by improper choice of words, by imprecise ideas, in short by all symptoms of ignorance? If on the contrary this ignorance prevents people from taking up office, then soon enough we will witness the rebirth of that aristocracy that once used the dialects to demonstrate its affability with regard to those that it insolently named 'the small people'. [...] Thus, ignorance of the language either compromises social happiness or destroys egality.]

Fragment (6) points to the communicative generality of the standard language: having a unitary language not only symbolizes the unity of the nation, but it also ensures that the citizens can freely communicate their thoughts. Fragment (7) symbolically links the absence of standardization to the pre-revolutionary situation: the existence of hierarchically ordered varieties within the language mirrors the hierarchical organization of society. Fragment (8) aptly describes the politically emancipatory function of standardization. The egalitarian ideal implies that any citizen can take part in the government of the nation; in fact, the ideal would be that all citizens successively fulfill political functions and then return to their professional environment. However, in order to be able to fulfill these functions, a thorough knowledge of the common language is necessary. People should not be prevented from taking up office by their ignorance of the language. Hence, an educational effort to ensure standardization is necessary: Grégoire is an ardent defender of the 'Ecole publique' as a standardizing force.

In §3, I will describe the transformations that the rationalist, Enlightenment ideal of standardization goes through in the course of the last two centuries. Even in its transformed shape, however, the positive evaluation of standardization refers to one or another of the features mentioned here: a neutrally mediating communicative function, and an emancipatory and participatory effect, both of these supported by an educational system geared towards the spreading of the standard language.

2.2. The romantic model

The romantic conception of standardization may be easily defined in contrast with the two dominating features of the rationalist model. First, as against the emancipatory and participatory goals of the enlightened view, a romantic view will tend to point out that standard languages are themselves instruments of oppression and exclusion. At this point, of course, the analysis of standardization takes the form of an ideological criticism: it will argue that the enlightened ideals are not often realized, and that, in fact, processes of standardization typically achieve the reverse of what they pretend to aim at. Although the term is not often used, this type of critical discourse boils down to a demonstration that linguistic standardization exemplifies what Horkheimer & Adorno (1947) called the 'Dialektik der Aufklärung'—the (negative) dialectic of Enlightenment. Horkheimer and Adorno argue that rationalist positions have a tendency to lead to their own dialectical counterpart (in the sense, for instance, in which a growing technical mastery of man over nature may lead to the destruction of the natural world).

Now, if we look back at the three types of generality that standard languages are supposed to characterize, it is easy to see that the actual realization of the ideal may tend to contradict the ideal—which is then a case in point of the 'Dialektik der Aufklärung'.

First, standard languages are supposed to be geographically neutral, but in actual practice, processes of standardization often have their starting-point in a specific region that is economically, culturally, and/or politically dominant. For people in the other, outer provinces, then, the standard language is not an impartial medium, but it rather affirms the dominance of the leading province. Standard French, for instance, is not just an unbiased language coming out of the blue; it is the language of the upper and the middle classes of Paris and the Ile-de-France, and it is associated with the role that the central province has played since the medieval era.

Second, standard languages are supposed to be functionally general, but in actual practice, they are typically used in cultural, educational, scientific, administrative, and political contexts—at least in those circumstances in which a language community is not entirely standardized. Non-standard varieties may

then naturally acquire additional, contrastive overtones. For one thing, if the standard language is the language of public life, the non-standard varieties will be appreciated as the language associated with intimacy, familiarity, the personal rather than the public sphere. For another, if the standard language functions in typically intellectual contexts (education and science), non-standard varieties will be invested with emotional values. For speakers of a dialect, the dialect is often the language of the emotions, of spontaneity, of naturalness, in contrast with the official and educational language. Ironically, the functional generality of standard languages engenders a functional specialization, separating the public sphere from the personal, and the emotional sphere from the intellectual.

Third, standard languages are supposed to be socially neutral, but in actual practice, they are typically the language of an elite. The link between an economical, cultural, or political elite and the standard language is in fact an inevitable side-effect of the functional generality of standard languages. If standard languages are typically used in cultural, educational, scientific, administrative, and political contexts, then those speakers of the language that act in these contexts will more easily learn the standard language or adopt it as their first language than speakers who remain foreign to these functions. The outsiders may then perceive the greater linguistic proficiency of the elite as a factor contributing to social exclusion. In Grégoire's view, knowledge of the standard language contributes to social mobility, but conversely, the real social distribution of standard language functions may turn the standard language into an instrument of discrimination.

We can see, in other words, how the alleged generality of standard languages actually takes the form of a series of specializations. The process of standardization takes its starting-point in the language of specific regions, specific groups of speakers, specific domains and functions, and this largely inevitable fact may subvert the very ideal that standardization was supposed to serve. When that happens, the original ideal may be critically unmasked as an ideological pretence.

Needless to say, this dialectical reversal may also affect the educational system. If the standard language is recognized as an instrument of oppression, discrimination, social exclusion, the educational system will likewise be rejected as contributing to such processes of social exclusion. Rather than seeing the school as an institution that spreads knowledge of the common language (and knowledge in general), creating possibilities for social mobility, it will then be pointed out that the educational system, relying on perhaps more than contributing to the knowledge of the language, favors those language users whose background makes them more familiar with the standard language, and thus reproduces rather than neutralizes social inequality.

But why call this critical reversal of the appreciation of the standard language a 'romantic' model? Why not simply call it a 'realistic' or a 'critical' or an 'anti-ideological' one? The reason is that this critical stance is often (though not necessarily always) accompanied by a second feature, that may be contrasted with the second characteristic of the rationalist model. That is to say, we have just seen how a critical approach questions the emancipatory, participatory conception of the Enlightenment model. But what about the second feature? What about the communicative aspects of the rationalist model?

We get a truly 'romantic' model of language variation when the critical attitude towards official standards is coupled with a view of language as *expression* rather than *communication*. According to the Enlightenment perspective, languages are means of communication, and a standard language is a superior communicative tool because it is functionally general and socially neutral.

According to a romantic perspective, languages are primarily expressive rather than communicative. They express an identity, and they do so because they embody a particular conception of the world, a world view or 'Weltanschauung' in the sense of Herder. The link between this well-known romantic conception of the relationship between language and thought and the standardization debate will be clear. If languages or language varieties embody a specific identity, then a preference for one language or language variety rather than another implies that the specific identity of a specific group of people is neglected or denied. Not recognizing the language is not recognizing the language users. If some language varieties are relegated to second rate status through the existence of a standard variety, then the speakers

of those language varieties are denied a fundamental right: the right to express themselves in their own language—the only language, in fact, that could do justice to their individual identity, according to the romantic conception of the relationship between language and identity.

A correlate of this position is the positive evaluation of variety. Whereas the rationalist approach cherished linguistic uniformity as the symbolic expression of a free and open community in which all citizens have equal rights to speech, the romantic approach values diversity as a recognition of a fundamental respect for different identities.

In short, a fully romantic view of language variation and linguistic standardization opposes the Enlightenment view of language as communication with a view of language as the expression of an individual identity. It opposes the emancipatory and participatory rationalist ideal with a critical view of standardization as a tool of discrimination and exclusion, and it opposes the positive appreciation of education as an instrument for the dissemination of linguistic knowledge with a fundamental distrust of schools as part of a system reproducing social inequality.

In order to illustrate this model, I will not (as I did in the case of the rationalist model) use an historical example, but I would like to have a brief look at the current debate about linguistic genocide and the international position of English. In that interlinguistic form of variation, English replaces the standard language of intralinguistic variation, and minority languages threatened with disappearance replace the non-standard varieties. All the objections that a romantic approach would level against a dominating standard variety, could then be applied against the international domination of English. Consider, as an example, the following excerpts from an abstract of Skutnabb-Kangas (2000) (The abstract, by the author herself, may be found on the author's homepage).

(9) Indigenous peoples and minorities are the main bearers of linguistic and cultural diversity in the world—over 80% of the world's languages exist in one country only and the median language has no more than 5,000 speakers. Some of the direct main agents of linguistic (and cultural) genocide today are parts of what we call the consciousness industry: formal educational systems and the mass media. [...] The book shows that the education of most minorities and indigenous peoples in the world is organized in ways which both counteract sound scientific principles and lead to the disappearance of linguistic and cultural diversity. [...] Schools are every day committing linguistic genocide. [...] They also do it by forcibly moving children from one group (indigenous or minority) to another group (the dominant group) through linguistic and cultural forced assimilation in schools. [...] This inevitably includes a consideration of power relations. The book shows how the formal educational systems participate in maintaining and reproducing unequal power relations, here especially between linguistic minorities and others, but also more generally, and how the ways of doing this have changed and are constantly changing, and how control and domination are resisted and alternatives are constantly created and negotiated, managed and controlled, and recreated. The deficiency-based models that are used in most minority education invalidate the linguistic and cultural capital of minority children and their parents and communities. They make the resources of dominated groups seem handicaps or deficiencies, instead of valued and validated non-material resources, or they render them invisible and therefore not possible to convert into material resources and positions of structural power. This happens just as much in global international relations and the Mcdonaldization of the world as it happens in ESL classrooms.

Regardless of whether Skutnabb-Kangas is right or not (see Joseph *forthcoming* for a critical reaction), the components of the romantic approach are conspicuously present in her statement. First, the disappearance of languages and the disappearance of cultures are equated. The very notion of 'linguistic genocide' in fact invokes the extermination of an entire people (or at least culture) together with its language. As opposed to this process of forced assimilation and disappearance, different cultures have to be accepted as fundamentally equal, and diversity should be treasured as an end in itself. Second, the international dissemination of English does not lead to emancipation and participation, but rather serves purposes of

international oppression, notably by multinational companies. And third, the text has explicit misgivings about the role schools play in this linguistic and cultural power play.

2.3. The rationalist and the romantic model and the origins of language

In the previous pages, I have not only sketched the rationalist and the romantic model of standardization, but I have also indicated that they exhibit a specific and narrow relationship. Not only is one the counterpart of the other, but there is a dialectical relationship between the two, in the sense that actual processes of standardization seem to be caught in a negative 'dialectic of Enlightenment' in the course of which the positive rationalist ideals tend to be subverted, thus giving way to a romantic, critical appreciation of the standardization process. This dialectical relationship, which is summarized in Table 1, does not however exhaust the links that exist between the two basic conceptions.

	THE RATIONALIST MODEL	THE ROMANTIC MODEL
linguistic-philosophical basis:	language as a medium of communication	language as a medium of expression
conception of standardization:	a democratic ideal: standard language as a neutral medium of social participation	anti-ideological criticism: standard language as a medium of social exclusion
conception of language variation:	language variation as an impediment to emancipation	language variation as expressing different identities

Table 1: The rationalist and the romantic models of standardization

In this section, I will have a brief look at the theoretical linguistic background of the basic models: is there a specific conception of language that goes hand in hand with either of the perspectives? I will argue that 18th century theories about the origins of language complement the picture painted so far. It was suggested above that the romantic and the rationalist approach differ in their theoretical conception of language: the former starts from an expressive conception of language and the latter takes its starting-point in a communicative conception. The distinction between both perspectives can get more relief if we have a brief look at some of the theories on the origins of language that were formulated in the 18th century—in the period, that is, in which we situate the intellectual sources of the rationalist and the romantic conception of language variation. The expressive conception of the origins of language may be illustrated on the basis of Herder's views, while Condillac may serve as an illustration of the communicative view.

Herder's conception of language as the expression of an inner view of the world shapes the way in which he describes the birth of language: language arises when man expresses his understanding of the world. In the following passage, Herder explains how man, in giving names to the animals (in this case, a sheep) identifies and expresses a specific feature (in this case, the sheep's bleating).

(10) Weiss, sanft, wollicht—seine besonnen sich übende Seele sucht ein Merkmal,—das Schaaf blöcket! sie hat Merkmal gefunden. Der innere Sinn würket. Dies Blöcken, das ihr am stärksten Eindruck macht, das sich von allen andern Eigenschaften des Beschauens und Betastens losriss, hervorsprang, am tiefsten eindrang, bleibt ihr. Das Schaaf kommt wieder. Weiss, sanft, wollicht—sie sieht, tastet, besinnet sich, sucht Merkmal—es blöckt, und nun erkennet sies wieder! 'Ha! du bist das Blöckende!' fühlt sie innerlich, sie hat es Menschlich erkannt, da sies deutlich, das ist, mit einem Merkmal, erkennet und nennet (1978, p. 33)

[White, soft, woolly—its cautiously exercizing soul looks for a characteristic feature. The sheep bleats! It has found a feature. The inner sense is working. This bleating, which impresses it to the utmost, which detaches itself from all other visual or tactile features, which springs forth, which makes an impression, stays with it. The sheep comes back. White, soft, woolly—the soul sees, feels, reflects—the sheep bleats, and now it recognizes it! 'Ha! You are the bleating one', it feels within

itself, it has recognized it in human fashion, because it has recognized and named the sheep clearly, that is, by means of a characteristic feature.]

Herder's story may be contrasted with Condillac's view about the origins of language. Whereas Herder looks for the origins of language in a cognitive, epistemological urge to identify things (and more specifically, to identify them in a specific way that reflects man's understanding of the things in question), Condillac points to a communicative situation. In his story about two children, he describes how a cry for help by one is recognized by the other, and is gradually conventionalized as a specific sign.

(11) Celui qui souffroit parce qu'il étoit privé d'un objet que ses passions lui rendoient nécessaire, ne s'en tenoit pas à pousser des cris: il faisoit des efforts pout l'obtenir, il agitoit sa tête, ses bras, et toutes les parties de son corps. L'autre, ému à ce spectacle, fixoit les yeux sur le même objet; et [...] il souffroit de voir souffrir ce misérable. Dès ce moment il se sent intéressé à le soulager, et il obéit à cette impression, autant qu'il est en son pouvoir. Ainsi, par le seul instinct, ces hommes se demandoient et se prêtoient de secours [...]. Cependant les mêmes circonstances ne purent se répéter souvent, qu'ils n'accoutumassent enfin à attacher aux cris des passions et aux différentes actions du corps, des perceptions qui y étoient exprimées d'une manière si sensibles (1973, p. 194–195).

[A person who suffered from being deprived of an object that his passions made necessary for him, did not restrict himself to shouting: he made an effort to obtain it, shook his head and arms and body parts. The other person, moved by this spectacle, fixed his gaze on the same object, and suffered from seeing the miserable other person suffer. From this moment on, he grows interested in coming to his relief, and he obeys this sentiment to the best of his powers. In this way, by instinct alone, men mutually ask and give help. [...] But such events could not repeat themselves often before people got used to attaching to the passionate cries and bodily actions the views that they expressed so tangibly.]

The difference between Herder and Condillac correlates with a difference in their view of the relationship between language and culture. Unlike Condillac, Herder does not think it possible to explain the origins of human language from instinctive emotional cries. Understanding needs to be present before human, conscious language can arise. In Condillac's account understanding or "réflection" takes shape gradually, through the use of signs in a communicative situation. For Herder, the birth of language presupposes the existence of a human culture, a culture that is being expressed in the language. From Condillac's point of view, human culture develops from instinctive beginnings through the use of signs and the development of language. (Compare Sapir, 1907 for a more elaborated view.)

If it is indeed correct that the intellectual origins of our cultural models of linguistic standardization have to be sought in the 18th century, quotations (10) and (11) suggest that there was a link with the linguistic theorizing of that period. This recognition opens the way towards the broader historical study of the relationship between theories in linguistics and the philosophy of language on the one hand, and language policies on the other. To what extent have theories about the origin, nature, structure of language influenced the way in which people (and governments) have thought about matters of language variation and linguistic standardization? The existing literature offers many points of departure but mostly concentrates on standardization processes and language policies within a single language or nation. One interesting way to use the cultural models identified above, could be to see whether they can be used as the basis for a more synthetic view of these historical links between linguistic theory and standardization.

3. The historical transformation of the models

The present section will have a look at various distinctive moments in the development of the competing models, in particular charting the transformations that they go through in the 19th and the 20th centuries. First, I will argue that the nationalist model of standardization that rose to prominence in the 19th century constitutes a specific blend of the rationalist and the romantic model. Further, I will have a look at the way in which our contemporary postmodern awareness influences the competition between the rationalist

and the romantic model. It is an interesting question, by the way, whether the models ever occur in their purest form. Even in the examples from the French revolutionary period, a link with patriotic nationalism is present. If this is indeed the case, the models presented in the previous section are to be seen as analytic reference points, as 'idealized cognitive models' in the sense of Cognitive Linguistics.

3.1. The 19th century and the nationalist model

Both the rationalist and the romantic model have a problem with the level at which they should be situated. If the rationalist model is carried to its extreme, it implies the necessity of a universal, international language. If the driving force behind standardization is maximizing mutual communication, then a universal language that transcends all existing language variation is to be recommended: the neutralization of interlinguistic variation complements the neutralization of intralinguistic standardization. And of course, the ideal of a universal, ideal language (Esperanto, Volapük and the like) is precisely the historical realization of this consequent interpretation of the rationalist approach.

In actual practice, however, Esperantist movements and the like remained marginal. The real level at which standardization processes took place, lay at a lower level—that of the nation. Starting from the Enlightenment model, there is a simple logic to this (which can, in fact, be identified in the quotations from Barère and Grégoire that we discussed): if standardization aims at democratic, political participation, then obviously the nation, as the ideal form of political organization, becomes the locus of standardization processes and the educational efforts supporting them. In itself, then, a link between nationalism and the rationalist view of standardization cannot come as a surprise. Linguistic standardization is primarily standardization within a nation, because it is within the nation that the processes of political decision making take place that linguistic standardization is supposed to contribute to.A terminological clarification may be useful at this point. 'Nationalism' is the political ideology in which a state, as a political organization, derives its political legitimacy from its people, rather than from tradition, divine right, or the like. A state that lives up to this requirement is a nation. Nationalism, in other words, claims that any state should be a nation. The nationalist relationship between the people and the state may be conceived of in two different ways: according to a distinction that is customary in the literature on nationalism, we may make a distinction between civic nationalism and identity nationalism. On the one hand, *civic nationalism* is the conception of nationalism in which the nation derives its legitimacy from the active participation of its citizens, through a system of political representation. This is the liberal, rationalist conception of nationalism. On the other hand, *identity nationalism* is the conception of nationalism in which the nation derives its political legitimacy from the cultural identity of the people. This is the romantic conception of nationalism.

'Nationalism' also refers to the claim and the efforts of a particular group to become a nation. Existing states are not necessarily nations according to the nationalist view: either because they do not achieve democratic legitimacy (the liberal point of view), or because they do not recognize the cultural identity of certain groups (the romantic point of view). Historically speaking, then, 'nationalist movements' may be either movements trying to establish a liberal democracy, or movements claiming independence for a specific group or region. (In contemporary usage, though, the focus tends to lie more on the latter type.)

The link between nationalism and language that we described above clearly involves the liberal, rationalist version of nationalism: if the nation derives its legitimacy from the active participation of its citizens, then maximizing mutual communication through standardization is an instrument of participation. But if we turn to identity nationalism, nationalism has a similar, and maybe even stronger link with a romantic conception of language. Whereas the rationalist perspective contains a tendency towards universality, the romantic perspective has a tendency towards individuality. If carried to its extreme, the romantic conception of language variation implies that each person may have his or her own language. Just like the rationalist perspective tends to maximize communicability, the romantic perspective tends to maximize individual variation. Again, in actual practice, this is an extreme position that can hardly be realized as such. Except perhaps in the romantic admiration for the 'individual voice of the poet' and the like,

the romantic conception deals with the language of groups rather than with the language of individuals. The identity that is expressed by the language is the identity of a community, and the community is a nation when it acquires political autonomy. Hence the well-known romantic link between nationalism and language: see, among many others, Deprez & Vos (1998). On the one hand, language correlates with identity according to the romantic model, and on the other, nations may derive their legitimacy from the cultural identity of the people (which is not to say that all nationalism is linguistic nationalism: as is well known, the sense of identity may come from many other sources, like religion or ethnicity).

From two different angles, then, nationalism links up with language, and this recognition may be linked to the distinction between two basic types of nationalism that is often made in political theory. On the one hand, *civic nationalism* is the conception of nationalism in which the nation derives its legitimacy from the active participation of its citizens, through a system of political representation. In such a liberal, rationalist conception, the common language is the medium of participation. On the other hand, *identity nationalism* is the conception of nationalism in which the nation derives its political legitimacy from the cultural identity of the people, and language is one of the factors establishing such identity.

The actual alliance between both forms of reasoning may be briefly illustrated by the following quotes from Verlooy (1979). A Dutch-speaking lawyer in Brussels, which was then under Austrian rule, Verlooy argues against the growing use of French in public life and in favor of the use of the native Dutch tongue. In 1789, Verlooy played a role in the 'Brabantse Omwenteling', an (ineffective) insurrection against the Austrians. His pamphlet of 1788 may be read as the intellectual basis of his nationalist stance of the next year. But what is the role attributed to language in Verlooy's nationalism?

(12) Het is zonder twyffel een goed voor eenigelyk wel ter tael en ter spraek te zyn, en zyne redens vaerdig en onbelemmert te voeren. Doch hier toe is een' zekere frankheyd noodig. Maer, gelyk by ons gezien en geplogen is, wanneer zullen wy frank zyn in die vremde tael? (1979, p. 58)

[Without any doubt, it is good for any person to be able to speak fluently, and to engage in conversation freely. But to achieve this a certain candour is necessary. However, as can be observed in our case, when will we obtain such candour in this foreign language?]

(13) Door ons frans schynen wy van die middelbare geleertheyd en borgerlyke wysheyd af geheel het gemeyn, onze bestgemoedde en weetgirige borgers, ambachtslieden, akkermans, en onze vrouwen: die 't frans teenemael niet, of ten minsten zoo verre niet en weten, dat-ze 't met vermaek of zonder moyelykheid konnen lezen: die daer door als als gedoemt schynen tot een' gezogte onwetendheyd. (1979, p. 49)

[By speaking French, we separate from this common knowledge and this civic wisdom all the common people, our well-humoured and inquisitive townsmen, craftsmen, farmers, and our women: who do not know French, or at least not well enough to read it easily and efficiently, and who therefore seem to be condemned to ignorance.]

(14) Voor het vaderlanderschap eener natie is zeer dienstig zoo veel eygen en bezonder te hebben als mogelyk is (...) en zelfs hoe meer een' zaek uytwendigs heeft, gelyk de tael, dragten, toneelen, godsdienst, zeker plechten; hoe meer zy de gemoederen van 't volk zal aentrekken. [...] Waerom werken wy dan om zoo bekwamen band van vaderlanderschap, de moederlyke tael, te bannen? (1979, p. 59–60)

[For a feeling of national identity within a nation, it is useful to have as many common and specific features as possible, and these features will more readily attract the hearts of the people to the extent that they can be externally observed, like the language, the attire, the theater and the public entertainments, the religion. Why then do we endeavour to discard our mother tongue, which constitutes such a strong tie of patriotism?]

Quotation (12) emphasizes the individual and emancipatory perspective: it is important for people to be able to express themselves freely, and this can only be guaranteed in their mother tongue. In the same vein, quotation (13) stresses the importance of a common language for an open communication within a given society and for the dissemination of knowledge: the further use of French would engender an

undesirable rupture between the middle classes and the lower classes. By contrast, quotation (14) stresses the importance of a common identity for nation-building. Both rationalist and romantic themes, in other words, may appear in the discourse of proponents of nationalist movements.

With the development of the national movements in the 19th century, though, the nationalist emphasis tended to fall more and more on the romantic notion of national identity. Minorities aspiring towards independence naively assume or explicitly construct an identity, and nation states may blatantly enforce a common identity, linguistic or otherwise. These processes are well known from the nationalism literature (in the line of Hobsbawm, Anderson, Gellner, Smith). For our present linguistic purposes, the crucial point is to see that this romantic nationalism reveals the paradoxes of the romantic cultural model that we identified above. The transition from the romantic model as described earlier to the nationalist model constitutes so to speak a 'Dialektik der Romantik' that parallels the 'Dialektik der Aufklärung', i.e. an almost natural process through which the original romantic model becomes subverted and contradicts and least some of its own starting-points.

The paradox of the romantically inspired nationalist model, in fact, is this. On the one hand, it claims recognition of diversity, equal rights, political independence for one (linguistic) group with regard to other groups. On the other, it has to assume an internal homogeneity within that group, for the simple reason that within the romantic logic, it is the identity of the group that legitimatizes the claim for recognition. And so, the identity may have to be imposed or constructed, and dissident voices within the group may have to be stifled.

The romantic model, then, is no less prone to contradictory developments than the rationalist one. In the linguistic debate, the specific form of the romantically nationalist position is a concern for the *purity* of the language. Defending the common language against foreign influences (loan words, basically) is at the same time a defense of the cultural identity of the people. In the nationalist subversion of the initial romantic model identities are not only expressed, but they are also made permanent. Again, the link between purism and nationalism is well-known, and there is an extended literature on purism. What I would like to stress, in this respect, is less the phenomenon as such, but rather how it fits into the overall pattern that defines the paradoxical logic of the rationalist and the romantic model of language variation.

This paradoxical logic, to sum up, resides in the following points. First, although the basic models are opposites, they find a common ground in the notion of nationalism. Because the rationalist model cannot easily realize its extreme universalist claims, and because the romantic model cannot easily realize its radical individualist claims, both models meet on a middle ground where groups of people claim political identity and independence. Second, this coalescence of the models does not annihilate the tensions that exist between them: the history of the past two centuries brims with examples of conflicts between a more rationalist *Staatsnationalismus* (civic nationalism at the level of the nation-state) and a more romantic *Volksnationalismus* (ethnic or cultural identity nationalism). Third, in addition to the tensions between the models, we have to take into account tensions within each model: the rationalist model is subject to the danger of a discriminatory 'Dialektik der Aufklärung', and the romantic assumption of internal homogeneity may likewise have oppressive side-effects.

3.2. The 20th century and the postmodern awareness

Living as we do in the aftermath of the nationalist era, we should complete our overview of the historical transformations of the cultural models of language variation by charting what changes are brought to the debate by our post-nationalist environment. The current situation can best be characterized by two overlapping developments: globalisation and postmodernism.

Globalisation is economic and political (to the extent that the growing importance of international organisations diminishes the older importance of the nation state). But it is also linguistic: the international spread of English almost realizes the old rationalist's dream of a universal language.

The *postmodern awareness*, on the other hand, resides in two features. First, the so-called 'disappearance of the Great Narratives' signals a weakening of the older patterns of interpretation. There is

a great deal of suspicion with regard to the rationalist model of a smooth, emancipatory progress as well as (and perhaps more dominantly so) with regard to the nationalist model. Postmodern thinking is the self-consciousness of the late 20th century: progress is not automatic, and nationalism is dangerous.

This critical attitude entails a second feature: if the old models are no longer self-evident, a dehierarchicalization and informalization occurs. If, for instance, the original hierarchical ordering of high culture and low culture is rejected as part of the old models of interpretation, then popular culture may claim equal rights with regard to high culture.

These two features imply that postmodernism is to a large extent a renewed form of the original romantic attitude: it renews the critical, 'countercultural' attitude with regard to the official stories, and it revives the claims for diversity.

The interesting question from our point of view is whether these changes lead to a fundamental transformation of the cultural models that are used to discuss language variation. Basically, there is a growing emphasis on the international relationship between languages rather than the national relationship between language varieties. The initial models of standardization are essentially models of standard languages in comparison with dialects or other varieties of the same language. In the nationalist era, the debate sometimes involves national languages as opposed to minority languages, but it is only in our days that the debate concentrates on the international relationship between different languages, viz. the relationship between English as a world language in comparison with local, possibly endangered languages.

Now, to the extent that the position of global English is at stake, the old opposition between rationalist and romantic attitudes receives a new impetus. I have shown above how Skutnabb-Kangas's argumentation about the treatment of minority languages is largely situated within what I would call a 'romantic' frame. At the same time, it is not difficult to see what form the basic pattern of a rationalist reply with regard to the position taken by Skutnabb-Kangas would probably take.

First, against the identification of language and culture, the rationalist could point to cases where the same language is unproblematically shared by different cultures, or conversely, where the same culture unites people with different languages.

Second, against the allegation that the international dissemination of English is discriminatory, the rationalist might want to stress the actual emancipatory effects of a knowledge of English. If English is indeed the key to international communication (and if, indeed, acquiring English is possible for all), then it can only be welcomed that more and more people are able to participate in that kind of communication.

At the same time, though, the contemporary discussions seem to lead to the development of a model based on a functional differentiation between the varieties involved—an 'and/and'-model rather than an 'either/or'-model, so to speak. In the discussion about the international situation in particular, there is a growing recognition that *multilingualism* is a natural situation. Interestingly, the shift towards multilingualism as a (so to speak) dialectic synthesis of the opposite forces may be derived from the rationalist as well as from the romantic model. In the previous section, we saw that the shift towards nationalism fitted into the logic of both basic models, if account was taken of the 'problem of levels'. At this point, we can see in a similar way that a new focus on multilingualism fits in with both models.

On the one hand, a multilingual solution seems to presuppose some form of functional distribution: one language is used for a specific set of circumstances, and the other for another set of circumstances. Such a diglossic or polyglossic situational specialization is not incompatible with the original rationalist model. After all, the rationalist model is motivated by a desire to assure maximal democratic participation in what are sometimes called 'secondary domains' of social life: specific, public domains of experience, to begin with higher education and political life. For the 'primary domains', beginning with the more private aspects of life, the existence of less uniform, more local language varieties does not fundamentally contradict the ideological basis of the model.

On the other hand, the postmodern twist of the romantic model entails a new attitude towards the question of personal identity. It is often said, in fact, that one of the hallmarks of the postmodern mentality is the fragmentation of identity. People no longer experience a single personal identity, but they

exhibit a number of different, possibly shifting identities, of a professional, social, ethnic, cultural nature. Different languages may then, following the original 'expressive' logic of the romantic attitude, express this fragmentation (or perhaps rather multiplication) of identities.

Although multilingualism would thus appear to provide a possible synthesis of the initial models, the multilingual solution does not, however, completely remove the tensions. Just like the nationalist convergence of the models in the 19th century engendered a tension between nation states and minorities, the multilingual convergence entails tensions about the exact functional and situational distribution of the language varieties. A simple case in point is the current reform of higher education in Europe. The imposition of a uniform Bachelor/Master system is intended, among other things, to stimulate student mobility, and this in turn increases the pressure to introduce English as a language of instruction at least at the Master level. But many, of course, are reluctant to accept such a functional restriction on the original national language.

Likewise, internal tensions within each model continue to crop up. For instance, those welcoming international English as an opportunity for all to participate equally in a global culture may easily be blind to the fact that access to English is not equal for all. And the champions of linguistic diversity may readily overlook the fact that the people they purport to defend often prefer the educational and professional opportunities provided by the non-native language (as appears to be the case, for instance, in most African countries that are ex-colonies of Britain).

All in all, then, we may sum up the present situation in a way that largely parallels the summary at the end of §3.2. On the one hand, just like nationalism allowed for a coalescence between the rationalist and the romantic model, multilingualism may constitute a point of convergence for the post-nationalist manifestations of the models. On the other, just like nationalism did not abolish the basic tension between the models nor the internal tensions within the models, a multilingual model does not cancel out the tension between rationalistically seeing global English as a communicative and educational opportunity and romantically seeing it as a threat to diversity and local identity. At the same time, though, we should keep in mind that the multilingual model is only beginning to emerge, and that the positions in the current debate have not yet crystallized as much as they have in the older nationalism debate.

3.3. Summarizing the models and their transformations

We can now identify the pattern that emerges from the discussion in the previous pages. Referring to the philosophical and cultural climate of the 18th century, we have distinguished between a rationalist and a romantic basic model of linguistic standardization. Starting from a communicative conception of language, the former stresses the emancipatory function of a common language as an instrument of political and educational participation. Starting, on the other hand, from an expressive conception of language, the romantic model stresses how the imposition of a standard language may discriminate specific cultural identities. There is, then, a tension between the models to the extent that they are each other's counterpart. That tension is enhanced by the 'Dialektik der Aufklärung', the mechanism, through which the implementation of the rationalist ideals may generate its own opposite.

In the successive transformations that the models undergo in the 19th and the 20th centuries, we have not only identified variants of the two models as such, but we have also indicated how the tension that exists between them reappears in different forms. Table 2 charts the various positions.

The 19th century witnesses a partial convergence of the models round the concept of nationalism. Both basic models do, in fact, have a problem of levels: how general should the communicative community of the rationalist model be? And how specific can the identity get that is expressed according to the romantic model? Rather than going for (respectively) universalist or individualist extremes, the nationalist interpretation of the models focuses on an intermediate level. From the rationalist point of view, the nation is, by definition, the level at which democratic participation should be guaranteed. From the romantic point of view, the identity to be expressed is a common identity, the identity of the group that constitutes a nation. These two forms of nationalism are well known, of course: liberal nationalism (civic nationalism,

	18TH CENTURY: the basic models	19TH CENTURY: nationalism	LATE 20TH CENTURY: postmodernism
the rationalist position:	the common language as an instrument of political and educational participation	the nation as the basis of a liberal democracy	global English as an opportunity / multilingualism as functional specialization
the romantic position:	the standard language as a discrimination of specific identities	the nation as a focus of cultural or ethnic identity	global English as a threat / multilingualism as the expression of fragmented, postmodern identities
the tension between both positions:	opposition between the models, enhanced by the 'Dialektik der Aufklärung'	conflict between nation states and ethnic / cultural groups	what is the exact shape of the functional specialization?

Table 2: Cultural models of standardization and their historical transformations

Staatsnationalismus) sees the nation as the basis of a liberal democracy, and romantic nationalism (identity nationalism, *Volksnationalismus*) sees the nation as a focus of cultural or ethnic identity. The tensions between both are equally well-known: the liberal nation state need not coincide with a single cultural or ethnic group, and these groups may then claim a status as an independent nation. Needless to say, linguistic differences may play a crucial role in the definition of the groups involved. Note, in addition, that a federal political model constitutes a rather frequent compromise for the tension between claims of nation states and those of nationalist groups.

The late 20th century is characterized by a process of political and economic globalisation that has its attitudinal counterpart in a postmodern view of the world, and that has its linguistic counterpart in the global spread of English. The debate accordingly shifts towards the position of English vis à vis local, possibly endangered languages. Although the process has not perhaps reached its culmination yet, the debate seems to find a new focus in the concept of multilingualism as a way of reconciling the different positions. In the same way in which the nationalist focus of the 19th century followed logically from the initial models (through the problem of levels), the focus on multilingualism can be equally motivated on the basis of both models. For the rationalist model, multilingualism involves an acceptable functional specialization of different languages: if language is an instrument of communication, different communicative situations may require different languages. For the romantic model, multilingualism correlates with the fragmented identity of the postmodern individual: if people may so to speak have different identities, they may use different languages to express those identities. However, the shift towards multilingualism does not eliminate the tension: the exact functional specialization of the languages involved remains a cause for conflict.

4. Applying the models

The rationalist, romantic, nationalist, postmodern models that we have identified may basically be used in two different ways in linguistics. On the one hand, they may be used as the basis for an analysis of any discourse concerning problems of standardization. The previous pages have already given some examples of how the cultural models can be used in the analysis of the logic of standardization debates. In general, such an analysis identifies the components of a given discourse as expressing, amending, opposing aspects of the basic models. We could go one step further by identifying standard patterns of statements and replies that may be expected in this kind of discussion, but it is not my intention to do this systematically here.

On the other hand, language attitudes based on one or the other of the models may influence the actual development of standardization processes. In the following sections, I will illustrate this second domain of application. I will do so by having a closer look at the work that I have been doing with my research team on the internal variation of contemporary Dutch. In §4.1, I will summarize the main results. (This section could be skipped by readers less interested in the technicalities of the project.) In §4.2, I will discuss the way in which the cultural models of standardization may be brought to bear on the findings of the project.

4.1. Contemporary Dutch as a pluricentric language

Dutch basically comes in two varieties: Dutch as used in The Netherlands, and Dutch as used in the Flanders region of Belgium (sometimes referred to as 'Flemish'). The situation of the standard language in both countries is somewhat different. In Flanders, the standardization process that started off (as in most European countries) in the Early Modern Period was slowed down as a result of Flanders' political separation from The Netherlands during the Eighty Years' War. Standard Dutch developed in The Netherlands in the course of the 17th century, but as Flanders was politically separated from The Netherlands, remaining under foreign (Spanish or Austrian) rule, it did not link up with this process of standardization. Rather, French was used more and more as the language of government and high culture, a practice that received an important impulse after the birth of the Belgian state in 1830. Dutch then survived basically in the form of a variety of Flemish dialects.

However, as a result of a social and political struggle for the emancipation of Flanders and the Flemish-speaking part of the Belgian population, Dutch again gained ground as a standard language (the language of learning, government, and high culture) in Flanders. This process started somewhat hesitantly in the late 19th century as a typically romantic movement, gained momentum during the first half of the 20th century, and finally made a major leap after World War II and during the booming 1960s. Still, most linguists agree that the standardization process has not yet reached its final point, or at least, that the level of standardization has not reached the same height as in The Netherlands.

The latter observation is the starting-point for our research: can we quantify the relationship between Belgian Dutch and Netherlandic Dutch (and the internal stratification of both varieties)? Can we calculate how close or how distant both varieties of Dutch are with regard to each other? More specifically (given that our research team is primarily interested in lexical variation), how does one quantify lexical convergence or divergence between two language varieties? In Geeraerts *et al.* (1999), a measure of lexical overlap was developed, based on the notions *onomasiological profile* and *uniformity*.

The onomasiological profile of a concept in a particular source is the set of synonymous names for that concept in that particular source, differentiated by relative frequency. Table 3 contains the onomasiological profiles for *overhemd* 'shirt' in the Belgian and the Netherlandic 1990-database:

	Belgian Dutch 1990	Netherlandic Dutch 1990
hemd	31%	17%
overhemd	69%	46%
shirt	0%	37%

Table 3: Onomasiological profiles for *shirt*

Uniformity is a measure for the correspondence between two onomasiological profiles. Our computation of uniformity has its starting-point in the idea that a common language norm triggers uniform linguistic behavior. In its most extreme form, lexical uniformity in the naming of a concept obtains when two language varieties have an identical name for that concept, or several names with identical frequencies in the two varieties. Much more frequent than these examples of 'ideal' uniformity, however, are such partial correspondences as illustrated in Table 3. Let us, for the sake of illustration, assume that the relative frequencies in Table 3 represent 100 actual naming instances in each of both profiles, rather than percentages. The partial overlap between the profiles in Table 3 is quantified by counting the naming instances

for which there is a counterpart in the other profile. In the ideal scenario outlined above, each of the 100 naming events in each of both profiles has its counterpart in the other profile, yielding a maximal uniformity of 100%. In Table 3, however, 14 instances of *hemd* in B90 have no counterpart in N90, 23 Belgian *overhemden* have no Netherlandic counterpart, and there are no Belgian counterparts for the 37 Netherlandic *shirts*. On the grand total of 200 naming events in the two profiles, only $200(14+23+37) = 126$ instances have counterparts in the other profile, which yields a uniformity of $126/2 = 63\%$. For the sake of quantitative convenience, it should be noticed that this percentage equates the sum of the smallest relative frequency for each alternative term, i.e. $17 + 46 + 0 = 63\%$.

If more than one concept is investigated, a uniformity index U is defined as the average of the uniformity indexes of the separate concepts, whereas uniformity index U' is defined as a *weighted average*, in which the relative frequency of each concept in the investigated samples is taken into account. In the present context, we will focus exclusively on the weighted uniformity U', in which high frequency concepts have a more outspoken impact on the overall uniformity.

The empirical foundation of the research project consisted of 40 000 observations of language use. We collected the different names (and their frequencies) used to denote thirty concepts, fifteen from the field of clothing terminology, and fifteen from the field of football (i.e. soccer) terminology. The resulting database allows us, for instance, to calculate the proportion in Belgian and Netherlandic sources of the term *buitenspel* 'offside' and the loanword *offside* for the concept OFFSIDE; in the case of the concept JURK 'dress', we can determine whether the lexical choices involve a preference for either *jurk*, *japon*, or *kleed*. The core of the observed material consisted of magazine and newspaper material recorded in 1990.

This core was extended in two ways. In the first place, similar material was collected for 1950 an 1970, which enabled us to carry out a 'real time'-investigation of lexical convergence or divergence processes. In addition, the stratification of language use was taken into account. Between standard and dialect, there are a number of 'strata' on which register differences may co-occur with an increasing geographical specialization. For an investigation of the relationship between Belgian and Netherlandic Dutch, these strata—viz. the regionally colored informal variants of the standard language—are extremely relevant: it can be expected that the linguistic differences between Belgium and The Netherlands will increase on this regiolectic level. This intermediate level between dialect and written standard language was represented by the clothing terms we collected from labels and price tags in shop windows in two Belgian (Leuven and Kortrijk) and two Netherlandic towns (Leiden and Maastricht). The intended audience of this form of communication is more restricted than the national or binational audience which is the target of the magazines from which the core material was selected. The fact that we are dealing with written language in a semi-formal situation, on the other hand, ensures that we steer clear of the purely dialectal pole of the stratificational continuum.

Given this database, what can we expect to find with regard to the relationship between the various language varieties? With respect to the status and the development of Belgian Dutch, two uncontroversial hypotheses can be found in the linguistic literature. First, there is an expectation of *diachronic convergence* between Belgian and Netherlandic Dutch. The standardization process in Flanders is characterized by an explicit normative orientation towards Netherlandic Dutch: the standardization of Belgian Dutch took the form of an adoption of the Dutch standard language that existed already in The Netherlands. In addition, the unfinished character of the standardization of Belgian Dutch is believed to manifest itself in a larger *synchronic distance* between local and national language in Belgium than in The Netherlands; even to the untrained observer, it is obvious that the differences between regional and supraregional registers are much larger in Belgium than in The Netherlands.

The diachronic and the synchronic hypothesis may now be made operational in terms of uniformity values as defined above. Diachronically, convergence and divergence can be quantified as increasing or decreasing uniformity. Synchronically, the larger distance between national and local language we expect in Belgian Dutch, will manifest itself in a smaller uniformity between magazine and shop window material in Belgian Dutch than in Netherlandic Dutch.

B50 / N50:	69,84
B70 / N70:	74,59
B90 / N90:	81,70
B90 / B_{sw}90:	45,90
N90 / N_{sw}90:	67,75

Table 4: U' values comparing Belgium and The Netherlands (1950–1970–1990) and comparing written data from magazines and newspapers with local shop window data (1990)

Table 4 contains the relevant results. B50 stands for 'Belgian data from 1950', N50 stands for 'data from The Netherlands from 1950'. B_{sw}90 refers to the shop window materials in Belgium, in contrast with B90, which stands for the data taken from magazines and newspapers. The data in Table 4 unambiguously confirm the diachronic as well as the synchronic hypothesis. Diachronically, the increase in uniformity between Belgian and Netherlandic Dutch suggests an evident lexical convergence between both varieties:

U'(B50,N50)	<	U'(B70,N70)	<	U'(B90,N90)
69.84	<	74.59	<	81.70

Synchronically, the delayed or unfinished standardization of Belgian Dutch manifests itself in a distinctly lower uniformity between the Belgian magazine and shop window data than between the Netherlandic magazine and shop window material:

U'(B90, B_{sw}90)	<	U'(N90, N_{sw}90)
45.90	<	67.75

4.2. Cultural models and the evolution of Belgian Dutch

The overall situation of the different varieties of Dutch may be summarized as in Figure 1. The left-hand side of the figure represents Netherlandic Dutch, whereas the right-hand side represents Belgian Dutch ('Flemish'). The vertical dimension represents the internal stratification of both national varieties, distinguishing between the register of standard speech, the colloquial register, and the local dialects. Distances in the figure symbolize linguistic distances. In the upper register, both national varieties are close to each other, but the distances increase in the lower registers. Crucially, the colloquial Belgian Dutch (colloquial Flemish) is much further apart from the high register in Belgium than the distance that exists between colloquial speech and polite speech in The Netherlands. So how would Belgian Dutch evolve?

Basically, there are three possibilities. First, the present situation is merely a transitory one in a gradual process of convergence and standardization. We have seen that there is some evidence for such a converging development, at least in the upper stratum of the language, and it might be assumed that this evolution will continue in the lower strata. In that case, colloquial Flemish is likely to move upwards in the figure, perhaps until it reaches a position that is similar to that of Netherlandic Dutch. Second, the process of convergence might be reversed. Typical features of colloquial Flemish might be incorporated into the standard register used in Belgium, and this informalization of the standard language may in turn lead to a growing distance in the highest stratum between Netherlandic Dutch and Belgian Dutch. And third, the situation might simply be stable.

Now, what I would like to suggest is that the actual choice from among these three logical possibilities may be determined at least in part by the extent to which the three models of standardization are prevalent within the language community.

The first possibility (in which colloquial Flemish moves upwards in the direction of the upper stratum) would receive the strongest impetus from a rationalist attitude towards processes of standardization. A growing tendency to participate in those activities that are typically associated with standard language

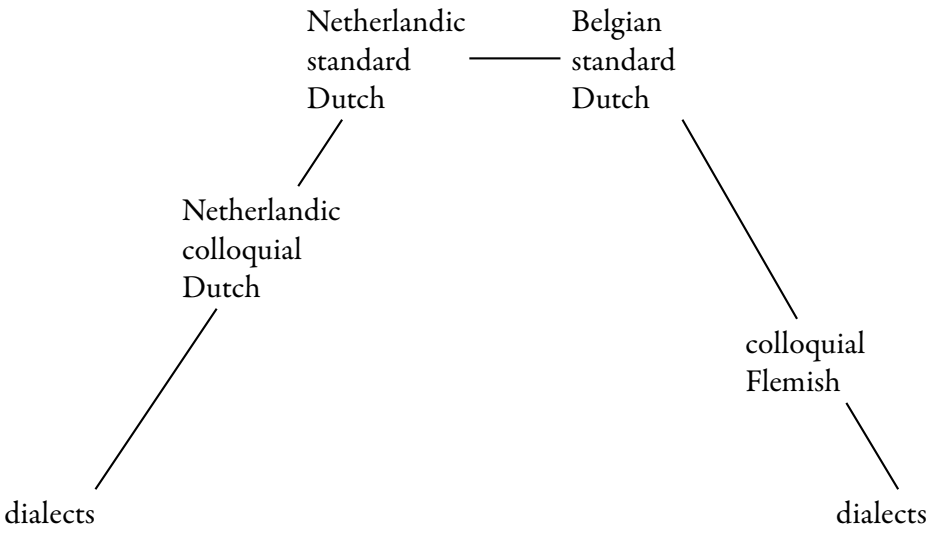


Figure 1: The stratificational structure of contemporary Dutch

use would go hand in hand with a further dissemination of the standard language in its present form. Whether this process would imply a further convergence of the upper register with Netherlandic Dutch is less clear: apart from the overall universalist aspect of the rationalist stance, i.e. the tendency to broaden the communicative scope of the language, the functional motivation for such a convergence would seem to be relatively weak.

We should note that a process of continuing convergence could also be triggered by a nationalist attitude, if the Flemish and the Dutch feel as one supra-national people, united by a common language across the borderline between Belgium and The Netherlands. However, although there exists a minor tradition of people advocating such an 'ethnic' union of Holland and Flanders, it plays no significant role in popular opinion. The feelings that exist between the Dutch and the Flemish are feelings of competition and gentle animosity rather than ethnic, language-based solidarity.

The second possibility (an increasing internal uniformity within Belgian Dutch, achieved through an informalization of the highest register) links up with the nationalist model. Flanders has achieved a political emancipation within Belgium, and this might be reflected in a growing linguistic independence—in the development, in other words, of an independent standard language norm that is increasingly different from the imported Netherlandic Dutch that was the initial reference point for the standardization process in Flanders. If the nationalist model prevails (and if it is oriented towards Flanders alone and not towards an 'ethnic' union of Holland and Flanders), the speakers of Flemish might develop a growing preference for the indigenous language forms that they encounter at the colloquial level rather than for the imported forms in the higher registers.

The third possibility (a status quo) has a romantic and postmodern ring to it, given that the romantic attitude in its purest form involves anti-establishment feelings. The romantic appreciation of standardization (if it is not lifted to the nationalist level) is basically a suspicious one: standardization is seen as a threat to diversity in general and to one's own local or individual identity in particular. Distancing himself from the official standard, the romantic has several options: he can plead for diversity (the acceptance of all varieties as equal) or he can try to impose his own language as the standard (the nationalist option), but he could also simply maintain the distance, accepting that there is a language for official occasions with which he does not identify, and a colloquial language in which he feels at home and that is sufficiently distant from the official language to be perceived as an expression of his own 'true' identity.

Are there any indications at all that Flanders might indeed have a mentality that favors such a stable form of diglossia? Its own popular self-image would certainly seem to support such a claim. Flanders perceives itself as being mildly anarchistic, in the sense that it is highly suspicious of official authorities,

and in the sense that it does not take laws and regulations all too seriously. Tax evasion, for instance, is frequently described as a national sport. Also, historical reasons are often cited to explain this mentality. As mentioned above, Flanders has a history of foreign rule, and this is supposed to have engendered a mentality of critical distancing with regard to all forms of official authority. Postmodern tendencies towards informalization and dehierarchicalization would of course strengthen such an attitude. So, could it be that this mentality supports a romantically diglossic attitude in linguistic matters? The suggestion is certainly fascinating enough to warrant further empirically sound research about the mentality of the Flemings and their cultural history.

To be sure, I am not able to make any predictions about the probable course of events in Flanders. The evolution will certainly not only be determined by the attitudinal models mentioned here, and I do not have any attitudinal data yet that determine the strength of one or the other attitude. What I have tried to show, though, is that it makes sense to think about actual processes of standardization in terms of the cultural models identified in the first part of this paper. Cultural models of standardization are real not only to the extent that they shape public debate, but also to the extent that they lie at the basis of the language attitudes of the language users.

5. Conclusions

I have tried to do a number of things in this paper. First, I have argued that our thinking about questions of language variation and linguistic standardization can most often be reduced to two underlying, opposing cultural models: a rationalist one and a romantic one.

Second, I have suggested that the models originated in the 18th century, and then went through a number of transformations in the course of the following two hundred years. Specifically, the 19th century witnessed the development of a very influential nationalist model that combines elements of both basic models, and the late 20th century witnessed a shift towards questions of globalization and the international position of English. At each of these stages, the models exhibit a certain tendency towards a coalescence, but at the same time, tensions remain—tensions between the models, and tensions within the models.

Finally, I have tried to demonstrate that the models in question cannot only be used in discourse-analytic fashion to scrutinize argumentations and discussions, but that they may also be seen as shaping the language attitudes of linguistic communities. If they have a real presence, they do not only show up in the way in which people talk about standardization, but also in the way in which they act.

Each of these points may be further developed. The identification of the models may be expanded towards a systematic map of standardization discussions, charting recurrent patterns of statements and replies. The historical sketch might be developed into a synthetic historical overview of standardization processes, standardization debates, and their relationship with linguistic theorizing. And the suggested link between models and language attitudes could lead to empirical attitudinal research. All of these possible developments, though, should contribute to a common goal: a better understanding of the underlying logic of standardization debates.

Bibliography

Barère, Bertrand (1975). *Rapport du Comité de Salut Public sur les idiomes*, in Certeau, M..de, Julia, D. & Revel, J. (eds.), *Une politique de la langue: la Révolution française et les Patois*, p. 291–299, Éditions Gallimard, Paris. Original edition 1794.

Blommaert, J. & Bulcaen, C. (eds.) (1997). *Political Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, .

Burke, L., Crowley, T. & Girvin, A. (eds.) (2000). *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*, Routledge, London / New York.

Condillac, E.B.de (1973). *Essai sur l'Origines des Sciences humaines*, Porset, Ch. (ed.), Galilée, Auvers-sur-Oise. Original edition 1746.

Deprez, K. & Vos, L. (eds.) (1998). *Nationalism in Belgium: Shifting Identities*, Macmillan, Basingstoke.

van Dijk, T.A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, Sage, London, CrossRef.

Dirven, R., Hawkins, B. & Sandikcioglu, E. (eds.) (2001a). *Language and Ideology*, I. *Theoretical Cognitive Approaches*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, CrossRef.

Dirven, R., Frank, R. & Ilie, C. (eds.) (2001b). *Language and Ideology*, II. *Descriptive Cognitive Approaches*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, CrossRef.

Geeraerts, Dirk (1997). *Diachronic Prototype Semantics*, Clarendon Press, Oxford.

Geeraerts, D., Grondelaers, S. & Bakema, P. (1994). *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming and Context*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, .

Geeraerts, D., Grondelaers, S. & Speelman, D. (1999). *Convergentie en Divergentie in de Nederlandse Woordenschat. Een Onderzoek naar Kleding – en Voetbaltermen*, Meertens Instituut, Amsterdam.

Grégoire, H.-B. (1975). *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française*, in Certeau, M. de, Julia, D. & Revel, J. (eds.), *Une politique de la langue: la Révolution française et les Patois*, p. 300–317, Éditions Gallimard, Paris. Original edition 1794.

Herder, J. G. (1978). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Wolfgang Pross (editor), Hanser, München. Original edition 1772.

Holland, D. & Quinn, N. (eds.) (1987). *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.

Horkheimer, M. & Adorno, Th. W. (1947). *Dialektik der Aufklärung*, Querido, Amsterdam.

Joseph, J. & Taylor, T. (eds.) (1990). *Ideologies of Language*, Routledge, London.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Lakoff, G. (1996). *Moral Politics. What Conservatives Know and Liberals Don't*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Palmer, G. (1996). *Towards a Theory of Cultural Linguistics*, University of Texas Press, Austin.

Reddy, M. (1979). *The conduit metaphor – a case of frame conflict in our language about language*, in Ortony, A. (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 284–384, .

Sapir, E. (1907). *Herder's Ursprung der Sprache*, in "Modern Philology", 5, p. 109–142, CrossRef. Reprinted in "Historiographia Linguistica", 11, p. 355–388 [1984], CrossRef.

Schiffman, H. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*, Routledge, London.

Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.

Wodak, R. & Meyer, M. (eds.) (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*, Sage, London, CrossRef.

Woolard, K., Schieffelin, B. & Kroskrity, P. (1998). *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford University Press, Oxford.

Verlooy, J. B. C. (1979). *Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden*. Smeyers, Jozef and Van den Broeck, Jan (eds.), Den Haag: Martinus Nijhoff. Original edition 1788.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A36ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Modele culturale de standardizare lingvistică[†]

Dirk Geeraerts[*]

Unitatea de Cercetare Lingvistică, Universitatea Catolică din Leuven, Blijde-Inkomststraat 21, PO Box 03308, B-3000 Leuven, Belgia

Despre articol

Istoric:
Primit 9 februarie 2015
Acceptat 18 septembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
modele culturale
lingvistică cognitivă
psiholingvistică

Rezumat

În acord cu tendințele din teoria culturală (vezi Burke *et al.*, 2000), lingvistica cognitivă evidențiază faptul că noi înțelegem realitatea socială prin prisma unor modele, „modele culturale" sau „teorii naive (populare)", și, de la Holland & Quinn (1987) la Lakoff (1996) și Palmer (1998) pînă la Dirven *et al.* (2001a, 2001b), specialiștii în lingvistică cognitivă au demonstrat că instrumentarul tehnic al lingvisticii cognitive poate fi utilizat pentru a arăta că perspectivele noastre asupra realității sociale sînt modelate pe baza unor de tipare de gîndire. Însă, dacă limba este o realitate socială și culturală, ce modele ne formează concepția despre limbă? Mai exact, care sînt modelele care formează modul nostru de a gîndi despre limbă ca fenomen social? Care sînt paradigmele pe care le folosim pentru a gîndi despre limbă, nu neapărat ca structură lingvistică (așa cum se observă în Reddy 1979), ci ca variație lingvistică, adică modelele despre felul în care varietățile lingvistice sînt răspîndite într-o comunitate lingvistică și maniera prin care această distribuție ar trebui evaluată?

Scopul lucrării de față este de a discuta existența a două modele de bază: cel raționalist și cel romantic. Voi cartografia modalitățile prin care aceste două modele interacționează, voi descrie evoluția lor în curgerea timpului și voi explora modul în care ele pot fi întrebuințate pentru a analiza variația lingvistică actuală.

1. Modele culturale și variație lingvistică

Pentru a înscrie lucrarea într-un context mai cuprinzător, se impun două considerații preliminare. Mai întîi, analiza este un produs secundar al interesului principal de a cerceta, prin recurs la metode empirice, variația și schimbarea lingvistică. Activitatea pe care am depus-o în ultimul deceniu împreună cu membrii grupului meu de cercetare s-a axat mai cu seamă asupra diverselor aspecte ale schimbării și variației lingvistice: semantica diacronică (Geeraerts, 1997), raportul dintre variația semantică și cea lexicală (Geeraerts *et al.*, 1994) și variația lexicală în limbile pluricentrice precum olandeza (Geeraerts *et al.*, 1999). În această ultimă direcție de cercetare, ne-am interesat mai ales de dezvoltarea unor tehnici cantitative de măsurare a variației lingvistice și a proceselor de standardizare lexicală (vezi infra, §4).

Există, așadar, două maniere în care lucrarea de față, mai mult sau mai puțin eseistică, poate fi legată de cercetările mai riguroase de tip descriptiv și metodologic ale principalei mele arii de interes. În primul rînd, cercetarea uzului lingvistic trebuie completată cu o cercetare a felului în care vorbitorii unei limbi se raportează la o situație dată. Modelele culturale pe care le voi discuta reflectă, într-un anumit sens, atitudini lingvistice de bază, iar o interpretare adecvată a variației lingvistice ar trebui, în mod evident, să țină seama atît de atitudinile vorbitorilor față de limbă cît și de comportamentul lor lingvistic, ca atare.

Totodată, se cuvine arătat că ambele perspective (cea comportamentală și cea atitudinală) intră în sfera preocupărilor de lingvistică cognitivă. În timp ce perspectiva atitudinală se inspiră din analiza, cu mijloacele lingvisticii cognitive, a modelelor culturale și a teoriilor naive, perspectiva comportamentală se situează în continuitatea interesului arătat de lingvistica cognitivă variației lexico-semantice, așa cum

[†]Lucrarea a fost publicată inițial în volumul *Cognitive Models in Language and Thought. Ideology, Metaphors and Meanings*, editat de René Dirven, Roslyn Frank și Martin Pütz, Mouton de Gruyter, Berlin/New York, 2003, p. 25–68, CrossRef.

[*]Adresă de corespondență: *dirk.geeraerts@arts.kuleuven.be*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

este ea ilustrată de teoria prototipurilor. La baza publicațiilor menționate anterior stă o direcție logică de dezvoltare, dinspre teoria semasiologică a prototipurilor (Geeraerts, 1997) spre un model de variație lexicală care înglobează variația onomasiologică (Geeraerts *et al.*, 1994), care, la rîndul ei, se extinde spre o investigație a factorilor de variație sociolectali și dialectali „externi" (Geeraerts *et al.*, 1999).

Ca remarcă preliminară secundă, ne putem întreba ce diferență există între un „model cultural" și o ideologie. În lingvistica cognitivă s-a încetățenit ideea că modelele culturale ce articulează judecata și argumentarea sînt în oarecare măsură esențe idealizate (a se vedea, de pildă, conceptul de model cognitiv idealizat introdus de Lakoff, 1987). Fenomenele și situațiile concrete diferă în mai mică sau în mai mare măsură de modelele considerate ca puncte de referință cognitivă și chiar modelele ca atare sînt într-o anumită măsură abstracte, generale și întrucîtva simpliste, tocmai din cauză că recurgem la ele pentru a da sens unor fenomene intrinsec mai complicate.

În raport cu fenomenele sociale, modelele culturale sînt nu numai esențe idealizate, ci și constructe ideologice. Modelele culturale pot fi ideologii sub două aspecte: fie atunci cînd caracterul lor idealizat este uitat (cînd este neglijată deosebirea dintre modelul abstract și circumstanțele reale), fie atunci cînd ele sînt folosite mai degrabă prescriptiv și normativ decît descriptiv (cînd sînt întrebuințate ca modele menite să explice nu cum sînt lucrurile, ci cum ar trebui ele să fie). În cel de-al doilea caz, ideologia este ghidul de bază al acțiunii sociale, sistemul comun de idei prin care este interpretată realitatea socială, indiferent de evaluarea cercetătorului. În primul caz, ideologia este întotdeauna un camuflaj, o aparență, o reprezentare deliberat deformată a realului, așa că descrierea acestor ideologii se cuvine, cu necesitate, realizată critic.

Distincția este, de bună seamă, cunoscută în cercetarea ideologiei și există o literatură științifică bogată prin care este probată legătura dintre limbă și ideologie. Pot fi amintite două direcții fundamentale (și întrucîtva întrepătrunse): avem, pe de o parte, toate formele de analiză critică a discursului, așa cum sînt ele ilustrate de van Dijk (1998), Wodak & Meyer (2001) sau Blommaert & Bulcaen (1997), și, pe de altă parte, direcția „ideologiilor de limbaj", reprezentată de Joseph & Taylor (1990), Woolard *et al.* (1998) și Schiffman (1996). Conform primei orientări, orice text este analizat critic în funcție de rolul avut pe scena socială a puterii, adică în privința modului de a oglindi și de a reacționa față de raporturile sociale deja existente. Cealaltă orientare este concentrată asupra felului în care credințele legate de variația lingvistică și de anumite varietăți de limbă se manifestă în chip explicit (ca în cazul politicilor lingvistice) sau implicit (ca în practicile educative) și asupra interacțiunilor dintre credințe în raport cu identitatea de grup, cu dezvoltarea economică, cu mobilitatea socială și cu organizarea politică.

În paginile care urmează, nu voi adopta un demers critic, ci o concepție mai degrabă neutră și descriptivă asupra modelelor culturale de natură lingvistică. În loc de a analiza critic anumite practici și politici considerate sub aspect ideologic, voi încerca să explorez fundamentele și dezvoltarea istorică a unor modele culturale concurente prin care se articulează respectivele practici și politici și le voi examina critic.

2. Modelul raționalist și modelul romantic

În această secțiune, voi prezenta cele două modele culturale de bază pe care consider că trebuie să le distingem dacă vrem să înțelegem logica dezbaterilor privind standardizarea: modelul raționalist și modelul romantic. Le voi prezenta contrastiv, arătînd că fiecare se contrapune în mare parte celuilalt și că ele se află într-un raport dialectic. Cu toate acestea, compararea celor două modele nu este realizată exhaustiv. În secțiunea următoare, demersul comparativ va fi extins și va conduce la identificarea a două prefaceri istorice ale modelelor de bază, sub forma modelelor *naționalist* și *postmodernist*.

2.1. Modelul raționalist

Ce caracteristici sînt atribuite, așadar, în mod ideal (și, probabil, ideologic) limbilor literare[1]? Probabil că trăsătura lor cea mai evidentă este *generalitatea*. Spre deosebire de dialecte și de limbaje, limbile literare sînt generale sub trei aspecte.

[1] În lingvistica românească, pentru noțiunea de *limbă standard*, de care se servește autorul articolului, s-a impus conceptul de *limbă literară*, la care recurgem în cele ce urmează (n.tr.).

Din punct de vedere *geografic*, ele sînt generale în sensul că depășesc ariile de recurs la dialect. Mai apoi, limbile literare sînt generale sub aspect *social* întrucît ele constituie idiomul comun, care nu aparține nici unui grup social, aflîndu-se la dispoziția masei de vorbitori. În sfîrșit, ele sînt universale din punct de vedere *tematic*, în sensul că sînt adaptate pentru a face față solicitărilor oricărui domeniu semantic și oricărei funcții lingvistice. Domeniile avansate de activitate (precum știința și cultura înaltă) nu se înscriu în raza locală a dialectelor.

Datorită naturii lor generale, limbile literare prezintă încă două atribute. În primul rînd, se presupune că ele formează un mediu neutru, avînd funcție de mediere, în sensul filosofic de „mediere". De fapt, limbile literare transcend deosebirile sociale și asigură libera comunicare între toți indivizii unui popor.

Considerate din acest unghi, limbile literare sînt mijloace de *participare* și de *emancipare*. Grație neutralității și generalității lor funcționale, limbile literare constituie cheia către universul educației și culturii înalte, iar acestea sînt domeniile funcționale par excellence de întrebuințare a limbii literare (sau, inversînd perspectiva, acestea sînt domeniile funcționale la care cineva nu are acces doar prin simpla cunoaștere a unui dialect). Poate și mai importantă este supoziția că limbile literare favorizează participarea politică. Posibilitatea de a comunica nestingherit este o caracteristică a organizării politice democratice, în sensul idealului de 'herrschaftsfreie Kommunikation' prezentat de Jürgen Habermas. Cînd standardizarea lingvistică înlesnește înțelegerea reciprocă și libera comunicare, acesta este un factor de emancipare politică, dar și un factor de emancipare socială, întrucît contribuie la răspîndirea culturii și educației. Prin contrast, dacă cineva crede în efectele benefice ale standardizării, dialectele apar ca relicte ale unui sistem social și politic obscurantist care se opune democrației și emancipării.

În contextul demitizării ideologice postmoderne, o asemenea viziune pozitivă asupra standardizării apare, fără îndoială, ca suspectă, dar pentru mine e de importanță crucială să argumentez că, cel puțin la momentul apariției sale (Iluminismul secolului al XVIII-lea), elogiul închinat standardizării era autentic. Să urmărim, de exemplu, cîteva fragmente din raportatele Convenției revoluționare din Franța. Barère (1975) face următoarele aprecieri:

(1) Citoyens, la langue d'un peuple libre doit être une et la même pour tous. (1975, p. 297)

[Cetățeni, limba oamenilor liberi trebuie să fie una și aceeași pentru toți.]

(2) Les lumières portées à grands frais aux extrémités de la France s'éteignent en y arrivant, puisque les lois n'y sont pas entendues. (1975, p. 295)

[*Luminile* purtate cu mari eforturi în colțurile îndepărtate ale Franței se sting cînd ajung acolo pentru că legile nu sînt înțelese.]

(3) Laisser les citoyens dans l'ignorance de la langue nationale, c'est trahir la patrie; c'est laisser le torrent des lumières empoisonné ou obstrué dans son cours; c'est méconnaître les bienfaits de l'imprimerie, car chaque imprimeur est un instituteur public de langue et de législation. (1975, p. 296–297)

[Să lăsăm cetățenii ignoranți în privința limbii naționale înseamnă să ne trădăm patria, înseamnă să lăsăm șuvoiul *luminilor* să fie otrăvit și îndiguit în calea sa, înseamnă să nu respectăm binefacerile tiparului, fiindcă toți tipografii sînt dascăli publici ai limbii și ai legii.]

(4) Citoyens, les tyrans coalisés on dit: l'ignorance fut toujours notre auxiliaire le plus puissant; maintenons l'ignorance; elle fait les fanatiques, elle multiplie les contre-révolutionnaires; faisons rétrograder les Français vers la barbarie: servons-nous des peuples mal instruits ou de ceux qui parlent un idiome différent de celui de l'instruction publique. (1975, p. 291)

[Cetățeni, tiranii laolaltă au zis: ignoranța a fost mereu ajutorul nostru cel mai puternic; să menținem, deci, ignoranța pentru că ea dă naștere fanaticilor și înmulțește contrarevoluționarii. Să ne asigurăm că Franța cade în barbarie și să ne folosim de oamenii slab educați și de cei ce vorbesc o limbă diferită de cea a instrucției publice.]

(5) Les habitants des campagnes n'entendent que le bas-breton; c'est avec cet instrument barbare de leurs penseés superstitieuses que les prêtres et les intrigants les tiennent sous leur empire, dirigent leurs

consciences et empêchent les citoyens de connaître les lois et d'aimer la République. Vos travaux leur sont inconnus, vos efforts pour leur affranchissement sont ignorés. (1975, p. 292–293)

[Țăranii vorbesc doar bretona și, cu această unealtă barbară a gîndirii lor superstițioase, preoții și intriganții reușesc să îi țină pe oameni subjugați, să le controleze conștiințele și să îi împiedice să cunoască legile Republicii. Lucrările voastre le sînt necunoscute, eforturile voastre de dezrobire rămîn neștiute.]

Trăsăturile limbilor literare (generalitatea și neutralitatea comunicativă, efectele emancipative și participative, opoziția față de obscurantism) pot fi identificate cu ușurință în aceste fragmente. Primul fragment, (1), subliniază generalitatea și uniformitatea limbii literare. Fragmentele (2) și (3) reliefează funcția de emancipare a limbii literare: cetățenii care știu doar dialectul propriu nu vor înțelege legile Republicii (fiind, desigur, presupus că acestea au efect eliberator) și nici nu vor fi în stare să profite de beneficiile tiparului, în general vorbind. Secvențele (4) și (5) asociază în mod clar dialectele cu obscurantismul contra-revoluționar, sugerîndu-se că preoții și „tiranii" mențin în chip deliberat ignoranța prin piedicile puse oamenilor de a-și însuși limba literară.

O concepție asemănătoare poate fi descoperită în următoarele fragmente, preluate din Grégoire (1975), care prezintă Convenției un întreg proiect educativ „de a aboli dialectele și de a generaliza folosirea limbii franceze". (În concepția sa, 'dialect' include nu doar dialectele limbii franceze, ci și celelalte limbi vorbite pe teritoriul Franței, precum germana, în Alsacia, flamanda, în zona de nord și bretona, în Bretania).

(6) Mais au moins on peut uniformer le langage d'une grande nation, de manière que tous les citoyens qui la composent puissent sans obstacle se communiquer leurs pensées. Cette entreprise, qui ne fut pleinement exécutée chez aucun peuple, est digne du peuple français, qui centralise toutes les branches de l'organisation sociale et qui doit être jaloux de consacrer au plutôt, dans une République une et indivisible, l'usage unique et invariable de la langue et de la liberté. (1975, p. 302)

[Limbajul unei mari națiuni poate fi uniformizat într-atît încît toți cetățenii să-și poată comunica gîndurile fără nici o dificultate. Această întreprindere, pe care nici un popor nu a realizat-o încă pe deplin, este demnă de poporul francez, în care se reunesc toate ramurile organizării sociale și care trebuie să aibă ardoarea de a beneficia cît mai curînd, într-o Republică unitară și indivizibilă, de foloasele unice și invariabile ale limbii și ale libertății.]

(7) 'Il y a dans notre langue, disait un royaliste, une hiérarchie de style, parce que les mots sont classés comme les sujets dans une monarchie'. Cet aveu est un trait de lumière pour quiconque réfléchit. En appliquant l'inégalité des styles à celle des conditions, on peut tirer des conséquences qui prouvent l'importance de mon projet dans une démocratie. (1975, p. 316)

[În limba noastră, afirma un regalist, există o ierarhie a stilurilor, deoarece cuvintele sînt ordonate precum supușii unei monarhii. Această mărturie e ca o rază de lumină pentru orice cugetător. Prin aplicarea inegalității stilurilor la inegalitatea condițiilor de viață, se pot trage concluzii care dovedesc importanța proiectului meu (*de standardizare lingvistică printr-o politică de educație lingvistică* – n.a.) într-o democrație.]

(8) Tous les membres du souverain sont admissibles à toutes les places; il est à désirer que tous puissent successivement les remplir, et retourner à leurs professions agricoles ou mécaniques. Cet état de choses nous présente l'alternative suivante: si ces places sont occupées par des hommes incapables de s'énoncer, d'écrire dans la langue nationale, les droits des citoyens seront-ils bien garantis par des actes dont la rédaction présentera l'impropriété des termes, l'imprécision des idées, en un mot tous les symptômes de l'ignorance? Si au contraire cette ignorance exclut des places, bientôt renaîtra cette aristocratie qui jadis employait le patois pour montrer son affabilité protectrice à ceux qu'on appelait insolemment les petites gens. [...] Ainsi l'ignorance de la langue compromettrait le bonheur social ou détruirait l'égalité. (1975, p. 303)

[Toți membrii poporului suveran pot fi aleși în toate oficiile. Este de dorit ca toți să poată ocupa succesiv aceste poziții și mai apoi să se întoarcă la îndeletnicirile lor agricole și industriale. Această

> stare de fapt ne apare ca avînd următoarea alternativă. Dacă aceste poziții sînt ocupate de oameni incapabili să se exprime și să scrie în limba națională, vor mai fi oare drepturile cetățenești garantate prin acte în a căror redactare se observă termeni improprii, imprecizie a ideilor, într-un cuvînt, toate simptomele neștiinței? Dacă, dimpotrivă, ignoranța îi împiedică pe oameni să ocupe oficiile, în curînd va renaște aristocrația care în trecut se folosea de dialect pentru a-și manifesta afabilitatea protectoare față de cei considerați cu insolență drept 'oameni simpli'. [...]. Prin urmare, necunoașterea limbii ar compromite binele social și ar distruge egalitatea.]

Fragmentul (6) evidențiază generalitatea comunicativă a limbii literare. O limbă unitară nu numai că simbolizează unitatea unei națiuni, dar le și asigură cetățenilor libertatea de comunicare a gîndurilor. Fragmentul (7) unește în mod simbolic absența standardizării cu situația de dinainte de revoluție, adică faptul că existența unor varietăți de limbă organizate ierharhic oglindește ordinea ierarhică a societății. Fragmentul (8) prezintă în termeni sugestivi funcția de emancipare politică a standardizării. Idealul egalității presupune ca fiecare cetățean să poată participa la guvernarea națiunii; de fapt, ideal ar fi ca toți cetățenii să ocupe succesiv funcții politice, după care să revină în mediul lor profesional. Totuși, pentru a îndeplini aceste îndatoriri publice, este necesară o bună cunoaștere a limbii comune. Necunoașterea limbii n-ar trebui să-i împiedice pe oameni să acceadă în funcții. De aceea, este nevoie de efort educativ pentru a asigura standardizarea. Grégoire este un adept înfocat al „Școlii publice" ca forță de literarizare.

În §3 voi descrie prefacerile prin care a trecut idealul rațional și iluminist al standardizării în ultimele două secole. Cu toate acestea, chiar și ipostaza transformată presupune o evaluare pozitivă a standardizării, printr-una sau alta dintre trăsăturile menționate, neutralitatea funcțională a medierii comunicative și efectele emancipative și participative susținute de un sistem de educație centrat pe răspîndirea limbii literare.

2.2. Modelul romantic

Concepția romantică despre standardizare poate fi ușor definită în contrast cu cele două trăsături dominante ale modelului raționalist. Mai întîi, în antiteză cu țelurile emancipative și participative ale viziunii iluministe, viziunea romantică va încerca să atragă atenția asupra faptului că limbile literare sînt instrumente ale opresiunii și excluderii. În acest punct, analiza standardizării ia, desigur, forma criticii ideologice și va căuta să arate că idealurile iluministe nu sînt adesea împlinite și că, de fapt, procesele de standardizare ating în mod obișnuit reversul a ceea ce ele năzuiesc să atingă. Deși termenul nu este des folosit, acest tip de discurs critic se reduce la demonstrația că standardizarea lingvistică ilustrează ceea ce Horkheimer & Adorno (1947) au considerat a fi 'Dialektik der Aufklärung', adică dialectica (negativă a) Iluminismului. Horkheimer și Adorno arată că pozițiile raționaliste au tendința de a conduce către contrariile lor dialectice (în sensul că, spre exemplu, stăpînirea omului asupra naturii, prin tehnică, poate conduce către distrugerea lumii naturale).

Dacă reluăm cele trei tipuri de generalitate ce caracterizează limbile literare, e ușor de observat că materializarea idealului are tendința de a contrazice idealul, iar acesta este obiectul dialecticii Iluminismului (Dialektik der Aufklärung).

În primul rînd, se presupune că limbile literare sînt neutre în plan geografic, deși, în realitate, procesele de standardizare își au adesea originea într-o anumită regiune dominantă sub aspect economic, cultural și/sau politic. Pentru vorbitorii din celelalte regiuni, limba literară nu este un mediu neutru, ci un mijloc de afirmare a supremației regiunii dominante. De exemplu, limba franceză literară nu este o limbă imparțială apărută din neant, ci este limba vorbită de clasele medii și superioare din Paris și Ile-de-France și este asociată cu rolul pe care regiunea centrală îl joacă încă din epoca medievală.

În al doilea rînd, se presupune că limbile literare sînt generic funcționale, dar, în practică, ele sînt în mod obișnuit folosite în contexte de tip cultural, educativ, științific, administrativ și politic sau cel puțin în acele împrejurări în care o comunitate lingvistică nu a atins încă un standard. Prin contrast, varietățile nestandardizate pot căpăta în mod firesc accente noi. Pe de o parte, dacă limba literară este limba vieții publice, varietățile nestandardizate vor fi mai degrabă asociate cu intimitatea și familiaritatea decît cu sfera

publică. Pe de altă parte, dacă limba literară funcționează în contexte de tip intelectual (educația și știința), varietățile nestandardizate vor fi învestite cu valori afective. Pentru vorbitorii unui dialect, acesta este limba stărilor afective, a spontaneității și naturaleții, spre deosebire de limba oficială în care se realizează educația. În mod ironic, generalitatea funcțională a limbii literare dă naștere unei specializări funcționale prin care sfera publică e separată de cea privată, cea afectivă, de cea intelectuală.

În al treilea rînd, se presupune că limbile literare sînt neutre în plan social, dar, în realitate, ele sînt de fapt limbi ale elitelor. Legătura unei elite economice, culturale sau politice cu limba literară este, în fond, un efect secundar al generalității funcționale a limbilor literare. Dacă limbile literare sînt îndeobște folosite în contexte de tip cultural, educativ, științific, administrativ și politic, atunci vorbitorii aflați în astfel de contexte vor învăța mai ușor limba literară și o vor adopta ca limbă primă decît vorbitorii care nu cunosc aceste categorii de uz. Prin urmare, cei excluși vor percepe performanța lingvistică superioară a elitei ca factor ce contribuie la excluderea socială. În concepția lui Grégoire, cunoașterea limbii literare favorizează mobilitatea socială, dar, dimpotrivă, răspîndirea socială reală a uzului limbii literare poate preface limba literară într-un instrument de discriminare.

Altfel spus, putem observa că presupusa generalitate a limbilor literare poate lua forma unor serii de specializări. Procesul de standardizare își are originea în limba anumitor regiuni, anumitor grupuri de vorbitori și anumitor utilizări și domenii de activitate, iar acest fapt inevitabil poate răsturna idealul unei standardizări benefice. Cînd acest lucru se întîmplă, idealul inițial poate fi denunțat ca pretext ideologic.

Nici nu mai trebuie spus că această răsturnare dialectică poate afecta și sistemul de educație. Dacă limba literară este înțeleasă ca instrument de oprimare, discriminare și excludere socială, sistemul de educație va fi de asemenea respins pe motiv că își aduce contribuția la activarea mecanismelor de excludere socială. În loc ca școala să fie considerată o instituție ce promovează cunoașterea limbii comune (și cunoașterea, în general), pentru a crea posibilități de mobilitate socială, se va arăta că sistemul de educație bazat pe ceva mai mult decît pe cunoașterea limbii îi avantajează pe vorbitorii a căror condiție socială le asigură o mai bună stăpînire a limbii literare, iar acest avantaj nu împiedică, ci întreține inegalitatea socială.

De ce este numită „model romantic" această răsturnare critică a aprecierii față de limba literară? De ce să nu fie numită 'model realist', 'model critic' sau 'model anti-ideologic'? Motivul este că această atitudine critică este adesea (deși nu în mod necesar) însoțită de o a doua trăsătură care poate fi pusă în opoziție cu cea de-a doua caracteristică a modelului raționalist. Cu alte cuvinte, am constatat doar punerea sub semnul întrebării a rostului emancipativ, participativ al modelului iluminist. Dar la ce se referă cea de-a doua trăsătură? Ce ar fi de spus despre aspectele comunicative ale modelului raționalist?

Se poate identifica un veritabil model 'romantic' al variației lingvistice cînd atitudinii critice față de standardele oficiale i se adaugă viziunea potrivit căreia limba este mai degrabă un mijloc de *expresie* decît de *comunicare*. Potrivit perspectivei iluministe, limbile sînt mijloace de comunicare, iar limba literară este un instrument superior de comunicare deoarece ea este funcțional generală și social neutră.

Conform perspectivei romantice, limbile sînt mai degrabă expresive decît comunicative. Ele sînt expresii ale unei identități și, ca atare, ele întruchipează o anumită concepție despre lume, o viziune asupra lumii, „Weltanschauung", după cum afirmă Herder. Legătura dintre această faimoasă concepție romantică asupra relației dintre limbă și gîndire și dezbaterea legată de standardizare devine limpede. Din moment ce limbile sau varietățile lingvistice reflectă o anumită identitate, atunci preferința față de o limbă sau de o anumită varietate lingvistică în raport cu o alta presupune că identitatea specifică a unui anumit grup de indivizi este neglijată sau negată. A nu recunoaște limba înseamnă a nu-i recunoaște pe vorbitorii ei. Dacă anumite varietăți de limbă capătă rol secundar datorită existenței unei limbi literare, atunci vorbitorilor respectivelor varietăți lingvistice li se neagă un drept fundamental, dreptul de a se exprima în propriul idiom—de fapt, singura limbă care le justifică identitatea individuală, potrivit concepției romantice asupra raportului dintre limbă și identitate.

Un corelat al acestei poziții este evaluarea pozitivă a diversității. În timp ce perspectiva raționalistă prețuiește uniformitatea lingvistică considerată ca expresie a simbolică a unei comunități libere și deschise, în care toți cetățenii au drept egal de a se exprima, perspectiva romantică apreciază diversitatea ca formă

de recunoaștere a respectului fundamental față de diferite alte identități.

Pe scurt, viziunea romantică asupra variației și standardizării lingvistice opune concepției iluministe privind limba ca mijloc de comunicare, perspectiva limbii ca expresie a identității individuale. Idealului raționalist emancipativ și participativ i se opune o concepție critică asupra standardizării, considerată ca mecanism de discriminare și excludere, iar aprecierii pozitive privind educația ca mijloc de răspîndire a cunoașterii limbii i se opune neîncrederea fundamentală că școala este parte a unui sistem de întreținere a inegalității sociale.

Pentru a ilustra acest model, nu voi recurge la un exemplu istoric, așa cum am procedat în cazul modelului raționalist, ci voi examina succint dezbaterea actuală privind genocidul lingvistic și statutul internațional al limbii engleze. În această formă de variație interlingvistică, limba engleză înlocuiește limba literară a variației intralingvistice, iar limbile minoritare amenințate cu dispariția înlocuiesc varietățile non-standard. Toate obiecțiile pe care perspectiva romantică le-ar ridica împotriva unei variante literare, s-ar răsfrînge și asupra dominației internaționale a limbii engleze. Să luăm, pentru ilustrare, următoarele fragmente dintr-un rezumat realizat de Skutnabb-Kangas (2000). Rezumatul poate fi găsit și pe pagina personală de internet a autoarei.

(9) Indigenous peoples and minorities are the main bearers of linguistic and cultural diversity in the world—over 80% of the world's languages exist in one country only and the median language has no more than 5,000 speakers. Some of the direct main agents of linguistic (and cultural) genocide today are parts of what we call the consciousness industry: formal educational systems and the mass media. [...] The book shows that the education of most minorities and indigenous peoples in the world is organized in ways which both counteract sound scientific principles and lead to the disappearance of linguistic and cultural diversity. [...] Schools are every day committing linguistic genocide. [...] They also do it by forcibly moving children from one group (indigenous or minority) to another group (the dominant group) through linguistic and cultural forced assimilation in schools. [...] This inevitably includes a consideration of power relations. The book shows how the formal educational systems participate in maintaining and reproducing unequal power relations, here especially between linguistic minorities and others, but also more generally, and how the ways of doing this have changed and are constantly changing, and how control and domination are resisted and alternatives are constantly created and negotiated, managed and controlled, and recreated. The deficiency-based models that are used in most minority education invalidate the linguistic and cultural capital of minority children and their parents and communities. They make the resources of dominated groups seem handicaps or deficiencies, instead of valued and validated non-material resources, or they render them invisible and therefore not possible to convert into material resources and positions of structural power. This happens just as much in global international relations and the Mcdonaldization of the world as it happens in ESL classrooms.

[Populațiile indigene și minoritățile sînt principalii reprezentanți ai diversității lingvistice și culturale mondiale—peste 80% din limbile lumii sînt vorbite doar într-o singură țară și, în medie, o limbă nu are mai mult de 5.000 de vorbitori. Unii dintre agenții direcți și principali ai genocidului lingvistic (și cultural) contemporan fac parte din ceea ce noi considerăm a fi industria conștiinței: sistemele de educație formală și mijloacele de informare în masă. (...) Volumul dezvăluie că educația celor mai multe minorități și populații autohtone din lume este organizată în modalități care contrazic principiile științifice sănătoase și grăbesc dispariția diversității lingvistice și culturale. (...) În fiecare zi, școlile comit genocid lingvistic. (...) Acest lucru se realizează prin mutarea forțată a copiilor dintr-un grup (indigen sau minoritar) într-altul (grup dominant) și prin asimilare forțată de achiziții lingvistice și culturale petrecută în școli. (...) Acest fapt determină, în mod inevitabil, o reconsiderare a raporturilor de putere. Volumul arată cum anume participă sistemele de educație formală la păstrarea și perpetuarea relațiilor inegale de putere, în special între minoritățile lingvistice și ceilalți, dar și în general, cum anume aceste raporturi se schimbă permanent și cum anume rezistența la dominație și control generează alternative care se negociază, se gestionează, se valorifică și se recreează. Mo-

> delele bazate pe deficiență folosite în educația minorităților anulează capitalul cultural și lingvistic al copiilor minoritari, al părinților acestora și al comunităților lor. Prin aceste modele, resursele grupurilor dominate sînt considerate ca handicapuri sau ca deficiențe, și nu ca resurse imateriale valoroase și certificate, sau sînt considerate ca neglijabile și, de aceea, imposibil de preschimbat în resurse materiale și poziții de putere structurală. Acest lucru se petrece aproape la fel de mult atît în relațiile internaționale globale și în McDonaldizarea lumii, cît și în clasele în care limba engleză se predă ca limbă secundă (ESL)].

Indiferent dacă Skutnabb-Kangas are sau nu dreptate, elementele concepției romantice sînt în mod evident prezente în expunerea autoarei. În primul rînd, dispariția limbilor și dispariția culturilor sînt puse în raport de echivalență. Chiar conceptul de 'genocid lingvistic' evocă exterminarea unei întregi populații (sau culturi) și a limbii acesteia. În contrast cu acest proces de asimilare forțată și dispariție, culturile diferite trebuie recunoscute ca fundamental egale, iar diversitatea ar trebui prețuită ca scop în sine. În al doilea rînd, răspîndirea internațională a limbii engleze nu determină emanciparea și participarea, ci servește mai degrabă oprimării pe plan internațional, mai ales din partea companiilor multinaționale. În al treilea rînd, în text sînt exprimate îndoieli fățișe cu privire la rolul pe care îl au școlile în acest joc de putere lingvistică și culturală.

2.3. Modelele raționalist și romantic și originea limbajului

În paginile anterioare, nu numai că am schițat cele două modele de standardizare, raționalist și romantic, dar am și arătat că ele se înscriu într-o strînsă relație specifică. Pe lîngă faptul că unul se opune celuilalt, între modele există un raport dialectic, în sensul că mecanismele actuale de standardizare par prinse într-o 'dialectică a Iluminismului' negativă, în cursul căreia idealurile raționaliste pozitive tind să fie subminate spre a face loc atitudinii critice romantice asupra standardizării. Totuși, acest raport dialectic, sintetizat în Tabela 1, nu epuizează legăturile dintre cele două modele de bază.

	MODELUL RAȚIONALIST	MODELUL ROMANTIC
baza lingvistico-filosofică:	limba ca mijloc de comunicare	limba ca mijloc de expresie
concepția asupra standardizării:	ideal democratic: limba literară considerată ca mijloc neutru de participare socială	atitudine critică anti-ideologică: limba literară considerată ca mijloc de excludere socială
concepția asupra variației lingvistice:	variația lingvistică considerată ca piedică împotriva emancipării	variația lingvistică considerată ca modalitate de exprimare a unor identități diferite

Tabela 1: Modelele raționalist și romantic de standardizare

În această secțiune, voi explora pe scurt fundamentele lingvistice teoretice ale celor două modele, pornind de la întrebarea dacă fiecărui model îi corespunde o concepție proprie referitoare la limbaj. Voi argumenta că teoriile veacului al XVIII-lea referitoare la originea limbajului completează tabloul deja creionat. Am sugerat deja că modelul romantic și cel raționalist se deosebesc în privința perspectivei lor teoretice asupra limbii, în sensul că primul impune o perspectivă expresivă asupra limbii, iar cel de-al doilea, o perspectivă comunicativă. Distincția dintre cele două perspective poate fi și mai bine reliefată dacă se au în vedere unele din teoriile formulate în secolul al XVIII-lea cu privire la originea limbajului, adică în perioada în care pot fi descoperite izvoarele intelectuale ale celor două concepții, rațională și romantică, asupra variației lingvistice.

Perspectiva expresivă asupra limbii poate fi ilustrată de viziunea lui Herder, în timp ce ideile lui Condillac pot reflecta perspectiva comunicativă. Viziunea lui Herder despre limbă ca expresie a unei viziuni interne asupra lumii dezvăluie calea urmată pentru a descrie geneza limbajului verbal: acesta ia naștere cînd

omul exprimă felul în care înțelege lumea. În fragmentul următor, Herder arată cum omul, atunci cînd dă nume animalelor (în cazul de față, o oaie) identifică și exprimă o anumită însușire (în speță, behăitul oii):

(10) Weiss, sanft, wollicht—seine besonnen sich übende Seele sucht ein Merkmal,—das Schaaf blöcket! sie hat Merkmal gefunden. Der innere Sinn würket. Dies Blöcken, das ihr am stärksten Eindruck macht, das sich von allen andern Eigenschaften des Beschauens und Betastens losriss, hervorsprang, am tiefsten eindrang, bleibt ihr. Das Schaaf kommt wieder. Weiss, sanft, wollicht—sie sieht, tastet, besinnet sich, sucht Merkmal—es blöckt, und nun erkennet sies wieder! 'Ha! du bist das Blöckende!' fühlt sie innerlich, sie hat es Menschlich erkannt, da sies deutlich, das ist, mit einem Merkmal, erkennet und nennet (1978, p. 33)

[Albă, blîndă, lînoasă—spiritul caută cu sfială și tact o trăsătură distinctivă. Oaia behăie! Însușirea a fost descoperită. Simțul interior lucrează. Acest behăit care impresionează în cel mai înalt grad, care se desprinde de toate celelalte date vizuale sau tactile și iese în evidență, rămîne definitoriu. Oaia se întoarce. Albă, blîndă, lînoasă—spiritul vede, simte, cugetă—iar oaia behăie și acum ea este recunoscută! „A! Tu ești cea care behăie!", iar spiritul simte în sine că a recunoscut-o în mod omenesc, întrucît a identificat-o și i-a dat un nume, prin intermediul unei trăsături distinctive.]

Considerațiile lui Herder pot fi puse în antiteză cu viziunea lui Condillac asupra originii limbajului. În timp ce Herder caută originea limbajului în nevoia cognitivă și epistemologică de a conferi identitate lucrurilor (sau, mai precis, de a le identifica într-o manieră specifică ce reflectă înțelegerea pe care omul o capătă despre lucrurile respective), Condillac face trimitere la o situație de natură comunicativă. În relatarea sa despre doi copii, el descrie cum anume strigătul de ajutor al unuia este recunoscut de celălalt și convenționalizat treptat ca semn specific.

(11) Celui qui souffroit parce qu'il étoit privé d'un objet que ses passions lui rendoient nécessaire, ne s'en tenoit pas à pousser des cris: il faisoit des efforts pout l'obtenir, il agitoit sa tête, ses bras, et toutes les parties de son corps. L'autre, ému à ce spectacle, fixoit les yeux sur le même objet; et [...] il souffroit de voir souffrir ce misérable. Dès ce moment il se sent intéressé à le soulager, et il obéit à cette impression, autant qu'il est en son pouvoir. Ainsi, par le seul instinct, ces hommes se demandoient et se prêtoient de secours [...]. Cependant les mêmes circonstances ne purent se répéter souvent, qu'ils n'accoutumassent enfin à attacher aux cris des passions et aux différentes actions du corps, des perceptions qui y étoient exprimées d'une manière si sensibles (1973, p. 194–195).

[Cel ce a suferit că i s-a luat un lucru pe care dorința îl reclamă ca necesar, nu s-a mulțumit doar cu țipatul, ci s-a și agitat pentru a-l obține, mișcînd din cap, din brațe și din celelalte părți ale corpului. Celălalt, mișcat de acest spectacol, și-a fixat privirea asupra aceluiași obiect și (...) a simțit suferința nefericitului. Din acest moment, el simte pornirea de a-l compătimi și se supune acestui simțămînt cu toate puterile sale. Astfel, doar din instinct, oamenii se ajută unii pe alții (...). Dar astfel de situații nu se repetă de prea multe ori înainte ca oamenii să lege strigătele de emoție și diversele mișcări ale corpului de senzațiile pe care ei le exprimă atît de sugestiv.]

Deosebirea dintre Herder și Condillac constă și într-o deosebire de vederi asupra relației dintre limbă și cultură. Spre deosebire de Condillac, Herder nu crede că este posibilă explicarea originii limbajului uman pornindu-se de la strigătele emotive instinctuale. Înțelegerea precedă apariția limbajului uman conștient. În expunerea lui Condillac, înțelegerea sau 'reflecția' se dezvoltă treptat, prin folosirea semnelor într-o anumită situație de comunicare. Pentru Herder, nașterea limbajului presupune existența culturii umane, o cultură care să poată fi exprimată prin limbă. Din punctul de vedere al lui Condillac, cultura umană evoluează plecînd de la instincte, prin folosirea semnelor și dezvoltarea limbajului (a se vedea Sapir, 1907, pentru o perspectivă mai complexă).

Este, într-adevăr, corect să căutăm în secolul al XVIII-lea originile intelectuale ale modelelor noastre culturale de standardizare lingvistică, iar fragmentele (10) și (11) indică existența legăturilor cu teoretizările lingvistice din epocă. Această recunoaștere deschide calea spre studiul istoric mai cuprinzător al raporturilor dintre teoriile lingvistice și filosofia limbajului, pe de o parte, și politicile lingvistice, pe de

altă parte. În ce măsură au influențat teoriile despre originea, natura și organizarea limbii maniera în care oamenii (și guvernările) au conceput problemele referitoare la variație și standardizare lingvistică? Literatura de specialitate oferă numeroase puncte de plecare, dar se axează mai ales asupra mecanismelor de standardizare și a politicilor lingvistice ale unei singure limbi sau națiuni. O posibilitate interesantă de a fructifica modelele culturale deja identificate ar fi de a observa dacă ele pot sau nu să stea la baza unei cercetari sintetice ale acestor legături istorice dintre teoria lingvistică și procesul de standardizare.

3. Transformarea istorică a modelelor

În această secțiune vor fi explorate momente diferite din evoluția celor două modele concurente, mai ales pentru a cartografia transformările petrecute în secolele al XIX-lea și al XX-lea. Mai întîi, voi arăta că modelul naționalist de standardizare, devenit foarte cunoscut în secolul al XIX-lea, constă dintr-un amestec aparte de elemente raționaliste și romantice. Mai apoi, voi avea în vedere felul în care conștiința noastră postmodernă afectează concurența dintre modelul raționalist și cel romantic. De altfel, e interesant de observat dacă modelele se manifestă sau nu în formă pură. Pînă și în exemplele din perioada Revoluției Franceze se constată prezența naționalismului patriotic. Dacă așa stau lucrurile, modelele prezentate în secțiunea precedentă vor trebui considerate ca puncte de referință analitice, ca 'modele cognitive idealizate', după cum se afirmă în lingvistica cognitivă.

3.1. Secolul al XIX-lea și modelul naționalist

Ambele modele, raționalist și romantic, fac dificilă situarea la un anumit nivel de relevanță. În forma sa extremă, modelul raționalist postulează existența unei limbi universale. Din moment ce forța activă care animă standardizarea presupune o maximizare a comunicării reciproce, atunci este recomandat recursul la o limbă universală care să depășească orice fel de variație lingvistică, în sensul că neutralizarea variației interlingvistice completează neutralizarea standardizării intralingvistice. Desigur, țelul adoptării unei limbi universale, ideale (esperanto, volapük și altele asemenea) este exact materializarea istorică a unei astfel de interpretări a perspectivei raționaliste.

Totuși, în practica lingvistică, mișcările esperantiste au rămas marginale. Nivelul real la care s-au manifestat mecanismele de standardizare a rămas cel de jos, al unei națiuni. Încă de la constituirea modelului iluminist, logica acestui fapt este simplă (și poate fi, în fond, identificată în fragmentele din Barère și Grégoire pe care le-am discutat): dacă standardizarea are în vedere participarea politică democratică, atunci, în mod evident, națiunea, ca formă ideală de organizare politică, devine locus-ul procesului de standardizare și a eforturilor educative care îl susțin. Astfel, legătura intrinsecă dintre naționalism și perspectiva raționalistă asupra standardizării nu mai apare ca surprinzătoare. Standardizarea lingvistică este, înainte de toate, un proces desfășurat în interiorul unei națiuni, deoarece tocmai în interiorul națiunii se manifestă mecanismele de decizie politică la care standardizarea lingvistică ar trebui să contribuie. În acest punct, ar fi utilă o clarificare terminologică. 'Naționalismul' este ideologia politică prin care un stat, ca organizație politică, capătă legitimitate mai degrabă de la cetățenii săi decît prin tradiție, prin drept divin sau altcumva. Cu alte cuvinte, naționalismul pretinde că orice stat care se ridică la înălțimea acestei cerințe este o națiune. Raportul naționalist dintre indivizi și stat poate fi conceput în două maniere diferite. Conform unei distincții de uz comun în literatura de specialitate, putem deosebi naționalismul civic de naționalismul identitar. Pe de o parte, *naționalismul civic* este concepția conform căreia legitimitatea unei națiuni decurge din participarea activă a cetățenilor, printr-un sistem de reprezentare politică. Aceasta este viziunea liberală, raționalistă asupra naționalismului. Pe de altă parte, *naționalismul identitar* este concepția conform căreia legitimitatea politică a unei națiuni decurge din identitatea culturală a unui popor. Aceasta e viziunea romantică asupra naționalismului.

'Naționalism' se mai referă și la acțiunile și eforturile unui anumit grup de a deveni o națiune. Potrivit perspectivei naționaliste, nu toate statele existente sînt în mod necesar națiuni, fie din cauză că nu au legitimitate democratică (punctul de vedere liberal), fie din pricină că nu recunosc identitatea culturală a anumitor grupuri (punctul de vedere romantic). În plan istoric, 'mișcările naționaliste' pot fi sau mișcări

prin care se încearcă instituirea unei democrații liberale, sau mișcări prin care se revendică independența unui anumit grup ori a unei anumite regiuni. (Cu toate acestea, în uzul actual, tinde să predomine cea de-a doua accepție).

Raportul dintre limbă și naționalism pe care l-am înfățișat mai sus ține de ipostaza liberală, rațională a naționalismului. Din moment ce legitimitatea unei națiuni decurge din participarea activă a cetățenilor ei, atunci maximizarea comunicării prin standardizare este un instrument de natură participativă. Dar, dacă ne îndreptăm atenția asupra naționalismului identitar, atunci naționalismul dezvoltă o legătură și mai puternică cu perspectiva romantică asupra limbii. În timp ce perspectiva rațională tinde către universalitate, perspectiva romantică tinde către individualitate. În forma sa extremă, concepția romantică asupra variației lingvistice implică faptul că orice individ ar putea avea o limbă proprie. Așa cum perspectiva rațională tinde să maximizeze comunicativitatea, perspectiva romantică tinde să maximizeze variația individuală. În practică, o astfel de atitudine extremă nu se prea poate materializa. Cu excepția admirației romantice față de 'vocea unică a poetului' și alte asemenea aprecieri, viziunea romantică se referă mai degrabă la limbajul colectiv decît la cel individual. Identitatea exprimată prin limbă este cea a unei comunități, iar comunitatea devine națiune cînd dobîndește autonomie politică. De aici decurge binecunoscuta relație romantică dintre naționalism și limbă, așa cum este ea reflectată, printre alții, în Deprez & Vos (1998). Potrivit modelului romantic, limba este, pe de o parte, corelată cu identitatea și, pe de altă parte, națiunile își dobîndesc legitimitatea din identitatea culturală a unui popor (dar acest lucru nu înseamnă că orice naționalism este și naționalism lingvistic; după cum se știe, identitatea poate rezulta și din acțiunea altor factori, precum religia și etnia.)

Considerat din două unghiuri diferite, naționalismul se raportează la limbă, iar această relație poate fi asociată cu cele două ipostaze de naționalism distinse în teoria politică. Pe de o parte, *naționalismul civic* este concepția potrivit căreia legitimitatea națiunii decurge din participarea activă a cetățenilor, printr-un sistem de reprezentare politică. Pe de altă parte, *naționalismul identitar* este concepția potrivit căreia legitimitatea politică a unei națiuni derivă din identitatea culturală a unui popor, iar limba este unul din factorii care stabilesc această identitate.

Solidaritatea dintre cele două forme de gîndire poate fi succinct ilustrată prin următoarele fragmente desprinse din Verlooy (1979). Avocat de limbă olandeză din Bruxelles, oraș aflat la vremea respectivă sub guvernare austriacă, Verlooy ia atitudine față de uzul crescînd al limbii franceze în viața publică și susține folosirea limbii sale materne, olandeza. În 1789, Verlooy a fost implicat în 'Brabantse Omwenteling' (Revoluția din Brabant, n.tr.), o insurgență ratată împotriva dominației austriece. Pamfletul său din 1788 poate fi citit ca resort intelectual al atitudinii sale naționaliste din anul ce avea să urmeze. Dar ce rol atribuie Verlooy limbii în gîndirea sa naționalistă?

(12) Het is zonder twyffel een goed voor eenigelyk wel ter tael en ter spraek te zyn, en zyne redens vaerdig en onbelemmert te voeren. Doch hier toe is een' zekere frankheyd noodig. Maer, gelyk by ons gezien en geplogen is, wanneer zullen wy frank zyn in die vremde tael? (1979, p. 58)

[Fără îndoială, e bine ca orice persoană să se poată exprima fluent și să se poată angaja liberă în conversație. Dar pentru a dobîndi așa ceva e nevoie de naturalețe. Totuși, după cum se observă în cazul nostru, cum vom dobîndi această naturalețe într-o limbă străină?]

(13) Door ons frans schynen wy van die middelbare geleertheyd en borgerlyke wysheyd af geheel het gemeyn, onze bestgemoedde en weetgirige borgers, ambachtslieden, akkermans, en onze vrouwen: die 't frans teenemael niet, of ten minsten zoo verre niet en weten, dat-ze 't met vermaek of zonder moyelykheid konnen lezen: die daer door als als gedoemt schynen tot een' gezogte onwetendheyd. (1979, p. 49)

[Vorbind limba franceză, îi privăm de cunoașterea comună și de înțelepciunea civică pe toți oamenii de rînd, pe orășenii simpatici și curioși, pe meșteșugari, pe fermieri și pe femei, care nu cunosc limba franceză, sau cel puțin nu atît de bine încît să citească ușor și eficient, și, de aceea, par condamnați la ignoranță.]

(14) Voor het vaderlanderschap eener natie is zeer dienstig zoo veel eygen en bezonder te hebben als mogelyk is (...) en zelfs hoe meer een' zaek uytwendigs heeft, gelyk de tael, dragten, toneelen, godsdienst, zeker plechten; hoe meer zy de gemoederen van 't volk zal aentrekken. [...] Waerom werken wy dan om zoo bekwamen band van vaderlanderschap, de moederlyke tael, te bannen? (1979, p. 59–60)

[Pentru a căpăta sentimentul identității naționale, e util să avem cît mai multe elemente comune și specifice cu putință, iar acestea vor intra cu atît mai repede în inimile oamenilor cu cît vor putea fi mai ușor observate, precum limba, vestimentația, teatrul și distracțiile publice, religia. Atunci de ce să renunțăm la evidenta probă de patriotism care este limba maternă?]

Fragmentul (12) evidențiază o perspectivă individuală și emancipatoare: este important ca indivizii să se poată exprima liber, iar această libertate este garantată de folosirea limbii materne. În mod similar, fragmentul (13) accentuează importanța unei limbi comune pentru comunicarea deschisă într-o societate și pentru răspîndirea cunoașterii: recursul la limba franceză ar atrage o ruptură de nedorit față de clasele medii și inferioare. Prin contrast, fragmentul (14) insistă asupra importanței pe care sentimentul identității îl poate avea în constituirea unei națiuni. Cu alte cuvinte, atît tematica romantică, cît și cea rațională pot fi prezente în discursul adepților mișcărilor naționaliste.

Totuși, în dezvoltarea mișcărilor naționale din secolul al XIX-lea, s-a insistat din ce în ce mai mult asupra naționalismului de sorginte romantică. Minoritățile care aspirau la independență și-au asumat în chip naiv o anumită identitate sau și-au construit una în mod deliberat, astfel încît statele-națiuni să poată dezvolta fățiș o identitate colectivă, lingvistică sau de altă natură. Aceste mecanisme sînt arhicunoscute în literatura asupra naționalismului (conform unor autori precum Hobsbawm, Anderson, Gellner, Smith). Pentru cercetarea de față, e crucial să observăm că naționalismul romantic dezvăluie paradoxurile modelului cultural romantic pe care l-am identificat mai sus. Trecerea de la modelul romantic, așa cum a fost el prezentat anterior, la modelul naționalist constituie așa-numita 'dialectică a Romantismului', conturată prin analogie cu 'dialectica Iluminismului', și care se referă la procesul oarecum natural prin care modelul romantic original se lasă subminat și devine contradictoriu în raport cu unele din premizele sale de început.

Paradoxul modelului naționalist de sorginte romantică este următorul. Pe pe de o parte, se pretinde recunoașterea diversității, a egalității în drepturi și a independenței politice pentru o anumită comunitate (lingvistică) în raport cu altele. Pe de altă parte, trebuie asumată o anumită omogenitate internă în cadrul comunității respective, pentru simplul motiv că, în logica romantică, cea care legitimează recunoașterea este identitatea colectivă. Dar identitatea ar trebui impusă sau construită, iar vocile dizidente ar trebui reduse la tăcere.

Prin urmare, modelul romantic este tot atît de supus dezvoltărilor contradictorii ca și modelul rațional-list. În dezbaterea lingvistică, forma specifică de manifestare a poziției naționaliste de inspirație romantică este grija față de *puritatea* limbii. Apărarea limbii comune împotriva influențelor străine (a împrumutului lexical, de fapt) este, în același timp, o apărare a identității culturale a poporului. În subminarea naționalistă a modelului romantic original, identitățile nu sînt doar exprimate, ci și permanentizate. Și legătura dintre purism și naționalism este binecunoscută, existînd o literatură bogată asupra purismului. Ceea ce doresc să evidențiez în această privință ține mai puțin de fenomen ca atare și mai mult de înscrierea în tiparul general definitoriu pentru logica paradoxală a modelelor rațional-list și romantic referitoare la variația lingvistică.

În rezumat, această logică paradoxală se întemeiază pe cîteva aspecte. În primul rînd, deși modelele de bază se opun unul altuia, ele se întîlnesc pe terenul noțiunii de naționalism. Deoarece modelul rațional-list nu își poate concretiza cu ușurință pretențiile universaliste și întrucît modelul romantic nu își poate împlini cu ușurință tezele sale individualiste radicale, cele două modele află teren comun atunci cînd anumite grupuri de indivizi își reclamă identitatea și independența politică. În al doilea rînd, această întrepătrundere de modele nu elimină tensiunile ce există între ele, din moment ce istoria ultimelor două sute de ani e plină de exemple de conflicte între modelul rațional-list de *Staatsnationalismus* (naționalism civic la nivelul statului-națiune) și modelul romantic de *Volksnationalismus* (naționalism bazat pe identitate etnică sau culturală). În al treilea rînd, pe lîngă tensiunile dintre modelele de bază, trebuie să luăm în considerare

și tensiunile din interiorul fiecărui model: modelul raționalist poate fi periclitat de discriminările 'dialecticii Iluminismului', iar premiza romantică de omogenitate internă poate, la fel de bine, avea consecințe opresive.

3.2. Secolul al XX-lea și conștiința postmodernă

Trăind în continuarea epocii națiunilor, trebuie să completăm tabloul transformărilor istorice ale modelelor culturale de variație lingvistică prin cartografierea schimbărilor lansate în dezbatere de ambianța postnațională. Starea actuală poate fi cel mai bine caracterizată de două tendințe suprapuse: globalizarea și postmodernismul.

Globalizarea este un fenomen de natură economică și politică (în măsura în care importanța crescîndă a organizațiilor internaționale diminuează importanța de odinioară a statului-națiune). Dar ea este și de factură lingvistică: răspîndirea internațională a limbii engleze aproape că împlinește vechiul vis rațional al unei limbi universale.

Pe de altă parte, *conștiința postmodernă* are două trăsături. Prima, așa-numita 'dispariție a narațiunilor fondatoare'[2], semnalează slăbirea vechilor tipare interpretative. Destul de multă suspiciune planează asupra modelului raționalist de progres lin și emancipator, precum și (sau mai ales) asupra modelului naționalist. Gîndirea postmodernă este conștiința de sine de la sfîrșitul secolului al XX-lea, în accord cu care progresul nu se produce automat, iar naționalismul este periculos.

Această atitudine critică implică o a doua trăsătură: din moment ce vechile modele nu mai au tot atît de mult impact, este posibilă manifestarea de-ierarhizării și de-formalizării. Dacă, de pildă, ordinea ierarhică inițială a culturii înalte și culturii populare este respinsă pe motiv că face parte din vechile modele de interpretare, atunci cultura populară poate reclama egalitatea de drept față de cultura înaltă.

Aceste două trăsături sugerează că postmodernismul este, în mare măsură, o formă reînnoită a vechii atitudini romantice, dat fiind că reîmprospătează perspectiva critică, de natură 'contraculturală', referitoare la narațiunile oficiale, și reînvie apelul la diversitate.

Din punctul nostru de vedere, este interesant de observat dacă aceste schimbări conduc sau nu spre o transformare fundamentală a modelelor culturale întrebuințate pentru a discuta variația lingvistică. În fond, este vorba despre o creștere a interesului față de raporturile internaționale dintre limbi, în locul raporturilor naționale dintre varietățile unei limbi. Modelele originale de standardizare sînt esențialmente modele de normare a limbii literare în raport cu dialectele și cu celelalte varietăți ale aceleiași limbi. În epoca națiunilor, dezbaterea situa doar uneori limbile naționale în opoziție cu limbile minorităților, și numai în zilele noastre dezbaterea se axează asupra raporturilor internaționale dintre diferite limbi, în speță raporturile dintre limba engleză, ca limbă globală, și limbile locale, amenințate cu dispariția.

Astfel, în măsura în care poziția limbii engleze globale devine subiect central de discuție, vechea opoziție dintre atitudinea raționalistă și cea romantică capătă un nou impuls. Am observat mai sus că afirmațiile lui Skutnabb-Kangas privind tratamentul minorităților lingvistice se situează într-un așa-numit cadru 'romantic'. În același timp, nu este dificil să vedem ce formă ia tiparul de bază al argumentului raționalist în concepția lui Skutnabb-Kangas.

Mai întîi, pentru a contracara identificarea culturii cu limba, raționalistul poate semnala cazurile în care aceeași limbă este, fără dificultate, împărtășită de diferite culturi, și, invers, cazurile în care aceeași cultură unește vorbitori de limbi diferite.

Mai apoi, la acuzația că răspîndirea internațională a limbii engleze provoacă discriminări, raționalistul ar putea sublinia efectele benefice de emancipare pe care le presupune cunoașterea acesteia. Dacă engleza este, într-adevăr, o cheie către comunicarea internațională (și, dacă, de fapt, învățarea limbii engleze este posibilă pentru oricine), atunci este doar de apreciat faptul că tot mai mulți oameni sînt capabili să comunice astfel.

[2] Concept propus de filosoful francez Jean François Lyotard (1924–1998), în lucrarea *La condition postmoderne: rapport sur le savoir* (1979) – (n.tr.).

Dar, în același timp, dezbaterile actuale par să conducă spre dezvoltarea unui model bazat pe diferențierea funcțională a varietăților implicate—cu alte cuvinte, un model de tipul 'și/și' în loc de un model 'fie/fie'. Într-o discuție axată pe situația internațională, începe să fie acceptată ideea că *plurilingvismul* este un fapt natural. Este interesant de observat că deplasarea către plurilingvism văzut ca o (așa-zisă) sinteză dialectică a unor forțe opuse poate să decurgă atît din modelul raționalist cît și din cel romantic. Am văzut, în secțiunea precedentă, că deplasarea către naționalism s-a potrivit logicii ambelor modele de bază, dacă s-a luat în considerare problema 'nivelelor de relevanță'. Sub acest aspect putem observa că, în chip asemănător, interesul recent acordat plurilingvismului se potrivește ambelor modele.

Pe de o parte, o soluție plurilingvistică pare să presupună un fel de distribuție funcțională: o limbă se folosește într-un ansamblu specific de împrejurări, și alta pentru un alt set de circumstanțe. O astfel de specializare contextuală diglosică sau poliglosică nu este incompatibilă cu modelul raționalist inițial. De fapt, modelul raționalist are la bază dorința de a asigura participare democratică maximă în ceea ce uneori numim 'arii secundare' ale vieții sociale, mai exact, domeniile publice de activitate precum educația universitară sau viața politică. În privința 'ariilor principale', începînd cu aspectele vieții private, existența unor varietăți lingvistice locale mai puțin uniforme nu intră în contradicție cu fundamentul ideologic al modelului.

Pe de altă parte, turnura postmodernă a modelului romantic creează o nouă atitudine privind problema identității personale. De fapt, se spune adesea, că una din mărcile mentalității postmoderne este fragmentarea identității. Indivizii nu mai sînt caracterizați de o singură identitate, ci de identități diferite, în continuă transformare, de natură profesională, socială, etnică și culturală. În consecință, diverse limbi ar putea, urmînd logica originară 'expresivă' a atitudinii romantice, să exprime această fragmentare (sau, mai degrabă, multiplicare) a identităților.

Deși plurilingvismul pare să ofere o posibilă sinteză a modelelor inițiale, soluția multilingvală nu poate, totuși, să elimine total tensiunile. Așa cum convergența naționalistă a modelelor din secolul al XIX-lea a produs o tensiune între statele națiuni și minorități, tot astfel convergența plurilingvistică provoacă tensiuni legate de distribuția funcțională și situațională exactă a varietăților lingvistice. Un exemplu simplu ar fi reforma educației universitare în Europa. Impunerea unui sistem uniform de Licență/Masterat are, printre altele, scopul de a stimula mobilitatea studenților, ceea ce, la rîndul său, duce la presiunea de a introduce limba engleză ca limbă de educație, cel puțin la nivel de masterat. Totuși, este evident că mulți sînt reticenți în a accepta o asemenea limitare funcțională în folosirea limbii naționale materne.

De asemenea, tensiunile interne din cadrul fiecărui model continuă să se acumuleze. De exemplu, cei care apreciază introducerea englezei internaționale drept o șansă acordată tuturor de a participa în mod egal la cultura globală pot, cu ușurință, să ignore faptul că accesul la învățarea limbii engleze nu este egal pentru toți. Iar partizanii diversității lingvistice pot trece ușor cu vederea faptul că oamenii pe care intenționează să îi apere preferă adesea oportunitățile educaționale și profesionale oferite prin intermediul limbilor străine (cum este, de pildă, cazul majorității țărilor africane, foste colonii britanice).

Așadar, situația actuală se poate rezuma astfel încît să corespundă concluziilor de la sfîrșitul §3.2. Pe de o parte, așa cum naționalismul a favorizat fuziunea modelului raționalist cu cel romantic, plurilingvismul poate fi un punct de convergență dintre manifestările post-naționaliste ale modelelor. Pe de altă parte, așa cum naționalismul nu a abolit nici tensiunile primare dintre modele, nici tensiunile interne ale modelelor, nici plurilingvismul nu elimină tensiunea dintre atitudinea rațională de a considera limba engleză, în plan global, ca pe o oportunitate comunicativă și educativă și atitudinea romantică de a o considera ca pe o amenințare la adresa diversității și a identității locale. Dar, în același timp, nu trebuie să uităm faptul că plurilingvismul se află abia la început, iar pozițiile din această dezbatere nu s-au cristalizat la fel de bine ca cele din vechea dezbatere asupra naționalismului.

3.3. Rezumarea modelelor și a transformărilor lor

Acum putem identifica tiparul reieșit din discuția purtată în paginile precedente. Luînd în considerare climatul filosofic și cultural al secolului al XVIII-lea, am distins două modele principale de standardizare

lingvistică: modelul raționalist și cel romantic. Pornind de la o concepție comunicativă asupra limbajului verbal, primul model accentuează funcția emancipativă a limbii comune ca instrument de participare politică și educativă. Pe de altă parte, pornind de la o concepție expresivă asupra limbajului verbal, modelul romantic evidențiază maniera în care impunerea unei limbi literare poate defavoriza anumite identități culturale specifice. Așadar, se poate observa existența unei tensiuni între cele două modele în asemenea măsură încît unul poate deveni opusul celuilalt. Această tensiune este subliniată de 'dialectica Iluminismului', mecanismul prin care implementarea modelului raționalist poate da naștere opusului său.

De-a lungul transformărilor succesive suferite de aceste modele în decursul secolelor al XIX-lea și al XX-lea, nu am identificat numai variante ale celor două modele de bază, ci am și indicat tensiunile dintre ele reapărute în diferite ipostaze. Acestea sînt ilustrate în Tabela 2.

	SECOLUL AL XVIII-LEA: modelele de bază	SECOLUL AL IX-LEA: naționalism	SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XX-LEA: postmodernism
poziția raționalistă:	limba comună văzută ca instrument de participare politică și educativă	națiunea văzută ca nucleu al democrației liberale	limba engleză internațională văzută ca oportunitate / plurilingvismul considerat ca specializare funcțională
poziția romantică:	limba literară văzută ca mijloc de defavorizare a identităților particulare	națiunea văzută ca nucleu al identității culturale și etnice	limba engleză internațională văzută ca amenințare / plurilingvismul considerat ca expresie a identităților fragmentate, postmoderne
tensiunea dintre cele două poziții:	opoziția dintre cele două modele este amplificată de 'dialectica Iluminismului'	conflictul dintre state-națiuni și grupurile etnice / culturale	ce formă exactă ia specializarea funcțională?

Tabela 2: Cultural models of standardization and their historical transformations

În secolul al XIX-lea, se realizează convergența parțială a modelelor în jurul noțiunii de naționalism. De fapt, ambele modele sînt problematice în privința nivelului de relevanță: cît de amplă ar trebui să fie comunitatea de vorbitori vizată în modelul raționalist? Și cît de particulară ar trebui să fie identitatea vizată în modelul romantic? În loc să ia forma extremelor universaliste sau individualiste, interpretarea naționalistă a modelelor preferă o cale de mijloc. Din perspectivă raționalistă, națiunea se definește prin nivelul la care participarea democratică este garantată. Din perspectivă romantică, identitatea exprimată este cea a colectivității, a comunității care se constituie ca națiune. Aceste două forme de naționalism sînt, bineînțeles, foarte cunoscute: naționalismul liberal (naționalismul civic, *Staatsnationalismus*) care consideră națiunea ca bază a democrației liberale, și naționalismul romantic (naționalismul identitar, *Volksnationalismus*) care consideră națiunea ca nucleu de identitate culturală și etnică. Tensiunile dintre cele două sînt tot atît de cunoscute: statul-națiune liberal nu trebuie să coincidă cu un singur grup cultural sau etnic, iar aceste grupuri ar putea sa reclame statut de națiune independentă. E de la sine înțeles că diferențele lingvistice pot avea un rol crucial în definirea grupurilor implicate. În plus, nu trebuie uitat că un model politic federal constituie un compromis destul de frecvent pentru a aplana tensiunile dintre pretențiile statelor-națiuni și cele ale grupurilor naționaliste.

Sfîrșitul secolului al XX-lea este caracterizat de un proces de globalizare politică și economică care își are echivalentul atitudinal într-o perspectivă postmodernă asupra lumii, și echivalentul lingvistic în răspîndirea globală a limbii engleze. Prin urmare, dezbaterea se deplasează către poziția limbii engleze în raport cu limbile locale, și aflate în potențial pericol. Deși se pare că procesul nu a atins încă punctul culminant, dezbaterea pare să își găsească un nou reper în conceptul de plurilingvism văzut ca posibilitate

de reconciliere între tabere. Așa cum naționalismul secolului al XIX-lea a urmat în mod firesc modelelor inițiale (prin problema nivelelor de relevanță), plurilingvismul implică o specializare funcțională acceptabilă a diferitelor limbi; din moment ce limba este un mijloc de comunicare, situații comunicative diferite solicită uzul unor limbi diferite. În cazul modelului romantic, plurilingvismul se leagă de identitatea fragmentată a individului postmodern; dacă presupunem că oamenii ar putea avea identități diferite, atunci ei ar putea folosi diferite limbi pentru a-și exprima aceste identități. Totuși, deplasarea către plurilingvism nu elimină tensiunea: specializarea funcțională exactă a limbilor implicate rămîne sursă de conflict.

4. Concretizarea modelelor

În cercetarea lingvistică, modelele raționalist, romantic, naționalist și postmodern pe care le-am identificat, pot fi, în esență, valorificate în două feluri. Pe de o parte, ele pot fi utilizate ca bază pentru analiza oricărui discurs referitor la problematica standardizării. Mai sus am oferit deja cîteva exemple care arată cum pot fi folosite modelele culturale în analiza logicii dezbaterilor privind standardizarea. În general, o astfel de analiză identifică componentele discursive prin care se exprimă, se amendează sau se contraargumentează elemente ale modelelor de bază. Am putea merge mai departe pentru a identifica tipare ale afirmațiilor și replicilor care ar fi de așteptat în acest tip de dezbatere, dar nu am intenția să dezvolt în mod sistematic această problemă în prezentul studiu.

Pe de altă parte, atitudinile față de limbă bazate pe unul sau altul dintre modele pot influența dezvoltarea actuală a mecanismelor de standardizare. În cele ce urmează, voi avea în vedere acest al doilea aspect, pe baza cercetării pe care am desfășurat-o cu echipa mea asupra variației interne a limbii olandeze contemporane. În §4.1 voi rezuma cele mai importante rezultate obținute (această secțiune poate fi sărită de cititorii mai puțin interesați de detaliile tehnice ale proiectului). În secțiunea §4.2, voi discuta maniera în care modelele culturale de standardizare pot influența rezultatele finale ale proiectului.

4.1. Olandeza contemporană ca limbă pluricentrică

Limba olandeză are două varietăți principale: olandeza vorbită în Olanda și olandeza vorbită în Flandra, Belgia (denumită, uneori, și 'flamandă'). Starea limbii literare din cele două țări este întrucîtva diferită. În Flandra, procesul de standardizare care a început, la fel ca în majoritatea țărilor europene, în modernitatea timpurie a fost încetinit din cauza separării politice a Flandrei de Olanda, în timpul Războiului de Optzeci de Ani. Limba olandeză literară s-a dezvoltat în Olanda în decursul secolului al XVII-lea, dar, cum Flandra a fost separată politic de Olanda, rămînînd sub ocupație străină (spaniolă sau austriacă), flamanda nu a fost legată de acest proces de standardizare. De fapt, franceza a fost din ce în ce mai mult folosită ca limbă de guvernămînt și de cultură, practică accelerată de formarea statului belgian, în 1830. Astfel, olandeza a supraviețuit mai ales ca formă a unei varietăți dialectale flamande.

Cu toate acestea, olandeza din Flandra și-a recîștigat poziția de limbă literară (limbă a educației, a guvernării și a culturii înalte) ca urmare a luptei politice și sociale pentru emanciparea Flandrei și a populației vorbitoare de flamandă din Belgia. Acest proces a început, cu ezitări, la sfîrșitul secolului al XIX-lea, ca mișcare tipic romantică, a luat avînt în prima jumătate a secolului al XX-lea și a făcut un salt important după Cel de-al Doilea Război Mondial și în perioada înfloritoare a anilor șaizeci. Majoritatea lingviștilor este, totuși, de acord cu faptul că procesul de standardizare nu s-a încheiat, sau, cel puțin, nu a atins același nivel de standardizare ca neerlandeza.

Cea de-a doua observație constituie punctul de plecare al cercetării noastre: putem cuantifica relația dintre olandeza belgiană și cea neerlandeză (în ceea ce privește stratificarea internă a ambelor varietăți)? Putem estima cît de apropiate sau de îndepărtate sînt, una față de cealaltă, cele două varietăți ale limbii olandeze? Mai exact, ținînd cont că cercetarea noastră este axată, în principal, asupra variației lexicale, cum se poate cuantifica convergența sau divergența lexicală dintre două varietăți lingvistice? În Geeraerts *et al.* (1999) a fost conceput un instrument de măsurare a suprapunerii lexicale, bazat pe noțiunile de *profil onomasiologic* și *uniformitate*.

Profilul onomasiologic al unei noțiuni dintr-o anumită sursă constă într-un set de denumiri sinonimice ale aceleiași noțiuni, diferențiate conform unor frecvențe relative. Tabela 3 conține profilurile onomasiologice pentru *overhemd* 'cămașă' în baza de date belgiană și olandeză din 1990.

	Olandeza belgiană 1990 (B90)	Neerlandeza 1990 (N90)
hemd	31%	17%
overhemd	69%	46%
shirt	0%	37%

Tabela 3: Profiluri onomasiologice pentru *cămașă*

Uniformitatea este unitatea de măsură a corespondenței dintre două profiluri onomasiologice. Uniformitatea este estimată pornindu-se de la ideea că o normă lingvistică comună atrage un comportament lingvistic uniform. In extremis, se ajunge la uniformitate lexicală în denumirea unei noțiuni atunci cînd în două varietăți lingvistice există aceeași denumire pentru respectiva noțiune, sau cînd în cele două varietăți există mai multe denumiri cu frecvențe identice. Totuși, corespondențele parțiale, precum cele prezentate în Tabela 3, sînt mult mai frecvente decît exemplele „ideale" de uniformitate menționate mai sus. Am putea, spre exemplu, să presupunem că, în loc de procente, frecvențele relative din Tabela 3 reprezintă 100 de situații denominative reale în fiecare din cele două profiluri. Suprapunerea parțială dintre profilurile incluse în Tabela 3 este cuantificată prin numărarea situațiilor denominative pentru care există corespondențe în celălalt profil. În scenariul ideal conturat anterior, fiecare din cele 100 de denominații dintr-un profil are corespondență în celălalt, ceea ce duce la o uniformitate maximală de 100%. Cu toate acestea, în Tabela 3, 14 ocurențe ale cuvîntului *hemd* din B90 nu se regăsesc în N90, 23 de situații de folosire a lui *overhemd* în olandeza belgiană nu au nici un corespondent în neerlandeză și, în plus, nu există nici o corespondență în olandeza belgiană pentru 37 de ocurențe ale lui neerlandezului *shirt*. Din totalul de 200 de denominații din cele două profiluri, numai în $200 - (14 + 23 + 37) = 126$ de situații există corespondențe în celălalt profil, reprezentînd o uniformitate de $126/2 = 63\%$. Dacă dorim să avem o evaluare cantitativă, trebuie să observăm faptul că acest procent este egal cu cea mai mică frecvență relativă pentru fiecare termen alternativ, adică $17 + 46 + 0 = 63\%$.

Cînd se analizează mai multe noțiuni, indicele de uniformitate U se definește ca media indicilor de uniformitate ai noțiunilor luate separat, în timp ce indicele de uniformitate U' se definește ca *medie ponderată*, în care frecvența relativă a fiecăreia din noțiunile analizate este luată în considerare. În cazul de față, ne vom axa exclusiv pe media ponderată U', în care noțiunile cu frecvență mare au un impact mai evident asupra uniformității de ansamblu.

Baza empirică a proiectului de cercetare a constat în culegerea a 40 000 de instanțe de uz lingvistic. Am adunat diversele denumiri (și frecvențele lor) folosite pentru a desemna treizeci de noțiuni, cincisprezece din domeniul terminologic al vestimentației și cincisprezece din domeniul fotbalului. Baza de date rezultată ne permite, de exemplu, să estimăm în ce proporție sînt prezenți în surse belgiene și olandeze termenul *buitenspel* 'offsaid' și împrumutul *offsaid*, pentru noțiunea OFFSAID; în cazul noțiunii JURK 'rochie', putem aprecia dacă alegerile lexicale indică o preferință pentru *jurk*, *jupon*, sau *kleed*. Nucleul materialului lingvistic analizat a fost extras din reviste și ziare din anul 1990.

Acest nucleu a fost extins în două maniere. Mai întîi, am colectat material similar pentru anii 1950 și 1970, fapt ce ne-a permis să realizăm o analiză în timp real a proceselor de convergență și divergență lexicală. Apoi, a fost luată în considerare stratificarea uzului lingvistic. Între varianta literară a limbii și cea dialectală există mai multe straturi în care pot apărea, simultan, diferențe de registru cu specializare geografică crescută. În cazul cercetării legăturii dintre olandeza belgiană și cea neerlandeză, aceste straturi—adică variantele regionale informale ale limbii literare—sînt deosebit de relevante și e de așteptat ca diferențele lingvistice dintre Belgia și Olanda să crească la acest nivel regiolectal. Acest nivel intermediar între dialect și limba literară scrisă a fost reprezentat de termenii referitori la vestimentație pe care i-am adunat de pe etichetele din vitrinele magazinelor din două orașe belgiene (Leuven și Kortrijk) și din două

orașe olandeze (Leiden și Maastricht). Publicul-țintă al acestei forme de comunicare este mai restrîns decît publicul național sau binațional vizat de revistele din care am selectat nucleul materialului. Pe de altă parte, faptul că am avut de-a face cu un limbaj scris într-o situație semi-formală ne-a îndepărtat de polul pur dialectal al continuumului stratificațional.

Care ar fi, conform acestei baze de date, așteptările privind raporturile dintre diferitele varietăți lingvistice? În ceea ce privește statutul și evoluția olandezei belgiene, două ipoteze fără echivoc pot fi desprinse din studiile de specialitate. Prima se referă la posibilitatea unei *convergențe diacronice* între olandeza belgiană și neerlandeză. Procesul de standardizare din Flandra se caracterizează printr-o orientare normativă explicită spre olandeza belgiană: standardizarea olandezei belgiene a constat în adoptarea limbii olandeze literare din Olanda. Mai mult decît atît, se consideră că procesul neterminat de standardizare a olandezei belgiene se manifestă printr-o *distanță sincronică* mai mare între varianta regională și cea națională din Belgia decît din Olanda și chiar și pentru un public neavizat este evident că diferențele dintre registrele regionale și supraregionale sînt mai mari în Belgia decît în Olanda.

B50 / N50:	69,84
B70 / N70:	74,59
B90 / N90:	81,70
B90 / B_{sw}90:	45,90
N90 / N_{sw}90:	67,75

Tabela 4: Valorile comparative ale indicelui U' din Belgia și Olanda (1950–1970–1990) și datele comparative preluate din reviste și ziare și din vitrinele magazinelor locale.

Ipotezele diacronice și sincronice pot deveni operaționale din perspectiva valorilor uniformității definite mai sus. Din punct de vedere diacronic, convergența și divergența pot fi cuantificate drept uniformitate crescătoare sau descrescătoare. Din punct de vedere sincronic, distanța crescută dintre varianta națională și cea locală pe care ne așteptăm să o găsim în olandeza belgiană se va manifesta printr-o uniformitate mai scăzută în materialul cules din revistele și etichetele scrise în olandeza belgiană decît în cel cules din sursele neerlandeze.

Tabela 4 conține rezultatele relevante. B50 înseamnă 'date din olandeza belgiană din 1950', N50 înseamnă 'date din neerlandeză din 1950', B_{sw}90 se referă la materialele colectate din vitrinele magazinelor din Belgia, spre deosebire de B90 care se referă la datele adunate din reviste și ziare. Datele din Tabela 4 confirmă fără echivoc ipoteza diacronică și pe cea sincronică. Din punct de vedere diacronic, creșterea în uniformitate între olandeza belgiană și cea neerlandeză sugerează o convergență lexicală evidentă a celor două varietăți:

U'(B50,N50)	<	U'(B70,N70)	<	U'(B90,N90)
69.84	<	74.59	<	81.70

Din punct de vedere sincronic, standardizarea întîrziată sau neîncheiată a olandezei belgiene se manifestă printr-o uniformitate evident mai scăzută între datele belgiene culese din reviste și cele culese din vitrinele magazinelor decît în datele similare din materialul neerlandez:

U'(B90, B_{sw}90)	<	U'(N90, N_{sw}90)
45.90	<	67.75

4.2. Modele culturale și evoluția olandezei belgiene

Situația generală a diferitelor varietăți ale limbii olandeze este rezumată în Figura 1. Partea din stînga a figurii reprezintă neerlandeza în timp ce partea din dreapta reprezintă olandeza belgiană ('flamanda'). Dimensiunea verticală reprezintă stratificarea internă a ambelor varietăți naționale și reflectă distincția

dintre registrul standard, familiar (colocvial) și cel local. Distanțele din schemă reprezintă distanțele lingvistice. În partea superioară, ambele varietăți naționale sînt aproape una de cealaltă, însă distanțele cresc în registrele inferioare. În mod semnificativ, olandeza belgiană (flamanda) colocvială este mult mai îndepărtată de registrul standard în Belgia decît este neerlandeza colocvială de cea formală. Așadar, cum va evolua olandeza belgiană?

În esență, există trei posibilități. Prima ar sugera faptul că această stare este doar etapă trecătoare spre convergență și standardizare. Am văzut că există dovezi care să sprijine ideea unei evoluții convergente, cel puțin în stratul superior al limbii, și putem presupune că această evoluție va continua și în straturile inferioare. În acest caz, flamanda colocvială va atinge, în figura de mai jos, un nivel probabil similar cu cel al neerlandezei. A doua ipoteză se referă la inversarea procesului de convergență. Trăsături tipice ale flamandei colocviale ar putea fi încorporate în standardul folosit în Belgia, iar acest proces de informalizare a limbii literare ar putea duce la o creștere a distanței de nivel superior între olandeza belgiană și cea neerlandeză. A treia ipoteză implică menținerea unei situații stabile.

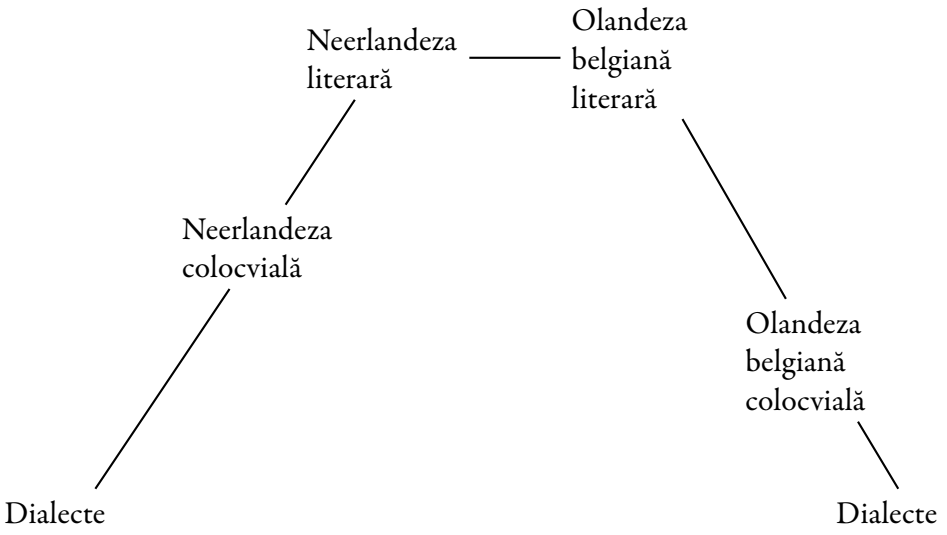


Figura 1: Stratificarea olandezei contemporane

De fapt, ceea ce aș dori să sugerez este că o alegere concretă dintre cele trei posibilități logice ar putea fi, măcar în parte, determinată de măsura în care cele trei modele de standardizare sînt răspîndite în comunitatea lingvistică.

Prima posibilitate (cea în care flamanda colocvială se apropie de nivelul superior, cel literar) ar primi cel mai mare imbold din partea unei atitudini raționaliste față de procesele de standardizare. O tendință crescîndă de a participa în aceste activități care sînt asociate în special cu utilizarea limbii literare ar merge mînă în mînă cu o răspîndire a limbii literare în ipostaza sa actuală. Este mai puțin clar, însă, dacă acest proces ar implica și o convergență a registrului superior cu neerlandeza: dincolo de aspectul în general universalist al atitudinii raționaliste, adică tendința de a lărgi sfera comunicativă a limbii, motivația funcțională pentru o asemenea convergență ar putea părea relativ insuficientă.

Trebuie să constatăm că un proces de convergență continuă ar putea fi, de asemenea, provocat de o atitudine naționalistă, dacă flamanzii și olandezii se simt ca un popor supra-național, uniți de o limbă comună, dincolo de hotarele dintre Belgia și Olanda. Totuși, deși există un curent minor care susține o astfel de uniune 'etnică' a Olandei și a Flandrei, acesta nu are un rol important în conștiința majorității. Sentimentele dintre olandezi și flamanzi sînt mai degrabă de competiție și ușoară animozitate decît de solidaritate etnică și lingvistică.

Cea de-a doua posibilitate (o uniformitate internă crescîndă în olandeza belgiană, dobîndită printr-o informalizare a registrului cel mai înalt) ține de modelul naționalist. În Belgia, Flandra a atins emanciparea politică, iar acest fapt s-ar putea oglindi într-o independență lingvistică crescută, cu alte cuvinte, în

dezvoltarea unei norme independente a limbii literare care se diferențiază din ce în ce mai mult față de modelul neerlandez ce a constituit punctul de referință inițial în procesul de standardizare. Dacă modelul naționalist are întîietate și dacă este orientat doar către Flandra și nu către o uniune 'etnică' între Flandra și Olanda, vorbitorii de flamandă ar putea dezvolta o preferință mai accentuată pentru formele lingvistice indigene întîlnite la nivel familiar decît pentru cele de import, din registrele superioare.

A treia posibilitate (cea de status quo) are o alură romantică și postmodernă, dacă ținem cont că atitudinea romantică în forma ei pură implică atitudini anti-instituționale. Interesul romanticilor față de standardizare (dacă nu este ridicată la nivel de naționalism) este în fond îndoielnic: standardizarea este considerată un pericol pentru diversitate, în general, și pentru identitatea locală și individuală, în particular. Prin distanțarea de standardul oficial, romanticul are mai multe opțiuni: el poate să pledeze pentru diversitate (acceptarea tuturor varietăților ca fiind egale), ori poate să încerce să își impună propria sa limbă ca standard (opțiunea naționalistă), însă, la fel de bine, își poate menține distanța, acceptînd că există o limbă folosită în împrejurări oficiale cu care nu se identifică și un limbaj familiar cu care se simte confortabil și care este suficient de îndepărtat de limba oficială pentru a fi perceput ca o expresie a identității sale 'reale'.

Există cumva indicii care să ateste că Flandra ar putea avea o mentalitate favorabilă unei asemenea forme stabile de diglosie? Imaginea populară de sine ar putea să sprijine o asemenea ipoteză. Flandra se percepe ca națiune ușor anarhistă, în sensul că are o încredere foarte scăzută în autoritățile oficiale, și că nu ia foarte în serios legile și regulamentele. De exemplu, evaziunea fiscală este adesea descrisă ca un sport național. De asemenea, rațiuni istorice sînt adesea invocate pentru a explica această mentalitate. Așa cum am arătat anterior, istoria Flandrei este marcată de dominația străină, ceea ce, se pare, a creat o mentalitate caracterizată de distanțarea critică față de tot ceea ce înseamnă autoritate oficială. Tendințele postmoderne de informalizare și de-ierarhizare au întărit, la rîndul lor, această atitudine. Așadar, am putea oare afirma că o astfel mentalitate susține o atitudine romantică diglosică în privința chestiunilor de natură lingvistică? Această ipoteză este destul de fascinantă pentru a garanta ulterioare studii empirice serioase asupra mentalității flamanzilor și a istoriei lor culturale.

De fapt, nu pot face nici un fel de predicții despre o posibilă evoluție a evenimentelor în Flandra. Această evoluție va fi determinată nu doar de modelele de atitudine menționate anterior și nu am încă date privind aceste atitudini care să determine forța uneia sau alteia dintre posibilități. Totuși, ceea ce am încercat să arăt este că se pot analiza mecanismele de standardizare din punctul de vedere al modelelor culturale identificate în prima parte a lucrării. Modelele culturale de standardizare sînt reale nu doar în măsura în care ele modelează dezbaterea publică, ci și prin felul în care ele se plasează la baza atitudinilor lingvistice ale vorbitorilor unei limbi.

5. Concluzii

În această lucrare am încercat să ating cîteva obiective. În primul rînd, am arătat că maniera în care gîndim despre probleme referitoare la variația lingvistică și la standardizarea lingvistică poate fi redusă, cel mai adesea, la două modele culturale esențiale și antitetice: unul raționalist și unul romantic.

În al doilea rînd, am sugerat că aceste modele își au originea în secolul al optsprezecelea și au suferit mai multe transformări pe parcursul a două veacuri. Mai concret, în secolul al nouăsprezecelea, am asistat la dezvoltarea unui model naționalist foarte influent care a combinat elemente din cele două modele de bază, iar spre sfîrșitul secolului al douăzecilea am fost martorii unei turnuri către probleme privind globalizarea și statutul internațional al limbii engleze. În fiecare din aceste etape, modelele au manifestat tendință spre convergență, însă, în același timp, tensiunile au persistat, atît ca tensiuni între modele cît și ca tensiuni în interiorul fiecărui model.

În cele din urmă, am încercat să demonstrez că modelele în chestiune nu pot fi valorificate doar în chip discursiv-analitic, pentru a cerceta argumentații și dezbateri, ci și pentru că ele pot modela atitudinile față de limbă ale comunităților de vorbitori. Dacă manifestarea lor este reală, atunci ele nu se modelează doar

felul în care oamenii vorbesc despre standardizare, ci și felul în care ei acționează.

Fiecare punct poate fi dezvoltat. Identificarea modelelor poate fi extinsă către crearea unei hărți sistematice a dezbaterilor privind standardizarea, prin înregistrarea tiparelor recurente de aserțiuni și răspunsuri pe această temă. Schița istorică poate fi dezvoltată într-o analiză istorică sintetică a mecanismelor de standardizare, a dezbaterilor privind standardizarea și a relației lor cu teoria lingvistică. Iar presupusa relație dintre modele și atitudini lingvistice ar putea conduce către studiul empiric al atitudinilor. Totuși, toate aceste direcții de dezvoltare a analizei ar trebui să aibă același scop, o mai bună înțelegere a logicii care stă la baza dezbaterilor referitoare la standardizare.

Bibliography

Barère, Bertrand (1975). *Rapport du Comité de Salut Public sur les idiomes*, în Certeau, M..de, Julia, D. & Revel, J. (eds.), *Une politique de la langue: la Révolution française et les Patois*, p. 291–299, Éditions Gallimard, Paris. Ediție princeps 1794.

Blommaert, J. & Bulcaen, C. (eds.) (1997). *Political Linguistics*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, .

Burke, L., Crowley, T. & Girvin, A. (eds.) (2002). *The Routledge Language and Cultural Theory Reader*, Routledge, London / New York.

Condillac, E. B. de (1973). *Essai sur l'Origines des Sciences humaines*, Porset, Ch. (ed.), Galilée, Auvers-sur-Oise. Ediție princeps 1746.

Deprez, K. & Vos, L. (eds.) (1998). *Nationalism in Belgium: Shifting Identities*, Macmillan, Basingstoke.

van Dijk, T. A. (1998). *Ideology: A Multidisciplinary Approach*, Sage, London, CrossRef.

Dirven, R., Hawkins, B. & Sandikcioglu, E. (eds.) (2001a). *Language and Ideology*, I. *Theoretical Cognitive Approaches*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, CrossRef.

Dirven, R., Frank, R. & Ilie, C. (eds.) (2001b). *Language and Ideology*, II. *Descriptive Cognitive Approaches*, John Benjamins, Amsterdam / Philadelphia, CrossRef.

Geeraerts, Dirk (1997). *Diachronic Prototype Semantics*, Clarendon Press, Oxford.

Geeraerts, D., Grondelaers, S. & Bakema, P. (1994). *The Structure of Lexical Variation. Meaning, Naming and Context*, Mouton de Gruyter, Berlin / New York, .

Geeraerts, D., Grondelaers, S. & Speelman, D. (1999). *Convergentie en Divergentie in de Nederlandse Woordenschat. Een Onderzoek naar Kleding – en Voetbaltermen*, Meertens Instituut, Amsterdam.

Grégoire, H.-B. (1975). *Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser l'usage de la langue française*, în Certeau, M.de, Julia, D. & Revel, J. (eds.), *Une politique de la langue: la Révolution française et les Patois*, p. 300–317, Éditions Gallimard, Paris. Ediție princeps 1794.

Herder, J. G. (1978). *Abhandlung über den Ursprung der Sprache*, Wolfgang Pross (editor), Hanser, München. Ediție princeps 1772.

Holland, D. & Quinn, N. (eds.) (1987). *Cultural Models in Language and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.

Horkheimer, M. & Adorno, Th. W. (1947). *Dialektik der Aufklärung*, Querido, Amsterdam.

Joseph, J. & Taylor, T. (eds.) (1990). *Ideologies of Language*, Routledge, London.

Lakoff, G. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Lakoff, G. (1996). *Moral Politics. What Conservatives Know and Liberals Don't*, University of Chicago Press, Chicago, IL.

Palmer, G. (1996). *Towards a Theory of Cultural Linguistics*, University of Texas Press, Austin.

Reddy, M. (1979). *The conduit metaphor – a case of frame conflict in our language about language*, în Ortony, A. (ed.), *Metaphor and Thought*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 284–384, .

Sapir, E. (1907). *Herder's Ursprung der Sprache*, în „Modern Philology", nr. 5, p. 109–142, CrossRef. Re-publicat în „Historiographia Linguistica", nr. 11, p. 355–388 [1984], CrossRef.

Schiffman, H. (1996). *Linguistic Culture and Language Policy*, Routledge, London.

Skutnabb-Kangas, T. (2000). *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?*, Lawrence Erlbaum, Mahwah, NJ.

Wodak, R. & Meyer, M. (eds.) (2001). *Methods of Critical Discourse Analysis*, Sage, London, CrossRef.

Woolard, K., Schieffelin, B. & Kroskrity, P. (1998). *Language Ideologies: Practice and Theory*, Oxford University Press, Oxford.

Verlooy, J. B. C. (1979). *Verhandeling op d'Onacht der Moederlyke Tael in de Nederlanden*. Smeyers, Jozef and Van den Broeck, Jan (eds.), Martinus Nijhoff, Den Haag. Ediție de referință 1788.

[Traducere de Ioan Milică și Iulia Andreea Milică]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A37en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

A semantic analysis of dual voice in a literary style[†]

Ștefan Oltean*
Faculty of Letters, "Babeș–Bolyai" University, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, Romania

Article info
History:
Received November 17, 2015
Accepted November 26, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
dual voice
discourse

Abstract
This article proposes an account of dual voice in free indirect discourse (FID), a point-of-view narrative style used mainly in literary narrative for the representation of verbal events, and of verbal or non-verbal mental events (see Oltean, 1993). First, it sums up in a nutshell the issue of what constitutes FID, without dealing in detail with what distinguishes it from "normal" indirect discourse and direct discourse (see, for this matter, Ehrlich, 1990; McHale, 1978; Oltean, 1993). Next, it addresses the issue of dual voice associated with this discourse mode, after which it gives an outline of the analytical framework. Finally, it provides a description for an FID sentence selected from English literary prose, with a view to furnishing evidence for its dual nature.

1. Introduction

Free indirect discourse (FID) is a discourse mode used especially in literary narrative for the representation of verbal events and of verbal or nonverbal mental events. Various approaches have led to limited accounts of FID, addressing either its linguistic characteristics, or its semantic and pragmatic functions, but except for Doron (1991) and Oltean (2003) they have not given an explicit formulation of its dual nature.

In what follows, I offer first a brief characterization of FID (see also McHale, 1978 and 1983; Oltean, 1993; Ehrlich, 1990; and Flundernik, 1999), after which I address the issue of dual voice coupled with this discourse mode, sketch the analytical framework and provide a semantic analysis of an FID sample. On my view FID is not, in principle, a type of "report," but basically a mode of "representation"—a broader category that subsumes not only the rendition of verbal events, but nonverbal mental events as well. The database for the article consists of excerpts from literary texts by Virginia Woolf (*To the Lighthouse* and *Mrs Dalloway*), D.H. Lawrence (*The Rainbow*, *Women in Love*) and Doris Lessing (*To Room Nineteen*).

As compared to other modes, FID displays an atypical structure: while preserving the original syntax of direct discourse (DD) (it is "free", showing signs of syntactic autonomy, as illustrated in (1) by the subject/auxiliary-verb inversion), it is also constrained by tense and person agreement like indirect discourse (ID). Its "blended" nature (Kuno, 1986) has challenged and continually baffled linguists and stylisticians, thus generating the great variety of approaches that have been taken to it. The following is an example of FID (italics) in a passage from *The Rainbow* (Lawrence, 1934, p. 10):

(1) *Why should the curate's children inevitably take precedence over her own children...? It was education and experience*, she decided.

Its marking in the immediate verbal context can include inquit formulas or parentheticals containing verbs of communication (*to say*, *to ask*, *to answer*, etc.), psychological verbs, or verbs of perception (*to think*, *to feel*, *to wonder*, *to hear*, etc.), but such indices are not obligatory. When they occur, they are external to the FID structure, being separated from it by commas (e.g., "she decided," above) or even by parentheses, as in the following passage from *Mrs Dalloway* (Woolf, 1964, p. 37):

[†]This paper contains material from my articles *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse* (Oltean, 1993) and *On the bivocal nature of free indirect discourse* (Oltean, 2003).

*Email address: *stefan.oltean@ubbcluj.ro*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

(2) *But this question of love* (she thought, putting her coat away), *this falling in love with women.*

Sections of this kind can be dislocated in sentence–medial or –final position, and, as statements or commentary about the represented verbal or mental events, they can, among other things, block the sentence from being interrogative. However, such a DD structure (question) can be employed in the FID portion (which is evidence of its syntactic autonomy) or can mark the entire sentence if dislocation is in sentence-medial position. This suggests that inquit formulas are not part of the FID[1], but external to it. True imperatives appear to be barred from FID in English, or at least their discourse mode is sufficiently ambiguous that they may just as well be in DD. Consequently, (3) and (5) are unacceptable as FID sentences (they ought to be declarative, although (5) would be acceptable as DD if the absence of quotation marks were ignored), (7) has an ambiguous discourse mode status (imperative in FID or rather—given the impossibility of co-indexing the pronominals—in DD), while (4) and (6), from *Mrs Dalloway* (Woolf, 1964, p. 41) and *To the Lighthouse* (Woolf, 1932, p. 119), respectively, are acceptable (see Oltean, 1993):

(3) **What would he think when he came back*, did she wonder?
(4) *What would he think*, she wondered, *when he came back?*
(5) *How did she*$_i$ *manage these things in the depth of the country*, ask her$_{*i/j}$[2].
(6) *How did she*$_i$ *manage these things in the depth of the country?* he asked her$_i$.
(7) *Well then let her*$_i$ *go and be damned to her*, she$_{j/*i}$ told herself.

The usefulness of delimiting FID from other sentence constituents is demonstrated by the intriguing complexity of its structures, which indicates the productivity of a pattern that enjoys relative syntactic independence.

As shown above, FID displays a "blended" nature (Kuno, 1986). On the one hand, its marking like DD may be interpreted as being for the character or protagonist since it evokes a voice or perspective different from the narrator's; this also involves the occurrence of idiosyncratic lexical elements such as colloquialisms, slangy words, or of lexical items belonging to various [nonliterary] registers, as well as the presence of the indexicals *this*, *here*, *now*, of emotive language, of exclamations, or of the interrogative subject/auxiliary-verb inversion. On the other hand, its marking like ID may be taken to be associated with the narrator, at least as a "formal speaker" (Ehrlich, 1990, p. 9) (third-person pronoun with first person deixis, special tense system based on past-tense verb forms with possible present and future time deixis). This conjunction of features that sustain the "obliqueness" (Strauch, 1974) of FID sentences (i.e., tense and person agreement) with the presence of elements that mark the character's voice signals the *bivocality* (Bakhtin, 1973) or *polyvocality* (McHale, 1978) of FID and, implicitly, the dual perspective that it articulates. Semantic peculiarities, such as the simultaneous presence of outer and inner perspective, have also been suggested (Cohn, 1978), and the significance of major semantic and pragmatic factors, such as irony and context, has been highlighted (see Ramazani, 1988; Weinberg, 1981, 1984; McHale, 1983; Oltean, 1993). Mikhail Bakhtin [V. N. Voloshinov] (1973, p. 155) contends, in this respect, that what distinguishes FID is the fact that both author and character speak at the same time, that the character's accents or intonations (empathy) coexist with the author's accents (distance) in the same linguistic construction. In addition, Moshe Ron (1981) postulates particular types of FID representations of "echo questions," specified as embedded dialogue, which yield two superimposed speech acts—the "reporting" speech act of the narrator and the "reported" speech act of the character—, and thus, two speakers[3]. In

[1] But see Kuno (1986), who, contrasting Japanese "blended discourse" with English "quasi-indirect discourse" (i.e., "free indirect discourse"), tends to treat the contiguous contextual indices in English as part of the quasi-indirect discourse. See also Susan Ehrlich's (1990) account of FID, where the role of parentheticals is reassessed from a discourse analytic perspective.

[2] The subscript letters mark the possibility or impossibility of co-indexing specific pronominals in the main clause structure with pronominals in the parenthetical structure, i.e., they mark the identity and the nonidentity, respectively, of their reference. In the first case (identity), we have sentences acceptable as FID; in the second case (nonidentity), sentences unacceptable as FID.

[3] Ron (1981, p. 31–32) argues that the sentence "What had kept her?" (an echo question represented in FID in an analyzed

a balanced approach, Vaheed Ramazani (1988, p. 43) indicates that the role of no one particular kind of "index" among those that contribute to the perception of FID as "a fusion of narratorial and figural language" should be exaggerated, since their relative importance is dictated by each particular case, which underscores the importance of context, while elsewhere, e.g., (8), from "To Room Nineteen" (Lessing, 1981, p. 55), syntactic or lexical features, such as exclamations, intensifying adverbs, or subject/auxiliary inversions, prevail.

(8) But then everyone exclaimed: *Of course! How right! How was it he never thought of it before?*

Polyvocality can be observed in the following passage from *To the Lighthouse* (Woolf, 1932, p. 162–163), where it pervades the representation of external speech through FID:

(9) They came with their brooms and pails at last; they got to work. *All of a sudden, would Mrs McNabb see that the house was ready, one of the young ladies wrote; would she get this done; would she get that done; all in a hurry. They might be coming this summer.*

Here, the housekeeper's (Mrs. McNabb's) external discourse is represented. The polyvocality is inherent in the *dramatic irony*, expressed by the specific accentuation and concentration of colloquialisms in a condensed version of the speech event, ascribable to the narrator. The verb tenses and the pronouns sustain a distancing effect, which is also associated with the narrator.

Polyvocality may consist, however, in a mere *emphatetic identification* of the narrator with the character, which quite often marks the representation of the character's own reflections, as in (10), from *The Rainbow* (Lawrence, 1934, p. 274).

(10) *Why, oh why must one grow up, why must one inherit this heavy, numbing responsibility of living an undiscovered life? Out of the nothingness and undifferentiated mass, to make something of herself!*

Here, the FID conveys the narrator's sympathy for the self-pitying character. The example might suggest that polyvocality has been abolished; however, even in this case, FID contains signs of the narrator: notably, tense and person agreement, as well as the highly articulated rendering of the internal states.

At the opposite pole, as if defying sweeping generalizations, there is FID that tends to be univocal. This happens especially when FID, functioning as a vehicle of spontaneous, non-reflective consciousness, represents nonverbal or preverbal mental states, usually perceptions, as Kuroda (1976) and Banfield (1982) maintain; according to them FID consists of "unspeakable sentences," being a particular, *sui generis*, mode of language, that defies handling within a communicational framework[4]. Vocalization creates in this case a percept ascribable only to the narrator, but once the representational conventions of language and

example from Henry Miller's *Sexus*) can be reconstructed as a dialogue between the narrator (Henry) and the character (Mara), later embedded in a FID report:

> Henry: What kept you?
> Mara: What kept me?

Therefore, the sentence consists of two distinct, superimposed speech acts by two speakers: a "reporting" (narrator) and a "reported" (character). The latter is presupposed by the former's use of "her," indicating a referent other than himself, at the level of the pragmatic context represented in the text—the person who provoked the question.

[4]Kuroda and Banfield elaborate an interpretation according to which the semantic peculiarity in question is indexical of FID sentences: narratorless or speakerless, they merely enact a state of mind, something that is "unspeakable" and cannot therefore be cast into a communicational framework. Banfield (1982) distinguishes, on the basis of the presence or absence of various syntactic and lexical features (e.g., expressive elements, such as exclamations, repetitions, questions, etc., personal pronouns, deictics, tense, particular lexical expressions), sentences of *represented speech and thought*, or FID (noncommunicative, expressive), from those of *narration* (noncommunicative, nonexpressive) and *discourse* (communicative, expressive), and labels the first two types "unspeakable sentences." While narration is neither a communicative use of language (i.e., the use defined by the *I/you* relation) nor an expression of subjectivity, FID is "expressive," but speakerless, since the "subjective" elements, or "expressions," are coreferent with a third-person "subject-of-consciousness" (Banfield, 1982, p. 18) and not with a speaker, whose marking would have to be an *I* (*sic!*). For Kuroda, likewise, sentences of FID are noncommunicational, being ascribable

literature are accepted, the discourse is readily presumed to render the character's personal experience, including his or her subjectivity.

The issue of dual voice or perspective is thus controversial in the literature. Given this controversy, a formalization of the dual voice would be welcome, since it would contribute to the settling of the dispute by clarity and simplicity. Doron (1991) is the first to suggest an explicit formulation of this phenomenon, in a relevant contribution from the point of view of situational semantics. Dissociating *point of view* as a factor of content from *attitude*, she argues that some deictic or indexical expressions are sensitive to the *discourse situation*—e.g., first- and second-person pronouns, see (11)—, some depend on the point of view or perspective—e.g., demonstratives, temporal deictics; see (12)—, from *The Rainbow* (Lawrence, 1934, p. 377]), while others are sensitive to both discourse situation and point of view—e.g., third person pronouns, tense; see (13), from *The Rainbow* (Lawrence, 1934, p. 350).

(11) *I* hate it. ["I" is a function from contexts to intensions; its value is given by the discourse situation: the speaker.]

(12) She felt she must go out of *this school, this torture place*. [The value of "this school" and "this torture place" is sensitive to the character's point of view (Ursula), not to the discourse situation (speaker, location of discourse); it denotes an entity contemplated by the subject-of-consciousness (Ursula)—the school in question; its value is a function from point of view to intensions.]

(13) [a] As she returned home, *she* dreamed again ... *her* old, gorgeous dreams. [b] One of *her applications* was to Gillingham, in Kent ... [The value of "her" (Ursula) in (a) is distinct from the speaker (the narrator), it being anchored to the discourse situation; the same holds good for the verb tense—*past*—, which anchors to speech time (present). However, in (b), which is in FID, the value of "her" is a function of the represented point of view, being identical with the subject-of-consciousness (Ursula), as is also the case with the tense—*past*—, which does not anchor to speech time (present), but to the character's point of view, denoting present time (the represented state of affairs is simultaneous with the character's act of mentation).]

With regard to the third-person pronouns in FID which function as subjects-of-consciousness (see, e.g., "her" in (13b), Doron (1991) observes that they contain additional gender information which could not be attributed to the protagonist, since the latter would refer to himself or herself as "I" (i.e., "*my* applications," not "*her* applications," in our example). Thus, these pronouns "are more informative" than "I," she concludes (p. 59), and proposes that the information in question emerges from the situation of the narrator (p. 60). This is taken as evidence for the dual voice position, since, while the character's voice "emanates" from the point of view, the narrator's voice "emanates" from the discourse situation. Illuminating as it may be, there is a problem with this demonstration: FID requires a marking in the third person—with which the point of view is associated—, and a language like English cannot avoid gender marking in the singular in this person; so, forms like "she" or "he," "her" or "his" are the only possibilities offered by the language. Likewise, there are languages that have no distinct gender forms for third person pronouns (e.g., Hungarian). Consequently, the additional gender information contained in the third-person pronouns might not be decisive evidence for the presence of dual voice.

Therefore, I consider that new evidence for the dual nature of FID is necessary, which I will try to furnish by using a somewhat different framework, namely a model-theoretic semantics framework or possible world semantics framework. My hypothesis is that an account from this perspective can capture referential aspects having to do with the situations or states of affairs themselves described by FID, and can thus furnish evidence for the dual voice sustained by this mode.

---

to the *constitutive* or *poetic* function of language. Such sentences display a nonassertive structure since they do not quote or report the discourse (external or internal) of an original speaker and do not issue from any addresser. Moreover, they are not grounded on any intentional mental act of evaluation on the part of the character, which would require a first-person marking, but merely represent a state of mind (including its expressivity) or an intermediate level of consciousness, namely, *spontaneous, non-reflective consciousness*. In other words, they *create the knowledge* of an event (i.e., a character's action or his/her inner state), but lack "semiotic motivation" (see Ron, 1981) since they have no marking for a (real or imaginary) transmitter.

2. FID and the referential question

In Oltean (1993) we have shown that FID—as a discourse mode used especially in literary narrative for the representation of verbal events, and of verbal or non-verbal mental events—is about a *discursive act* (external or internal discourse) in a world of fiction, or about an *act of mentation* belonging to the character's spontaneous, non-reflective consciousness (psychological fact). Now, in order to give an account of the dual nature of FID, I turn to consider the question of how the reference, truth value or denotation of literary FID is constituted, since the issue of bivocality involves a referential side: if FID is not single-voiced, if it displays a marking for the narrator in addition to the character, then it is about two worlds: a world compatible, e.g., with what the character says, thinks, imagines, etc., and a world where what the narrator tells is actualized. For this purpose I will briefly address the notion of reference within model-theoretic semantics, and will consider versions of this type of semantics, such as the ones presented in Chierchia & McConnell-Ginet (2000) and Portner (2005), which I will adapt for discussing referential or extensional aspects of FID.

Since Gottlob Frege, the notion of reference has been accounted for in terms of a relation between linguistic expressions and their denotata[5], and such terms have also been used as denotation, semantic value or truth-value, the first two being reserved for what a name or some other expression denotes, while truth-value has been used for the reference of sentences—the situations or states of affairs they denote (see Chierchia & McConnell-Ginet, 2000, and Portner, 2005). The cited versions of formal semantics provide a formalized specification of the denotation of linguistic expressions or sentences in an artificial language called predicate calculus (PC) by producing descriptions of the mental representations that we associate with them, which are then assigned a truth value by means of the interpretation function [[ ]]. The interpretation is relativized to a model M or "world" for the language—which the different kinds of expressions in the language (*variables*, *individual constants*, *predicates*) refer to—and an assignment g of values to variables. The model is an abstract structure of the form $\langle U, V \rangle$, where U is the domain or set of individuals or universe of discourse and V is a function that assigns an extension in U to the individual constants and predicates of PC. The PC also contains a set of recursively specified semantic rules which provides a way of computing the truth values of sentences relative to the content of the model. If S is a true sentence, its value is formalized as $[[S]]^{M,g} = 1$, which says that S is true relative to M and assignment g (see Chierchia & McConnell-Ginet, 2000, p. 125); if it is false, 0 is used for its truth value. So the value of the sentence [[S The Chancellor of Germany is a woman]]$^{M,g} = 1$ if and only if (*iff*), after assigning semantic values relative to M and g to the lexical items, and giving the combinatorial rules, it is possible to evaluate S as true relative to M and g. By the semantic rules of a fragment of English this is the case *iff* [[the Chancellor of Germany]]$^{M,g} \in$ [[woman]]^{M,g}, that is, *iff* the Chancellor of Germany is a member of the set of women or, in other words, of the set that constitutes the extension of the predicate *is a woman* in the specified situation. If these conditions do not obtain, $[[S]]^{M,g} = 0$.

Such an account specifies the truth conditions of sentences in terms of the referential value of their components in a given situation, and different models can specify different situations, but only one such situation can be considered in evaluating a sentence. There are, however, many linguistic expressions or sentences that require an evaluation in circumstances different from the ones in which they are evaluated, for example relative to past or future situations, or to possible, non-actual or hypothetical situations. Such expressions describe *possible worlds* or *alternative circumstances*—"a way things might be, not necessarily the way they are" (Lewis, 1979, p. 84). They are *intensional constructions*, whose extension can be specified by selecting a *world* or *time* coordinate, relative to which semantic values or truth values can be assigned, as the examples below illustrate:

[5] See Chierchia & McConnell-Ginet (2000, p. 65), who indicate that according to Frege the reference is what the expression stands for on a given occasion of its use, while its sense is the way in which the reference is presented.

(14) [[president of America]]$^{w_@,t_0}$ = Barack Obama [where $w_@$ is the actual world, and t_0 is *speech time*]

(15) [[president of America]]$^{w_@,t_1}$ = George W. Bush [where t_1 precedes t_0 ($t_1 < t_0$), e.g., t_1 = October 31, 2008]

(16) [[president of America]]^{w_1,t_0} = Mitt Romney [where t_0 is speech time, and w_1 is a possible world in which Mitt Romney wins the elections]

(17) [[Mitt Romney is president of America]]^{w_1,t_0} = 1 [where t_0 is speech time, and w_1 is a possible world in which Mitt Romney wins the elections; the sentence is true in w_1 at speech time *iff* Mitt Romney wins the elections in w_1]

Truth conditions change, however, in the case of embedded complement clauses of verbs of propositional attitude, such as *believe*, *think*, *hope*, which are are relevant for the analysis of FID. Let us consider, to this effect, (18) below:

(18) [[Paul believes that Mitt Romney is president of America]]$^{w_@,t_0}$ = 1 *iff* Paul believes that Mitt Romney is president of America, according to Tarski's discitational principle („φ" is true *iff* φ).

As can be seen, the truth value of (18) does not depend on the truth of the embedded clause, since the latter is assigned a truth value not in the actual world where the sentence is produced but in a world compatible with what Paul believes, or in Paul's belief worlds, see (19):

(19) [[Paul believes that [[Mitt Romney is president of America]]^{w_1,t_0}]]$^{w_@,t_0}$ [where w_1 is a world compatible with what Paul believes (in this world Mitt Romney is president of America).]

The model M will now be a tuple $\langle W, T, <, U, V\rangle$, where W is a set of worlds, T is a set of times ordered by the relation of precedence $<$ (such that $t_2 < t_1$ is read "t_2 is prior to t_1"), U is defined as the domain of "quantification," and V is a function from individual constants and predicates to intensions in W and T (circumstances) (see Chierchia & McConnell-Ginet, 2000, p. 268). In particular, for verbs taking *that* clauses, such as *believe*, V will be a function from worlds and times into two-place relations, the first member being an individual in U, the second member a proposition or a set of worlds (p. 304). The new *intensional predicate calculus*, which now contains an interpretation function of the form [[ ]]^{M,w,t,g}, will assign a truth value to a sentence with respect to a model and an assignment function as well as a world-time pair, by associating it with some proposition that is evaluated as true or false relative to the particular circumstance defined by the coordinates w and t.

These aspects are relevant for the semantics of FID, since its sentences are often coupled with parentheticals that contain verbs of propositional attitude—e.g., psychological verbs or performative verbs, such as *decide* in (1), *think* in (2), *wonder* in (4), *dream* in (13), *exclaim* in (8), *ask* in (6). However, since our analysis is based on literary FID, the coordinates in terms of which semantic values are assigned need to be adjusted by taking into account specifics of literary fiction, despite the deep issues raised by an application of possible worlds semantics to the description of this type of discourse (see Currie, 1990; Lewis, 1983; Pavel, 1986).

Narrative fiction presupposes *recentering* (Ryan, 1991), by which a story world takes the place of the actual world. Narrative fiction can thus be viewed as an alternative system that displays a central world around which there are peripheral worlds accessible from this central world. Its reference depends on what is in the story or rather in *a world compatible with the story*—a possible world according to Lewis (1983) and Currie (1990, p. 62), where the text of the story or what is explicit in the story is told as "known fact," that is, is taken to be true.

To represent FID, whose coupling with narrative fiction is uncontroversial[6], coordinates will thus have to be defined relative to circumstances in the worlds of the story or in the (peripheral) worlds accessible

[6]There seems to exist a consensus among scholars on this point. See also Cohn (1978) and Fleischman (1990), who are of the opinion that FID, although not restricted to the literary, is a phenomenon characteristic of narrative fiction.

from the worlds of the story. Now, if w_1 is a world compatible with the story or a story world which replaces the actual world, and t_1 the narrator's speech time, then w_2 will be a world accessible from w_1, compatible with what a protagonist character in a narrative episode thinks, dreams, imagines etc. (Figure 1). Furthermore, t_2 will be the reference time or narrative present—"timeline in which fictional events occur" (Ehrlich, 1990, p. 64)—, while t_3 will be the time of an event or state prior to t_2. These symbols will enable us to capture the dual nature of the FID fragment in the selected example.

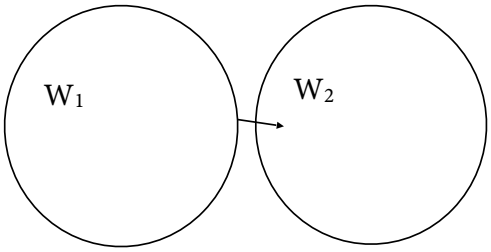


Figure 1

3. Analysis

FID sentences contain, as a rule, parentheticals or controlling predicates. They are often not explicit, but they can be supplied by considering the type of verbal act or act of mentation represented (question, exclamation, conversation, reflection, retrospection, etc.). This allows an unambiguous description of the referential aspects, enabling the treatment of the FID portions of complex sentences or of entire FID sentences as "complements" of the controlling predicates, and the subsequent specification of their denotation in a story world or world accessible from the story. For the purposes of the analysis I therefore take FID sentences or portions thereof (when the entire sentence is not in the FID mode) to be extensionally like "embedded" constructions[7], despite syntactic differences from such clauses, or semantic distinctions issuing from its dual feature.

Furthermore, the parenthetical predicates can be treated in terms of *factivity* and *nonfactivity* (see Kiparsky & Kiparsky, 1971), which are associated with transparency with regard to presuppositions of their complements, and, respectively, opaqueness (see Karttunen, 1991, p. 410). The former (factives) include verbs like *realize*, *notice*, *remember*[8]; they presuppose that their complements are true, which can be checked, e.g., by negation, as in (20):

(20) (a) John realizes that he is wrong.
(b) John does not realize that he is wrong.

Here, *realizes* presupposes that "John is wrong" is true, since it is preserved under negation in (20b). The nonfactives, which do not presuppose that their complements are true, include, among other categories of verbs, various verbs of saying and inquisitive verbs (e.g. *say*, *tell*, *ask*), "world creating" verbs (e.g., *dream*, *imagine*), or psychological verbs (e.g., *believe*, *think*) (see also Karttunen, 1991 for kinds of complementizable verbs). I will assume that when the truth of the FID portion is entailed by the larger discourse structure or sentence with parenthetical that contains it, as is the case with factives, the FID construction is assigned a truth value in a story world; when it is not entailed, its truth value needs to be assigned relative to some other world or world and time, e.g., in worlds accessible from a story world.

In what follows, I propose a formalization of the dual voice structure of the FID in (21), selected from *Women in Love* (Lawrence, 1977, p. 216). In doing this, I employ the sematic framework outlined above

[7] In her account of FID, Ehrlich (1990) makes a somewhat similar assumption.

[8] For the purposes of the analysis, I ignore Karttunen's (1991) distinction between factives and semi-factives. Likewise, I operate with the notion of semantic presupposition; for a discussion concerning pragmatic aspects of presupposition and the problematic logical status of presuppositions see, e.g., Karttunen (1991).

and the adaptations of coordinates to the circumstances in the worlds of fiction or in the (peripheral) worlds accessible from the central worlds of the fiction.

(21) [a] *Tomorrow was Monday.* [b] *Monday, the beginning of another school-week!*

The dual nature of the FID in this example can be demonstrated by assigning semantic values to three linguistic expressions in [a]: "tomorrow," "was" and "Monday." For an adequate interpretation, however, this sentence requires the postulation of a parenthetical expression containing a non-factive predicate, such as *Ursula thought*, where Ursula is the protagonist character. Since the parenthetical predicate does not presuppose the truth of the complement clause in a world in which the sentence is produced but in a world in which what the character thinks is actualized, *tomorrow* is assigned a semantic value by the formula

(22) $[[\text{tomorrow}]]^{M,g,w_2,t_2}$ [where w_2 is a world compatible with what the character thinks, and t_2 is a time of the character's reflection (prior to the narrator's speech time, t_1); in other words, "tomorrow" is sensitive to the character's point of view].

The second expression, *was*, gets a value by the formula

(23) $[[\text{was}]]^{M,g,w_1,t_1}$ [where w_1 is a story world and t_1 is the narrator's speech time, which anchors the tense (past) of the verb].

The third expression, *Monday*, gets a value by the formula

(24) $[[\text{Monday}]]^{M,g,w_2,t_2}$ [According to it the value of *Monday* is "the day that follows the interval containing t_2, and which is a day called 'Monday' "; "Monday" anchors to the character's (Ursula's) time of reflection, t_2, which is prior to the narrator's speech time, t_1.]

The dual nature of this stretch of discourse is demonstrated by the fact that the verb *was* depends for its tense (past) on a time, t_1, of the narrator's act of telling, and is, therefore, about a world in which what the narrator tells is actualized, while *tomorrow* and *Monday* depend for their value on a time, t_2, of the protagonist's reflection ($t_2 < t_1$), and designate an interval or a day called "Monday," in a world, w_2, compatible with what the protagonist thinks. So the FID in [a] is about *two worlds*: *a world compatible with what the character thinks* (w_2) and *a story world* (w_1), which the narrator describes (see Figure 2, which illustrates that the FID representations are at the locus of the intersection of the two worlds).

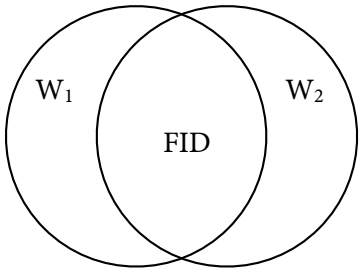


Figure 2

4. Conclusions

The analysis within a framework of possible world semantics has furnished evidence for the dual voice or perspective associated with FID, indicating that the latter can be about two worlds, namely a world compatible with what the character thinks, contemplates, etc. and a story world, which the narrator describes.

Bibliography

Bakhtin, M. [V. N. Voloshinov] (1973). *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, New York – London, CrossRef.

Banfield, A. (1982). *Unspeakable Sentences*, Routledge and Kegan Paul, London, CrossRef.

Chierchia, G. & McConnell-Ginet, S. (2000). *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, MIT Press, Cambridge, MA.

Cohn, D. (1978). *Transparent Minds*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Currie, Gr. (1990). *The Nature of Fiction*, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.

Doron, E. (1991). *Point of View as a Factor of Content*, in "Proceedings from Semantics and Linguistic Theory", I, Cornell Working Papers in Linguistics 10, p. 51–64, CrossRef.

Ehrlich, S. (1990). *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style*, Routledge, London – New York, CrossRef.

Fleischman, S. (1990). *Tense and Narrativity: From Medieval Performance to Modern Fiction*, Routledge, London – New York.

Flundernik, M. (1999). *The Fictions of Language and the Languages of Fiction. The Linguistic Representation of Speech and Consciousness*, Routledge, London – New York, CrossRef.

Karttunen, L. (1991). *Presupposition and Linguistic Context*, in Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, New York – Oxford, p. 406–415 (first edition: 1974), CrossRef.

Kiparsky P. & Kiparsky, C. (1971). *Fact*, in Danny D. Steinberg & Leon A. Jakobovits (eds.), *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 345–369 (first edition: 1970), CrossRef.

Kuno, S. (1986). *Blended Quasi-Direct Discourse in Japanese*, paper presented at the Second SDF Workshop in Japanese Syntax, Stanford University.

Kuroda, S.-Y. (1976). *Reflections on the Foundations of Narrative Theory*, in T. A. van Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*, North Holland, Amsterdam, p. 107–140.

Lawrence, D. H. (1934). *The Rainbow*, The Albatros, Hamburg – Paris – Bologna (first edition: 1915), CrossRef.

Lawrence, D. H. (1977). *Women in Love*, Penguin Books, Harmondsworth (first edition: 1921),

Lessing, D. (1981). *To Room Nineteen*, in R. V. Cassil (ed.), *The Norton Anthology of Short Fiction.*, W. W. Norton & Company, New York – London (first edition: 1963).

Lewis, D. (1979). *Possible worlds*, in Loux, 1979, p. 182–189 (first edition: 1973).

Lewis, D. (1983). *Truth in Fiction*, in David Lewis, *Philosophical Papers*, vol. I, Oxford University Press, New York – Oxford, p. 261–280 (first edition: 1978), CrossRef.

Loux, M. J. (1979). *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*, Cornell University Press, Ithaca – London.

McHale, B. (1978). *Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts*, PTL, 3(2), p. 249–287.

McHale, B. (1983). *Unspeakable Sentences, Unnatural Acts: Linguistics and Poetics Revisited*, in "Poetics Today", 4(1), p. 17–45, CrossRef.

Oltean, Șt. (1993). *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse*, in "Poetics Today", 14(4), p. 691–714, CrossRef.

Oltean, Șt. (2003). *On the bivocal nature of free indirect discourse*, in "Journal of Literary Semantics", 32, p. 167–176, CrossRef.

Pavel, Th. G. (1986). *Fictional Worlds*, Harvard University Press, Cambridge, MA – London.

Portner, H. P. (2005). *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*, Blackwell, Oxford.

Ramazani, Vaheed (1988). *The Free Indirect Mode: Flaubert and the Poetics of Irony*, University Press of Virginia, Charlottesville.

Rescher, Nicholas (1979). *The Ontology of the Possible*, in Loux, 1979, p. 166–181 (first edition: 1973).

Ron, M. (1981). *Free Indirect Discourse, Mimetic Games and the Subject of Fiction*, in "Poetics Today", 2(2), p. 17–39, CrossRef.

Ryan, Marie-Laure (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.

Strauch, G. (1974). *De quelques interpretations récentes du style indirect libre*, in "Recherches Anglaises et Américaines", 7, p. 40–73.

Tarski, A. (1956). *Logic, Semantics, Mathematics*, Clarendon Press, Oxford.

Weinberg, H. H. (1981). *Irony and "Style Indirect Libre" in Madame Bovary*, in "Canadian Review of Comparative Literature", 8: 1, p. 1–9.

Weinberg, H. H. (1984). *Centers of Consciousness Reconstructed*, in "Poetics Today", 5(4), p. 767–773, CrossRef.

Woolf, V. (1964). *Mrs Dalloway*, Penguin Books, Harmondsworth (first edition: 1925).

Woolf, V. (1932). *To the Lighthouse*, The Albatros, Hamburg – Paris – Milano (first edition: 1927).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A37ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

O analiză semantică a vocii duale într-un stil literar†

Ștefan Oltean*

Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș–Bolyai”, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, România

Despre articol

Istoric:
Primit 17 noiembrie 2015
Acceptat 26 noiembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
voce dual
discurs

Rezumat

Lucrarea își propune să dea seamă de vocea dual articulată de discursului indirect liber (DIL), un mod discursiv întrebuințat cu precădere în proza narativă pentru reprezentarea evenimentelor verbale și a evenimentelor mentale verbale sau nonverbale (vezi Oltean, 1993). Mai întîi vom discuta problema conceptualizării discursului indirect liber, fără însă a intra în detalii privind deosebirile dintre acesta și discursul direct (DD) sau cel indirect (DI) (vezi, pentru acest aspect, Ehrlich, 1990; McHale, 1978; Oltean, 1993). Apoi vom aborda problema vocii duale cuplate cu modul discursiv în discuție, mai apoi vom schița cadrul teoretic, iar în final vom descrie forma logică a unui fragment de DIL selectat din literatura narativă de limbă engleză, în scopul specificării valenței amintite a procedeului.

1. Introducere

Discursul indirect liber (DIL) este un mod discursiv întrebuințat cu precădere în proza narativă pentru reprezentarea evenimentelor verbale și a evenimentelor mentale verbale sau nonverbale. Abordările variate au condus la conceptualizări diferite ale DIL, ele vizînd fie caracteristicile sale lingvistice, fie funcțiile sale semantice sau pragmatice. Exceptînd însă contribuția lui Doron (1991) și Oltean (2003), nu s-a fost propus, pînă în momentul de față, o formalizare explicită a naturii duale a procedeului.

În cele ce urmează, vom oferi, mai întîi, o scurtă caracterizare a DIL (vezi, de asemenea, McHale, 1978 și 1983; Oltean, 1993; Ehrlich, 1990; și Flundernik, 1999), apoi vom aborda problema vocii duale cuplate cu acest mod discursiv, mai apoi vom schița cadrul analitic, iar în final vom propune o analiză semantică a unei propoziții redactate în DIL. După opinia noastră, DIL nu este, în principiu, un mod de „raportare” a discursului, ci, în esență, unul de „reprezentare”—categorie mai largă ce se aplică nu numai redării evenimentelor verbale, ci și evenimentelor mentale nonverbale. Datele pentru articol constau din fragmente selectate din texte literare scrise de Virginia Woolf (*To the Lighthouse* „Spre far” și *Mrs Dalloway* „Doamna Dalloway”), D.H. Lawrence (*The Rainbow* „Curcubeul” și *Women in Love* „Femei îndrăgostite”) și Doris Lessing (*To Room Nineteen* „Camera 19”).

În comparație cu alte moduri discursive, DIL prezintă o structură atipică: el păstrează sintaxa originară a discursului direct (autonomie sintactică, ilustrată în (1) de inversiunea verb auxiliar/subiect, în limba engleză), dar este marcat sub raport temporal și al persoanei asemenea discursului indirect; el are, așadar, o natura „mixtă” (Kuno, 1986), care a reprezentat o permanentă provocare pentru lingviști și stilisticieni și a generat un număr impresionant de conceptualizări. Această particularitate este reperabilă în exemplul de mai jos (DIL este redat în caractere cursive), selectat din romanul *The Rainbow* „Curcubeul” (Lawrence, 1934, p. 10):

(1) *Why should the curate's children inevitably take precedence over her own children...? It was education and experience*, she decided.
„De ce să aibă copiii preotului în mod inevitabil un ascendent față de copiii ei...? Se datora educației și experienței, hotărî ea.”

†Elemente din acest articol au apărut și în lucrările mele *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse* (Oltean, 1993) și *On the bivocal nature of free indirect discourse* (Oltean, 2003).

*Adresă de corespondență: *stefan.oltean@ubbcluj.ro*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Marcarea în contextul verbal imediat a DIL se poate face prin elemente parantetice[a] conținînd verbe de comunicare (*to say* „a spune", *to ask* „a întreba", *to answer* „a răspunde" etc.), diverse verbe psihologice sau verbe sentiendi (*to think* „a gîndi", *to feel* „a simți", *to wonder* „a se întreba", *to hear* „a auzi" etc.), dar asemenea expresii nu sînt obligatorii. Atunci însă cînd sînt prezente, ele sînt exterioare structurii în DIL, fiind separate fie prin virgulă (vezi *she decided* „hotărî ea" în exemplul de mai sus), fie prin paranteze, cum ilustrează exemplul următor din *Mrs Dalloway* „Doamna Dalloway" (Woolf, 1964, p. 37), și se numesc predicate/structuri controloare:

(2) *But this question of love* (she thought, putting her coat away), *this falling in love with women.*
„*Dar chestiunea aceasta a iubirii* (se gîndi ea, scoțîndu-și mantoul), *iubirea aceasta pentru femei.*"

Elementele de acest gen pot fi dislocate în poziție medială sau finală în cadrul frazei, iar în calitatea lor de comentarii despre evenimentele verbale sau mentale reprezentate ele nu pot avea formă interogativă. O asemenea structură (întrebare) este însă posibilă în secțiunea redactată în DIL—fapt pe care îl asociem cu autonomia sintactică a enunțurilor acestuia—sau poate marca întreaga frază în cazul dislocării parantetice în poziție medială. Fenomenul sugerează că formulele parantetice sînt exterioare structurii propriu-zise în DIL[1]. Imperativele propriu-zise par a fi excluse din DIL în limba engleză sau cel puțin statutul lor discursiv este ambiguu, în sensul că ele ar putea fi considerate la fel de bine drept structuri în discursul direct. În consecință, (3) și (5) sînt inacceptabile ca enunțuri în DIL în limba engleză (ele ar trebui să fie declarative; (5) ar fi, totuși, acceptabil ca discurs direct dacă s-ar ignora absența semnelor citării), (7) are un statut discursiv ambiguu (imperativ în DIL sau, mai degrabă—dată fiind imposibilitatea co-indexării pronumelor—în discursul direct), în timp ce (4) și (6), din *Mrs Dalloway* „Doamna Dalloway" (Woolf, 1964, p. 41) și, respectiv, din *To the Lighthouse* „Spre far" (Woolf, 1932, p. 119), sînt acceptabile (vezi Oltean, 1993):

(3) **What would he think when he came back*, did she wonder?
**„Oare ce va crede cînd se va înapoia*, se întrebă ea?"
(4) *What would he think*, she wondered, *when he came back?*
„*Oare ce va crede*, se întrebă ea, *cînd se va înapoia?*"
(5) *How did she*$_i$ *manage these things in the depth of the country*, ask her$_{*i/j}$[2].
„*Cum reușea* [*ea*$_i$] *astfel de lucruri în acest fund de țară?* întreab-o [pe ea$_{*i/j}$]."
(6) *How did she*$_i$ *manage these things in the depth of the country?* he asked her$_i$.
„*Cum reușea* [*ea*$_i$] *astfel de lucruri în acest fund de țară?* o întrebă [pe ea$_i$]."
(7) *Well then let her*$_i$ *go and be damned to her*, she$_{j/*i}$ told herself.
„*Bine, atunci ducă-se și ea*$_i$, *n-avea decît să se ducă la dracu!*, își spuse ea$_{j/*i}$."

Avantajul delimitării DIL de alți constituenți frazali este demonstrată de însăși complexitatea structurală debordantă a acestuia, fapt care indică productivitatea unui tip discursiv ce se bucură de o relativă autonomie sintactică.

După cum reiese din cele arătate mai sus, DIL are o natură „mixtă" (Kuno, 1986). Pe de altă parte, el poate prezenta mărcile discursului direct, care trimit la personaj sau protagonist prin evocarea unei alte

[a] Elementele parantetice constau din expresii „controloare" corespunzînd contextului naratorial, care servesc orientării cititorului cu privire la locutorul al cărui discurs (exterior sau interior) este reprezentat în DIL, sau la subiectul a cărui perspectivă sau stare interioară este înfățișată: spre exemplu, *x a spus*, *a întrebat*, *a simțit*, *s-a gîndit*, *s-a întrebat*, *și-a imaginat* etc. Prezența lor nu este obligatorie.

[1] Vezi însă Kuno (1986), care, contrastînd „discursul mixt" [„blended discourse"] din japoneză cu „discursul cvasi-indirect" (adică, DIL) din engleză, tinde să trateze elementele contigue din contextul imediat, în limba engleză, drept parte a discursului cvasi-indirect. Vezi de asemenea abordarea DIL de către Susan Ehrlich (1990), unde rolul expresiilor parantetice este reconsiderat din perspectiva analizei discursului.

[2] Indicele marchează identitatea (co-indexare) sau nonidentitatea referinței pronumelor personale din propoziția principală cu acelea din structura parantetică. În primul caz (identitate), frazele sînt acceptabile ca DIL; în cazul al doilea (nonidentitate), ele nu îndeplinesc o asemenea condiție.

voci sau perspective, diferită de cea naratorială; acest aspect implică de asemenea ocurența de elemente lexicale idiosincrasice, cum ar fi colocvialisme, cuvinte argotice, sau elemente lexicale aparținînd unor variate registre (neliterare) ale vorbirii, precum și prezența expresiilor indexicale *this* „acesta", *aici* „here", *now* „acum", al limbajului afectiv, al exclamațiilor, sau al inversiunii subiect/verb auxiliary în limba engleză. Pe de altă parte, marcarea DIL asemenea discursului indirect se poate interpreta ca o trimitere la narator, cel puțin ca emițător „formal" (Ehrlich, 1990, p. 9) (persoana a treia a pronumelor cu deictică de persoana întîi, sistem de timpuri verbale bazat pe timpul trecut în limba engleză, cu o posibilă deictică de present sau chiar viitor). Conjugarea de trăsături ce susțin „oblicitatea"[b] (Strauch, 1974) enunțurilor în DIL (adică marcarea sub raportul persoanei și al timpului verbal) cu prezența elementelor care marchează vocea personajului semnalează *bivocalitatea* (Bakhtin, 1973) sau *polivocalitatea* DIL (McHale, 1978) și, implicit, perspectiva dual pe care acesta o exprimă. Au mai fost sugerate particularități semantice, cum ar fi prezența simultană a perspectivei exterioare și interioare (vezi Cohn, 1978), iar semnificația unor factori sau fenomene semantice și pragmatice majore, cum ar fi ironia și contextul verbal, a fost reevaluată (vezi Ramazani, 1988; Weinberg, 1981, 1984; McHale, 1983; Oltean, 1993). Mikhail Bakhtin [V. N. Voloshinov] (1973, p. 155) susține, în acest sens, că aspectul distinctiv al DIL constă în aceea că atît autorul, cît și personajul se exprimă simultan, că accentele și intonațiile personajului (empatie) coexistă cu accentele autorului (distanță) în cuprinsul unei singure construcții lingvistice. În plus, Moshe Ron (1981) postulează tipuri particulare de reprezentări ale „întrebărilor-ecou" în DIL, specificate sub forma dialogului incapsulat (embedded), care exprimă două acte de vorbire suprapuse—actul de vorbire „raportor" al naratorului și actul de vorbire „raportat" al personajului—și, în consecință, doi vorbitori[3]. În cadrul unui denmers echilibrat, Vaheed Ramazani (1988, p. 43) arată că nu trebuie exagerat rolul nici unui „indice" particular ce contribuie la percepția DIL ca „fuziune a limbajului naratorial cu cel figurat" (t.n., Ș.O.), deoarece importanța relativă a acestora este dictată de fiecare caz în parte, ceea ce subliniază relevanța contextului, în timp ce în altă parte, spre exemplu, (8), din *To Room Nineteen* „Camera 19" (Lessing, 1981, p. 55), domină trăsăturile sintactice sau lexicale, cum ar fi exclamațiile, adverbele hiperbolizante sau inversiunea subiect/verb auxiliar.

(8) But then everyone exclaimed: *Of course! How right! How was it he never thought of it before?*
„Dar atunci fiecare exclamă: *Desigur! Cît de corect! Cum de nu se gîndise înainte la așa ceva?*"

Polivocalitatea poate fi observată în următorul pasaj din *To the Lighthouse* „Spre far" (Woolf, 1932, p. 162–163), unde ea marchează reprezentarea discursului exterior redat în DIL:

(9) They came with their brooms and pails at last; they got to work. *All of a sudden, would Mrs McNabb see that the house was ready, one of the young ladies wrote; would she get this done; would she get that done; all in a hurry. They might be coming this summer.*

[b] Fenomenul constă în transpunerea pronumelor personale și a timpurilor verbale în urma ancorării acestora la contextul raportor („*Eu îți spun că*"...), subînțeles și de regulă suprimat din structura enunțurilor raportate. În acest sens, în cazul discursului indirect, pronumele *eu* devine, în funcție de identitatea raportorului desigur, *el* sau *ea*, raportorul fiind cel mai frecvent o altă persoană, iar timpul verbal se va modifica și el, în mod obligatoriu în engleză (*trecut*), opțional în română (*imperfect*). Astfel, dacă Ion rostește enunțul „Azi [eu] nu mă simt bine", atunci structura în discursul indirect, care prezintă mărcile oblicității, va fi „[Eu îți spun că] Ion a spus că în acea zi [el] nu se simțea bine", unde [Eu îți spun că] este partea performativă, subînțeleasă, de regulă suprimată.

[3] Ron (1981, p. 31–32) argumentează că propoziția „What had kept her?" („Oare ce a reținut-o?")—o întrebare ecou reprezentată prin DIL, selectată din romanul *Sexus* al scriitorului american Henry Miller—se poate reconstitui sub forma unui dialog între narator (Henry) și personaj (Mara), și redat ulterior în DIL:

> Henry: What kept you? („Ce te-a reținut?")
> Mara: What kept me? („Ce m-a reținut?")

În consecință, propoziția constă din două acte de vorbire distincte, suprapuse, produse de doi vorbitori: cel care raportează (naratorul) și cel al cărui act este raportat (personajul). Prezența ultimului este presupusă de întrebuințarea, de către primul, a pronumelui *her* [pe ea/o], care trimite la un referent diferit la nivelul contextului pragmatic descris în text, și anume persoana care a provocat întrebarea.

„În cele din urmă veniră cu mături și găleți; se așternură pe treabă. *Ar dori doamna McNabb să fie atît de amabilă încît să vadă de punerea la punct a casei, scrisese pe neașteptate una dintre domnișoare; ar dori ea să facă asta; ar dori ea să facă aialaltă; și totul în grabă. S-ar putea să vină la vară.*"

Exemplul reprezintă discursul exterior al femeii de serviciu (dna McNabb). Polivocalitatea, vocea dual, marchează *ironia dramatică*; ea este exprimată prin accentele specifice și concentrarea, de către narator, a colocvialismelor în versiunea condensată a evenimentului verbal originar. Timpurile verbale și pronumele în limba engleză susțin distanțarea naratorului față de autoarea scrisorii.

Polivocalitatea/bivocalitatea poate însă consta și într-o simplă identificare empatetică a naratorului cu personajul; deseori, acest tip se manifestă în reprezentarea reflecțiilor personajului, cum este cazul exemplului (10), din *The Rainbow* „Curcubeul" (Lawrence, 1934, p. 274):

(10) *Why, oh why must one grow up, why must one inherit this heavy, numbing responsibility of living an undiscovered life? Out of the nothingness and undifferentiated mass, to make something of herself!*
„De ce, oare de ce trebuia omul să crească, de ce trebuia să moștenească această mare și copleșitoare responsabilitate de a trăi o viață nedescoperită? Din nimic și din această masă nediferențiată, să realizeze ceva din sine!"

În acest caz, DIL transmite empatia naratorului față de personajul care se autocompătimește. Exemplul ar putea sugera că vocea dual este abolită; însă chiar și într-un asemenea caz DIL prezintă semne ale naratorului: în particular, marcarea sub raportul persoanei și al timpului verbal, precum și caracterul puternic articulat al redării stării interioare.

La polul opus, de parcă ar refuza orice generalizare, există cazuri de DIL care tind a fi univocale. Un asemenea fenomen se petrece cu precădere atunci cînd DIL, ca vehicul al *conștiinței spontane*, *nonreflexive*, reprezintă stări mentale nonverbale sau preverbale, de regulă percepții, cum susțin Kuroda (1976) și Banfield (1982); în conformitate cu aceștia, DIL constă din *unspeakable sentences* „enunțuri nearticulabile", lipsite de emițător, fiind un mod particular, *sui generis*, al limbajului, care nu se lasă încadrat din punct de vedere comunicațional[4]. Vocalizarea creează în acest caz un obiect lingvistic atribuibil numai naratorului, dar odată acceptate convențiile reprezentaționale ale limbajului și literaturii, se poate admite fără ezitare că discursul redă experiența lăuntrică a personajului, incluzînd stările sale subiective.

Statutul vocii sau al perspectivei duale este, așadar, controversat în cadrul studiilor consacrate DIL. Dat fiind acest fapt, ne propunem să dăm seama de prezența acestui fenomen printr-un demers formalist, considerînd că acesta, prin concretețea demonstrației, poate aduce clarificări. Doron (1991) oferă, într-o relevantă contribuție în cadrul cadrul semanticii situaționale, prima reprezentare formală care semnalează dovezi ale perspectivei/vocii duale în DIL. Disociind *punctul de vedere* ca element constitutiv al

[4]Kuroda și Banfield elaborează o interpretare după care particularitatea semantică în discuție este definitorie pentru frazele redactate în DIL: lipsite de narrator sau emițător, frazele acestuia reprezintă o stare mentală, ceva „nearticulabil" ce nu poate fi transpus într-un cadru comunicațional. Pornind de la prezența sau absența anumitor trăsături sintactice și lexicale (spre exemplu, elemente expresive, cum ar fi exclamații, repetiții, întrebări, pronume personale, deictice, timp verbal, elemente lexicale specifice), Banfield (1982) distinge DIL (acesta este noncomunicativ și expresiv, reprezentînd vorbirea sau gîndirea) de *narațiunea* propriu-zisă (necomunicativă, nonexpressivă) și de *discurs* (comunicativ, expressiv), și numește enunțurile primelor două „propoziții nearticulabile". În timp ce narațiunea nu este nici uz comunicativ al limbajului (adică uz definit de relația eu/tu), nici expresie a subiectivității, DIL este „expresiv", dar lipsit de emițător, pentru că elementele „subiective" sînt coreferente cu un „subiect al actului mental" la persoana a treia (Banfield, 1982, p. 18) și nu cu un locutor, a cărui marcare ar trebui să fie la persoana întîi—*I* „eu" (*sic!*). La fel, pentru Kuroda enunțurile în DIL sînt necomunicaționale, fiind puse pe seama funcției *constitutive* sau *poetice* a limbajului. Asemenea enunțuri prezintă o structură nonasertorică, de vreme ce ele nu citează sau raportează vreun discurs (exterior sau interior) al unui vorbitor originar și nu emană de la nici un locutor. Mai mult chiar, ele nu se sprijină nici măcar pe vreun act mental intentional de evaluare a evenimentului de către personaj—fapt care ar presupune o marcare la persoana întîi—, ci reprezintă într-o manieră expresivă o stare mentală, un nivel intermediar al conștiinței, și anume *conștiința spontană*, *nonreflexivă*. Cu alte cuvinte, asemenea enunțuri *creează cunoașterea* unui eveniment (spre exemplu, a unei acțiuni sau stări interioare a personajului), dar sînt lipsite de „motivație semiotică" (vezi Ron, 1981) pentru că nu prezintă mărci ale transmițătorului (real sau imaginar).

conținutului de *atitudine*, ea argumentează că unele expresii deictice sau indexice se ancorează la *situația de discurs*—spre exemplu, pronumele la persoana întîi și a doua, vezi (11)—, unele sînt dependente de *punctul de vedere* sau de *perspectivă*—spre exemplu, demonstrativele, deictica temporală, vezi (12), din *The Rainbow* „Curcubeul" (Lawrence, 1934, p. 377)—, iar altele se pot ancora atît la situația discursului cît și la perspectiva înfățișată—spre exemplu, pronumele la persoana a treia, timpurile verbale; vezi (13), din *The Rainbow* „Curcubeul" (Lawrence, 1934, p. 350).

(11) *I* hate it.
„[*Eu*] Detest asta." [„Eu" este o funcție dinspre contexte înspre intensiuni; valoarea lui este dată de situația de discurs: locutorul, producătorul discursului.]

(12) She felt she must go out of *this school, this torture place*.
„[Ea] simțea că trebuie să părăsească *această școală, acest loc de tortură*". [Valorile lui *this school* „această școală" și *this torture place* „acest loc de tortură" sînt dependente de perspectiva personajului (Ursula), dar sînt insensibile la situația de discurs (locutor, locația discursului); expresia trimite la o entitate contemplată de subiectul actului mental (Ursula)—școala despre care este vorba; valoarea ei este o funcție dinspre punctul de vedere înspre intensiuni.]

(13) [a] As she returned home, *she* dreamed again ... *her* old, gorgeous dreams. [b] One of *her applications* was to Gillingham, in Kent...
[a] „Pe cînd se întorcea acasă [*ea*] trăi din nou minunatele *ei* vise de demult." [b] „*Una din cererile* ei *era pentru Gillingham, în Kent*..." [Valoarea lui *her* „ea", „ei"—Ursula) în prima propoziție este distinctă de locutor (naratorul), pronumele ancorîndu-se la situația de discurs; la fel se întîmplă și în cazul timpului verbal—*past tense* „trecut"—, care se ancorează la prezentul relatării. În schimb, în propoziția a doua, de data aceasta în DIL, valoarea pronumelui *her* este o funcție a perspectivei înfățișate, fiind identică cu subiectul actului mental (Ursula), cum este cazul și cu timpul verbal—*past tense* „trecut"—, care nu se ancorează la prezentul relatării, ci la punctul de vedere al personajului, avînd o valoare de prezent (starea înfățișată este simultană cu actul mental al personajului)]

Pornind de la această ultimă categorie de expresii deictice (acelea care se ancorează atît la situația de discurs cît și la perspectivă), Doron (1991) constată că pronumele la persoana a treia care funcționează ca subiecte ale stărilor de conștiință reprezentate de DIL conțin o informație suplimentară referitoare la gen (vezi *her* în (13b)—feminin, în exemplul propus) și argumentează că o asemenea informație nu poate fi pusă pe seama protagonistului/protagonistei, deoarece ea este evidentă pentru protagonist și, în consecință, ar fi trivială; referirea la sine s-ar face, într-un asemenea caz, printr-un pronume la persoana întîi, „eu" (în exemplul (13b), *supra*, ar fi vorba de *my applications* „cererile mele", nu de *her applications* „cererile ei"). Pronumele în discuție sînt, așadar, mai informative decît *I* „eu", conchide ea (p. 59) și consideră acest fapt drept dovadă a caracterului „dual" al DIL, deoarece în timp ce vocea personajului „emană" din „punctul de vedere", vocea naratorului, pe seama căreia trebuie pus tipul de informație în discuție, „emană din situația de discurs" (p. 60) (t.n., Ș.O.); ea este opusă perspectivei. Această ipoteză nu este însă lipsită de probleme: DIL prezintă în mod obligatoriu un pronume la persoana a treia în limba engleză—cu care se asociază perspectiva—, iar o asemenea limbă nu poate evita marcarea genului la această persoană; așadar, forme precum *she* „ea", *he* „el", *her* „(ale) ei" etc. sînt singurele posibilități oferite de sistemul limbii. De asemenea, există limbi, cum ar fi maghiara, care nu prezintă disctincții de gen în pronumele la persoana a treia. În consecință, informația suplimentară referitoare la gen, prezentă în pronumele la persoana a treia în limba engleză, s-ar putea să nu fie o dovadă incontestabilă a dualității.

Considerăm, de aceea, că se impune găsirea unor dovezi noi ale naturii duale a DIL și ne propunem identificarea acestora prin practicarea unui tip de demers formal în anumite privințe diferit, și anume acela al semanticii modelelor teoretice sau al lumilor posibile. Ipoteza noastră este că un asemenea demers va permite captarea unor aspecte referențiale din perspectiva situațiilor propriu-zise sau a stărilor de lucruri din lumile ficțiunilor descrise de DIL, care vor documenta și mai clar problema caracterului dual al DIL.

2. DIL și problema referențială

În Oltean (1993) am arătat că DIL, ca modalitate de reprezentare a discursului și a actelor mentale, este despre un *act de discurs* (fapt verbal) dintr-o lume a ficțiunii (discurs exterior sau interior) sau despre un *act mental* aparținînd conștiinței spontane, nonreflexive a personajului (fapt psihologic). Pentru a specifica însă natura dual a procedeului, se impune abordarea laturii referențiale, a valorii de adevăr sau a denotației DIL literar, deoarece bivocalitatea comportă și un aspect referențial: dacă DIL nu este univocal, ci prezintă mărci ale naratorului alături de mărci ale personajului, atunci el descrie două lumi—o lume compatibilă, spre exemplu, cu ceea ce spune, gîndește, își imaginează personajul, și o lume în care se actualizează ceea ce relatează naratorul. În acest scop vom discuta pe scurt noțiunea de referință în cadrul semanticii modelelor teoretice și vom opera cu versiuni ale acestei semantici, cum ar fi cele prezentate în Chierchia & McConnell-Ginet (2000) și Portner (2005), pe care le vom adapta pentru analiza aspectelor semantice sau extensionale ale DIL.

De la Gottlob Frege încoace, noțiunea de referință a fost pusă pe seama relației dintre expresiile lingvistice și denotatul lor[5], întrebuințîndu-se termeni precum *referință*, *valoare semantică* sau *valoare de adevăr*, primii doi aplicîndu-se denotației unui nume sau al unei expresii lingvistice, iar ultimul, referinței propozițiilor—situațiile sau stările de lucruri desemnate de acestea (vezi Chierchia & McConnell-Ginet, 2000; Portner, 2005). (Referința unui nume este un obiect individual, în timp ce sensul sau intensiunea acestuia este un concept individual; referința unui predicat este un set de indivizi, iar intensiunea lui este o proprietate.) Versiunile semanticii formale în discuție permit specificarea denotației expresiilor lingvistice, inclusiv a propozițiilor/frazelor, în cadrul unui limbaj artificial numit *calcul predicațional*, prin intermediul căruia se propun descrieri ale reprezentărilor mentale asociate propozițiilor/frazelor, cărora apoi li se atribuie valori de adevăr printr-o funcție de interpretare $[[\ ]]$ în raport de mai multe coordonate, cum ar fi un model, M, sau o „lume" la care se referă diferitele tipuri de expresii ale limbajului—*variabile*, *constante individuale*, *predicate*—și o funcție g, prin care se atribuie valori variabilelor. Modelul este o structură abstractă care are forma $\langle U, V \rangle$, unde U este domeniul, setul de indivizi sau universal discursului, iar V este o funcție ce atribuie extensiuni în U pentru constantele individuale și predicatele din calculul predicațional. Acesta conține un set de reguli semantice recursive care permit specificarea valorilor de adevăr ale propozițiilor relative la conținutul modelului. Dacă o propoziție S este adevărată în lumea reală, atunci $[[S]]^{M,g} = 1$ reprezintă formalizarea valorii sale, ceea ce ne spune că ea este adevărată relativ la un model M și o funcție g (vezi Chierchia & McConnell-Ginet, 2000, p. 125); dacă ea este neadevărată sau falsă, valoarea ei este 0. În consecință, valoarea semantică a propoziției $[[S$ Cancelarul Germaniei este femeie$]]^{M,g} =$ 1 dacă și numai dacă după atribuirea de valori semantice relative la M și g elementelor lexicale și pe baza regulilor combinatorii (compoziționale) S poate fi evaluat ca fiind adevărat relativ la M și g. În virtutea regulilor semantice ale limbii engleze se poate afirma că un asemenea lucru este adevărat dacă și numai dacă $[[$Cancelarul Germaniei$]]^{M,g} \in [[$femeie$]]^{M,g}$, adică, dacă și numai dacă Cancelarul Germaniei este membru al setului de femei sau, cu alte cuvinte, al setului care reprezintă extensiunea predicatului *este femeie* în situația specificată. Dacă aceste condiții nu sînt îndeplinite, atunci $[[S]]^{M,g} = 0$.

Pe calea descrisă mai sus pot fi specificate condițiile de adevăr ale propozițiilor în funcție de valoarea semantică a componentelor acestora într-o situație dată și pot fi definite modele diferite pentru situații diferite, dar în procesul de evaluare a propoziției poate fi avută în vedere doar o singură situație. Există însă numeroase expresii lingvistice sau propoziții/fraze care reclamă o evaluare relativă la circumstanțe diferite de acelea în care sînt evaluate, cum ar fi situații din trecut, viitor, situații posibile, non-actuale sau ipotetice. Asemenea expresii descriu *lumi posibile* sau *circumstanțe alternative*, „a way things might be, not necessarily the way they are" (Lewis, 1979, p. 84). Acestea se numesc *construcții intensionale*, iar extensiunea lor poate

[5] Vezi Chierchia & McConnell-Ginet (2000, p. 65), care arată că în conformitate cu Frege referința unei expresii constă în ceea ce ea desemnează în cazul unei anumite întrebuințări, în timp ce sensul său este dat de maniera în care este prezentată referința.

fi specificată prin coordonatele lume, w (din englezescul *world*), și moment temporal, t, în raport de care pot fi atribuite valori semantice sau valori de adevăr, după cum ilustrează următoarele exemple:

(14) $[[\text{președintele Americii}]]^{w_@,t_0}$ = Barack Obama [unde $w_@$ este lumea reală, iar t_0, momentul actual, al enunțării]

(15) $[[\text{președintele Americii}]]^{w_@,t_1}$ = George W. Bush [unde t_1 precedă t_0, deci $t_1 < t_0$ (momentul actual, al enunțării); spre exemplu, t_1 = 31 octombrie 2008]

(16) $[[\text{președintele Americii}]]^{w_1,t_0}$ = Mitt Romney [unde t_0 este momentul actual, al enunțării, iar w_1 este o lume posibilă în care Mitt Romney cîștigă alegerile]

(17) $[[\text{Mitt Romney este președinte al S.U.A.}]]^{w_1,t_0} = 1$ [unde t_0 este momentul actual, al enunțării, iar w_1 este o lume posibilă în care Mitt Romney cîștigă alegerile; deci, fraza este adevărată în w_1 în momentul enunțării; cu alte cuvinte, ea este adevărată dacă și numai dacă în w_1 Mitt Romney cîștigă alegerile.]

Condițiile de adevăr se modifică, însă, în cazul propozițiilor incapsulate, complemente ale unor verbe de atitudine propozițională, cum ar fi *believe* „a crede", *think* „a gîndi", *hope* „a spera" etc., relevante pentru analiza semantică a DIL. Să luăm, în acest sens, următorul exemplu:

(18) $[[\text{Paul crede că Mitt Romney este președinte al S.U.A.}]]^{w_@,t_0}$ = 1 dacă și numai dacă Paul crede că Mitt Romney este președinte al S.U.A., conform principiului discitațional al lui Tarski („φ" este adevărat dacă și numai dacă φ).

După cum se poate observa, valoarea de adevăr al lui (18) nu depinde de adevărul propoziției incapsulate „Mitt Romney este președinte al S.U.A." Această propoziție este falsă, deși (18) poate fi adevărat. Paul poate crede, spre exemplu, că Mitt Romney este președinte al S.U.A. chiar dacă acesta a pierdut alegerile. Propoziției incapsulate i se acordă, în consecință, o valoare de adevăr nu în lumea în care s-a produs enunțul (lumea reală, $w_@$, în cazul nostru), ci într-o lume compatibilă cu ceea ce crede Paul, în care sînt actualizate convingerile sale, accesată din $w_@$, după cum reiese din formalizarea de mai jos:

(19) $[[\text{Paul crede că } [[\text{Mitt este președinte al S.U.A.}]]^{w_1,t_0}]]^{w_@,t_0}$ [unde w_1 este o lume compatibilă cu ceea ce crede Paul (în această lume Mitt Romney este președinte).]

Modelul M devine acum o structură care are forma $\langle W, T, <, U, V\rangle$, în care W este un set de lumi, T este un set de momente ordonate printr-o relație de precedență $<$ (în sensul că $t_2 < t_1$ se citește „t_2 îl precedă pe t_1"), U este universul discursului, domeniul „cuantificării" sau setul de indivizi, iar V este o funcție dinspre constante individuale și predicate înspre intensiuni în W și T (circumstanțe) (vezi Chierchia & McConnell-Ginet, 2000, p. 268). În particular, pentru verbele care acceptă propoziții incapsulate introduce prin „că", cum ar fi *a crede*, V va fi o funcție dinspre lumi și momente temporale înspre relații cu doi termeni, primul fiind un individ în U, iar al doilea o propoziție sau set de lumi (p. 304). Noul *calculul predicațional intensional*,care conține acum o funcție de interpretare diferită, de forma $[[\ ]]^{M,w,t,g}$, va atribui o valoare de adevăr unui enunț în raport de un model și o funcție g, precum și o pereche lume-timp, asociind enunțul cu o propoziție care este evaluată drept adevărată sau falsă relativ la o circumstanță particulară, definită de coordonatele w și t.

Aceste ultime precizări se vor dovedi utile pentru semantica DIL, deoarece acesta se cuplează adesea cu expresii parantetice care conțin verbe de atitudine propozițională—spre exemplu, verbe psihologice sau verbe performative, cum ar fi *decide* „hotărî" în (1), *think* „gîndi" în (2), *wonder* „a se întreba" în (4), *dream* „visa" în (13), *exclaim* „exclama" în (8), *ask* „întreba" în (6). Datorită faptului însă că analiza noastră vizează DIL din textul literar, coordonatele amintite mai sus, în speță coordonatele *lume* (w) și *timp* (t), trebuie redefinite și adaptate la circumstanțele din lumile ficțiunii, în pofida problemelor pe care le pune o abordare din perspectiva semanticii lumilor posibile a discursului ficțional (vezi Currie, 1990; Lewis, 1983; Pavel, 1986).

Discursul ficțional presupune un act de *recentrare* (Ryan, 1991), de *repoziționare*, prin care o lume a povestirii, a ficțiunii, se substituie lumii actuale. Narațiunea ficțională poate fi astfel considerată ca un sistem alternativ de lumi cu centrul situat într-o lume posibilă în jurul căreia sînt dispuse lumi periferice accesibile din lumea centrală, referința ei depinzînd nu atît de ceea ce discursul ficțional descrie în mod explicit, cît mai degrabă de „faptele" ce definesc *o lume compatibilă cu povestirea* sau *o lume a povestirii*—o lume posibilă în accepția semanticii modale, în conformitate cu Lewis (1983) și Currie (1990, p. 62), în care ceea ce este explicit în povestire se relatează ca un „fapt cunoscut", adică se presupune că este adevărat.

Pentru a reprezenta DIL, a cărui cuplare cu narațiunea ficțională este indiscutabilă[6], coordonatele vor trebui definite, așadar, în raport de circumstanțele din lumea ficțiunii sau lumile (periferice) accesibile din lumile ficțiunii. Astfel, dacă w_1 este o lume compatibilă cu ficțiunea, care se substituie lumii reale, $w_@$, iar t_1 este momentul relatării, atunci w_2 va fi o lume accesată din w_1, compatibilă, spre exemplu, cu ceea ce crede, visează, își imaginează etc. protagonistul (personaj) unei scene narative (vezi Figura 1). De asemenea, t_2 va desemna timpul de referință[c] sau „prezentul narativ"—„timpul producerii evenimentelor ficționale" (Ehrlich, 1990, p. 64)—, iar t_3 va fi timpul evenimentului sau al stărilor de lucruri ce anterioare lui t_2. Un asemenea cadru va permite captarea, formalizarea vocii duale în exemplul selectat.

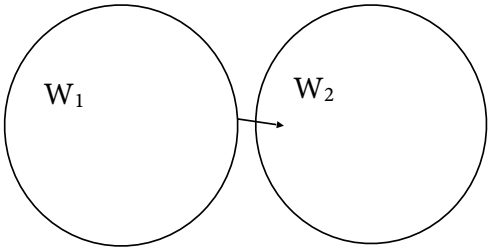


Figura 1

3. Analiza semantică

Multe enunțuri în DIL conțin predicate parantetice sau cu funcție de control—vezi „hotărî ea" în (1) *supra*. Cînd asemenea predicate nu sînt explicite, ele pot fi suplinite ținînd cont de tipul actelor de vorbire sau al actelor mentale reprezentate (întrebare, exclamație, conversație, reflecție, retrospecție etc.). Ele fac posibilă descrierea neambiguă a aspectelor referențiale prin tratarea enunțurilor redactate în DIL (fraze întregi sau fragmente de frază) drept „complemente" ale predicatelor controloare și specificarea ulterioară a denotației lor în lumile ficțiunii (w_1) sau în lumi accesibile din lumile (centrale) ale ficțiunii (w_2). Precizăm în acest sens că, sub raport extensional, enunțurile în DIL sau fragmente de frază în DIL (atunci cînd întreaga frază nu este redactată în DIL) pot fi considerate structuri incapsulate[7] („embedded"), în pofida diferențelor sintactice sau semantice față de structurile subordonate.

În plus, predicatele parantetice controloare pot fi abordate în funcție de noțiunile de *factivitate* și *nonfactivitate* (vezi Kiparsky & Kiparsky, 1971), cuplate cu transparența și, respectiv, opacitatea presupozițiilor complementelor lor (vezi Karttunen, 1991, p. 410). Predicatele factive includ verbe precum *a-și da seama*, *a observa*, *a-și aminti*[8]; ele presupun adevărul complementelor lor, fapt testabil prin negare, vezi (20):

[6] Există un consens al cercetătorilor cu privire la acest aspect. Vezi de asemenea Cohn (1978) și Fleischman (1990), care sînt de părere că DIL, chiar dacă nu se restrînge la domeniul literaturii, este, totuși, un fenomen caracteristic narațiunii ficționale.

[c] Avem în vedere abordarea reichenbachiană a timpului de către Ehrlich (1990, p. 61), care distinge trei momente temporale: timpul vorbirii (cînd se rostește un enunț/sentence), timpul de referință (momentul temporal indicat de un enunț/sentence) și timpul evenimentului (momentul temporal în care s-a produs evenimentul sau starea descrisă în enunț).

[7] În cartea ei despre DIL, Ehrlich (1990) pornește de la o asumpție similară.

[8] Pentru scopurile analizei de față vom ignora distincția lui Karttunen (1991) între factive și semi-factive. De asemenea, vom opera cu noțiunea semantică de presupoziție; pentru o discuție despre aspectele pragmatice ale presupozițiilor și statutul logic problematic al acestora, vezi, spre exemplu, Karttunen (1991).

(20) (a) Ion își dă seama că nu are dreptate.
(b) Ion nu își dă seama că nu are dreptate.

În acest exemplu, „își dă seama" presupune că „Ion nu are dreptate" este adevărat, deoarece se păstrează în cazul negării (20b). Predicatele nonfactive includ, în schimb, diferite verbe *dicendi* sau *inchizitive* (spre exemplu, *a spune*, *a întreba*), verbe creatoare de lumi (spre exemplu, *a visa*, *a-și imagina*) sau verbe psihologice (spre exemplu, *a crede*, *a se îndoi*) (vezi de asemenea Karttunen, 1991 în legătură cu categoriile de verbe care acceptă complemente); ele nu presupun adevărul complementelor lor. Asumpția noastră este că în cazul factivelor propoziției exprimate de DIL i se atribuie o valoare semantică într-o lume a ficțiunii; în cazul nonfactivelor însă, DIL i se atribuie o valoare semantică relativă la alte lumi sau alte momente, cum ar fi lumi accesibile dintr-o lume a ficțiunii.

Pe baza considerațiilor de mai sus, propunem în cele ce urmează o reprezentare formală a perspectivei duale exprimate de DIL (aceea a personajului și aceea a naratorului), pornind de la un exemplu (21) selectat din *Women in Love* „Femei îndrăgostite" (Lawrence, 1977, p. 216). Operăm cu cadrul semantic schițat mai sus și coordonate redefinite în raport de circumstanțele din lumile ficțiunii sau lumile (periferice) accesibile din lumile centrale ale ficțiunii.

(21) [a] *Tomorrow was Monday.* [b] *Monday, the beginning of another school-week!*
[a] *„Mîine urma să fie luni."* [b] *„Luni, începutul unei alte săptămîni de școală!"*

În acest exemplu, perspectiva dual în DIL poate fi probată prin specificarea valorilor a trei expresii din propoziția [a]: *tomorrow* „mîine"; *was* „urma să fie"/„va fi", literal, „era", un verb la timpul trecut; și *Monday* „luni". Pentru o interpretare adecvată, această propoziție reclamă postularea unei expresii parantetice care conține un predicat non-factiv, spre exemplu, *Ursula thought* „gîndi Ursula", unde Ursula este personajul protagonist. Deoarece predicatul parantetic *thought* „gîndi" nu presupune adevărul propoziției redactate în DIL—complement semantic al acestui predicat—în lumea în care se produce enunțul, ci într-o lume în care se actualizează ceea ce gîndește personajul, lui *tomorrow* „mîine" i se atribuie o valoare prin formula

(22) $[[$*tomorrow* „mîine"$]]^{M,g,w_2,t_2}$ [unde w_2 este o lume compatibilă cu ceea ce gîndește protagonista, iar t_2 momentul temporal al reflecției protagonistei (anterior timpul relatării, t_1); cu alte cuvinte, valoarea lui *tomorrow* depinde de punctul de vedere al personajului, ea este atribuită într-o lume contemplată de către personaj]

Celei de a doua expresii, *was* „era/urma să fie", i se atribuie o valoare prin formula

(23) $[[$*was* „era"$]]^{M,g,w_1,t_1}$ [unde w_1 este lumea centrală a ficțiunii, iar t_1 este timpul relatării (prezent), care ancorează timpul trecut al acestui verb; valoarea este atribuită într-o lume a ficțiunii descrisă de narator]

A treia expresie, *Monday* „luni", primește o valoare prin formula

(24) $[[$*Monday* „luni"$]]^{M,g,w_2,t_2}$ [În conformitate cu această formulă, valoarea lui *Monday* este „ziua care urmează intervalului ce îl conține pe t_2"—unde t_2 este momentul reflecției protagonistei—, zi care poartă numele de *Monday* „luni"; momentul t_2 îl precedă pe t_1, timp al actului de relatare al naratorului.]

Dovada vocii/perspectivei duale în acest fragment de discurs este dată de faptul că verbul *was* „era/urma să fie"—la timpul trecut în limba engleză—este dependent de momentul relatării, t_1, care îl ancorează, și este, deci, despre o lume în care se actualizează ceea ce povestește naratorul, pe cînd valorile cuvintelor *tomorrow* și *Monday* sînt dependente de un timp t_2, al reflecției protagonistei ($t_2 < t_1$), și denotă un interval sau o zi, care poartă numele *Monday* „luni", dintr-o lume w_2, compatibilă cu reflecția. În consecință, DIL din [a] este despre două lumi: o lume compatibilă cu ceea ce gîndește protagonista și o lume a povestirii, despre care relatează naratorul (vezi Figura 2, care ilustrează faptul că denotația DIL se regăsește în intersecția celor două lumi).

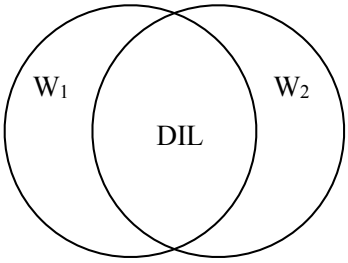


Figura 2

4. Concluzii

Analiza semantică de pe pozițiile lumilor posibile furnizează dovezi ale vocii sau perspectivei duale exprimate de DIL, alături de *perspectiva personajului* fiind prezentă și *perspectiva naratorului*. Analiza indică, pe această cale, că DIL, ca mod al dualității, descrie două lumi, și anume o lume compatibilă cu ceea ce gîndește sau contemplă personajul și o lume a ficțiunii, despre care relatează naratorul.

Bibliografie

Bakhtin, M. [V. N. Voloshinov] (1973). *Marxism and the Philosophy of Language*, Seminar Press, New York – London, CrossRef.

Banfield, A. (1982). *Unspeakable Sentences*, Routledge and Kegan Paul, London, CrossRef.

Chierchia, G. & McConnell-Ginet, S. (2000). *Meaning and Grammar: An Introduction to Semantics*, MIT Press, Cambridge, MA.

Cohn, D. (1978). *Transparent Minds*, Princeton University Press, Princeton, NJ.

Currie, Gr. (1990). *The Nature of Fiction*, Cambridge University Press, Cambridge, CrossRef.

Doron, E. (1991). *Point of View as a Factor of Content*, în „Proceedings from Semantics and Linguistic Theory", I, Cornell Working Papers in Linguistics 10, p. 51–64, CrossRef.

Ehrlich, S. (1990). *Point of View: A Linguistic Analysis of Literary Style*, Routledge, London – New York, CrossRef.

Fleischman, S. (1990). *Tense and Narrativity: From Medieval Performance to Modern Fiction*, Routledge, London – New York.

Flundernik, M. (1999). *The Fictions of Language and the Languages of Fiction. The Linguistic Representation of Speech and Consciousness*, Routledge, London – New York, CrossRef.

Karttunen, L. (1991). *Presupposition and Linguistic Context*, în Steven Davis (ed.), *Pragmatics. A Reader*, Oxford University Press, New York – Oxford, p. 406–415 (first edition: 1974), CrossRef.

Kiparsky P. & Kiparsky, C. (1971). *Fact*, în Danny D. Steinberg & Leon A. Jakobovits (eds.), *Semantics. An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge University Press, Cambridge, p. 345–369 (first edition: 1970), CrossRef.

Kuno, S. (1986). *Blended Quasi-Direct Discourse in Japanese*, paper presented at the Second SDF Workshop in Japanese Syntax, Stanford University.

Kuroda, S.-Y. (1976). *Reflections on the Foundations of Narrative Theory*, în T. A. van Dijk (ed.), *Pragmatics of Language and Literature*, North Holland, Amsterdam, p. 107–140.

Lawrence, D. H. (1934). *The Rainbow*, The Albatros, Hamburg – Paris – Bologna (first edition: 1915), CrossRef.

Lawrence, D. H. (1977). *Women in Love*, Penguin Books, Harmondsworth (first edition: 1921),

Lessing, D. (1981). *To Room Nineteen*, în R. V. Cassil (ed.), *The Norton Anthology of Short Fiction.*, W. W. Norton & Company, New York – London (first edition: 1963).

Lewis, D. (1979). *Possible worlds*, în Loux, 1979, p. 182–189 (first edition: 1973).

Lewis, D. (1983). *Truth in Fiction*, în David Lewis, *Philosophical Papers*, vol. I, Oxford University Press, New York – Oxford, p. 261–280 (first edition: 1978), CrossRef.

Loux, M. J. (1979). *The Possible and the Actual: readings in the metaphysics of modality*, Cornell University Press, Ithaca – London.

McHale, B. (1978). *Free Indirect Discourse: A Survey of Recent Accounts*, PTL, 3(2), p. 249–287.

McHale, B. (1983). *Unspeakable Sentences, Unnatural Acts: Linguistics and Poetics Revisited*, în „Poetics Today", 4(1), p. 17–45, CrossRef.

Oltean, Șt. (1993). *A Survey of the Pragmatic and Referential Functions of Free Indirect Discourse*, în „Poetics Today", 14(4), p. 691–714, CrossRef.

Oltean, Șt. (2003). *On the bivocal nature of free indirect discourse*, în „Journal of Literary Semantics", 32, p. 167–176, CrossRef.
Pavel, Th. G. (1986). *Fictional Worlds*, Harvard University Press, Cambridge, MA – London.
Portner, H. P. (2005). *What is Meaning? Fundamentals of Formal Semantics*, Blackwell, Oxford.
Ramazani, Vaheed (1988). *The Free Indirect Mode: Flaubert and the Poetics of Irony*, University Press of Virginia, Charlottesville.
Rescher, Nicholas (1979). *The Ontology of the Possible*, în Loux, 1979, p. 166–181 (first edition: 1973).
Ron, M. (1981). *Free Indirect Discourse, Mimetic Games and the Subject of Fiction*, în „Poetics Today", 2(2), p. 17–39, CrossRef.
Ryan, Marie-Laure (1991). *Possible Worlds, Artificial Intelligence, and Narrative Theory*, Indiana University Press, Bloomington – Indianapolis.
Strauch, G. (1974). *De quelques interpretations récentes du style indirect libre*, în „Recherches Anglaises et Américaines", 7, p. 40–73.
Tarski, A. (1956). *Logic, Semantics, Mathematics*, Clarendon Press, Oxford.
Weinberg, H. H. (1981). *Irony and "Style Indirect Libre" in Madame Bovary*, în „Canadian Review of Comparative Literature", 8(1), p. 1–9.
Weinberg, H. H. (1984). *Centers of Consciousness Reconstructed*, în „Poetics Today", 5(4), p. 767–773, CrossRef.
Woolf, V. (1964). *Mrs Dalloway*, Penguin Books, Harmondsworth (first edition: 1925).
Woolf, V. (1932). *To the Lighthouse*, The Albatros, Hamburg – Paris – Milano (first edition: 1927).

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A38en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Translation: between what can be translated and what must be translated

Magda Jeanrenaud*
Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania

Article info
History:
Received November 9, 2015
Accepted November 29, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
translation
intentional fallacy
skopos
(un)translatability
coherence
syntax
text poetics

Abstract
Starting from a disconcerting interpretation of Jacques Derrida, our analysis aims at investigating and also tries to explain the blockage which appears in the English, French and Romanian translations (signed by Maurice de Gandillac, Antoine Berman, Laurent Lamy, Alexis Nouss, Harry Zohn, Steven Rendall, Martine Broda, Catrinel Pleșu etc.) of a well-known text of Walter Benjamin, *Die Aufgabe des Übersetzers*, when translators transpose in their target languages the two quotations given by Benjamin: one of Mallarmé, left untranslated in the source text, and another, signed by Pannwitz. The fact is that both quotations have something in common: a discoursive form which results from an unusual syntax, as if they were already, in a certain sense, „translations". As if the translators feared—a feature of the translator's psychology?—not to render their text sufficiently accessible, even when the source text is not intended to be accessible. Hence the painful dilemma of the intentional fallacy (not only of the text to be translated).

1. Text intentionality: an equally thorny issue...

As it was designed starting with the 70s, translation studies and translation practice itself had a lot to gain in terms of managing the translatable – untranslatable binomial (which comparatism or linguistics-inspired models failed to manage), mostly by making the modalities of perceiving connections between the target- and the source-text more flexible. In other words, by making the representations of the fidelity/infidelity relation more flexible.

A first step was made in the 70s, when Roland Barthes proclaimed, on behalf of structuralist literary theory, the "death of the author": thus, the very pertinence of the older notion of "intentionality" was questioned. In other words, he questioned the operational character of the text/author relation from a theoretical perspective, but also the author's "responsibility" for the sense and signification of the text[1]. What the American New Criticism coined as *intentional fallacy*—intentional utopia—was bound to prejudice literary theory, because the latter essentially reflected the conflict between literary *explanation* (analysis of author's *intentions*, of what he meant to say in his own text) and literary *interpretation* (description of text meanings regardless of author's intentions). Therefore, the exclusion of the author should have contributed to the autonomy of literary research in relation to history and psychology. Furthermore, due to the postulates of literarity and autotelism inspired by Russian formalism and by Roman Jakobson, it should have had "internal", "immanent" bases, while literarity should have resulted as an autonomous element, from the very particularities of organizing the material comprising the work. Deprived of "origin", the text exploded under the pressure of a polysemy viewed as constitutive principle, thus eventually revealing its own intertextual nature. Only a new authority—about to be designed as a theoretical concept—would have enabled it to gain coherence, thus reconstituting its unity scattered in a "mosaic of quotations": the reader.

*Email address: *mjeanrenaud@hotmail.com*.

[1] I also discussed this topic in Jeanrenaud (2006, p. 237–251), and then in Jeanrenaud (2012, p. 33–49).

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

The hermeneutics and æsthetics of reception would brilliantly confirm that text signification prevails over the author's intentionality because it accumulates—through its diachronic existence—new layers of meaning impossible to anticipate by the author and even less by its first readers. Hence, the sense of a text coagulates by the way it is "interrogated" by a historically conditioned subject, he himself also concerned (in his own context) with deciphering the "question" to which the text aimed to answer. The text no longer comprises only a *sense*—unchanging and interpretable as such from one reception to another—, but also a *signification*, due to which it articulates around a situation, thus being contextualized by the coordinates of each new reception. Whereas *sense* facilitates reception stability, *signification* explains the variations of text reception: sense is singular, while signification is open, plural, inexhaustible, and ultimately infinite. However, whereas the adequacy and depth of an interpretation depended on its capacity of revealing the *coherence* and *complexity* of a text, the coherence criterion itself—that had seemed able to eliminate the author's authority—could not be constructed without using what Antoine Compagnon had named the "presumption of intentionality" (Compagnon, 1998, p. 13–101), or at least the probability of an intention. Without such a premise, the coherence criterion was deprived of any conceptual pertinence.

It is no coincidence that translation practice also acquired an increasingly intense theoretical reflection in a period that had seemed ready to embrace the hegemonic and scientific claims of linguistics, by ascribing them the powers of an exhaustive knowledge method, recently dethroned by those who drew attention on the dangers of the linguistic "spell" (Pavel, 1988). After a period when the expectations of linguistics—looking for an experimental sample meant to illustrate its postulates—seemed to come true, the limits of an exclusively linguistic translation model became apparent. The Saussurean perspective itself—that viewed languages as closed systems, within which the sign acquired a signification (value) that coagulated exclusively due to its relations with the other language signs—theoretically confirmed the aporia of untranslatability. At the same time, however, it deepened the gap between translation practice and its theoretical impossibility: linguistic differences between languages could only reinforce the hypothesis of untranslatability, legitimated by Roman Jakobson by launching the formula according to which languages differ not in what they *may* convey, but in what they *must* convey[2].

Looking beyond the strictly linguistic perspective, (which would have been cautious in terms of accepting the possibility of translating the same term using a series of equivalences whose selection should depend on conformity to its context) reflection on translation shifted more and more toward a "communicational" perspective, which assimilated verbal significations to *variables* subjected to the influence of external factors. Taking into account that a text is not constructed only based on the action of linguistic mechanisms, it also includes an entire palette of extralinguistic elements, due to which linguistic competence is associated with textual competence. Thus, the notion of *meaning hypothesis* underscores the idea that utterance comprehension comes not only from the knowledge of a language, but also from the knowledge of a world.

The criterion of coherence and complexity cannot be justified in the absence of *intentionality*, for it would be a consequence of chance (Compagnon, 1998, p. 97): however, precisely this capacity of *intentionality-in-coherence* seems to raise a problem in translation and it often adds—on the rebound—more fuel to the untranslatable phantasm[3]. It is a fact that over time, during all eras, untranslatability

[2] Jakobson (1959, p. 236), reprised in Jakobson (1971, p. 264) and in Venuti (2000, p. 115): "Languages differ essentially in what they must convey and not in what they may convey". Here is the French version of the famous sentence: "Les langues diffèrent essentiellement par ce qu'elles doivent exprimer, et non par ce qu'elles peuvent exprimer" (Jakobson, 1963, p. 84).

[3] To a Julien Green who claimed that translating into French *the mystic moon* within a line of E. A. Poe by *la lune mystique* would only turn it into an "opera libretto without music", Georges Mounin replied as follows: choosing *la lune mystique* is simply a platitude, further doubled by a mistranslation, because the English adjective used by Poe breathes the allusive richness of all nuances (different from its French meaning) that it comprises in English, where the word preserved the main meaning of *mystic* directly borrowed from ancient Greek: 'secret, mysterious'. Far from untranslatable, this image was simply... sloppily translated. It should have suggested, as Mounin posited, an initiatory attitude, reason for which *la lune sacrée* or *la lune secrète* may have worked better, or even *la lune scellée*, a formula comprising the semantic spheres of both *secrète* and *sacrée* and that creates the strongest image at the same time, cf. Mounin (1994, p. 52–53).

reverberated either on the character (form) or on the meaning (content), and in the worst case on both. Ultimately, the temerarious *Vocabulaire européen des philosophies* (Cassin, 2004) elaborated by a team of researchers coordinated by Barbara Cassin bears the mark of this ambiguity, while it announces from the subtitle that it is *also* a *dictionary of untranslatable terms*...

2. ...as the euphoria of unlimited translatability

Nonetheless, it is equally wrong to be misled in the euphoria of unlimited translatability, which seems equally risky as proclaiming untranslatability to be the inescapable end of translation. Whereas it is true that not everything can be translated, one should also admit untranslatability when it is entailed by the very intentionality of the text to translate and one should wonder, by reversing a splendid observation made by Jacques Derrida[4], if the text "wishes" to be translated as translatable.

Hence, I would like to get a better insight into the well-known essay of Walter Benjamin called *Die Aufgabe des Übersetzers* (Benjamin, 1972), and especially into the way in which the French, English, and Romanian translators proceeded for two quotations within this text. The essay was translated into Romanian; there are actually two versions signed by the same female translator, Catrinel Pleşu, but published by two different publishing houses, both under the tile *Sarcina traducătorului*. I will also analyse the French version called *La tâche du traducteur* (1971), signed by Maurice de Gandillac (Benjamin, 1971, 2000a), and the most recent version translated by Martine Broda (Benjamin, 1991). I will also refer to two other French versions, one of which is a partial translation by Antoine Berman done during a seminar of translation studies concerning the interpretation and commentary of Benjamin's text, held in the winter of 1984–1985[5]. Finally, I will also evoke two English versions entitled *The Task of the Translator* (Benjamin, 1968), signed by Harry Zohn, and *The Translator's Task* (Benjamin, 1997), signed by Steven Rendall.

Though not listed in the dictionary of untranslatable terms edited by Barbara Cassin, the German word *Aufgabe* seems to benefit from a broader semantic sphere than its Romanian, French, and English equivalents, considering that Jacques Derrida associates its meaning not only to a task, but also to a mission, a duty (in the two meanings of the Romanian words *sarcină*, *datorie*, but also *misiune*). This word also denotes a commitment by virtue of which the translator contracts a duty: his *task* is to liberate himself from it through a donation (Derrida, 1998, p. 211). Inspired by Derrida's comment (who also noted that the German verb *aufgeben* refers not only to a *donation*, but also to *abandonment* (Derrida, 1998, p. 212), and taking advantage from the resources of the word family of *don*, a more recent retranslation of Benjamin's text, made by Alexis Nouss and Laurent Lamy, dares to propose the title *L'abandon du traducteur* (Lamy & Nouss, 1997). This translation also actualizes throughout the entire text the polysemy of *Aufgabe*, by putting the stake on the *tâche – abandon* (*task – abandonment*, *renouncement*) couple and by lexicalizing the to-and-fro between translatable and untranslatable, between task and its failure, disguised in the semantic core of *Aufgabe*, but possible to decipher in the very intentionality of the source-text, in its coherence, which functions on both semantic trajectories.

My analysis will focus on two quotations present in Benjamin's text, namely on their transposition into Romanian, English, and French (for the second quotation). Toward the end of his essay, Walter Benjamin cites a sentence from Mallarmé in French without translating it, after invoking at the beginning of the paragraph, in Latin, *ingenium* (see Appendix A). The Latin term is translated by Harry Zohn into English (*philosophical genius*) and by Gandillac and Martine Broda by *génie*: this reluctance of preserving the Latin term illustrates the distance separating us from the times when Latin was the key language of science and philosophy. On the other hand, the option of the two French translators opens wide the gates of

[4] While wondering how to translate a text written in several languages, Jacques Derrida noted that "One should never pass over in silence the question of the tongue in which the question of the tongue is raised and into which a discourse on translation is translated", (Derrida, 1998, p. 192).

[5] The seminar was held at "Collège international de philosophie", while the text was reproduced, after the passing of Antoine Berman, using his notes and a series of recordings, cf. Berman (2008).

what is called ethnocentric, naturalizing translation, because it pushes the reader toward a Franco–French concept, that "ideological arrangement"[6] still deeply rooted in French mentalities, thus subtly getting the reader further away from the meaning to remember: the one of an innate feature of philosophical spirit.

In exchange, the Romanian version suggests—by reversing the possession relations—that *ingenium* belongs to philosophy ("*ingenium* al filosofiei"): it is one thing to say that **philosophisches *Ingenium***, that a part of our spirit is philosophical, and a very different thing to state that philosophy possesses one...

Returning to the quotation from Mallarmé, many observations can be woven starting from the fragment that Benjamin chose not to translate:

> *Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité.*

Walter Benjamin fails to indicate the exact source of the quotation. Alexis Nouss provides it in the notes accompanying his translation: the excerpt is taken from "Crise de vers", part of the volume *Igitur. Divagations. Un coup de dés* (Lamy & Nouss, 1997, p. 23; the quotation is taken from Mallarmé, 1976, p. 244). Antoine Berman, who had found it before Nouss, declared during the seminar that he was astonished of the "altered, censored" (Berman, 2008, p. 157, and on the next page he reiterates the accusation: "Benjamin censored it") character of the quotation! The accusation was definitely excessive, but the fact remains that Benjamin "cuts" the quotation where Mallarmé, the poet, associates—not surprisingly—"pure language" with poetical language, with verse[7], the only one endowed with compensating virtues, which "makes up for what languages lack" ("rémunère le défaut des langues", Berman, 2008, p. 158): but that was not Benjamin's pure language.

Benjamin's decision not to translate the sentence did not go unnoticed: it stirred wonder, curiosity, various interpretations, and a fiery desire to understand expressed by all those who studied Benjamin's text. Jacques Derrida, Antoine Berman, Alexis Nouss—they all deciphered it in a way or another as a brilliant illustration of the untranslatable, which they each explained from their own perspective...

In principle, the decision not to translate the French quotation loses its entire symbolic value in one language: French. Nonetheless, the Romanian version also makes Benjamin's quotation obsolete, by translating Mallarmé's quotation in the first edition, published in 2000. In the second version published after two years—which did not actually revise anything—the original quotation was provided, but with a Romanian translation in the only footnote (p. 45) of this version. Furthermore, because it does not mention whether the note belongs to the translator (editor?), it suggests implicitly that it reflects a similar gesture to that of the original author! Regardless, through this decision, the translator alters the deepest layers of meaning in Benjamin's text; moreover, she manages to make all paratexts attempting to decipher its symbolism—from Jacques Derrida to Antoine Berman, including Alexis Nouss and Laurent Lamy—utterly incomprehensible! All the more as Benjamin's text is a preface, actually the preface to his own translation of *Tableaux parisiens* by Baudelaire. By choosing not to translate Mallarmé's fragment, thus proclaiming its untranslatability (which, in Derrida's words, "he has left shining in his text like the medallion of a proper name"[8]—the proper name is untranslatable!), Benjamin implicitly posits that its meaning cannot be transposed into another tongue without "damage" (Derrida, 1998, p. 213). He goes on by saying that it is impossible to translate it and that "in Mallarmé's text, the effect of being proper and thus

[6] Starting from the 16th century and culminating with the discourse on the universality of Rivarol's French language (1782), the thesis of French language genius consolidated over time and it turned into a persistent cliché, based on two support points: clarity and the principle of "natural" order, leading toward the postulate of its universality. Cf. Meschonnic (1997, p. 227–240).

[7] A few lines below the quotation used by Benjamin, Mallarmé states: "Seulement, sachons n'existerait pas le vers: lui, philosophiquement rémunère le défaut des langues, complément supérieur", *apud* Berman (2008, p. 158), who takes it from Mallarmé (1965, p. 363–364).

[8] Derrida (2007, p. 202). The original text reads "briller comme la médaille d'un nom propre" (cf. Derrida, 1998, p. 213).

untranslatable is tied less to any name or to any truth of adequation than to the unique occurrence of a performative force"[9]. Through this gesture, Benjamin destabilizes the concept of translation itself and he confirms to some extent the interpretation provided by the translation of Nouss/Lamy, who decoded *Aufgabe* more like an *abandonment* than a *task* (or maybe even both).

A question remains: even Antoine Berman wondered why Benjamin did not translate Mallarmé's fragment, all the more as—he said—it is not linguistically or stylistically untranslatable, though it develops a syntactical structure that is "if not absent, at least strangely rarefied"[10]. According to him, the real reason for not translating it must be sought elsewhere, in its very sense, which any translation or any decision regarding translation would have contracted it "in an ironic register", because the sentence "concerns the imperfection of tongues, that is their multiplicity, thus what justifies both the necessity and the impossibility of translation"[11]. The Romanian translator's decision destroys the very coherence of Benjamin's essay, because translating this sentence (designed as a deviation from the norm) is the same as translating something that has already been translated to a certain extent. Actually, Derrida among others understood it very well: one does not translate a translation and anyway not a text that posits the impossibility of translation. Maybe Benjamin chose not to translate it also because he already perceived it as a translation (Derrida, 1998, p. 218)...

As the other translators, Steven Rendall wonders why Benjamin provided a quotation from a great French poet without translating it and by inserting it within a preface preceding his own translation of another great French poet. Among other possible explanations, Rendall suggests that there was no reason for translating it, because it already involved a decontextualisation similar to the translation process (Rendall, 1997, p. 179). Hence, translating the quotation would have contradicted Benjamin's intention and project, and no translator of the English versions I consulted surrounded to this "urge". I did happen to find, though, a word-for-word English translation of the quotation, which transposes perfectly the altered syntax, but it is part of a philosophical work by Samuel Weber[12] called *Benjamin's – abilities*:

> *Languages, imperfect insofar as many, lacking the highest: thinking being writing without accessories, neither whispering but silent still the immortal word, the diversity, on earth, of idioms prevents no one from offering the words which, if not, would find themselves, in a single stroke, itself materially the truth* (Weber, 2008, p. 75–76).

I could have at least ascribed a good intention to the Romanian version, like the "pedagogical" decision of helping the Romanian receptors, had the translator opted for a literal transposition of Mallarmé's fragment[13]. However, far from literal, it is full of intentionality that contradicts blatantly not only what the quotation *wants* to say, but also the *intention* of the source-text, which concerns the translator's task. What it does not contradict it trivializes; it cancels the laconism of the original text, it rationalizes syntax by introducing verbs where the source-text eludes them, and it practices coordination: "imperfecțiunea limbilor *constă* în pluralitatea lor și în lipsa celei supreme", which is redundant. Finally, it diminishes considerably its negative register: ***manque*** (turned into the noun *lipsa*); ***sans*** *accessoires,* ***ni*** *chuchotement* (*fără accesorii* ***și*** *fără șoapte*—a coordination that makes the rhythm monotonous, thus eliminating the dramatic note); *empêche* ***personne*** (*împiedică pe* ***toți***); ***sinon*** (*altfel*). Therefore, the text is entirely reorganized following a linear, classic view of syntax and word sequence. Furthermore, the phrase *tacite encore l'immortelle*

[9] Derrida (2007, p. 202). The original text reads "Et dans le texte de Mallarmé, l'effet de propriété intraduisible se lie moins à du nom ou à la vérité d'adéquation qu'à l'unique événement d'une force performative" (Derrida, 1998).

[10] "[...] sinon absente, du moins étrangement raréfiée", *apud* Berman (2008, p. 158).

[11] "[..] a trait à l'imperfection des langues, c'est-à-dire à leur multiplicité, et donc à ce qui fonde à la fois la nécessité et l'impossibilité de la traduction" (Berman, 2008, p. 158).

[12] The author contributed decisively to the reception of Theodor W. Adorno and of the Frankfurt School, as well as of Jacques Derrida and Jacques Lacan in the Anglo-Saxon world.

[13] They fail to mention whether it was done by the same translator or taken from a previous translation of the Mallarmean text.

parole is mistranslated by *cuvîntul nemuritor* ***ramîne*** *încă subînțeles*, thus intercalating a verb again. As for the phrase *diversité, sur terre, des idiomes qui empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité*, it is transposed into Romanian by *diversitatea idiomurilor pe pămînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr*, which is meaningless. Actually, the French text states that the diversity of idioms does not prevent anybody from offering the words which, such diversity should not exist and only a supreme tongue should exist, would materially be Truth itself. Whereas Mallarmé's text is untranslatable, says Samuel Weber, it does not mean it cannot be transcoded, but by seeking to render its meaning faithfully one misses the essential: namely *the way* in which the meaning of the text is meant. It comprises a threefold deviation from grammar rules: the sequence of words is reversed, so is the syntax (seemingly, the subject does not accord with the form of the verb), *la suprême* is the real subject, *les langues* imparfaites, the object...

The Romanian version fails to highlight any of the aforementioned aspects and it seems to have been caused by some kind of "recklessness". Its only merit is that it demands a new version, which will be able to pinpoint the untranslatable where it is—so to speak—"premeditated", within the project, not within the object...

3. Re-cognizing the poetics of the text to translate

Within the so-called functionalist theories of translation and within the debate on translation critique and evaluation, there has been increased focus on the type of text to translate, on the intentionality it expresses. Intentionality has been considered the premise of translation techniques adequacy, within an equation that completely lacks the threat of untranslatable, managed as a variable that can be isolated and eliminated in the translation process. These typologies focusing on the criterion of text function are implicitly dominated by the belief that all translational processes involve inevitable losses: the underlying ideology of translation techniques seems to be obsessed with "managing" the (theoretical) impossibility of translation. Thus, it determines the elaboration of strategies aiming to limit losses, considered secondary (hence, acceptable), provided that the translation act focuses on producing an equivalent target-text, able to recompose the predominant function of the source-text. Hence, the shifting of translation toward *the dominant function* of the text to translate becomes the basic translational principle: translation adequacy is no longer justified in relation to the source-text, but with its *skopos*, which dictates to a translator the strategies to follow[14]. The faithfulness–translation binomial, just like the question of untranslatable, are thus de-dramatized through an operation of shifting: faithfulness no longer associates directly (through an inevitable relationship of filiation) the target-text to the source-text, while "treason" is justified by translation techniques that no longer require direct conformity. In exchange, the receptor's position is consolidated insofar as the function of a text is *also* determined considering its effect on it[15].

The act of translating a philosophical text seems to want to mask a contradiction that conceals some kind of "desecration" of the philosophical intentionality of the text per se, namely to convey universal contents. He himself a translator of Jürgen Habermas and Theodor W. Adorno, Jean-René Ladmiral considers the translation of philosophy a "scandal", an almost indecent gesture which alters Reason, considering that the very possibility of translation involves operations that dissociate "the conceptual *signifiés* of philosophy (of a philosophy?) from the *signifiants* of the language of departure or source language [...] to facilitate their subsequent 'reincarnation' into other foreign *signifies* of the language of arrival or target language" (Ladmiral, 1998, p. 990; cf. also Ladmiral, 1989, p. 6). Such scandal would even be twofold: on one hand, the discourse that aims to explain a universal Reason cannot avoid the "historical and cultural particularity of national traditions"; on the other, it is forced to be embodied in "linguistic accidents—justly called idiomatic—of natural languages" (Ladmiral, 1998, p. 990). Hence, the translation of this type of text highlights – on the level of scandal and derision – the inner tension of the universalizing

[14] Cf. *Skopostheorie* elaborated by Reiss & Vermeer (1984).

[15] I also developed the theme of philosophical translation in Jeanrenaud (2006, p. 251–285).

project of philosophical rationality, forced to accept being transposed into the signifiers of a particular language. The special profile of this "scandal" delimits the specificity of philosophical texts and confirms the tension caused by uncertainties surrounding the very possibility of translating them. Such tension is all the more significant as, in this type of text, "the rational transparency of conceptual *signifiés* as purpose of the philosophical discourse [...] will be shadowed by the contingent 'impurities' of the linguistic *signifiant*" (Ladmiral, 1998, p. 983). Therefore, philosophical text can be defined as a signified-oriented text, which is underscored by the valorisation of the language's capacity of becoming a meta-language. In other words, the philosophical discourse referent is its own signified – hence the "scandal" of translating this category of texts (Ladmiral, 1998, p. 988). Philosophical texts can be included in the category of literary texts in the broad sense; however, through the "technicity of the philosophical 'jargon'" (Ladmiral, 1998, p. 988) they use, they are also included in the category of technical texts, but from which they are distinguished because the subject speaking is omnipresent in the text.

Aiming to short-circuit the untranslatable, many consider philosophical texts a stratified structure, which would involve different translation techniques: the discourse of such a text appears, on one hand, as an architectonics made of a level comprising specialized language and, on the other, as a narrative structure, as a story related to the literary type of text. Hence, the translation of philosophical texts would represent a very special case of combination between literal translation techniques—for transposing terminologies—and so-called "free", "idiomatic" translations, for the translation of the textual device. Hence, the translator would have the task of dividing the language used in the text, namely the aspects related to the common lexicon of the source-language to the author's word (that system of indicators making up the mark of a particular subjectivity) (Ladmiral, 1994, p. 223). However, such a view of philosophical text translation entails a set of risks, which are far from insignificant: its underlying ideology privileges meaning to the detriment of text poetics, of the modality of its constructs, thus generating a series of target-text distortions, of explanatory deformations, annotations, peri- and paraphrases, which may destroy the original configuration.

Hence the imperative of translating not only text rhetoric, but also, in the words of Henri Meschonnic, text poetics (he says translators are prone to taking one for the other): "The task of Humboldt's translator is to recognize this poetics. To recognize it like poetics. Not like rhetoric. Thought labour gives birth to a poetics if it transforms language values into discourse values, specific only to its discourse. And if language categories remain language categories, rhetoric games emerge. This banality – that one cannot separate a thought from its writing. The translator has the task of not taking poetics for rhetoric, at all levels distinguished by traditional linguistics" (cf. Meschonnic, 1999, p. 350). Upon examining the French translations of the texts written by Wilhelm von Humboldt, Meschonnic concludes that the differential translation of philosophical text seen as the sealed superimposition of two layers (on one hand terminology, on the other its formal textualization) entails serious dangers. Whereas terminology was translated by observing correspondences, "operators, logical rhythm [...] are treated like an element where variation is not important. The text is respected in its rigour, but such rigour has only a substantial, conceptual nature. Hence, a certain idea on philosophical text emerges: besides technicity—that involves the confusion between concept and word—all the rest is literature. Meaning rhetoric. Such a view of language is related only to the sign. To the primacy of the signified identified with the sign" (Meschonnic, 1999, p. 382).

This method conceals a double (two-faced?) ideology on the act of translation. Henri Meschonnic seems to suggest it by positing that, in the end, the translation of specialized lexicon through correspondences expresses the confusion between concept and word, insofar as the guarantee of translation success is anchored in the belief that rendering the sense depends on the possibility of maintaining them in all occurrences of the source-text. Jean-René Ladmiral—whose well-known translational "theorems" (Ladmiral, 1994) militate for the right of practicing "annexionism" in translation—sees this procedure as

the extension of "substantialist metaphysics"[16] on language, which tends to sacralize the source-language, to over-evaluate its expressive valences, which increases the danger of falling into the trap of translatable–untranslatable aporia. Hence, dramatizing the gap between what is and what is not translatable will undermine to a greater extent the endeavour of philosophical text translation that, through its very nature, expresses within a tensed register "the coincidence between individual singularity and universality"[17].

4. How does one translate a "translation"?

The second quotation provided by Walter Benjamin is a fragment from *Die Krisis der europäischen Kultur* by Rudolf Pannwitz (Pannwitz, 1917). Again, the syntax is altered; furthermore, punctuation marks are absent and there are no capital letters for common nouns or first words of sentences. This was the style adopted by Jakob Grimm or Stefan George (Berman, 2008, p. 159). The quotation comprises two sentences that end in a full stop, but none of the sentences begins with a capital letter. The two quotations, which share the same type of formal structure, have quite many points in common: by ignoring syntax, both of them rely on words, which are ripped out of the web of syntactical structure. They are displayed as names whose primary relation is not to other words in the language but to things[18]. However, for Benjamin, too, translation is a word-related operation. One must look for the reason why the author chose these two quotations: "[...] Pannwitz's German, like Mallarmé's French, subverts the linguistic structure of the language, and particularly its syntax—and might thus be seen as having already achieved the kind of liberation of the word that translation is supposed to provide" (Rendall, 1997, p. 180).

Restoring—through translation—the syntactical order of the two quotations (one if which is not to be translated) destroys not only their objective, but also their *raison d'être* in Benjamin's text. As I have mentioned before, in a certain way, the two quotations are already (intralinguistic) translations, because they disrupt syntax and liberate the word by translational principles similar to those predicted by Benjamin. That is why they are untranslatable, and Benjamin states it clearly: "Übersetzungen dagegen erweisen sich unübersetzbar nicht wegen der Schwere, sondern wegen der allzu großen Flüchtigkeit, mit welcher der Sinn an ihnen haftet"[19] or "Übersetzung ist eine Form. Sie als solche zu erfassen, gilt es zurückzugehen auf das Original. Denn in ihm liegt deren Gesetz als in dessen Übersetzbarkeit beschlossen"[20].

[16] Jean-René Ladmiral, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Payot, Paris, 1979, *apud* Brownlie (2002, p. 306).

[17] *Ibid*. Cf. Jean-René Ladmiral, *La traduction philosophique*, in „Revue de Phonétique Appliquée", *apud* Brownlie (2002).

[18] Cf. Rendall (1997, p. 179). Rendall wonders why Benjamin chose this quotation from Pannwitz, though it would have made more sense to invoke Schleiermacher or Humboldt.

[19] Benjamin (1972, p. 20). Cf. Lamy & Nouss (1997, p. 27) version: "Les traductions, par contre, se révèlent intraduisibles, non pas à cause du poids que le sens fait peser sur elles, mais parce qu'il s'attache à elles de façon beaucoup trop fugitive"; the version of Catrinel Pleșu: "Traducerile, pe de altă parte, se dovedesc a fi intraductibile nu din cauză că sensul le împovărează prea mult, ci din cauză că le afectează mult prea în treacăt" (Benjamin, 2002, p. 47). Compared to the *fugitif* character of the way in which sense is associated to translation in the Nouss/Lamy version, the Romanian formula stating that sense "affect" translations in "*mult prea în treacăt*" [far too insignificantly] seems inadequate and it diminishes the complexity of the idea expressed by the source-text.

Zohn's version: "Translations, in contrast, prove to be untranslatable not because of any inherent difficulty but because of the looseness with which meaning attaches to them" (Benjamin, 1968, p. 80). Rendall's version: "Translations, on the contrary, prove to be untranslatable not because meaning weighs on them heavily, but rather because it attaches to them all too fleetingly" (Benjamin, 1997, p. 164).

[20] Benjamin (1972, p. 9). Nouss/Lamy version: "La traduction est une forme. Pour la saisir comme telle il faut revenir à l'original. En effet, c'est en lui que repose sa loi, telle qu'elle est contenue dans sa traductibilité" (Lamy & Nouss, 1997, p. 14). The version of Catrinel Pleșu: "Traducerea este o formă. Pentru a o înțelege ca formă, trebuie să ne întoarcem la original, căci în el este cuprinsă legea care guvernează traducerea, și anume traductibilitatea sa" (Benjamin, 2002, p. 39). Unlike Nouss/Lamy, who maintain strictly the jerky structure of this three-sentence concatenation with an argumentative crescendo, the Romanian version chooses to connect the last two sentences of the source-text, thus reducing their impact through excessive explicitation and missing their very rhythm and poetics. Rendall's version: "Translation is a mode. In order to grasp it as such, we have to go back to the original. For in it lies translation's law, decreed as the original's translatability" (Benjamin, 1997, p. 152). Zohn's version: "Translation is a mode. To comprehend it as mode one must go back to the original, for that contains the law governing the translation: its translatability" (Benjamin, 1968, p. 69).

Of the six translations consulted, only one dares to keep the *form* of Pannwitz's text (see Appendix B). The others merely try to suggest its formal particularities to a lesser or greater extent, but they do end up introducing commas and full stops here and there. Antoine Berman rephrases the sentences, which now begin with capitals, but he does not introduce punctuation marks within them; in exchange, he translates, according to the norm, **wort bild ton** by **mot, image *et* son** (an *et* precedes the last term of the enumeration). Nouss and Lamy massively alter the sentence structure, by multiplying full stops and by introducing two semicolons; in exchange, they eliminate the ellipsis of the source-text. Finally, Gandillac's translation preserves both the punctuation and the sentence structure of the source-text. The versions of Zohn and Catrinel Pleșu follow the norms to the letter and they alter all deviations of the source-text (orthographic, syntactic, sentence structure, capitals at the beginning of sentences). Only Rendall dares to transpose integrally Pannwitz's text, namely its form, but he chooses—rather surprisingly—to suppress to first term of the **wort bild ton** sequence. However, Rendall too fails to find a solution of "transposing" the lower case letters for common nouns used in the source-text. Nobody seems to have thought to the (plausible, though) possibility of keeping the bizarre character of the German nouns written with lower case letters by translating into English, French, Romanian, those nouns using capital letters. Naturally, one may object that making such a decision for languages where common nouns begin with small case letters would ascribe them a symbolic or allegoric value, by personifying them. However, should such a technique be applied to all nouns and to the beginning of sentences, the reader may realize that the purpose is not to provide a symbolical connotation to nouns, but that something else is at stake. Of course, writing common nouns in German using small case letters is a decision immediately perceived as disrupting orthography, while writing them with capital letters in French, English, or Romanian could never be perceived as a deviation from the norm.

Some translators feel the need to justify themselves, which means that the decision of normalizing translation makes them uncomfortable: Berman (2008, p. 179) partially retranslates Gandillac's version, by trying to keep the oral character of the source-text. He humbly states that it should not be "combed", "but left partially dishevelled" (p. 178). Nouss and Lamy, who dared to translate the title by "L'abandon du traducteur", seem timorous all of a sudden and they admit in a footnote (without fully justifying this decision) that they were not "fully" faithful to the source-text, "since we restore a punctuation whose omission would lead, in our opinion, to confusion".

However, the form—reproducing the oral register—chosen by Pannwitz is related to what he is trying to convey, and Zohn or Catrinel Pleșu failed to pinpoint and thus to translate it: by both form and content, Pannwitz's text refers to the oral essence of language, where "word, image, and sound meet" (Berman, 2008, p. 179). The mention of the word "dialect" should have definitely drawn their attention. According to Antoine Berman, the quotation is an authentic "historical story" (p. 178) on translation, with a twofold perspective: on one hand, through the "collision", the commotion of languages for which it testifies—without trying to institute it; on the other, through the "movement toward the 'ultimate elements' of language itself, where word, image, and sound meet – as from dialect to dialect" (Berman, 2008, p. 179)[21].

[21] Berman does not miss the chance of mocking Meschonnic, saying that he is surprised the latter quoted the text "by ascribing it to Benjamin" and he condescendingly asserts "of course, whoever reads Pannwitz?". To twist the knife even deeper, he adds: "Here are some more historical statements on translation". However, Berman fails to pinpoint where exactly Meschonnic made such confusion. Upon reading the mean observation, I first thought it was a "revealing lapsus" and that maybe Meschonnic's mistake proved, on the other hand, to what degree Benjamin's quotation and text merged, to what extent one supported the other, and that all translators had the duty of preserving this fusion... I still had a little doubt, though, and I studied Meschonnic's works until I finally found what I was looking for. In *Pour la poétique*, Meschonnic says: "To paraphrase a fragment quoted by Benjamin, I would say that, instead of frenchizing Sanskrit, Greek, English, we should sanskritize, hellenize, and anglicize French". Seven lines below, talking about the "dialectics of translation process contradictions", he posits that it "leads to such formulation by Benjamin" and he quotes the second part of Pannwitz's quotation: as in the case of the quote from Mallarmé, Berman was only half right and maybe it would have been more important for him to notice that Meschonnic did not ascribe to Benjamin a segment of Pannwitz's text, but that he omitted to specify that he was actually quoting what Gandillac—the translator—said that Benjamin said... Cf. Meschonnic (1973, p. 143).

Pannwitz's text refers precisely to the "oral" essence of language, and *dialect* is not invoked incidentally: "For all tongues are the Tongue insofar as they are dialects. There is no language–tongues (from gender to species), but tongue–dialects. The space where translation unfolds as an intention to be a letter of the tongue is the dialect. French and Chinese are dialects of the same tongue" (Berman, 2008, p. 179).

According to this reading, *work*—which replaces *word* in the English and the Romanian version—leads to a terrible mistranslation: assimilating the word to written word when the issue concerns *dialects*, transposing it by metonymy as *work* abolishes and completely annuls the value and sense of the *word–image–sound* triad. The Romanian version and the English one (not to mention the one that simply eliminates *wort*) not only make both the quotation ***and*** the text by Benjamin unintelligible, but they also completely alter the meaning. The sequence ***work****, image, and tone // **opera**, imaginea și tonul*[22] deviate the reading by making it scriptural, writing-oriented, thus alienating it from the dialect essence itself, namely from the orality pointed out by Pannwitz.

Finally, *word, image, tone* are not ***convergent***, like in the versions of Pleșu and Zohn: their hypothesis of meaning deviates massively because of the metonymical and inevitably *rhetorizing* assimilation of *word* by *work*, and it institutes another coherence[23], which makes dialectal orality obsolete. A translator should wish to get to their *confluence*, where word, image, tonality meet, not where they *converge* and all the less where *they are convergent*. This is the only way to penetrate the depths of one's own language, to unfold it, not *by means of*, but *due to* the foreign language.

Hence, the connections established between Pannwitz's quotation and Benjamin's essay are to remain forever invisible for the readers of the Zohn, Rendall, and Pleșu versions. By highlighting the dialectal, the quotation open the way toward the orality of that *Reine Sprache* [pure language], identified with the dialect or, more precisely, with the "dialectal essence of language" (Berman, 2008, p. 181): "From poetry to theatre, children books, novels, psychoanalysis or religious, juridical texts... the translation of works is related to orality", Berman warns (p. 180). Furthermore, he insists that writing includes orality: "Writing is best listened to when orality is embedded in it. Language itself is oral language". Translation is the (only) act able to "uncover the orality of the written original" (p. 180).

At the end of this endeavour, a question remains to which I have yet to find an answer: why did translators—who understood the stake of Pannwitz's quotation, who interpreted and commented it in such a brilliant manner (Berman, Nouss, Lamy and Rendall)—not dare to translate this quotation in both its letter *and* spirit? By translating this quotation as they did, they reached the highest point of treason, because they betrayed both the letter and the meaning. By doing so, they betrayed the very coherence of the text where the quotation is inserted, which refers to the translator's task[24].

[Translated by Alina Piftor]

Bibliography

Benjamin, W. (1968). *The Task of the Translator*, in *Illuminations, Essays and Reflections*, ed. Hannah Arendt, new preface by Leon Wieseltier, translation from German by Harry Zohn, Random House, New York.

Benjamin, W. (1971). *La Tâche du traducteur*, in *Mythe et violence*, translation from German by Maurice de Gandillac, Denoël, Paris.

Benjamin, W. (1972). *Die Aufgabe des Übersetzers*, in *Gesammelte Schriften*, Bd. IV/1, 9–21, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main.

[22] Maybe *tonality*? I underscore the translators' hesitation between *ton* [tone] and *son* [sound].

[23] Which is related to discourse rationalization and levelling, as well as with the deforming tendencies theorized by the same Berman, cf. Berman (1999, p. 49–68).

[24] By confirming ironically the difficulty of attempting to delimit fidelity from infidelity, the Romanian language—also thanks to Ion Luca Caragiale—found a way to include in the semantic sphere of the same word *trădarea* and *traducerea* [treason and translation]...

Benjamin, W. (1991). *La Tâche du traducteur*, translation from German by Broda, Martine, in "Po&sie", issue 55, March, issue titled „Poésie à Berlin".
Benjamin, W. (1997). *The Translator's Task*, translation from German by Steven Rendall, in "TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, issue 2, p. 151–165, CrossRef.
Benjamin, W. (2000a). *La Tâche du traducteur*, in *Œuvres I*, translation from German by M. De Gandillac, P. Rusch, and R. Rochlitz, Éditions Gallimard, Paris.
Benjamin, W. (2000b). *Sarcina traducătorului*, in *Iluminări*, translation from German by Catrinel Pleșu, Editura Univers, București.
Benjamin, W. (2002). *Sarcina traducătorului*, in *Iluminări*, translation from German by Catrinel Pleșu, Éditions Idea Design&Print, Cluj-Napoca.
Berman, A. (1999). *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Éditions du Seuil, Paris, p. 49–68.
Berman, A. (2008). *L'âge de la traduction. "La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, text reconstituit de Isabelle Berman în colaborare cu Valentina Sommella, Presses Universitaires de Vincennes, Paris.
Brownlie, S. (2002). *La traduction de la terminologie philosophique*, in "Meta: journal des traducteurs", vol. 47, issue 3, p. 296–310, CrossRef.
Cassin, B. (éd.) (2004). *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Éditions du Seuil/Le Robert, Paris.
Compagnon, A. (1998). *Le démon de la théorie*, Éditions du Seuil, Paris.
Derrida, J. (1998). *Des Tours de Babel*, în *Psyché. Inventions de l'autre*, Éditions Galilée, Paris.
Derrida, J. (2007). *Des Tours de Babel*, in Kamuf, P. & Rottenberg, E. (eds), *Psyche. Inventions of the Other*, vol. I, translation from French by Joseph F. Graham, Stanford University Press, Stanford, CA.
Jakobson, R. (1959). *On linguistic aspects of translation*, in Brower, R.A. (ed.), *On Translation*, Harvard University Press, Cambridge, MA, p. 232–239, CrossRef.
Jakobson, R. (1963). *Essais de linguistique générale*, translation from English and preface by Nicolas Ruwet, Éditions de Minuit, Paris.
Jakobson, R. (1971). *Selected Writings*, II. *Word and Language*, Mouton, The Hague, CrossRef.
Jeanrenaud, M. (2006). *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, foreword by Gelu Ionescu, Polirom, Iași – București.
Jeanrenaud, M. (2012). *La traduction, là où tout est pareil et rien n'est semblable*, foreword by Claude Hagège, EST, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1989). *Pour une philosophie de la traduction*, in "Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique", issue 1, Éditions Armand Colin, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1998). *Principes philosophiques de la traduction*, in *Encyclopédie philosophique universelle*, edition by André Jacob, vol. IV, PUF, Paris.
Lamy, L. & Nouss, A. (1997). *L'abandon du traducteur : Prolégomènes à la traduction des « Tableaux parisiens » de Charles Baudelaire*, in "TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, nr. 2, p. 13–69, CrossRef.
Mallarmé, S. (1965). *Œuvres complètes*, "Bibliothèque de la Pléiade", Éditions Gallimard, Paris.
Mallarmé, S. (1976). *Igitur. Divagations. Un coup de dés*, Éditions Gallimard, Paris.
Meschonnic, H. (1973). *Pour la poétique*, II. *Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
Meschonnic, H. (1997). *De la langue française. Essai sur une clarté obscure*, édition revue et augmentée, Éditions Hachette–Littératures, Paris.
Meschonnic, H. (1999). *Poétique du traduire*, Éditions Verdier, Paris.
Mounin, G. (1994). *Les Belles Infidèles*, 2nd ed., Presses Universitaires de Lille, Lille (1st ed.: 1955).
Pannwitz, R. (1917). *Die Krisis der europäischen Kultur*, Hans Carl Verlag, Nürnberg.
Pavel, Th. (1988). *Le mirage linguistique. Essai sur la modernisation intellectuelle*, Éditions de Minuit, Paris.
Reiss, K. & Vermeer, H. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Niemeyer, Tübingen.
Rendall, S. (1997). *Translation, Quotation, Iterability*, in "TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, nr. 2, p. 167–189, CrossRef.
Venuti, L. (ed.) (2000). *The Translation Studies Reader*, Routledge, London – New York.
Weber, S. (2008). *Benjamin's – abilities*, Harvard University Press, Cambridge MA / London.

Appendix A.

Benjamin (1972)

Denn es gibt ein **philosophisches Ingenium**, dessen eigenstes die Sehnsucht nach jener Sprache ist, welche in der Übersetzung sich bekundet „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité." Wenn, was in diesen Worten Mallarmé gedenkt, dem Philosophen streng ermeßbar ist, so steht mit ihren Keimen solcher Sprache die Übersetzung mitten zwischen Dichtung und der Lehre. Ihr Werk steht an Ausprägung diesen

nach, doch es prägt sich nicht weniger tief ein in die Geschichte.

Lamy & Nouss (1997)
Car il existe un ingenium philosophique dont le trait le plus spécifique est la nostalgie de cette langue qui s'annonce dans les traductions. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité." Si ce que pense Mallarmé en ces termes est applicable en toute rigueur au philosophe, alors la traduction, grosse des germes d'une telle langue, se tient au point médian entre l'œuvre poétique et la doctrine. Son action est moins marquée mais laisse une trace tout aussi profonde dans l'histoire.

Benjamin (1968)
For there is a **philosophical genius** that is characterized by a yearning for that language which manifests itself in translations. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, la terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité". If what Mallarmé evokes here is fully fathomable to a philosopher, translation, with its rudiments of such a lunaguage, is midway between poetry and doctrine. Its products are less sharply defined, but it leaves no less of a mark on history.

Benjamin (2000b)
Căci exista un ingenium al filosofiei, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și in lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor rămîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor de pe pămînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr". Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie.

Benjamin (2002)
Căci există un ingenium al filosofiei, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité."* Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie. (***Nota de subsol**: „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și în lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor ramîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor pe pamînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr".)

Appendix B.

Benjamin (1972)
Dort heiß es: „unsre übertragungen auch die besten gehn von einem falschen grundsatz aus sie wollen das indische griechische englische verdeutschen anstatt das deutsche zu verindischen vergriechischen verenglischen. sie haben eine viel bedeutendere ehrfurcht vor den eigenen sprachgebräuchen als vor dem geiste des fremden werks ... der grundsätzliche irrtum des übertragenden ist dass er den zufalligen stand der eignen sprache festhält anstatt sie durch die fremde sprache gewaltig bewegen zu lassen. er muss zumal wenn er aus einer sehr fernen sprache überträgt auf die letzten elemente der sprache selbst wo **wort bild ton** in eins geht zurück dringen er muss seine sprache **durch** die fremde erweitern und vertiefen man hat keinen begriff in welchem masze das möglich ist bis zu welchem grade jede sprache sich verwandeln kann sprache von sprache fast nur wie mundart von mundart sich unterscheidet dieses aber nicht wenn man sie allzu leicht sondern gerade wenn man **sie** schwer genug nimmt". (cf. Pannwitz, 1917, p. 240).

Lamy & Nouss (1997)
On y lit: „nos traductions, et même les meilleures, partent d'un principe erroné si elles entendent germaniser l'indien, le grec, l'anglais, au lieu d'indianiser, gréciser, angliciser l'allemand. elles ont beaucoup plus de respect pour les usages

de leur propre langue que pour l'esprit de l'œuvre étrangère. l'erreur fondamentale du traducteur est de s'en tenir à l'état aléatoire de sa propre langue, au lieu d'être animé par le mouvement puissant de la langue étrangère. surtout lorsqu'il traduit d'une langue très lointaine, il lui faut remonter aux éléments ultimes de la langue même, où **mot, image et ton** ne font qu'un; il doit élargir et approfondir sa langue **grâce** à la langue étrangère. on ne dispose d'aucun concept pour évaluer dans quelle mesure cela est possible, jusqu'à quel degré chaque langue peut se transformer; de langue à langue on observe pratiquement la même distance que de dialecte à dialecte, non quand on **les** prend trop légèrement, cependant, mais bien plutôt quand on **les** considère avec suffisamment de sérieux."

Berman (2008)

„[...] nos traductions même les meilleures partent d'un faux principe elles veulent germaniser l'indien le grec l'anglais au lieu d'indianiser de gréciser d'angliciser l'allemand. Elles ont bien plus de respect face aux usages propres de la langue que devant l'esprit de l'œuvre étrangère. [...] L'erreur fondamentale du traduisant est qu'il maintient l'état fortuit de sa propre langue au lieu de se laisser puissamment mouvoir par la langue étrangère (trad. Berman). Surtout lorsqu'il traduit d'une langue très éloignée, il lui faut remonter aux éléments ultimes du langage même, là où se **rejoignent mot, image, son**; il lui faut élargir et approfondir sa propre langue **grâce** à la langue étrangère; on n'imagine pas à quel point la chose est possible; jusqu'à quel degré une langue peut se transformer; de langue à langue il n'y a guère plus de distance que de dialecte à dialecte, mais cela non point quand on **le** prend trop à la légère, bien plutôt quand on **les** prend assez au sérieux". (cf. traducerea lui Maurice de Gandillac)

Benjamin (1968)

Pannwitz writes: „Our translations, even the best ones, proceed from a wrong premise. They want to turn Hindi, Greek, English into German instead of turning German into Hindi, Greek, English. Our translaters have a far greater reverence for the usage of their own language than for the spirit of the foreign works... The basic error of the translator is that he preserves the state in which his own language happens to be instead of allowing his language to be powerfully affected by the foreign tongue. Particularly when translating from a language very remote from his own he must go back to the primal elements of language itself and penetrate to the point where **work, image, and tone converge**. He must expand and deepen his language **by means of** the foreign language. It is not generally realized to what extend this is possible to what extend any language can be transformed, how language differs from dialect; however, **this last** is true only if one takes **language** seriously enough, not if one takes it lightly".

Rendall (1997)

He writes: „our translations even the best start out from a false principle they want to germanize Indic Greek English instead of indicizing, graecizing, anglicizing German. they are far more awed by their own linguistic habits than by the spirit of the foreign work [...] the fundamental error of the translator is that he holds fast to the state in which his own language happens to be rather than allowing it to be put powerfully in movement by the foreign language. he must in particular when he is translating out of a language very distant from his own penetrate back to the ultimate elements of the language at that very point where **image tone meld into one** he must broaden and deepen his own language **through** the foreign one we have no notion how far this is possible to what degree each language can transform itself one language differentiates itself from another almost as one dialect from another but this happens not when they are considered **all** too lightly but only when they are considered with sufficient gravity".

Benjamin (2000b, 2002)

Pannwitz spune: „Chiar și cele mai bune traduceri ale noastre pornesc de la o premisă greșită. Ele vor să germanizeze hindi, greaca, engleza, în loc să hindizeze, grecizeze și anglicizeze germana. Au un respect mult mai mare față de obiceiurile limbii lor decît față de spiritul operelor străine... Eroarea fundamentală a traducătorului constă în faptul că-și menține propria limba în starea în care se află întîmplător, în loc să-i permită să fie puternic afectată limba străină. Mai ales atunci cînd traduce dintr-o limbă care este foarte îndepărtată de a sa, trebuie să se întoarcă la elementele ultime ale limbii înseși, acolo unde **opera, imaginea și tonul sînt convergente**. Trebuie să extindă și să aprofundeze propria limba **prin intermediul** limbii străine. În general, nu se știe în ce măsură este posibil acest lucru, în ce măsură se poate transforma o limbă; distanța de la o limbă la alta nu este mai mare decît de la un dialect la altul, de aceea, **limba** nu trebuie tratată cu ușurință, ci luată în serios."

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A38ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Traducerea: între ce se poate traduce și ce trebuie tradus

Magda Jeanrenaud*

Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 9 noiembrie 2015
Acceptat 29 noiembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
traducere
intenționalitate
skopos
coerență
(in)traductibilitate
sintaxă
poetică

Rezumat

Pornind de la o tulburătoare interpretare a lui Jacques Derrida, studiul de față își propune să investigheze și încearcă să explice blocajul ce intervine în versiunile englezești, franceze și românești (semnate de Antoine Berman, Alexis Nouss, Steven Rendall, Catrinel Pleșu etc.) ale celebrului text al lui Walter Benjamin, *Die Aufgabe des Übersetzers*, atunci cînd traducătorii transpun în cele trei limbi țintă cele două citate cuprinse în acesta: un citat din Mallarmé, lăsat netradus de Benjamin însuși, și un altul, din Pannwitz. Într-un fel sau altul, ambele citate au o formă discursivă ce lasă să se întrevadă o sintaxă ce se abate deliberat de la normă, ca și cum ar fi deja niște „traduceri". Analiza mai pune în evidență și comportamentul (cumva o dominantă a psihologiei traducătorilor?) celor ce au transpus textul benjaminian, comportament marcat de obsesia lizibilității văzută ca o trăsătură congenitală a oricărei traduceri, chiar și atunci cînd textul original nu tinde spre aceasta. De unde și dilema, dureroasă, legată de spinoasa chestiune a intenționalității textului (nu doar de tradus)...

1. Intenționalitatea textului: o chestiune la fel de spinoasă...

Așa cum s-a construit ea începînd cu anii '70 ai secolului trecut, traductologia, ca și practica traductivă însăși, au avut mult de cîștigat în ce privește gestionarea binomului traductibil–intraductibil (pe care nici comparatismul, nici modelele de inspirație lingvistică nu știuseră cum să-l administreze), mai ales prin flexibilizarea modalităților de percepție a legăturilor dintre textul tradus și textul original, altfel spus a reprezentărilor privind raportul fidelitate /infidelitate.

Un prim pas s-a făcut în anii '70, cînd teoria literară de sorginte structuralistă a proclamat, prin vocea lui Roland Barthes, „moartea autorului": s-a pus astfel sub semnul întrebării însăși pertinența mai vechii noțiuni de „intenționalitate", altfel spus caracterul operațional din punct de vedere teoretic al raportului text–autor, dar și „responsabilitatea" celui din urmă vizavi de sensul și semnificația textului[1]. Ceea ce s-a numit, cu o formulă lansată de New Criticism-ul american, *intentional fallacy*, utopia intenționalității, nu putea decît să aducă prejudicii teoriei literare: în fond, ea reflecta conflictul dintre *explicația* literară (examenul *intențiilor* autorului, a ceea ce a vrut el să spună în propriul text) și *interpretarea* literară (descrierea semnificațiilor operei independent de intențiile autorului). Excluderea autorului ar fi trebuit astfel să contribuie la autonomizarea cercetării literare în raport cu istoria și psihologia, așezînd-o, datorită postulatelor literarității și autotelismului inspirate de formalismul rus și de Roman Jakobson pe baze „interne", „imanente", literaritatea rezultînd, ca o componentă autonomă, din înseși particularitățile organizării materialului ce alcătuiește opera. Lipsit de „origine", textul exploda sub presiunea unei polisemii ridicate la rangul de principiu constitutiv, dezvăluind astfel în cele din urmă propria natură intertextuală. Doar o nouă instanță, care era pe cale de a se consolida în calitate de concept teoretic, ar fi putut să-i confere o coerență, reconstituindu-i unitatea risipită într-un „mozaic de citate": cititorul.

Hermeneutica și estetica receptării aveau să confirme în mod strălucit faptul că semnificația textului depășește intenționalitatea autorului, deoarece acumulează, prin însăși existența sa în diacronie, noi straturi de sens, care nu puteau fi anticipate nici de autor și, cu atît mai puțin, de cei dintîi cititori ai săi; sensul

*Adresă de corespondență: *mjeanrenaud@hotmail.com*.

[1] Am dezvoltat această temă și în Jeanrenaud (2006, p. 237–251), și apoi în Jeanrenaud (2012, p. 33–49).

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

unui text se coagulează astfel în funcție de modul în care este „interogat" de un subiect condiționat istoric, el însuși preocupat să descifreze inclusiv „întrebarea" la care textul a încercat să răspundă în propriu-i context. Textul nu mai cuprinde doar un *sens*—imuabil și interpretabil ca atare de la o receptare la alta—, ci și o *semnificație*, în virtutea căreia se articulează în jurul unei situații, contextualizîndu-se în funcție de coordonatele fiecărei noi receptări. Dacă *sensul* înlesnește stabilitatea receptării, *semnificația* explică variațiile receptării unui text: sensul este singular, în timp ce semnificația este deschisă, plurală, inepuizabilă și, la limită, infinită. Dar dacă adecvarea, profunzimea unei interpretări depindeau de capacitatea ei de a scoate la lumină *coerența* și *complexitatea* unui text, atunci însuși criteriul coerenței, care păruse în stare să scurtcircuiteze instanța autorului, nu putea fi conceput fără a se recurge la ceea ce Antoine Compagnon numise „prezumția de intenționalitate" (Compagnon, 1998, p. 13–101) sau, în orice caz, probabilitatea unei intenții, premisă fără de care acesta se golea orice pertinență conceptuală.

Nu din întîmplare s-a înzestrat practica traducerii cu o reflecție teoretică tot mai intensă într-o perioadă ce păruse gata să îmbrățișeze pretențiile hegemonice și scientiste ale lingvisticii, învestindu-le cu puterile unei metode de cunoaștere exhaustivă, de altfel curînd detronată de cei ce au atras atenția asupra pericolelor „mirajului" (Pavel, 1988) lingvistic. După o perioadă în care așteptările lingvisticii, aflată în căutarea unui banc de experiment menit a-i ilustra postulatele, au părut a se împlini, limitele unui model exclusiv lingvistic al traducerii au devenit evidente. Însăși perspectiva saussuriană, care vedea în limbi sisteme etanșe, în interiorul cărora semnul se înzestra cu o semnificație (valoare) ce se coagula exclusiv în virtutea raporturilor sale cu celelalte semne ale limbii, confirma din punct de vedere teoretic aporia intraductibilității, adîncind concomitent prăpastia dintre practica traducerii și imposibilitatea ei teoretică: diferențele lingvistice dintre limbi nu puteau decît să întărească ipoteza intraductibilității, legitimată de un Roman Jakobson atunci cînd lansa formula conform căreia limbile se deosebesc nu prin ce *pot* să exprime, ci prin ce *trebuie* să exprime[2].

Dincolo de perspectiva strict lingvistică, care ar fi ezitat să accepte posibilitatea traducerii unuia și aceluiași termen printr-o serie de echivalențe a căror selecție să se facă în funcție de conformitatea la contextul din care face acesta parte, reflecția asupra traducerii s-a deplasat astfel din ce în ce mai mult spre o perspectivă „comunicațională", ce asimila semnificațiile verbale cu niște *variabile* supuse influenței factorilor exteriori. Dat fiind că textul nu se constituie doar pe baza acțiunii mecanismelor lingvistice, acestora li se adaugă un întreg evantai de elemente extralingvistice, în virtutea cărora competenței lingvistice i se asociază o competență textuală: noțiunea de *ipoteză de sens* subliniază ideea după care comprehensiunea enunțului decurge nu doar din cunoașterea unei limbi, ci și din cunoașterea unei lumi.

Criteriul coerenței și complexității nu se poate justifica înafara unei *intenționalități*, în lipsa căreia opera ar apărea ca un fel de consecință a hazardului (Compagnon, 1998, p. 97): or, tocmai această capacitate de a recunoaște *intenționalitatea-în-coerență* pare să pună probleme în materie de traducere și contribuie adesea, prin ricoșeu, la a alimenta fantasma intraductibilului[3]. Fapt este că, de-a lungul timpului, și în toate epocile, intraductibilitatea a reverberat cînd asupra literei (forma), cînd a sensului (conținutul) și, în cel mai rău caz, asupra amîndorura: la urma urmelor, temerarul *Vocabulaire européen des philosophies* (Cassin, 2004) elaborat de o echipă de cercetători coordonați de Barbara Cassin poartă amprenta acestei ambiguități, de vreme ce anunță, încă de la subtitlu, că este vorba *și* de un *dicționar al termenilor*

[2] Jakobson (1959, p. 236), reluat în Jakobson (1971, p. 264) și în Venuti (2000, p. 115): „Languages differ essentially in what they must convey and not in what they may convey". Iată și versiunea franceză a celebrei maxime: „Les langues diffèrent essentiellement par ce qu'elles doivent exprimer, et non par ce qu'elles peuvent exprimer" (Jakobson, 1963, p. 84).

[3] Unui Julien Green care susținea că a traduce în franceză *the mystic moon* dintr-un vers al lui E. A. Poe prin *la lune mystique* nu face decît să-l transforme într-un „libret de operă fără muzică", Georges Mounin i-a dat următoarea replică: a spune *la lune mystique* este pur și simplu o platitudine, dublată, în plus, de un contrasens, pentru că adjectivul englez folosit de Poe respiră bogăția aluzivă a tuturor nuanțelor, diferite de sensul său francez, pe care le posedă în engleză, unde a păstrat sensul propriu al cuvîntului *mystic*, împrumutat direct din greaca veche, 'secret, tainic'. Departe de a fi intraductibilă, imaginea era pur și simplu... tradusă neîndemînatec. Ea ar fi trebuit, mai spune Mounin, să sugereze o atitudine inițiatică, și atunci *la lune sacrée* s-ar fi potrivit mai bine sau *la lune secrète* și poate chiar *la lune scellée* 'luna pecetluită', formulă ce conține sferele semantice ale lui *secrète* și *sacrée* și care creează în același timp și imaginea cea mai puternică, cf. Mounin (1994, p. 52–53).

intraductibili...

2. ...ca euforia traductibilității nelimitate

Însă nici nu ar trebui să cădem în euforia traductibilității nelimitate, ceea ce mi se pare la fel de riscant ca și înălțarea intraductibilului la rang de deznodământ inconturnabil al traducerii. Dacă este adevărat că nu orice se poate traduce, ar mai trebui și să recunoaștem intraductibilitatea acolo unde ea decurge din chiar intenționalitatea textului de tradus, și să ne întrebăm, inversînd o splendidă constatare a lui Jacques Derrida[4], dacă el „se lasă" tradus ca fiind traductibil.

Aș dori așadar să mă opresc mai îndelung asupra foarte cunoscutului eseu al lui Walter Benjamin, intitulat *Die Aufgabe des Übersetzers* (Benjamin, 1972), și, în special, asupra modului în care traducătorii francezi, englezi și traducătoarea română au procedat în cazul a două citate date în acest text. Eseul a fost tradus în limba română, unde există două versiuni, semnate de aceeași traducătoare, Catrinel Pleșu, dar publicate de două edituri diferite, sub titlul *Sarcina traducătorului* (Benjamin, 2000b, 2002); mă voi referi și la versiunea franceză, intitulată *La tâche du traducteur* (1971), semnată de Maurice de Gandillac (Benjamin, 1971, 2000a), și la cea mai recentă, semnată de Martine Broda (Benjamin, 1991); voi mai invoca alte două versiuni franceze, dintre care una este traducerea parțială a lui Antoine Berman în cadrul unui seminar de traductologie privind interpretarea și comentariul textului benjaminian, ținut în iarna 1984–1985[5]; în fine, voi evoca două versiuni engleze, intitulate *The Task of the Translator* (Benjamin, 1968), semnată de Harry Zohn, și *The Translator's Task* (Benjamin, 1997), semnată de Steven Rendall.

Chiar dacă nu este înregistrat de dicționarul termenilor intraductibili coordonat de Barbara Cassin, cuvîntul german *Aufgabe* pare a dispune de o sferă semantică mai largă decît echivalențele sale din limbile română, engleză și franceză, de vreme ce Jacques Derrida îi asociază sensul nu doar cu o sarcină, ci și cu o misiune, o îndatorire (în cele două accepțiuni ale cuvîntului românesc *sarcină*, *datorie*, dar și *misiune*), un angajament în virtutea căruia traducătorul contractează o datorie, *sarcina* lui constînd în a se elibera de aceasta printr-o donație (Derrida, 1998, p. 211). Inspirîndu-se din comentariul lui Derrida, care observa și că verbul german *aufgeben* trimite nu doar la o *donație*, ci și la un *abandon* (Derrida, 1998, p. 212), și profitînd de resursele familiei lexicale ale termenului francez *don*, o retraducere mai recentă a textului lui Benjamin, făcută de Alexis Nouss și Laurent Lamy, îndrăznește să propună titlul *L'abandon du traducteur* (Lamy & Nouss, 1997) și actualizează, de-a lungul întregului text, polisemia lui *Aufgabe*, jucînd pe cuplul *tâche – abandon* (*sarcină – abandonare, renunțare*) și lexicalizînd astfel acel du-te-vino dintre traductibil și intraductibil, dintre sarcină și eșecul ei, camuflate în nucleul semantic al lui *Aufgabe*, însă posibil de descifrat în însăși intenționalitatea textului sursă, în coerența lui, ce funcționează pe ambele traiectorii semantice.

În textul lui Benjamin există, cum spuneam, două citate, iar analiza mea se va concentra asupra transpunerii lor în română, engleză și franceză (în cazul celui de-al doilea). Spre sfîrșitul eseului, Walter Benjamin citează, în franceză, o frază din Mallarmé, pe care o lasă netradusă, după ce invocase la începutul paragrafului, în latină, *ingenium* (a se vedea Anexa A). Termenul latinesc este tradus de Harry Zohn în engleză (*philosophical genius*) și de Gandillac și Martine Broda prin *génie*: această reticență vizavi de decizia de a lăsa termenul latinesc spune mult despre distanța care ne desparte de vremurile cînd latina era limba inconturnabilă a științei și filozofiei... Pe de altă parte, opțiunea celor doi traducători francezi deschide larg porțile în fața a ceea ce poartă numele de traducere etnocentrică, naturalizantă, de vreme ce îl va împinge pe cititor spre un concept franco-francez, acel „montaj ideologic"[6] încă adînc înrădăcinat în mentalitățile

[4] Întrebîndu-se cum trebuie tradus un text scris în mai multe limbi, Jacques Derrida observa că „Nu ar trebui să trecem niciodată sub tăcere chestiunea limbii în care se pune chestiunea limbii și este tradus un discurs despre traducere" (Derrida, 1998, p. 204; traducerea îmi aparține) [„One should never pass over in silence the question of the tongue in which the question of the tongue is raised and into which a discourse on translation is translated" (Derrida, 2007, p. 192)].

[5] Seminarul a avut loc la „Collège international de philosophie", iar textul a fost reconstituit, după dispariția lui Antoine Berman, după notele sale și o sumă de înregistrări, cf. Berman (2008).

[6] Începînd din secolul al XVI-lea și culminînd cu discursul despre universalitatea limbii franceze al lui Rivarol (1782), teza

franceze, îndepărtîndu-l astfel pe nesimțite de sensul pe care are a-l reține, cel al unei proprietăți înnăscute a spiritului filozofic.

Versiunea românească, în schimb, sugerează, inversînd prin contrasens raporturile de posesiune, că *ingenium*-ul ar aparține filozofiei („*ingenium* al filosofiei"): una este să spui că există un **philosophisches *Ingenium***, că o parte a spiritului nostru este filozofică, alta să declari că filozofia posedă unul...

Să revenim la citatul din Mallarmé. În jurul acestui citat netradus de Benjamin se țes multe:

> *Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité.*

Walter Benjamin nu indică sursa exactă a citării. Alexis Nouss o dă în notele ce însoțesc traducerea sa: citatul este extras din „Crise de vers", care face parte din volumul *Igitur. Divagations. Un coup de dés* (Lamy & Nouss, 1997, p. 23; citatul este extras din Mallarmé, 1976, p. 244). Antoine Berman, care o găsise înaintea lui Nouss, se mira, la seminarul său, că citarea fusese „denaturată, cenzurată!" (Berman, 2008, p. 157, și repetă, la pagina următoare, acuzația: „Benjamin l-a cenzurat"). Acuzația era fără îndoială excesivă, dar fapt este că Benjamin oprește citatul acolo unde Mallarmé, poetul, asocia, ceea ce nu are, desigur, a ne surprinde, „limba pură" cu limbajul poetic, cu versul[7], singurul înzestrat cu virtuți compensatoare, care să ne „despăgubească pentru imperfecțiunea limbilor" („rémunère le défaut des langues", Berman, 2008, p. 158): or, limba pură a lui Benjamin nu era aceasta.

Decizia lui Benjamin de a nu traduce fraza nu a trecut neobservată: a provocat mirarea, curiozitatea, varii interpretări și o dorință înflăcărată de a înțelege din partea tuturor celor ce s-au aplecat asupra textului benjaminian: Jacques Derrida, Antoine Berman, Alexis Nouss, toți au descifrat în respectiva decizie, într-un fel sau altul, o ilustrare strălucită a intraductibilului, pe care au explicat-o ulterior, fiecare din propria-i perspectivă...

În principiu, decizia de a nu traduce citatul francez pierde întreaga sa valoare simbolică într-o singură limbă: franceza. Totuși, versiunea românească face și ea ca gestul lui Benjamin să devină caduc, traducînd citatul din Mallarmé în prima ediție, publicată în 2000. În cea de-a doua, apărută doi ani mai tîrziu, și care nu revizuiește practic nimic față de cea dintîi, citatul este dat totuși în original, dar este tradus în limba română în singura notă de subsol (p. 45) a acestei versiuni. Mai mult, cum nu se precizează că nota îi aparține traducătorului (redactorului?), se sugerează implicit că ea reflectă un gest similar al autorului textului original! Oricum ar sta lucrurile, prin această decizie, traducătoarea aduce atingere straturilor celor mai adînci de sens ale textului benjaminian și, în plus, mai face și ca toate paratextele care încearcă să-i descifreze simbolica, de la Jacques Derrida la Antoine Berman, trecînd prin Alexis Nouss și Laurent Lamy să devină incomprehensibile! Cu atît mai mult cu cît, cum se știe, textul lui Benjamin este o prefață, prefața la propria traducere a *Tableaux parisiens* de Baudelaire. Renunțînd să traducă fraza lui Mallarmé, proclamîndu-i prin acest gest intraductibilitatea, lăsînd-o, cum spunea Derrida, „să strălucească precum medalia unui nume propriu"[8] (numele propriu este intraductibil!), Benjamin declară implicit că sensul ei nu poate fi transpus într-o altă limbă fără „daune" (Derrida, 1998, p. 213), că restituirea sa este, prin consecință, imposibilă și, de asemenea, că „efectul de proprietate intraductibilă este legat mai puțin de un nume sau de adevărul de adecvare, cît de evenimentul unic al unei forțe performative"[9]. Prin acest

geniului limbii franceze s-a consolidat treptat, transformîndu-se într-un poncif persistent, susținut de două puncte de sprijin: claritatea și principiul ordinii „naturale", care conduc la postulatul universalității acesteia. Cf. Meschonnic (1997, p. 227–240).

[7] Mallarmé spune, cîteva rînduri după fraza citată de Benjamin: „Seulement, sachons n'existerait pas le vers: lui, philosophiquement rémunère le défaut des langues, complément supérieur", *apud* Berman (2008, p. 158), care dă citatul după Mallarmé (1965, p. 363–364).

[8] Traducerea ne aparține. Textul original spune: „briller comme la médaille d'un nom propre" (cf. Derrida, 1998, p. 213), iar versiunea engleză: „which he has left shining in his text like the medallion of a proper name" (Derrida, 2007, p. 202).

[9] Traducerea ne aparține. Textul original spune: „Et dans le texte de Mallarmé, l'effet de propriété intraduisible se lie moins

gest, Benjamin destabilizează însuși conceptul de traducere și confirmă oarecum interpretarea dată de traducerea Nouss/Lamy, care decodau în *Aufgabe* mai degrabă un *abandon* decît o *sarcină* (sau poate chiar ambele).

Mai este însă ceva: Antoine Berman s-a întrebat și el de ce Benjamin nu a tradus fraza lui Mallarmé, cu atît mai mult cu cît, spunea el, aceasta nu este intraductibilă, nici din punct de vedere lingvistic, nici stilistic, chiar dacă dezvoltă o structură sintactică „dacă nu chiar absentă, în orice caz ciudat de rarefiată”[10]. După el, adevăratul motiv al refuzului de a traduce trebuie căutat în altă parte, în chiar sensul ei, pe care orice traducere, orice decizie ducînd spre traducere, l-ar fi contrazis „în registru ironic”, pentru că fraza „are de-a face cu imperfecțiunea limbilor, adică cu multitudinea lor și, prin urmare, cu ceea ce justifică în același timp necesitatea și imposibilitatea traducerii”[11]. Decizia traducătoarei distruge însăși coerența eseului benjaminian, întrucît a traduce această frază, care se construiește ca o abatere de la normă, ar fi totuna cu a traduce ceva ce a fost oarecum deja tradus, iar Derrida, între alții, a înțeles foarte bine acest lucru: nu traduci o traducere și, în orice caz, nu traduci un text care afirmă că nu este posibil să traduci. Poate că Benjamin nu a tradus citatul și pentru că l-a perceput ca fiind deja o traducere (Derrida, 1998, p. 218)...

Ca și ceilalți traducători, și Steven Rendall se întreabă de ce Benjamin a dat citatul dintr-un mare poet francez fără a-l traduce, inserîndu-l într-o prefață ce precede propria-i traducere dintr-un alt mare poet francez: el sugerează, între alte explicații posibile, că nu exista nici un motiv să-l traducă, pentru că acesta implica deja o decontextualizare similară procesului traducerii (Rendall, 1997, p. 179). A traduce citatul venea astfel în contradicție cu intenția, cu proiectul lui Benjamin și nici unul dintre traducătorii versiunilor englezești pe care le-am consultat nu a cedat în fața acestei „pulsiuni”. Mi s-a întîmplat totuși să dau peste o traducere engleză literală a frazei cu pricina, care îi transpune perfect sintaxa alterată, însă într-o lucrare a filozofului american Samuel Weber[12] intitulată *Benjamin's – abilities*:

> *Languages, imperfect insofar as many, lacking the highest: thinking being writing without accessories, neither whispering but silent still the immortal word, the diversity, on earth, of idioms prevents no one from offering the words which, if not, would find themselves, in a single stroke, itself materially the truth* (Weber, 2008, p. 75–76).

Am fi putut eventual acorda versiunii românești o intenție bună, „pedagogică”, de a veni în întîmpinarea receptorului român dacă ar fi optat pentru o transpunere literală a frazei mallarmeene[13]: or, foarte departe de a fi literală, ea este traversată de la un capăt la altul de o intenționalitate în deplin dezacord nu doar cu ceea ce *vrea* să spună citatul, ci și cu *intenția* textului care-l găzduiește și care vorbește despre sarcina traducătorului. Acolo unde nu cade în contrasens, ea banalizează, anulează laconismul textului original, raționalizează sintaxa, introducînd verbe acolo unde nu există în textul sursă, și practică coordonarea: imperfecțiunea limbilor *constă* în pluralitatea lor și în lipsa celei supreme, ceea ce este redundant. În fine, atenuează considerabil registrul negativ în care se desfășoară acesta: ***manque*** (este substantivat în *lipsa*); ***sans*** *accessoires,* ***ni*** *chuchotement* (*fără accesorii* ***și*** *fără șoapte*, coordonare ce uniformizează ritmul, dedramatizîndu-l); *empêche* ***personne*** (*împiedică pe* ***toți***); ***sinon*** (*altfel*). Textul este astfel total reorganizat după o concepție lineară, clasică, a sintaxei și ordinii cuvintelor. În plus, secvența *tacite encore l'immortelle parole* este tradusă prin contrasens prin *cuvîntul nemuritor* ***rămîne*** *încă subînțeles*, intercalîndu-se din nou

à du nom ou à la vérité d'adéquation qu'à l'unique événement d'une force performative” (Derrida, 1998). A fost transpus astfel în engleză: „And in Mallarmé's text, the effect of being proper and thus untranslatable is tied less to any name or to any truth of adequation than to the unique occurrence of a performative force” (Derrida, 2007, p. 202).

[10] „[...] sinon absente, du moins étrangement raréfiée”, *apud* Berman (2008, p. 158).

[11] „ [...] a trait à l'imperfection des langues, c'est-à-dire à leur multiplicité, et donc à ce qui fonde à la fois la nécessité et l'impossibilité de la traduction” (Berman, 2008, p. 158).

[12] Autorul a contribuit decisiv la receptarea lui Theodor W. Adorno și a Școlii de la Frankfurt, ca și a lui Jacques Derrida și Jacques Lacan în lumea anglo-saxonă.

[13] Nu se specifică dacă a fost făcută de aceeași traducătoare sau extrasă dintr-o traducere anterioară a textului mallarmean.

un verb. Cît despre fragmentul *diversité, sur terre, des idiomes qui empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité*, acesta este transpus în limba română prin *diversitatea idiomurilor pe pamînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr*, ceea ce este un nonsens: textul francez spune că diversitatea idiomurilor nu împiedică pe nimeni să rostească cuvinte care, dacă acea diversitate nu ar exista, dacă nu ar exista decît limba supremă, s-ar materializa în Adevăr. Dacă textul lui Mallarmé este intraductibil, mai spunea Samuel Weber, nu înseamnă că el nu poate fi transcodat, doar că, traducîndu-l, căutînd să i se redea cu fidelitate sensul, se ratează esențialul, adică *modul* în care textul alege să spună ce are de spus: el este construit în jurul a trei fracturi ale normei gramaticale uzuale, ordinea cuvintelor este dezechilibrată, la fel și sintaxa, în aparență se produce un dezacord între subiect și verb, *la suprême* este subiectul real, *les langues imparfaites*, obiectul...

Nimic din toate acestea nu va putea vreodată să răzbată din versiunea românească, care decurge astfel dintr-un fel de „necugetare", și al cărei unic merit este că solicită o nouă versiune, în stare să recunoască intraductibilul acolo unde el este, ca să spunem așa, „premeditat", înscris în proiect și nu în obiect...

3. Re-cunoașterea poeticii textului de tradus

În așa-numitele teorii funcționaliste ale traducerii, ca și în dezbaterea privind critica și evaluarea traducerilor, se insistă de la o vreme din ce în ce mai mult pe tipul de text de tradus, pe intenționalitatea pe care o exprimă el, văzîndu-se în aceasta însăși premisa adecvării tehnicilor de traducere, într-o ecuație de unde lipsește cu desăvîrșire amenințarea intraductibilului, gestionat ca o variabilă posibil de izolat și de evacuat în procesul traducerii. În aceste tipologii centrate pe criteriul funcției textului precumpănește implicit convingerea că orice proces traductiv comportă pierderi imposibil de ocolit: ideologia pe care se sprijină tehnicile de traducere pare obsedată de „gestionarea" imposibilității (teoretice) a traducerii și ea determină astfel elaborarea unor strategii ce urmăresc limitarea pierderilor, considerate ca fiind secundare și, ca atare, acceptabile, cu condiția ca actul traducerii să fie centrat pe producerea unui text țintă echivalent, în măsură să recompună funcția predominantă a textului sursă. Orientarea traducerii spre *funcția dominantă* a textului de tradus este astfel înălțată la rangul de principiu traductiv de bază: adecvarea traducerii nu se mai justifică în raport cu textul original, ci cu *skopos*-ul său, care îi dictează traducătorului strategiile de urmat[14]. Binomul fidelitate-traducere, ca și chestiunea intraductibilului sînt astfel dedramatizate printr-o operație de deplasare: fidelitatea nu mai asociază nemijlocit, printr-o legătură inevitabilă de filiație, textul țintă cu textul original, iar „trădarea" este justificată prin tehnici de traducere ce nu mai impun conformitatea directă vizavi de acesta. În schimb, poziția receptorului se consolidează în măsura în care funcția unui text este stabilită *și* ținînd cont de efectul produs asupra acestuia[15].

Actul traducerii textului filozofic pare a voi să mascheze o contradicție ce camuflează un fel de „profanare" a înseși intenționalității filozofice a textului, și anume transmiterea unor conținuturi universale. El însuși traducător al lui Jürgen Habermas și Theodor W. Adorno, Jean-René Ladmiral vede în traducerea filozofiei un „scandal", un gest aproape indecent, care aduce atingere Rațiunii, de vreme ce însăși posibilitatea traducerii implică operațiuni ce disociază „semnificatele conceptuale ale filozofiei (ale unei filozofii?) de semnificanții limbii de plecare sau limbii originale [...] pentru a le înlesni apoi «reîncarnarea» în alte semnificate, străine, ale limbii de sosire sau limbii țintă în care este tradus textul" (Ladmiral, 1998, p. 990; cf. și Ladmiral, 1989, p. 6). Scandalul ar fi chiar dublu: pe de o parte, acest discurs, care vrea să exprime o Rațiune universală, nu poate evita „particularismul istoric și cultural al tradițiilor naționale" și, pe de altă parte, se vede obligat să se încarneze în „accidentele lingvistice, pe drept cuvînt numite idiomatice, ale limbilor naturale" (Ladmiral, 1998, p. 990). Traducerea acestui tip de text scoate astfel în evidență, în registrul scandalosului și al deriziunii, tensiunea internă a proiectului universalizant al raționalității filozofice, constrîns să accepte a fi transpus în semnificanții unei limbi particulare. Profilul special al acestui

[14] Cf. *Skopostheorie* elaborată de Reiss & Vermeer (1984).

[15] Am dezvoltat tema traducerii textului filozofic și în Jeanrenaud (2006, p. 251–285).

„scandal" delimitează specificitatea textului filozofic și confirmă tensiunea provocată de incertitudinile ce planează asupra însești posibilității traducerii sale, tensiune cu atît mai mare cu cît, în acest tip de text, „transparența rațională a semnificatelor conceptuale spre care tinde discursul filozofic [...] va fi întunecată de «impuritățile» contingente ale semnificantului lingvistic" (Ladmiral, 1998, p. 983). Textul filozofic este astfel definit ca un text centrat pe semnificat și care se remarcă prin punerea în valoare a capacității limbajului de a dobîndi statutul de metalimbaj; altfel spus, referentul discursului filozofic este propriul său semnificat – de aici și „scandalul" traducerii acestei categorii de texte (Ladmiral, 1998, p. 988). Textul filozofic poate fi inclus în categoria textelor literare în sens larg, dar, prin „tehnicitatea «jargonului» filozofic" (Ladmiral, 1998, p. 988) pe care-l utilizează, el face parte în egală măsură din categoria textelor tehnice, de care se desprinde însă deîndată dat fiind că subiectul care vorbește este omniprezent în text.

Propunîndu-și să scurtcircuiteze intraductibilul, mulți văd în textul filozofic o structură stratificată, care ar implica tehnici de traducere diferite: discursul acestui tip de text apare, pe de o parte, ca o arhitectonică alcătuită dintr-un palier constituit de un limbaj specializat și, pe de alta, ca o structură narativă, ca o povestire ce se înrudește cu textul de tip literar. Traducerea textului filozofic ar reprezenta astfel un caz foarte special de combinare a tehnicilor de traducere literale—pentru transpunerea terminologiilor—cu procedeele de traducere așa-zis „libere", „idiomatice", pentru traducerea dispozitivului textual. Traducătorul ar avea astfel sarcina de a despărți limba utilizată în text, adică ceea ce ține de lexicul uzual al limbii sursă, de cuvîntul autorului, acel sistem de indicii ce pun amprenta unei subiectivități particulare (Ladmiral, 1994, p. 223). O asemenea viziune privind traducerea textului filozofic comportă totuși o sumă de riscuri, și nu dintre cele mai neînsemnate: ideologia din care decurge ea privilegiază sensul în detrimentul poeticii textului, a modalităților construcției sale, și generează o sumă de distorsiuni ale textului țintă, deformări explicative, adăugiri, peri- și parafraze ce pot distruge configurația originară.

De aici imperativul de a traduce nu doar retorica textului, ci și, mai ales, cu terminologia lui Henri Meschonnic, poetica lui (traducătorul este înclinat să le confunde, spune el): „Sarcina traducătorului lui Humboldt este să recunoască această poetică. Să o recunoască ca pe o poetică. Nu ca pe o retorică. Travaliul gîndirii dă naștere unei poetici dacă transformă valorile limbii în valori ale discursului, proprii doar discursului său. Iar dacă categoriile limbii rămîn categorii ale limbii, avem de-a face cu jocurile retoricii. Această banalitate, că nu putem separa o gîndire de scrierea ei. Traducătorului îi revine sarcina de a nu confunda poetica cu o retorică, la toate nivelele pe care le deosebește lingvistica tradițională" (traducerea îmi aparține, cf. Meschonnic, 1999, p. 350). Examinînd traducerile franceze ale textelor lui Wilhelm von Humboldt, Meschonnic constată că traducerea diferențiată a textului filozofic văzut ca suprapunerea etanșă a două straturi, pe de o parte terminologia, pe de alta textualizarea ei formală, comportă pericole serioase: dacă traducerea terminologiei s-a făcut respectînd corespondențele, „în schimb, operatorii, ritmul logic, [...] sînt tratați ca un element unde variația este lipsită de importanță. Textul este respectat în rigoarea lui, dar această rigoare este doar de natură substanțială, conceptuală. Își face astfel loc o anumită idee despre textul filozofic: în afara tehnicității—care presupune confuzia dintre concept și cuvînt—tot restul este literatură. Adică retorică. O asemenea concepție despre limbaj ține cont doar de semn. De primatul semnificatului identificat cu semnul" (Meschonnic, 1999, p. 382).

Această metodă camuflează o ideologie dublă (duplicitară?) privind actul traducerii; Henri Meschonnic pare a sugera acest lucru atunci cînd afirmă că traducerea lexicului specializat prin corespondențe exprimă la urma urmelor confuzia dintre concept și cuvînt, în măsura în care garanția reușitei traducerii este ancorată în convingerea că redarea sensului depinde de posibilitatea menținerii lor în toate ocurențele textului sursă. Jean-René Ladmiral, ale cărui foarte cunoscute „teoreme" (Ladmiral, 1994) traductologice militează pentru dreptul de a practica „anexionismul" în traducere, vede în acest procedeu prelungirea unei „metafizici substanțialiste"[16] asupra limbajului, care tinde să sacralizeze limba sursă, să supraevalueze valențele ei expresive, cu consecința supradilatării pericolului de a cădea în capcana aporiei traductibil-intraductibil. Dramatizarea fracturii dintre ce este și ce nu este traductibil va submina astfel într-o măsură

[16] Jean-René Ladmiral, *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Payot, Paris, 1979, *apud* Brownlie (2002, p. 306).

și mai mare întreprinderea traducerii textului filozofic care, prin chiar natura sa, exprimă, într-un registru tensionat, „coincidența între singularitatea individuală și universalitate”[17].

4. Cum se traduce o „traducere”?

Al doilea citat dat de Walter Benjamin este extras din *Die Krisis der europäischen Kultur* de Rudolf Pannwitz (Pannwitz, 1917): din nou, avem de-a face cu un text cu o sintaxă alterată, la care se mai adaugă și eliminarea oricărei punctuații și a majusculelor pentru substantivele comune și pentru începuturile de frază, așa cum obișnuiau să scrie Jakob Grimm sau Stefan George (Berman, 2008, p. 159). Citatul este alcătuit din două fraze care se încheie cu un punct, dar nici una nu începe cu majusculă. Între cele două citate, care au același tip de structură formală, se țes destule legături: ignorînd sintaxa, ambele mizează pe cuvînt, care este smuls, eliberat din potențialele sale rețele sintactice. Ridicat la rangul de substantiv propriu, rațiunea de a fi a cuvîntului devine astfel relația directă cu referentul[18]: or, și pentru Benjamin traducerea este o operațiune ce are de-a face cu cuvîntul. Aici trebuie căutată rațiunea alegerii celor două citate: „[...] germana lui Pannwitz, ca și franceza lui Mallarmé subminează structura lingvistică a limbajului și mai ales sintaxa sa—și se poate considera că rolul lor constă în a fi îndeplinit acea eliberare a cuvîntului pe care se consideră că are a o înfăptui traducerea” (Rendall, 1997, p. 180; traducerea îmi aparține).

Restabilirea, prin traducerea celor două citate (din care unul nu are a fi tradus), a ordinii sintactice distruge nu doar obiectivul lor, ci și *rațiunea lor de a fi* în textul lui Benjamin. Am mai spus-o: într-un anume fel, cele două citate *sînt* deja niște traduceri (intralingvistice), pentru că violentează sintaxa și eliberează cuvîntul după principii traductive similare celor preconizate de Benjamin. De aceea sînt ele intraductibile, iar Benjamin o spune limpede: „Übersetzungen dagegen erweisen sich unübersetzbar nicht wegen der Schwere, sondern wegen der allzu großen Flüchtigkeit, mit welcher der Sinn an ihnen haftet”[19] sau: „Übersetzung ist eine Form. Sie als solche zu erfassen, gilt es zurückzugehen auf das Original. Denn in ihm liegt deren Gesetz als in dessen Übersetzbarkeit beschlossen”[20].

Dintre cele șase traduceri pe care le-am consultat, una singură îndrăznește să redea *forma* textului lui Pannwitz (a se vedea Anexa B). Celelalte încearcă doar să sugereze particularitățile sale formale în diverse grade, dar sfîrșesc totuși prin a introduce, ici și colo, virgule și puncte finale. Antoine Berman reface frazele, care încep acum cu majuscule, dar nu introduce nici un semn de punctuație în interiorul lor; în schimb, traduce, conformîndu-se uzului, seria **wort bild ton** prin **mot, image *et* son** (un *et* precede ultimul termen

[17] *Ibid*. Cf. Jean-René Ladmiral, *La traduction philosophique*, in „Revue de Phonétique Appliquée”, *apud* Brownlie (2002).

[18] Cf. Rendall (1997, p. 179). Rendall se întreabă și de ce a ales Benjamin tocmai acest citat din Pannwitz, deși mai logic ar fi fost să-i invoce pe Schleiermacher sau Humboldt.

[19] Benjamin (1972, p. 20). Cf. versiunea Lamy & Nouss (1997, p. 27): „Les traductions, par contre, se révèlent intraduisibles, non pas à cause du poids que le sens fait peser sur elles, mais parce qu'il s'attache à elles de façon beaucoup trop fugitive”; versiunea Catrinel Pleșu: „Traducerile, pe de altă parte, se dovedesc a fi intraductibile nu din cauză că sensul le împovărează prea mult, ci din cauză că le afectează mult prea în treacăt” (Benjamin, 2002, p. 47). Față de caracterul „fugitiv” al modului în care sensul se asociază traducerii din versiunea Nouss/Lamy, formularea prin care sensul „afectează” traducerile „mult prea în treacăt” pare improprie și, în plus, bagatelizează complexitatea ideii exprimate de textul sursă.

Versiunea Zohn: „Translations, in contrast, prove to be untranslatable not because of any inherent difficulty but because of the looseness with which meaning attaches to them” (Benjamin, 1968, p. 80). Versiunea Rendall: „Translations, on the contrary, prove to be untranslatable not because meaning weighs on them heavily, but rather because it attaches to them all too fleetingly” (Benjamin, 1997, p. 164).

[20] Benjamin (1972, p. 9). Versiunea Nouss/Lamy: „La traduction est une forme. Pour la saisir comme telle il faut revenir à l'original. En effet, c'est en lui que repose sa loi, telle qu'elle est contenue dans sa traductibilité” (Lamy & Nouss, 1997, p. 14). Versiunea Catrinel Pleșu: „Traducerea este o formă. Pentru a o înțelege ca formă, trebuie să ne întoarcem la original, căci în el este cuprinsă legea care guvernează traducerea, și anume traductibilitatea sa” (Benjamin, 2002, p. 39). Spre deosebire de Nouss/Lamy, care mențin cu strictețe structura sacadată a acestei concatenări de trei propoziții cu un crescendo argumentativ, versiunea românească leagă ultimele două propoziții din textul original, atenuîndu-le astfel impactul într-o explicitare excesivă, ratînd însuși ritmul, poetica lor. Versiunea Rendall: „Translation is a mode. In order to grasp it as such, we have to go back to the original. For in it lies translation's law, decreed as the original's translatability” (Benjamin, 1997, p. 152). Versiunea Zohn: „Translation is a mode. To comprehend it as mode one must go back to the original, for that contains the law governing the translation: its translatability” (Benjamin, 1968, p. 69).

al enumerării); Nouss și Lamy refac masiv structura frastică, multiplicînd punctele finale ale frazelor și introducînd în două rînduri punct-virgulă; în schimb, suprimă punctele de suspensie din textul original. În fine, traducerea lui Gandillac reconstituie atît întreaga punctuație, cît și structura frastică. Versiunile Zohn și Catrinel Pleșu se supun în totalitate uzului și restaurează absolut toate abaterile textului original, ortografice, sintactice, structura frazei, majusculele de la începutul propozițiilor. Doar versiunea Rendall îndrăznește să transpună integral textul lui Pannwitz, adică și forma lui, dar ea recurge la o omisiune cu totul surprinzătoare, suprimînd primul termen din seria **wort bild ton**. Însă nici Rendall nu găsește o soluție pentru „transpunerea" minusculelor substantivelor comune din textul sursă. Nimeni nu pare a se fi gîndit la posibilitatea, totuși plauzibilă, de a reda bizareria substantivelor germane scrise cu minuscule procedînd invers, adică transcriind, în engleză, franceză, română, substantivele cu majuscule. Desigur, s-ar putea obiecta că luarea unei astfel de decizii, în limbi în care substantivul comun începe minusculă, ar asocia, personificîndu-le, o valoare simbolică, alegorică: dar dacă respectiva tehnică s-ar aplica la toate substantivele și la începuturile de frază, cititorul și-ar da, poate, seama că nu este vorba de o deplasare a substantivelor în registru simbolic, ci de altceva. Rămîne însă, desigur, faptul că a scrie, în germană, substantivele comune fără majuscule este o decizie imediat percepută ca o violare a unei constrîngeri ortografice, în timp ce a le scrie cu majuscule în franceză, engleză sau română nu va putea fi niciodată perceput ca o abatere de la normă.

Unii traducători simt nevoia de a se justifica, ceea ce înseamnă că decizia de a normaliza traducerea le provoacă o stare de disconfort: Berman (2008, p. 179) retraduce parțial versiunea lui Gandillac, încercînd să păstreze caracterul oral al textului sursă și afirmă, cu timiditate, că acesta nu ar trebui să fie „pieptănat", ci „să i se lase aspectul oarecum despieptănat" (p. 178); Nouss și Lamy, care îndrăzniseră totuși să traducă titlul prin „L'abandon du traducteur", par dintr-o dată timorați, și recunosc într-o notă, fără însă a-și justifica suficient decizia, că nu au fost „destul" de fideli textului sursă, „de vreme ce restabilim o punctuație a cărei omisiune ni se pare că ar duce la confuzie" (...).

Or, forma—care reproduce registrul oral—pentru care a optat Pannwitz are o legătură cu ce vrea el să spună, iar acest raport nu l-au sesizat și prin urmare nu l-au tradus nici Zohn și nici Catrinel Pleșu: atît prin formă, cît și prin conținut, textul lui Pannwitz trimite la esența orală a limbii, acolo unde „cuvîntul, imaginea și sunetul se întîlnesc" (Berman, 2008, p. 179), iar menționarea „dialectului" ar fi trebuit fără îndoială să le atragă atenția. După Antoine Berman, citatul constituie o autentică „spunere istorică" (p. 178) despre traducere, care ne privește din două puncte de vedere: pe de o parte, prin „coliziunea", comoția limbilor pentru care depune mărturie—fără a încerca să o instituie—și, pe de alta, prin „deplasarea pînă la «elementele ultime» ale limbii înseși, acolo unde cuvîntul, imaginea și sunetul se întîlnesc—ca de la dialect la dialect" (Berman, 2008, p. 179)[21]. Textul lui Pannwitz trimite la însăși esența „orală" a limbii, iar *dialectul* nu este invocat întîmplător: „Căci toate limbile sînt Limba în măsura în care sînt dialecte. Nu există: limbajul – limbile (de la gen la specie), ci limba – dialectele. Spațiul în care se desfășoară traducerea ca intenție de a fi literă a limbii este dialectul. Franceza și chineza sînt dialecte ale aceleiași limbi" (Berman, 2008, p. 179).

[21] Berman nu ratează ocazia de a-l ironiza pe Meschonnic, mirîndu-se că acesta a citat textul „atribuindu-l lui Benjamin", și continuă, pe un ton foarte apăsat, „desigur, cine l-a citit pe Pannwitz?", iar pentru a răsuci și mai tare cuțitul în rană, adaugă: „Dar și aici, avem de-a face cu declarații istorice despre traducere". Berman nu spune însă unde a făcut Meschonnic o asemenea confuzie. Citind răutăcioasa observație, mi-am spus mai întîi că aveam de-a face cu un „lapsus revelator" și că, poate, eroarea lui Meschonnic demonstra, pe de altă parte, în ce grad citatul și textul lui Benjamin se contopeau, în ce grad unul îl susținea pe celălalt și că toți traducătorii aveau datoria să redea această fuziune... Am avut totuși o îndoială și am căutat îndelung în lucrările lui Meschonnic pînă cînd, în cele din urmă, am găsit ce căutam. În *Pour la poétique*, Meschonnic spune (traducerea îmi aparține): „Parafrazînd un pasaj citat de Benjamin, aș spune că, în loc să francizeze sanscrita, greaca, engleza, trebuie să sanscritizăm, să elenizăm, să anglicizăm franceza"; apoi, șapte rînduri mai jos, vorbind despre „dialectica contradicțiilor procesului traducerii", el afirmă că ea „duce la această formulare a lui Benjamin" și citează a doua parte din citatul din Pannwitz: ca și în cazul citatului din Mallarmé, Berman avea dreptate doar pe jumătate și poate că mai important ar fi fost să observe nu că Meschonnic îi atribuia lui Benjamin un segment din textul lui Pannwitz, ci că omitea să specifice că cita ceea ce Gandillac, traducătorul, spunea că spune Benjamin... Cf. Meschonnic (1973, p. 143).

În această lectură, *opera*—care înlocuiește *cuvîntul* în versiunea engleză și în versiunea românească—face să apară un teribil contrasens: să asimilezi cuvîntul la cuvîntul scris acolo unde se vorbește de *dialecte*, să-l transpui, prin metonimie, în *operă*, abolește, anulează cu desăvîrșire valoarea și sensul triadei *cuvînt–imagine–sunet*. Versiunea românească, ca și în cea engleză de altminteri (ca să nu mai vorbim de cea care suprimă total *wort*), nu doar fac să devină ininteligibile citatul ***și*** textul lui Benjamin, dar îi și deturnează cu desăvîrșire sensul; seria ***work,*** *image and tone* // ***opera,*** *imaginea și tonul*[22] deviază lectura spre scriptural, spre scriitură, îndepărtîndu-se de la însăși esența dialectalului, în cazul de față, oralitatea despre care vorbește Pannwitz.

În fine, *cuvîntul, imaginea, tonul* nu sînt ***convergente***, ca în versiunile Pleșu și Zohn: ipoteza lor de sens deviază masiv din cauza asimilării metonimice și inevitabil *retorizante* a *cuvîntului* cu *opera* și instaurează o altă coerență[23], care face ca oralitatea dialectală să devină caducă; traducătorul ar trebui să dorească să ajungă acolo unde are loc *confluența* lor, acolo unde cuvîntul, imaginea, tonalitatea se întîlnesc, nu acolo unde *converg* ele (*converge*) și cu atît mai puțin acolo unde *sînt convergente*. Doar așa ar putea el să pătrundă în adîncurile propriei limbi, să o despăturească, nu *prin intermediul* (*by means of* // *prin intermediul*), ci *datorită* limbii străine.

Raporturile care se țes între citatul din Pannwitz și eseul lui Benjamin sînt astfel menite să rămînă pentru totdeauna invizibile pentru cititorii versiunilor Zohn, Rendall și Pleșu. Punînd în valoare dialectalul, citatul deschide calea către oralitatea acelei *Reine Sprache*, *limba pură*, care ar fi astfel dialectul sau, mai exact, „esența dialectală a limbii" (Berman, 2008, p. 181): „Fie că este vorba de poezie, de teatru, de cărți pentru copii, de roman, de psihanaliză, de texte religioase, juridice... traducerea operelor are de-a face cu oralitatea", avertizează Berman (p. 180). Iar scriitura, insistă el, include oralitatea: „Scrierea nu este niciînd atît de ascultată ca atunci cînd oralitatea este înscrisă în ea. Limba însăși este limba orală" (p. 180). Traducerea este acel act în măsură, singurul în măsură, să „elibereze în originalul *scris* încărcătura sa de oralitate" (p. 180).

La capătul acestui parcurs rămîne o întrebare, la care nu știu ce răspuns să dau: de ce traducătorii, cei care au înțeles miza citatului lui Pannwitz, care l-au interpretat și comentat cu atîta strălucire—Berman, Nouss, Lamy și Rendall—, nu au îndrăznit să-l traducă în litera *și* în spiritul său? Prin tratamentul aplicat citatului, ei au atins punctul culminant al trădării, deoarece au trădat și litera și sensul și, prin acest gest, au trădat însăși coerența textului unde este inserat acesta și care este un text ce vorbește despre sarcina traducătorului[24].

Bibliografie

Benjamin, W. (1968). *The Task of the Translator*, în *Illuminations, Essays and Reflections*, ed. Hannah Arendt, new preface by Leon Wieseltier, traducere din limba germană de Harry Zohn, Random House, New York.

Benjamin, W. (1971). *La Tâche du traducteur*, în *Mythe et violence*, traducere din limba germană de Maurice de Gandillac, Denoël, Paris.

Benjamin, W. (1972). *Die Aufgabe des Übersetzers*, în *Gesammelte Schriften*, Bd. IV/1, Suhrkamp Verlag, Frankfurt/Main, p. 9–21.

Benjamin, W. (1991). *La Tâche du traducteur*, traducere din limba germană de Broda, Martine, în „Po&sie", nr. 55, martie, număr intitulat „Poésie à Berlin".

Benjamin, W. (1997). *The Translator's Task*, traducere din limba germană de Steven Rendall, în „TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, nr. 2, p. 151–165, CrossRef.

Benjamin, W. (2000a). *La Tâche du traducteur*, în *Œuvres I*, traducere din limba germană de M. De Gandillac, P. Rusch și R. Rochlitz, Éditions Gallimard, Paris.

Benjamin, W. (2000b). *Sarcina traducătorului*, în Benjamin, W., *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleșu, Editura Univers, București.

[22] Poate *tonalitate*? De remarcat ezitarea traducătorilor între *ton* și *son*.

[23] Care întreține un raport cu raționalizarea discursului, cu nivelarea sa și cu tendințele deformante teoretizate de același Berman (1999, p. 49–68).

[24] Confirmînd în registru ironic dificultatea tentativei de delimitare a fidelității de infidelitate, limba română, și datorită lui Ion Luca Caragiale, a găsit modul de a găzdui în sfera semantică a aceluiași cuvînt *trădarea* și *traducerea*...

Benjamin, W. (2002). *Sarcina traducătorului*, în Benjamin, W., *Iluminări*, traducere din limba germană de Catrinel Pleșu, Editura Idea Design&Print, Cluj-Napoca.
Berman, A. (1999). *La traduction et la lettre ou l'Auberge du lointain*, Éditions du Seuil, Paris, p. 49–68.
Berman, A. (2008). *L'âge de la traduction. „La tâche du traducteur" de Walter Benjamin. Un commentaire*, text reconstituit de Isabelle Berman în colaborare cu Valentina Sommella, Presses Universitaires de Vincennes, Paris.
Brownlie, S. (2002). *La traduction de la terminologie philosophique*, în „Meta: journal des traducteurs", vol. 47, nr. 3, p. 296–310, CrossRef.
Cassin, B. (éd.) (2004). *Vocabulaire européen des philosophies. Dictionnaire des intraduisibles*, Éditions du Seuil/Le Robert, Paris.
Compagnon, A. (1998). *Le démon de la théorie*, Éditions du Seuil, Paris.
Derrida, J. (1998). *Des Tours de Babel*, în *Psyché. Inventions de l'autre*, Éditions Galilée, Paris.
Derrida, J. (2007). *Des Tours de Babel*, în Kamuf, P. & Rottenberg, E. (ed.), *Psyche. Inventions of the Other*, vol. I, traducere din limba franceză de Joseph F. Graham, Stanford University Press, Stanford, CA.
Jakobson, R. (1959). *On linguistic aspects of translation*, în Brower, R. A. (ed.), *On Translation*, Harvard University Press, Cambridge, MA, p. 232–239, CrossRef.
Jakobson, R. (1963). *Essais de linguistique générale*, traducere din limba engleză și prefață de Nicolas Ruwet, Éditions de Minuit, Paris.
Jakobson, R. (1971). *Selected Writings*, II. *Word and Language*, Mouton, The Hague, CrossRef.
Jeanrenaud, M. (2006). *Universaliile traducerii. Studii de traductologie*, cuvînt înainte de Gelu Ionescu, Polirom, Iași – București.
Jeanrenaud, M. (2012). *La traduction, là où tout est pareil et rien n'est semblable*, prefață de Claude Hagège, EST, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1989). *Pour une philosophie de la traduction*, în „Revue de métaphysique et de morale. La traduction philosophique", nr. 1, Éditions Armand Colin, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1994). *Traduire: théorèmes pour la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
Ladmiral, J.-R. (1998). *Principes philosophiques de la traduction*, în *Encyclopédie philosophique universelle*, ediție coordonată de André Jacob, vol. IV, PUF, Paris.
Lamy, L. & Nouss, A. (1997). *L'abandon du traducteur : Prolégomènes à la traduction des « Tableaux parisiens » de Charles Baudelaire*, în „TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, nr. 2, p. 13–69, CrossRef.
Mallarmé, S. (1965). *Œuvres complètes*, „Bibliothèque de la Pléiade", Éditions Gallimard, Paris.
Mallarmé, S. (1976). *Igitur. Divagations. Un coup de dés*, Éditions Gallimard, Paris.
Meschonnic, H. (1973). *Pour la poétique*, II. *Épistémologie de l'écriture. Poétique de la traduction*, Éditions Gallimard, Paris.
Meschonnic, H. (1997). *De la langue française. Essai sur une clarté obscure*, édition revue et augmentée, Éditions Hachette–Littératures, Paris.
Meschonnic, H. (1999). *Poétique du traduire*, Éditions Verdier, Paris.
Mounin, G. (1994). *Les Belles Infidèles*, ediția a 2-a, Presses Universitaires de Lille, Lille (ed. I-a: 1955).
Pannwitz, R. (1917). *Die Krisis der europäischen Kultur*, Hans Carl Verlag, Nürnberg.
Pavel, Th. (1988). *Le mirage linguistique. Essai sur la modernisation intellectuelle*, Éditions de Minuit, Paris.
Reiss, K. & Vermeer, H. (1984). *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*, Niemeyer, Tübingen.
Rendall, S. (1997). *Translation, Quotation, Iterability*, în „TTR : traduction, terminologie, rédaction", vol. 10, nr. 2, p. 167–189, CrossRef.
Venuti, L. (ed.) (2000). *The Translation Studies Reader*, Routledge, London – New York.
Weber, S. (2008). *Benjamin's – abilities*, Harvard University Press, Cambridge MA / London.

Anexa A.

Benjamin (1972)

Denn es gibt ein **philosophisches Ingenium**, dessen eigenstes die Sehnsucht nach jener Sprache ist, welche in der Übersetzung sich bekundet „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité." Wenn, was in diesen Worten Mallarmé gedenkt, dem Philosophen streng ermeßbar ist, so steht mit ihren Keimen solcher Sprache die Übersetzung mitten zwischen Dichtung und der Lehre. Ihr Werk steht an Ausprägung diesen nach, doch es prägt sich nicht weniger tief ein in die Geschichte.

Lamy & Nouss (1997)

Car il existe un ingenium philosophique dont le trait le plus spécifique est la nostalgie de cette langue qui s'annonce dans les traductions. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité." Si ce que pense Mallarmé en ces termes est applicable en toute rigueur au philosophe, alors la traduction, grosse

des germes d'une telle langue, se tient au point médian entre l'œuvre poétique et la doctrine. Son action est moins marquée mais laisse une trace tout aussi profonde dans l'histoire.

Benjamin (1968)
For there is a **philosophical genius** that is characterized by a yearning for that language which manifests itself in translations. „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, la terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la vérité". If what Mallarmé evokes here is fully fathomable to a philosopher, translation, with its rudiments of such a lunaguage, is midway between poetry and doctrine. Its products are less sharply defined, but it leaves no less of a mark on history.

Benjamin (2000b)
Căci exista un ingenium al filosofiei, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și in lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor rămîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor de pe pămînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr". Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie.

Benjamin (2002)
Căci există un ingenium al filosofiei, care este caracterizat de nostalgia acestei limbi care se anunță în traduceri: „Les langues imparfaites en cela que plusieurs, manque la suprême: penser étant écrire sans accessoires, ni chuchotement mais tacite encore l'immortelle parole, la diversité, sur terre, des idiomes empêche personne de proférer les mots qui, sinon se trouveraient, par une frappe unique, elle-même matériellement la verité."* Dacă ceea ce spune Mallarmé aici se poate aplica, cu toată rigoarea, filosofului, atunci traducerea, cu germenii acestei limbi pe care îi poartă în ea, este la jumătatea distanței dintre creația literară și teorie. Cu toate că operele ei sînt mai puțin riguros reliefate, nu lasă urme mai puțin adînci în istorie. (***Nota de subsol**: „Imperfecțiunea limbilor constă în pluralitatea lor și în lipsa celei supreme: a gîndi înseamnă a scrie fără accesorii și fără șoapte, cuvîntul nemuritor ramîne încă subînțeles, diversitatea idiomurilor pe pamînt împiedică pe toți să profereze cuvinte care, altfel, la o atingere unică, s-ar materializa ca adevăr".)

Anexa B.

Benjamin (1972)
Dort heiß es: „unsre übertragungen auch die besten gehn von einem falschen grundsatz aus sie wollen das indische griechische englische verdeutschen anstatt das deutsche zu verindischen vergriechischen verenglischen. sie haben eine viel bedeutendere ehrfurcht vor den eigenen sprachgebräuchen als vor dem geiste des fremden werks ... der grundsätzliche irrtum des übertragenden ist dass er den zufalligen stand der eignen sprache festhält anstatt sie durch die fremde sprache gewaltig bewegen zu lassen. er muss zumal wenn er aus einer sehr fernen sprache überträgt auf die letzten elemente der sprache selbst wo **wort bild ton** in eins geht zurück dringen er muss seine sprache **durch** die fremde erweitern und vertiefen man hat keinen begriff in welchem masze das möglich ist bis zu welchem grade jede sprache sich verwandeln kann sprache von sprache fast nur wie mundart von mundart sich unterscheidet dieses aber nicht wenn man sie allzu leicht sondern gerade wenn man **sie** schwer genug nimmt". (cf. Pannwitz, 1917, p. 240).

Lamy & Nouss (1997)
On y lit: „nos traductions, et même les meilleures, partent d'un principe erroné si elles entendent germaniser l'indien, le grec, l'anglais, au lieu d'indianiser, gréciser, angliciser l'allemand. elles ont beaucoup plus de respect pour les usages de leur propre langue que pour l'esprit de l'œuvre étrangère. l'erreur fondamentale du traducteur est de s'en tenir à l'état aléatoire de sa propre langue, au lieu d'être animé par le mouvement puissant de la langue étrangère. surtout lorsqu'il traduit d'une langue très lointaine, il lui faut remonter aux éléments ultimes de la langue même, où **mot, image et ton** ne font qu'un; il doit élargir et approfondir sa langue **grâce** à la langue étrangère. on ne dispose d'aucun concept pour évaluer dans quelle mesure cela est possible, jusqu'à quel degré chaque langue peut se transformer; de langue à langue on observe pratiquement la même distance que de dialecte à dialecte, non quand on **les** prend trop légèrement, cependant, mais bien plutôt quand on **les** considère avec suffisamment de sérieux."

Berman (2008)

„[...] nos traductions même les meilleures partent d'un faux principe elles veulent germaniser l'indien le grec l'anglais au lieu d'indianiser de gréciser d'angliciser l'allemand. Elles ont bien plus de respect face aux usages propres de la langue que devant l'esprit de l'œuvre étrangère. [...] L'erreur fondamentale du traduisant est qu'il maintient l'état fortuit de sa propre langue au lieu de se laisser puissamment mouvoir par la langue étrangère (trad. Berman). Surtout lorsqu'il traduit d'une langue très éloignée, il lui faut remonter aux éléments ultimes du langage même, là où se **rejoignent mot, image, son**; il lui faut élargir et approfondir sa propre langue **grâce** à la langue étrangère; on n'imagine pas à quel point la chose est possible; jusqu'à quel degré une langue peut se transformer; de langue à langue il n'y a guère plus de distance que de dialecte à dialecte, mais cela non point quand on **le** prend trop à la légère, bien plutôt quand on **les** prend assez au sérieux". (cf. traducerea lui Maurice de Gandillac)

Benjamin (1968)

Pannwitz writes: „Our translations, even the best ones, proceed from a wrong premise. They want to turn Hindi, Greek, English into German instead of turning German into Hindi, Greek, English. Our translaters have a far greater reverence for the usage of their own language than for the spirit of the foreign works... The basic error of the translator is that he preserves the state in which his own language happens to be instead of allowing his language to be powerfully affected by the foreign tongue. Particularly when translating from a language very remote from his own he must go back to the primal elements of language itself and penetrate to the point where **work, image, and tone converge**. He must expand and deepen his language **by means of** the foreign language. It is not generally realized to what extend this is possible to what extend any language can be transformed, how language differs from dialect; however, **this last** is true only if one takes **language** seriously enough, not if one takes it lightly".

Rendall (1997)

He writes: „our translations even the best start out from a false principle they want to germanize Indic Greek English instead of indicizing, graecizing, anglicizing German. they are far more awed by their own linguistic habits than by the spirit of the foreign work [...] the fundamental error of the translator is that he holds fast to the state in which his own language happens to be rather than allowing it to be put powerfully in movement by the foreign language. he must in particular when he is translating out of a language very distant from his own penetrate back to the ultimate elements of the language at that very point where **image tone meld into one** he must broaden and deepen his own language **through** the foreign one we have no notion how far this is possible to what degree each language can transform itself one language differentiates itself from another almost as one dialect from another but this happens not when they are considered **all** too lightly but only when they are considered with sufficient gravity".

Benjamin (2000b, 2002)

Pannwitz spune: „Chiar și cele mai bune traduceri ale noastre pornesc de la o premisă greșită. Ele vor să germanizeze hindi, greaca, engleza, în loc să hindizeze, grecizeze și anglicizeze germana. Au un respect mult mai mare față de obiceiurile limbii lor decît față de spiritul operelor străine... Eroarea fundamentală a traducătorului constă în faptul că-și menține propria limba în starea în care se află întîmplător, în loc să-i permită să fie puternic afectată limba străină. Mai ales atunci cînd traduce dintr-o limbă care este foarte îndepărtată de a sa, trebuie să se întoarcă la elementele ultime ale limbii înseși, acolo unde **opera, imaginea și tonul sînt convergente**. Trebuie să extindă și să aprofundeze propria limba **prin intermediul** limbii străine. În general, nu se știe în ce măsură este posibil acest lucru, în ce măsură se poate transforma o limbă; distanța de la o limbă la alta nu este mai mare decît de la un dialect la altul, de aceea, **limba** nu trebuie tratată cu ușurință, ci luată în serios."

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A39en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Romanian letter-writing: a cultural-rhetorical perspective (I)

Ioan Milică[1]*, Gabriela-Iuliana Morcov[2]

[1] *Faculty of Letters, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*
[2] *Doctoral School of Philological Studies, "Alexandru Ioan Cuza" University, Bd. Carol I 11, 700506 Iași, Romania*

Article info

History:
Received December 10, 2015
Accepted December 14, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
rhetoric
letter
history of letter-writing

Abstract

The paper aims at revealing the cultural and rhetorical features of the Romanian letter-writing by outlining the key stages in the evolution of the letter in Europe and in the Romanian cultural space. In the subsequent ages, the profile of the rhetorical frame that enabled the development of letter-writing was governed by distinct guidelines, from the discursive canons of the Antiquity and the attempts to set out an epistolary theory in the postclassical age or the emergence of the medieval epistolary manuals and of the works of epistolary rhetoric from the Renaissance to the flourishing of private correspondence in the Baroque and the Enlightenment. The natural tendency to adapt the epistolary rhetoric to the idiomatic resources of the vernacular languages spoken in Europe favoured the outset and the advancement of a Romanian epistolary style whose cultural and rhetorical coordinates are sketched in the present article.

"The letter is a faithful messenger"
Bernhard Perger, *Grammatica Nova*, 1485

1. Preliminary remarks

A multimillennial history ties letter-writing to the life of human societies, and the epistolary cultures nourished by the avatars of this major communicative activity prove that along the way the letter was conferred a rich variety of uses, either of public or of private nature. As a means of ensuring long-distance communication between individuals and/or groups, the letter preserves historical data that highlight both the circumstances of the communicative process and the personality facets of the protagonists involved in the epistolary exchange.

The presence of the letter in various fields of human life reflects the old age of this efficient means of communication which was progressively adapted to face the challenges and the changes in technological progress, from the ancient Babylonian messages engraved on clay tablets (Roberts, 1843, p. 1) to the first medieval treatises on the art of letter-writing, *ars dictaminis* (Murphy, 2001, p. 203), and, later on, to the tradition of epistolary etiquette manuals (Bly, 2004) or to the electronic patterns of e-mails (Crystal, 2004, p. 94–128). More than a form of dialogue at a distance, as it was defined by some of the Greek and Roman rhetoricians, the letter is the expression of the human ability to store in writing flashing sequences from the kaleidoscope flux of reality, as filtered in the mind's laboratory of notions and images. From this point of view, one might even argue that all the relevant elements in the history of writing (Fischer, 2001), namely the writing tools, materials and devices, the types of writing and the canons of textual construction, also shed a light on the cultural destiny of the letter. Moreover, letters do not provide only the material evidence that certifies the advancements in the dynamics of writing, but they can also be interpreted as ideological artefacts that mirror the individual mentalities or the spirit of an age. Just as a painting offers the viewer clues and insights on both the outer, material world in which the artist lived and his/her inner universe of ideas and representations, letters guide the reader to re-enact the world-view of the epistler.

*Email address: *ioanister@gmail.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

Given the wealth of forms and functions of letters, the analysis of the semiotic properties displayed by these texts must take into account a double reference, the one related to the conceptual frames that govern the compositional liberties and restrictions of letter-writing and the other related to the practices of the epistolary writing. The conceptual frames are created over time through the competition among various ideas and conceptions concerning the elaboration, the functions and the impact of letters in daily life. This theoretical quest is usually paralleled by a tradition of customs and habits in letter-writing. The (methodological) separation between the epistolary theory and the epistolographic tradition is useful in describing the epistolary cultures in which the practice of writing letters did not resonate with the theoretical constructs explicitly developed, but instead worked its way by virtue of tradition, up to the point in which certain customs became prestigious and started to act as models for further use. In the process of letter-writing, the separation between theory and practice could be used to signal the distinction between the explicit and the implicit patterns of the epistolary writing, on the one hand, and, the differences between the practices based on expert prescriptions and those guided by intuition and imitation, on the other hand.

The study of letters and epistolary theories enlightens the reticulate character of letter-writing[1]. By cohesion and coherence, the "snippets" of reality and mind called letters encode in the landscapes of their deictic[2] and symbolic[3] fields *modi vivendi* that can constitute the object of a textual archæology such as the one proposed by Metzeltin & Thir (2013).

2. Stages in the evolution of letter-writing in Europe

In Europe, the epistolary theory, *ars dictaminis*, was a medieval construct that marked the detachment from the oral spirit of the great Greek and Roman works of rhetoric (Camargo, 2006b, p. 271–275; Mack, 2011, p. 229; Murphy, 2001, p. 194). The gap deepened as the growing bureaucratic needs of the main medieval institutions (the royal and aristocratic chanceries, the church, the guilds, the army, the courts and the likes) appealed to more effective concepts, methods and tools and letter-writing proved to be in favour of this process of communicative expansion by specialization since it was adopted in the most important domains of medieval civilisation and culture: administration, art, diplomacy, economy, justice and religion. By longevity and impact, *ars dictaminis* became the most successful naturalisation of the classical rhetorical precepts to the peculiarities of medieval life (Camargo, 2006a, p. 60).

Without neglecting the persuasive potential of writing, the Greek[4] and Roman[5] rhetoricians were mainly concerned with the compositional rules of orations (Perelman, 1991, p. 97). The art of public speaking was the communicative environment that favoured, by the 5th century B.C., the rise of democracy in the Greek world, especially in Athens (Erskine, 2007, p. 272). The research on Greek rhetoric revealed that the ancient Greeks placed great trust in the virtues of oral communication so much so it modeled not only the mechanisms and the institutions of their social life, but also their views on the functions of speech, in general, at the time when writing and reading were in a very small measure defining attributes of the citizens in the polis (Thomas & Webb, 1994, p. 6). Later, in Roman times, the oratorical routines

[1] Vlad (2008) offers a description of textual semantics by means of a definite set of distinctive features: reticularity, inferentiality, pluricodic character and synergy.

[2] According to Bühler, the human verbal communication assumes three deictic modes: the *ostensive deixis*, consisting in showing or indicating something, the *anaphoric deixis*, consisting in evoking something, which means expressing in words a fact that already happened, and *deixis am phantasma*, consisting of expressing something imaginary, i.e. rendering linguistically the products of one's imagination (Bühler, 2011, p. 94–95).

[3] If the deictic system outlines the circumstances in which the communication takes place (ego-hic-et-nunc), the symbolic field provides information about the context, more precisely about what is represented in the utterances (Bühler, 2011, p. 169f.).

[4] "Because of the scarcity and expense of writing materials in the Greek world, it is no surprise that this new technology was applied only to the most essential and the most eloquent examples of verbal communication." (Thomas & Webb, 1994, p. 11).

[5] In Roman times, the art of words written in order to be spoken in public had an unprecedented development (Sciarrino, 2007, p. 55).

grown under the influence of Greek rhetoric became more and more ritualized, as far as the composition and delivery of various types of orations were concerned (Dominik & Hall, 2007, *passim*; Habinek, 2005, *passim*). To put it differently, the importance attributed to oratory was convergent with the rhythms of public life in the Antiquity.

The thorough investigation of the rhetorical virtues of orality sprang from the conscience that the right to speak about the capital issues in the life of the city implied to set in motion a communicative process with three cardinal points (Meyer, 2010, p. 37–38): a) the issue(s) of civic interest (the problematisation of reality by means of language), b) a speaker apt to master the words, i.e. a person aware of the power of language over the hearts and minds of the others (the orator), and c) a public ready to react to what is being said (the auditory).

The awareness that the two channels of verbal communication, speaking and writing, have distinct stylistic profiles was clearly stated since the times of Aristotle[6] and taken into account in all major ancient works devoted to the art of eloquence. However, the prevalence of orality over scripturality was steadily emphasized, as proven by the comments of Quintilian (1920, I.8) on the techniques of reading and understanding literary and oratorical texts.

The interest granted to the oratorical craft favoured the rise and flourishing of extensive and fertile Greek and Roman epistolary cultures that bring forth the nobility of letters as means of public and private communication (Roberts, 1843, *passim*). Without contributing to the creation of a body of epistolary theories included in the rhetorical treatises of the age, the great spirits of the Antiquity left as a legacy to posterity the treasure of a consistent corpus of epistles that, in the coming ages, would act as the foundation on which new theoretical perspectives on the cultural destiny of letter-writing were to be built. Consequently, the statement that in the Antiquity letter-writing must have been coherently developed according to a rather implicit view powered by various discursive traditions than to explicit theoretical frameworks is consistent with the idea that the earliest attempts to set out a theory on letter-writing most probably dates from the postclassical age[7] (Poster, 2007, p. 21). In the light of some of the texts preserved from the first five centuries of the Christian age, it could be inferred that the epistolary theory of the time had reached a remarkable rhetorical refinement if one is to take into consideration the complex taxonomy of letters provided by some works[8].

After the fall of the Western Roman Empire, the art of letter-writing gained popularity among the

[6] In his *Rhetoric* (III.12), Aristotle appeals to the principle of adequacy and harmony of proportions in order to indicate the stylistic difference between writing and speaking: "The style of written prose is not that of spoken oratory (...). Compared with those of others, the speeches of professional writers sound thin in actual contests. Those of the orators, on the other hand, are good to hear spoken, but look amateurish enough when they pass into the hands of a reader".

[7] A reader edited by Abraham J. Malherbe (*Ancient Epistolary Theory*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1981) includes authors from up to the 4th century A.D.: Demetrius, Cicero, Seneca, Pseudo-Demetrius, Philostratus of Lemnos, Gregory of Nazianzus, Julius Victor and Pseudo Libanius.

[8] In a study devoted to the epistolary theories proposed at the end of the classical age, Poster (2007, p. 21–51) notes, by quoting Malherbe, that *Typoi Epistolikoi*, a work attributed to Pseudo-Demetrius, outlines a taxonomy including 21 types of letters, whereas another letter-writing manual, *Epistolimaioi Kharactêres*, attributed to Pseudo-Libanius, delineates a more comprehensive classification, including 41 types of letters. Written in a concise and simple style, the already mentioned works seemed to be addressed to the educated members of the aristocracy and to the students attending schools in which rhetoric was taught. As an illustration, we render the taxonomy advanced in *Epistolimaioi Kharactêres* (*apud* Iovine, 2010, and also mentioned in Poster, 2007, p. 28–30): 1) parainetikē (parainetic); 2) memptikē (blaming); 3) paraklētikē (requesting); 4) systatikē (commendatory); 5) eirōnikē (ironic); 6) eucharistikē (thankful); 7) philikē (friendly); 8) euktikē (praying); 9) apeilētikē (threatening); 10) aparnētikē (denying); 11) paraggelmatikē (commanding); 12) metamelētikē (repenting); 13) oneidistikē (reproachful); 14) sympathētikē (sympathetic); 15) therapeutikē (conciliatory); 16) sygcharētikē (congratulatory); 17) paralogistikē (contemptuous); 18) antegklēmatikē (counteracusing); 19) antepistaltikē (replying); 20) paroxyntikē (provoking); 21) paramuthētikē (consoling); 22) hybristikē (insulting); 23) apaggeltikē (reporting); 24) schetliastikē (angry); 25) presbeutikē (diplomatic); 26) epainetikē (praising); 27) didaskalikē (didactic); 28) elegktikē (reproving); 29) diablētikē (maligning); 30) epitimētikē (censorious); 31) erōtēmatikē (inquiring); 32) paratharryntikē (encouraging); 33) anathetikē (consulting); 34) apophantikē (declaratory); 35) skōptikē (mocking); 36) metriastikē (submissive); 37) ainigmatikē (enigmatic); 38) hypomnēstikē (suggestive); 39) lypētikē (grieving); 40) erōtikē (erotic); 41) miktē (mixt).

members of the Byzantine Empire intellectual elite. More precisely, since the 4th century A.D. there was an undeniable intertwining of the ancient Greek rhetorical legacy and the Christian rhetorical and epistolary tradition. With reference to St. Paul's epistles that St. Augustine capitalized on as models of eloquence in his well-known *De doctrina christiana* (396–426), the Cappadocian Fathers contributed to the creation of an illustrious epistolary vein that was to be treasured and valued in the centuries to come (Silvas, 2007). It is no wonder that in the article on epistolography included in *The Oxford Dictionary of Byzantium* it is stated that, after the flourishing age of letter-writing, in the 4th century A.D., the Byzantine epistolary practice faced a period of stagnation followed by regress in order to reach new heights in letter-writing accompanied by verse commentaries (Jeffreys & Kazhdan, 2000, p. 718–720).

In the Antiquity, the official correspondence was destined to public reading (Radner, 2014[9]). As letters were read in the presence of the addressee (the ruler) and of an audience who was keen to understand and appreciate the significance of the reading ritual, the act of letter-writing enabled, through its stylistic feature of orality, a discursive ceremonial endowed with multiple social and cultural roles. In the Byzantine age, the letter-bearers, *grammatophoroi*, were regarded as living letters, since they performed the role to deliver the factual information, whereas the letters themselves adorned the oral messages carried by the couriers. In addition, the epistolary typology was determined by the purpose and the content of the letters.

According to their purpose, letters were official, private and literary. The official letters sent by the imperial court and by the high clergy were recorded in the public archives. The private letters reflected the nature of the relationship between the sender and the recipient, as well as their opinions on various aspects of life, whereas the literary letters destined to a large audience had an æsthetic function, as they referred to imaginary characters and situations. According to their content, letters were usually divided into diplomatic, theological and scholarly (Jeffreys & Kazhdan, 2000, p. 719). As part of the Byzantine official discursive ceremonial, the letter consisted of an initial protocol, a context and a final protocol. As ritualized formulas denoting a phatic rhetoric (Perelman, 1991, p. 107f.), the initial and final protocols generally mirrored the impact of the Christian doctrine on the epistolary practice, as evidenced by the use of the topos of modesty (*tapeinotes*, Kazhdan & Ševčenko, 2000, II, p. 1387). In other words, in the high culture of the age, letter-writing bore the marks of the identity and prestige of the protagonists involved in the exchange of letters sent either for administrative, æsthetic, legal, political or religious purposes or for private reasons.

In the emergent feudal society, the more complex social stratification began to be mirrored in writing by the advent of *formulæ*, which were documents with fixed structure. The *formulæ* applied to the circumstances claiming their use and ensured, at least in Western Europe, the survival of educated writing in the period between the 7th and the 9th centuries A.D. Around the year 1000, the level of education in Europe succumbed to a highest low in comparison with the first six centuries of the Christian age (Murphy, 2001, p. 199–202). It was in this period of stylistic simplicity and austerity of the epistolary writing that in the Benedictine abbey of Monte Cassino the first medieval epistolary manuals of Alberic of Monte Cassino (Figure 1) and his apprentice John of Gaeta, chancellor of the Papal administration between 1089 and 1118, and Holy Father (Pope Gelasius II, 1118–1119), appeared. The Papal Chancery played a major influence upon the development, the formalisation, and the popularization of the rhetorical conventions of the epistolary writing (Perelman, 1991, p. 100).

In essence, Alberic's contribution to the naissance of epistolary rhetoric materialized in the standard-

[9] In the introduction, the editor of this volume published by an international group of historians reveals that the research covered the timeline between the 15th century B.C. and the 6th century A.D. and it was centered on key-topics such as: "1. What are the roles of envoys and letters in long-distance state communications? 2. What is the role of scribes and secretaries? 3. What languages are used for the state correspondence? 4. Is there a privileged state communication system? How is it organized? 5. How is information safeguarded while in transit? 6. Are there patterns and routines of state communication? 7. Are there obligatory rules of communication? 8. When and how are letters publicized? 9. Are letters archived for future reference?" (Radner, 2014, p. 3–4).

III.

Diffinitio epistole.

Est igitur epistola congrua sermonum ordinatio ad exprimendam intentionem delegantis instituta. uel aliter epistola est oratio ex constitutis sibi partibus congrue ac distincte conposita delegantis affectum plene significans.

IV.

De partibus epistole.

Cuius uidelicet quinque sunt partes: salutatio, beniuolentie captatio, narratio, petitio, atque conclusio.

Figure 1: A passage from the treatise of Alberic of Monte Cassino, *Rationes dictandi*, excerpted from Rockinger (1863, p. 10).

ization of the parts of the letter, in the tone of the salutations and introductory sections according to statuses of the epistlers, in certain recommended principles of expressive adornment of epistles (*colores*), in the enactment of letter models and official forms and, equally important, in the encouragement of rhythmical prose for letter-writing, so that the letter would be highly persuasive when read aloud (Murphy, 2001, p. 210).

The process of organizing letter-writing in agreement with the principles of Ciceronian rhetoric (Table 1) was further elaborated by Adalbertus of Samaria and Hugh of Bologna, so that, in the 12th century, the Bolognese *ars dictaminis* began to spread in the great monastic centres throughout Europe, first in France (Figure 2) and later in Southern Germany, to the extent that this rhetorical framework stimulated hundreds of treatises and thousands of manuscripts devoted to letter-writing (Camargo, 2006a, p. 60).

Cicero: Parts of an Oration	The School of Bologna: Parts of a Letter
Exordium (Exordium)	*Salutatio* (The Salutation)
–	*Captatio benevolentiæ* (The Securing of Goodwill)
Divisio (Division)	–
Narratio (Narration)	*Narratio* (The Narration)
Confirmatio (Confirmation)	*Petitio* (The Petition)
Refutatio (Refutation)	–
Peroratio (Peroration)	*Conclusio* (The Conclusion)

Table 1: Parts of an oration and parts of a letter (according to Murphy, 2001, p. 225).

At the same time, it is worth revealing that "the introduction of theoretical rigor into long-standing pedagogical practices that resulted in the *ars dictaminis* was a response to the need for more efficient training of functionaries. In northern Italy, the struggles between the papacy and the emperor, the expansion of commerce, and the development of communal forms of government all resulted in an unprecedented demand for trained clerks to serve in roles ranging from municipal notaries to papal secretaries and imperial chancellors. (...) As medieval social and economic powers structures grew more complex and more text-dependent, medieval teachers responded with a flexible and efficient means of preparing the literate class that kept the necessary documents flowing" (Camargo, 2006a, p. 61).

The fact that in the Middle Ages the style of letter-writing called *cursus* was not confused with the composition rules of other chancery documents could be proved, among other things, by the distinction between *ars dictaminis* and *ars notariæ*. Without being completely separated from one another, the two curricular paths in the monastic education of the 13th century were reflected by distinct manuals and evolved rather autonomously (Murphy, 2001, p. 264f.; Witt, 1982, p. 25).

Written in convergence with the precepts advocated by the medieval treatises or prepared as polemic reactions to the feudal epistolary canon, "Renaissance letter-writing manuals share many features. They generally define the letter, divide letters into types, provide recipes for and examples of each type, and give

I.

De dictamine.

Quia nobis est propositum tractare de arte dictaminum, primum videndum est quid sit dictamen.

Dictamen sic diffinitur. dictamen est literalis edicio, venustate sermonum egregia, sententiarum coloribus adornata.

Dictaminis autem plures sunt species. dictamen aliud est metricum, aliud prosaicum. de metrico nihil ad presens.

Prosaici vero plures sunt species: oracio, rethorica, epistola. et etiam pretermissis aliis de epistola agamus.

II.

De epistola.

Epistola sic diffinitur. epistola est oracio congrua suis e partibus conuenienter conposita affectum mentis plene significans. oracio congrua dixi ad exclusionem earum que non sunt oraciones. suis e partibus dixi, quia quinque sunt partes dictaminis: salutacio, exordium, narracio, peticio, et conclusio. conuenienter conposita dixi, quia quod primum est in dictamine non debet fieri medium vel vltimum, vel e conuerso. affectum mentis plene significans, quia ille qui mittit illi cui mittitur animum suum debet declarare.

Figure 2: A passage from the treatise *Incipit Summa Dictaminis* of the School of Orléans, excerpted from Rockinger (1863, p. 103).

advice on formulas of address" (Mack, 2011, p. 228).

For Renaissance authors of letter-writing manuals, the rediscovery of the principles of ancient rhetoric had, in many respects, a remarkable impact.

First, changes were made to the discursive canon of letters. Whereas the medieval scholars were mainly concerned with the official epistolary style, the Renaissance erudites[10] were increasingly interested in the rhetorical features of private letters. The deconstruction of the medieval standard in letter-writing was gradually achieved. For instance, the Italian humanist Giovanni Mario Filelfo composed *Novum epistolarium seu ars scribendi epistulas* (1477) and established a taxonomy of eighty different types of letters, classified according to the ancient threefold division of style: simple style, temperate style and grand style. This compositional hierarchy of the epistolary writing was thereby actualized and allowed a more appropriate charting of the stylistic distinctions between very familiar letters, mostly corresponding to the simple style, familiar letters, usually elaborated in a temperate style, and solemn letters, conceived in grand style (Mack, 2011, p. 236).

A more radical reform was put forth by Erasmus of Rotterdam. In a vein similar to other authors, the Dutch erudite replaced the rhetorical division of the medieval letter with a new template shaped under the influence of the classical rhetorical genre theory (Mack, 2011, p. 242–243). According to his taxonomy, deliberation was proper to letters of persuasion and dissuasion, encouragement and discouragement, petition, advice, and love letters, namely those epistles discussing the honorable, the useful and the possible. The judicial genre included letters of accusation, refutal, vituperation, and justification, in other words, all epistles referring to accusation and defense. Letters of praise were subsumed under the demonstrative (epideictic) genre. Furthermore, Erasmus was one of the first scholars who brought a modern perspective on the study of epistolarity, as he insisted on the interactive (intersubjective) nature of verbal communication by means of letter-writing. In the stylistic economy of letters, the key compositional factors are tied to the receiver's identity, the writer's relationship to the addressee and the thematic content of the letter (Mack, 2011, p. 246). Thus, a pragmatic view of letter-writing was foreshadowed with reference to the

[10] In his volume dedicated to the Renaissance rhetoric, Peter Mack focuses upon such writers as Niccolò Perotti (1430–1480), Francesco Negro (n. 1452), Erasmus of Rotterdam (?1469–1536), Juan Luis Vives (1492–1540) or Justus Lipsius (1547–1606).

axis sender – epistolary message – recipient.

Another important Renaissance scholar, Justus Lipsius, conceived a threefold typology of letters (Mack, 2011, p. 254), seemingly based on the functional opposition between the public and the private: *serious letters*, specific to public interaction, *learned letters*, proper to both public and private communication particularly within such fields of high culture as philology, philosophy and theology, and *familiar letters*, typical for private interaction. The same author established a definite set of stylistic traits for any epistolary text[11].

Second, the Renaissance scholars expressed the need to reevaluate the rhetorical identity of letter-writing in the light of the newly emerging realities of the age. The ancient and medieval authors of letter-writing treatises insisted that the official letter was intended to be read aloud in front of an audience, a fact proven by the constant use of rhythmic prose and, implicitly, of its persuasive and expressive effects. In the view of the Renaissance erudites, the traditional epistolary ceremonial was rather obsolete, so it required to be replaced by more flexible and innovative rhetorical frames, fit to mirror the changes that occurred within the public and private correspondence from the beginning of the 15th century. In other words, the phatic and conative ritualized protocols of the official epistles could no longer be imposed to familiar letters, which were felt to have a "conversational" and non-public nature. In *Epistolica Institutio* (1591), for instance, Justus Lipsius suggested that the form and content of familiar letters did not have to flow in a strict order, but rather to reflect, in terms of compositional flexibility, the writer's interests, just like in conversation (Mack, 2011, p. 255).

Finally, letter-writing transformed during Renaissance, as the stage of quasi mechanical imitation was left behind for a newly established framework of highly creative imitation. For example, according to Erasmus, written communication by means of correspondence could achieve a certain prestige insofar as the imitation of illustrious model letters was interwoven with training, steady practice and exercise of judgment (Mack, 2011, p. 242). Therefore, not everything that was allowed was necessarily useful. Moreover, we ought to show that, starting with the 16th century, letter-writing gradually adopted the attire of vernacular languages and this adaptation to the idiomatic resources of the various languages spoken in Europe prompted, in the 17th century, an unprecedented flourishing of the epistolary communication (Camargo, 2006b, p. 272).

Throughout the 17th and 18th centuries, the letter, the familiar letter in particular, gained preeminence as a literary form. In Western Europe, the awareness that the art of letter-writing resembled the art of conversation prompted the renewal of the epistolary style which, at the time, took over some of the stylistic features of the conversational etiquette enthusiastically rehearsed on the stages of the aristocratic salons: elegance, vividness, brightness and wit. Almost naturally, the epistolary rhetoric came to be known as the art of simulating sincerity, artlessness and spontaneity. It was the age when the collections of imaginary letters crafted to fulfil the æsthetic function of entertainment became highly popular; it was the age when the fashionable literary form of the epistolary novel achieved new heights of notoriety (Camargo, 2006b, p. 273). In other words, the functional nature of the letter changed significantly since its phatic and conative protocols gave way to an emerging epistolary rhetoric animated by æsthetically oriented means of expressiveness (Gurkin Altman, 1982, *passim*).

From the dawn of the Industrial Revolution, as new technologies like printing, paper production machinery, typewriting machines and telecommunications (the telegraph, the telephone and especially the Internet), partly in the 19th century, partly in the 20th century, gained increasing impact in the routines of daily life and the letter's cultural and rhetoric prestige diminished inasmuch as the elevated and time-honored art of letter-writing was dissolved into a minor genre of utilitarian writing, practised almost automatically on a daily basis.

[11] We shall discuss the matter in the second part of our article.

3. Stages in the evolution of letter-writing across the Romanian cultural territory

In the regions inhabited by the Romanians, the evolution of letter-writing in the vernacular language has been closely related to the level of social development and, thereby, to the history of Romanian as the communicative tool for the literate people[12] and as language of culture. The letter of the merchant Neacșu of Cîmpulung to Johannes Benkner, the mayor of Brașov, dating from [the 29th–30th of June] 1521, is the first preserved document written in Romanian and, at the same time, "the oldest testimony of a Romanian epistolary style" (Chițimia & Toma, 1984, p. 32–33). Written in the Cyrillic alphabet and crafted after a Slavonic template, the letter illustrates the epistolary customs of the time, as one can notice by analyzing the discursive sequences corresponding to the initial and the final protocol. "The fluency of sentence, the clarity of phrasing, the accuracy of reasoning, the brevity in transmitting secret information, the prevalent lexis of Romanic origin, the use of phrases from the spoken language, the limited number of archaic forms in morphology and syntax" (Chițimia & Toma, 1984, p. 29) are defining aspects whereby Neacșu's letter supports the claim that the tradition of written Romanian predates the beginning of the sixteenth century (Densusianu, 1938, Gheție, 1982, Gheție & Mareș, 1974, Ivănescu, 2000, Munteanu & Țâra, 1983, Philippide, 1888, Pușcariu, 1987, Rosetti, 2002, etc.) At the same time, the letter proves that, in most parts of Europe, *ars dictaminis* was rapidly adapting to the idiomatic resources of various vernacular languages.

We will pass by the intricacies of many historic details, only to state that the study of the collections of old acts and documents[13] used across the territory inhabited by the Romanians reflects the presence of two major epistolary templates: the western, Roman type, materialized in letters written in the medieval Latin and in some other languages spoken by the Romanians' catholic neighbours (German, Hungarian etc.), and the eastern, Byzantine type, witnessed in texts drawn up in accordance with the Slavonic and Greek traditions (Camariano-Cioran, 1971, Iorga, 1972, Panaitescu, 1965). Before the emergence of the earliest letters written in Romanian (the 16th century), the chanceries were dominated by the epistolary templates mainly following the Roman (cf. series *DRH C Transilvania*) or the Slavonic tradition (cf. series *DRH B Țara Românească* and *DRH A Moldova*), as the use of one semiotic template or another was governed by different "cultual" and cultural necessities[14].

Between the 16th and the 17th centuries the structure and the stylistic traits of the epistolary text as well as the taxonomy of letters written in Romanian[15] certify the existence of an epistolary style, initially formed under the influence of foreign models (see Bădescu, 2003).

From the 18th century onwards, the practice of letter-writing was paralleled by a growing body of

[12] "Our legacy of old secular writings is—if not extremely abundant in the first century of the attested Romanian writings (16th century AD)—miscellaneous enough, and it has grown richer in the course of time: it includes letters (official or particular), deeds (of sale, purchase, donation or exchange), wills, orders, safe conducts, testimonies, memoranda (about particular expenses, about tribute or about an estate division), inventories (of wealth or dowry, of aid or toll), confirmation documents, pieces of evidence, receipts, notes, calculations (of income and outlays), diplomatic documents, registers, bank drafts, acts (concerning marriage, property delimitation), itineraries etc." (Chițimia & Toma, 1984, p. 29).

[13] In our research we will refer mainly to *Documenta Romaniæ Historica* (DRH), a series of documents compiled under the ægis of the Romanian Academy, without losing sight of other collections created by groups of linguists like Chivu *et al.* (1979), Chițimia & Toma (1984), and others.

[14] For details regarding the impact of the "cultual" – cultural tension in the translation of Old Romanian texts see, for instance, Gafton (2012, p. 127–153).

[15] We shall insist upon this issue in the second part of our article.

imported epistolary theory preserved in manuscripts[16] and printings[17]. During the 19th century[18], most of the Romanian letter-writing manuals followed the same guiding points provided by foreign, mostly French, models. In general, such manuals are loose translations of didactic handbooks, as one can learn from the opening pages of the *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu* by C. Donescu, which includes "the instructions given by Mr. Fhilipon de la Medelaine, concerning the epistolary style in general, namely its required qualities, but also every particular type of letter, all being adapted to the nature of our own language" (Donescu, 1840, p. IV).

By analysing the letter-writing manuals published by V. Urzescu and C. Donescu, one can see how the western models were reshaped and adapted to fit the Romanian socio-cultural background. Similar in terms of structure and content, both manuals stress the idea that the amateur, occasional writer of letters should master the principles of the epistolary style and the ritual formulas adequate to different circumstances in either official or private correspondence. The collections of model letters are preceded by preparatory pages in which the authors systematically resume prescriptions grounded in the epistolary theory of the time. In connection with the rhetorical precepts of Renaissance erudites, the epistolary style is related to the threefold distinction simple style – temperate style – grand style, and the attempts to provide definitions for various types of letters are rooted in the rules of conversational etiquette, so that certain stylistic qualities of letter-writing, such as "the intelligibility, the politeness and the purity of language" (Urzescu, 1840, p. 4) should reflect, for each type of epistolary exchange, the participants' concern to devise the appropriate discourse in order to adequately capture the relationship between them.

The opening chapters of the manuals are completed with suggestions regarding the form of the letter, by mentioning a set of particular rules concerning "a letter's material ceremonial: that is the inside condition, the signature, the means of sealing and the manner of closing the letter into an envelope" (Urzescu, 1840, p. 10). Whereas the written communication between friends or family members implies a certain neglect of conventions, formal letters to a high-ranking addressee must follow a well-defined protocol, individualized by style, particularly in terms of opening and closing formulas, and also of the linguistic quality of the letter. Thus, the address must reflect the recipient's position or rank (*Sire* [Sire], *Prea Înălțate Doamne* [Your Highness], *Domniia ta* [Your Worship], *Domnule* [Mister], *Doamnă* [Mrs.], etc.) and the ending formula ought to be similarly created in a formal or reverential tone: "*Sînt cu cinstirea cea mai*

[16] Ileana Oancea (1988, p. 81–82) extracted from *Catalogul manuscriselor românești* [The Catalogue of Romanian Manuscripts], published by G. Ștrempel between 1978 and 1992, the list of manuscripts including elements of epistolary theory: *Epistolar în limba slavonă și română*, the 18th century (MS 2456); *Manual de corespondență*, 1787 (MS 2746); *Fragment de manual epistolar*, the 19th century (MS 1143); *Modele de scrisori, acte și cuvîntări ocazionale*, the 19th century (MS 1686); *Manual epistolar*, the 19th century (MS 1800), *Epistolografie*, 1841 (MS 4185); *Formulări epistolare*, the 19th century (MS 4364); *Epistolar*, 1845 (MS 5808).

[17] One of the earliest letter-writing manuals printed at the end of the 18th century within the Romanian cultural territory is the work of Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Scurt izvod pentru lucruri de obște și de chilin în scrisori de multe chipuri. De pre limba slovenească pre limba rumînească scos și întocmit, spre folosul pruncilor neuniți*, published at Sibiu, in the Typography of Petru Bart, in 1792. The typographer would reprint the handbook in 1803, under a different title—*Învățătură foarte folositoare pentru facerea răvașelor sau scrisoarelor, înștanțiilor, contracturilor, dieților sau testamenturilor și darea titulelor fieștecăruia stat și altele*—without mentioning the translator's name (Fugariu, 1970, I, p. 138–140; Soare, 2013, p. 66–68).

[18] The year 1840 stands out through the publication of two letter-writing manuals: V. Urzescu, *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți, cu formulele politeții moderne...*, Tome I, București, 1840 and C. Donescu, *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, București, 1840. In the following years, other handbooks would be printed: Constantin Diaconovici Loga, *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viața societății omenești la multe întîmplări de lipsă (acum întîia oară lucrat de CDL)*, Pesta, 1841; Sava Popovici, *Epistolar sau carte de învățătură pentru deprinderea în corispondințe și scrisori, atît private cît și politice, care vin mai des în viața omenească înainte*, Sibiu, 1847; A. Pretorian, *Cursu Practicu de stilu epistolaru*, dupe V. Doublet, București, 1857; Sava Popovici, *Epistolar sau carte de învățătură pentru deprinderea în corispondințe și scrisori, atît private cît și politice, second edition*, Sibiu, 1863; I. Suchianu, *Noțiuni de stil și compoșițiuni cu bucăți din autorii români vechi și moderni. Stil epistolar pentru uzul clasei a IV-a secundare*, București, 1898 (1st edition, 1890). The list of 19th century writings may be completed with manuals and treatises of rhetoric that include chapters devoted to the art of letter-writing, such as D. Gusti's *Ritorică română pentru tinerime*, Iași, 1852; the 2nd edition, *Ritorică română*, Iași, 1875.

deosebită..." [Please accept the assurance of my highest consideration...] (Urzescu, 1840, p. 11), „*Priimește închinăciunea simtimentelor mele celor mai alese ce ți-am mărturisit...*" [Please accept the expression of my most distinguished sentiments] (Donescu, 1840, p. 39), etc.

The explicit purpose of the already mentioned letter-writing manuals is that of helping the educated reader to acquire the elementary principles of letter composition, not so much by means of an imposed set of rules, as through his or her acquaintance with prestigious models, which are worth imitating while conducting the personal correspondence. Hence, the largest part of each manual gets an illustrative function, by bringing together pieces of the greatest letter writers' correspondence, organized by subject-matter in well-defined categories. The main types of letters, shared by both compilations are: *New Year letters*, *congratulatory letters*, *letters of sympathy*, *letters of request*, *thank-you letters*, *letters of recommendation*, *letters of friendship*, *familiar or amusing letters*, *personal updates letters*. Furthermore, Donescu's *Epistolariu...* includes examples of *serious and moral letters*, *rebuttal letters*, *make-amends letters*, but it excludes "*love letters* that would bring shame upon any letter-writing manual" (Donescu, 1840, p. IV). Urzescu's manual stands out through some different species: *invitation letters and notes*, *get-well letters*, without closing the door on *love letters* or even on *proposal of marriage letters* and these types will last until the second half of the 20th century, as reference points for the written guides of good manners. The inductive nature of the two handbooks is revealed by the appeal to a number of simple model letters, easy to be adapted to the interlocutors' age and social status and apt to act as guidelines for very common communicative circumstances in letter writing: letter from a son to his father, letter to a protector, to a friend etc.

The two manuals also resemble in their expository techniques. Each category of letters is provided with a brief description that insists upon its distinctive features and the didactic approach continues with the insertion of some selected letters and, if possible, of their corresponding replies, the examples being excerpted from the correspondence of some of the greatest letter writers: Madame de Sévigné, Racine, Voltaire, Rousseau and others.

Designed "for the general needs and use" (Urzescu, 1840, p. XV), the two handbooks meet the most diverse communicative needs of the epistolary interaction and the opening pages announce the publication of some later volumes intended to prove the complexity of business correspondence. Moreover, V. Urzescu mentions his plan for a third part of the manual to complete his epistolary assembly with letters on moral issues, philosophy, politics or literature. As a general note, such manuals mirror the dynamics of those stylistic and rhetoric qualities that define the Romanian epistolary genre in its evolution, especially in the second half of the 19th century and the first half of the 20th century.

If throughout the old period of Romanian culture the letter was most frequently used as diplomatic, administrative or commercial device in official circumstances, the 18th and 19th centuries witness its rise towards the fine society where it becomes a reflection of excellent education and a symbol of a refined communicative etiquette. In the previous centuries, the letter writer would elaborate his epistles written in Romanian obeying the standard formulary of the Slavonic template, imposed by the chanceries' epistolary practice, either individually or, most frequently, by means of a scribe, and without being guided by explicitly prescriptive theoretical writings. The technological progress and the renewal of the socio-cultural life enabled the letter to face an increasing diversity of social and cultural contexts and, in this climate, the need of guidelines naturally led to the compilation of the first letter-writing manuals published in Romanian, elaborated by means of translation, adaptation and imitation of the foreign models. Through creative mimesis, translators and authors of letter-writing manuals assume the identity of a master, addressing to all those who wish to grow accustomed with the art of letter-writing, but most of all, to the youth and young ladies, namely to the young people that learn *ars dictaminis* in institutions such as public schools and boarding schools. In this flourishing age of Romanian letter-writing, the attempts to justify the usefulness of epistolary handbooks changed easily into acclaims of the letter: "A letter that is written with good sense, beautifully embellished and arranged in an organized way (...) proves one's genuine virtue, soul, good education and even one's character, achieving praise and honor from all those who have read it and, besides, it often lays the foundation of a bright future" (Urzescu, 1840, p. XII).

Bibliography

Aristotel (2004). *Retorica*, bilingual edition, translation, introduction and index by Maria-Cristina Andrieș, notes and comments by Ștefan-Sebastian Matei, Editura Iri, București.

Bădescu, L. (2003). *...și au scris carte... Eseu asupra epistolei medievale în literatura română*, Editura Ars Docendi, București.

Bly, R.W. (2004). *Webster's New World Letter Writing Handbook*, Wiley Publishing Inc., Indianapolis, IN.

Bühler, K. (2011). *Theory of Language. The Representational Function of Language*, translated by Donald Fraser Goodwin in collaboration with Achim Eschbach, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, CrossRef.

Camargo, M. (2006a). *Ars dictaminis*, in Sloane, T.O. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 60–62, CrossRef.

Camargo, M. (2006b). *Epistolary Rhetoric*, in Sloane, T.O. (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 271–275, CrossRef.

Camariano-Cioran, A. (1971). *Academiile domnești din București și Iași*, Editura Academiei R.S.R., București.

Chițimia, I.C. & Toma, S. (coord.) (1984). *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman Moraru, A. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R., București.

Crystal, D. (2004). *Language and the Internet*, Cambridge University Press, CrossRef.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, tome II, *Le seizième siècle*, Librairie Ernest Leroux, Paris.

Dominik, W. & Hall, J. (eds) (2007). *A Companion to Roman Rhetoric*, Blackwell Publishing.

Donescu, C. (1840). *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, Tipografia lui Eliad, București.

Erskine, A. (2007). *Rhetoric and Persuasion in the Hellenistic World: Speaking up for the Polis*, in Worthington, I. (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Blackwell Publishing.

Fischer, S.R. (2001). *A History of Writing*, Reaktion Books, London.

Fugariu, F. (ed.) (1970). *Școala ardeleană*, 3 volumes, introduction and notes by Romul Munteanu, Editura Albatros, București.

Gafton, Al. (2012). *Reflectarea tensiunii cultural/cultual în procesul de declarare a surselor textului biblic. Cazul vechilor traduceri românești*, in "Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași", section IIIe. *Lingvistică*, tome LVIII, p. 127–153.

Gheție, I. (1982). *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Introducere în filologia românească*, Editura Enciclopedică Română, București.

Gurkin Altman, J. (1982). *Epistolarity. Approaches to a Form*, Ohio State University, Columbus, OH.

Habinek, Th. (2005). *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing, CrossRef.

Iorga, N. (1972). *Bizanț după Bizanț*, Editura Enciclopedică Română, București.

Iovine, A. (2010). *Teoria e prassi dell'epistolografia greca tardoantica*, Università degli studi di Napoli "Federico II", PhD manuscript, [online].

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, edited by Mihaela Paraschiv, Editura Junimea, Iași.

Jeffreys, E.M. & Kazhdan, A.P. (1991). *Epistolography*, in Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 718–720, CrossRef.

Kazhdan, A.P. & Ševčenko, I. (1991). *Modesty, Topos of*, in Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. II, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 1387, CrossRef.

Mack, P. (2011). *Letter-Writing Manuals*, in *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*, Oxford University Press.

Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, Romanian translation by Octavian Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Meyer, M. (2010). *Principia Rhetorica. Teoria generală a argumentării*, Romanian translation by Aurelia Stoica, introduction by Constantin Sălăvăstru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Munteanu, Șt. & Țâra, V.D. (1983). *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Murphy, J.J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, AZ.

Oancea, I. (1988). *Istoria stilisticii românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Panaitescu, P.P. (1965). *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei R.P.R., București.

Perelman, L. (1991). *The Medieval Art of Letter Writing. Rhetoric as Institutional Expression*, in Bazerman, Ch. & Paradis, J. (eds), *Textual Dynamics of the Professions. Historical and Contemporary Studies of Writing in Professional Communities*, The University of Wisconsin Press, Madison, p. 97–199, [online].

Philippide, Al. (1888). *Introducere în istoria limbei și literaturei romîne*, Editura Librăriei Fratii Șaraga, Iași.

Poster, C. (2007). *A Conversation Halved. Epistolary Theory in Greco-Roman Antiquity*, in Poster, C. & Mitchell, L.C. (eds), *Letter-Writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present. Historical and Bibliographic Studies*, The University of South Carolina Press, p. 21–51.

Pușcariu, S. (1987). *Istoria literaturii române. Epoca veche*, edited by Magdalena Vulpe, postface by Dan C. Mihăilescu, Editura Eminescu, București.

Quintilian (1920). *Institutio Oratoria. Books I–III*, with an English translation by H. E. Butler, Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, MA – London, England.

Radner, K. (ed.) (2014). *State Correspondence in Ancient World. From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*, Oxford University Press, CrossRef.

Roberts, W. (1843). *History of Letter-Writing from the Earliest Period to the Fifth Century*, William Pickering, London, [online].

Rockinger, L. (1863). *Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte*, Band IX, Teil 1, Georg Franz, München, [online].

Rosetti, Al. (2002). *Histoire de la langue roumaine des origines au XVIIe siècle*, édition de Dana-Mihaela Zamfir, Clusium, Cuj-Napoca.

Sciarrino, E. (2007). *Roman Oratory before Cicero: the Elder Cato and Gaius Gracchus*, in Dominik & Hall, 2007, p. 54–66.

Silvas, A. M. (2007). *Gregory of Nyssa: The Letters. Introduction, Translation and Commentary*, Brill, Leiden – Boston, MA, CrossRef.

Soare, L. (2013). *Crestomație de limbă română veche și modernă (1521–1881)*, Editura Universitaria, Craiova.

Ștrempel, G. (1978–1992). *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I (1987), vol. II (1983), vol. III (1987), vol. IV (1992), Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Thomas, C. G. & Webb, E. K. (1994). *From orality to rhetoric: an intellectual transformation*, în Worthington, I. (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, Routledge, London – New York.

Urzescu, V. (1840). *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți cu formulele politeții moderne...*, Tipografia Pitarului Constandin Pencovici, București.

Vlad, C. (2008). *« Le texte iceberg » aux frontières de la linguistique, de la pragmatique et de la semiotique*, in "Revue Roumaine de Linguistique", vol. LIII, no. 3, p. 341–360.

Witt, R. (1982). *Medieval "Ars Dictaminis" and the Beginning of Humanism: a New Construction of the Problem*, in "Rennaissance Quarterly", vol. 35, no. 1 (Spring, 1982), p. 1–35, CrossRef.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A39ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Scrisul epistolar românesc: o perspectivă cultural-retorică (I)

Ioan Milică[1]*, Gabriela-Iuliana Morcov[2]

[1]*Facultatea de Litere, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*
[2]*Școala Doctorală de Studii Filologice, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Bd. Carol I 11, 700506 Iași, România*

Despre articol

Istoric:
Primit 10 decembrie 2015
Acceptat 14 decembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
retorică
scrisoare
istoria scrisului epistolar

Rezumat

Articolul are ca țel prezentarea caracteristicilor de ordin cultural și retoric ale scrisului epistolar, prin urmărirea momentelor esențiale din evoluția scrisorii în spațiul european și în cel românesc. În epoci succesive, delimitarea cadrelor retorice în care se dezvoltă scrisul epistolar este dirijată de repere distincte, de la canoanele discursive ale antichității și încercările de formulare a unor teorii epistolare în epoca postclasică la apariția manualelor epistolare medievale și a lucrărilor de retorică epistolară din epoca Renașterii sau la înflorirea corespondenței private în perioada Barocului și în Secolul Luminilor. Tendința naturală de adaptare a retoricii epistolare la resursele idiomatice ale limbilor vernaculare a favorizat apariția și dezvoltarea unui stil epistolar românesc, ale cărui coordonate culturale și retorice sînt schițate în lucrarea de față.

„Scrisoarea este un mesager credincios"
Bernhard Perger, *Grammatica Nova*, 1485

1. Aspecte generale

O istorie multimilenară leagă scrisorile de viața comunităților omenești, iar culturile epistolare generate de ipostazele acestei activități comunicative probează că epistola a avut, de-a lungul timpului, o multitudine de întrebuințări, fie de natură publică, fie de natură privată. Ca mijloc prin care se asigură comunicarea între indivizi și/sau grupuri aflate la distanță, scrisoarea are proprietatea de a conserva date istorice prin care sînt puse în evidență atît împrejurările în care s-a desfășurat procesul de comunicare, cît și unele din fațetele personalităților protagoniștilor implicați în actul de limbaj avînd concretizare epistolară.

Prezența scrisorii în multe din domeniile vieții omenești reflectă vechimea acestui eficient mijloc de comunicare care a fost adaptat solicitărilor și ritmurilor impuse de progresul tehnologic, de la străvechile mesaje babiloniene gravate pe tăbliță de lut (Roberts, 1843, p. 1), la primele tratate medievale (Murphy, 2001, p. 203) dedicate artei de a compune scrisori, *ars dictaminis*, și, mai apoi, la tradiția manualelor de etichetă epistolară (Bly, 2004) sau la tiparele electronice ale e-mailurilor (Crystal, 2004, p. 94–128). Mai mult decît a fi o formă de dialog la distanță, așa cum apreciau unii din vechii retori greci și latini, scrisoarea este expresia capacității ființei umane de a tezauriza, în scris, secvențe fulgurante din fluxul caleidoscopic al realității, după cum a fost acesta analizat în laboratorul de noțiuni și de imagini al gîndirii. Din acest punct de vedere, se poate aprecia că elementele relevante în istoria scrisului (Fischer, 2001), precum materialele și instrumentele de scris, tipurile de scriere sau mecanismele de construcție textuală, se răsfrîng și în destinul cultural al epistolei. Pe lîngă faptul că pot fi considerate ca dovezi materiale ale evoluției produse în dinamica scrisului, scrisorile pot fi interpretate și ca artefacte ideologice, întrucît dau seamă despre mentalități și despre spiritul unei epoci. Așa cum orice tablou oferă indicii atît despre starea materială a lumii în care artistul a trăit, cît și despre universul de reprezentări și de idei al pictorului ori al contemporanilor săi, tot astfel scrisorile îl călăuzesc pe cititor să reconstituie viziunea despre lume a epistolierului.

*Adresă de corespondență: *ioanister@gmail.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Dată fiind bogăția de forme și funcții ale scrisorilor, analiza specificului semiotic al acestor texte trebuie să aibă în vedere dubla raportare la cadrele conceptuale prin care se asigură libertățile și constrîngerile compoziționale ale scrisorilor și la uzanțele scrisului epistolar. Cadrele conceptuale se creează în timp, prin intrarea în concurență a concepțiilor referitoare la alcătuirea, funcționarea și impactul scrisorilor în existența de zi cu zi. În paralel cu acest plan al explorării teoretice, uzanțele se observă pe terenul deprinderilor de întocmire și de punere în circulație a scrisorilor. Separația (de factură metodologică) între teoria epistolară și cutumele epistolografice este utilă pentru a descrie cadrele culturale în care activitatea de comunicare prin intermediul scrisorilor nu a beneficiat de cutia de rezonanță a unor constructe teoretice delimitate în chip explicit, ci s-a desfășurat multă vreme în virtutea tradiției, astfel încît anumite uzanțe au capătat prestigiu și s-au instituit ca modele. Se poate semnala, astfel, deosebirea între tiparele explicite și cele implicite, pe de o parte, între practicile bazate pe prescripții savante și cele călăuzite de intuiție, pe de altă parte.

Studiul scrisorilor și al teoriilor epistolare are, deci, importanța de a pune în lumină reticularitatea[1] scrisului epistolar. Caracterizate de coeziune și coerență, „decupajele" numite scrisori codifică, în reliefurile cîmpurilor lor deictice[2] și simbolice[3], *modi vivendi* care pot face obiectul unei arheologii a textului, precum cea propusă de Metzeltin & Thir (2013).

2. Etape în evoluția scrisului epistolar în spațiul european

În Europa, teoria epistolară, *ars dictaminis*, este o creație medievală prin care s-a marcat desprinderea de spiritul oral al marilor retorici greco-latine (Camargo, 2006b, p. 271–275; Mack, 2011, p. 229; Murphy, 2001, p. 194). Această îndepărtare s-a produs pe măsură ce nevoile birocratice crescînde ale principalelor instituții medievale (cancelariile claselor conducătoare, biserica, armata, breslele, instanțele de judecată ș.a.) au reclamat recursul la concepte, metode și instrumente de gestiune cît mai eficiente, iar scrisul epistolar s-a dovedit prielnic acestui complex proces de dezvoltare și de specializare comunicativă, fiind adoptat în cele mai importante domenii ale civilizației și culturii medievale: administrație, artă, diplomație, economie, justiție, religie. Prin longevitate și impact, *ars dictaminis* s-a dovedit cea mai reușită adaptare a unor precepte retorice clasice la specificul vieții medievale (Camargo, 2006a, p. 60).

Fără a neglija potențialul persuasiv al scrisului, retorii greci[4] și romani[5] ai Antichității au fost mai cu seamă preocupați de buna întocmire a cuvîntărilor oratorice (Perelman, 1991, p. 97). Arta de a vorbi în public a constituit mediul comunicativ care a favorizat, în secolul al V-lea î. Hr., dezvoltarea democrației în lumea orașelor grecești, mai ales la Atena (Erskine, 2007, p. 272). Specialiștii în retorică greacă sînt de acord că marea încredere a vechilor greci în virtuțile comunicării orale nu numai că a modelat mecanismele și instituțiile vieții sociale pe care ei au creat-o, ci a influențat însăși concepția lor despre funcțiile vorbirii, în genere, într-o perioadă în care scrisul și cititul caracterizau în foarte mică măsură educația cetățenească (Thomas & Webb, 1994, p. 6). Mai apoi, în lumea romană, ceremonialul oratoric dezvoltat sub influența retoricii grecești a căpătat o ritualizare din ce în ce mai pronunțată în conceperea și transmiterea cuvîntărilor prin viu grai (Dominik & Hall, 2007, *passim*; Habinek, 2005, *passim*). Cu alte cuvinte, importanța

[1] O sinteză asupra aspectelor definitorii ale sensului textului—caracter reticular, caracter inferențial, caracter pluricodic (volumic) și caracter sinergic—este realizată de Vlad (2008).

[2] Conform concepției lui Karl Bühler, comunicării umane îi sînt proprii trei moduri deictice: *ostensiv*, concretizat în actul de a arăta sau de a indica ceva, *anaforic*, concretizat în actul de a evoca, adică de a zugrăvi prin cuvinte imaginea unui fapt petrecut, și *am Phantasma*, concretizat în actul de a exprima ceva imaginar, adică de a plăsmui, cu ajutorul cuvintelor, un univers închipuit (Bühler, 2011, p. 94–95).

[3] Dacă sistemul deicticelor semnalează în ce situație se produce comunicarea (ego-hic-et-nunc), cîmpul simbolic oferă indicii despre context, adică despre ceea ce este reprezentat prin enunțuri (Bühler, 2011, p. 169f.).

[4] „În lumea greacă, din cauza raritații și costului ridicat al materialelor necesare scrisului, nu e surprinzător că această tehnologie a fost utilizată pentru a consemna doar cele mai importante și cele mai elocvente mostre de comunicare verbală" (Thomas & Webb, 1994, p. 11).

[5] În retorica romană, arta cuvîntului scris pentru a fi rostit în public cunoaște o dezvoltare fără precedent (Sciarrino, 2007, p. 55).

acordată oratoriei era convergentă cu ritmurile intime ale vieții publice din Antichitate.

Temeinica explorare a virtuților oralității se întemeia pe conștiința că dreptul la cuvînt în chestiunile privind viața cetății presupunea desfășurarea unui proces de comunicare cu trei poli (Meyer, 2010, p. 37–38): a) problemele de interes civic (polul problematizării realității prin limbaj), b) instanța vorbitorului educat să-și stăpînească cuvintele, conștient fiind de puterea lor asupra celorlalți (polul oratorului) și c) publicul dispus să reacționeze față de cele afirmate de cuvîntător (polul auditoriului).

Conștiința că cele două ipostaze de desfășurare a comunicării, orală și scripturală, au regim stilistic distinct este cu limpezime exprimată de Aristotel[6] și respectată în toată literatura antică închinată artei elocinței. Cu toate acestea, prevalența oralității asupra scripturalității a fost mereu vie în marile proiecte retorice ale Antichității, după cum o dovedesc, de pildă, considerațiile lui Quintilian (1974, vol. I, p. 92–98; I.8) asupra modalității de rostire și de înțelegere, prin analiză și interpretare, a textelor literare și a celor destinate a fi rostite în public.

Interesul arătat cuvîntărilor oratorice a favorizat constituirea unor extinse și fertile culturi epistolare (greacă și latină) care pun în prim-plan noblețea scrisorii ca mijloc de comunicare publică și privată (Roberts, 1843, *passim*). Fără a fi dezvoltat un ansamblu de teorii epistolare înglobate în concepțiile retorice ale vremii, marile spirite din epoca clasică au lăsat ca moștenire posterității comoara unor scrieri epistolare care, în perioadele următoare, au constituit fundația pe care s-au edificat noi perspective teoretice asupra menirii scrisorilor. Prin urmare, constatarea că, în Antichitate, asupra scrisului epistolar va fi existat o viziune închegată în mod coerent și mai degrabă implicit, statornicită prin prisma unor tradiții discursive este completată de observația că încercările de închegare a unor teorii ale epistolarității datează, cel mai probabil, din epoca postclasică[7] (Poster, 2007, p. 21). În lumina textelor care s-au păstrat din primele cinci veacuri ale erei creștine, se poate consemna că teoria epistolară atinsese un rafinament retoric remarcabil, aspect probat de tipologia complexă a scrisorilor[8].

După căderea Imperiului Roman de Apus, arta de a compune scrisori s-a bucurat de popularitate între membrii elitei intelectuale din Imperiul Bizantin. De altfel, încă din secolul al IV-lea d. Hr., devenise evidentă împletirea vechii tradiții clasice grecești cu tradiția retorică și epistolară creștină. Prin raportare la epistolele pauline pe care Sf. Augustin le-a valorificat ca modele de elocință în celebra sa *De doctrina christiana* (396–426), Părinții Capadocieni au contribuit la crearea unui strălucit filon epistolar, conservat și exploatat ca model în secolele următoare (Silvas, 2007). De altfel, în articolul dedicat epistolografiei

[6] În *Retorica* sa, Aristotel (2004, p. 339, 341) invocă principiul adecvării, adică principiul potrivirii și proporțiilor, pentru a trasa deosebirea stilistică dintre scrieri și cuvîntările oratorice: „(...) stilul propriu limbii scrise nu este același cu stilul propriu discuției (...). Iar cînd sînt comparate, ‹discursurile› proprii limbii scrise par seci în dezbaterile publice, pe cînd cele ale oratorilor, care au fost bine rostite, par profane în mîinile cititorilor".

[7] O antologie realizată de Abraham J. Malherbe (*Ancient Epistolary Theorists*, Scholars Press, Atlanta, Georgia, 1988) inventariază contribuțiile unor autori de pînă în secolul IV d. Hr.: Demetrius, Cicero, Seneca, Pseudo-Demetrius, Filostrat din Lemnos, Grigore de Nazianz, Iulius Victor și Pseudo Libanius.

[8] Într-un studiu dedicat teoriei epistolare în Antichitatea greco-latină, Poster (2007, p. 21–51) notează, citînd antologia elaborată de Malherbe, că *Typoi Epistolikoi*, lucrare atribuită lui Pseudo-Demetrius, cuprinde o taxonomie cu douăzeci și unu de tipuri de scrisori, în timp ce o altă clasificare, inclusă în *Epistolimaioi Kharactêres*, lucrare atribuită lui Pseudo-Libanius, inventariază nu mai puțin de patruzeci și unu de feluri de epistole. Redactate în stil simplu și succint, cele două lucrări par să fi avut ca public-țintă membrii educați ai aristocrației și elevii școlilor în care se țineau lecții de retorică. Cu titlu ilustrativ, redăm clasificarea propusă în *Epistolimaioi Kharactêres* (*apud* Iovine, 2010, tipologie menționată și în Poster, 2007, p. 28–30): 1) parainenetikē (de laudă); 2) memptikē (de blam); 3) paraklētikē (de îndemn); 4) systatikē (de recomandare); 5) eirōnikē (ironică); 6) eucharistikē (de mulțumire); 7) philikē (de amiciție); 8) euktikē (de solicitare); 9) apeilētikē (de amenințare); 10) aparnētikē (de negare); 11) paraggelmatikē (de avertizare); 12) metamelētikē (de căință); 13) oneidistikē (de reproș); 14) sympathētikē (empatică); 15) therapeutikē (apologetică); 16) sygcharētikē (de felicitare); 17) paralogistikē (de dispreț); 18) antegklēmatikē (de contraatac); 19) antepistaltikē (de răspuns); 20) paroxyntikē (de provocare); 21) paramuthētikē (de consolare); 22) hybristikē (de ofensă); 23) apaggeltikē (de relatare); 24) schetliastikē (de lamentare); 25) presbeutikē (diplomatică); 26) epainetikē (de elogiu); 27) didaskalikē (didactică); 28) elegktikē (de respingere); 29) diablētikē (malițioasă); 30) epitimētikē (de împiedicare); 31) erōtēmatikē (de cercetare); 32) paratharryntikē (de încurajare); 33) anathetikē (de iertare); 34) apophantikē (declarativă); 35) skōptikē (de batjocură); 36) metriastikē (de supunere); 37) ainigmatikē (enigmatică); 38) hypomnēstikē (de evocare); 39) lypētikē (de condoleanțe); 40) erōtikē (de iubire); 41) miktē (mixtă).

bizantine și inclus în *The Oxford Dictionary of Byzantium*, Jeffreys & Kazhdan (2000, p. 718–720) afirmă că, după epoca de înflorire din secolul al IV-lea, epistolografia bizantină a cunoscut o perioadă de stagnare și regres, urmată, în secolele al XI-lea și al XII-lea de atingerea unei culmi în scrisul epistolar versificat.

În Antichitate, corespondența oficială era destinată lecturii publice (Radner, 2014[9]). Citite în prezența adresantului (conducătorul) și a unei audiențe care înțelegea și gusta însemnătatea acestui ritual de lectură, scrisorile au închegat, prin trăsătura stilistică a oralității, un ceremonial discursiv cu roluri socio-culturale multiple[10]. În era bizantină, curierii scrisorilor, *grammatophoroi*, erau considerați scrisori vii, ei avînd rolul de a transmite informația factuală, în timp ce scrisorile ca atare ornamentau mesajele prin viu grai purtate de aceștia. Tipologia scrisorilor era determinată îndeosebi de scopul și de conținutul epistolelor.

În acord cu scopul urmărit, scrisorile aveau caracter oficial, privat sau literar. Circulația epistolelor oficiale emise de curtea imperială și de înalții prelați creștini era consemnată în arhivele publice. Scrisorile particulare se limitau la schimbul de opinii între expeditor și destinatar, în timp ce scrisorile literare, adresate unei audiențe largi, aveau finalitate estetică, din moment ce făceau referire la persoane și situații imaginare. După conținut, se făcea deosebirea între scrisori diplomatice, teologice și cărturărești (Jeffreys & Kazhdan, 2000, p. 719). Ca parte a ceremonialului discursiv bizantin, scrisoarea consta, de regulă, dintr-un protocol inițial, un context și un protocol final. Ca secvențe ritualizate, proprii unei retorici fatice (Perelman, 1991, p. 107f.), protocolul inițial și cel final oglindeau impactul creștinismului asupra artei epistolare, prin prezența toposului modestiei (*tapeinotes*, Kazhdan & Ševčenko, 2000, II, p. 1387). Cu alte cuvinte, scrisul epistolar reprezenta o marcă de identitate și de prestigiu în cultura înaltă a vremii, atît în dimensiunile ei publice esențiale (administrație, artă, justiție, politică, religie etc.), cît și în viața privată a oamenilor educați.

În emergenta orînduire feudală, stratificarea socială din ce în ce mai complexă s-a reflectat, în planul scrisului, în apariția culegerilor de modele de documente cu structură fixă (*formulæ*). Folosite în funcție de tipurile de împrejurări pentru care fuseseră concepute, formularele au asigurat, în lumea occidentală, supraviețuirea scrisului epistolar între secolele al VII-lea și al IX-lea. În preajma anului 1000, nivelul de educație atinsese, în Europa, pragul cel mai de jos, în comparație cu primele șase secole ale erei creștine (Murphy, 2001, p. 199–202). În această perioadă caracterizată de simplitatea și austeritatea scrisului epistolar apar, în abația benedictină din Monte Cassino, primele manuale epistolare, redactate de Alberic de Monte Cassino (Figura 1) și de ucenicul acestuia, Ioan de Gaeta, cancelar al administrației papale în perioada 1089–1118 și Suveran Pontif (Papa Gelasius II), în ultimul an de viață (1118–1119). Așadar, Curia a influențat în mod direct dezvoltarea, formalizarea și popularizarea convențiilor retorice ale scrisului epistolar (Perelman, 1991, p. 100).

În esență, contribuția lui Alberic de Monte Cassini la dezvoltarea retoricii epistolare s-a materializat în standardizarea părților epistolei, în nuanțarea formulelor de salutație și de introducere în funcție de statutul epistolierilor, în fixarea unor principii de ornare expresivă a epistolei (*colores*), în stabilirea unor forme și modele oficiale de scrisori și, nu în ultimul rînd, în susținerea recursului la proză ritmică în scrisul epistolar, pentru ca scrisoarea să fie cît mai convingătoare în momentul citirii cu voce tare (Murphy, 2001, p. 210).

Organizarea scrisului epistolar în conformitate cu preceptele retoricii ciceroniene (Tabela 1) a fost

[9]Din prefața volumului elaborat de un colectiv internațional de istorici aflăm că cercetarea a acoperit perioada de timp cuprinsă între secolul al XV-lea î. Hr. și secolul al VI-lea d. Hr. și că a fost organizată în jurul unor întrebări-cheie: „1. Care sînt rolurile mesagerilor și ale scrisorilor în comunicarea oficială la distanță ? 2. Care este rolul scribilor sau al secretarilor? 3. Ce limbi sînt utilizate în corespondența de stat? 4. Există un sistem special de comunicare? Cum este organizat? 5. Cum se asigură siguranța informației în timpul transmiterii? 6. Există tipare și modele ale comunicării oficiale? 7. Există reguli obligatorii ale comunicării? 8. Cînd și cum erau scrisorile făcute publice? 9. Erau scrisorile arhivate pentru nevoi ulterioare?" (Radner, 2014, p. 3–4).

[10]La curtea împăraților bizantini, dincolo de rolul primar de a informa elita politică și administrativă în legătură cu diverse evenimente, spectacolul lecturii publice a scrisorilor oficiale umplea și golul cultural provocat de dispariția teatrului (Jeffreys & Kazhdan, 2000, I, p. 719).

III.
Diffinitio epistole.

Est igitur epistola congrua sermonum ordinatio ad exprimendam intentionem delegantis instituta. uel aliter epistola est oratio ex constitutis sibi partibus congrue ac distincte conposita delegantis affectum plene significans.

IV.
De partibus epistole.

Cuius uidelicet quinque sunt partes: salutatio, beniuolentie captatio, narratio, petitio, atque conclusio.

Figura 1: Fragment din tratatul lui Alberic de Monte Cassino, *Rationes dictandi*, extras din Rockinger (1863, p. 10).

dezvoltată, în perioada imediat următoare, de Adalbert de Samaria și de Hugo de Bologna, astfel încît, din secolul al XII-lea, retorica epistolară a școlii bologneze a început a se răspîndi în marile centre monastice din Europa, în Franța, mai întîi (Figura 2), și în sudul Germaniei, mai apoi, impulsionînd astfel apariția a sute de tratate și a mii de manuscrise privind arta epistolară (Camargo, 2006a, p. 60).

Cicero: părțile oratiei	Școala de la Bologna: structura textului epistolar
Exordium (Exordiu)	*Salutatio* (Salutație)
–	*Captatio benevolentiæ* (Captarea bunăvoinței)
Divisio (Diviziune)	–
Narratio (Narațiune)	*Narratio* (Narațiune)
Confirmatio (Confirmare)	*Petitio* (Cerere)
Refutatio (Respingere)	–
Peroratio (Perorație)	*Conclusio* (Încheiere)

Tabela 1: Părțile oratiei și părțile scrisorii (cf. Murphy, 2001, p. 225).

Totodată, se cuvine arătat că introducerea „rigorii teoretice în practicile pedagogice cu lungă tradiție din care s-a născut *ars dictaminis* s-a manifestat ca răspuns față de necesitatea unei instrucții mai eficiente a funcționarilor. În nordul Italiei, conflictele dintre papalitate și regalitate, expansiunea comerțului și dezvoltarea formelor publice de guvernămînt au avut ca efect creșterea fără precedent a cererii de funcționari instruiți să îndeplinească roluri precum cel de notar, secretar papal sau cancelar imperial. (...) Pe măsură ce structurile medievale de putere au devenit din ce în ce mai complexe și mai dependente de scris, învățații medievali au venit în întîmpinarea nevoilor cu un mijloc flexibil și eficient de pregătire a clasei de literați care au asigurat fluxul de documente necesare" (Camargo, 2006a, p. 61).

Faptul că, în epoca medievală, stilul de redactare epistolară, denumit *cursus*, nu se confunda cu regulile compoziționale ale altor documente de cancelarie poate fi, între altele, probat de distincția trasată între *ars dictaminis* și *ars notariæ*. Fără a fi complet separate una de cealaltă, cele două trasee curriculare din educația monastică a secolului al XIII-lea au fost reflectate de existența unor manuale distincte și s-au dezvoltat în raport de relativă autonomie (Murphy, 2001, p. 264f.; Witt, 1982, p. 25).

Pregătite în continuitatea tezelor cuprinse în tratatele medievale sau intrînd în polemică cu acestea, lucrările de retorică epistolară din epoca Renașterii „au mai multe trăsături comune. În general, ele propun definiții ale scrisorii, deosebesc mai multe tipuri de scrisori, furnizează rețete de redactare și exemple pentru fiecare tip și oferă recomandări pentru adoptarea anumitor formule de adresare" (Mack, 2011, p. 228).

Pentru autorii renascentiști de manuale epistolare, revalorificarea preceptelor retoricii antice a avut impact semnificativ sub mai multe aspecte.

În primul rînd, s-au produs schimbări în canonul discursiv al scrisorilor. Dacă învățații medievali au avut cu precădere în vedere stilul epistolar oficial, erudiții Renașterii[11] s-au interesat din ce în ce mai

[11] În volumul dedicat retoricii renascentiste, Peter Mack are în atenție autori precum Niccolò Perotti (1430–1480), Fran-

I.

De dictamine.

Quia nobis est propositum tractare de arte dictaminum, primum videndum est quid sit dictamen.

Dictamen sic diffinitur. dictamen est literalis edicio, venustate sermonum egregia, sententiarum coloribus adornata.

Dictaminis autem plures sunt species. dictamen aliud est metricum, aliud prosaicum. de metrico nihil ad presens.

Prosaici vero plures sunt species: oracio, rethorica, epistola. et etiam pretermissis aliis de epistola agamus.

II.

De epistola.

Epistola sic diffinitur. epistola est oracio congrua suis e partibus conuenienter conposita affectum mentis plene significans. oracio congrua dixi ad exclusionem earum que non sunt oraciones. suis e partibus dixi, quia quinque sunt partes dictaminis: salutacio, exordium, narracio, peticio, et conclusio. conuenienter conposita dixi, quia quod primum est in dictamine non debet fieri medium vel vltimum, vel e conuerso. affectum mentis plene significans, quia ille qui mittit illi cui mittitur animum suum debet declarare.

Figura 2: Fragment din tratatul *Incipit Summa Dictaminis* al școlii de la Orléans, extras din Rockinger (1863, p. 103).

mult de condiția retorică a scrisorilor particulare. Deconstrucția canonului epistolar medieval s-a realizat progresiv. Astfel, umanistul italian Giovani Mario Filelfo stabilește—în *Novum epistolarium seu ars scribendi epistulas* (1477)—o taxonomie cu 80 de specii de scrisori pe care le clasifică în acord cu tripticul stilurilor din retorica antică: stil simplu, stil moderat și stil înalt. Prin aceasta, se realizează o ierarhie compozițională a ipostazelor scrisului epistolar, deosebindu-se între scrisorile foarte familiare, cărora le-ar fi propriu stilul simplu, scrisorile familiare, compuse în stil moderat, și scrisorile solemne, grave, elaborate în stil înalt (Mack, 2011, p. 236).

O reformă și mai pronunțată este propusă de Erasmus din Rotterdam. În ton cu alți autori, cărturarul olandez înlocuiește structura retorică a epistolei medievale cu alt model, inspirat din teoria genurilor retorice (Mack, 2011, p. 242–243). Îi sînt proprii genului deliberativ, scrisorile de persuasiune și disuasiune, de încurajare și descurajare sau scrisorile de iubire, adică epistolele în care se problematizează onorabilul, utilul și posibilul. Se încadrează în genul juridic scrisorile de acuzare, de respingere, de defăimare sau de justificare, adică toate concretizările epistolare care țin de acuzare și de apărare. În sfera de cuprindere a genului demonstrativ (epidictic) sînt incluse scrisorile de laudă. Mai mult decît atît, Erasmus este unul din primii cărturari cu o viziune modernă asupra epistolarității, din moment ce insistă asupra dimensiunii interactive a schimbului epistolar. În economia stilistică a scrisorilor, factorii-cheie ai compoziției epistolare țin de identitatea destinatarului, de relația pe care epistolierul o are cu adresantul și de conținutul tematic al scrisorii (Mack, 2011, p. 246). Este, astfel, prefigurată o viziune pragmatică asupra scrisului epistolar, prin raportare la axa emițător – mesaj epistolar – receptor.

Un alt cărturar renascentist important, Justus Lipsius, a conceput o tipologie epistolară ternară (Mack, 2011, p. 254), întemeiată, se pare, pe opoziția public–privat: *scrisori grave*, proprii comunicării publice, *scrisori erudite*, specifice comunicării publice și particulare în domenii precum filologia, filosofia și teologia, și *scrisori familiare*, specifice comunicării private. Același autor a stabilit un inventar de calități retorice ale textului epistolar[12].

În al doilea rînd, cărturarii renascentiști au exprimat necesitatea de a reconsidera statutul retoric al scrisorii, astfel încît acesta să se potrivească cu realitățile vremii. În viziunea autorilor antici și medievali

cesco Negro (n. 1452), Erasmus din Rotterdam (?1469–1536), Juan Luis Vives (1492–1540) sau Justus Lipsius (1547–1606).

[12] Acest aspect va fi discutat în partea a doua a articolului nostru.

de tratate epistolare, scrisoarea oficială era destinată rostirii cu voce tare în fața unui auditoriu, aspect probat de valorificarea efectelor persuasive și expresive ale ritmului în proză. În viziunea cărturarilor din Renaștere, acest ceremonial discursiv, considerat întrucîtva desuet, se cerea înlocuit cu tipare retorice mai apte să redea schimbările petrecute, începînd cu secolul al XV-lea, în cadrul comunicării epistolare publice și private. Altfel spus, ritualizarea fatică și conativă a epistolelor oficiale nu mai putea fi extinsă și asupra scrisului epistolar familiar, cu un caracter „conversațional" și nepublic mai accentuat. De pildă, în *Epistolica Institutio* (1591), Justus Lipsius propune ca cele expuse într-o scrisoare familiară să nu mai urmeze un model rigid de organizare, ci să oglindească, prin mobilitate compozițională, interesele epistolierului, ca într-o conversație (Mack, 2011, p. 255).

În sfîrșit, în epoca Renașterii, scrisul epistolar se metamorfozează, prin depășirea stadiului de imitație aproape mecanică și prin instaurarea unui climat de imitație pronunțat creatoare. Spre exemplu, în concepția lui Erasmus, scrisul epistolar capătă blazon de noblețe în măsura în care imitarea modelelor ilustre se împletește cu instruirea, cu practica susținută și cu o bună judecată (Mack, 2011, p. 242). Așadar, nu tot ceea ce era îngăduit era și de folos. În plus, se cuvine să arătăm că, începînd cu secolul al XVI-lea, scrisul epistolar se înveșmîntează din ce în ce mai frecvent în hainele limbilor vernaculare, iar acest proces de adaptare la resursele idiomatice ale limbilor vorbite de popoarele europene a condus, în secolul al XVII-lea, la o înflorire fără precedent a comunicării prin intermediul scrisorilor (Camargo, 2006b, p. 272).

În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, scrisoarea, mai cu seamă cea familiară, a devenit o formă literară foarte populară. Conștiința că arta de a scrie scrisori este asemănătoare cu arta de a conversa a impulsionat, în Europa occidentală, reformarea stilului epistolar, care, în perioada menționată, a preluat unele din trăsăturile stilistice ale etichetei conversaționale din salonul aristocratic: eleganță, plasticitate, vioiciune și spirit. Retorica epistolară a fost convertită în arta de a simula sinceritatea, naturalețea și spontaneitatea. Aceasta este epoca în care devin foarte populare culegerile de scrisori alcătuite cu rolul estetic de a asigura divertismentul, aceasta este epoca în care capătă strălucire romanul epistolar cult (Camargo, 2006b, p. 273). În alți termeni, statutul funcțional al epistolei s-a schimbat substanțial, din moment ce ceremonialul fatic și conativ al scrisorii a cedat prim-planul unei retorici a expresivității cu valențe mimetice și estetice (Gurkin Altman, 1982, *passim*).

Încă din zorii Revoluției Industriale, pe măsură ce tehnologii precum tiparul, producția de hîrtie, mașinile de scris și telecomunicațiile (telegraful, telefonia și internetul, îndeosebi) au dobîndit, unele în secolul al al XIX-lea, altele în secolul al XX-lea, o importanță crescîndă în viața cotidiană, prestigiul cultural și retoric al scrisorii s-a diminuat într-atît încît străvechea și înalta artă a compoziției epistolare a fost preschimbată într-un gen minor de scriitură utilitară, cu regim de manifestare aproape cotidian.

3. Etape în evoluția scrisului epistolar în spațiul cultural românesc

În spațiul locuit de români, evoluția scrisului epistolar în limba română este strîns legată de dezvoltarea vieții sociale și, prin aceasta, de istoria limbii române ca limbă de comunicare a oamenilor instruiți[13] și ca limbă de cultură. Primul document scris în limba română și totodată „cea mai veche mărturie a stilului epistolar în limba română" (Chițimia & Toma, 1984, p. 32–33) este scrisoarea negustorului Neacșu din Cîmpulung către Johannes Benkner, judele Brașovului, din [29–30 iunie] 1521. Scris în alfabet chirilic și conceput după model slavon, textul respectă uzanțele epistolare ale vremii, după cum se observă din studiul secvențelor de protocol inițial și final. Prin „cursivitatea frazei, limpezimea expresiei, precizia argumentării, concizia în trasmiterea unor informații secrete, folosirea unui lexic cu precădere romanic, a unor sintagme des întîlnite în limba vorbită, a unei structuri morfologice și sintactice cu puține forme

[13] „Zestrea noastră de vechi pagini laice este—dacă nu deosebit de numeroasă în primul veac de scriere românească (sec. XVI)—destul de variată, îmbogățindu-se însă în timp: ea numără scrisori (oficiale sau particulare), zapise (de vînzare, cumpărare, de danie sau de schimb), testamente, porunci, salvconducte, mărturii sau memoranduri (despre unele cheltuieli, despre bir sau despre împărțirea unei moșii), inventare (de avere sau de zestre, de dări sau de vămi), acte de întărire, dovezi, chitanțe, însemnări, socoteli (de venituri și cheltuieli), acte diplomatice, catastife, ordine de plată, acte (de cununie, de hotărnicie), itinerare ș.a." (Chițimia & Toma, 1984, p. 29).

arhaice" (Chițimia & Toma, 1984, p. 29), *Scrisoarea lui Neacșu* sprijină ipoteza că tradiția scrisului în limba română precedă începutul veacului al XVI-lea (Densusianu, 1938, Gheție, 1982, Gheție & Mareș, 1974, Ivănescu, 2000, Munteanu & Țâra, 1983, Philippide, 1888, Pușcariu, 1987, Rosetti, 2002 etc.). În același timp, scrisoarea probează că, în mai toată Europa, retorica epistolară se adaptează din ce în ce mai bine la resursele idiomatice ale limbilor vernaculare.

Fără să intrăm în complicate detalii de factură istorică, precizăm că studiul colecțiilor de vechi documente și acte[14] care au circulat în spațiul locuit de români oglindește existența a două mari filoane epistolare, tipul apusean, concretizat în texte epistolare redactate în latina medievală și în unele din limbile vecinilor catolici ai românilor (germană, maghiară ș.a.), și tipul bizantin, concretizat în texte redactate mai ales în acord cu tradițiile slavonă și greacă (Camariano-Cioran, 1971, Iorga, 1972, Panaitescu, 1965). Pînă la apariția scrisorilor redactate în limba română (secolul al XVI-lea), cancelariile sînt dominate de scrisul epistolar de tradiție latină (cf. seria *DRH C Transilvania*) și slavonă (cf. seria *DRH B Țara Românească* și *DRH A Moldova*), recursul la un cod sau la altul fiind reglementat de necesități culturale și cultuale variate[15].

Între secolele al XVI-lea și al XVII-lea, structura și trăsăturile stilistice ale textului epistolar, dar și taxonomia scrisorilor redactate în limba română[16] atestă, fără dubiu, conturarea unui stil epistolar constituit, la origine, sub influența modelelor străine (Bădescu, 2003).

Începînd cu secolul al XVIII-lea, practica epistolară este întregită și de o teorie epistolară de import condensată în manuscrise[17] și tipărituri[18]. În veacul al XIX-lea[19], cele mai multe dintre epistolarele românești au repere comune în modelele oferite de spațiul cultural francez. În general, acestea sînt traduceri parțiale ale unor lucrări cu rol didactic, așa cum aflăm, de pildă, din primele pagini ale *Epistolariului culesu shi întocmitu asfelu* de C. Donescu, care cuprinde „instrucțiile date de Domnul Fhilipon de la Medelaine, atît asupra stilului epistolar îndeobște, adică asupra calităților ce trebuie a avea acest stil, cît și asupra fieșicăruia fel de scrisori în parte, aplicîndu-le întru toate cu firea limbei noastre" (Donescu, 1840, p. IV).

Maniera în care modelele occidentale au fost preluate și adaptate coordonatelor socio-culturale româ-

[14] În studiul de față vom face referire mai ales la *Documenta Romaniæ Historica* (DRH), serie elaborată sub egida Academiei Române, fără a neglija antologiile realizate de colective de lingviști precum Chivu *et al.* (1979), Chițimia & Toma (1984) ș.a.

[15] Pentru detalii asupra impactului tensiunii cultual – cultural în traducerea vechilor texte românești a se vedea Gafton (2012, p. 127–153).

[16] Aspectul va fi discutat în partea a doua a articolului nostru.

[17] Din *Catalogul manuscriselor românești*, publicat de G. Ștrempel, între 1978 și 1992, Oancea (1988, p. 81–82) a extras lista manuscriselor care conțin elemente de teorie epistolară: *Epistolar în limba slavonă și română*, sec. al XVIII-lea (ms. nr. 2456); *Manual de corespondență*, 1787 (ms. nr. 2746); *Fragment de manual epistolar*, sec. al XIX-lea (ms. nr. 1143); *Modele de scrisori, acte și cuvîntări ocazionale*, sec. al XIX-lea (ms. nr. 1686); *Manual epistolar*, sec. al XIX-lea (ms. nr. 1800), *Epistolografie*, 1841 (ms. nr. 4185); *Formulări epistolare*, sec. al XIX-lea (ms. nr. 4364); *Epistolar*, 1845 (ms. nr. 5808).

[18] Unul din primele manuale de teorie epistolară tipărite, în secolul al XVIII-lea, în spațiul cultural românesc este lucrarea lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Scurt izvod pentru lucruri de obște și de chilin în scrisori de multe chipuri. De pre limba slovenească pre limba rumînească scos și întocmit, spre folosul pruncilor neuniți*, publicată, în 1792, la Sibiu, în tipografia lui Petru Bart. Tipograful va reedita lucrarea, în 1803, cu titlul *Învățătură foarte folositoare pentru facerea răvașelor sau scrisoarelor, instanțiilor, contracturilor, dieților sau testamenturilor și darea titulelor fieștecăruia stat și altele*, fără a mai menționa numele traducătorului (Fugariu, 1970, I, p. 138–140; Soare, 2013, p. 66–68).

[19] Anul 1840 se remarcă prin apariția a două manuale epistolare: V. Urzescu, *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți, cu formulele politeții moderne...*, Tomul I, București, 1840 (Urzescu, 1840) și C. Donescu, *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, București, 1840 (Donescu, 1840). În anii următori, acestora li se adaugă alte lucrări, dintre care amintim: Constantin Diaconovici Loga, *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viața societății omenești la multe întîmplări de lipsă (acum întîia oară lucrat de CDL)*, Pesta, 1841; Sava Popovici, *Epistolar sau carte de învățătură pentru deprinderea în corispondințe și scrisori, atît private cît și politice, care vin mai des în viața omenească înainte*, Sibiu, 1847; A. Pretorian, *Cursu Practicu de stilu epistolaru, dupe V. Doublet*, București, 1857; Sava Popovici, *Epistolar sau carte de învățătură pentru deprinderea în corispondințe și scrisori, atît private cît și politice*, ediținea a doua, Sibiu, 1863; I. Suchianu, *Noțiuni de stil și compositiuni cu bucăți din autorii români vechi și moderni. Stil epistolar pentru uzul clasei a IV-a secundare*, București, 1898 (ediția I, 1890). Inventarul de lucrări specializate poate fi completat de cărțile românești de retorică care cuprind și capitole concentrate asupra artei epistolare, precum D. Gusti, *Ritorică română pentru tinerime*, Iași, 1852; ediția a II-a, *Ritorică română*, Iași, 1875.

nești rezultă din analiza manualelor publicate de V. Urzescu și C. Donescu. Foarte asemănătoare în ceea ce privește structura și conținutul, cele două lucrări subliniază importanța însușirii de către epistolier a unor principii ale stilului epistolar și a unor formule convenționale pe care să le valorifice în diverse ipostaze, în corespondența oficială și în cea particulară. Colecțiile de scrisori propuse ca modele sînt precedate de pagini introductive care sistematizează recomandări fundamentate teoretic. În continuitatea tradiției renascentiste, stilul epistolar este pus în relație cu tripartiția stil simplu – stil moderat – stil înalt, iar încercările de definire a scrisorii se dezvoltă pornind de la regulile fundamentale ale conversației, astfel încît unele din calitățile stilului epistolar, „deslușirea, cuviința și curățenia limbii" (Urzescu, 1840, p. 4) să reflecte preocuparea protagoniștilor angajați în schimbul de scrisori de a-și adecva discursul în acord cu legăturile dintre ei.

Părțile introductive ale celor două epistolare sînt completate cu recomandări privind forma textelor, prin menționarea unor reguli particulare ce țin de „țeremonialul material al unei scrisori: adică starea cea din lăuntru, suscripția, chipul de a pecetlui și d'a plicui" (Urzescu, 1840, p. 10). Dacă interacțiunea scrisă cu membrii familiei sau cu prietenii se caracterizează prin eliberarea de convenții, scrisorile solemne, adresate unor destinatari de rang înalt, trebuie să respecte un protocol bine conturat, individualizat mai ales prin stil, îndeosebi prin formulele de început și de sfîrșit, precum și prin calitatea limbii valorificate în scrisul epistolar. Astfel, adresa trebuie să reflecte calitatea sau rangul destinatarului (*Sire*, *Prea Înălțate Doamne*, *Domniia ta*, *Domnule*, *Doamnă* etc.), iar formula finală se cuvine elaborată în aceeași notă oficială sau reverențioasă: „*Sînt cu cinstirea cea mai deosebită...*" (Urzescu, 1840, p. 11), „*Priimește închinăciunea simtimentelor mele celor mai alese ce ți-am mărturisit...*" (Donescu, 1840, p. 39) etc.

Scopul declarat al manualelor epistolare este acela de a-l ajuta pe cititorul educat să își însușească principiile fundamentale ale compunerii de scrisori, dar nu atît prin fixarea și impunerea unui set de reguli, cît mai ales prin familiarizarea cu modele valoroase, demne de imitat în redactarea propriei corespondențe. Prin urmare, partea cea mai amplă a lucrărilor are caracter ilustrativ, prin punerea laolaltă a unor fragmente din corespondența marilor epistolieri, organizate, în funcție de conținutul lor, în clase bine delimitate. Principalele tipuri de scrisori comune celor două culegeri sînt: *scrisori de Anul Nou*, *felicitații*, *scrisori de compătimire*, *scrisori de cerere*, *scrisori de mulțumire*, *scrisori de recomandație*, *scrisori de prieteșug*, *familiare sau glumitoare*, *scrisori de noutăți*. În plus, *Epistolariu...* lui Donescu cuprinde modele de *scrisori serioase și morale*, *scrisori imputătoare*, *scrisori îndreptătoare*, însă exclude scrisorile „în pricini de amor, care ar aduce scandal într-un epistolariu" (Donescu, 1840, p. IV). Manualul lui Urzescu se distinge prin cîteva specii inedite precum *scrisori și bileturi de invitație sau poftire*, *scrisori de întrebări de sănătate*, fără a renunța la *scrisori de simtimente de amor* sau chiar la *scrisori de cerere în căsătorie*, cadre care se vor păstra și la care ghidurile de bune maniere de pînă în a doua jumătate a secolului al XX-lea încă se vor raporta. Caracterul inductiv al celor două cărți de învățătură se reflectă în inserarea unor modele de scrisori simple, adaptabile vîrstei și statutului social al protagoniștilor, limitate la profilarea unor situații comunicative de mare frecvență epistolară: scrisoarea unui fiu către tatăl său, scrisoare către un protector sau către un prieten etc.

Asemănări există și în planul tehnicii de expunere. Fiecare clasă de scrisori beneficiază de o prezentare succintă care îi evidențiază trăsăturile definitorii, apoi demersul didactic continuă prin introducerea unor epistole alese și, acolo unde este posibil, a răspunsurilor corespunzătoare, ilustrările fiind decupate din corespondența unora dintre cei mai iscusiți epistolieri: Doamna de Sévigné, Racine, Voltaire, Rousseau ș.a.

Proiectate „pentru trebuința și folosul de obște" (Urzescu, 1840, p. XV), cele două îndreptare își propun să vină în întîmpinarea celor mai diverse nevoi comunicative de tip epistolar, paginile introductive anunțînd apariția unor volume ulterioare care să surprindă complexitatea corespondenței comerciale. Mai mult, V. Urzescu menționează proiectarea unei a treia părți a manualului său, care să completeze acest ansamblu epistolar cu scrisori ce abordează subiecte de morală, filosofie, politică sau literatură. Aceste prime volume păstrate pînă astăzi reflectă cel mai bine dinamica valorilor stilistice și retorice care definesc genul epistolar românesc în evoluția sa.

Dacă în perioada veche a culturii române scrisoarea era cultivată cu intensitate în mediul oficial, ca

instrument diplomatic, administrativ și comercial, secolele al XVIII-lea și al XIX-lea ilustrează pătrunderea ei în mediile selecte ale societății, unde devine expresie a educației alese și emblemă a conversației rafinate. Epistolierul veacurilor anterioare adopta, în scrisorile redactate în limba română, formularistica de tip slavon, impusă prin practica epistolară desfășurată în cancelariile domnești, fie în mod individual, fie, de cele mai multe ori, prin intermediul unui scrib, așadar fără a se confrunta cu scrieri explicit normative. Progresul tehnologic și modernizarea vieții socio-culturale au permis pătrunderea scrisorii în medii din ce în ce mai diverse și, în acest cadru, nevoia unor repere a determinat în mod firesc apariția manualelor epistolare în limba română, realizate prin traducerea și imitarea unor scrieri similare străine. Prin imitație creatoare, traducătorii și autorii de manuale epistolare își arogă identitatea de învățător, adresîndu-li-se tuturor celor ce vor să deprindă arta compoziției epistolare, dar mai ales tinerimii și demoazelelor, adică tinerilor care deprind *ars dictaminis* într-un cadru instituțional, în școli și pensioane. În această epocă de maximă dezvoltare a scrisului epistolar românesc, încercările de justificare a utilității îndrumătoarelor epistolare se transformă cu ușurință în apologii ale scrisorii: „O scrisoare făcută cu o bună judecată, împodobită frumos și așezată după orînduială (...) dă dovadă de adevăratul merit al unui om, de duhul, buna educație și chiar și de caracterul său și dobîndește laudă și cinste de la toți care au citit-o, și adeseori ieste și temeiul unui viitor fericit” (Urzescu, 1840, p. XII).

Bibliografie

Aristotel (2004). *Retorica*, ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv și index de Maria-Cristina Andrieș, note și comentarii de Ștefan-Sebastian Matei, Editura Iri, București.

Bădescu, L. (2003). *...și au scris carte... Eseu asupra epistolei medievale în literatura română*, Editura Ars Docendi, București.

Bly, R.W. (2004). *Webster's New World Letter Writing Handbook*, Wiley Publishing Inc., Indianapolis, IN.

Bühler, K. (2011). *Theory of Language. The Representational Function of Language*, translated by Donald Fraser Goodwin in collaboration with Achim Eschbach, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, CrossRef.

Camargo, M. (2006a). *Ars dictaminis*, în Thomas O. Sloane (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 60–62, CrossRef.

Camargo, M. (2006b). *Epistolary Rhetoric*, în Thomas O. Sloane (ed.), *Encyclopedia of Rhetoric*, Oxford University Press, p. 271–275, CrossRef.

Camariano-Cioran, A. (1971). *Academiile domnești din București și Iași*, Editura Academiei R.S.R., București.

Chițimia, I.C. & Toma, S. (coord.) (1984). *Crestomație de literatură română veche*, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Chivu, Gh., Georgescu, M., Ioniță, M., Mareș, Al. & Roman Moraru, A. (eds) (1979). *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Editura Academiei R.S.R., București.

Crystal, D. (2004). *Language and the Internet*, Cambridge University Press, CrossRef.

Densusianu, O. (1938). *Histoire de la langue roumaine*, tome II, *Le seizième siècle*, Librairie Ernest Leroux, Paris.

Dominik, W. & Hall, J. (eds) (2007). *A Companion to Roman Rhetoric*, Blackwell Publishing.

Donescu, C. (1840). *Epistolariu culesu shi întocmitu asfelu*, Tipografia lui Eliad, București.

Erskine, A. (2007). *Rhetoric and Persuasion in the Hellenistic World: Speaking up for the Polis*, în Ian Worthington (ed.), *A Companion to Greek Rhetoric*, Blackwell Publishing.

Fischer, S.R. (2001). *A History of Writing*, Reaktion Books, London.

Fugariu, F. (ed.) (1970). *Școala ardeleană*, 3 volume, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, Editura Albatros, București.

Gafton, Al. (2012). *Reflectarea tensiunii cultural/cultual în procesul de declarare a surselor textului biblic. Cazul vechilor traduceri românești*, în „Analele Universității «Alexandru Ioan Cuza» din Iași”, secțiunea IIIe. *Lingvistică*, tomul LVIII, p. 127–153.

Gheție, I. (1982). *Introducere în studiul limbii române literare*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Gheție, I. & Mareș, Al. (1974). *Introducere în filologia românească*, Editura Enciclopedică Română, București.

Gurkin Altman, J. (1982). *Epistolarity. Approaches to a Form*, Ohio State University, Columbus, OH.

Habinek, Th. (2005). *Ancient Rhetoric and Oratory*, Blackwell Publishing, CrossRef.

Iorga, N. (1972). *Bizanț după Bizanț*, Editura Enciclopedică Română, București.

Iovine, A. (2010). *Teoria e prassi dell'epistolografia greca tardoantica*, Università degli studi di Napoli “Federico II”, teză de doctorat, [online].

Ivănescu, G. (2000). *Istoria limbii române*, ediție îngrijită de Mihaela Paraschiv, Editura Junimea, Iași.

Jeffreys, E.M. & Kazhdan, A.P. (1991). *Epistolography*, în Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. I, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 718–720, CrossRef.

Kazhdan, A.P. & Ševčenko, I. (1991). *Modesty, Topos of*, în Kazhdan, A.P. (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. II, Oxford University Press, Oxford – New York, p. 1387, CrossRef.

Mack, P. (2011). *Letter-Writing Manuals*, în *A History of Renaissance Rhetoric 1380–1620*, Oxford University Press.
Metzeltin, M. & Thir, M. (2013). *Antropologia textului*, traducere în limba română de Octavian Nicolae, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Meyer, M. (2010). *Principia Rhetorica. Teoria generală a argumentării*, traducere în limba română de Aurelia Stoica, studiu introductiv de Constantin Sălăvăstru, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Munteanu, Șt. & Țâra, V.D. (1983). *Istoria limbii române literare*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Murphy, J.J. (2001). *Rhetoric in the Middle Ages. A History of the Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*, Arizona Center for Medieval and Renaissance Studies, Tempe, AZ.
Oancea, I. (1988). *Istoria stilisticii românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Panaitescu, P.P. (1965). *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, Editura Academiei R.P.R., București.
Perelman, L. (1991). *The Medieval Art of Letter Writing. Rhetoric as Institutional Expression*, în Charles Bazerman, James Paradis (eds), *Textual Dynamics of the Professions. Historical and Contemporary Studies of Writing in Professional Communities*, The University of Wisconsin Press, Madison, p. 97–199, [online].
Philippide, Al. (1888). *Introducere în istoria limbei și literaturei romîne*, Editura Librăriei Frații Șaraga, Iași.
Poster, C. (2007). *A Conversation Halved. Epistolary Theory in Greco-Roman Antiquity*, în Carol Poster, Linda C. Mitchell (eds), *Letter-Writing Manuals and Instruction from Antiquity to the Present. Historical and Bibliographic Studies*, The University of South Carolina Press, p. 21–51.
Pușcariu, S. (1987). *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediție îngrijită de Magdalena Vulpe, postfață de Dan C. Mihăilescu, Editura Eminescu, București.
Quintilian (1974). *Arta oratorică*, 3 volume, traducere de Maria Hetco, Editura Minerva, București
Radner, K. (ed.) (2014). *State Correspondence in Ancient World. From New Kingdom Egypt to the Roman Empire*, Oxford University Press, CrossRef.
Roberts, W. (1843). *History of Letter-Writing from the Earliest Period to the Fifth Century*, William Pickering, London, [online].
Rockinger, L. (1863). *Quellen und Erörterungen zur bayerischen Geschichte*, Band IX, Teil 1, Georg Franz, München, [online].
Rosetti, Al. (2002). *Histoire de la langue roumaine des origines au XVIIe siècle*, édition de Dana-Mihaela Zamfir, Clusium, Cuj-Napoca.
Sciarrino, E. (2007). *Roman Oratory before Cicero: the Elder Cato and Gaius Gracchus*, în Dominik & Hall, 2007, p. 54–66.
Silvas, A.M. (2007). *Gregory of Nyssa: The Letters. Introduction, Translation and Commentary*, Brill, Leiden – Boston, MA, CrossRef.
Soare, L. (2013). *Crestomație de limbă română veche și modernă (1521–1881)*, Editura Universitaria, Craiova.
Ștrempel, G. (1978–1992). *Catalogul manuscriselor românești*, vol. I (1987), vol. II (1983), vol. III (1987), vol. IV (1992), Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Thomas, C.G. & Webb, E.K. (1994). *From orality to rhetoric: an intellectual transformation*, în Ian Worthington (ed.), *Persuasion: Greek Rhetoric in Action*, Routledge, London – New York.
Urzescu, V. (1840). *Epistolar sau modele de scrisori pentru tot felul de trebuințe, cules din cei mai vestiți autori noi și vechi, franțezi și alți cu formulele politeții moderne...*, Tipografia Pitarului Constandin Pencovici, București.
Vlad, C. (2008). *« Le texte iceberg » aux frontières de la linguistique, de la pragmatique et de la semiotique*, în „Revue Roumaine de Linguistique", an LIII, nr. 3, p. 341–360.
Witt, R. (1982). *Medieval "Ars Dictaminis" and the Beginning of Humanism: a New Construction of the Problem*, în „Renaissance Quarterly", vol. 35, nr. 1 (primăvara, 1982), p. 1–35, CrossRef.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A40en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

On the graphic adaptation of proper names in the first Romanian translation of the *Septuagint* (Ms. 45)

Ana-Maria Gînsac*

Department of Interdisciplinary Research in Social Sciences and Humanities, "Alexandru Ioan Cuza" University, Str. Lascăr Catargi 54, 700107 Iași, Romania

Article info

History:
Received December 5, 2015
Accepted December 13, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
proper names
translation
formal adaptation
Romanian language
Septuagint

Abstract

Among the difficulties that have always challenged the translators of the *Bible* one can mention the adaptation of proper names in each idiom. Certain biblical proper names were adapted into Romanian when the first translations of fragments belonging to the *Old* and the *New Testaments* were performed. However, most biblical proper names were adapted into Romanian for the first time in the translation of the *Septuagint* performed by Nicolae Spătarul (Milescu) in the second half of the 17th century and preserved in a manuscript copy (the Romanian manuscript no. 45) from the same century. The main source of this translation was an edition of the *Septuagint* issued in Frankfurt in 1597. In accordance with the spirit of literalism in *Bible* translation in that period, the main tendency of translators and reviewers was to preserve, as much as possible, the original form of proper names as they appeared in the source-text, attempting, at the same time, to integrate them in the formal system (graphy, declension) of the Romanian language. Starting from the formal particularities of the names in the source-text, we aim at describing certain aspects related to the graphic principles that the transposition of proper names from the Greek source into Ms. 45 was based upon.

1. Introduction

The transposition of proper names from one language into another can be achieved through a number of main procedures: *translation* (replacing the textual material from the source-language with the textual equivalent in the target language, for example: Gr. *Φάραγξ Βότρυος – Valea Strugurelui*[1]), *transliteration* and *transcription* (the adaptation of a name form in the source-language to the graphic and morphologic system of the target-language)[2]. The study of formal adaptation to the Romanian language system of proper names written in another alphabet (different from the Latin alphabet) supposes two main research directions:

1) *graphic adaptation*: the transposition through transliteration (the replacement of each grapheme from a graphic system by another grapheme belonging to a different graphic system) or through phonetic transcription of proper names from one alphabet into the other[3];
2) *morphologic adaptation*: the participation of proper names in gender, number, case and determination oppositions in the Romanian language (Ichim-Tomescu, 1978, p. 237).

When describing the way Hebrew proper names were adapted in the *Septuagint*, specialists emphasized the diversity of existing transliterations and transcriptions for the denomination of individual realities,

*Email address: *anamaria_gansac@gmail.com*.

[1]For further examples, see Fernández (1977).

[2]For further meanings of these terms, see Catford (1965, p. 20–69) and Grass (2002, p. 114ff.); for a synthesis of the terms, see Gînsac (2013).

[3]The terms *transliteration* and *transcription* are defined by Catford (1965, p. 68–69). Emphasizing the two adaptation modalities, Savu (2011, p. 77–80) uses the terms "graphic-phonetic adaptation".

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

especially people and places. Such a perspective, applied by Moatti-Fine (1996, p. 69–73) to the study of *Iosua* (Rom. *Iisus Navi*), a book containing extended lists of proper names, indicates that several factors are responsible for the numerous versions of toponyms:

1) the difficulty to read and to identify most place names in the Hebrew text;
2) the alternation between translation and transliteration in the case of composed descriptive toponyms; sometimes, both forms are present, for example: *φάραγγα Ἀχώρ – valea Ahor* (*Ies*, 7, 24)[‡];
3) the existence of several formal versions of the same name, for example: Hebrew *'apēkāh* ("cetatea lui Iuda" [Judas' fortress]) is transposed in Greek in the form *Phakoua* (*Ies*, 15, 53) in *Codex Vaticanus* or *Aphaka* in *Codex Alexandrinus* (Moatti-Fine, 1996, p. 73); among other aspects, this phenomenon was explained by the existence of several traditions regarding the vocalization of the Hebrew text (Krašovec, 2010, p. 89);
4) the coexistence of the Hellenized forms and the forms which were not adapted to the Greek language system; see point 2).

Some biblical proper names were adapted into Romanian when the first translations of fragments belonging to the *Old* and the *New Testaments* were performed: *Evangheliarul slavo-român* (1551–1553), *Palia de la Orăștie* (1581–1582), *Codicele Bratul* (1559–1560), etc. Thus, research regarding *Palia de la Orăștie* (1581–1582), a text comprising the translation from Hungarian and Latin into Romanian of the first two books of the *Pentateuch*, reveal the absence of a unitary system in the transposition of proper names into Romanian, a situation which could be explained by the different degree in which those names were known (the ones that were known and the ones that were often used were used in a unique form), their relevance within the text, the use of multiple sources, the principle of non-altering the source-text by translation, the knowledge of the translation tehniques, etc. (Pamfil, 1982; Gafton, 2007).

Most biblical proper names were adapted into Romanian for the first time in the translation of the *Septuagint* performed by Nicolae Spătarul (Milescu) in the second half of the 17th century and preserved in a manuscript copy (Ms. 45)[4] at the Romanian Academy Library in Cluj. The main source of this translation was an edition of the *Septuagint* issued in Frankfurt in 1597 (SEPT. 1597)[5]. Besides this edition, a number of other sources[6] were used, among which an edition of the Greek text printed in London in 1653 (SEPT. 1653), which was used only up to the book *1 Paralipomenon*, as shown in the foreword of the manuscript (*Cuvîntu înainte cătră cititori*, p. 909/2):

> Iară și noi, pre lîngă izvodul lui Necoláie, am mai alăturat și alte izvoade grecești, pren care izvoade fost-au unul carele au fost tipărit la Englitéra, ci și acesta nu să potriviia cu cel de la Frangofort; pentru căci pren bogate locuri adăogea și pren bogate locuri lipsiia, nu veniia cu cestalalt; pentru acêea, lipsele nu s-au socotit, iar adaosele s-au pus, precum vom face dosluşirea mai jos cu însemnări. Și așa am venit cu acela izvod pînă la *Paralipómenon dentîi*.
> [We have added to Necoláie's text/source some other Greek texts/sources, among which there was one printed in England, which was different from the one printed in Frankfurt; there were, in many instances, differences between them, information that was either missing or fragments where much more was said; the two versions did not match; this is why we did not take the missing parts into account and we added the further information, as we shall explain below in our notes. And we have used that text/source (printed in England) up to the book *Paralipómenon I*.]

[‡]See the order of the books in SEPT. 1597 and the abbreviation used for the books of the *New English Translation of the Septuagint* (NETS).

[4]Regarding the paternity of the revised copy of Ms. 45, see Cândea (1979, p. 106–128), Onu (1984), Andriescu (1988, p. 17–25), and Ursu (2002, p. 7–133).

[5]It refers to the Aldine version, revised according to editions issued in Complutense, Antwerp, Strasbourg, and Rome (Copinger, 2002, p. 94).

[6]Among others, it refers to a Slavonic translation of the *Bible* (OSTR.) and a Latin version (VULG.).

The literality of the translation from Ms. 45, which implies a tendency towards the preservation of the original forms from the source-text, the different graphic forms, the coexistence of two different alphabets, as well as the translator's attempt to adapt the biblical onomastics to the Romanian language, are some of the aspects that have contributed to the degree of integration of biblical proper names from Greek into Romanian. Starting from the formal particularities of proper names in the Greek text[7], we will limit our approach to describing a series of aspects related to the graphic adaptation of proper names in Ms. 45. In literal translation, where the morphological forms of proper names as they appear in the original are often preserved, some specifications regarding the declension of proper names from the Greek source-text (SEPT. 1597) are mandatory for the proper understanding of certain graphic forms as they appear in the Romanian version.

2. Formal particularities of proper names in the *Septuagint*

A general characteristic of the onomastics in the *Septuagint* is the fact that, besides some Hebrew proper names ending in a vowel, usually adapted to the morphological system of the Greek language, there are a high number of proper names ending in a consonant, which are transliterated and consequently not declined in Greek (*Ἰαλαάδ*, *Ἀρφαξάδ*, *Ἐλείμ*, *Ἐνώχ*, *Ἰσραήλ*[8], etc.).

2.1. Names of people (anthroponyms)

a) Thackeray (1909, p. 161) includes in the category of Hebrew proper names that could be declined in Greek (according to the 1st declension) most masculine pesonal proper names that end in a vowel (*Ἰονας*, *Μωυσῆς*[9], etc.) and a series of female proper names (*Ἄννα*, *Γοδολία*, *Ζέλφα*, *Λεία*, *Σάρρα*, *Σουσάννα*, etc.). According to the British philologist, proper names declined according to the 2nd (*–ος*) and the 3rd (*–ης*, *–ους*, etc.) declension are almost non-existent in the *Septuagint*, except for the book 1*Esd*, where they constantly occur (*Δαβίδης*, *Ἄβραμος*, etc.). In SEPT. 1597, the name *Moise* [Moses] occurs declined in the genitive according to the 3rd declension: gen. *Мωϋσέως* (3*Esd*, 8, 3), *τοῦ Μωϋσέως* (1*Suppl*, 26, 24); in Ms. 45, these forms were transposed as follows: *a lui Moisei*, under the influence of the Slavic form **моѷсїи** (Savu, 2011, p. 119), *al lui Moiseu*, where the Greek ending is adaptated.

b) Theophoric biblical proper names (i.e., which include the name of God, *'el*) are usually Hellenized by adding the termination *–ίας* (genitive in *–ου*), being declined according to the 1st declension, for example: *Ἀνανίας*, *Ἀνανίου*; *Ζαχαρίας*, *Ζαχαρίου*; *Σοφονίας*, *Σοφονίου*, etc. The genitive ending in *–α* is less frequent: e.g. *Μιχαία*, *Νεεμία*, *Ἰωσεία*, *Σεδεκία* (Thackeray, 1909, p. 161–162). In SEPT. 1597, both genitive terminations of the name *Μιχαίας* may occur—*Μιχαίου* (4*Rgns*, 22, 12) and *Μιχαία* (2*Suppl*, 34, 20)—, transposed differently in Ms. 45: *lui Mihéu* (preserving the form and using the proclitic article for the genitive) and *Mihéii* (adapting the name to the morphological system of the Romanian language by enclitic articulation), respectively.

c) In the *Septuagint*, as a rule, the names of people ending in *–ών*, a termination of Hebrew origin (*Ἀαρών*, *Σαμψών*, etc.), are not declined in Greek. Among these, a special case is represented by the name *Σολομών*, which was transferred from Hebrew into Greek through graphic and phonetic adaptation: *Σαλωμών – Σαλομών – Σολομών*[10]. According to SEPT. 1597, the forms of this name are also preserved in Ms. 45, for example: *Salomon* (3*Esd*, 8, 35) – *Solomon* (the prevailing form).

[7] Regarding the formal particularities of proper names in the *Septuagint*, see Thackeray (1909), Moreno Hernández (1988), Dufour (1990), and Krašovec (2010).

[8] In SEPT. 1597, the forms that were not declined were used as such for the genitive and dative cases, without being integrated in the Romanian language declension in Ms. 45, for instance: *υἱοῖς Ἰσραήλ* – "fiilor *Israil*" [the sons of Israel] (*Ex*, 6, 6) and *μέσον Ἐλείμ* – "mijlocul *Elim*" [the middle of Elim] (*Ex*, 16, 1); see further examples in Ursu (2002, p. XII). However, their morphological adaptation into Romanian does not make the object of our study.

[9] In concordance with the present norms, we have written the proper names from SEPT. 1597 with initial capital letter.

[10] For detailed explanations, see Thackeray (1909, p. 162) and Dufour (1990, p. 56).

d) In SEPT. 1597, some anthroponyms have several graphic forms, for example: *Ἀμελσάδ* (*Dan*, 1, 16) / *Ἀμελσάλ* (*Dan*, 1, 11), *Βαανά* (3*Rgns*, 4, 16) / *Βανά* (3*Rgns*, 4, 12), cf. *Amelsad* / *Amelsal*, *Vaaná* / *Vaná* (Ms. 45).

2.2. Names of places (toponyms) and nations (ethnonyms)

a) As far as toponyms are concerned, in the *Septuagint* the forms transcribed from Hebrew coexist with the Hellenized ones (see Thackeray, 1909, p. 166; Moatti-Fine, 1996, p. 71): *Ἐδώμ – Ἰδουμαία*, *Συχέμ – Σίκιμα*, *Σομορών / Σεμερών – Σαμαρ(ε)ία*, *Σόρ – Τύρος*, *Γαλαάδ – Γαλααδῖτις*, etc. The Greek translators were actually familiar with the biblical geography, and consequently with the Greek correspondents of the proper names for places and nations, for example: Rom. *Etiopia* for *Cuș*, *Capadochia* for *Caftor*, *Gavlon* for *Golan*, *Mesopotamia* and *Siria* for *Aram*. In Ms. 45, these are usually preserved as in the Greek source.

b) As regards proper names ending in *–α*, besides the names of countries declined according to the 1st declension (e.g. *Γάζα*, *Σαμαρεία*) and the names of towns usually declined according to the 2nd declension for neuter nouns in the plural (e.g. *Γάλγαλα*, *–ων*, *–οις*; *Σίκιμα*, *–ων*), in the *Septuagint* there are also indeclinable proper names denominating places, for example: *Φασγά*, *Βετουλουά*, *Βοσορρά*, etc. The same situation occurs for the names ending in *–η*, which occur either inflected (e.g. acc. *Μαμβρήν*, *Νινευήν*), or uninflected (e.g. *Μαμβρή*, *Νινευή*) (Thackeray, 1909, p. 162 and 167). The uninflected forms in SEPT. 1597 are also preserved in Ms. 45 (e.g. *Fazgá*, *Mamvrí*, *Nenevi*, *Vetuluá*).
In SEPT. 1597, the toponyms ending in *–ων* can be uninflected (e.g. *Κεδρών*, *Ἑρμών*) or inflected (e.g. *Ἀσκάλων*, *–ωνα*), the latter being sometimes transferred in Ms. 45 together with their Greek desinences: acc. *εἰς Ἀσκάλωνα – Ascálona* (*Judg*, 14, 19), but *Ascalon* (1*Makk*, 10, 86).

c) The proper names in SEPT. 1597 have doublets (vocalized or non-vocalized forms) of the type: *Μαγγεδώ*, *Μαγεδδω* / *Μαγδών*[11]. These are also transposed in Ms. 45: *Magghedó* (*Esa*, 10, 28), *Magheddó* (4*Rgns*, 9, 27) / *Magdon* (1*Rgns*, 14, 2).

d) Hebrew ethnonyms are either borrowed, in which case the Hebrew ending in *–ī*, *–īth* is preserved, or adapted to the Greek language system, usually with the endings *–αῖος* (designating the member of a tribe) or *–(ε)ίτης* (indicating the inhabitant of a town), for example: *Χανανεί – Χανανείτης*, *Χαναναίος*. Thackeray (1909, p. 171) argues that the principle behind the choice in this case cannot be determined, indicating at the same time the predominance of the termination *–ίτης*, which would better reflect the Hebrew model in *–īth*. In Ms. 45, the suffix *–itean* is predominant, for instance: *Ἀμμανῖται – amanitêni* (*Neh*, 13, 1), *Ἀσκαλωνῖται – ascalonitênii* (1*Rgns*, 5, 10), *Κορίται – coritênii* (1*Suppl*, 9, 19), ac. *Κρῆτας – critênii* (*Iezek*, 25, 16), gen. *Ἐλαμιτῶν – elamitêni* (*Esa*, 11, 11) / *Ἐλαμῖται – elamíții* (*Esd*, 4, 9), *Ἱεροσολυμῖται – ierusalimitênii* (4*Makk*, 4, 22), gen. *τῶν Ἰοππιτῶν – a ioppitênilor* (2*Makk*, 12, 7) / *Ἰοππῖται – ioppíții* (2*Makk*, 12, 3), *Ἰσμαηλῖται – ismailtênii* (*Ps*, 82, 5), *Ἰσραηλῖται – israiltêni* (4*Makk*, 18, 1), gen. *Μωαβιτῶν – moaviților* (*Gen*, 19, 37) / *Μωαβῖται – moavitênii* (1*Suppl*, 18, 2), *Σαμαρεῖται – samaritênii* (4*Rgns*, 17, 29), *Τρωγλοδύται – trogloditêni* (2*Suppl*, 12, 3), etc. Sometimes, the same Greek form of an ethnonym is rendered with both Romanian suffixes, *–iți* and *–itean(i)*, for example: "[...] au omorît pre *gavaoniți* (acc. *Γαβαωνῖτας*). Și au chemat împăratul David pre *gavaonitêni* (acc. *Γαβαωνῖτας*) și au dzis către ei. Și *gavaoniții* (nom. *Γαβαωνῖται*) nu-s fiii lui Israil, fără numai den sîngele amorreului [...]" (2*Rgns*, 21, 1–2).
In Ms. 45, some ethnonyms are used to indicate the country. This procedure consists of "using the name of a people, in singular or plural, in order to indicate the country inhabited by that people" (Arvinte, 1988, p. 49). Thus, the Greek ethnonyms in accusative singular (*τὸν Χετταῖον*, *τὸν Ἰεβουσαῖον*, *τὸν Ἀμορῥαῖον*, *Ἀρουκαῖον*, *τὸν Αὐαῖον*, *τὸν Ἐσενναῖον*, *τὸν Ἱεργεσαῖον*, *τὸν Ἀρουαδαῖον*, etc.), that were adapted in Ms. 45 to the forms *Hetteu*, *Ievuseu*, *Amorreu*, *Arucheu*, *Eveu*, *Esenneu*, *Ghergheseu*, *Arudeu* (1*Suppl*, 1, 14–16: "Și pre Hetteu și pre Ievuseu și pre Amorreu și pre Ghergheseu și pre Eveu și pre

[11] See explanations and further examples in Moreno Hernández (1988, p. 276–277).

Arucheu și pre Esenneu pre Arudeu și pre Aamareu"), denominate countries; they are written in Latin with initial capital letter.

3. Graphic particularities of proper names in Ms. 45

Beyond the obvious effort to adapt the proper names from the Frankfurt *Septuagint* (1597) into Ms. 45, we recognize the preference displayed by the Romanian translator / revisers for rendering the original as accurately as possible, as well as their attempt to coherently apply a system of transliteration and transcription from Greek into the Romanian language written in Cyrillic script.

3.1. The preference for rendering the original as accurately as possible

In Ms. 45, the translator generally transposes the proper names from SEPT. 1597 as accurately as possible, sometimes even taking the case endings from Greek into Romanian, for example: a) anthroponyms: *Elivemas* (*Gen*, 36, 41), *Vithelías* (*Neh*, 3, 20), *Adonías* (3*Rgns*, 2, 19), *Ananías* (4*Makk*, 16, 21), *lui Vanéas* (3*Rgns*, 2, 25), *Iósifos*, for *Ἰώσηφος* (1*Makk*, 5, 60), but *Iosif*, for *Ἰωσήφ* (1*Makk*, 2, 53 and *passim*), *Sosipátron* (2*Makk*, 12, 24), *Sosípatros* (2*Makk*, 12, 19), etc.; b) toponyms: *Aradion* (*Gen*, 10, 18), *Vachúros* (3*Esd*, 9, 24), *Diospólis* (*Iezek*, 30, 16), *Tíros* (3*Rgns*, 7, 13), *Sichimon* for *Σιχίμων* (*Gen*, 33, 18)[12], etc. Despite the rendition of these names in their Greek declension, we do not believe the translator or the revisers of the text were not familiar with them (Savu, 2011, p. 95); we rather think this is a tendency to preserve the original form.

Certain biblical proper names used at the same time or prior to the first Romanian translations of the texts used in religious service, that is to say texts that were already known (Gafton, 2007, p. 86), are rendered in only one form, while others occur in several versions, which might be explained by the possible discontinuities in the source-text, as well as by the continuous attempt of the translator to adapt the form of these names to the Romanian language system. Thus, the unadapted form often occurs besides the adapted one, as in: *Ἄλχιμος – Alchimos* (1*Makk*, 7, 5), but *Ἄλχιμος – Alchim* (1*Makk*, 7, 21 and *passim*).

The translator of Ms. 45 preserved as faithfully as possible the form of proper names in SEPT. 1597, assuming the inconsistencies of the text, without standardizing the names that had more than one graphic form in the Greek text. For example, the toponym *Βηθσιμώθ – Vithsimoth* (*Ies*, 12, 3) also occurs in the form *Βηθσιμούθ – Vithsimúth* (*Ies*, 13, 20); the anthroponym *Abimelec*, written *Ἀχιμελέχ* / *Ἀχιμέλεχ* / *Ἀβιμέλεχ*, was transposed as such (*Ahimeleh* / *Avimeleh*, with or without the accent) in most cases (58 occurences), with a few exceptions, probably caused by the negligence of the translator, or the person who made the revision or copy, for example: *Aviméleh* (1*Rgns*, 21, 2), but *Ἀχιμέλεχ* (SEPT. 1597), *Avimeleh* (*Ps*, 51, in the title), but *Ἀβιμέλεχ* (SEPT. 1597), transposed into Romanian without accent. In the case of the anthroponym *Abiezer*, in SEPT. 1597 there are three graphic versions, transposed as such in Ms. 45: *Ἀφιέζερ – Afiézer* (1*Suppl*, 11, 28), *Ἀχιέζερ – Ahiézer* (*Ies*, 17, 2), *Ἀβιέζερ – Aviézer* (1*Suppl*, 7, 18 and *passim*); under *Judg*, 6, 34, the translator probably renders the name from the gloss in the footnote (*Ἀβιέζερ*), and not the one in the text (*Ἀβιάζερ*). However, tendencies towards standardization might occur: *Fud* / *Fudu – Φούδ* (*Esa*, 66, 19; *Na*, 3, 9; *Gen*, 10, 6), but *Fud – Φούθ* (1*Suppl*, 1, 8), instead of *Futh*. The genitive form *Μωσέως* (2*Suppl*, 23, 18) was graphically transposed in Ms. 45 in the form *lui Moisei*, probably under the influence of either the corresponding footnote in the source ("al. *Μωϋσῆ*") or the predominant form of the name in the manuscript or in other texts from that period (*Moisi*).

3.2. The attempt to consequently apply a system of transliteration and transcription of proper names from Greek into the Romanian language written in Cyrillic script

A language notes the sounds of another language from the perspective of its own phonetic-graphic correspondences (Agafonov *et al.*, 2006, p. 629). Consequently, the formal adaptation of biblical proper names from the Greek language into Cyrillic Romanian must be discussed from two perspectives: the *translation*

[12] For further examples, see Ursu (2002, p. XIII).

perspective, concerning the transposition of proper names from the Greek language / alphabet (SEPT. 1597) into the Romanian language written in the Cyrillic alphabet (Ms. 45), and also the *interpretative transcription* from Cyrillic (Ms. 45) into Latin script.

a) *Initial capital letter*
In Romanian, the initial capital letter is the graphic mark of proper names. However, the analysis of the old Romanian biblical texts reveals that the initial capital letter is not necessarily a constant characteristic of proper names (see PO, BB, MICU, etc.). According to the model of the *Septuagint* printed in Frankfurt (1597), proper names are not usually marked by the initial capital letter in Ms. 45; the exception is provided by the first two biblical books, *Genesis* and *Exodus*. In some instances, however, even within the same fragment (ex. *Num*, 1, 5–10), the proper names are either marked or unmarked by initial capital letter.

b) *The treatment of geminates*
With regard to proper names, in Ms. 45 the author commonly preserves the duplication of the consonants as in the Greek source text, for instance: *Ἀχισαμμαί* – **ахїсам҃мє** – *Ahisamme* (1*Suppl*, 2, 32), *Ἀθθάρατης* – **а҆ддарáтиⷭ** – *Aththarátis* (3*Esd*, 9, 50), *Ἀκκούβ* – **а҆ккоу́в** – *Accuv* (*Esd*, 2, 45), *Καππαδοκία* – **каппадокїа** – *Cappadochía* (*Am*, 9, 7), but *Καππαδοκίας* – **кападѡкїѧ** – *Capadochíia* (*Deut*, 2, 23), *Λύδδα* – **лі҆да** – *Lidda* (1*Makk*, 11, 34), *Μανασσῆς* – **манаⷭси** – *Manassi* (1*Suppl*, 3, 13), but *Μανασσῆ* – **манасі́** – *Manasí* (1*Suppl*, 5, 18), *Ὀδολλάμ* – **о҆доⷧлам҃** – *Odollam* (1*Suppl*, 11, 15), but *Ὀδολλάμ* – **ѡ҆дола҃м** – *Odolam* (2*Makk*, 12, 38). Ms. 45 transcribes the aspirated geminate consonant ϑϑ, which in SEPT. 1597 occurs together with the dissimilated forms (also transposed as such in the Romanian manuscript): *Μαθθανίας* – *Maththanía* (2*Suppl*, 29, 13), cf. *Ματθανιας* – *Matthanias* (1*Suppl*, 25, 4).

As far as the source-text is concerned, there are also inconsistencies regarding the transcription of proper names, for example: *Σωσάννα* – **сѡса́на** – *Sosána* (*Sous*, 1, 3), *Ἠνγαννίμ* – **и҃гани҃м** – *Inganim* (*Ies*, 19, 21), *Ἀμανί* – **ам҃анї** – *Ammaní* (*Neh*, 3, 2), etc.; also, the groupl *–mmn–* from the anthroponym *Ammnon* – **ам҃нѡ҃** (2*Rgns*, 13, 1 and other 14 occurrences in the same book) does not reflect the form of the original name, i.e. *Ἀμνών* (SEPT. 1597). These forms cannot be explained through the secondary sources either (SEPT. 1653, OSTR., VULG.).

c) *Breathings*
In Ms. 45, the smooth breathing [᾽] is regularly rendered in the ortography of proper names: *Ἀραβία* – **а҆равїа** – *Aravía* (1*Makk*, 11, 16), *Ἠλί* – **и҆лї** – *Ilí* (1*Rgns*, 1, 9f.), *Αἰλάμ* – **е҆лаⷨ** – *Elam* (2*Rgns*, 10, 16), etc. The rough breathing [῾], pronounced in Greek as */h/*, is transcribed as smooth breathing in Ms. 45 in such cases as: *Ἱερουσαλήμ* – **і҆ерⷭлм** – *Ierusalim* (2*Rgns*, 10, 14f.), *Ἠλιούπολις* – **и҆лиꙋ҆по́лєѡⷭ** – *Iliupóleos* (*Ex*, 1, 11), *Ἠλιόδωρος* – **и҆лїо́дѡр҃** – *Iliódor* (2*Makk*, 3, 13 and *passim*), *Ἀχεχάρ* – **а҆хєха́р҃** – *Ahehar* (*Neh*, 3, 22), etc.

d) *Stress*
The issue regarding the stress of proper names denominating countries in Romanian was extensively treated by Arvinte (2008, p. 110–124). The author has demonstrated, by means of edifying examples, the existence of two ways of placing the stress in proper names of countries ending in *–ia* in the old period of the Romanian language:

α) when the stress falls on the penultimate syllable (e.g. *Asía*, *Chilichía*, *Machedonía*, *Persía*, *Rusía*, *Siría*), the proper name can be included in the Greek denominative system, which was used in the Romanian language between the 17th century and the beginning of the 19th century, when the circulation of the Greek printings was very well represented in the Romanian countries;

β) when the stress falls on the ante-penultimate syllable (e.g. *Arávia*, *Capadóchia*, *Gália*, *Grécia*, *Machidónia*, *Tráchia*), this reflects the Latin denomination system of scholarly origin "that was constituted

for longer than four centuries of Romanian culture, nowadays being predominant in the educated language" (Arvinte, 2008, p. 113). In old literary Romanian there used to be a competition between the two modes of placing the stress.

The stress is generally not marked in the case of proper names containing superscript letters, as in: *Ἐννώμ* – ѥнѡ^{м} – *Enom* (*Ies*, 18, 16), *Vithaemec* – видаемє^{к} (*Ies*, 19, 27), *Themanon* – ѳєманоу^{и} (1*Suppl*, 1, 45), *Telmon* – тє$^{\wedge}$моу^{и} (1*Suppl*, 9, 17), *Ναββαβδιών* – на^{в}ва^{в}дїу^{и} – *Navvavdion* (1*Suppl*, 5, 19).

The position of the stress on the last vowel of proper names in Greek (*–ιά*), especially in the long lists of names (genealogies), could be explained by the fact that these names were not adapted to the Greek language system (nominative in *–ίας*, genitive in *–ία*), but they were just transliterated from Hebrew (*–ιά*): *Samá* (1*Suppl*, 8, 13), *Iesfá* (1*Suppl*, 8, 16), *Vareá* (1*Suppl*, 8, 21), *Adriá* (1*Suppl*, 8, 22), *Veriá* (1*Suppl*, 23, 11), etc. Thackeray (1909, p. 162) explains this phenomenon by other additions to the genealogic lists—i.e., proper names from other sources in which the names were not declined; evidence in this respect could be provided by the proper names marked in some editions between square brackets, as in: *Καὶ ἰεσφὰν*, *καὶ ἀβὲρ*, *καὶ ἐλιὴλ* [*καὶ ἀδριά*]. Being uninflected in Greek, the names ending in *–(ε)ιού* were transposed as such in Ms. 45, for example: *Avdiú* (*Avd*), *Iliú* (3*Rgns*, 4*Rgns*).

Sometimes, although present in the source-text, the stress is not marked in Ms. 45: *Ierusalim* / *Ierusalím*, *Iothor* / *Ióthor*, *Iamna* / *Iamná*, *Ionathan* / *Ionáthan*, etc. In other cases, there are double-stress forms, as in: gen. *Ilíupólii* (*Gen*, 41, 50 and 46, 20), Gr. *Ἡλιουπόλεως*, cf. *Iliupólii* (*Gen*, 41, 45). This phenomenon could be explained by the fact that the proper name is a composed descriptive proper name: *Ἡλίου πόλις*. An error made by the person who translated or copied the text might explain a form such as *Ecvatáná* (2*Makk*, 9, 3), cf. Gr. *Ἐκβάτανα*.

The stress placed on the final vowels (*Mamvri* / *Mamvrí*, *Sichima* / *Sichimá*, etc.) comes from the Greek source-text, where it marks an uninflected proper name form (see *supra*, 2.2.b.).

e) *Inexact transpositions from Greek into Romanian*

In Ms. 45, some proper names do not reflect the forms in the source-text. These inconsistencies can be placed in the transcription errors category, as in the following examples: *Βαβυλῶνα* – *Vavilor* (*Ier*, 50, 11), *Ἀσσούρ* – *Assus* (*Iezek*, 32, 29), *Βακβουκκία* – *Vacvuchía* (*Neh*, 12, 9 and 25), *Ἐννώμ* – *Enom* (*Ies*, 18, 16), *Βεσελεήλ* – *Veseliil* (*Ex*, 38, 22), *Ἀγγίθ* – *Angheth* (3*Rgns*, 2, 13), *Ἰεθράν* – *Iehthran* (1*Suppl*, 1, 41), *Ναασσών* – *Naason* (1*Suppl*, 2, 11).

As we are dealing with a manuscript, some proper names (wrongly transposed or recreated according to other editions) are corrected in the text according to SEPT. 1597, above the line, or inside the line, by giving the entire version between square brackets[13], as in the case of *Vethará⌊va⌋* (*Ies*, 15, 6), or *⌊Si⌋hem* (*Ies*, 17, 2). Others are corrected on the side of the text, for example: for *Sovothé* (2*Rgns*, 21, 18) the correction χ (*h*) is indicated on the side of the text, above the letter ѳ (*th*), pointing to the form *Sovohé*, cf. Gr. *Σοβοχαί* (SEPT. 1597).

Sporadically, in Ms. 45, some prepositions left untranslated in Romanian were attached to the proper name: the form є^{к}вєѳлѡмѡ^{и} (3*Esd*, 5, 31) renders the Greek sequence *ἐκ Βεθλωμών* ("from Vethlomon"), an error which is signalled on the side of the text by a red sign [⌣], which marks the separate translation of the Greek peposition, i.e. *den* [from].

f) *The system of transliteration and transcription of proper names from Greek (SEPT. 1597) into Romanian (Ms. 45)*

Starting from a proper names index of Ms. 45, Table 1 indicates the specific rules for the graphic transposition of proper names from Greek into the Romanian language written in both Cyrillic and Latin scripts.

[13] The meaning of these signs is explained in the foreword of the manuscript (*Cuvîntul înainte către cititori*, p. 909): "Iar unde vei vedea acesta semnu cu roșiu ⌊ ⌋ și la mijloc iarăși cuvinte, să știi că l-am aflat mai mult întru izvodul Englitérii" [Where you will see this sign in red ⌊ ⌋ and in the middle other words, you must know that I found it [i.e. the text/source] in the English source].

Signs	**Specific contexts**	**Transposition into Romanian**	
		Cyrillic script	*Latin script*
α		а	*a*
	αυ (diphth.)	аф, аб	*af, av*
	αι (diphth.)	є	*e*
		ѧ, ѣ	*ê*
β		в	*v*
γ		г	*g*
	γ + ε, η, ι	ге, ги	*ghe, ghi*
	−γγ−	нг, гг	*ng, gg*
δ		д	*d*
ε		є	*e*
	ευ (diphth.)	еф, ев	*ef, ev*
	ει (diphth.)	и	*i*
ζ		з	*z*
η		и, ◌̀	*i*
		є	*e*
θ		ѳ	*th*
ι		и	
	ϊ	ї	*i*
		◌̀	
κ		к	*c*
	κ + ε, η, ι	ке, ки	*che, chi*
	κ + χ	к + х	*kh*
λ		л	*l*
μ		м	*m*
ν		н	*n*
	ντ	нд	*nd*
ξ		ѯ	*x*
ο		о, ѡ	*o*
	οι (diphth.)	і	*i*
	ου (diphth.)	ѹ	*u*
π		п	*p*
ρ		р	*r*
σ, ς		с	*s*
σ		з (rarely)	*z*
τ		т	*t*
	ντ	нд	*nd*
υ		и	*i*
	ϋ	оу	*i*
φ		ф	*f*
χ		х	*h*
ψ		пс	*ps*
		с	*s*
ω		ѡ	*o*

Table 1: Transliteration and transcription system of proper names from SEPT. 1597 into Ms. 45.

The table above allows us to make a few remarks regarding the transposition of Greek proper names into Cyrillic Romanian, as well as their transcription in the Latin alphabet. Thus, as far as *Greek consonants* are concerned, there are no major difficulties regarding their transposition from the Greek into the Cyrillic alphabet. There are, however, a few exceptions:

α) the double consonant *ψ* is transliterated in Ms. 45 through the Cyrillic letter **ѱ**, transcribed in the Latin alphabet by *ps*: *Ψοντομφανήχ* – **ѱѡ᷒нто᷒᷍фанихъ** – *Psontomfanih* (*Gen*, 41, 45), *Λαμψούρ* – **лаᵐѱᵹᵨ** – *Lampsur* (1*Rgns*, 27, 8), *Σαμψά* – **саᵐѱа́** – *Sampsá* (*Esd*, 4, 8). Sometimes, although occurring in SEPT. 1597, the double consonant *ψ* is not rendered in Ms. 45, for example: *Σαμψαί* – **саᵐса́** – *Samsê* (*Esd*, 4, 17 and 23);

β) the velar geminate consonant *–γγ–* is transcribed in Ms. 45 by the consonant group **нг** (*ng*): *Ἄγγαί* – **а᷒нгé** – *Anghé* (*Gen*, 13, 3), *Ἄγγίθ* – **а᷒нги᷎** – *Anghith* (1*Suppl*, 3, 2), *Ἀμαγγαρί* – **ѧмаᷣнгарй** – *Amangarí* (1*Rgns*, 20, 20). Sometimes, the geminate *–γγ–* is only transliterated (**гг**, *gg*), as in: *Ἄγγαί* – **агᷣ́а** (*Esa*, 10, 28–29);

γ) the consonantal group *–ντ–* is transcribed in Ms. 45 by **нд** (*nd*), as in: *Ἀντίοχος* – **а᷒нд҃їѡх** – *Andioh* (*Gen*, 39, 1);

δ) rarely, instead of the consonant **с** (*σ*), Ms. 45 renders **з** (*z*), which indicates voicing the Greek consonant *σ* in Romanian, as in: *τῷ Ἔσδρα* – **ѣ҃здри᷈** – *Ézdrii* (only two occurrences out of 56), cf. *Ἐσδρικάμ* – **є᷍здрїкаᷓ** – *Eszdricam* (1*Suppl*, 3, 22).

As far as *Greek vowels* are concerned, they are transposed into the Cyrillic alphabet in several ways:

α) the Greek vowel *ε* is transposed in Ms. 45 as follows:
   — by the letter **є** (*e*), as in: *Ἐκβάτανα* – **є᷎ватáнá** – *Ecvatánă* (2*Makk*, 9, 3), *Ζοροβάβελ* – **зорѡвáвє᷍** – *Zorovavel* (*Zach*, 4, 6), *βοκχέ* – **вѡ᷎хє́** – *Vokhé* (1*Suppl*, 6, 5);
   — rarely, by the letters **ѧ** and **ѣ**, as in: *Βεθλεέμ* – **видлѧ́єᵐ** / **видлѣєᵐ** (*Judg*, 17, 8–9);

β) the long Greek vowel *η* is rendered in Ms. 45 as follows:
   — by the letter **и** (*i*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Ἡλιόδωρος* – **йлїóдѡрь** – *Iliódor* (2*Makk*, 3, 13), *Ἠνγαννίμ* – **и᷎ганиᵐ** – *Inganim* (*Ies*, 19, 21), *Ηφάρ* – **гифаᵨ** – *Ghifar* (*Esa*, 60, 6), *Δανιήλ* – **данїи᷍** – *Daniil* (1*Makk*, 2, 60), *Μανασσῆ* – **манасй́** – *Manasí* (1*Suppl*, 5, 18);
   — rarely, by the sign **◌̆** (*i*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Ῥεηλά* – **рє̆лá** – *Reilá* (1*Suppl*, 2, 15);
   — rarely, by the letter **є** (*e*): *Ἡσαῦ* – **ѐса᷎ᵡ** – *Esav* (*Num*, 24, 18);

γ) the Greek vowel *ï* is rendered in Ms. 45 in two ways. In Greek, when *ι* is preceded by a vowel with which it does not form a diphthong, it is written as *ï*, being transcribed in Ms. 45 as follows:
   — by the letter **ї** (*i*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Ἀϊά* – **ѧ᷍їá** – *Aiá* (1*Suppl*, 1, 40), *Ἀβεσσαΐ* – **ѧвє᷍саї** – *Avessaí* (1*Suppl*, 2, 16), *Βανεΐ* – **ванеї́** – *Vaneí* (*Esd*, 10, 34), *Γαΐ* – **гаї** – *Gaí* (4*Rgns*, 9, 27);
   — rarely, by the sign **◌̆** (*i*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Καϊναν* – **кӑина᷎** – *Cainán* (1*Suppl*, 1, 2);

δ) the short Greek vowel *o* is rendered in Ms. 45 by the Cyrillic letters **ѻ** or **ѡ**, although there is no firm rule that would impose one of these two letters: *Καππαδοκία* – **ка᷎падокїѧ** – *Cappadochía* (*Am*, 9, 7), but *Καππαδοκίας* – **кападѡкїѧ** – *Capadochíia* (*Deut*, 2, 23), *Ὀδολλάμ* – **ѻдо᷍ᵡлаᵐ** – *Odollam* (1*Suppl*, 11, 15), but *Ὀδολλάμ* – **ѡдолаᵐ** – *Odolam* (2*Makk*, 12, 38);

ε) the short Greek vowel *υ* is transcribed in Ms. 45, according to the Reuchlinian pronunciation, by the letters **и** and **ı** (*i*): *Ἀσσυρίας* – **ас᷍ирїѧ** – *Assiríia* (4*Makk*, 13, 9), *Τύρος* – **тй́рѡ᷍** – *Tíros* (3*Rgns*, 9, 12), *Λύδδα* – **лıᴬда** – *Lidda* (1*Makk*, 11, 34). In Greek, whenever the vowel *υ* is preceded by another vowel with which it does not form a diphthong, it is noted *ϋ*, being transcribed in Ms. 45 by the sign **◌̆** (*i*): *Μωϋσέως* – **мѡ̆сє᷎** – *Moiseu* (1*Suppl*, 26, 24); in some cases it seems to be taken as such from Greek: *Ἰωϋάν* – **їоѵ̈а᷎** – *Ioián* (1*Suppl*, 1, 5), but *Ἰωϋάν* – **їѡ̆ᴬа᷎** – *Ioián* (1*Suppl*, 1, 7).

The transposition of certain *diphthongs* from Greek into Cyrillic Romanian raises a number of issues:

α) the Greek diphthong *αι* is transcribed in Ms. 45 as follows:
   — by the letter **є** (*e*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Αἰλάμ* – **ѣлаᵐ** – *Elam* (2*Rgns*, 10, 16), *Εὐαῖον* – **ѣвєᵒ** – *Eveu* (1*Suppl*, 1, 15), *Βαραιά* – **варєа́** – *Vareá* (1*Suppl*, 8, 21);
   — by the letter **ѧ**: *Σαββαταῖος* – **сѧ́ʙаптѧ́ѡ͂ᶜ** – *Savvatêos* (*Neh*, 11, 16), *Ἀδαία* – **ѧдѧ́а** – *Adêa* (2*Suppl*, 23, 1), but *Ἀδαιά* – **ѧдєа́** – *Adeá* (1*Suppl*, 8, 21), cf. *Ἀθαιά* – **ѧѳѧ́а** – *Athêa* (*Neh*, 11, 4), *Μερζελλαί* – **мєᵖзє͂ѧ́лѧ́** – *Merzellê* (*Esd*, 2, 61), *Βερζελλαί* – **вєᵖзєлѧ́** – *Verzelê* (*Neh*, 7, 63). We have transcribed the Cyrillic letter **ѧ** by the sign *ê*, as it is the equivalent of the Greek diphthong *αι*, pronounced /*e*/, according to the Reuchlinian pronunciation;

β) the Greek diphthong *αυ* is transcribed in Ms. 45, alternately, by **аф** or **ав** (*af*, *av*), according to the Reuchlinian pronunciation: *Ἡσαῦ* – **ѝсаф̂** – *lui Isaf* (1*Makk*, 5, 3), but *Ἡσαῦ* – **ѝсаʙ̂** – *Isav* (1*Makk*, 5, 65); *Αὐνάν* – **аʙ̂наⷩ** – *Avnan* (1*Suppl*, 2, 3), *Ναζαῦ* – **назаф̂** – *Nazaf* (*Gen*, 22, 22). In the case of the name *Isaf* (1*Makk*, 5, 3), a marginal note/gloss indicates the pronunciation /*v*/ instead of /*f*/;

γ) the Greek diphthong *ει* is transcribed in Ms. 45, according to the Reuchlinian pronunciation, by the letters **и** or **ї** (*i*): *Ἀφείρ* – **ѧфиᵖ̂** – *Afir* (*Gen*, 25, 4), *Λαφειδώθ* – **лафидѡ́ᵗ** – *Lafidóth* (*Judg*, 4, 4), *Ἰαβεῖς* – **ґаʙи͂ᶜ** – *Iavis* (1*Suppl*, 10, 11), *Σαμάρεια* – **самáрїа** – *Samária* (2*Suppl*, 28, 15);

δ) whenever followed by a consonant, the Greek group of vowels *ευ* is transcribed in Ms. 45 according to the Reuchlinian pronunciation, as follows:
   — by **єф** (*ef*): *Εὐπάτωρ* – **є͂фпáтѡᵖ** – *Efpátor* (1*Makk*, 6, 17), *Εὐφράτου* – **Ѳфрáѳ** – *Efráth* (*Deut*, 11, 24);
   — by **єʙ** (*ev*): *Εὐπάτωρ* – **є͂ʙпáтѡᵖ** – *Evpátor* (2*Makk*, 10, 10), *Εὐπόλεμον* – **є͂ʙпѡ́лєᵐ** – *Evpólem* (1*Makk*, 8, 17), *Εὐμενεῖ* – **є͂ʙмєнí** – *lui Evmení* (1*Makk*, 8, 8). Whenever the group *ευ* is followed by a vowel, it is transliterated as *ev*: *Εὐαῖον* – **ѣвєᵒ** – *Eveu* (1*Suppl*, 1, 15), *Εὐϊλάτ* – **Ѣвилаᵀ** – *Evilat* (*Gen*, 2, 11).

The Greek endings *–αῖος* and *–αῖον* are transcribed in Ms. 45 by the group **єѳ** (*eu*): *Ἀχραθαῖος* – *Ahratheu* (*Preamble* to *Esth*, 13), *Ἀχραθαῖον* – *Arhatheu* (*Preamble* to *Est*, 14), etc.

4. Conclusions

The graphic form of proper names in Ms. 45, with some minor exceptions (transliteration / transcription errors, certain cases of standardization, etc.), their form in the main source-text, the *Septuagint* printed in Frankfurt (1597); the secondary sources were not considered in this respect. Some forms are corrected in the text according to the London version (1653) of the Greek text, used by the reviser of the translation provided by Nicolae Spătarul (Milescu) up to the book *1 Paralipomenon*.

The main source-text displays, in turn, numerous inconsistencies regarding the form of proper names, mainly caused by the literal translation practice, which has generally imposed the preservation of the Hebrew form of proper names and only sporadically allowed their adaptation to the morphological system of the Greek language. In Ms. 45, some anomalous forms from the source-text (multiple graphic versions of the same name and different denomination modalities of the same individual) are preserved. The attempts to standardize certain forms as well as the transcription errors from the Greek into the Cyrillic alphabet are rare. Moreover, beyond the existence of several Cyrillic signs used to render the same Greek sign, we can still emphasize the translator's / reviser's attempt to consequently apply a set of transliteration and transcription norms in the proper names transposition from the Greek into the Romanian language (according to the Reuchlinian pronunciation). The systematic study of the integration of Greek biblical proper names into the Romanian declension will complete the perspective upon the formal specificity of proper names in the first Romanian translation of the *Septuagint* (Ms. 45).

Bibliography

A. Sources

BA = *La Bible d'Alexandrie*, VI. *Jésus (Josué)*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1996.

BB = *Biblia 1688*, text stabilit şi îngrijire editorială de Vasile Arvinte şi Ioan Caproşu, volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproşu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, vol. I–II, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2001 (I), 2002 (II).

MICU = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi şi a ceii noao, toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înţelesul limbii româneşti* [*Biblia de la Blaj – 1795*, Ediţie jubiliară în reproducere anastatică şi transcriere interpretativă, coord. Ioan Chindriş şi Eugen Pavel, Roma, 2000], Blaj, 1795.

MLD = *Biblia de la Bucureşti (1688)*, în seria *Monumenta linguæ Dacoromanorum. Pars I. Genesis*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 1988; *Pars XXI. Machabæorum I*, *Machabæorum II*, *Machabæorum III*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2015.

Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45* [c. 1683–1686].

NETS = *A New English Translation of the Septuagint*, as published by Oxford University Press in 2009, including corrections and emendations made in the second printing (2009) and corrections and emendations made in June 2014, Albert Pietersma and Benjamin G. Wright (ed.), New York – Oxford, [online].

OSTR. = **Библиꙗ сирѣчь книгы Ветхаго и Новаго Завета по ꙗзыкоу словенскоу** [...], Ostrog, 1581.

PO = *Palia de la Orăştie: 1581–1582*, text, facsimile, indice şi ediţie îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Române, Bucureşti, 1968.

SEPT. 1597 = *Τῆς θείας Γραφῆς. Παλαίας Δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης ἁπάντα. Divinæ Scripturæ nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Græce* [...], Frankofurti ad Mœnum, apud Andreæ Wecheli hæredes, 1597.

SEPT. 1653 = *Ἡ Παλαια Διαθηκη κατα τους ἑβδομηκοντα. Vetus Testamentum Græcum ex Versione Septuaginta Interpretum*, iuxta Exemplar Vaticanum Romæ editum, Accuratissime [...], Londini, Excudebat Rogerus Daniel [...], MDCLIII.

VULG. = *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata* [...], Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini, MDLXV.

B. References

Agafonov, C., Grass, T., Maurel, D., Rossi-Gensane, N. & Savary, A. (2006). *La traduction multilingue des noms propres dans PROLEX*, in "Meta: journal des traducteurs", LI (4), p. 622–636, CrossRef.

Andriescu, Al. (1988). *Locul Bibliei de la Bucureşti în istoria culturii, literaturii şi limbii române literare*, in MLD, *Pars I. Genesis*, Iaşi, p. 7–45.

Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (Facerea) din Biblia de la Bucureşti (1688), în comparaţie cu Ms. 45 şi Ms. 4389*, in MLD, *Pars I. Genesis*, p. 47–105.

Arvinte, V. (2008). *Român, românesc, România. Studiu filologic*, ediţia a III-a (definitivă), Casa Editorială „Demiurg", Iaşi.

Ballard, M. (2004). *Le nom propre en traduction*, in "Babel", vol. 39, issue 4, p. 194–213, CrossRef.

Catford, J.-C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, Oxford University Press, London.

Cândea, V. (1979). *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Copinger, W.-A. (2002). *The Bible and its Transmission. Being an Historical and Bibliographical View of the Hebrew and Greek Texts* [...], Martino Publishing, Mansfield Centre [prima ediţie: Londra, 1897].

Dufour, J.-P. (1990). *La Transcription des noms propres dans la Bible anglaise avec références faites à la Bible dite «Version Autorisée» (1611)*, in Yannick Le Boulicaut (ed.), "Onomastique biblique: des richesses de la Bible hébraïque aux usages en langues modernes. Actes du Colloque des 4 et 5 novembre 1988", Université catholique de l'Ouest, Angers, p. 55–61.

Fernández, M.-N. (1977). *Nombres propios y etimologias populares en la Septuaginta*, in "Sefarad", XXXVII, p. 239–260.

Gafton, Al. (2007). ***Palia de la Orăştie*** *ca traducere*, în Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăştie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, p. 81–91.

Gînsac, A.-M. (2013). *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Editura Universităţii "Alexandru Ioan Cuza", Iaşi.

Grass, T. (2002). *Quoi! Vous voulez traduire «Goethe»? – Essai sur la traduction des noms propres allemand-français*, Peter Lang, Berne.

Ichim-Tomescu, D. (1978). *Observaţii asupra adaptării morfologice a toponimelor străine în limba română*, in "Limba română", XXVII, issue 3, p. 237–242.

Krašovec, J. (2010). *The Transformation of Biblical Proper Names*, T&T Clark International, New York – London.

Moatti-Fine, J. (1996). *Les noms de lieux dans Jésus (Josué)*, in BA, vol. VI, p. 69–89.

Moreno Hernández, A. (1988). *El tratamiento de los nombres propios en los textos de* ***Vetus Latina*** *(I y II Samuel)*, in "Emerita. Revista de lingüística y filología clásica", LXI, fasc. 2, p. 271–287.

Onu, L. (1984). *Concordanţele lingvistice sau capcanele stabilirii paternităţii unui text. Probleme de metodă*, in "Limba română", XXXIII, issue 2, p. 119–132.

Pamfil, V. (1982). *Toponime în Palia de la Orăştie*, in "Studii de onomastică", issue 3, p. 202–222.

Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, Bucureşti.

Savu, S.N. (2011). *Numele propriu în textul biblic românesc. Studiu asupra procesului de adaptare formală*, Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iași (PhD thesis).

Ștef, A.-F. (1996). *Manual de greacă veche*, Humanitas, București.

Thackeray, H.-J. (1909). *A Grammar of the Old Testament in Greek According to the Septuagint*, vol. I, Georg Olms Verlag, New York, p. 160–172.

Ursu, N.-A. (2002). *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al* ***Vechiului Testament*** *tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, in BB, p. I–LIV.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A40ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Despre adaptarea grafică a numelor proprii din prima traducere a *Septuagintei* în limba română (Ms. 45)

Ana-Maria Gînsac*

Departamentul de Cercetare Interdisciplinar – Domeniul Socio-Uman, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Str. Lascăr Catargi 54, 700107 Iași, România

Despre articol

Istoric:
Primit 5 decembrie 2015
Acceptat 13 decembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
nume proprii
traducere
adaptare formală
limba română
Septuaginta

Rezumat

Printre dificultățile cu care s-au confruntat întotdeauna traducătorii *Bibliei* se numără adaptarea numelor proprii din acest text în fiecare idiom. Unele nume proprii biblice au fost adaptate în limba română odată cu primele traduceri ale unor fragmente din *Vechiul* și din *Noul Testament*. Cele mai multe nume proprii biblice au fost însă adaptate pentru prima dată în limba română odată cu prima traducere românească a *Septuagintei*, efectuată de Nicolae Spătarul (Milescu) în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și păstrată într-o copie manuscrisă revizuită (Ms. rom. 45) datînd din același secol. Sursa principală a acestei traduceri a fost o ediție a *Septuagintei* apărută la Frankfurt, în 1597. În spiritul literalismului care caracteriza traducerile *Bibliei* în epocă, tendința dominantă a traducătorului și a revizorilor a fost să conserve pe cît posibil forma numelor proprii din textul sursă, încercînd totodată să le integreze în grafia și în flexiunea limbii române. Pornind de la particularitățile formale ale numelor din textul-sursă, ne propunem să descriem unele aspecte și probleme legate de principiile grafice care au stat la baza transpunerii numelor proprii din sursa grecească în Ms. 45.

1. Introducere

Transpunerea numelor proprii (Npr) dintr-o limbă în alta se poate realiza prin cîteva procedee principale: *traducere* (înlocuirea materialului textual din limba-sursă cu echivalentul textual din limba țintă, de exemplu: gr. *Φάραγξ Βότρυος – Valea Strugurelui*[1]) *transliterare* și *transcriere* (adaptarea formei numelui din limba-sursă la sistemul grafic și morfologic al limbii-țintă)[2]. Studiul adaptării formale la sistemul limbii române a numelor proprii scrise în alt alfabet decît cel latin presupune două direcții de cercetare:

1) *studiul adaptării grafice*: transpunerea prin transliterare (înlocuirea fiecărui grafem dintr-un sistem grafic printr-unul dintr-un sistem grafic diferit) sau prin transcriere fonetică a Npr dintr-un alfabet în altul[3];
2) *studiul adaptării morfologice*: participarea Npr la „opozițiile de gen, număr, caz și determinare” ale limbii române (Ichim-Tomescu, 1978, p. 237).

Descriind modalitatea adaptării Npr ebraice în *Septuaginta*, specialiștii au evidențiat diversitatea transliterărilor și a transcrierilor existente pentru denominarea unor realități individuale, mai ales persoane și locuri. Astfel, studiind din această perspectivă cartea *Iosua* (*Iisus Navi*), care conține liste ample de Npr, Moatti-Fine (1996, p. 69–73) arată că la baza numeroaselor variante ale toponimelor din această carte biblică au stat mai mulți factori:

*Adresă de corespondență: *anamaria_gansac@gmail.com*.

[1] Pentru mai multe exemple, vezi Fernández (1977).

[2] Pentru diversele accepțiuni ale acestor termeni, vezi Catford (1965, p. 20–69) și Grass (2002, p. 114 ș.u.); pentru o sinteză a acestora, vezi Gînsac (2013).

[3] Termenii *transliterare* și *transcriere* sînt definiți de Catford (1965, p. 68–69). Evidențiind cele două modalități de adaptare, Savu (2011, p. 77–80) folosește termenul „adaptare grafo-fonetică”.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

1) dificultatea de a citi și a identifica majoritatea numelor de locuri din textul ebraic;
2) alternanța între traducere și transliterare în cazul toponimelor descriptive compuse; uneori sînt prezente ambele, de exemplu: *φάραγγα Ἀχώρ – valea Ahor* (*Ios*, 7, 24);
3) existența mai multor variante formale ale aceluiași nume, de exemplu: ebr. *'apēkāh* („cetatea lui Iuda") este transpus în limba greacă în forma *Phakoua* (*Ios*, 15, 53) în *Codex Vaticanus* sau *Aphaka* în versiunea din *Codex Alexandrinus* (Moatti-Fine, 1996, p. 73); printre altele, acest fenomen a fost explicat prin existența mai multor tradiții de vocalizare a textului ebraic (Krašovec, 2010, p. 89);
4) coexistența formelor elenizate și a celor neadaptate la sistemul limbii grecești; vezi 2).

Unele Npr biblice au fost adaptate în limba română odată cu primele traduceri ale unor fragmente din *Vechiul* și din *Noul Testament*: *Evangheliarul slavo-român* (1551–1553), *Palia de la Orăștie* (1581–1582), *Codicele Bratul* (1559–1560) etc. Astfel, cercetările privind *Palia de la Orăștie* (1581–1582), text care cuprinde traducerea din limbile maghiară și latină a primelor două cărți ale *Pentateuhului*, relevă lipsa unui sistem unitar de transpunere a Npr în limba română, situație explicabilă prin gradul diferit de cunoaștere a numelor (cele cunoscute și cele des întrebuințate s-au fixat într-o formă unică), relevanța acestora în text, utilizarea unor surse multiple, principiul nealterării în traducere a textului-sursă, nivelul de pregătire al traducătorului etc. (Pamfil, 1982; Gafton, 2007).

Cele mai multe Npr biblice au fost adaptate pentru prima dată în limba română odată cu prima traducere (integrală) a *Septuagintei*, efectuată de Nicolae Spătarul (Milescu), în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, și păstrată într-o copie manuscrisă revizuită (Ms. 45)[4] la Biblioteca Academiei Române, filiala din Cluj. Sursa principală a acestei traduceri a fost o ediție a *Septuagintei* apărută la Frankfurt, în 1597 (SEPT. 1597)[5]. Pe lîngă aceasta, pentru definitivarea textului din Ms. 45 au mai fost folosite și alte surse[6], între care o ediție a textului grecesc tipărită la Londra, în 1653 (SEPT. 1653), aceasta fiind utilizată numai pînă la cartea *1 Paralipomenon*, după cum se arată în *Cuvîntu înainte către cititori* (p. 909/2):

> Iară și noi, pre lîngă izvodul lui Necoláie, am mai alăturat și alte izvoade grecești, pren care izvoade fost-au unul carele au fost tipărit la Englitéra, ci și acesta nu să potriviia cu cel de la Frangofort; pentru căci pren bogate locuri adăogea și pren bogate locuri lipsiia, nu veniia cu cestalalt; pentru acêea, lipsele nu s-au socotit, iar adaosele s-au pus, precum vom face dosluşirea mai jos cu însemnări. Și așa am venit cu acela izvod pînă la *Paralipómenon dentîi*.

Literalitatea traducerii din Ms. 45, care presupune tendința spre conservarea formei Npr din textul-sursă, diferitele grafii cuprinse în acesta din urmă, implicarea a două alfabete diferite, precum și încercarea traducătorului de a adapta onomastica biblică în limba română sînt factori care au contribuit la gradul de integrare a Npr biblice din limba greacă în limba română. Pornind de la particularitățile formale ale Npr din textul grecesc[7], ne vom limita în continuare la descrierea unor aspecte ale procesului adaptării grafice a Npr din *Septuaginta* (SEPT. 1597) în Ms. 45. Fiind vorba despre o traducere literală, în care se conservă adesea și forma morfologică a Npr din original, precizările legate de flexiunea Npr din textul grecesc sînt necesare pentru înțelegerea unor grafii din versiunea românească.

2. Particularități formale ale Npr din *Septuaginta*

O caracteristică generală a onomasticii din *Septuaginta* este aceea că, alături de cîteva Npr ebraice terminate în vocală, adaptate, de regulă, la sistemul morfologic al limbii grecești, există un număr mare de Npr

[4] Cu privire la paternitatea copiei revizuite din Ms. 45, vezi Cândea (1979, p. 106–128), Onu (1984), Andriescu (1988, p. 17–25) și Ursu (2002, p. 7–133).

[5] Este vorba despre versiunea aldină, revizuită și corectată după edițiile apărute la Complutense, Antwerp, Strasbourg și Roma (Copinger, 2002, p. 94).

[6] Printre altele, este vorba despre o sursă slavonească (OSTR.) și una latinească (VULG.).

[7] Despre particularitățile formale ale Npr din *Septuaginta*, vezi Thackeray (1909), Moreno Hernández (1988), Dufour (1990) și Krašovec (2010).

care se termină în consoană, transliterate și, ca atare, nedeclinate în limba greacă (*Γαλαάδ*, *Ἀρφαξάδ*, *Ἐλείμ*, *Ἐνώχ*, *Ἰσραήλ*[8] etc.).

2.1. Nume de persoană

a) Thackeray (1909, p. 161) include în categoria Npr ebraice declinabile în limba greacă (după declinarea I) majoritatea numelor de persoană masculine care au terminație vocalică (*Ἰωνας*, *Μωυσῆς*[9] etc.) și o serie de Npr feminine (*Ἄννα*, *Ιωδολία*, *Ζέλφα*, *Λεία*, *Σάρρα*, *Σουσάννα* etc.). Potrivit filologului britanic, Npr declinate după declinarea a II-a (*–ος*) și a III-a (*–ης*, *–ους* etc.) sînt aproape inexistente în *Septuaginta*, cu excepția cărții *Ezd*, în care acestea apar constant (*Δαβίδης*, *Ἄβραμος* etc.). În SEPT. 1597, numele *Moise* apare declinat la genitiv după declinarea III-a: gen. *Μωϋσέως* (3*Ezd*, 8, 3), *τοῦ Μωϋσέως* (1*Par*, 26, 24); în Ms. 45, aceste forme au fost transpuse astfel: *a lui Moisei*, sub influența formei slavone **моѷсїи** (Savu, 2011, p. 119), respectiv *al lui Moiseu*, cu adaptarea terminației grecești.

b) Npr biblice teoforice (care au în componență numele divinității, *ʾel*) sînt de obicei elenizate prin adăugarea desinenței *–ίας* (genitiv în *–ου*), fiind declinate după declinarea I, de exemplu: *Ἀνανίας*, *Ἀνανίου*; *Ζαχαρίας*, *Ζαχαρίου*; *Σοφονίας*, *Σοφονίου* etc. Mai puțin frecvent este genitivul în *–α*: e.g. *Μιχαία*, *Νεεμία*, *Ἰωσεία*, *Σεδεκία* (Thackeray, 1909, p. 161–162). În SEPT. 1597 apar uneori ambele desinențe de genitiv ale numelui *Μιχαίας—Μιχαίου* (4*Reg*, 22, 12) și *Μιχαία* (2*Par*, 34, 20)—, transpuse diferențiat în Ms. 45: *lui Mihéu* (cu păstrarea formei numelui prin realizarea cazului genitiv cu ajutorul articolului proclitic), respectiv *Mihéii* (cu adaptarea numelui la sistemul morfologic al limbii române prin articularea enclitică).

c) În *Septuaginta*, numele de persoană în *–ών*, terminație de origine ebraică (*Ἀαρών*, *Σαμψών* etc.), sînt de obicei nedeclinate în limba greacă. Între acestea, un caz special îl reprezintă numele *Σολομών*, care a trecut în limba greacă printr-un proces gradual de adaptare grafică și fonetică: *Σαλωμών – Σαλομών – Σολομών*[10]. După SEPT. 1597, formele acestui nume se păstrează și în traducerea din Ms. 45, de exemplu: *Salomon* (3*Ezd*, 8, 35) – *Solomon* (formă predominantă).

d) În SEPT. 1597, unele Npr de persoană au mai multe forme grafice, de exemplu: *Ἀμελσάδ* (*Dan*, 1, 16) / *Ἀμελσάλ* (*Dan*, 1, 11), *Βαανά* (3*Reg*, 4, 16) / *Βανά* (3*Reg*, 4, 12), cf. *Amelsad* / *Amelsal*, *Vaaná* / *Vaná* (Ms. 45).

2.2. Nume de țări și de popoare

a) În *Septuaginta*, formele transcrise din ebraică coexistă cu cele elenizate ale numelor de locuri (vezi Thackeray, 1909, p. 166; Moatti-Fine, 1996, p. 71): *Ἐδώμ – Ἰδουμαία*, *Συχέμ – Σίκιμα*, *Σομορών / Σεμερών – Σαμαρ(ε)ία*, *Σόρ – Τύρος*, *Γαλαάδ – Γαλααδῖτις* etc. De altfel, traducătorii greci cunoșteau geografia biblică și, în consecință, și corespondentele grecești ale numelor de locuri și de popoare, de exemplu: *Etiopia* pentru *Cuș*, *Capadochia* pentru *Caftor*, *Gavlon* pentru *Golan*, *Mesopotamia* și *Siria* pentru *Aram*. În Ms. 45, acestea sînt păstrate întocmai după sursa grecească utilizată.

b) Referitor la Npr terminate în *–α*, alături de numele de țări care se declină după declinarea I (e.g. *Γάζα*, *Σαμαρεία*) și numele de orașe declinate de obicei după declinarea a II-a a substantivelor neutre la plural (e.g. *Γάλγαλα*, *–ων*, *–οις*; *Σίκιμα*, *–ων*), în *Septuaginta* există și Npr de locuri nedeclinate, de exemplu: *Φασγά*, *Βετουλουά*, *Βοσορρά* etc. Aceeași situație apare și la numele terminate în *–η*, care apar fie declinate (e.g. ac. *Μαμβρήν*, *Νινευήν*), fie nedeclinate (e.g. *Μαμβρή*, *Νινευή*) (Thackeray, 1909, p. 162 și 167). Formele nedeclinate din SEPT. 1597 sînt conservate și în Ms. 45 (e.g. *Fazgá*, *Mamvrí*, *Neneví*, *Vetuluá*).

[8] În SEPT. 1597, formele nedeclinate sînt folosite ca atare pentru cazurile genitiv și dativ, nefiind integrate în flexiunea limbii române în Ms. 45, de exemplu: *υἱοῖς Ἰσραήλ* – „fiilor *Israil*” (*Ieș*, 6, 6) și *μέσον Ἐλείμ* – „mijlocul *Elim*” (*Ieș*, 16, 1); vezi mai multe exemple la Ursu (2002, p. XII). Adaptarea morfologică a acestora în limba română nu face însă obiectul prezentului studiu.

[9] În conformitate cu normele actuale, am ortografiat Npr din SEPT. 1597 cu inițială majusculă.

[10] Vezi, pentru explicații detaliate, Thackeray (1909, p. 162) și Dufour (1990, p. 56).

În SEPT. 1597, numele de locuri în *–ων* pot fi nedeclinate (e.g. *Κεδρών*, *Ἑρμών*) sau declinate (e.g. *Ἀσκάλων*, *–ωνα*), acestea din urmă fiind uneori preluate în Ms. 45 cu tot cu desinențele grecești: ac. *εἰς Ἀσκάλωνα – Ascálona* (*Jud*, 14, 19), dar *Ascalon* (1*Mac*, 10, 86).

c) Npr din SEPT. 1597 prezintă dublete (forme vocalizate / nevocalizate) de tipul: *Μαγγεδώ*, *Μαγεδδω* / *Μαγδών*[11]. Acestea sînt preluate și în Ms. 45: *Magghedó* (*Is*, 10, 28), *Magheddó* (4*Reg*, 9, 27) / *Magdon* (1*Reg*, 14, 2).

d) Npr de popoare ebraice sînt și ele fie împrumutate, caz în care se păstrează terminația ebraică în *–ī*, *–īth*, fie adaptate la sistemul limbii grecești, de obicei cu terminațiile *–αῖος* (desemnînd membrul unui trib) sau *–(ε)ίτης* (indicînd locuitorul unui oraș), de exemplu: *Χανανεί – Χανανείτης*, *Χαναναίος*. (Thackeray, 1909, p. 171) consideră că nu poate fi determinat principiul care a stat la baza alegerii uneia sau a alteia dintre cele două forme, remarcînd totodată predominanța terminației *–ίτης*, care ar reflecta mai bine modelul ebraic în *–īth*. În Ms. 45, predomină sufixul *–itean*, de exemplu: *Ἀμμανῖται – amanitêni* (*Neem*, 13, 1), *Ἀσκαλωνῖται – ascalonitênii* (1*Reg*, 5, 10), *Κορίται – coritênii* (1*Par*, 9, 19), ac. *Κρῆτας – critênii* (*Iez*, 25, 16), gen. *Ἐλαμιτῶν – elamitêni* (*Is*, 11, 11) / *Ἐλαμῖται – elamíţii* (*Ezd*, 4, 9), *Ἱεροσολυμῖται – ierusalimitênii* (*Iosip*, 4, 22), gen. *τῶν Ἰοππιτῶν – a ioppitênilor* (2*Mac*, 12, 7) / *Ἰοππῖται – ioppíţii* (2*Mac*, 12, 3), *Ἰσμαηλῖται – ismailtênii* (*Ps*, 82, 5), *Ἰσραηλῖται – israiltêni* (*Iosip*, 18, 1), gen. *Μωαβιτῶν – moaviţilor* (*Fac*, 19, 37) / *Μωαβῖται – moavitênii* (1*Par*, 18, 2), *Σαμαρεῖται – samaritênii* (4*Reg*, 17, 29), *Τρωγλοδύται – trogloditêni* (2*Par*, 12, 3) etc. Uneori, aceeași formă grecească a etnonimului este redată cu ambele sufixe etnonimice românești, *–iți* și *–itean(i)*, de exemplu: „[...] au omorît pre *gavaoniți* (ac. *Γαβαωνῖτας*). Și au chemat împăratul David pre *gavaonitêni* (ac. *Γαβαωνῖτας*) și au dzis către ei. Și *gavaoniții* (nom. *Γαβαωνῖται*) nu-s fiii lui Israil, fără numai den sîngele amorreului [...]" (2*Reg*, 21, 1–2).

În Ms. 45, unele nume de popoare sînt folosite pentru a denumi țara. Utilizat și în alte scrieri românești vechi, procedeul constă, arată Arvinte (1988, p. 49), în „folosirea numelui unui popor, la singular sau la plural, pentru a denumi țara locuită de acel popor". Astfel, numele de popoare grecești la ac. sg. (*τὸν Χετταῖον*, *τὸν Ἰεβουσαῖον*, *τὸν Ἀμορῥαῖον*, *Ἀρουκαῖον*, *τὸν Αὐαῖον*, *τὸν Ἐσενναῖον*, *τὸν Γεργεσαῖον*, *τὸν Ἀρουαδαῖον* etc.), care au fost adaptate în Ms. 45 în forma *Hetteu*, *Ievuseu*, *Amorreu*, *Arucheu*, *Eveu*, *Esenneu*, *Ghergheseu*, *Arudeu* (1*Par*, 1, 14–16: „Și pre Hetteu și pre Ievuseu și pre Amorreu și pre Ghergheseu și pre Eveu și pre Arucheu și pre Esenneu pre Arudeu și pre Aamareu"), denominează țări, fiind ortografiate în alfabet latin cu inițială majusculă.

3. Particularități grafice ale Npr din Ms. 45

Dincolo de evidenta străduință de a adapta onomastica biblică din *Septuaginta* de la Frankfurt (1597) în limba română, remarcăm preferința traducătorilor Ms. 45 pentru redarea cît mai exactă a originalului, precum și încercarea de a aplica în mod coerent un sistem de transliterare și transcriere din limba greacă în limba română scrisă cu caractere chirilice.

3.1. Preferința pentru redarea cît mai exactă a originalului

În general, în Ms. 45 se optează pentru preluarea cît mai exactă a Npr din SEPT. 1597, transpunîndu-se uneori în limba română chiar terminațiile cazuale grecești, de exemplu: a) antroponime: *Elivemas* (*Fac*, 36, 41), *Vithelías* (*Neem*, 3, 20), *Adonías* (3*Reg*, 2, 19), *Ananías* (*Iosip*, 16, 21), *lui Vanéas* (3*Reg*, 2, 25), *Iósifos*, pentru *Ἰώσηφος* (1*Mac*, 5, 60), dar *Iosif*, pentru *Ἰωσήφ* (1*Mac*, 2, 53 ș.a.), *Sosipátron* (2*Mac*, 12, 24), *Sosípatros* (2*Mac*, 12, 19) etc.; b) toponime: *Aradion* (*Fac*, 10, 18), *Vachúros* (3*Ezd*, 9, 24), *Diospólis* (*Iez*, 30, 16), *Tíros* (3*Reg*, 7, 13), *Sichimon* pentru *Σικίμων* (*Fac*, 33, 18)[12], etc. Nu credem că preluarea acestor nume în forma flexiunii grecești are legătură cu nerecunoașterea lor de către traducătorul sau revizorul Ms. 45 (Savu, 2011, p. 95), ci acest fapt evidențiază mai degrabă tendința de a prezerva forma din original.

[11] Vezi explicațiile și alte exemple la Moreno Hernández (1988, p. 276–277).

[12] Pentru alte exemple, vezi Ursu (2002, p. XIII).

Unele Npr biblice intrate în uz anterior sau odată cu primele traduceri ale textelor folosite în serviciul liturgic, deci cunoscute (Gafton, 2007, p. 86), sînt redate într-o singură formă, altele prezintă variante, explicabile atît prin eventualele discontinuități la acest nivel în textul sursă, cît și prin încercarea continuă a traducătorului de a adapta forma numelor la sistemul limbii române. Astfel, forma neadaptată apare adesea alături de cea adaptată, de exemplu: *Ἄλχιμος – Alchimos* (1*Mac*, 7, 5), dar *Ἄλκιμος – Alchim* (1*Mac*, 7, 21 ș.a.).

Traducătorul Ms. 45 a păstrat cît mai fidel forma numelor din SEPT. 1597, preluînd și inconsecvențele din acest text, fără a standardiza, de regulă, numele care prezintă mai multe grafii în textul grecesc. De exemplu, toponimul *Βηθσιμώθ – Vithsimoth* (*Ios*, 12, 3) apare și cu forma *Βηθσιμούθ – Vithsimúth* (*Ios*, 13, 20); antroponimul *Abimelec*, scris *Ἀχιμελέχ / Ἀχιμέλεχ / Ἀβιμέλεχ*, a fost transpus ca atare (*Ahimeleh / Avimeleh*, cu sau fără accent) în majoritatea cazurilor (58 de ocurențe), cu cîteva excepții, cauzate, probabil, de neatenția traducătorului sau a copistului, de exemplu: *Aviméleh* (1*Reg*, 21, 2), dar *Ἀχιμέλεχ* (SEPT. 1597), *Avimeleh* (*Ps*, 51, titlu), dar *Ἀβιμέλεχ* (SEPT. 1597), transpus în limba română fără accent. În cazul antroponimului *Abiezer*, SEPT. 1597 are trei grafii, preluate ca atare în Ms. 45: *Ἀφιέζερ – Afiézer* (1*Par*, 11, 28), *Ἀχιέζερ – Ahiézer* (*Ios*, 17, 2), *Ἀβιέζερ – Aviézer* (1*Par*, 7, 18 ș.a.); la *Jud*, 6, 34, traducătorul redă, probabil, numele din glosa infrapaginală (*Ἀβιέζερ*), nu pe cel din text (*Ἀβιάζερ*). Totuși, uneori apar și tentative de standardizare: *Fud / Fudu – Φούδ* (*Is*, 66, 19; *Naum*, 3, 9; *Fac*, 10, 6), dar *Fud – Φούθ* (1*Par*, 1, 8), în loc de *Futh*. Npr *Μωσέως* (2*Par*, 23, 18) a fost transpus în Ms. 45 în forma *lui Moisei*, probabil sub influența notei corespondente din subsolul sursei („al. *Μωϋσῆ*”) sau poate a formei predominante a numelui în manuscris sau în alte texte din epocă (*Moisi*).

3.2. Încercarea de a aplica în mod consecvent un set de norme de transliterare și transcriere a Npr din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic

O limbă notează sunetele altei limbi prin prisma corespondentelor fonetico-grafice care îi sînt proprii (Agafonov *et al.*, 2006, p. 629). Astfel, adaptarea formală a Npr biblice din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic trebuie discutată din perspectiva *traductologiei*, care presupune, în cazul de față, transpunerea Npr din limba greacă (SEPT. 1597) în limba română scrisă cu alfabet chirilic (Ms. 45), dar și din perspectiva *transcrierii interpretative* a numelor din alfabet chirilic (Ms. 45) în alfabet latin.

a) *Inițiala majusculă*

În limba română, inițiala majusculă este marca grafică a Npr. Analiza vechilor texte biblice românești relevă, însă, faptul că majuscula nu este o caracteristică constantă în marcarea formală a Npr (vezi PO, BB, MICU etc.). După modelul *Septuagintei* de la Frankfurt (1597), Npr nu sînt marcate prin inițială majusculă în Ms. 45. O excepție o constituie primele două cărți biblice, *Facerea* și *Ieșirea*. În unele cazuri, chiar în același fragment (ex. *Num*, 1, 5–10), Npr sînt fie marcate, fie nemarcate prin inițială majusculă.

b) *Tratamentul geminatelor*

În Ms. 45 a fost conservată, de regulă, reduplicarea consoanelor în grafia Npr din textul sursă grecesc, aceasta fiind redată ca atare și în transcrierea în alfabet latin, de exemplu: *Ἀχισαμμαί – ѧ҃хїсамⷨє – Ahisamme* (1*Par*, 2, 32), *Ἀθθάρατης – ѧ҃ддарáтиⷭ – Aththarátis* (3*Ezd*, 9, 50), *Ἀκκούβ – аᵏкѵв – Accuv* (*Ezd*, 2, 45), *Καππαδοκία – каⷯпадокі҃а – Cappadochía* (*Am*, 9, 7), dar *Καππαδοκίας – кападѡкі҃ѧ – Capadochíia* (*Deut*, 2, 23), *Λύδδα – лиᴧда – Lidda* (1*Mac*, 11, 34), *Μανασσῆς – манаⷭси – Manassi* (1*Par*, 3, 13), dar *Μανασσῆ – манасі́ – Manasí* (1*Par*, 5, 18), *Ὀδολλάμ – ѻ҃доᴧламⷨ – Odollam* (1*Par*, 11, 15), dar *Ὀδολλάμ – ѡ҃долаⷨ – Odolam* (2*Mac*, 12, 38). În Ms. 45 este conservată prin transcriere geminata aspirată ϑϑ, care apare în SEPT. 1597 alături de formele disimilate, preluate și ele ca atare: *Μαθθανίας – Maththanía* (2*Par*, 29, 13), cf. *Ματθανιας – Matthanias* (1*Par*, 25, 4).

Raportat la textul sursă, există și inconsecvențe în transcrierea Npr, de exemplu: *Σωσάννα – сѡсáна – Sosána* (*Sus*, 1, 3), *Ἠνγαννίμ – иᵑ҃гани҃ⷨ – Inganim* (*Ios*, 19, 21), *Ἀμανί – амⷨанї҃ – Ammaní* (*Neem*, 3, 2) etc.; de asemenea, grupul *–mmn–* din antroponimul *Ammnon – амⷨнѡᵑ҃* (2*Reg*, 13, 1 și alte 14 ocurențe

din aceeași carte biblică) nu reflectă forma numelui din original: *Ἀμνών* (SEPT. 1597). Aceste forme nu pot fi explicate nici prin sursele secundare (SEPT. 1653, OSTR., VULG.).

c) *Spiritele*

În Ms. 45, spiritul lin, notat în limba greacă [᾽], este redat cu regularitate în ortografierea Npr: *Ἀραβία* – **ἀραβῐ̈́α** – *Aravía* (1*Mac*, 11, 16), *Ἠλί* – **ἡλῐ̈́** – *Ilí* (1*Reg*, 1, 9 ș.u.), *Αἰλάμ* – **ἐλα**$^{\widehat{\mu}}$ – *Elam* (2*Reg*, 10, 16) etc. Spiritul aspru, notat în limba greacă [῾] și pronunțat /*h*/, este transcris ca spirit lin în Ms. 45 în cazuri precum: *Ἱερουσαλήμ* – **ἱερ**$^{\widehat{ς}}$**λμ** – *Ierusalim* (2*Reg*, 10, 14 ș.u.), *Ἡλιούπολις* – **ἡλι**^{8}**πόλεω**^{ς} – *Iliupóleos* (*Ieș*, 1, 11), *Ἡλιόδωρος* – **ἡλῐ̈́ὸδω**^{ῥ} – *Ilиódor* (2*Mac*, 3, 13 ș.a.), *Ἀχεχάρ* – **ἀχεχα**^{ῥ} – *Ahehar* (*Neem*, 3, 22) etc.

d) *Accentul*

Problema accentuării Npr de țări în limba română a fost discutată de Arvinte (2008, p. 110–124). Acesta a arătat, cu exemple concludente, că în perioada veche a limbii române existau două moduri de accentuare a numelor de țări terminate în *–ia*:

α) când accentul cade pe silaba penultimă (e.g. *Asía*, *Chilichía*, *Machedonía*, *Persía*, *Rusía*, *Siría*), Npr se încadrează în sistemul denominativ grecesc, care a fost folosit în limba română în perioada cuprinsă între secolele al XVII-lea și începutul secolului al XIX-lea, când circulația tipăriturilor în limba greacă era foarte mare în țările române;

β) când accentul cade pe silaba antepenultimă (e.g. *Arávia*, *Capadóchia*, *Gália*, *Grécia*, *Machidónia*, *Tráchia*), este vorba despre sistemul latinesc de denominare de origine savantă, „care s-a constituit de-a lungul a mai bine de patru secole de cultură românească, fiind astăzi predominant în limba de cultură” (Arvinte, 2008, p. 113). În vechea română literară a existat o concurență între cele două moduri de accentuare.

Accentul nu este marcat, de regulă, în cazul Npr care conțin litere suprascrise, de exemplu: *Ἐννώμ* – **ἐνω**$^{\widehat{μ}}$ – *Enom* (*Ios*, 18, 16), *Vithaemec* – **вιδαεμε**$^{\widehat{κ}}$ (*Ios*, 19, 27), *Themanon* – **δεμανω**$^{\widehat{ν}}$ (1*Par*, 1, 45), *Telmon* – **τε**$^{\widehat{\wedge}}$**μω**$^{\widehat{ν}}$ (1*Par*, 9, 17), *Ναββαβδιών* – **να**$^{\widehat{β}}$**βα**$^{\widehat{β}}$**δῐ̈́ω**$^{\widehat{ν}}$ – *Navvavdion* (1*Par*, 5, 19).

Poziția accentului pe ultima vocală a Npr (*–ιά*), mai ales în listele lungi de nume (genealogii), se explică prin faptul că aceste nume nu au fost adaptate la sistemul limbii grecești (nominativ în *–ίας*, genitiv în *–ία*), ci au fost transliterate din ebraică (*–ιά*): *Samá* (1*Par*, 8, 13), *Iesfá* (1*Par*, 8, 16), *Vareá* (1*Par*, 8, 21), *Adriá* (1*Par*, 8, 22), *Veriá* (1*Par*, 23, 11) etc. Thackeray (1909, p. 162) explică acest fapt prin completarea listelor genealogice cu nume din alte surse în care numele nu erau declinate; dovadă ar fi Npr marcate între paranteze pătrate, de exemplu: *Καὶ ἰεσφάν, καὶ ἀβὲρ, καὶ ἐλιὴλ* [*καὶ ἀδριά*]. Rămase nedeclinate în limba greacă, numele în *–(ε)ιού* au fost preluate ca atare în Ms. 45, de exemplu: *Avdiú* (*Avd*), *Iliú* (3*Reg*, 4*Reg*).

Uneori, deși prezent în textul sursă, accentul este nemarcat în Ms. 45: *Ierusalim* / *Ierusalím*, *Iothor* / *Ióthor*, *Iamna* / *Iamná*, *Ionathan* / *Ionáthan* etc. În alte cazuri, printre ocurențele unor nume apar și forme dublu accentuate, de exemplu: gen. *Iliupólii* (*Fac*, 41, 50 și 46, 20), gr. *Ἡλιουπόλεως*, cf. *Iliupólii* (*Fac*, 41, 45), fenomen care s-ar putea explica prin faptul că este vorba despre un Npr descriptiv compus: *Ἡλίου πόλις*. Probabil o eroare de copist ar putea explica o formă precum *Ecvatáná* (2*Mac*, 9, 3), cf. *Ἐκβάτανα*.

Accentul pe vocalele finale (*Mamvri* / *Mamvrí*, *Sichima* / *Sichimá* etc.) este preluat din textul sursă, unde marchează o formă nedeclinată în limba greacă a numelui (vezi *supra*, 2.2.b.).

e) *Transpuneri inexacte din limba greacă în limba română*

Unele forme din Ms. 45 nu reflectă forma din textul-sursă. Aceste inconsecvențe pot fi încadrate în categoria greșelilor de transcriere, de exemplu: *Βαβυλῶνα* – *Vavilor* (*Ier*, 50, 11), *Ἀσσούρ* – *Assus* (*Iez*, 32, 29), *Βακβουκκία* – *Vacvuchía* (*Neem*, 12, 9 și 25), *Ἐννώμ* – *Enom* (*Ios*, 18, 16), *Βεσελεήλ* – *Veseliil* (*Ieș*, 38, 22), *Ἀγγίθ* – *Angheth* (3*Reg*, 2, 13), *Ἰεθράν* – *Iehthran* (1*Par*, 1, 41), *Ναασσών* – *Naason* (1*Par*, 2, 11).

Fiind vorba despre un text manuscris, unele Npr (transpuse greșit sau refăcute după alte ediții) sînt

corectate în text (deasupra rîndului sau în rînd) prin întregirea lor între croșete[13], de exemplu: *Vethará⌊va⌋* (*Ios*, 15, 6), *⌊Si⌋hem* (*Ios*, 17, 2). Altele sînt corectate pe marginea textului, de exemplu: pentru *Sovothé* (2*Reg*, 21, 18) se indică pe margine corectura **ѯ** (*h*) deasupra slovei **ѳ** (*th*), indicînd forma *Sovohé*, cf. gr. *Σοβοχαί* (SEPT. 1597).

Sporadic, în Ms. 45, unele prepoziții netraduse în limba română au fost atașate Npr: forma **є҆ѫ̑вєѳ̈лѡмѡ҆ѫ̑** (3*Ezd*, 5, 31) redă secvența grecească *ἐκ Βεθλωμών* („din Vethlomon”), greșeală semnalată pe marginea textului printr-o vrahie roșie, marcînd traducerea separată a prepoziției greceşti, i.e. *den*.

f) *Sistemul de transliterare și transcriere a Npr din limba greacă (SEPT. 1597) în limba română (Ms. 45)*
Pornind de la indicele de Npr al Ms. 45, redăm în Tabela 1 regulile de transpunere grafică a acestora din limba greacă în limba română scrisă cu alfabet chirilic, iar apoi în alfabet latin. Tabelul permite unele remarci privind transpunerea Npr greceşti în limba română scrisă cu alfabet chirilic, precum și transcrierea lor în alfabet latin. Astfel, în privința *consoanelor greceşti* (oclusive, siflante și lichide) nu există dificultăți majore în privința transpunerii lor din alfabet grecesc în alfabet chirilic. Există însă și unele excepții:

α) consoana dublă *ψ* este transliterată în Ms. 45 prin slova chirilică **ѱ**, transcrisă în alfabet latin prin *ps*: *Ψοντομφανήχ* – **ѱѡ҆нтѳ҆̑фанихъ** – *Psontomfanih* (*Fac*, 41, 45), *Λαμψούρ* – **лаѧ̑ѱѓ҃р** – *Lampsur* (1*Reg*, 27, 8), *Σαμψά* – **саѧ̑ѱа́** – *Sampsá* (*Ezd*, 4, 8). Uneori, deși prezentă în SEPT. 1597, consoana *ψ* nu este redată în Ms. 45, de exemplu: *Σαμψαί* – **саѧ̑са́** – *Samsê* (*Ezd*, 4, 17 și 23);

β) consoana velară geminată *–γγ–* este transcrisă în Ms. 45 prin grupul consonantic **нг** (*ng*): *Ἄγγαι* – **а҆нгѣ́** – *Anghé* (*Fac*, 13, 3), *Ἄγγίθ* – **а҆нги҆҃** – *Anghith* (1*Par*, 3, 2), *Ἀμαγγαρί* – **а҆ма҆нгари́** – *Amangarí* (1*Reg*, 20, 20). Uneori, geminata *–γγ–* este numai transliterată (**гг**, *gg*), de exemplu: *Ἄγγαί* – **аг҆гѧ́** (*Is*, 10, 28–29);

γ) grupul consonantic *–ντ–* este transcris în Ms. 45 prin **нд** (*nd*), de exemplu: *Ἀντίοχος* – **а҆нд҃їѡхъ** – *Andioh* (*Fac*, 39, 1);

δ) rar, în locul siflantei surde *σ* este notată în Ms. 45 slova **з** (*z*), fapt care indică sonorizarea în limba română a consoanei greceşti, de exemplu: *τῷ Ἔσδρα* – **ѣ҆́здри҆̀** – *Ézdrii* (numai două ocurențe din 56), cf. *Ἐσδρικάμ* – **є҆҆́здрїкамъ҆̑** – *Eszdricam* (1*Par*, 3, 22).

Referitor la *vocalele greceşti*, acestea sînt transpuse în alfabet chirilic în mai multe moduri:

α) vocala grecească *ε* este transpusă în Ms. 45 astfel:
   — prin slova **є** (*e*), de exemplu: *Ἐκβάτανα* – **є҆҆кватана́** – *Ecvatána* (2*Mac*, 9, 3), *Ζοροβάβελ* – **зорѡвава́бє҆҆ль** – *Zorovavel* (*Zah*, 4, 6), *βοκχέ* – **вѡ҆҆кхе́** – *Vokhé* (1*Par*, 6, 5);
   — rar, prin slovele **ѧ** și **ѣ**, de exemplu: *Βεθλεέμ* – **видлѧ́є҆ѧ̑** / **видлѣ́є҆ѧ̑** (*Jud*, 17, 8–9);

β) vocala grecească lungă *η* este redată în Ms. 45 astfel:
   — prin slova **и** (*i*), în pronunție reuchliniană: *Ἠλιόδωρος* – **илїо́дѡръ** – *Iliódor* (2*Mac*, 3, 13), *Ἠνγαννίμ* – **и҆҆ганиѧ̑** – *Inganim* (*Ios*, 19, 21), *Γηφάρ* – **гифаѓ** – *Ghifar* (*Is*, 60, 6), *Δανιήλ* – **данїи҆̂** – *Daniil* (1*Mac*, 2, 60), *Μανασσῆ* – **манасѝ** – *Manasí* (1*Par*, 5, 18);
   — rar, prin semnul **◌҆̀** (*i*), în pronunție reuchliniană: *Ῥεηλά* – **ре҆̀ла́** – *Reilá* (1*Par*, 2, 15);
   — rar, prin slova **є** (*e*): *Ἡσαῦ* – **є҆́са҆҆ѵ̑** – *Esav* (*Num*, 24, 18);

γ) vocala grecească *ï* este redată în Ms. 45 în două moduri. În limba greacă, când *ι* este precedat de o vocală cu care nu formează un diftong, este notat *ï*, fiind transcris în Ms. 45 astfel:
   — prin slova **ї** (*i*), conform pronunției reuchliniene: *Ἀϊά* – **а҆їа́** – *Aiá* (1*Par*, 1, 40), *Ἀβεσσαΐ* – **а҆вє҆҆са́ї** – *Avessaí* (1*Par*, 2, 16), *Βανεΐ* – **ванеї́** – *Vaneí* (*Ezd*, 10, 34), *Γαΐ* – **гаї́** – *Gaí* (4*Reg*, 9, 27);
   — rar, prin semnul **◌҆̀** (*i*), conform pronunției reuchliniene: *Καϊναν* – **ка҆̀ина҆҆ѵ̑** – *Cainán* (1*Par*, 1, 2);

[13] Rolul acestor semne este explicat în *Cuvîntul înainte către cititori* (p. 909): „Iar unde vei vedea acesta semnu cu roșiu ⌊ ⌋ și la mijloc iarăși cuvinte, să știi că l-am aflat mai mult întru izvodul Englitérii”.

Semne	**Contexte specifice**	**Transpunere în limba română**	
		Alfabet chirilic	*Alfabet latin*
α		ѧ	*a*
	αυ (dift.)	ѧф, ѧв	*af, av*
	αι (dift.)	є	*e*
		ѧ, ѣ	*ê*
β		в	*v*
γ		г	*g*
	γ + ε, η, ι	гє, ги	*ghe, ghi*
	−γγ−	нг, гг	*ng, gg*
δ		д	*d*
ε		є	*e*
	ευ (dift.)	єф, єв	*ef, ev*
	ει (dift.)	и	*i*
ζ		з	*z*
η		и, ◌̀	*i*
		є	*e*
θ		ѳ	*th*
ι		и	
	ϊ	ї	*i*
		◌̀	
κ		к	*c*
	κ + ε, η, ι	кє, ки	*che, chi*
	κ + χ	к + х	*kh*
λ		л	*l*
μ		м	*m*
ν		н	*n*
	ντ	нд	*nd*
ξ		ѯ	*x*
ο		о, ѡ	*o*
	οι (dift.)	ι	*i*
	ου (dift.)	ѹ	*u*
π		п	*p*
ρ		р	*r*
σ, ς		с	*s*
σ		з (rar)	*z*
τ		т	*t*
	ντ	нд	*nd*
υ		и	*i*
	ϋ	оу	*i*
ϕ		ф	*f*
χ		х	*h*
ψ		ѱ	*ps*
		с	*s*
ω		ѡ	*o*

Tabela 1: Sistemul de transliterare și transcriere a Npr din SEPT. 1597 în Ms. 45.

δ) vocala grecească *o* este redată în Ms. 45 prin slovele **ѻ** sau **ѡ**, fără a exista o regulă pentru folosirea uneia sau a alteia dintre acestea: *Καππαδοκία* – **каⷩпадокі҃а** – *Cappadochía* (*Am*, 9, 7), dar *Καππαδοκίας* – **кападѡкі҃ѧ** – *Capadochíia* (*Deut*, 2, 23), *Ὀδολλάμ* – **ѻ҆до҆̂лаᵐ** – *Odollam* (1*Par*, 11, 15), dar *Ὀδολλάμ* – **ѡ҆долаᵐ** – *Odolam* (2*Mac*, 12, 38);

ε) vocala grecească *υ* este transcrisă în Ms. 45, conform pronunției reuchliniene, prin slovele **и** și **ι** (*i*): *Ἀσσυρίας* – **ас҃ирі҃ѧ** – *Assiríia* (*Iosip*, 13, 9), *Τύρος* – **тирѡ҃с** – *Tíros* (3*Reg*, 9, 12), *Λύδδα* – **лиᴬда** – *Lidda* (1*Mac*, 11, 34). În limba greacă, atunci cînd vocala *υ* este precedată de o altă vocală cu care nu formează un diftong, este notată *ϋ*, fiind transcrisă în Ms. 45 prin semnul ¨ (*i*): *Μωϋσέως* – **мѡ¨сеꙋ** – *Moiseu* (1*Par*, 26, 24); în unele cazuri, aceasta pare a fi preluată ca atare din limba greacă: *Ἰωϋάν* – **і҆ѡ¨а҃н** – *Ioián* (1*Par*, 1, 5), dar *Ἰωϋάν* – **і҆ѡ¨а҃н** – *Ioián* (1*Par*, 1, 7).

Transpunerea unor *diftongi* din limba greacă în alfabet chirilic ridică unele probleme:

α) diftongul grecesc *αι* este transcris în Ms. 45 astfel:
   — prin slova **є** (*e*), conform pronunției reuchliniene: *Αἰλάμ* – **є҆лаᵐ** – *Elam* (2*Reg*, 10, 16), *Εὐαῖον* – **є҆вєꙋ** – *Eveu* (1*Par*, 1, 15), *Βαραιά* – **варєа́** – *Vareá* (1*Par*, 8, 21);
   — prin slova **ѧ**: *Σαββαταῖος* – **сав҃ватаі҃ѡс҃** – *Savvatêos* (*Neem*, 11, 16), *Ἀδαία* – **а҆дѧ́а** – *Adêa* (2*Par*, 23, 1), dar *Ἀδαιά* – **а҆дєа́** – *Adeá* (1*Par*, 8, 21), cf. *Ἀθαιά* – **а҆ѳѧ́а** – *Athêa* (*Neem*, 11, 4), *Μερζελλαί* – **мєрзєл҆лѧ́** – *Merzellê* (*Ezd*, 2, 61), *Βερζελλαί* – **вєрзєлѧ́** – *Verzelê* (*Neem*, 7, 63). Am transcris slova chirilică **ѧ** prin semnul *ê*, întrucît echivalează diftongul grecesc *αι*, pronunțat /*e*/, conform rostirii reuchliniene;

β) diftongul grecesc *αυ* este transcris în Ms. 45, alternativ, prin **аф** sau **ав** (*af*, *av*), conform pronunției reuchliniene: *Ἡσαῦ* – **и҆сафі҃** – *lui Isaf* (1*Mac*, 5, 3), dar *Ἡσαῦ* – **и҆сав҃** – *Isav* (1*Mac*, 5, 65); *Αὐνάν* – **ав҃на҃н** – *Avnan* (1*Par*, 2, 3), *Ναζαῦ* – **назафі҃** – *Nazaf* (*Fac*, 22, 22). În cazul numelui *Isaf* (1*Mac*, 5, 3), o glosă marginală indică lecțiunea *υ* în loc de *f*;

γ) diftongul grecesc *ει* este transcris în Ms. 45, conform pronunției reuchliniene, prin slovele **и** sau **ї** (*i*): *Ἀφείρ* – **а҆фи҃р** – *Afir* (*Fac*, 25, 4), *Λαφειδώθ* – **лафидѡ́ѳ** – *Lafidóth* (*Jud*, 4, 4), *Ἰαβεῖς* – **і҆ави҃с҃** – *Iavis* (1*Par*, 10, 11), *Σαμάρεια* – **самарі҃а** – *Samária* (2*Par*, 28, 15);

δ) urmat de o consoană, grupul vocalic grecesc *ευ* este transcris în Ms. 45 conform pronunției reuchliniene, astfel:
   — prin **єф** (*ef*): *Εὐπάτωρ* – **є҆фі҃па́тѡр** – *Efpátor* (1*Mac*, 6, 17), *Εὐφράτου* – **Є҆фра́ѳ** – *Efráth* (*Deut*, 11, 24);
   — prin **ев** (*ev*): *Εὐπάτωρ* – **є҆в҃па́тѡр** – *Evpátor* (2*Mac*, 10, 10), *Εὐπόλεμον* – **є҆в҃пѡ́леᵐ** – *Evpólem* (1*Mac*, 8, 17), *Εὐμενεῖ* – **є҆в҃менí** – *lui Evmení* (1*Mac*, 8, 8). Urmat de o vocală, grupul *ευ* este transcris *ev*: *Εὐαῖον* – **є҆вєꙋ** – *Eveu* (1*Par*, 1, 15), *Εὐϊλάτ* – **Є҆вилаᵀ** – *Evilat* (*Fac*, 2, 11).

Terminațiile grecești *–αῖος* și *–αῖον* sînt transcrise în Ms. 45 prin grupul **єѳ** (*eu*): *Ἀχραθαῖος* – *Ahratheu* (*Preambul Est*, 13), *Ἀχραθαῖον* – *Arhatheu* (*Preambul Est*, 14) etc.

4. Concluzii

Forma grafică a Npr din Ms. 45 reflectă, cu unele mici excepții (greșeli de transliterare/transcriere, unele cazuri de standardizare etc.), forma acestora din textul-sursă principal, *Septuaginta* de la Frankfurt (1597), sursele secundare nefiind luate în considerare în această privință. Unele forme sînt corectate în text după versiunea de la Londra (1653) a textului grecesc, folosită de revizorul traducerii lui Nicolae Spătarul (Milescu) pînă la cartea *1 Paralipomenon*.

La rîndul său, textul-sursă prezintă numeroase inconsecvențe în privința formei Npr, cauzate de principiul literalității traducerii, care a impus în general conservarea formei Npr ebraice și numai sporadic adaptarea lor la sistemul morfologic al limbii grecești. În Ms. 45 se conservă fenomenele anomale din textul sursă (multiplele grafii ale aceluiași nume și diferitele modalități de denominare a aceluiași individ), încercările de standardizare a unor forme și greșelile de transcriere din alfabet grecesc în alfabet chirilic

fiind rare. De asemenea, dincolo de existența mai multor slove chirilice pentru redarea aceluiași semn grafic grecesc, se poate evidenția totuși încercarea traducătorului/revizorului de a aplica în mod consecvent un set de norme de transliterare și de transcriere a Npr din limba greacă în limba română (conform pronunției reuchliniene). Studiul sistematic al specificului integrării Npr din textul grecesc în flexiunea limbii române va întregi imaginea asupra specificului formal al Npr din Ms. 45.

Bibliografie

A. Surse

BA = *La Bible d'Alexandrie*, VI. *Jésus (Josué)*, Les Éditions du Cerf, Paris, 1996.

BB = *Biblia 1688*, text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte și Ioan Caproșu, volum întocmit de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu, Alexandru Gafton, Laura Manea, N.A. Ursu, vol. I–II, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2001 (I), 2002 (II).

MICU = *Biblia, adecă Dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao, toate care s-au tălmăcit de pre limba elinească pre înțelesul limbii românești* [*Biblia de la Blaj – 1795*, Ediție jubiliară în reproducere anastatică și transcriere interpretativă, coord. Ioan Chindriș și Eugen Pavel, Roma, 2000], Blaj, 1795.

MLD = *Biblia de la București (1688)*, în seria *Monumenta linguæ Dacoromanorum. Pars I. Genesis*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 1988; *Pars XXI. Machabæorum I*, *Machabæorum II*, *Machabæorum III*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2015.

Ms. 45 = Biblioteca Filialei Cluj a Academiei Române, fondul Blaj, *Manuscrisul românesc nr. 45* [c. 1683–1686].

OSTR. = **Библиа сирѣчь книгы Ветхаго и Новаго Завета по ѣзыкоу словенскоу** [...], Ostrog, 1581.

PO = *Palia de la Orăștie: 1581–1582*, text, facsimile, indice și ediție îngrijită de Viorica Pamfil, Editura Academiei Române, București, 1968.

SEPT. 1597 = *Τῆς θείας Γραφῆς. Παλαίας Δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης ἁπάντα. Divinæ Scripturæ nempe Veteris ac Novi Testamenti omnia, Græce* [...], Frankofurti ad Mœnum, apud Andreæ Wecheli hæredes, 1597.

SEPT. 1653 = *Ἡ Παλαια Διαθηκη κατα τους ἑβδομηκοντα. Vetus Testamentum Græcum ex Versione Septuaginta Interpretum*, iuxta Exemplar Vaticanum Romæ editum, Accuratissime [...], Londini, Excudebat Rogerus Daniel [...], MDCLIII.

VULG. = *Biblia ad vetustissima exemplaria castigata* [...], Antverpiæ, Ex officina Christophori Plantini, MDLXV.

B. Referințe

Agafonov, C., Grass, T., Maurel, D., Rossi-Gensane, N. & Savary, A. (2006). *La traduction multilingue des noms propres dans PROLEX*, în „Meta: journal des traducteurs", LI (4), p. 622–636, CrossRef.

Andriescu, Al. (1988). *Locul Bibliei de la București în istoria culturii, literaturii și limbii române literare*, în MLD, *Pars I. Genesis*, Iași, p. 7–45.

Arvinte, V. (1988). *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și Ms. 4389*, în MLD, *Pars I. Genesis*, p. 47–105.

Arvinte, V. (2008). *Român, românesc, România. Studiu filologic*, ediția a III-a (definitivă), Casa Editorială „Demiurg", Iași.

Ballard, M. (2004). *Le nom propre en traduction*, în „Babel", vol. 39, nr. 4, p. 194–213, CrossRef.

Catford, J.-C. (1965). *A Linguistic Theory of Translation. An Essay in Applied Linguistics*, Oxford University Press, London.

Cândea, V. (1979). *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca.

Copinger, W.-A. (2002). *The Bible and its Transmission. Being an Historical and Bibliographical View of the Hebrew and Greek Texts* [...], Martino Publishing, Mansfield Centre [prima ediție: Londra, 1897].

Dufour, J.-P. (1990). *La Transcription des noms propres dans la Bible anglaise avec références faites à la Bible dite «Version Autorisée» (1611)*, în Yannick Le Boulicaut (éd.), „Onomastique biblique: des richesses de la Bible hébraïque aux usages en langues modernes. Actes du Colloque des 4 et 5 novembre 1988", Université catholique de l'Ouest, Angers, p. 55–61.

Fernández, M.-N. (1977). *Nombres propios y etimologias populares en la Septuaginta*, în „Sefarad", XXXVII, p. 239–260.

Gafton, Al. (2007). ***Palia de la Orăștie** ca traducere*, în Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582)*, II. *Studii*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, p. 81–91.

Gînsac, A.-M. (2013). *Teonimie românească. Concept, metodă, probleme*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Grass, T. (2002). *Quoi! Vous voulez traduire «Goethe»? – Essai sur la traduction des noms propres allemand-français*, Peter Lang, Berne.

Ichim-Tomescu, D. (1978). *Observații asupra adaptării morfologice a toponimelor străine în limba română*, în „Limba română", XXVII, nr. 3, p. 237–242.

Krašovec, J. (2010). *The Transformation of Biblical Proper Names*, T&T Clark International, New York – London.

Moatti-Fine, J. (1996). *Les noms de lieux dans Jésus (Josué)*, în BA, vol. VI, p. 69–89.

Moreno Hernández, A. (1988). *El tratamiento de los nombres propios en los textos de **Vetus Latina** (I y II Samuel)*, în „Emerita. Revista de lingüística y filología clásica", LXI, fasc. 2, p. 271–287.

Onu, L. (1984). *Concordanțele lingvistice sau capcanele stabilirii paternității unui text. Probleme de metodă*, în „Limba română", XXXIII, nr. 2, p. 119–132.

Pamfil, V. (1982). *Toponime în Palia de la Orăștie*, în „Studii de onomastică", nr. 3, p. 202–222.

Rosetti, Al. (1968). *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, Editura pentru Literatură, București.

Savu, S.N. (2011). *Numele propriu în textul biblic românesc. Studiu asupra procesului de adaptare formală*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (teză de doctorat).

Ștef, A.-F. (1996). *Manual de greacă veche*, Humanitas, București.

Thackeray, H.-J. (1909). *A Grammar of the Old Testament in Greek According to the Septuagint*, vol. I, Georg Olms Verlag, New York, p. 160–172.

Ursu, N.-A. (2002). *Noi informații privitoare la manuscrisul autograf și la textul revizuit al* ***Vechiului Testament*** *tradus de Nicolae Spătarul (Milescu)*, în BB, p. I–LIV.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A41en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Considering CL 1699, is there enough evidence to correct the attestation of *copt, –ă* (1887, DLR)?

Adina Chirilă*

Faculty of Letters, History and Teology, West University, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, Romania

Article info

History:
Received September 17, 2015
Accepted October 11, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
lexical borrowing
historical lexicology
translation

Abstract

In 1699, translating from Greek a text by Maxim the Peloponnesian, Antim Ivireanul uses a word that, at first glance, coincides with a neologism attested in Romanian no sooner than the end of the 19th century, as a French loan: *copt, –ă*, 'Locuitor [...] al Egiptului, descinzând din vechile secte creștine ale Euticheenilor' [Inhabitant (...) of Egypt, descending from the ancient Christian sects of the Euticheens]. In order to answer the question in the title, the author had to conduct a semantic analysis of the corresponding word in the Greek source-text, i.e. *κόπται* (and also its etymology), since, for the period when Maxim the Peloponnesian writes, the Greek lexicography indicates only the existence of the ancient form *κόπτης* (pl. *κόπται*), derivative of the verb *κόπ(τω) –της* 'to cut, to strike'. The study leads towards an affirmative answer, and might also cast a new light on the language dynamics of the post-byzantine era.

1. A name for some heretics

Chapter 32 of MP 1690 / CL 1699 (64v – 68r[1]) belongs to the first part of the book called *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, in which the author, Maxim the Peloponnesian, attacks the issue of the *primacy of the Roman pontiff*, as one of the main doctrinal divergences between the Orthodox and the Catholic Church (i.e., according to the Romanian subtitle of the book: „noao aflare de a fi Papa al Rîmului începătoriu, și Cap tuturor" 3r). The title of the 32nd chapter, *Cum că besearica răsăritului, avînd nevoi, să împreună cu sfinții și să aseamănă lui Hristos. Pentru aceaia, cu mult iaste și mai bună decît cea de la apus. Și răspuns la cîte defăimează păpistașii pe besearica răsăritului pentru robiia. Și cum că latinii sînt împreunați cu ereticii și și ei sînt eretici* (64v), represents the conclusion of a comparative analysis of the history of the two churches in the light of the christic, then paulinian, warning about the distress that the believers would suffer in the world. The warning appears in the beginning of the chapter as a collection of rhetorical questions and allusions to several New Testament passages, never mentioned but easily identifiable (e.g. *Mt*, 10, 16, *Lk*, 10, 3, *Jn*, 16, 33; 2*Tim*, 3, 12):

> „Iară încăși, cînd au fost neamul cel blagocestiv în pace de lupi? Adecă de tirani și de cei împotriva credinței? Cînd au rămas besérica lui Hristos izbăvită, ca să nu caște asupra ei porțile iadului? Măcară că și cu toate acéstea niciodată n-au putut să o biruiască nimica. N-auzi că Hristos n-au zis să dea besericii lui odihne, ci nevoi și pedépse? N-ai auzit că zicea Hristos cătră ucenicii lui că-i trimite ca pe niște oi în mijlocul lupilor? N-auzi pre marele propovédnic Pavel că strigă și zice: ceia ce vor să viețuiască pravoslavnicéște să vor goni?" (64v).

In the demonstration, the existence of certain relations between the Roman Church and some religious groups which, at some point in history, have agreed on a different interpretation of the biblical texts,

*Email address: *chiriladina@yahoo.com*.

[1]The page numbering is mine, A.C., and includes the two leaves of *Predoslovia* [the Foreword] (here: 1r – 2v), that are unnumbered in the original printed text.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

hence "heretical", is used as an argument for the idea that the Roman Church might eagerly seek material prosperity and worldly comfort rather than proper ways to keep the christic and apostolic principles, thus mocking those who, through sufferings and martyrdom, remain truly faithful. Further on, Maxim the Peloponnesian writes:

> Δὲν κάμνει χρεία λοιπὸν, διὰ νὰ ἔλθῃ ὁ λόγος εἰς τὸ προκείμενον, νά κάμνετε αὐτὰ τὰ μορμολίκεια πατριάρχας αὐτοῦ, ὡς ἄν νὰ μὴν ἀπόμειναν ἐδὼ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν παντελῶς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ, διατὶ δὲν εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ῥώμης, τὸν ὁποῖον θέλετε νὰ τὸν προσκυνοῦν ὅλοι, καὶ νὰ τὸν ὑποτάσσονται, καὶ ἀπ' ἐκεὶ, ας εἶναι κόπται, μονοθελῖται καὶ μονοφυσῖται, ἀρειανοὶ, καὶ παρόμοιοι αἱρετικοὶ. (MP 1690, 124),

what, in the translation of Antim Ivireanul, appears as:

> „Nu trebuiaște dară (pentru să vie cuvîntul la povéstea noastră) să faceți acéste mămîie patrii-arși acolo, ca cum n-ar fi rămas aicea în besearica răsăritului nimic blagocestivi și pravoslavnici creștini, pentru căci nu iaste supt plecarea rîmlénului, căruia veți să i să închine toți și să i să pléce iară décii, fie măcară **copte**, sau de ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire, ariiani și alți eretici asémene acestora." (CL 1699, 67[r]).

It seems that the author conceives and uses a category with three elements (at least in the Romanian version), all bearing the semantic content [+ heresy]: 1) *copte* [Copts], 2) *ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire* [those who believe that there is only one will and one nature in divinity], and 3) *ariiani* [Arians]. The third, as a lexical unit, is attested at Varlaam, 1643, 'Anhänger von Arius. – Daher: Schismatiker. Abtrünniger' (TDRG$_2$, s.v.; also, DLR, s.v.), while the first, naming a type of heresy (or anything else!), has not been yet discovered in any other old or pre-modern Romanian text.

Are we to believe that, through the translation of Antim Ivireanul, we witness the first use of the word *copt, –ă* in Romanian, with a meaning resembling that expressed in DLR, „Locuitor [...] al Egiptului, descinzând din vechile secte creștine ale Euticheenilor" (s.v.) [Inhabitant (...) of Egypt, descending from the ancient Christian sects of the Euticheens]? Does this fact add almost two centuries back to the life of the specified word in the Romanian vocabulary, and correct its etymology (cf. DLR, s.v., „Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Librăriei Socec & Comp, 1887")? Or is there a different case?

2. An homonymy registered rather late

To consider MP 1620/1690 the actual Greek source for the Romanian CL 1699 form *copte* is a possibility that faces some difficulties from the Greek language, concerning the actual existence at the beginning of the 17th century (1620, when Maxim the Peloponnesian wrote the manuscript of *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*) of a Greek noun referring to a certain population (i.e. the Copts) with a certain Christian tradition.

The form *κόπται* (n., pl., N; sg.: *κόπτης*) is registered in Greek dictionaries as a derivative of the verb *κόπτω* ('to cut, strike', Lat. *cædo*, LIDDELL–SCOTT, s.v.; BAILLY, s.v.), either as an element belonging to *κόπτω*'s entry (agent name, see CHANTRAINE, s.v., see *C.*1), 2) and *D*), or as a lemma, when it has a distinct religious meaning, based on its use in the patristic texts:

κόπται, οἱ "'those who sunder or divide', name given to Mahomedans as dividers of Trin[ity]" (LAMPE, s.v.; 'cutter, one that cuts or divides' SOPHOCLES, s.v.; 'Teiler (der Trinität)', LBG 1, s.v. *κόητης, ου, ὁ*), often being cited John of Damascus with his *Liber de hæresibus*:

> [engl.: "Moreover, they [the *Ishmaelites*, *Ἰσμαηλῖται*, n.n., A.C.] call us *Hetæriasts*, or *Associators*, because, they say, we introduce an associate with God by declaring Christ to [be] the Son of God

> and God. We say to them in rejoinder: 'The Prophets and the Scriptures have delivered this to us, and you, as you persistently maintain, accept the Prophets. So, if we wrongly declare Christ to be the Son of God, it is they who taught this and handed it on to us.' [...] And again we say to them: 'As long as you say that Christ is the Word of God and Spirit, why do you accuse us of being Hetæriasts? For the word, and the spirit, is inseparable from that in which it naturally has existance. Therefore, if the Word of God is in God, then it is obvious that He is God. If, however, He is outside of God, then, according to you, God is without word and without spirit. Consequently, by avoiding the introduction of an associate with God you have mutilated Him [*τὸν Θεὸν ἐκόψατε αὐτόν*, n.n., A.C.]. It would be far better for you to say that He has an associate than to mutilate [*κόπτειν*, n.n., A.C.] Him, as if you were dealing with a stone or a piece of wood or some other inanimate object. Thus, you speak untruly when you call us Hetæriasts; we retort by calling you Mutilators [*Κόπτας*, n.n., A.C.] of God.'"] (LH, 101, p. 155–156; cf. PG 94. 768, in KOTTER, p. 63–64).

It is unlikely that Maxim the Peloponnesian refers to Muslims when talks about *κόπται*, although, on one hand, John of Damascus (whom, nevertheless, Maxim cites on the issue of the Holly Spirit's source, CL 1699, 75^{r}; see also 101^{r}) sees them as heretics (next to other one hundred heresies), and, on the other hand, Maxim also has a certain kind of heresy in mind. The heretics that preoccupy the 17th century polemist are of Christian nature, since they are of those towards whom the Roman Church has harboured / was harbouring unionistic plans. It is less important for the present study, and perhaps impossible to identify the genus *κόπται* in the taxonomy of heresies as they appear at Maxim the Peloponnesian, "κόπται, μονοθελῖται, και μονοφυσῖται, αρειανοὶ" (MP 1620/1690, 124): taking into account the knowledge that Maxim might have had about the doctrine and the religious practices of the *Monothelites*[2], *Monophysites*[3] and *Arians*[4], either from a treatise like that of John of Damascus, or from the confused general knowledge of the Middle Ages about the Oriental religions (Hamilton, 2006, p. 150f), the reader may interpret *κόπται* as category, with *μονοθελῖται*, *μονοφυσῖται* and *αρειανοὶ* as components, or as a type of Christianism opposing the others, or, finally, a type of doctrine opposing only *αρειανοὶ*, and manifesting itself in two sub-types.

In any case, the denotative meaning of the term *κόπται* (sg. *κόπτης*) is equivocal in itself. One might be suggested by the previous uses of the word, by, e.g., John of Damascus (see also Nicetas Choniates, *apud* LBG 1, s.v. *κόπται*), as a derivative noun of the verb *κόπτω*: *cutters* or *mutilators* (indeed, the "heresies" which Maxim writes about are among those accused of negating the duality of Jesus' nature), the case against it being held by the context of the chapter, and by the absence of a determinative for *κόπται* (cf. *κόπτας τοῦ Θεοῦ*, LH, 101, p. 155)... Nevertheless, such a reading would have led, in the Romanian translation, to a linguistic choice similar with those that cover the next two elements: **ceia ce taie / strică / mutilează* ([those who cut / brake / mutilate], cf. *ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire* [those who believe that there is only one will and one nature in divinity] – *μονοθελῖται, και μονοφυσῖται*)—which doesn't happen.

The second possibility of interpretation is the one actually present in the translator's choice, entailing the use of a neologism not quite perfectly adapted to the Romanian morphology: ***copte*** **< N-Gr.** ***Κόπται*** 'Copts'. The problem with this theory is that the Greek dictionaries themselves do not register the exist-

[2] LH, 99, p. 152: "The *Monothelites* originated with Cyril of Alexandria, but received their definite establishment from Sergius of Constantinople. They proclaim two natures and one hypostasis in Christ, but they hold one will and one operation, thus destroying the duality of the natures and coming very close to the teachings of Apollinaris."

[3] LH, 83, p. 138–139: "*The Egyptians*, who are also called *Schematics* and *Monophysites*, separated from the orthodox church on the pretext on the document [approved] al Chalcedon [and known as] the *Tome*. [...] Because of their strong attachment to Dioscorus of Alexandria, who was deposed by the Council of Chalcedon for defending the teachings of Eutyches, they opposed this council [...]. Their leaders were Theodosius of Alexandria, from whom come the Theodosians, and James os Syria, from whom come the Jacobites. [...] Although they hold individual substances, they destroy the mystery of the Incarnation."

[4] LH, 69, p. 127: "*The Arians*, who are also called *Ariomanites* and *Diatomites*, are they who say that the Son of God is a creature and that the Holy Ghost is the creature of a creature. They assert that Christ did not receive His soul from Mary, but only His body."

ence of a word ***Κόπτης ο*** 'Copt' in the Greek language prior to the work of Maxim the Peloponnesian (see KRIARA, where the investigated corpus, from 1100 to 1669, doesn't produce the word with the here requested meaning). However, the use of the Romanian copte ought not to be ignored, since it might cast a new light over the language dynamics of the post-byzantine era.

*

Through years, several hypothesis concerning the etymology of the Copts' name have emerged, but the hypotheses that seems to have gained the value of truth is the one involving the reduction and transformation of the Greek word *Αἰγύπτιος* to the Arabic [*qibṭīyīn*], or to the consonantal root [*kpt*], present in the administrative documents after the conquest of Egypt in 641[5]. The term functioned as an ethnonym with the same meaning as its Greek etymon and no consideration for the "pagan" or Christian status of its bearers.

In this situation, the word is unlikely to re-enter the Greek language, under any simplified form, and, in fact, it doesn't appear in lexicons depicting the Greek language of the respective period (cf. *κοπτίτης, ου*, adj. m. 'de Koptos', *Κοπτός, οῦ (ἡ)*, 'ville d'Egypte', BAILLY, s.v.).

The premises of a change are firstly related to the need of distinguishing between the Christian population of Egypt and the Islamic or Islamized one, especially after the middle of the 7th century. The word developed a supplementary religious meaning (ATIYA, p. 599–600), so the Arab. [*quibt*] (coined also as a self-designator, with a specific Coptic form) began to refer to "[n]ative inhabitants who remained Christian" (Rowberry & Khalil, 2010, p. 86). Later, a new semantic nuance was added, with a negative or positive religious connotation, depending on the context, i.e. *'an Egyptian practicing a certain type of Christianism'. Further on, when the accent falls on the religious component of the significant (with its doctrinal features and its traditions), the word tends towards ethnical ambiguity[6]; so that, in 1170 for example, when the German pilgrim Johann of Würzburg enumerates the Christian communities that he finds in Jerusalem, the *Egyptians* and the *Copts* represent two separate groups:

> „Sic sic describendo venerabilia loca in sancta civitate Jerusalem, incipiendo ab ecclesia sancti sepulchri, circumeundo per portam David usque ad eadndem reversi sumus, plures omittendo capellas et inferiores ecclesias, quas habent ibi diversarum nationum et linguarum homines. Sunt namque ibi græci, bulgari, latini, alemanni, hungari, scoti, navarri, britanni, angli, franci, rutheni, bohemi, georgiani, armeni, jacobitæ, suriani, nestoriani, indi, ægyptii, copti, capheturici, morani et alii quamplures, quos longum esset enumerare, sed in his finem hujus opusculi faciemus." (DTR 1874, p. 189–190);

also, several centuries later, the confusion can be so big that, in 1524, the Dominican Bernard of Luxemburg notes: "Copti sunt Christiani, sed hæretici, *in partibus Indiæ* hincinde habitantes..." (CH 1529, Liber II, *Hæretici de litera C*, H1r–v).

Still, the use of a word to continue the Arabic [*quibt*] or perhaps another eastern linguistic form *with a meaning as discussed here* did not let many traces in the medieval literature, be it in Greek, Latin, or vernaculars (Hamilton, 2006, p. 110; see, as *argumentum ad silentio*, KRIARA s.v., GAFFIOT s.v., OLD s.v., etc.)[7].

[5] For detailed presentations and analyses of the problem, see Aufrère & Bosson (2001, p. 1–15), Hamilton (2006, p. 24–25), ATIYA, p. 599.

[6] On this matter, ATIYA, p. 599–600, writes: "the frequent extension in the religious sense of the word 'Copt' to Christian Ethiopians, Syro-Jacobites, and Armenians, makes it radically and arbitrarily empty of its essential ethnic base. Its application in these communities to the period that precedes the formation and use of the word by the Arab conquerors of Egypt makes this usage as anachronistic and unjustifiable as when used in referring to this same period in Egypt. [...] The word 'Copt' is to be discarded when discussing the Syro-Jacobites and the Armenians and whatever may concern them. Nor can it designate the Ethiopians, who are of a different race and language. But it may be used to describe ecclesiastical and administrative affairs such as their dogma and liturgy. Concerning Ethiopians, it is normal to speak of the Coptic hierarchy, Coptic Christians, and Coptic liturgy."

[7] The texts that speak about the relations between the oriental Christians and the rest of the Christianity (after the Council

Not till the next epoch such a word is attested:

Κόπτης ο: ονομασία των μονοφυσιτών χριστιανών της Αιγύπτου και της Αιθιοπίας[8] [...] [λόγ. αντδ. < **γαλλ. cop(te) –της** < αραβ. quft < κοπτικό kyptaios, gyptios < ελνστ. *Αἰγύπτιος*] (MGD[9], s.v.; [Rom. *copt*, Engl. *Copt*]),

a homonym for the derivative noun form of the verb **κόπτω**, namely **κόπτης ο** (& **κόφτης**): θηλ. **κόφτρια**: ειδικός τεχνίτης ο οποίος κόβει [...] [λόγ. *κόπ(τω) –της*] (MGD, s.v.; [Rom. *tăietor*, Engl. *cutter*]).

The opinion is that Κόπτης represents a French loan into modern Greek, as in the case of the Rom. *copt, –ă* (DLR, s.v.), the French word being itself attested in the 17th century as a borrowed word from Arabic: «*copte* 1664, Thévenot[10] (*cofte*); désigna d'abord les chrétiens d'Égypte, puis l'anc. langue démotique ; ar. *kupt*, du gr. *aiguptios*, égyptien» (LAROUSSE, s.v.; see also QUILLET, s.v.; cf. Engl. *Copt*, 1615 [ad. Arab. *quft*, *qift* 'the Copts'...]. A native Egyptian Christian, belonging to the Jacobite sect of Monophysites..., SOED, s.v.).

3. Conclusions

If we accept as facts the things mentioned so far, it follows that **Κόπτης** 'Copt' is a word whose apparition in Greek can be traced to the 17th century, in 1664–1665. Till then, upon certain proof, we are to take into consideration for **κόπτης** only the derivative meaning from the verb *κόπτω*. However, paying attention to the 1620 (published in 1690) text of Maxim the Peloponnesian and also its 1699 Romanian translation by Antim Ivireanul, two hypotheses emerge:

a) the form **Κόπτης** 'Copt', irrespective of **κόπτης** 'cutter', has to be in use before the attestation of its alleged French etymon (a fact that is plausible, since, in general, the presence of a word in a given language is an act that precedes its use in writing); Maxim uses it, Antim recognizes it, on the basis of his knowledge of Greek acquired while living in Constantinople, and uses it for the first time in a Romanian text, in an adapted form, in 1699;
b) **Κόπτης** 'Copt' is a post-1669 (also, post-1664) form, as inferred by KRIARA, but appears in language prior to Antim Ivireanul's translating activity; Antim, on the basis of the contemporary Greek language, only believes to recognize the word in Maxim's text, although the Greek writer from the beginning of the century had a different meaning in mind when he used the noun.

In these, there are elements that should be analysed with the means of modern Greek lexicology. As for the Romanian case, it is obvious that Antim Ivireanul introduces in his text from 1699 a neologism that

of Chalcedon, 451) use names that indicate, rather hazily, religious factions and doctrinal nuances. For instance, the *Cantate Domino*, written after the Council of Florence (1441), refers to "Primo etenim Greci et hi, qui subsunt quatuor patriarchalibus sedibus multas gentes nationes que et ydiomata continentibus, deinde Armeni, multorum populorum gens, hodie vero *Iacobini*, magni etiam per Egiptum populi, sancte sedi apostolice uniti sunt." (COD 2013, p. 567), while the name Copt appears only in the modern, editorial title "Bulla Unionis *Coptorum Æthiopumque*".

[8]The explanation continuing with: "**διαφ**. *το μσν.κόπται* 'Μωαμεθανοί', επειδή διαιρούσαν την Αγία Τριάδα", in order to prevent precisely the confusion with the Muslims.

[9]MGD: "*The Modern Greek Dictionary* is a modern and comprehensive definitional, orthographic, and etymological dictionary of Modern Greek. It was published in December 1998 by the Institute for Modern Greek Studies of the Artistotle University of Thessaloniki, and is the product of many years of methodical labor. It is the first dictionary of Modern Greek to set forth lexicographical principles. It includes phonetic transcriptions, a link from each entry to its inflectional model, and an attempt to list as large a number as possible of expressions and phrases of Modern Greek, and its greatest advantage is its etymological approach." (!), [online].

[10]Jean de Thévenot (1633–1667), French traveler to the East, skilled in several Oriental languages, natural science, especially in botany. In 1664 he published *Relation d'un voyage fait au Levant...*, where, at p. 501, we read: «*Les Cofts* sont Chrestiens, mais Iacobites, c'est à dire, qui suiuent l'heresie d'Euthiches & de Dioscore, il y en a pourtant quelques-vns parmy eux qui sont orthodoxes, & qui sont appellez Malkites.» (Thévenot, 1664).

refers to a certain type of heresy, irrespective of the meaning of the verb *κόπτω*[11]. We can't see in the use of copte an effect of a linguistic transfer caused by a lack of competence, since, in several other places, Antim translates correctly and properly several elements belonging to the paradigm of the Greek verb *κόπτω*, as in CL 1699:

> „Iară latinii și ale scripturii, și ale părinților, și încă și ale sfintelor săboară învățături le strămută și le izvretesc, uneori tîlcuindu-le rău, alteori *rumpîndu-le* și împiedecîndu-le den orînduiala lor." (1[r]); cf. οἱ δὲ λατῖνοι καὶ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ πατέρων, καὶ ἔ τε τοῦ ἁγίων συνόδων τὰ ῥητὰ διαστρέφουν, πότε παρεξηγῶντες τα, καὶ πότε **κατακὸπτωντές** τα ἀπὸ τὸν ἀκολουθί αντων. (MP 1690, *Predoslovie*).

or in NT 1703:

> „iară alții *frîngea* stîlpări den copaci și așternea pre cale" (*Mt*, 21, 28) și „iară alții *tăia* stîlpări den copaci și le așternea pre cale" (*Mc*, 11, 8); cf. ἄλλοι δὲ **ἔκοπτον** κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ. (N–A);

> „Și o *plîngea* toți și să văieta" (*Lc*, 8, 52); cf. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ **ἐκόπτοντο** αὐτήν. (N–A), „iară mergea după el mulțime multă de oameni și de muieri, ceale ce *plîngea* și jăliia pre el" (1703, *Lc*, 23, 27); cf. Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν αἳ **ἐκόπτοντο** καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. (N–A), unde este implicat vb. κόπτομαι '*to beat one's breast* through grief, Lat. plangere' (LIDDELL–SCOTT, s.v., *κόπτω*); etc.

The direct etymon of the Romanian neologism can't be, taking into account the epoch and the translator, a French form, but the Greek word *κόπτης*, pl. *κόπται* that would later become stable as *κόπτης*, pl. *κόπτες* 'Copt'. Because there are no exhaustive corpora of the old and early modern literature, we can't easily see if the neologism reappeared after 1699, and, if this would be the case, how often, till Ion Ghica uses it[12]. To this moment, *copt, –ă* has not been discussed in studies concerning the enrichment of the Romanian vocabulary during the 17th and 18th centuries[13].

Bibliography

A. Sources

CL 1699 = *Carte sau lumină cu drépte dovediri din dogmele Beséricii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor*, Snagov.
MP 1620 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, manuscris.
MP 1690 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, [București].
N–A = *Novum Testamentum Græce*, Nestle–Aland 27h Edition, Stuttgart, 1993.
NT 1703 = *Noul Testament*, București.

B. Dictionaries and studies

ATIYA = A.S. Atiya (ed.) (1991). *The Coptic Encyclopedia*, vol. II, Macmillan Publishing Company.
Aufrère, S.H. & Bosson, N. (2001). *Un dictionnaire des curiosités égyptiennes... Un approche de sémantique historique*, in N. Bosson (éd.), *Études coptes VII (Cahiers de la Bibliothèque Copte 12)*, Louvain, p. 1–15.
BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, [s.a.].
CH 1529 = Bernardus Lutzenburgus, *Catalogus hæreticorum omnium pene qui ad hæc usque tempora passim literarum monumentis proditi sunt*, Köln.

[11] In the case of the following two names, the translator acts differently and bases the Romanian equivalents on the meaning of lexical components of the Greek terms: *μόνος* 'one' + *θέλημα* 'will', and *φύσις* 'nature'.

[12] At least one favourable circumstance appears, through Petru Maior, in his *Procanon* (1783); among the heresies and heretics, Petru Maior names those „ce zicea o lucrare și o voe în Christos" ["who proclaim only one work and one will of Christ"] (PMP 1783, p. 97–98), perhaps the *Monothelites* and the *Monophysites*. But the writer does not go further to connect them with the Copts, unlike Maxim the Peloponnesian / Antim Ivireanul (from whom he cites elsewhere, see Chirilă, 2013).

[13] Cf. „*Coptus*, g.f. orășel eghiptenesc" ["Egyptian small town"], CORBEA, s.v.

CHANTRAINE = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I, *A – Δ*, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.

Chirilă, A. (2013). *Relația dintre* ***Carte sau lumină...****, Snagov, 1699 și* ***Procanon [...] alcătuit și întocmit de Petru Maior****, 1783*, in RITL, VII, nr. 1–4, p. 107–116.

COD 2013 = G. Alberigo, G.L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi & H. Jedin (a cura di), *Conciliorum Œcumenicorum Decreta*, edizione bilingue, Bologna, Centro editoriale dehoniano, p. 567–583.

CORBEA = Teodor Corbea (1650). *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj, Clusium, 2001.

DLR = *Dicționarul limbii române*. **C**, tomul I, partea II, București, 1940.

DTR 1874 = *Descriptiones Terræ Sanctæ ex sæculo VIII. IX. XII. et XV.* [...] Nach hand- und druckschriften herausgegeben von Titus Tobler, Leipzig.

GAFFIOT = F. Gaffiot, *Dictionnaire latin–français*, Paris, Hachette [s.a.].

Hamilton, A. (2006). *The Copts and the West, 1439–1822. The European Discovery of the Egyptian Church*, Oxford University Press.

KOTTER = B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*. IV. *Liber de hæresibus. Opera polemica*, Berlin, New York, Walter de Guyter, 1981.

KRIARA = I.N. Kazazes & T.A. Karanastasses (ed.), *Επιτομή του* ***Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας (1100–1669)****, και φτάνει ως την παραδήκη, το τελευταίο λήμμα που δημοσίευσε ο Εμμανουήλ Κριαράς*, vol. I–II, Thessalonike, 2001–2003, [online].

LAMPE = G.W.H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon, Oxford*, Clarendon Press, 1961.

LAROUSSE = Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, 1994.

LBG 1 = E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.–12. Jahrhunderts*. 1. Band *A–K*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.

LH = *The Fathers of the Church. St. John Of Damascus Writings*. Translated by Frederic H. Case Jr., Catholic University of America Press, 2010.

LIDDELL–SCOTT = H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon*, compiled by.... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir H. Stuart Jones, Oxford, [s.a.].

MGD = [engl. *Modern Greek Dictionary*], *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Thessalonike, 1998, [online].

OLD = *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.

PG 94 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus XCIV. *Joannis Damasceni. Opera omnia quæ existant*, 1864.

PMP 1783 = *Procanon. Ce cuprinde în sine céle ce sîntŭ de lipsă spre înțĕlesul cel deplin și desĕvîrșit al canónilor și atótă tocmeala bisericéscă, spre folosul maĭ cu samă a Românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior*, in *Procanonul lui Petru Maĭor după manuscriptul autograf existent în Academia Română*, Bucureștĭ, Tipografia „Cărților Bisericești", 1894.

QUILLET = *Dictionnaire* ***Quillet*** *de la langue française*, A–C, Paris, 1975.

Rowberry, R. & Khalil, J. (2010). *A Brief History of Coptic Personal Status Law*, in "Berkeley Journal of Middle Eastern & Islamic Law", vol. 3, p. 81–139, CrossRef.

SOED = C.T. Onions (ed.), *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, vol. I, *A–M*, Oxford, Clarendon Press, [s.a.].

SOPHOCLES = Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – New York, Georg Olm Verlag, 1975.

Thévenot, J.de (1664). *Relation d'un voyage fait au Levant dans laquelle il est curieusement traité des estats sujets au Grand Seigneur et des singularitez particulières de l'Archipel, Constantinople, Terre-Sainte, Égypte, pyramides, mumies [sic], déserts d'Arabie, la Meque, et de plusieurs autres lieux de l'Asie et de l'Affrique outre les choses mémorables arrivées au dernier siège de Bagdat, les cérémonies faites aux réceptions des ambassadeurs du Mogol et l'entretien de l'autheur avec celuy du Pretejan, où il est parlé des sources du Nil*, Paris, [online].

TDRG$_2$ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986, 1988, 1989.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A41ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Poate fi corectată atestarea lui *copt, –ă* (1887, DLR), pe baza CL 1699?

Adina Chirilă*

Facultatea de Litere, Istorie și Teologie, Universitatea de Vest, Bd. Vasile Pârvan 4, 300223 Timișoara, România

Despre articol

Istoric:
Primit 17 septembrie 2015
Acceptat 11 octombrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
împrumut lexical
lexicologie istorică
traducere

Rezumat

În 1699, traducînd din greacă un text al lui Maxim Peloponesianul, Antim Ivireanul utilizează un cuvînt ce, la prima vedere, coincide cu un neologism atestat în limba română abia în secolul al XIX-lea, ca împrumut din limba franceză: *copt, –ă*, 'Locuitor [...] al Egiptului, descinzînd din vechile secte creștine ale Euticheenilor'. Pentru a răspunde întrebării din titlu, a fost necesară analiza conținutului semantic al termenului corespunzător din textul-sursă grecesc, i.e. *κόπται* (și, implicit, etimologia acestuia), dat fiind faptul că, pentru perioada în care a scris Maxim Peloponesianul, lucrările lexicografice ce vizează limba greacă înregistrează clar doar forma cu îndelungată tradiție *κόπτης* (pl. *κόπται*) – derivat al verbului *κόπ(τω) –της* 'a tăia, a lovi', iar posibilitatea ca autorul grec de la începutul secolului al XVII-lea să fi avut în vedere acest înțeles nu putea fi eliminată ab initio. Demersul conduce spre un răspuns afirmativ și, în plus, ar putea arunca o nouă lumină asupra dinamicii lingvistice grecești în epoca post-bizantină.

1. Un nume pentru niște eretici

Capitolul 32 al MP 1690 / CL 1699 (64^{v} – 68^{r}[1]) aparține primei părți a lucrării, în care Maxim Peloponesianul atacă, dintre divergențele de doctrină între Biserica Ortodoxă și cea Catolică, problema *primatului papal* sau, conform subtitlului românesc, „noao aflare de a fi Papa al Rîmului începătoriu, și Cap tuturor" (3^{r}). În mod specific, titlul *Cum că besearica răsăritului, avînd nevoi, să împreună cu sfinții și să aseamănă lui Hristos. Pentru aceaia, cu mult iaste și mai bună decît cea de la apus. Și răspuns la cîte defăimează păpistașii pe besearica răsăritului pentru robiia. Și cum că latinii sînt împreunați cu ereticii și și ei sînt eretici* (64^{v}) reprezintă concluzia unei analize comparative a istoriei celor două biserici desfășurate prin prisma atenționării din evanghelii, reiterate de apostolul Pavel, rezumată la începutul capitolului printr-o serie de întrebări retorice și aluzii la mai multe pasaje nou-testamentare, neprecizate ca atare, dar care pot fi ușor identificate (e.g. *Mt*, 10, 16; *Lc*, 10, 3; *In*, 16, 33; 2*Tim*, 3, 12):

> „Iară încăși, cînd au fost neamul cel blagocestiv în pace de lupi? Adecă de tirani și de cei împotriva credinței? Cînd au rămas besérica lui Hristos izbăvită, ca să nu caște asupra ei porțile iadului? Măcară că și cu toate acéstea niciodată n-au putut să o biruiască nimica. N-auzi că Hristos n-au zis să dea beséricii lui odihne, ci nevoi și pedépse? N-ai auzit că zicea Hristos cătră ucenicii lui că-i trimite ca pe niște oi în mijlocul lupilor? N-auzi pre marele propovédnic Pavel că strigă și zice: ceia ce vor să viețuiască pravoslavnicésțe să vor goni?" (64^{v}).

În cadrul demonstrației, existența unor relații între biserica de la Roma și unele grupări ce își asumaseră interpretări diferite ale textelor biblice, așadar, „eretice", este adusă ca argument pentru ideea că aceasta

*Adresă de corespondență: *chiriladina@yahoo.com*.

[1]Numerotarea paginilor ne aparține și include filele ce cuprind *Predoslovia* (la noi: 1^{r} – 2^{v}), nenumerotate în textul original tipărit.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

ar fi preocupată mai mult de o anume politică favorabilă prosperității materiale și tihnei lumești, decît de o păzire a preceptelor christice și apostolice, făcînd o nedreptate tocmai celor care, cu prețul suferinței și al martirajului, sînt statornici în credință și doctrină. Astfel, în ultima parte a capitolului, Maxim Peloponesianul scrie:

> Δὲν κάμνει χρεία λοιπὸν, διὰ νὰ ἔλθῃ ὁ λόγος εἰς τὸ προκείμενον, νά κάμνετε αὐτὰ τὰ μορμολίκεια πατριάρχας αὐτοῦ, ὡς ἄν νὰ μὴν ἀπόμειναν ἐδὼ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἐκκλησίαν παντελῶς εὐσεβεῖς καὶ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ, διατὶ δὲν εἶναι εἰς τὴν ὑποταγὴν τοῦ Ῥώμης, τὸν ὁποῖον θέλετε νὰ τὸν προσκυνοῦν ὅλοι, καὶ νὰ τὸν ὑποτάσσονται, καὶ ἀπ' ἐκεὶ, ας εἶναι κόπται, μονοθελῖται καὶ μονοφυσῖται, ἀρειανοὶ, καὶ παρόμοιοι αἱρετικοὶ. (MP 1690, 124),

ceea ce apare în traducerea lui Antim Ivireanul ca:

> „Nu trebuiaște dară (pentru să vie cuvîntul la povéstea noastră) să faceți acéste mămîie patriiarși acolo, ca cum n-ar fi rămas aicea în besearica răsăritului nimic blagocestivi și pravoslavnici creștini, pentru căci nu iaste supt plecarea rîmlénului, căruia veți să i să închine toți și să i să pléce iară décii, fie măcară **copte**, sau de ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire, ariiani și alți eretici asémene acestora." (CL 1699, 67[r]).

Aparent, autorul discursului concepe și face uz de o categorie căreia îi aparțin, cel puțin în versiunea în limba română, trei elemente caracterizate de semul [+ erezie]: 1) *copte*, 2) *ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire* și 3) *ariiani*. Dintre acestea, ultimul este atestat la Varlaam, 1643, 'Anhänger von Arius. – Daher: Schismatiker. Abtrünniger' (TDRG$_2$, s.v.; v. și DLR, s.v.), în timp ce prima nu apare ca semnificant al unui eretic, dar nici cu altă accepțiune, nicăieri în textele epocii vechi.

Putem crede că, prin traducerea lui Antim Ivireanul, ne aflăm în fața primei utilizări a termenului *copt, –ă* în limba română, cu o semnificație care se conturează în direcția celei notate în DLR, „Locuitor [...] al Egiptului, descinzând din vechile secte creștine ale Euticheenilor" (s.v.), corectînd cu aproape două secole atestarea lexicografică și, implicit, etimologia (cf. DLR, s.v., „Ion Ghica, *Scrisori către Vasile Alecsandri*, București, Editura Librăriei Socec & Comp, 1887")? Ori este vorba de altceva?

2. O omonimie tîrziu înregistrată

Considerarea MP 1620/1690 ca sursă pentru forma *copte* din CL 1699, deși, la prima vedere, reprezintă soluția cea mai la îndemînă, întîmpină unele probleme din partea limbii grecești, anume a existenței în uz a unui substantiv care să aibă drept semnificat o anumită populație (i.e. coptă) cu o anumită tradiție religioasă.

Forma *κόπται* (s., pl., N; sg.: *κόπτης*) este înregistrată în dicționarele limbii grecești ca derivat al vb. *κόπτω* ('to cut, strike', Lat. *cædo*, LIDDELL–SCOTT, s.v.; BAILLY, s.v.), fie ca element în cadrul respectivului cuib lexical (nume de agent, v. CHANTRAINE, s.v., v. *C.*1), 2) și *D*), fie ca intrare independentă, cînd i se dă semnificația specială, religioasă, de 'tăietor', i.e. 'mutilator al Trinității' prin respingerea doctrinei creștine a manifestării lui Dumnezeu în Fiul, pe baza întrebuințărilor din scrierile patristice:

κόπται, οἱ "'those who sunder or divide', name given to Mahomedans as dividers of Trin[ity]" (LAMPE, s.v.; 'cutter, one that cuts or divides' SOPHOCLES, s.v.; 'Teiler (der Trinität)', LBG 1, s.v. *κόπτης, ου, ὁ*), în mod special citîndu-se Ioan Damaschinul, *Liber de hæresibus*:

> [engl.: "Moreover, they [the *Ishmaelites*, *Ἰσμαηλῖται*, n.n., A.C.] call us *Hetæriasts*, or *Associators*, because, they say, we introduce an associate with God by declaring Christ to [be] the Son of God and God. We say to them in rejoinder: 'The Prophets and the Scriptures have delivered this to us, and you, as you persistently maintain, accept the Prophets. So, if we wrongly declare Christ to be the Son of God, it is they who taught this and handed it on to us.' [...] And again we say

> to them: 'As long as you say that Christ is the Word of God and Spirit, why do you accuse us of being Hetæriasts? For the word, and the spirit, is inseparable from that in which it naturally has existance. Therefore, if the Word of God is in God, then it is obvious that He is God. If, however, He is outside of God, then, according to you, God is without word and without spirit. Consequently, by avoiding the introduction of an associate with God you have mutilated Him [*τὸν Θεὸν ἐκόψατε αὐτόν*, n.n., A.C.]. It would be far better for you to say that He has an associate than to mutilate [*κόπτειν*, n.n., A.C.] Him, as if you were dealing with a stone or a piece of wood or some other inanimate object. Thus, you speak untruly when you call us Hetæriasts; we retort by calling you Mutilators [*Κόπτας*, n.n., A.C.] of God.'"] (LH, 101, p. 155–156; cf. PG 94. 768, in KOTTER, p. 63–64).

Asocierea dintre *κόπται* și musulmani în textul lui Maxim Peloponesianul nu este verosimilă, chiar dacă Ioan Damaschinul (din care citează și autorul din secolul al XVII-lea, în chestiunea purcederii duhului sfînt, CL 1699, 75^{r}; v. și 101^{r}) îi pomenește în lunga listă a ereticilor, alături de alte o sută de erezii, iar Maxim se referă și el la niște eretici. Ereticii vizați de acesta din urmă sînt de factură creștină, față de care Biserica de la Roma nutrise/nutrea planuri unioniste. Este mai puțin important pentru demersul nostru și, pentru o altă perspectivă, chiar imposibil de identificat genul *κόπται* în taxonomia ereziilor enumerate aici de Maxim Peloponesianul, „κόπται, μονοθελῖται, και μονοφυσῖται, ἀρειανοὶ" (MP 1620/1690, 124): ținînd seama de cunoștințele despre doctrina și practicile religioase ale *monoteliților*[2], *monofiziților*[3] și *arienilor*[4] pe care le putea avea Maxim dintr-un tratat ca cel al lui Ioan Damaschinul și din știința confuză și dominată de legende și superstiții a Evului Mediu european despre religiile creștine orientale (Hamilton, 2006, p. 150 ș.urm.), *κόπται* poate fi interpretat fie drept categorie, avînd pe *μονοθελῖται*, *μονοφυσῖται* și *ἀρειανοὶ* ca elemente ale acesteia, fie drept tip doctrinar opus celorlalte, ori opus doar lui *ἀρειανοὶ*, dar manifestîndu-se în două subtipuri.

În oricare din situațiile de mai sus, sensul denotativ al termenului *κόπται* (sg. *κόπτης*) este echivoc, susceptibil de a face obiectul unei alegeri în plan omonimic. Una dintre posibilitățile de citire a lui este aceea sugerată de întrebuințările anterioare, inclusiv de către Ioan Damaschinul (v. și Nicetas Choniates, *apud* LBG 1, s.v. *κόπται*), ca substantiv derivat din gr. *κόπτω*: *tăietori* sau *mutilatori* („ereziile" aduse în discuție de Maxim Peloponesianul fiind dintre cele acuzate că neagă dualitatea naturii lui Isus), obiecțiile care s-ar putea aduce acestei lecțiuni vizînd, pe de o parte, contextul întrebuințării termenului și, pe de altă parte, lipsa unui determinant pe lîngă *κόπται* (cf. *κόπτας τοῦ Θεοῦ*, LH, 101, p. 155). O asemenea citire a originalului ar fi determinat apariția în traducerea lui Antim a unui nume de agent ori a unei construcții similare celor care echivalează următoarele două elemente din șirul ereziilor menționate: * *ceia ce taie / strică / mutilează* (cf. *ceia ce vor numai o voie și o ființă la dumnezeire – μονοθελῖται, και μονοφυσῖται*)— lucru care nu se petrece.

Cea de-a doua posibilitate se vădește prin tocmai opțiunea traducătorului, care implică ceea ce apare ca neologism insuficient adaptat uzanțelor morfologice românești: ***copte*** **< ngr.** ***Κόπται***, cu un sens diferit de cel precedent, de 'copți, membri ai sectei copte'. Principalul obstacol în calea acestei lecțiuni în textul de la 1620/1690 al lui Maxim Peloponesianul, cu urmări în limba română, îl reprezintă lipsa atestării cuvîntului ***Κόπτης ο*** 'copt' în textele grecești de pînă la mijlocul secolului al XVII-lea (v. KRIARA, unde

[2] LH, 99, p. 152: "The *Monothelites* originated with Cyril of Alexandria, but received their definite establishment from Sergius of Constantinople. They proclaim two natures and one hypostasis in Christ, but they hold one will and one operation, thus destroying the duality of the natures and coming very close to the teachings of Apollinaris."

[3] LH, 83, p. 138–139: "*The Egyptians*, who are also called *Schematics* and *Monophysites*, separated from the orthodox church on the pretext on the document [approved] al Chalcedon [and known as] the *Tome*. [...] Because of their strong attachment to Dioscorus of Alexandria, who was deposed by the Council of Chalcedon for defending the teachings of Eutyches, they opposed this council [...]. Their leaders were Theodosius of Alexandria, from whom come the Theodosians, and James os Syria, from whom come the Jacobites. [...] Although they hold individual substances, they destroy the mystery of the Incarnation."

[4] LH, 69, p. 127: "*The Arians*, who are also called *Ariomanites* and *Diatomites*, are they who say that the Son of God is a creature and that the Holy Ghost is the creature of a creature. They assert that Christ did not receive His soul from Mary, but only His body."

materialul lexical selectat din literatura perioadei 1100–1669 nu îl conține). Totuși, apariția echivalentului românesc copte nu poate fi ignorată și ar putea arunca o nouă lumină asupra dinamicii lingvistice în epoca post-bizantină.

*

În privința etimologiei numelor *copților* și a desemnării originare a termenului s-au formulat, din zorii modernității, mai multe ipoteze, cea susținută de cei mai mulți coptologi contemporani implicînd reducerea și transformarea termenului grecesc *Αἰγύπτιος*, în uzul arab, fie la forma [*qibṭīyīn*], fie la rădăcina consonantică [*kpt*], în textele administrative redactate după cucerirea Egiptului, în 641[5]. Termenul a funcționat, așadar, ca etnonim cu un sens ce continua conținutul semantic al etimonului grecesc, acesta – neutru din punct de vedere religios, în mod necesar indiferent la statusul „păgîn" ori creștin (în continuă creștere, de altfel, către secolul V) al indivizilor (caracterizînd însă și alte domenii decît cel ontologic, artele, bunăoară).

În această situație, termenul nu este susceptibil de a reintra în greacă, sub o formă oarecare simplificată față cea originară, și, de altfel, nu este înregistrat în vocabularul limbii grecești a perioadei (cf. *κοπτίτης, ου*, adj. m. 'de Koptos', *Κοπτός, οῦ (ἡ)*, 'ville d'Egypte', BAILLY, s.v.).

Premisele unei schimbări la nivel lexicologic sînt legate, în primul rînd, de necesitatea, mai ales după mijlocul secolului al VII-lea, de a distinge între populația creștină a Egiptului și cea islamică ori islamizată sub dominația arabilor. Termenul și-a dezvoltat astfel un conținut religios aderent celui inițial, etnic (ATIYA, p. 599–600), arab. [*quibt*] (utilizat, cu o formă specifică, și ca autodesemnator) referindu-se la "[n]ative inhabitants who remained Christian" (Rowberry & Khalil, 2010, p. 86). În al doilea rînd, gradual, se acumulează un conținut secundar, subsumat celui religios, conotat pozitiv ori negativ, în funcție de context: i.e. *'egiptean practicant al unui *anumit tip* de creștinism'. Mai tîrziu, cînd accentul cade pe componenta religioasă a semnificantului, cu particularitățile ei de doctrină și tradițiile de manifestare, acesta tinde spre ambiguitate în privința celei etnice[6]; astfel încît, la 1170, de exemplu, cînd pelerinul german Ioan din Würzburg enumeră comunitățile creștine pe care le găsește la Ierusalim, *egiptenii* și *copții* constituie elemente diferite:

> „Sic sic describendo venerabilia loca in sancta civitate Jerusalem, incipiendo ab ecclesia sancti sepulchri, circumeundo per portam David usque ad eadndem reversi sumus, plures omittendo capellas et inferiores ecclesias, quas habent ibi diversarum nationum et linguarum homines. Sunt namque ibi græci, bulgari, latini, alemanni, hungari, scoti, navarri, britanni, angli, franci, rutheni, bohemi, georgiani, armeni, jacobitæ, suriani, nestoriani, indi, ægyptii, copti, capheturici, morani et alii quamplures, quos longum esset enumerare, sed in his finem hujus opusculi faciemus." (DTR 1874, p. 189–190, s.n., A.C.);

iar cîteva secole mai tîrziu, confuzia poate fi atît de mare încît, la 1524, dominicanul Bernard din Luxemburg notează: „Copti sunt Christiani, sed hæretici, *in partibus Indiæ* hincinde habitantes..." (CH 1529, Liber II, *Hæretici de litera C*, H1^{r-v}, s.n., A.C.).

Totuși, utilizarea propriu-zisă a unui termen care să continue arab. [*quibt*], eventual o altă formă orientală *cu un referent ca cel în discuție*, nu a lăsat prea multe urme în literatura Evului Mediu european, nici de limbă greacă sau latină, nici în limbile vernaculare (Hamilton, 2006, p. 110; v., ca *argumentum ad*

[5] Pentru prezentări și analize amănunțite, v. Aufrère & Bosson (2001, p. 1–15), Hamilton (2006, p. 24–25), ATIYA, p. 599.

[6] În privința aceasta, ATIYA, p. 599–600, precizează: "the frequent extension in the religious sense of the word 'Copt' to Christian Ethiopians, Syro-Jacobites, and Armenians, makes it radically and arbitrarily empty of its essential ethnic base. Its application in these communities to the period that precedes the formation and use of the word by the Arab conquerors of Egypt makes this usage as anachronistic and unjustifiable as when used in referring to this same period in Egypt. [...] The word 'Copt' is to be discarded when discussing the Syro-Jacobites and the Armenians and whatever may concern them. Nor can it designate the Ethiopians, who are of a different race and language. But it may be used to describe ecclesiastical and administrative affairs such as their dogma and liturgy. Concerning Ethiopians, it is normal to speak of the Coptic hierarchy, Coptic Christians, and Coptic liturgy."

silentio, KRIARA s.v., GAFFIOT s.v., OLD s.v. etc.)[7].

Abia pentru etapa următoare este înregistrat un asemenea cuvînt:

Κόπτης ο: ονομασία των μονοφυσιτών χριστιανών της Αιγύπτου και της Αιθιοπίας[8] [...] [λόγ. αντδ. < **γαλλ. cop(te) –*της*** < αραβ. quft < κοπτικό kyptaios, gyptios < ελνστ. *Αἰγύπτιος*] (MGD[9], s.v.; [rom. *copt*, engl. *Copt*, n.n., A.C.]),

aflat în relație de omonimie cu derivatul verbului **κόπτω**, anume **κόπτης ο** (& **κόφτης**): θηλ. **κόφτρια**: ειδικός τεχνίτης ο οποίος κόβει [...] [λόγ. *κόπ(τω) –της*] (MGD, s.v.; [rom. *tăietor*, engl. *cutter*, n.n., A.C.]).

În opinia etimologiștilor greci, substantivul este un împrumut din limba franceză, o sursă indicată și în cazul neologismului românesc (subs., adj.) *copt, –ă* (DLR, s.v.), cuvîntul francez fiind și el un împrumut atestat în secolul al XVII-lea, căruia i se indică un etimon arab: «*copte* 1664, Thévenot[10] (*cofte*); désigna d'abord les chrétiens d'Égypte, puis l'anc. langue démotique ; ar. *kupt*, du gr. *aiguptios*, égyptien» (LAROUSSE, s.v.; v. și QUILLET, s.v.; cf. engl. *Copt*, 1615 [ad. Arab. *quft*, *qift* 'the Copts'...]. A native Egyptian Christian, belonging to the Jacobite sect of Monophysites..., SOED, s.v.).

3. Concluzii

Dacă acceptăm ca adevăruri cele arătate pînă acum, urmează că **Κόπτης** cu sensul 'copt' este o apariție al cărei termen *a quo* se află în secolul al XVII-lea, mai exact, în a doua jumătate, 1664–1665. Pînă atunci, pentru **κόπτης** sîntem obligați să luăm în considerare, pe baza dovezilor sigure, doar sensul derivat din verbul *κόπτω*. Totuși, avînd în vedere textul lui Maxim Peloponesianul din 1620 (presupunînd că nu există diferențe între manuscris și varianta tipărită din 1690) și traducerea românească făcută de Antim, cîteva ipoteze generale se conturează:

a) forma **Κόπτης** 'copt', independentă de **κόπτης** 'tăietor', circulă în limba greacă înainte de atestarea în scris a desemnatului etimon francez (fapt plauzibil, avînd în vedere că, în general, prezența unui cuvînt într-o anumită limbă este un act ce premerge consemnarea lui în scris); o folosește Maxim, o recunoaște Antim pe baza cunoștințelor de limbă greacă dobîndite la Constantinopol și o folosește pentru prima dată într-un text românesc la 1699;
b) forma **Κόπτης** 'copt' în uzul grecesc este posterioară anului 1669 (deci și anului 1664), după cum rezultă din KRIARA, dar anterioară activității de traducere a lui Antim; acesta, pe baza competenței de limbă greacă contemporană lui, crede că recunoaște cuvîntul la Maxim, deși scriitorul de la începutul secolului al XVII-lea avusese altceva în minte ca sens etimologic.

[7] În schimb, în textele care se referă la relațiile creștinilor orientali cu restul creștinătății (după conciliul din Calcedon, 451) sînt utilizate, uneori confuz, nume care indică facțiuni religioase și nuanțe doctrinare. Astfel, în *Cantate Domino*, act redactat în cadrul conciliului de la Florența (1441), numai titlul editorial modern precizează „Bulla Unionis *Coptorum Æthiopumque*" (s.n., A.C.), textul propriu-zis referindu-se la „Primo etenim Greci et hi, qui subsunt quatuor patriarchalibus sedibus multas gentes nationes que et ydiomata continentibus, deinde Armeni, multorum populorum gens, hodie vero *Iacobini*, magni etiam per Egiptum populi, sancte sedi apostolice uniti sunt." (COD 2013, p. 567).

[8] Alături de precizarea: „**διαφ.** *το μσν.κόπται* 'Μωαμεθανοί', επειδή διαιρούσαν την Αγία Τριάδα", pentru a nu se face confuzia cu musulmanii desemnați cu un termen identic din punctul de vedere al formei de către Ioan Damaschinul și alții.

[9] MGD: "*The Modern Greek Dictionary* is a modern and comprehensive definitional, orthographic, and etymological dictionary of Modern Greek. It was published in December 1998 by the Institute for Modern Greek Studies of the Aristotle University of Thessaloniki, and is the product of many years of methodical labor. It is the first dictionary of Modern Greek to set forth lexicographical principles. It includes phonetic transcriptions, a link from each entry to its inflectional model, and an attempt to list as large a number as possible of expressions and phrases of Modern Greek, and its greatest advantage is its etymological approach." (!), [online].

[10] Jean de Thévenot (1633–1667), călător francez în Orient, preocupat de științele naturii, botanică și lingvistică. În 1664 a publicat *Relation d'un voyage fait au Levant...*, în care, la p. 501, citim: «*Les Cofts* sont Chrestiens, mais Iacobites, c'est à dire, qui suiuent l'heresie d'Euthiches & de Dioscore, il y en a pourtant quelques-vns parmy eux qui sont orthodoxes, & qui sont appellez Malkites.» (Thévenot, 1664, s.n., A.C.).

Sînt în aceste scenarii elemente pe care nu le putem transforma în certitudini, ce țin de lexicologia și lexicografia greacă modernă. În ceea ce interesează limba română însă, este evident că Antim Ivireanul folosește la 1699 un neologism ce desemnează un anumit tip de erezie, fără legătură cu semantismul verbului *κόπτω*[11]. Nu avem de-a face cu un transfer al formei grecești în limba română determinată de nerecunoașterea ei ca derivat al verbului grecesc, căci, în alte locuri, Antim traduce corect și adecvat diverse elemente din paradigma respectivului verb, după cum se vede urmărind, bunăoară, soluțiile adoptate în alte locuri din CL 1699:

> „Iară latinii și ale scripturii, și ale părinților, și încă și ale sfintelor săboară învățături le strămută și le izvretesc, uneori tîlcuindu-le rău, alteori *rumpîndu-le* și împiedecîndu-le den orînduiala lor." (1[r]); cf. οἱ δὲ λατῖνοι καὶ τῆς γραφῆς καὶ τοῦ πατέρων, καὶ ἔ τε τοῦ ἁγίων συνόδων τὰ ῥητὰ διαστρέφουν, πότε παρεξηγῶντες τα, καὶ πότε **κατακόπτωντές** τα ἀπὸ τὸν ἀκολουθί αντων. (MP 1690, *Predoslovie*).

ori cele din NT 1703:

> „iară alții *frîngea* stîlpări den copaci și așternea pre cale" (*Mt*, 21, 28) și „iară alții *tăia* stîlpări den copaci și le așternea pre cale" (*Mc*, 11, 8); cf. ἄλλοι δὲ **ἔκοπτον** κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ. (N–A);

> „Și o *plîngea* toți și să văieta" (*Lc*, 8, 52); cf. ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ **ἐκόπτοντο** αὐτήν. (N–A),
> „iară mergea după el mulțime multă de oameni și de muieri, ceale ce *plîngea* și jăliia pre el" (1703, *Lc*, 23, 27); cf. Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ καὶ γυναικῶν αἳ **ἐκόπτοντο** καὶ ἐθρήνουν αὐτόν. (N–A), unde este implicat vb. κόπτομαι '*to beat one's breast* through grief, Lat. plangere' (LIDDELL–SCOTT, s.v., *κόπτω*); etc.

Etimonul direct al neologismului nu poate fi, ținînd seama de epocă și de emițător, francez, ci termenul grecesc *κόπτης*, pl. *κόπται*, stabilizat mai tîrziu în limba modernă sub forma *κόπτης*, pl. *κόπτες* 'copt'. În lipsa unor corpora exhaustive, care să cuprindă întreaga literatură elaborată în limba română în epoca veche și la începutul celei moderne și care să poată fi cercetată cu tehnologia contemporană, nu putem ști cu siguranță dacă împrumutul a reapărut și, dacă da, de cîte ori, sau dacă nu a reapărut deloc în limba română după 1699, pînă în momentul în care este atestat la Ion Ghica[12]. Deocamdată, *copt, –ă* nu este discutat nicăieri în lucrările ce se referă la îmbogățirea lexicului românesc în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, semn că termenul este cu totul rar în uzul românilor de la începutul modernității noastre, mai puțin călători prin lumile egiptene[13].

Bibliografie

A. Surse

CL 1699 = *Carte sau lumină cu drépte dovediri din dogmele Beséricii Răsăritului, asupra dejghinării papistașilor*, Snagov.
MP 1620 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, manuscris.
MP 1690 = [Maxim Peloponesianul], *Ἐγχειρίδιον κατὰ τοῦ σχίσματος...*, [București].
N–A = *Novum Testamentum Græce*, Nestle–Aland 27h Edition, Stuttgart, 1993.
NT 1703 = *Noul Testament*, București.

[11] În cazul următoarelor două nume, traducătorul procedează diferit, ancorîndu-se în sensurile componentelor lexicale ale termenilor respectivi: *μόνος* 'unu' + *θέλημα* 'voință', respectiv *φύσις* 'natură'.

[12] Cel puțin o circumstanță favorabilă utilizării lui se ivește prin Petru Maior, la 1783, cînd, în efortul de a reafirma îndreptățirea doctrinei ortodoxe în fața celei catolice, în *Procanon* sînt enumerate canoanele soboarelor Bisericii și, pe scurt, poziția acestora față de erezii și eretici; între aceștia se disting cei „ce zicea o lucrare și o voe în Christos" (PMP 1783, p. 97–98), în care îi recunoaștem pe *monotheliți* și *monofiziți*. Mai departe însă, cel puțin în textul păstrat, Petru Maior nu îi reunește, așa cum se întîmplă în CL 1699 (din care citează totuși în alt punct al lucrării sale, v. Chirilă, 2013), sub numele de *copți*.

[13] Cf. „*Coptus*, g.f. orășel eghiptenesc", CORBEA, s.v.

B. Lucrări de referință

ATIYA = A.S. Atiya (ed.) (1991). *The Coptic Encyclopedia*, vol. II, Macmillan Publishing Company.

Aufrère, S.H. & Bosson, N. (2001). *Un dictionnaire des curiosités égyptiennes... Un approche de sémantique historique*, in N. Bosson (éd.), *Études coptes VII (Cahiers de la Bibliothèque Copte 12)*, Louvain, p. 1–15.

BAILLY = A. Bailly, *Dictionnaire Greque-Français*, Hachette, [s.a.].

CH 1529 = Bernardus Lutzenburgus, *Catalogus hæreticorum omnium pene qui ad hæc usque tempora passim literarum monumentis proditi sunt*, Köln.

CHANTRAINE = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, tome I, *A – Δ*, Paris, Éditions Klincksieck, 1968.

Chirilă, A. (2013). *Relația dintre* ***Carte sau lumină...****, Snagov, 1699 și* ***Procanon [...] alcătuit și întocmit de Petru Maior****, 1783*, în RITL, VII, nr. 1–4, p. 107–116.

COD 2013 = G. Alberigo, G.L. Dossetti, P.-P. Joannou, C. Leonardi, P. Prodi & H. Jedin (a cura di), *Conciliorum Œcumenicorum Decreta*, edizione bilingue, Bologna, Centro editoriale dehoniano, p. 567–583.

CORBEA = Teodor Corbea (1650). *Dictiones latinæ cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman, vol. I. *Studiu introductiv, note și text*, Cluj, Clusium, 2001.

DLR = *Dicționarul limbii române*. **C**, tomul I, partea II, București, 1940.

DTR 1874 = *Descriptiones Terræ Sanctæ ex sæculo VIII. IX. XII. et XV.* [...] Nach hand- und druckschriften herausgegeben von Titus Tobler, Leipzig.

GAFFIOT = F. Gaffiot, *Dictionnaire latin–français*, Paris, Hachette [s.a.].

Hamilton, A. (2006). *The Copts and the West, 1439–1822. The European Discovery of the Egyptian Church*, Oxford University Press.

KOTTER = B. Kotter (ed.), *Die Schriften des Johannes von Damaskos*. IV. *Liber de hæresibus. Opera polemica*, Berlin, New York, Walter de Guyter, 1981.

KRIARA = I.N. Kazazes & T.A. Karanastasses (ed.), *Επιτομή του* ***Λεξικού της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας (1100–1669)****, και φτάνει ως την παραδήκη, το τελευταίο λήμμα που δημοσίευσε ο Εμμανουήλ Κριαράς*, vol. I–II, Thessalonike, 2001–2003, [online].

LAMPE = G.W.H. Lampe (ed.), *A Patristic Greek Lexicon, Oxford*, Clarendon Press, 1961.

LAROUSSE = Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Larousse, 1994.

LBG 1 = E. Trapp, *Lexikon zur byzantinischen Gräzität, besonders des 9.–12. Jahrhunderts*. 1. Band *A–K*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1994.

LH = *The Fathers of the Church. St. John Of Damascus Writings*. Translated by Frederic H. Case Jr., Catholic University of America Press, 2010.

LIDDELL–SCOTT = H.G. Liddell, R. Scott, *A Greek–English Lexicon*, compiled by.... A New Edition Revised and Augmented throughout by Sir H. Stuart Jones, Oxford, [s.a.].

MGD = [engl. *Modern Greek Dictionary*], *Λεξικό της κοινής νεοελληνικής*, Thessalonike, 1998, [online].

OLD = *Oxford Latin Dictionary*, Oxford, Clarendon Press, 1968.

PG 94 = J.-P. Migne's *Patrologiæ Græcæ*. Tomus XCIV. *Joannis Damasceni. Opera omnia quæ existant*, 1864.

PMP 1783 = *Procanon. Ce cuprinde în sine céle ce sîntŭ de lipsă spre înțĕlesul cel deplin și desĕvêrșit al canónilor și atótă tocmeala bisericéscă, spre folosul maĭ cu samă a Românilor, alcătuit și întocmit de Petru Maior*, in *Procanonul lui Petru Maĭor după manuscriptul autograf existent în Academia Română*, Bucureștĭ, Tipografia „Cărților Bisericești", 1894.

QUILLET = *Dictionnaire* ***Quillet*** *de la langue française*, A–C, Paris, 1975.

Rowberry, R. & Khalil, J. (2010). *A Brief History of Coptic Personal Status Law*, în „Berkeley Journal of Middle Eastern & Islamic Law", vol. 3, p. 81–139, CrossRef.

SOED = C.T. Onions (ed.), *The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles*, vol. I, *A–M*, Oxford, Clarendon Press, [s.a.].

SOPHOCLES = Evangelinus Apostolides Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods*, Hildesheim – New York, Georg Olm Verlag, 1975.

Thévenot, J.de (1664). *Relation d'un voyage fait au Levant dans laquelle il est curieusement traité des estats sujets au Grand Seigneur et des singularitez particulières de l'Archipel, Constantinople, Terre-Sainte, Égypte, pyramides, mumies [sic], déserts d'Arabie, la Meque, et de plusieurs autres lieux de l'Asie et de l'Affrique outre les choses mémorables arrivées au dernier siège de Bagdat, les cérémonies faites aux réceptions des ambassadeurs du Mogol et l'entretien de l'autheur avec celuy du Pretejan, où il est parlé des sources du Nil*, Paris, [online].

TDRG$_2$ = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, ed. a II-a, überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron, Band I–III, Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1986, 1988, 1989.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICLE

doi:10.17684/i3A42en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Aspects of coordination by junction in Old Romanian

Ștefan Găitănaru*
Faculty of Letters, University of Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, Romania

Article info

History:
Received October 31, 2015
Accepted November 23, 2015
Published February 12, 2016

Key words:
transphrastic connector
homogeneous sentence
syntactic valence

Abstract

The approach of coordination by junction in a diachronic perspective aimed at establishing the discursive values of the connectors, in the integrated frame of these syntactic relation patterns, and the manner in which the literary norm selected the elements of each subclass throughout time. This study relies on statistical information and that referring to the dialectal areas distribution collected from recent studies in this field, and provides various examples from the first three centuries of Romanian texts, thus highlighting the continuity of this process. The main objective of the research was the integration in the coordination system of the patterns which the researches have mostly neglected so far, even in the Romanian contemporary language. Concerning the adversative relation, the present research also describes the coordination in periodic complex sentences such as concessive and conditional coordination (the latter unreported in contemporary Romanian) as evidence of spoken Latin – Romanian continuity.

1. Preliminaries

A proposal for describing coordination in Old Romanian seems rather challenging for the present grammar (GALR, I, II; GBLR), as it has not provided an exhaustive definition of this relation, according to its degree of complexity (the seven syntactic patterns it exhibits). Fundamentally, coordination settles between two or more main clauses (with Ø regent clause) and between subordinate syntactic units, related to: the identity of the regent clause (placed in the same hierarchical position, and thus at the same level); the syntactic valency (which establishes the nature of the function), and the syntactic level (sentence or complex sentence level).

Consequently, in contemporary Romanian there are seven syntactic patterns, which can be traced to Old Romanian: the first one refers to the main clauses coordination; three patterns employ units having the same syntactic function (satisfy the same valency), within the homogeneous coordination; three patterns occur with the non-homogeneous coordination (different valencies, different syntactic functions). This configuration allows a complete definition of coordination: a relation between two (or more) homogeneous syntactic units (identity of valency and function), placed at the same level (sentence or complex sentence level) or at different levels (sentence-complex sentence level), having the same regent clause (or Ø regent clause), in the case of the main clauses.

2. Copulative coordination

This type of syntactic reference stands out from the other types of coordination due to both its frequency and its complexity (it exhibits all the seven syntactic patterns).

In Old Romanian, this relation displays a list of connectors larger than in contemporary Romanian: *și*, *și ... și*, *e*, *i*, *de*, *cu*; the phrases *și cu*, *împreună cu*, *precum și*; correlative conjunctions *atît...*, *cît și*, *nu numai ... ci* (*dar...*) *și*; *nici...*, *nici*; *ni...*, *ni...*.

*Email address: *stefan_gaitanaru@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

2.1. The conjunction *și* evolved from the Latin adverb *sic*. The formal and semantic relation between conjunctions and adverbs has been known since the classic Latin: "*Si* est le même mot que *sic*, sans la particule postposée, et le sens ancien en est 'en ce cas, ainsi'" (Ernout & Meillet, 1994, p. 622).

In Romanian there is a similar shift: "Out of the great number of examples attested in the popular writers' texts from the 3rd to the 6th centuries, it is obvious that *sic* (*așa*) progressively received the meaning of *apoi*. With this meaning, it began to reinforce *ac* and *et* and, subsequently, to express the copulative meaning by itself, in certain circumstances and regions" (ILR II, p. 108). The fact that this element grammaticalized in spoken Latin brings forth the idea that it was in the current use of translators and scribes, who introduced it in deeds and documents later on. Thus, the prior frequency in the texts of the other synonyms (*e*, *i*) and the exclusive usage in the future literary norm can be explained.

The stability of *și* can also be noticed in a wide range of contexts, where it acquires a multitude of syntactic values, ranging from the adverbial conversion to the expletive use.

As an adverb (*și* = *chiar și*), it is very frequent: *Și arătîndu-l boiarii l-au* ***și*** *îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10); *au luat banii și l-au trimis la Dabije-vodă* ***și*** *cu banii* (NL, 216/21–22); *s-au tras la Moscu, unde* ***și*** *moartea i s-au prilejit acolo* (U, 113/6–7); *cui iaste poftă mai pe deplin și mai pe larg a le ști,* ***și*** *alte cărți vază, iară* ***și*** *a lui Filip Cloverie* (ITR, 63v/1–2); *De la cari* ***și*** *pînă astăzi pe alocurea să veade* (ITR, 42r/10); *căci lacomul* ***și*** *sătul, flămînd iaste* (CO, 431, 39/4)...

It also replaces many adversative connectors: *Cît nu era nuntă,* ***și*** *era minune* (NL, 237v/11–12); *Rrost au* ***și*** *nu grăiescu, ochi au* ***și*** *nu vădu; urechi au* ***și*** *nu aud și nasure au* ***și*** *nu aput. Mînru au* ***și*** *nu pipăiesc, picioare au* ***și*** *nu merg* (PH, 185); *Că nime nu face într-ascunsu ceva* ***și*** *caută să fie vestit* (NTB, 114r/36).

In internal coordination, it relates two syntactic units having the same meaning: *să le facă știre cum* ***și*** *în ce fel lucrurile s-au strămutat* (RG, 131v/3); *că pururea* ***și*** *mai totdeauna pre stîrvul dobitocului pasirea să pune* (CO, 441, 56/6).

Most of the times, the subordinating values are contextually determined: *iară eu n-am crezut aceie, findu tu atîta înțelept* ***și*** *să te bați cu muierile* (A, 42v/4–5). The same observation can be asserted about the expletive "value": *văzîndu că n-are ce face* ***și*** *oștii leșești și socotindu și răceala acestor doă țări la bătaie* ***și*** *au purces înt-aceiași dzi cu noaptea îndărăptu* (MC, 221, 11–13); *s-au dus în Ardeal* ***și*** *căci că cunoștea că nemții nu urma* (RG, 140, 9).

It rarely takes part in the addition of conjunctions (cf. Dragoș, 1995, p. 69): *zicînd că mai multe oști sînt estimp decît în ceilalți timpi* ***și cum că și*** *sultanul să fie întrat în țară* (RG, 146, 15–16).

The pragmatic values of *și* have also been described in various circumstances ranging from the value of logical conjunction to the value of discourse marker: "A whole series of textual values of the discursive marker *și* seem to derive from its losing the value of logical conjunction. Many of the discursive functions of *și* as a discursive marker involve the discourse structuring, so they are specific to the conative, phatic and metalingual functions of language" (Ștefănescu, 2007, p. 176).

2.2. The conjunction *i* was transposed from the Slavonic originals by the translators of the first religious texts. It does not occur, for example, in CV, but it is frequent in the others texts presenting rhotacism: ***I*** *smirna* ***i*** *stactie* ***i*** *casie de veșmintele tale, de păsoniul rădzimaților, dentru ei veseliră-te* (PH, 38v/3); *Dereptacea veseleaște-se înrema me* ***i*** *bucură-se* (PS, 20r/1). On the other hand, it is quite frequent in the official deeds and documents, where the Slavonic patterns were still persisting: *Mărturie punem: pan Dumitru dvornic* ***i*** *pan Dan vel-logofet* ***i*** *pan Pană vistiar* ***i*** *Ștefan comis* ***i*** *Cîrstea armaș (...)* ***i*** *Voico vistiar* ***i*** *Pepele logofet* ***i*** *Simeon pitar* ***i*** *Andreico comis* ***i*** *Vladul logofet* ***i*** *Trifa sulger* (DÎ, 212).

However, the occurrence of *și* remains dominant in most of the texts: *Să se știe ce-am cheltuit pre iazul de la moară (...): aspri gata 3890* ***și*** *10 vaci grase* ***și*** *10 oi* ***și*** *12 rîmători grași* ***și*** *4 bivoli* ***și*** *200 de oboroace de grîu* ***și*** *alte bucate multe mîncătoare* (DÎ, 98–99); ***și*** *amu pus* ***și*** *mărtorie: popa de Budești* ***și*** *Pădure* ***și*** *Toaderu* ***și*** *Stan Zorilă* ***și*** *Ivan* ***și*** *Paraschiva* ***și*** *Dragomir* (DÎ, 107).

Sometimes, *i* and *și* occur together in the same textual unit, irrespective of its nature: *Pristăniră împărații de pămîntu* ***i*** *giudeațele adunrară-se depreună pre Domnul* ***și*** *spre Hristosulu lui* (PH, 1v/2); ***Și***

mărturie Brătian ***și*** *Ion* ***și*** *Pătru* ***i*** *Drăgoi* (DÎ, 99); ***Și*** *mărtorie: Tudor neguțător* ***și*** *Manea* ***și*** *Fătul* ***și*** *Petrică* ***i*** *Neagul* ***și*** *Miho* ***și*** *Lazăr* ***i*** *Andreiu* ***i*** *Lupșan* ***i*** *Vocilă* ***i*** *Stanciul* ***și*** *den Comarnic popa Radu* ***și*** *încă mulți oameni buni* (DÎ, 109).

It was preserved in use, and it occurred even in the texts of Wallachian chronicles (Stan, 2013, p. 326), due to the durability of the acts belonging to the juridical-administrative language: "the recurrent conjunction is the Slavic conjunction *i*, enshrined in the patterns of official documents up to the end of the researched period" (1780) (Frâncu, 2009, p. 372–373).

2.3. The conjunction *e* (Lat. *et*), in competition with its synonyms *și* and *i*, was to become different through meaning. Thus, the value of the adversative conjunction *a* in the Slavonic texts has been adopted in some of its manifestations: "in the Slavonic text, it corresponds to the adversative conjunction *a*" (Costinescu, 1981, p. 155). There are many sentences that attest such usage: *Cum easte ascultătoriu cuvîntului,* ***e*** *nu făcătoriu* (CV, 57^{v}/12–13); *credință grăiaște că are* ***e*** *lucru nu are* (CV, 60^{r}/10–11); *de lucru derepteadză-se omul* ***e*** *nu de credință singură* (CV, 61^{r}/12–13); *pristănia în toată cale re,* ***e*** *de reu nu socoti* (PS, 54^{v}/7–8); *demăreța înfluri-va și trece-va* ***e*** *sera cade, veștejește și usucă-se* (PS, 148^{v}/8–9); *Că tatăl mieu și muma mea lasă-me,* ***e*** *Domnu făgădui-me* (PH, 22^{r}/1); *multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi* ***e*** *voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^{v}/8–9); *Mișeii plîngu după voi* ***e*** *voi nu-i miluiți* (CS, 2^{r}/1–3).

In some translations (*Codicele Bratul*, *Codicele Voronețean*, *Praxiul Coresian*, and *Apostolul Iorga*), the adversative value of this conjunction is more important. However, "*e* has the least number of occurences with the etymological function and value" (Gafton, 2001, p. 163).

In its proclivity to desert the synonymic series, this connector adopted even a distribution characteristic to the adversatives, because "it does not establishes relations of coordination between parts of sentence, but only between sentences and complex sentences" (Frâncu, 2009, p. 201). This feature makes it similar to the other adversative conjunctions, which establish "the adversative relation only between sentences" (GALR, II, p. 20).

To appropriation of the adversative meaning did not prove to be a long-lasting solution, as, even in this type of contexts, as well as in the copulative ones, the competition was severe: *Tremeșu și a doua carte, iară nu-și vă încredzut cuvîntului mieu. Tremeșu și a treia scriptură, multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi,* ***e*** *voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^{v}/5–9); Other times, it occurs in the same context with *și*, with both values: *Acela e Dumnedzeu nostru; și acela feace noi,* ***e*** *nu noi,* ***e*** *noi săm oamenrii lui și oile pajiștei lui* (PH, 169)...

Still, the associative value should also be brought into attention: *și aceia lăsă acie,* ***e*** *însuș intră întru gloată* (CV, 1^{v}/7–8); *se necuratul abia se spășeaște,* ***e*** *necuratul și păcătosul iuo se voru ivi?* (CV, 81^{r}/11–13); *și lăuda-vor Domnulu cei ce-l vor ceare,* ***e*** *vie va fi înrima loru* (PH, 18^{r}/6–7); *A legiei-călcătorii gîlăluiiu,* ***e*** *leagea ta îndrăgiiu* (PH, 107^{r}/5); *cu trestie mă ucidea pre capu* ***e*** *în miru și în picioare ei-mi bătură găvoazde* ***e*** *cu oțăt și cu fiiare mă adăpară* (CS, 3^{r}/7–11).

At the same time, the occurrence with a copulative value between the parts of sentences can also be reported: *Mearrsără pre urma lui pînră la Asiia* ***e*** *Șopatăr bereaninul și soluneanii Aristarhu și Secundu și Gaie derveaninul și Timotei și asiianii Tihic și Trofimu* (CV, 7^{v}/10–14); *Ști Domnul burătatea cinstitori din năpasti a-i izbăvi* ***e*** *nederepții în dzua de giudețu în chinu a-i veghiia* (CV, 86^{v}/11–14).

The competition between *e* and *și*, statistically controlled, is eloquent: "In CV, *e* occurs 58 times, while *și* occurs 850 times; in PO *e* is used 12 times and *și* around 3900 times; in CS *e* presents 30 occurrences, while *și* presents over 1000 occurrences..." (Frâncu, 2009, p. 147).

Transiting the three directions (adversative, associative and narrative, which is to be analysed subsequently), the conjunction *e* is not distributed in a free specialized area, and thus it vanishes in the 16th century, while *și* is imposed as a general norm in texts (cf. Frâncu, 2009, p. 201; cf. also ILRL, p. 160).

2.4. The conjunction *și și*, having a rather reduced frequency, coped with two contradictory directions.

Thus, Hasdeu and Densusianu considered that the phenomenon is part of a larger process of repeating the coordinating conjunctions: "as a strengthening repetition, *și și* sometimes occurs where a single *și* is used in nowadays language: *necurățiia, chinul rîvnirei, ceaia reaua și asupriciunea, camătă* ***și și*** *alalte*.

CC^2, 49" (Densusianu, 1961, p. 185). Some other contexts, extracted from Coresi's *Cazania* (1581), are exhibited: *Și cu glasul său mîngîe inimile ucenicilor săi* ***și și*** *spămîntare lor tocmi* (CC^2, 147); *Că cu pierdere amu avuției* ***și și*** *alte năpăști către el trage pe noi* (CC^2, 272); *Și ca lu Dumnezeu slavă dîndu-i* ***și și*** *altora pildă le fu a proslăvi și a lăuda pre Dumnezeu* (CC^2, 505) (*apud* Dimitrescu, 1973, p. 45); *mai vîrtos singuri patriarșii* ***și și*** *mitropolitii să mărturisească* (ITR, 44^r/72); *toate crăiile* ***și și*** *toate domniile au început a să dezbate* (ITR, 60^v/5–6); *în tot chipul au nevoit a-i scoate du pren biruințele lor* ***și și*** *cu mare puteare (...) i-au biruit de multe ori* (ITR, 69^r/3–4).

Sometimes, it has a transphrastic use, at the beginning of a sentence: ***Și și*** *den tătărîi, ce el zice numai că din Ardeal și din Moldova pînă la Crîm i-au gonit* (ITR, 53^r/14–15).

The second conjunction in the previous structures achieves, according to Densusianu (1961)'s opinion, "une répétition de renforcement", acquiring an adverbial value (*chiar*). The construction of the structure is accurately presented: "Indeed, the difference between the two successive *și* is achieved by means of stress: the first, unstressed *și* is a conjunction, while the second, stressed *și* (semantically corresponding to *etiam* or *iam*) is an adverb" (p. 185).

The adverb value, as shown, is enforced by *și*, which does not usually occur in enumerations (= *chiar*, *chiar și*): *Tremeșu* ***și*** *a doua carte (...) Tremeși* ***și*** *a treia scriptură* (CS, 1^v/5, 7); *arătîndu-l boiarii l-au* ***și*** *îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10).

In the phrase *și și* (= *și chiar*) (Stan, 2013, p. 326), the first *și* does not lose its connector value, so that, in spite of a correct premise, it may not be considered that the relation becomes one of juxtaposition: "if we refer to the parataxis position *și* conjunction – *și* adverb in the compound sentence, we can notice the occurrence of the respective pair between two elements relatively equal at the significance level" (Dimitrescu, 1973, p. 45).

The distinction between *chiar și* (adverb) and *și chiar* (connector) is achieved through substitution: *A mîncat* ***și*** *cojile din farfurie*: *A mîncat* ***chiar și*** *cojile din farfurie*; **A mîncat* ***și chiar*** *cojile din farfurie*.

The phenomenon also occurs with other conjunctions: *aiave să veade că nici o povățuitură, nici un ajutoriu,* ***nici nici*** *o luminare avem de la pămînteanii noștri* (ITR, 6^r/5–6); *Ci nici o potrivire* ***nice nici*** *o asemînare avînd* (ITR, 15^v/4); *că nici o taină,* ***nici nici*** *o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19^v/8–9); *nici frica lui Dumnezeu,* ***nici nici*** *vreo bunătate sau vrednicie pe sine să veade* (ITR, 41^r/3–4); *a cărora nici casele, nici avuțiile dupre aici răpite și smulte,* ***nici nici*** *rod dintr-înșii să mai pomenesc* (ITR, 43^v/4–5).

2.5. In Old Romanian, the conjunction *de* had a more extended functionality than in present Romanian: "A copulative conjunction with a special value is *de*. It is frequently used in the texts with rhotacism, where the present Romanian language makes use of either *de* or *și*" (PS, p. CCXXIII).

The copulative value occurs especially after those verbs that do not involve a certain direction, an intentionality: *grăi glas din ceriu* ***de*** *dzisă așa* (CS, 1^r/13–14); *Deci o luo piatra patriarhul cel mare* ***de*** *o desveace* (CV, 1^r/15–17); *Și Solomon scrie* ***de*** *zice că sufletele drepte mergu în mîna lui Dumnezeu* (A, 139^r/3–4); *ceare de la menre* ***de****-ți voiu da limbile partea ta, capetele pămîntului* (PH: 1^v/11); *feciu omu întîie Adamu* ***de****-l feciu în chipul mieu* (CS, 2^v/5–7); *omul cela ce să va afla* ***de*** *va dzice că nu e de Dumnezeu faptă* (CS, 8^v/4–7); *Ce încă mă vor da* ***de*** *mă vor omorî* (S, 101^v/12–13); *Și bărbatul mieu easte afară* ***de*** *șade cu priiatenii* (S, 105^v/7–8); *carele cu episcopii efeseilor poruncește noao tuturor* ***de*** *dzice* (VO$_1$, 1^r/20–21); *învață fericitul Pavel pre gălăteani* ***de*** *dzice* (VO$_1$, III^v/17–18); *cum arată așijdere dumnezăiescul Iacov apostol* ***de*** *zice* (VO$_1$, 3^r/5–6); *Și au dzis armașului* ***de*** *i-au luat gîrbaciul* (MC, 205^v/5–6); *apucase Gavrilaș logofătul și cîțiva boieri de la țară* ***de*** *să închisesă acolo* (MC, 248^v/1–2); *vornicul Ureche scrie* ***de*** *zice* (U, 2^v/8–9); *scrie la un letopiseț moldovenescu* ***de*** *zice* (U, 68/9); *ci strîngea păstorii din munți și argații* ***de****-i într-arma* (U, 30/1–2).

After the verbs of movement, the purpose value is more important: *și se delungă de ei* ***de****-și alese ucenicii* (CV, 2^r/11–13); *Deaci se sui* ***de*** *frînse pînre și gustă* (CV, 8^v/12–13); *Întrămu* ***de*** *vînslămu și nă apropiem de Chipru* (CV, 12^r/11–12); *Deaci ieșiră* ***de*** *băsăduiră urul către alaltu* (CV, 41^v/5–6); *și o duce în toată*

vreamea ***de*** *o închina cătră beseareca Domnului* (CS, 90^{v}/7–9); *și au mers la înpărat* ***de*** *ș-au dat soliea* (AB, 116^{v}/25–26).

In a very large synonymic series, the conjunction *de* could not impose its copulative meaning. Still, the purpose value has been preserved in spoken Romanian to this day.

2.6. There are also phrases based on the preposition/conjunction *cu*, emphasizing the meaning + *association* (*cu*, *și cu*, *împreună cu*...), markers of association, especially at the sentence level: *Adecă eu Mihnea* ***cu*** *frate–mieu Dragoi* ***și cu*** *nepotul mieu Radul (...) dat-am zapisul nostru în mînă lui Arbănaș* (DÎ, 106); *Scris-am adecă noi, birăul cel rumînescu* ***și cu*** *24 de pîrgari de la uraș* (DÎ, 188); *pasă sfîntă maica me (...)* ***și cu*** *toți ceia ce te-au rugatu (...)* ***și cu*** *destoinicii luminații feciorii tăi* (CS, 47^{r}/2–4); *pîlcure alături* ***cu*** *îngerii,* ***împreună cu*** *Duhul Sfîntu (...) și voru cînta* ***împreună cu*** *îngerii* (CS, 48^{r}/1–3, 4–5); *Iar serascheriul* ***și cu*** *alalți pași* ***și cu*** *sultanul,* ***și cu*** *craiul,* ***înpreună cu*** *toate oștile au rămas în preajma cetății* (RG, 159/2–3); *făcut-au ospăț serascheriului* ***înpreună cu*** *toți pașii și sultanului* (RG, 161/4–5).

2.7. The copulative coordination has quite a large number of correlative connectors, in a very conservative system, with two cumulative structures (*nu numai... ci și*; *atît..., cît și*) and a restrictive one (*nici..., nici*).

2.7.1. The first structure has two parts: the former is invariable, while the latter belongs to the adversative lexemes with variants (alolexemes): ***nu numai*** *la jidovi,* ***ce*** *în toată lumea* (TE, 100^{v}/8); ***nu numai*** *pre el scoaseră den perire,* ***ce și*** *pre muiarea lui și pre doao feate* (TE, 72^{v}/14–15); *domnezeul mieu,* ***nu numai*** *trupul,* ***ce și*** *sufletul da-l-voiu spre muncă* (CS, 96^{r}/7–9); ***nu numai*** *cu pîine viiază omul* ***ce*** *cu tot cuvîntul ce iase din gura lui Dumnezău* (NTB, 111); ***nu numai*** *de rîsul altora și de ocară sîntem,* ***ci și*** *orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și de faptele celor mai de demult* (ITR, 3^{v}/5–6); ***nu numai ce*** *au lăudă mai mult, au hulesc decît ceale ce au fost* ***ci și*** *foarte împrăștiiat și prea pre scurt pomenesc* (ITR, 4^{v}/4–5); ***Nu numai*** *fraților și domnului pagubă s-au făcut,* ***ci*** *tocma* ***și*** *țărăi* (RG, 164/12); ***nu numai*** *cea curgătoare,* ***ci și*** *puțurile de făcea* (RG, 189^{v}/12); ***nu numai*** *în țară streină,* ***ce nici*** *în Țarigrad cu dînsul să nu mergi* (NL, 380^{v}/21–22).

Sometimes, the adverb *ci* is accompanied by other intensifiers: *Nu numai fraților și domnului pagubă s-au făcut,* ***ci tocma și*** *țărăi* (RG, 164/12); *nu numai cît omul din greu somn să sculase* ***încă și*** *pre micii în scutece învăliți copilași spăimînta* (CO, 458, 11-12); *nu numai au gustat-o,* ***ce așeși*** *pînă la beție și amețală au sorbit-o* (CO, 891, 16^{v}/33–34).

2.7.2. The second structure is also frequent: *fără de plată să lucreze la cetate,* ***atît*** *carăle,* ***cît și*** *oamenii* (RG, 256/4); *cu toate podoabele cele firești,* ***atît*** *cu cele denlăuntru,* ***cît și*** *cu cele dănafară înpodobit* (RG, 258/12); *să-i fie dă potrivă* ***atît*** *cinstii lui,* ***cît și*** *neamului* (RG, 264/5–6); *era rumînii proști,* ***atît*** *vlădicii, episcopii,* ***cît și*** *popii* (RP, 255).

2.7.3. The restrictive correlation presents forms belonging to the alolexemes: *nici*, *nece*, *nice*, *neci*: *Ci* ***nici*** *o potrivire* ***nice nici*** *o asemînare avînd* (ITR, 15^{v}/4); *eu* ***nici*** *știu,* ***nici*** *aflu* (ITR, 35^{r}/3); ***neci*** *pre Dumnezău nu-L cunoaștem,* ***nece*** *despre ispăsenia noastră nu știm* (NTB, 112).

The most frequent one is the element that was standardized by the literary norm: *nu sînt de treabă,* ***nici*** *de slujbă,* ***nici*** *pot îngădui* (DÎ, 184); ***nici*** *el nu lipsește din cuib* ***nici*** *un ceas, cînd bărbatul, cînd muierea* (F, 47^{v}/13–14); *că* ***nici*** *o tainâ,* ***nici nici*** *o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19^{v}/8–9); *eu* ***nici*** *știu,* ***nici*** *aflu* (ITR, 35^{r}/3); *carele* ***nici*** *obiceaiu are,* ***nici*** *carte știe,* ***nici*** *bărbăție,* ***nici*** *direptate,* ***nici*** *miloserdie are,* ***nici*** *frica lui nu era pre pămînt* (MO, 6^{r}/6–7).

The other alolexemes occur with a unique form in the context, as well: *nu socotind* ***nece*** *paguba,* ***nece*** *rușinea,* ***nece*** *moartea ce ară putea ei păți* (TE, 15^{r}/8–9); *să nu vătămăm* ***nece*** *muiarea-i,* ***nece*** *feciorii,* ***nece*** *fămeaia,* ***nece*** *în cinstea lui,* ***nece*** *în avuțiia lui, ce a păzi grija lui* (TE, 89^{v}/2–3); ***Nece*** *dinioară nu greși lui,* ***nece*** *cu cugetul,* ***nece*** *cu pohta, nece cu limba,* ***nece*** *cu tot trupul tău* (TE, 104^{v}/9–11); ***nece*** *înghiți-va menre genrunrea,* ***nece*** *va aduce de menre puț rrostului său* (PH, 58^{r}/11–12); *că* ***nice*** *îngerii,* ***nice*** *ceriul,* ***nice*** *nemică n-au fost cînd au fost Hristos* (TE, 4^{r}/6–7); ***nice*** *de o nevoie,* ***nice*** *de o strînsoari, numai de vicleni ce era* (NL, 241^{v}/22–23); *că pre legea direaptă* ***nice*** *fecior pentru fapta tătîne-său,* ***nice*** *părintele pentru fapta fecioru-i de vîrstă nu-i platnicu* (MC, 190, 16–17); *nu vă giurareți* ***neci*** *decît,* ***neci*** *pre ceriu* (NTB, 7^{v}/10); ***Neci*** *pre*

pământ, că-i razăm picioarelor Lui, ***neci*** *pre Ierosalim* (NTB, 7^{v}/12–13); *Nu strîngeți aur* ***neci*** *argint,* ***neci*** *bani în pungile voastre* (NTB, 12^{v}/35–36).

However, they often occur with different forms: *Nu e cădeare gardului,* ***nece*** *prilaz,* ***nici*** *strigare în ulița lor* (TE, 29^{r}/5–6); ***neci*** *pre Dumnezău nu-L cunoaștem,* ***nece*** *despre ispășenia noastră nu știm* (NTB, 112^{r}); ***Neci*** *traistă pre cale,* ***nece*** *doao veșminte,* ***nece*** *încălțăminte,* ***neci*** *toiag* (NTB, 12^{v}/36–37); *nu să citește nicăiri,* ***nici*** *s-au auzit,* ***nici*** *să aude,* ***nice*** *poate fi* (ITR, 52^{v}/1–2); ***nici*** *cel ce bine vorovește nu să înțălege,* ***nice*** *cel ce aude cuvintele* (CO, 473, 109/17–18).

The connector *ni..., ni*, seemingly governed by the principle of economy in language, although frequent in certain texts, was not ultimately preserved: ***ni*** *cu gura mărturisiia,* ***ni*** *cu mînule și cu capul chipuri și semne (...) arăta* (CO, 163/17–18); ***ni*** *din budză mormăia,* ***ni*** *din colți clănțăia* (CO, 170/12–13); ***ni*** *cu urechea asculta,* ***ni*** *pasul prea cu linește spre sunet muta,* ***ni*** *cum l-ar apuca...* (CO, 185/3–5).

3. Disjunctive coordination

According to contemporary Romanian, the disjunctive connectors inventory included a large number of lexical archaisms. Some authors framed the correlative structures within the alternative relation category (cf. Irimia, 2008, p. 567–570).

3.1. The basic conjunction is *au* (Lat. *aut*), used especially in correlative structures: *Să luați tot ce veți găsi în peștere,* ***au*** *lemne,* ***au*** *oase,* ***au*** *piiatră* ***au*** *ce ți să va păre* (A, 20^{r}/3); *Doamne, Dzăul mieu,* ***au*** *feciu acestea,* ***au*** *iaste nedereptate în mînrule meale,* ***au*** *dediu celor ce-mi deaderă rreu, de se cădzu iată de vrăjmașii miei în deșert* (PH, 4^{v}/12–15); *mai trimis-au alți boieri(...)* ***au*** *n-au mai trimis,* ***au*** *numai prin mine așteptați să vă fac treaba?* (AB, 115^{v}/23–24); *ca ceia ce sînt* ***au*** *în robie,* ***au*** *la închisori,* ***au*** *în strînsori de alte nevoi,* ***au*** *la sărăcie,* ***au*** *la alte nenorociri* (ITR, 48^{v}/11–13); *a cărora* ***au*** *tată-său,* ***au*** *moșu-său,* ***au*** *stremoșu-său* ***au*** *tatăl stremoșu-său* ***au*** *cevaș mai în sus care să nu fie fost* ***au*** *sîrbu,* ***au*** *grec,* ***au*** *altcevaș neam strein,* ***au*** *măcără armean* (ITR, 55^{v}/12–14).

It also occurs in elliptic interrogative structures: *i-au întrebat, merge-or cu dînsul la Moscu,* ***au*** *ba* (NL, 371^{v}/20–21); *ce nu să știie, întru adevăr* ***au*** *ba* (NL, 399^{v}/7).

3.2. The conjunction *sau* formed by internal means (*să* + *au*), and was frequently used in the 16th century texts, until it finally acquired a dominant position: *deci pre unde află* ***sau*** *dobitocu* ***sau*** *pîine* ***sau*** *ce voru afla, totul iau cu sila* (DÎ, 111); *Frate Alexandre,* ***sau****-ți schimbă numele,* ***sau*** *fă cum fac eu* (A, 61^{v}/9–10); *văd vreun cerșitoriu șchiop* ***sau*** *ciung* ***sau*** *orb* ***sau*** *aimintrea* (TE, 29^{v}/12–13); *și nu doi* ***sau*** *trei* ***sau*** *patru* ***sau*** *zeace oameni, ce cîte cinci mii* (TE, 80^{v}/6); *tocmind pre o leage și credință, nu pre doi* ***sau*** *trei* ***sau*** *patru* ***sau*** *cinci* ***sau*** *șase* ***sau*** *mai multe* (TE, 98^{r}/1–2).

It is also used individually, often in interrogative structures: *Doamne, cinre va obicni în viiața ta?* ***sau*** *cinre se muta în cel svîntu dealu al tău?* (PH, 9^{r}/17); *Cinre va sui în dealul Domnului* ***sau*** *cinre va sta în loculu sfîntu a lui?* (PH, 19^{r}/3); *Cinre me va duce în cetate de preveghere* ***sau*** *cinre me va năstăvi pănră la Idumea?* (PH, 50^{r}/11–12).

Sometimes, the two variants occur in the same context: *Domnul den ceriu previ pre feciorii oameniloru a vedea* ***au*** *iaste cenre se înțeleagă* ***sau*** *se ceie Domnedzeu* (PH, 44^{v}/3–4); *au vrut să facă vreo tirănie* ***sau*** *vreo crudătate* ***sau*** *altă răotate într-această țară,* ***au*** *în neamurile boierești,* ***au*** *altor cuivaș carii să nu fie fost și ei* ***au*** *sfeatnici* ***au*** *lucrători* (ITR, 43^{v}/1).

3.3. The variable lexemes *ori*, *oare*, *vare* are often used separately in the context: *domnul* ***ori*** *bun,* ***ori*** *rău, la toate primejdiile feritu trebuiește* (MC, 186^{v}/2–3); *iară adevărat pe la Scumpiia au lovit, ce* ***ori*** *la o vale ce să zice Răchita,* ***ori*** *la vreun ciuluc* (MC, 188/6–7); *să le placă tuturor,* ***ori*** *cu folos,* ***ori*** *cu paguba țării* (U, 3^{v}/3); ***Oare*** *cărtulariu va fi,* ***oare*** *va fi vlădicu,* ***oare*** *va fi preutu,* ***oare*** *diac, cela ce nu va povesti* (CS, 9^{v}/8–12).

They also occur in free variation, changeable with one another or even with other connectors in the synonymic series: *să va fi fost bogat* ***sau*** *și sărac,* ***oare*** *mare,* ***oare*** *mic,* ***vare*** *bătrîn,* ***vare*** *tînăr...,* ***oare*** *bărbat,*

***oare** muiare, **vare** cinstit, **oare** fără cinste* (CC[2], 613; cf. Frâncu, 2009, p. 201); *le-ar fi fost răspunsu ca ori să se lase după obiceiurile și legăturile cele veci (...) **au** ei nu vor mai asculta* (RG, 259[v]/9–10).

When the correlation is duplicated in opposition affirmative – negative structures, the concessive subordination is involved: ***Ori** să fie voia mării-tale, **ori** să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le ia tătarii* (NL, 216, 3–4);

3.4. The relation with the adverbial is interesting due to the fact that there are adverbs (*unde*, *cînd*, *amu*) and—considering *fie*—even verbs that establish equivalent correlations with the structures of coordination: *și atîta le aduce (...) **cînd** unuia, **cînd** altuia descărcîndu-se* (ITR, 49[r]/3–4); *nici el nu lipsește din cuib nici un ceas, **cînd** bărbatul, **cînd** muierea* (F, 47[v]/13–14); *au aruncat pești pre breazda plugului, **unde** cîte 2, **unde** cîte 3* (S, 104[r]/22–23); ***amu** mușcătura șarpelui șarpele o vindecă, iară **acmu** de vrăjmașulu șarpe (...) vindecă* (CC[2], 518/21–22); *Și acolo **amu**, după vătămătura șarpelui cu șarpele **amu** era și vindecare, iară aicea **amu** (...) pentru omulu și viață vine* (CC[2], 519/11–13); *și ca începtul mării: **acmu** iaste senin și să face nuor, **acmu** iaste marea lină și să face fortună* (NL, 381/8–9); ***fie** vlădic, **fie** egumen* (**(alias?)**, 130; *apud* Frâncu, 2009, p. 202).

3.5. There are also connectors that are considered archaic in contemporary Romanian and were not validated by the literary norm during their evolution: ***Aorea** amu aiavea au grăitu întru evanghelie Domnulu (...) **aorea** în pildă, e **aorea** cu dojană și cu poveaste învăța* (CC[2], 310, 23–25); *deci așa le era sfada: **aorea** biruia grecii pre troiani, **aorea** troianii pre greci* (MO, 25[r]/5–6); *Deci **aorea**-l biruiia, **aorea**-i biruiia* (MO, 117[v]/8–9); *Supureți-vă amu (...) **seva** lu împăratu, că preadespunre, **seva** giudeaților* (CV, 74[r]/1 – 74[v]/1–3); *Și ceastă carte să o ceteascâ **săva** preut, **săva** diac între oamenri* (CS, 9[r]/6–8); *narocul dă omului **veri** bine, **veri** rău* (FD, 523[v]/6 – 524[r]/1); *cine-i mai cu multe vrednicii, **veri** din fire, **veri** din ostenință* (CO, 435, 46/3); *toată mulțimea **veri** de cinste, **veri** proastă ar fi* (CO, 448, 68/1); *pre amîndoi cuvîntul și lucrul **veri** așe să fie, **veri** așe îi arată* (CO, 466, 98/14); *căci paserea, **ver** ar piui, **ver** n-ar piui ființa pasirii nu să strică* (CO, 434, 43/23).

Some of them had a limited occurrence: "During the 17th and 18th centuries, *tînd... tînd* used to belong to the category of elements specific to the spoken language. In the 19th century, *tînd... tînd* moves to the passive stock of the Romanian vocabulary" (Dumitrescu, 1979, p. 71; cf. also Rosetti *et al.*, 1971, p. 147). Having a Latin origin, *tînd* (Lat. *tantus*) occurs especially in the Moldavian dialect, though it is assumed to have been very frequent, since it was adopted in the scholarly works of Dosoftei, Varlaam, Cantemir: *Să apucă de feace minuni, **tînd** mîntuind de îmflătură, **tînd** gonind dracii* (Dosoftei, *apud* Dumitrescu, 1979, p. 71); *Că ce cruce iaste aceaea cîndu-și pune mîna **tînd** într-un umăr, **tînd** într-alt, **tînd** în frunte, **tînd** în piept?* (VO$_2$, 63[r]/1–3); *așe, din sufletul dinluntru arătînd, **tînd** pe sine noirocit, **tînd** ciasul împreunării fericit* (CO, *apud* Dumitrescu, 1979, p. 71).

4. Adversative coordination

Unlike in contemporary Romanian, the adversative connectors have a double functionality: firstly, they create certain oppositions with different intensities (diversity, opposition, exclusion), and some of them are marked by negation; secondly, as a specific feature of Old Romanian, they act as intensifiers in some oppositions emphasized by subordinating connectors (concessive, conditional). Except for some phonetic alterations (*ce/ci*, *iar/iară*, *dar/dară*), "in old texts there are some adversative syntactic patterns that persist to this day" (Stan, 2013, 329). The researchers described the adversative gradation on three levels (Niculescu, 1965, p. 103), as well as the contextual determination and the structure of the incidence levels of their functioning (Zafiu, 2005, p. 245).

4.1. The adversative connectors proper were described, as evolution in time and distribution within dialectal areas, in specialized studies (Frâncu, 2009, p. 20; Stan, 2013, p. 329).

4.1.1. In negative structures, the connector *ce/ci* is used according to the rule: "The adversative sentence or part of sentence introduced by *ci*, *însă* is linked to the negation: *Nu (nici)...ci*" (SLR, p. 20).

In fact, this is the most frequent connector: *în scaunu pierdzătoriu* ***nu*** *ședzu,* ***ce*** *în leagea domnului e voia lui învață-se dzi și noapte* (PH, 1^{r}/5–6); *Ba* ***nu*** *me drăcescu (...),* ***ce*** *deadevăru și întregi mîndrie graiure vestescu* (CV, 40^{v}/10–13); *și nimini de rudele meale* ***nu*** *m-a grijit,* ***ci*** *m-au căutat Dragna și postelnicul Dima* (DÎ, 101); *dici arbănașil* ***nu*** *s-au lăsat,* ***ci*** *iar au mersu la judecată* (DÎ, 105); *născuți* ***nu*** *de sămînța neputrediriei,* ***ce*** *de neputreda cu cuvîntul viului Dumnedzeu* (CV, 72^{v}/1–4); ***nu*** *voiu tremeate la voi,* ***ce*** *voiu deșchide ceriul* (CS, 4^{v}/14–15); ***Nu*** *giudecareți în fățărie,* ***ce*** *giudecați giudecată dereaptă* (NTB, 115^{r}/4); *aceștia greci* ***nu*** *romani,* ***ci*** *elini sînt* (ITR, 49^{r}/9–10); ***Nu*** *lui, Doamne,* ***nu*** *lui,* ***ci*** *numelui Tău cel sfînt dă slavă!* (ITR, 44^{v}/4–5); *Craii,* ***nu*** *ceia ce-s moșneni crăescu,* ***ci*** *pre carile îl aleg ei* (U, 45^{v}/13).

4.1.2. The connectors *dar(ă)* and *iar(ă)* are used in contexts similar to those in contemporary Romanian: *Înțelegeți toți ceia ce uită Dumnedzeu,* ***dară*** *cumva răpi-va și nu va fi izbăvitor* (PH, 42^{v}/10–11); *Pomenește carele al mieu trup (...);* ***dară*** *(...) făcuși toți feciorii oamenrilor?* (PH, 76^{r}/13–14); ***dară*** *de veți vedea pre Fiiul omenescu* (NTB, 114^{r}/3); *cu lucrătorii fărădeleagiei nu pierde menre; grăindu ei pace cu vecinrii săi,* ***iară*** *rreu într-înrimile lor* (PH, 22^{r}/16–17); *ceriurile spunru slava Dzăului,* ***iară*** *făptura mînruloru lui vestescu vîrtos* (PH, 14^{r}/15–16); *trebuiașt de la tine să mă botedzu,* ***iară*** *tu vii la mine?* (TE, 6^{r}/6); *scîrba răbdare aduce.* ***Iară*** *răbdaria, ispită,* ***iară*** *ispitiria, nădeajde,* ***iară*** *nădeajdia nu rușinează* (NTB, 210^{v}/1–3); *și mulți din nemții au perit,* ***iară*** *pe unii i-au prinsu vii,* ***iar*** *o samă s-au tot apărat* (NL, 229, 22–23).

As it can already be noticed in PH, the conjunction *dar(ă)* was used rather as an adverb, so that certain studies have not recorded it: "The adversative coordination with *dar(ă)* was not found in the researched texts " (up to 1640) (Frâncu, 2009, p. 204).

4.1.3. The conjunction *însă* (Lat. *ipsa*) does not seem to exhibit phonetic variations, which is why it is less recorded in the diachronic studies. Its frequency, however, is rather significant: *topit-ai ca painjina sufletul lui,* ***însă*** *în deșertu* (*apud* PS, p. CCXXIII); *Mică era și în vedeare,* ***însă*** *nime nu o putea rădica* (CS, 1^{r}/8–9); ***Însă*** *cît iefștin curățitoriu și dulce-ogoditoriu și milosirdu și acum și pururе* (CS, 108^{v}/15–18); *ce vedem că și pînă astăzi să află și sînt,* ***însă*** *puțini acum rămași* (ITR, 46^{v}/11–12); *de alte fealiuri multe decît hireș moscalii sînt,* ***însă*** *de cei mari zic* (ITR, 55^{v}/6).

Its stability is confirmed by its occasional occurrence in idiomatic phrases:*E* ***însă*** *cum Duhul Sfîntu prin toate cetățile mărturisește* (CV, 10^{r}/14 – 10^{v}/1).

4.2. The adversative connectors acting as intensifiers for other oppositions (concessive, conditional) remained syntactic archaisms, as their contexts have not been validated by the present norm; they are barely present in spoken Romanian and folk literature.

4.2.1. Concessive structures were frequent in Old Romanian: *E să amu* ***să și*** *cu voia puterniciloru cinstiți fi-vămu,* ***însă*** *fără de ajutoriulu celuia de susu nici un lucru (...) putemu să facemu* (CC^{2}, 6/13–15); ***măcară*** ***că*** *nu faci nici păcat,* ***iară*** *tot nu să cade a să ruga* (VO$_{1}$, 11^{r}/19–21); ***săvai că...*** *nu știu sfinții de noi...,* ***iară*** *după darul lui Dumnezeu...toate le știu* (VO$_{1}$, 28^{r}/1–5); ***deși*** *știia din iscoadele sale de mulțimea oștilor turcești,* ***iară*** *nu spunea toate leșilor să nu le strice inimile* (MC, 184, 7–9); ***măcar că*** *era grec, omu strein,* ***dar*** *era om bun* (NL, 215, 15–16); ***Măcar că*** *sînt păgîni,* ***dar*** *să roagă și ei tare lui Dumnezeu* (NL, 362, 2–3); ***măcar că*** *sînt păgîni,* ***dar*** *ei nu sînt vinovați* (NL, 371, 1–2); *Numai,* ***măcar cum*** *era de mic,* ***dar*** *tot i-au ișit înainte și i-au făcut urație* (NL, 404, 8–9); ***Măcar că*** *pricina nu i-o știia,* ***iar*** *nici din obște a eși putea* (RG, 129^{v}/4–5); ***măcar că*** *să can rudea cu coconul lui Șerban vodă dăspre tată-său,* ***însă*** *scriind la patriarșie, la Țarigrad, i-au adus blagoslovenie* (RG, 264/9 – 264^{v}/1); *Că* ***măcar că*** *socoteala oarecum aceasta a înțelege li-ar agiunge,* ***însă*** *limba spre închipuirea cuvîntului nu le agiunge* (CO, 67/11–12); ***măcar că*** *din fire orb și slut era,* ***însă*** *fietecarile (...) îl îndemna* (CO, 144/8–9); ***măcar că*** *ar fi fost rău de țară,* ***iar*** *el s-ar fi mîntuit* (AB, 144^{v}/7); *Și* ***măcar că*** *au scris Curcut cuvinte filosifești duioase,* ***ci*** *la răi și la cumpliți nu trec filosofiile* (RP, 264).

4.2.2. The subordinate clauses introduced by *dacă* or *să*, the so-called false conditional clauses, were considered oppositional clauses (Avram, 1960, p. 212; Stan, 2013, p. 265). They are also rather frequent: ***Deaca*** *nu mi le dai toate,* ***iară*** *eu niciuna nu voiu lua* (A, 117^{v}/9–10); *Așea și tu, omule,* ***deaca*** *ți să*

înmulțesc păcatele, ***iară*** *tu să te duci la duhovnic să te ispoveduiești de păcate* (F, 47^{r}/16–17); ***Deaca*** *ne-au dat Domnezeu cuventele sale afară să ne ispăsim pentru iale,* ***dară*** *prin ce ne văm ispăsi?* (CS, 101^{r}/5–9); *... **cîndai*** [*dacă cumva*, s.n.] *năvălește vrun hitlean sau vro fiară la tată-tău de pripă,* ***iară*** *tu să aibi cu ce-l sprijoni* (MO, 116^{r}/2–3); ***Dacă*** *pribegește,* ***iar*** *ceialalți stau cu feliuri de năpăști și pîri* (NL, 402, 18–19).

Să and *de* are contextual variants of *dacă*. In contemporary Romanian, *să* with its etymological value is still in use, though only with the unreal moods and tenses: ***Să*** *am cu ce, mi-aș lua mașină*; ***Să****-mi fi adus banii, ți-o dădeam*.

The false conditional clauses, connected by *să* and *de*, have been considered to be specific to Coresi's texts: "after the occurrences in the 16th century texts (Coresi), they were no longer found until the beginning of the 19th century, which could be explained by different foreign models" (Avram, 1960, p. 212).

However, Coresi's models proved to be productive: ***Să*** *le părea unora că apostolii dereptu dragostea mărturisescu,* ***iară*** *duhulu sfîntu nu dereptu dragostea mărturisiia de Hristosu și mîntuitoriulu nostru Dumnezeu* (CC^{2}, 474, *apud* Stan, 2013, p. 265); ***să*** *amu atunce semnată s-au fostu crucea de Moisi,* ***iară*** *acmu adeverită iaste* (CC^{2}, 65–66, *apud* Stan, 2013, p. 265); *Și voi, o soții miei* ***de*** *vă pare că nu vă veți putea aceastea să le tocmiți (...)* ***iară*** *voi nu ieșireți, ce ședeți în cetatea Ierusalimului* (VO$_{2}$, 180^{r}/3); ***de*** *s-are și strica omul nostru cel den afară,* ***iară*** *cel din lăuntru se înnoiaște în toate zile* (VO$_{1}$, 10^{v}/12–14); ***Di****-au murit craiul franțojesc,* ***iar*** *craiul nostru (...) iaste sănătos* (NL, 394, 6–8); ***de*** *nu aici,* ***iară*** *în Ardeal pot fi* (ITR, 29^{v}/3).

4.2.3. In contemporary Romanian, examples such as *Deși ești diavol, dar ți-e tigva goală*; *Căruța lui deși era ferecată cu teie, cu curmeie, însă era o căruță bună*, have been analysed as exception situations that exceed the definition of coordination: "The second clause is a main coordinated clause, but the first one is a concessive subordinate clause. Thus, there is a simultaneous coordination and subordination" (Graur, 1956, p. 130); "These coordinating correlatives, in their essence, provide the complex compound sentences with a mixed composition of a subordinate clause combined with coordinating elements in the regent clause" (Avram, 1960, p. 212; cf. also Trandafir, 1996, p. 126: the *mixt*, *binary*, *two-clause relation*).

The coordinating connectors used in this type of relations are, in fact, semi-adverbs with an intensifying role, which can be noticed in certain sentences accepted in contemporary Romanian: *Să-mi dai un milion și* (*tot*, *și tot*, *totuși*) *nu ți-o dau*.

The intensive semi-adverb *tot* is sometimes preceded by adversatives: *Vezi că,* ***de să și*** *știe omul cel păcătos că au făcut lucruri rele și grozave în viața lui,* ***iar tot*** *mi va fi muncit pînă nu să va judeca* (INB, 195, *apud* Frâncu, 2009, p. 394); ***măcar că*** *au înțeles domnul de fuga lui,* ***dar tot*** *nu l-au osăbit din ceialalți caimacami* (RP, 493).

The grammarians recorded the present situation of these semi-adverb correlatives: "The constructions with the correlatives *dar* and *însă* have a greater frequency in the 19th century texts, while in contemporary standard Romanian they are obsolete; on the contrary, those with the correlatives *și tot*, *și totuși*, or *și încă* are still in use" (Merlan, 2001, p. 183).

4.2.4. The diachronic approach provides a different understanding of the phenomenon. In Latin, the process of establishing the concessive and conditional structures developed several stages.

In the pre-classical period, one can identify the concessive coordination almost in the same manner as the present adversative coordination. The clause initiating the concessive opposition was the main concessive clause, at first relying on the indicative: "Definitely, in the remote periods of Latin, the indicative was used in concessive parataxis and coordination, as it probably represented an Indo-European heritage" (Iordache, 2002, p. 44).

The exchange of position between protasis and apodosis allowed some of the most frequent conjunctions (*quamquam* and *etsi*) to change their meaning and role: "*Etsi*, in the same manner as *quamquam*, may acquire the feature of coordinating adversative conjunction" (Bujor & Chiriac, 1971, p. 270).

The clause initiating the concessive opposition in the texts of the pre-classical and classical eras was then considered by the subsequent scholars to be a false main clause of the concessive structure. But

"the Romans sometimes chose subordinate conjunctions to express the concessive idea in main clauses (parataxis or coordination)" (Iordache, 2002, p. 66).

The phenomenon developed in spoken Latin, as well as in standard Latin. Thus, it has been ascertained that "concessive parataxis and coordination were challenged by the concessive subordination starting with the Old Latin era" (Iordache, 2002, p. 67).

The language structures representing the main concessive clauses, prior to hypotaxis, denote a structural parallelism of the conditional structure, with respect to their evolution. Even "the logical and grammatical relations between the conditional and the concessive clauses" (Iordache, 2002, p. 116) have been analysed, and the same stages have been highlighted: the (false) main conditional clause – the subordinate conditional clause.

Regarding the semantic aspect, it was observed that "the conditional and the concessive clauses (main and subordinated) share the idea of comparison" (Iordache, 2002, p. 121).

It was also pointed out that "Romance languages inherited the concessive parataxis and coordination from the Late Vulgar Latin" (Iordache, 2002, p. 98) and, as the examples have shown, the conditional one as well. Once again, the conservative character of Romanian was proven.

5. Conclusive coordination

The conclusive connectors are converted adverbs. Until acquiring the status of connectors, they had a winding evolution, depending on the contexts, the regions, and the personality of those who wrote the translated or original texts.

5.1. Many of them (*amu*, *derepta aceea*, *derept însă*, *ci dară*, *unde dară*...) were gradually invalidated by the standard Romanian. Some of them were frequent. Thus, *derept însă* was frequent in PO, where it was counted 37 times (cf. Frâncu, 2009, p. 205); *amu* was also very frequent in CC[2]: within the text on page 6 it can be found no less than 10 times. *Ci dar(ă)* and *deci dară* were also frequent: ***ci dar*** *acum iar întreb: este-vă cu voea tuturor?* (AB, 115[r]/18–19); ***ci dar*** *au mai trimis pă Radul logofătul* (AB, 119[r]/14–15); ***Ci dar*** *i-au ținut acolo la Iași* (AB, 122[bis r]/42); ***Ci dară*** *de vreame ce de oștile ce în mai susii ai sorbită și stinsă au fost...* (ITR, 32[v]/5–6); ***Deci dar,*** *după vestea ce venise la domn de a oștilor venire* (RG, 146/3); ***Deci dar,*** *domnul mergînd după cum s-au rînduit* (RG, 159/8); ***Deci dar,*** *fieşte înțelept să socotească* (RG, 171/3).

As the adverbs have a variable taxis, it is difficult to appreciate to what extent the texts abandoned the adverb meaning: *Nu cu armele* ***amu*** *ale sale dobîndiră pămîntul* (PH, 36[v]/15); *Nu e* ***amu*** *lor schimbare că se temură de Dumnedzău* (PH, 46[r]/13–14); *și sosiră* ***amu*** *herovimii și serafimii și luară pre preasfînta Maria* (CS, 32[r]/10–12); *Iani* ***amu*** *astăzi iuo-ț sîntu ție mîndriile tale* (CS, 113[r]/6–7); *Ni* ***amu,*** *suflete, cine ară putea spune frica* (CS, 39[v]/2–3).

5.2. Deci, with "the most extensive area usage" (Frâncu, 2009, p. 205), gradually becomes representative for the conclusive class. The conversion from adverb is old: "The conclusive conjunction *deci* (*și decii*) (*de* + *aci*)... is used both parallel and separately from the adverbial phrase *de-acii-a*, 'then' with a temporal meaning. This temporal meaning emerged from the local meaning 'de-acii' [from here], probably after the 10th century and only in the Daco-Romanian dialect" (Arvinte, 2004, p. LXI).

However, even in the 17th century texts, formally unfinished conversions can be found: ***De-acii*** *veni Apsimar și dobîndi Țarigradul (...)* ***De-acii*** *fu împărat Apsimar (...)* ***Deci*** *tremese la hagan, domnul sîrbesc* (MO, 84[r]/7–8 – 84[v]/4); ***De-acia*** *păstorii sfintei turme, oblicind meșterșugurile hitleniei lui...* (Pred, 51–52).

Sometimes, only traces of the source are preserved at the form level: ***Deacii*** *de marea-i supărare îi pare că toț oamenii îi strică* (ITR, 49[r]/4); ***Deciia*** *Ștefan vodă strîns-au boiarii țării* (U, 19[v]/8); ***Deacii*** *veniră slugile cătră mai marii popilor* (NTB, 115[v]/16); *Și* ***d-ice*** *iar s-au întorsu înpăratul la urdie la Țuțora* (NL, 222[v]/9–10); ***Deaci*** *eșind afară, calul domnesc era gata* (AB, 115[r]/3); ***Deacii*** *viind poruncă domnului să meargă la Cerneți* (AB, 119[v]/35).

Instrumentalization is successful, in spite of the various phonetic variants that characterize it (*deci*, *deaci*, *dece*, *dici*): *să cîștigă cu multe vărsări de sînge (...) și* ***deci*** *nu să cade* (AB, 117[r]/29); *Și* ***deaci*** *vor*

cunoaște că e numele ție Domnulu, tu urulu cela de sus prespre tot pământulu (PH, 158); ***Dece*** *atunce au strîcat cetatea Sucevii* (NL, 230^{v}/1); ***Dece*** *vornicul Ureache gice c-au fost dată acea moară* (CLRV, 55/14); ***Dici*** *Arbănașul apucîndu-se, carei scriu mai sus,* ***dici*** *Arbănașul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată* (DÎ, 105).

Still, some contexts clearly preserve the adverbial meaning: *și le-au tăiat capitele înaintea lui, însă mai întîi ale feciorilor,* ***deci*** *al lui, în zioa de Sîntă Măriia mare* (RP, 487); *es timp numai a plimbărilor grijă vom avea din Obilești în București,* ***deacii*** *în Mogoșoaea,* ***deacii*** *în Potlogi,* ***deacii*** *în Tîrgoviște vom trece vara* (AB, 136^{r}/27–29).

5.3. Not the same thing happened with *derep(t) aceea*, which did not lose is explanatory value, but, in time, lost the connector value: ***derep aceaea*** *să aibă grijă măriia lui de lafa oștilor* (DÎ, 133); ***Derept aceaia*** *dintîiu aceasta învățătura noastră scrie* (TE, 2^{v}/6–7); *Nu ti teme* ***derept aceaia****, oame păcătoase, părăsească păcatele* (TE, 5^{v}/5); ***Derept aceaia*** *mulți den norod auzind acest cuvînt zicea* (NTB, 115^{v}/7).

5.4. Așadar achieves many functional variants during its evolution to contemporary Romanian. In certain texts, *dară* was used as an element of semantic coherence, with a diminished conclusive role: *Aceștia* ***dară*** *împărați, vrînd să supuie și să biruiască* (ITR, 11^{v}/1); *Aceasta* ***dară*** *mulțime de ani trăgîndu-se...* (ITR, 12^{r}/4); *Aceasta* ***dară*** *altcevaș, mai pe deasupra* (ITR, 12^{v}/1); *Cît* ***dară*** *va fi fost putearea lui atunci...* (ITR, 12^{v}/5).

Another type of compound synonym connector was introduced: ***Așa deci*** *Traian acesta începînd războiul* (ITR, 13^{r}/9); ***Așa deci****, făcînd podul, au trecut și el* (ITR, 15^{r}/11).

Having a reduced frequency, *așadar* came into prominence late in conclusive contexts, where *dar(ă)* also occurred by itself: *cum gice,* ***dară****, elu că din ceriu am pogorîtu?* (TE, 4^{r}/3); *Ce e* ***dară*** *credința ceaea ce noao trebuiaște să ne ispăsim?* (CS, 101^{v}/10–12); *să venim* ***dar*** *la prochimen* (AB, 116^{v}/25); *După aceasta* ***dară****, socotind măriia sa pentru chiverniseală...* (RG, 270/4).

Așadar occurs more often at the beginning of the sentences, without losing its conclusive lexical meaning every time: ***Așa dar*** *gătind carăle și salahorii au rînduit măria sa pre Costandin Cliucerul* (RG, 202/19); ***Așadară****, cum am zis, romanii aici așezîndu-se...* (ITR, 28^{v}/12); ***Așadară*** *și aceale trei neamuri ce zisem mai sus (...) au rămas în ceastă ce acum sînt* (ITR, 39^{v}/9); ***Așadară*** *mai mulți și aici de aceia sînt* (ITR, 55^{r}/10).

Rarely, it occurs as a connector between two clauses: *de la zidirea lumii, pînă la sfîrșitul ei vor fi,* ***așadară*** *și în ceale politice priceapem și cunoaștem* (ITR, 59^{r}/3–4).

6. Patterns of coordination in Old Romanian

In contemporary Romanian, as already asserted, there are seven patterns of the two aspects: three for the homogeneous coordination (syntactic units of the same type, which satisfy the same syntactic valency of the regent) and three for the non-homogeneous coordination (syntactic units with different syntactic functions, which satisfy different syntactic valencies of the same regent). The seventh type consists of coordinating main clauses, which do not involve the existence of a regent clause. The situation is no different in Old Romanian.

6.1. The homogeneous coordination between main clauses and the coordination between parts of sentences and subordinated sentences of the same type respect the canonic definition and the regular interpretation of coordination.

6.1.1. At the sentence level, as one can notice, the examples abstracted previously are encompassed in these types, with connectors, in various proportions, within the four types of coordination. Therefore, the following are subjects: *la grec milă* ***sau*** *omenie,* ***sau*** *dreptate,* ***sau*** *nevicleșug, nici unele de aceste nu sînt,* ***sau*** *frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6); predicatives: *Ticăloșia easte frică* ***și*** *răutatea tăriei* (FD, 569^{r}/1); attributes: *Sfînta* ***și*** *preaslăvita doamna roditoarea, nu aimintre (...) se sculă* (CS, 16^{r}/4); appositions: *Adecă ca ochii șerbului (...)* ***și*** *adecă ca ochii șerbeei în mînrule doamnă-sa* (PH, 110^{v}/12); direct objects: *c-au adus și cîteva polcuri de căzaci de la Ocraina,* ***și*** *călărășime,* ***și*** *lefecii,* ***și*** *curteni* ***și*** *hînsari* (NL, 239, 5–7); indirect

objects: *Nu cred carei se roagă sfinților morți (...)* ***sau*** *sfintei Mariei* (TE, 49^{v}/7–8); prepositional objects: *în Duhul Sfînt* ***și*** *în tatăl* ***și*** *în Fiiul să ne închinăm* (CS, 103^{r}/13 – 103^{v}/1); *nădăindu-ne spre mila slaveei lui* ***și*** *spre slujba noastră* (CS, 119^{r}/15–17); adverbials: *Credința lui Isus Hristos iaste întru toți* ***și*** *prespe toți* (VO$_1$, 21^{v}/14–15); *să fiarbă în trei zile* ***și*** *în trei nopți* (CS, 96^{r}/15–16); *ce sfătuesc acum* ***și*** *zioa* ***și*** *noaptea* (AB, 125^{v}/26); *noi cu toții am socotit fără de niciun prepus* ***și*** *fără de nicio pizmă* (VO$_1$, 1^{v}/21–23); *să te vatăm* ***au*** *trupește,* ***au*** *sufletește* (AI, 88/4–5); *el vă va boteza cu duh sfînt* ***și*** *cu foc* (AI, 60^{v}/11); comparative objects: *Derept-aceea îndrăgiiu porîncitele (...) decît aurul* ***și*** *draghicamea* (PH, 107^{v}/8).

6.1.2. At the complex sentence level, coordination involves main clauses: *Nu se va muta cătră tinre hiclean-ulu,* ***nece*** *vor lăcui a-legiei-călcători între ochii tăi* (PH, 3^{v}/4–5); subject clauses: *să fie a lor ce luasă* ***și*** *ce mai era pe lîngă dînsul* (MC, 257^{v}/1); *Iaste cine va căuta* ***și*** *cine va giudeca* (NTB, 117^{v}/9); predicative clauses: *gheti sînt cărora acum le zicem vlahi,* ***iară*** *Pius Eniiasul le zice flachi* (ITR, 8^{r}/5–6); attributive clauses: *Noi venim de la ceia (...) de să muncescu în pustie și în măguri și în peșteri* ***și*** *să ducu în orașe și în cetăți* (CS, 11^{v}/1–10); *Fericatu e bărbatul carele nu mearse la svatulu necuraților-loru* ***și*** *în calea greșiților-loru nu stătu și în scaunu piedzătoriu nu ședzu* (PH, 1^{r}/4–5); direct object clauses: *Și vădzuiu că în faptele bune se-au săvîrșitu* ***și*** *și-au făcutu odihneale sufletului său* (CS, 14^{r}/2–4); adverbial clauses: *Așa cum au făcut neștine păcatul cu om* ***și*** *s-au dezvălit rușinea la curvă* ***și*** *s-au îmbrățișat cu diavolul* ***și*** *ș-au spurcat trupul, așa iară trebue să meargă la om, adecă la duhovnic* (AI, 95/15–16); *Că de nu vom face aceasta acuma, cînd avem atîtea pilde înaintea ochilor noștri* ***și*** *cînd ne îndeamnă atîta învățătură bisericească... dară la focul cînd ne vom mai întoarce?* (AI, 172/16–20); *rădică oamenii spre noi și face nevoie loru și noao, că rădică șarpele* ***și*** *intră în elu* (CS, 121^{v}/7–10)...

6.1.3. The homogenuous coordination between units from different levels (sentence – complex sentence), which rarely occurred in the 16th century, is frequent afterwards. Thus, there are relations as follows: Subject – Subject clause: *Iară Alexandru Costin* ***și*** *cine au fostu pre cai mai buni au scăpatu de perire* (MC, 256, 4–5); *Așe bolgarii* ***și*** *carii după dînșii au urmat (...) cu dese prăzi au lovit* (CO, 884/14–16); *Căci țis* ***și*** *cine știstuiaște nu șie, ce altuia tăcere arătînd, a tăcea îi poruncește* (CO, 220/15–16); Attributive clause – Attribute: *Acel fel de oaste este tot în hieru (...) ales de oștile cum sintu ale noastre* ***și*** *muntenești* (MC, 168, 9–10); *un dobitoc cu doaă picioare* ***și*** *să oaă* (CO, 117/12–13); Direct object – Direct object clause: *auzind de întîmplarea nemților celor din Ardeal* ***și*** *cum că Tukili s-au încoronat craiu Ardealului* (AB, 121^{v}/30–31); *au abătut în turci și cîți au fost cu aga* ***și*** *pre singur Schimni aga i-au omorîtu* (MC, 183, 4–5); *dîndu-le și cîtăva samă de bani gata să facă vase* ***și*** *ce ari trebui de aceia cale* (MC, 242, 14–15); *au mărturisit lucrul* ***și*** *cum i-au trimis Decheval* (ITR, 17^{r}/5–6); Adverbial of manner – Adverbial clause of manner: *Încă mai cu de-adins* ***și*** *precum adevărul să are (...) i să pare că... tot ș-ar izbîndi* (CO, 116/ 9–12); Prepositional object clause – Prepositional object: *nu s-au putut feri ce-i era să-i vie asupră* ***și*** *mai ales de primejdiia den casă* (MC, 252^{v}/5–7); *să vediia că-i harnic, nu numai de domnie* ***ce*** ***și*** *altor țări să le fie cap mai mare* (U, 111/10–11); Adverbial clause of reason – Adverbial of reason: ***ori*** *că l-au împiedicat logofătul Ștefan, pîrcălabul de Soroca pre acele vremi,* ***ori*** *den blăstămată hirea hadîmbului, s-au întorsu înapoi* (MC, 257, 6–8); *Ștefan vodă, semețindu-se de acest război* ***și*** *căci nici boierii lui nu i-au putut strica nimic, s-au sculat fără veste* (RP, 275); Adverbial of association – Adverbial clause of association: *Și așea, Vasilie vodă trecîndu Nistrul cu o samă de boieri (...)* ***și*** *cu cîți boieri mai era strînși de casa lui* (MC, 259^{v}/5–7).

When the regent is repeated, the heteroplane coordination is apparent: *să-i fie de moșie lui* ***și*** *cine va ținea den feciorii lui, să le fie moșie* (DÎ, 132).

6.3. Non-homogenuous coordination also presents the three aspects.

6.3.1. Non-homogenuous coordination between parts of sentence involve relations between: Subject – Adverbial of time: *ca toată pasirea* ***și*** *pururea să poată zbura* (CO, 42/11–12); *Căci toate pasirile și fietecare pasire* ***și*** *pururea au putere a zbura* (CO, 42/17); *încă di-nceput eu* ***și*** *pururea cu șuvăite picioare, pre drepte cărări a umbla deprinsă (...) a arăta nu putuiu* (CO, 237/3–7); Predicative – Adverbial of place: *Așadară mai mulți* ***și*** *aici de aceia sînt* (ITR, 55^{r}/10); Direct object – Adverbial of relation: *aceștia scriitori carii scriu mai toate* ***și*** *de toată lumea* (ITR, 22^{v}/9); Adverbial of manner – Direct object: *să scrie și să istorească pre*

amăruntul ***și*** *ale aceștii țări* (ITR, 4^{r}/6–7); Adverbial of manner – Adverbial of place: *într-acela chip* ***și*** *aici, în Țara Muntenească vrea să fie toți mulțumiți* (RP, 494); Indirect object – Adverbial of time *Hirișiia să cuvine totului, fietecăruia* ***și*** *pururea* (CO, 42/14–15); Adverbial of time – Adverbial of place: *din cîți mai nainte să văd astăzi* ***și*** *la curte că sînt* (ITR, 55^{r}/11–12); Adverbial of manner – Adverbial of place: *oastea cîtă le rămăsese, stoluri,* ***însă*** *aproape de șanțuri* (MC, 187/3–5); Adverbial of time – Adverbial of manner: *Totdeodată* ***și*** *fără veste, în mijlocul theatrului (...) cu mare obrăznicie sări* (CO, 418/12–13); Adverbial of place – Adverbial of association: *Iară de nu să va închina, eu voiu merge la dînsa* ***și*** *cu toate oștile mele* (A, 48^{r}/9–10); Adverbial of place – Adverbial of quantity: *care nu au căzut peste tot locul ci numai în 2 locuri* ***și*** *puține, nu multe* (RG, 265/7–8); Adverbial of place – Indirect object: *deși peste tot* ***și*** *tuturor glasul corbului iaste neplăcut* (CO, 441, 55/11–12); Adverbial of quantity – Adverbial of instrument: *în chipul robilor, mult* ***și*** *cu multe cuvinte s-au rugat* (ITR, 16^{v}/6–7); Adverbial of time – Prepositional object: *măcar că de multe ori* ***și*** *de la mulți s-au ispiitit* (CO, 205/5–6); Adverbial of relation – Adverbial of quantity: *Și într-aceasta* ***și*** *mult îi putem lăuda și ferici* (ITR, 44^{r}/3); Adverbial of reason – Direct object: *Pentru aceia* ***și*** *pre acesta lucru putem cunoaște* (U, 8/13–14).

6.3.2. Non-homogenuous coordination between sentences rarely occurs, as in contemporary Romanian: Direct object clause – Prepositional object clause: *gîndesc ce au fost* ***și*** *la ce sînt* (ITR, 42^{r}/5); Direct object clause (?) – Adverbial clause of quantity: *iară lîngă acea cetate Potențiana, ce fusese* ***și*** *cît au putut îmbărbătînd oastea iarăș cătră bătaie s-au pornit* (ITR, 80^{r}/7–8); Direct object clause – Unreal adverbial clause of manner: *atîta cît nici simțea cineva că călătoresc la oaste,* ***ci*** *ca cînd ar merge într-o plimbare de bucurie* (RP, 573); Adverbial clause of concession – Adverbial clause of manner: *Deci oricum au fost începăturile* ***și*** *cum să vor tîmpla săvîrșiturile, puțin socotindu-să, Cămila cu toată inima în partea Corbului să dede* (CO, 137/16–18); Adverbial clause of purpose – Adverbial clause of manner: *pentru ca să vă aflați întru învățăturile pravoslaviei, întăriți ca nește stîlpi neplecați și neclătiți,* ***deci*** *cum învață fericitul Pavel pre gălăteani* (VO$_1$, III^{v}/15–18).

6.3.3. Non-homogenuous coordination at different levels also has a reduced frequency: Subject – Adverbial clause of concession: *Că fără lumina lui, ceale mai frumoase /* ***Și*** *cît de scumpe de sînt nu sînt cuvioase* (CPV, 22); Attributive clause – Adverbial of place: *Luasă și omorîsă și oștenii cîți era turci* ***și*** *într-acele cetăți* (MC, 179^{v}/4–5); Prepositional object – Direct object clause: *Auzindu împăratu turcescu Sultan Selim de semețiia lui Ion vodă* ***și*** *cîtă pagubă i-au făcut au gîndit ca să stropșască toată țara Moldovei* (U, 116^{v}/6–8); Adverbial of manner – Adverbial clause of concession: *Acestea dară de la mine, orcum* ***și*** *cît de proaste ar fi (...) înainte ți să pun* (CO, V/12–13); Adverbial of time – Prepositional object clause: *că și de atuncea* ***și*** *din ceea ce în mai trecutele zile pățise cu loviturile fără de veaste s-au aflat și de ei periți 210.000* (ITR, 80^{v}/11 – 81^{r}/1).

7. Transphrastic connectors

Narrative (transphrastic) coordination is achieved by the majority of the frequent copulative connectors and by some subordinating connectors. One may assert that they rather lose their meaning than produce the semantic coherence of the text. In fact, they do accomplish this role, marking the semantic compatibility of the sentences they relate. The transphrastic marker shows that the sentence it introduces may be placed after the previous one. This is the manner in which the difference between a text and a non-text is made. For example: *Pisica doarme pe canapea. (*Și) miercuri este a treia zi a săptămînii*. This aspect was pointed out by the researchers: "La conjonction copulative et est, surtout dans la langue orale (...) un indice de cohérence, pour signifier tout simplement que le nouvel énoncé continue le mesage de l'énoncé à peine conclu ou qu'il en développe le thème" (Stati, 1990, p. 140).

Such a role could have been performed by any of the coordinating connectors, and not only by them. This situation could be noticed in the texts, without trying to provide statistics.

7.1. The copulative connector *și* (at the level of the 16th century even *e* is used) is the most frequent. The narrative *și* is frequent in the popular textbooks, as well as in the authors' texts: ***Și*** *merse pînă la un codru*

mare și puse tabără acolo. ***Și*** *zise să se odihniască oștile și făcu stobor de lemne de cătră pădure.* ***Și*** *într-o zi ieși Alexandru călare și zise să se gătească tot omul de războiu.* ***Și*** *merse la pădure și văzu pre un om sălbatec șezînd pre o piiatră (...)* ***Și*** *aduseră o muiere și o mînă Alexandru* (A, 1^{v}/5–10); ***Și*** *au trimis pe un agă a veziriului și au slobodzit pe jidovii carii era aice.* ***Și*** *au scris să le dea pace* (NL, 411, 5–7); ***Și*** *au suit pușcile deasupra unui munte pre despre Moldova.* ***Și*** *au început a bate cetatea Niamțului foarte tare (...).* ***Și*** *văzind că bat cetatea au zis păzitorilor să spue mumei lui Ștefan-vodă (...).* ***Și*** *au lovit în gura unii pușci turcești de au sfărmat-o.* ***Și*** *au început a bate în corturile turcilor* (NL, 190/20–29).

In translation, the usage of *e* with this function is also frequent, following the model of the source-texts: ***E*** *Pavel încă lăcui dzile pînră la voie* (CV, 1^{r}/14 – 1^{v}/1); ***E*** *jidoviloru și eleniloru sile nu proaste făcea* (CV, 2^{v}/5–6); ***E*** *Alexandru măhăi cu mînra* (CV, 6^{r}/5–6); ***E*** *se Dimitrie acesta și ceia ce sîntu cu-rusul* (CV, 6^{v}/12–13); ***E*** *noi descărrcămu-nă după dzilele adzimeloru* (CV, 8^{r}/3–5); ***E*** *tu în sfinție vii, lauda lui Israil* (PH, 16^{v}/13); ***E*** *tu, Doamne, nu delunga agiutoriul tău de la menre* (PH, 17^{v}/8); ***E*** *mie vîrtos cinstiți fură soții tăi* (PH, 118^{r}/9).

7.2. The adversative connectors sometimes preserve a weak adversative meaning, which does not involve them, though, in the device of sentence fragmentation: *Deaci prebîndimu acolo în 7 dzile.* ***Ce*** *lu Pavel-i grăiia Duhul se nu se suie întru Ierusalim* (CV, 13^{r}/5–6). However, this does not happen all the times: *Elu dzise: Eu sîntu Isus, cela ce tu-l gonești.* ***Ce*** *te scoală și stă spre picioarele tale* (CV, 39^{r}/7–8).

This possibility depends on the diversity of the contexts they occur in: ***Ce*** *tu amu se nu asculți de ei* (CV, 26^{v}/8–9); ***Ci*** *le-am lăsat lor și feciorilor lor și nepoților lor* (DÎ, 101); ***Ce*** *darurile tale, iale ne răcoresc sudorile noastre* (MO, 4^{v}/3–4); ***Ce*** *nu putu răbda ce aruncă urgie spr-inșii cu pizmă* (MO, 8^{v}/7–8); ***Ce*** *ei degrab să întoarseră de la porîncele tale* (EÎ, 266/6); ***Ce*** *nice așa ai lăsat pre ei...* (EÎ, 266/9); ***Ce*** *iarăș ai lăsat acelora pocaanie...* (EÎ, 266/14); ***Ci*** *numai au stricat puțin cuvîntul, den roman, zic rumîn* (ITR, 40^{r}/1); ***Ci*** *numai și ei fiind supuși mai pe urmă romanilor* (ITR, 40^{r}/9–10); ***Ci*** *de la unii să veade și rămîne și folos în pămînturile aceastea* (ITR, 43^{r}/5).

Doubling the adversatives does not lead, as one might expect, to an intensified adversative meaning, but it seems to be determined by their being markers of the text units (paragraphs): ***Ci dară*** *cu greu și cu nămară iaste a da zic începătură* (ITR, 2^{v}/4); ***Ci dară*** *eu însă pînă astăzi nici cel scriitoriu, nici acel spuitoriu n-am aflat* (ITR, 3^{r}/3); ***Ci dară*** *dachii și ghetii, zice, nu sînt den Scandenavia, ci din asiatica Schitie* (ITR, 8^{r}/2–3); ***Ci dară*** *eu aceasta ce zice acel Cromer aici nu mă poci domiri* (ITR, 32^{v}/11).

7.3. The conclusive connectors occur frequently in the official documents: ***Dici*** *se-au sculatu Danu și cu Micul și au împresurat locurele noastre (...).* ***Dici*** *noi am mersu înaintea domnului lu Alixandru vodă la divan și am rămas pe Dan și pe Micul.* ***Dici*** *Arbănașul (...) nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani să-i plătim.* ***Dici*** *noi n-am avutu cu ce plăti (...)* (DÎ, 105).

The desemantization of transphrastic connectors allowed the subordinate connectors to be involved in semantic coherence, without having a subordinate role, therefore without achieving the divided sentence: ***Că*** *iată că iaste în al treile ceas de dzi...* (VO$_2$, 201^{r}/6); ***Că*** *și pre șerbii miei și pre șearbele mele...* (VO$_2$, 201^{v}/1); ***Că*** *domnu Hristos pre acela ce voi l-ați prinsu...* (VO$_2$, 201^{v}/3–4); ***Că*** *destul îi iaste aceluia* (ITR, 49^{v}/4); ***Că*** *iată, citesc în letopisețul moldovenesc...* (ITR, 49^{v}/10–11); ***Că*** *pentru acesta lucru, întîi din fire plecare apoi de la părinți blăstămare am luat* (CO, 37/18–19); ***Că*** *precum să zice din bătrîni un cuvînt...* (CO, 38/11); ***Că*** *amintrilea, Struțocămila de-ar fi adevărată pasire...* (CO, 9-10); ***Căci*** *foamea în toate dzile muritori a fi ne învață* (CO, 95/1–2); ***Căci*** *îndesată greuimea lutului în mațele Lupului, iarăși la pămînt atîrnă* (CO, 9–10); ***Căce*** *cînd ar fi rămas împărăția numai cu ostașii...* (ITR, 45^{v}/7); ***Căce*** *iată și semnu chiar avem...* (ITR, 46^{v}/11); ***Căce*** *cu direptul neștiind aceștia* (ITR, 48^{v}/1).

In interrogative structures, where there are main clauses, the divided sentence is out of question: ***Căci*** *hrana și bucatele mele mănînci?* ***Căci*** *pîinea și bivșugul țarinilor mele strîngi?* ***Căci*** *roadele poamelor mele culegi?* ***Căci*** *cu hainele mele te învești ...?* ***Căci*** *vaca mea mulgi?* ***Căci*** *mierea albinilor mele strîngi?* ***Căci*** *roadele poamelor mele culegi?* ***Căci*** *cu boul mieu pămîntul mieu ari?* ***Căci*** *cu sămințile mele samini? (...)* ***Și*** *ce să-ți spuiu mai îndelung?* (CO, 151, 27^{v}/9–15).

8. Coordinated complex text

The coordinated complex is a text relying on the amplification or branching process, which has a connector for each element of the series, as a persistent factor of cohesion/coherence of the group. It differs from the text produced by enumeration, where the junction usually occurs at the end.

8.1. Amplification, as a first step in building the circular sentence, is often achieved through copulative connectors at both sentence and phrastic level: ***Şi*** *şede supt un copaciu nalt* ***şi*** *frumos* ***şi*** *ave de toate poamele într-însul* ***şi*** *era nişte păsări cu penele galbine ca aurul* ***şi*** *cînta neşte cîntece menunate* (A, 11^{r}/3–5); *Este raiul* ***şi*** *ocolit cu apă* ***şi*** *zidit cu arame* ***şi*** *acoperit cu foc* ***şi****-l străjuiesc herovimi* ***şi*** *serafimi de foc pre poarta raiului* ***şi*** *ziua* ***şi*** *noapte* (A, 15^{v}/3–5).

The juxtaposition is required by the source-text in translations: *Poama duhului iaste dragostea, veselia, pacele, răbdarea, dulceaţa, bunătatea credinţa, smericiunea, curăţia, blîndeaţele, postul sau mîncarea, puţinea şi cu măsură* (TE, 98^{v}/9–11).

On the contrary, in documents, amplification by junction seems to be required by the extralinguistic context, strengthening the deictic character of the proper noun: *amu pus şi mărtorie: popa de Budeşti* ***şi*** *Pădure* ***şi*** *Toaderu* ***şi*** *Stan Zorilă* ***şi*** *Ivan* ***şi*** *Paraschiva* ***şi*** *Dragomir* (DÎ, 107); *Şi mărtorie: Tudor neguţător* ***şi*** *Manea* ***şi*** *Fătul* ***şi*** *Petrică* ***i*** *Neagul* ***şi*** *Miho* ***şi*** *Lazăr* ***i*** *Andreiu* ***i*** *Lupşan* ***i*** *Vocilă* ***i*** *Stanciul* ***şi*** *den Comarnic popa Radu* ***şi*** *încă mulţi oameni buni* (DÎ, 109); *Căzan* ***şi*** *Stan* ***şi*** *Dima* ***şi*** *Stănică* ***şi*** *nepoţii lui, anume Nedelco* ***şi*** *Stoica* ***şi*** *alţi rumîni* (DÎ, 141).

Amplification by junction occurs also with the connectors that usually function in correlations involving binary structures. The situation is frequent with the cumulative coordination: *să nu poftieşti vecinului tău* ***nece*** *muiare-i,* ***nece*** *fata-i,* ***nece*** *feciorul,* ***nece*** *boul,* ***nece*** *calul,* ***nece*** *nemica ce iaste al lui* (CS, 100^{r}/5–10); *Deci tremise la dînşii,* ***nice*** *să cruţe bătrîn,* ***nice*** *tînăr,* ***nice*** *muiare,* ***nice*** *babă,* ***nice*** *fată,* ***nice*** *cocon de ţiţă, ce pre toţi să-i piarză* (MO, 85^{v}/3–5); *Nu strîngeţi aur* ***neci*** *argint,* ***neci*** *bani în pungile voastre.* ***Neci*** *traistă pre cale,* ***nece*** *doao veşminte,* ***nece*** *încălţăminte,* ***neci*** *toiag* (NTB, 12^{v}/35–37); *Şi nime nu putea,* ***nece*** *în ceriu,* ***nece*** *pre pămînt,* ***nece*** *supt pămînt să deşchiză cartea,* ***nece*** *să caute pre ia* (NTB, 307^{r}/15–16); *Aiave e că* ***nice*** *moartea* ***nice*** *viaţă,* ***nice*** *îngerii* ***nice*** *puterile,* ***nice*** *ceale ce stau,* ***nice*** *ceale ce vin,* ***nice*** *nălţimea,* ***nice*** *adîncul, şi* ***nice*** *altă făptură, au carea nu poate să ne împarţă pre noi de dragostea lui Hristos* (EÎ, 333/14).

It also occurs with the disjunctive connectors: ***au*** *dară ai obidit vrun om mişel,* ***sau*** *ai ucis,* ***sau*** *ai furat,* ***sau*** *doară ai vîndut pre cineva,* ***sau*** *n-ai lăcuit bine cu vecinul tău* ***sau*** *ai făcut iubire trupului,* ***sau*** *doară ai grăit menciună,* ***sau*** *n-ai iubit pre toţi oamenii unul ca altul* (CS, 40^{r}/6–15); ***Au*** *fraţii,* ***au*** *surorile,* ***au*** *pre tată-său,* ***au*** *pre nună-sa,* ***au*** *muiarea,* ***au*** *feciorii,* ***au*** *ţarini* (BB, *Mt*, 19, 29).

This phenomenon, as a whole, also occurs in free texts: *Ce, s-au întorsu apoi oştile de ţară* ***şi*** *singur Vasilie vodă* ***şi*** *au înfrîntu pe munteni* ***şi*** *au prinsu cîţva vii* ***şi*** *au şi peritu den munteni* (MC, 229^{v}/6–8); *toate trebile împărăţii poartă* ***şi*** *de pace* ***şi*** *de oaste* ***şi*** *de păşii* ***şi*** *de domnii a le schimba şi a le da* (U, 55, 1–3); *cărora* ***nici*** *adînc fundul mării,* ***nici*** *nestrăbătută a pămîntului grosime,* ***nici*** *pre sub rădăcinile munţilor (...),* ***nici*** ***nici*** *depărtarea locului,* ***nici*** *primejdia mărsului,* ***nici*** *nevoia agiunsului şi aşeşi* ***nici*** *iuţimea şi arsura focului* (CO, 431: 39, 9–13); *la grec milă* ***sau*** *omenie,* ***sau*** *dreptate,* ***sau*** *nevicleşug, nici unele de aceste nu sînt,* ***sau*** *frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6).

8.2. The second stage of setting up the circular sentence as a discourse unit was the branching and—implicitly—the syntactic parallelism. The traces of such a process occur in translations: *am supt mine voinici şi grăiesc unuia să margă şi mearge, şi altuia să vie şi vine, şi robul mieu să facă aceasta şi face* (TE, 62^{r}/7–9); *caută ce feali de omu e: jidov sau păgîn, cinstit au ruşinat, derept au păcătos, destoinic au ba, bogat au mişel cum era şi acest sutaş* (TE, 63^{r}/2–3).

Rather extended structures became known due to translated texts: *Iară să mie nu veţi hi îngăduindu* ***şi*** *nu veţi face toate porăncelele mele* ***şi*** *să veţi hi urîndu aceste porănci ale mele* ***şi*** *sufletul vostru va hi lepădîndu lege me* ***şi*** *legătura me o veţi lepăda, eu încă aceasta voi face cu voi* (**(alias?)**, 79). Gradually, though, they

were inserted into the free speech, as a rhetorical device, with a graded emotional impact achieved through expanding the distance between protasis and apodosis: *că niciun lucru lumesc nu-și aducea aminte,* ***nici*** *de mîncare,* ***nici*** *de băutură,* ***nici*** *de viiață,* ***nici*** *de moarte...* (AI, 14); *Necazul,* ***au*** *supărarea,* ***au*** *foametea,* ***au*** *golătatea,* ***au*** *primejdiia,* ***au*** *sabiia* (AI, 61); *...că altă învățătură trebui bărbatului* ***și*** *alta muerii; altă îndreptare trebue bătrînului* ***și*** *alta tînărului, altă povățuire trebue bogatului* ***și*** *alta săracului; altă mîngîiare trebue celui vesel* ***și*** *alta celui trist; altă vindecare trebue celui sănătos* ***și*** *alta celui bolnav...* (AI, 136).

9. Conclusion

Due to the development of standard Romanian, Latin elements, words formed by internal means, forms and meanings imposed by the source-texts, according to the respective period's rules of translation, came into prominence in the coordinating connectors' stock. The configuration of the seven types of contexts for homogeneous and non-homogeneous coordination began a reduction of the synonymic series and a progressive delimitation of values. The relation between tradition and innovation was marked, among others, by two important aspects: a gradual detachment from the determinism of translation patterns, by competing with the original texts, and the preservation—at a complex sentence level—of the Vulgar Latin concessive and conditional coordination patterns.

The description of cumulative connectors in Old Romanian allows a more refined approach of this syntactic relation in contemporary Romanian.

Bibliography

A. Studies

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Avram, M., (1960). *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei, București.

Bujor, I. & Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.

Candrea, I.-A. (1916). *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Atelierele Grafice Socec, București.

Costinescu, M. (1981). *Studiu filologic*, în CV.

Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, II, Editura Științifică, București.

Dimitrescu, F. (1973). *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Dragoș, E. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.

Dumitrescu, S.C. (1979). *Coordonarea prin joncțiune în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Ernout, A. & Meillet, A. (1994). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Klincksieck, Paris.

ILR II = Rosetti, Al., Cazacu, B. & Coteanu, I. (coord.), *Istoria limbii române*, Editura Academiei, București, 1969.

ILRL = Gheție, I. (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei, București, 1997.

Frîncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.

GALR = Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, I. *Cuvîntul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București.

Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.

Graur, Al. (1956). *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în vol. *Studii de gramatică*, I, Editura Academiei, București.

Iordache, R. (2002). *Exprimarea ideii de concesie în limba latină*, Editura Paideia, București.

Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.

Merlan, A. (2001). *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Niculescu, Al. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, București.

Rosetti, Al., Cazacu, B. & Onu, l. (1971). *Istoria limbii române literare*, I, Editura Minerva, București.

SLR = Avram, M. (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.

Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.

Stati, S. (1990). *Le transphrastique*, Presses Universitaires de France, Paris.

Ștefănescu, A. (2007). *Conectori pragmatici*, Editura Universității din București, București.

Trandafir, Gh. D. (1996). *Alte probleme controversate de gramatică a limbii române actuale și de lingvistică generală*, Editura Universității din Craiova, Craiova.

Zafiu, R. (2005). *Conjuncțiile adversative în limba română. Tipologie și niveluri de incidență*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română, Structură și funcționare*, Editura Universității din București, București.

B. Sources

A = *Alexandria*, Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.

AB = Istoria Țării Românești (Anonimul Brîncovenesc), Ediție întocmită de Constantin Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.

AI = Antim Ivireanu, Opere, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.

BB = Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.

BDR = I. Bianu, *Documente românești*, partea I, tom I, fasc. 1–2, 1576–1632, București, 1907.

CB II = B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, Tomul II, Ediție G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.

CC^2 = *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Atelierele Grafice Socec & Co, București,1914.

CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994.

CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*, Ediție Stela Toma, Virgil Cîndea, Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.

CPV = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.

CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.

CV = *Codicele voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.

DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei, București, 1979.

DPS = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*, Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.

EÎ = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.

F = Fiziologul. Archirie și Anadan, Ediție, V. Guruianu, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1997.

FD = *Floarea darurilor*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.

INB = Învățăturile Sfîntului Voievod Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, Ediție Dan Zamfirescu, Editura Roza Vînturilor, București, 2010.

ITR = *Istoriia Țării Rumînești*, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino, Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.

MC = Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de Gheorghe Mihăilă, Editura Minerva, 1989.

NL = Ion Neculce, *Opere*, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.

NTB = *Noul Testament* 1648, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie* (1682), Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2005.

Pred = *Predoslovii*, Antologie și cuvînt înainte de Tudor Nedelcea, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1994.

PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Ediție I. A. Candrea, Atelierele Grafice Socec, București, 1916.

RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.

RP = Popescu, R., *Istoriile domnilor Țării Rumînești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, Ediție Gregorian M., Editura pentru Literatură, București, 1961.

S = *Sindipa*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.

TE = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și Molitevnic rumînesc*, Ediție critică, de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.

U = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

VO_1 = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

VO_2 = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, Alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

ARTICOL

doi:10.17684/i3A42ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Aspecte ale coordonării prin joncțiune în limba română veche

Ștefan Găitănaru*
Facultatea de Litere, Universitatea din Pitești, Str. Gh. Doja 41, 110253 Pitești, România

Despre articol

Istoric:
Primit 31 octombrie 2015
Acceptat 23 noiembrie 2015
Publicat 12 februarie 2016

Cuvinte-cheie:
conector transfrastic
enunț omogen
valență sintactică

Rezumat

Abordarea coordonării prin joncțiune din perspectivă evolutivă a urmărit să edifice valorile discursive ale conectorilor, în formula completă a tiparelor acestei relații sintactice, și felul în care norma literară a selectat în timp elementele din fiecare subclasă. Au fost preluate informațiile statistice și cele referitoare la distribuția în ariile dialectale din studiile de specialitate recente, lucrarea recurgînd numai la exemplificări diverse, din textele românești ale primelor trei secole, evidențiind astfel continuitatea proceselor. Obiectivul principal al cercetării a fost integrarea în sistemul coordonării a tiparelor pe care cercetarea de pînă acum le-a neglijat în cea mai mare parte, chiar cînd era vorba de limba română actuală. A fost descrisă, de asemenea, (la raportul adversativ) și coordonarea din frazele de tip periodic, concesivă și condițională (aceasta din urmă nesemnalată în limba actuală), ca un fapt de continuitate: latina populară – limba română.

1. Preliminarii

A propune o descriere a coordonării în limba română veche pare mai degrabă o provocare pentru gramatica actuală (GALR, I, II; GBLR), care nu a realizat o definiție completă a acestei relații, în concordanță cu gradul ei de complexitate (cele șapte tipare sintactice prin care aceasta se manifestă). În mod fundamental, coordonarea se realizează între două sau mai multe propoziții principale (cu regent Ø) și între unități sintactice subordonate, raportate la: identitatea regentului (aflate în aceeași poziție ierarhică, deci în același plan); valența sintactică (ce determină natura funcției) și nivelul sintactic (propozițional sau frastic).

În conformitate cu aceasta, există în limba română actuală, identificabile și în limba română veche, șapte tipare sintactice: primul se referă la coordonarea propozițiilor principale; trei angajează unități care îndeplinesc aceeași funcție sintactică (satisfac aceeași valență), în cadrul coordonării omogene; trei se întîlnesc în cadrul coordonării neomogene (valențe diferite, funcții sintactice diferite). Această configurație permite o definiție completă a coordonării: o relație între două (sau mai multe) unități sintactice omogene (identitate de valență și funcție) și neomogene (valențe / funcții diferite), aflate la același nivel (propozițional sau frastic) sau la niveluri diferite (propozițional-frastic), avînd același regent (sau regent Ø), în cazul propozițiilor principale.

2. Coordonarea copulativă

Coordonarea copulativă se detașează de celalte tipuri de coordonare, atît prin frecvență, cît și prin complexitate (angajează toate cele șapte tipare sintactice).

În limba română veche, acest raport dispune de un inventar mai mare de conectori decît în limba actuală: *și*, *și ... și*, *e*, *i*, *de*, *cu*; locuțiunile *și cu*, *împreună cu*, *precum și*; corelativele *atît...*, *cît și*, *nu numai ... ci* (*dar...*) *și*; *nici...*, *nici*; *ni...*, *ni...*.

2.1. Conjuncția *și* a evoluat din adverbul latinesc *sic*. Relația formală și semantică dintre conjuncții și adverbe era cunoscută încă din latina clasică: „*Si* est le même mot que *sic*, sans la particule postposée, et le sens ancien en est ‘en ce cas, ainsi’” (Ernout & Meillet, 1994, p. 622).

*Adresă de corespondență: *stefan_gaitanaru@yahoo.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

În limba română este vorba de o deplasare similară: „Din numeroasele exemple atestate la scriitorii popularizanți din sec. al III-lea – al VI-lea reiese că *sic* (*așa*) a primit cu timpul înțelesul de *apoi*. Cu acest înțeles el a început să-l întărească pe *ac* și pe *et* și, ulterior, în anumite cazuri și regiuni, să exprime singur înțelesul copulativ” (ILR II, p. 108). Faptul că s-a gramaticalizat astfel în latina populară conduce la ideea că era în uzul cotidian al traducătorilor și al pisarilor de acte și documente de mai tîrziu, explicîndu-se astfel devansarea ca frecvență, în texte, a celorlalte sinonime (*e*, *i*) și impunerea exclusivă în norma literară ulterioară.

Stabilitatea lui *și* se observă și din faptul că apare într-o diversitate de contexte, unde adoptă o multitudine de valori, de la conversiunea adverbială, pînă la utilizarea expletivă.

Ca adverb (*și* = *chiar și*), este foarte frecvent: *Și arătîndu-l boiarii l-au* ***și*** *îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10); *au luat banii și l-au trimis la Dabije-vodă* ***și*** *cu banii* (NL, 216/21–22); *s-au tras la Moscu, unde* ***și*** *moartea i s-au prilejit acolo* (U, 113/6–7); *cui iaste poftă mai pe deplin și mai pe larg a le ști,* ***și*** *alte cărți vază, iară* ***și*** *a lui Filip Cloverie* (ITR, 63^{v}/1–2); *De la cari* ***și*** *pînă astăzi pe alocurea să veade* (ITR, 42^{r}/10); *căci lacomul* ***și*** *sătul, flămînd iaste* (CO, 431, 39/4)...

Stă, de asemenea, în locul mai multor conectori adversativi: *Cît nu era nuntă,* ***și*** *era minune* (NL, 237^{v}/11–12); *Rrost au* ***și*** *nu grăiescu, ochi au* ***și*** *nu vădu; urechi au* ***și*** *nu aud și nasure au* ***și*** *nu aput. Mînru au* ***și*** *nu pipăiesc, picioare au* ***și*** *nu merg* (PH, 185); *Că nime nu face într-ascunsu ceva* ***și*** *caută să fie vestit* (NTB, 114^{r}/36).

În coordonarea internă, pune în relație două unități semantice cu același sens: *să le facă știre cum* ***și*** *în ce fel lucrurile s-au strămutat* (RG, 131^{v}/3); *că pururea* ***și*** *mai totdeauna pre stîrvul dobitocului pasirea să pune* (CO, 441, 56/6).

Valorile de subordonare sînt determinate, de cele mai multe ori, contextual: *iară eu n-am crezut aceie, findu tu atîta înțelept* ***și*** *să te bați cu muierile* (A, 42^{v}/4–5). Același lucru se poate spune și despre „valoarea” expletivă: *văzîndu că n-are ce face* ***și*** *oștii leșești și socotindu și răceala acestor doă țări la bătaie* ***și*** *au purces înt-aceiași dzi cu noaptea îndărăptu* (MC, 221, 11–13); *s-au dus în Ardeal* ***și*** *căci că cunoștea că nemții nu urma* (RG, 140, 9).

Rareori, participă la adiția de conjuncții (cf. Dragoș, 1995, p. 69): *zicînd că mai multe oști sînt estimp decît în ceilalți timpi* ***și cum că și*** *sultanul să fie întrat în țară* (RG, 146, 15–16).

Au fost descrise și valorile pragmatice ale lui *și*, de la cea de conjuncție logică la cea de marcator discursiv, în diferite ipostaze: „O serie întreagă de valori textuale ale marcatorului discursiv *și* par a decurge în urma pierderii valorii de conjuncție logică. Multe dintre funcționalitățile discursive ale lui *și* în ipostază de marcator discursiv sînt de structurare a discursului, specifice funcțiilor conative, fatice și metalingvistice ale limbajului” (Ștefănescu, 2007, p. 176).

2.2. Conjuncția *i* a fost transpusă din originalele slavone de traducătorii primelor texte religioase. Nu se întîlnește, de exemplu, în CV, dar este frecventă în celelalte texte rotacizante: ***I*** *smirna* ***i*** *stactie* ***i*** *casie de veșmintele tale, de păsoniul rădzimaților, dentru ei veseliră-te* (PH, 38^{v}/3); *Derept-acea veseleaște-se înrema me* ***i*** *bucură-se* (PS, 20^{r}/1). În schimb, în actele și documentele oficiale, în care persistau încă tiparele slavone, este foarte frecventă: *Mărturie punem: pan Dumitru dvornic* ***i*** *pan Dan vel-logofet* ***i*** *pan Pană vistiar* ***i*** *Ștefan comis* ***i*** *Cîrstea armaș (...)* ***i*** *Voico vistiar* ***i*** *Pepele logofet* ***i*** *Simeon pitar* ***i*** *Andreico comis* ***i*** *Vladul logofet* ***i*** *Trifa sulger* (DÎ, 212).

Ocurența lui *și*, în cele mai multe dintre texte, rămîne totuși dominantă: *Să se știe ce-am cheltuit pre iazul de la moară (...): aspri gata 3890* ***și*** *10 vaci grase* ***și*** *10 oi* ***și*** *12 rîmători grași* ***și*** *4 bivoli* ***și*** *200 de oboroace de grîu* ***și*** *alte bucate multe mîncătoare* (DÎ, 98–99); ***și*** *amu pus* ***și*** *mărtorie: popa de Budești* ***și*** *Pădure* ***și*** *Toaderu* ***și*** *Stan Zorilă* ***și*** *Ivan* ***și*** *Paraschiva* ***și*** *Dragomir* (DÎ, 107).

Uneori, *i* se întîlnește alături de *și* în aceeași unitate textuală, indiferent de natura ei: *Pristănină împărații de pămîntu* ***i*** *giudeațele adunrară-se depreună pre Domnul* ***și*** *spre Hristosulu lui* (PH, 1^{v}/2); ***Și*** *mărturie Brătian* ***și*** *Ion* ***și*** *Pătru* ***i*** *Drăgoi* (DÎ, 99); ***Și*** *mărtorie: Tudor neguțător* ***și*** *Manea* ***și*** *Fătul* ***și*** *Petrică* ***i*** *Neagul* ***și*** *Miho* ***și*** *Lazăr* ***i*** *Andreiu* ***i*** *Lupșan* ***i*** *Vocilă* ***i*** *Stanciul* ***și*** *den Comarnic popa Radu* ***și*** *încă mulți oameni buni* (DÎ, 109).

A fost păstrată în uz, întîlnindu-se chiar în textele cronicilor muntenești (Stan, 2013, p. 326), datorită remanenței actelor aparținînd stilului juridic-administrativ: „conjuncția care se repetă este conjuncția slavă *i*, perpetuată în formulele din documentele oficiale, pînă la sfîrșitul perioadei cercetate" (1780) (Frâncu, 2009, p. 372–373).

2.3. Conjuncția *e* (lat. *et*), aflată în concurență cu sinonimele *și* și *i*, urma să se diferențieze de acestea prin sens. Astfel, a fost preluată în unele dintre manifestările sale valoarea conjuncției adversative *a*, din textele slavone: „în textul slavon, îi corespunde conjuncția adversativă *a*" (Costinescu, 1981, p. 155). Există multe enunțuri care atestă o astfel de utilizare: *Cum easte ascultătoriu cuvîntului, **e** nu făcătoriu* (CV, 57^{v}/12–13); *credință grăiaște că are **e** lucru nu are* (CV, 60^{r}/10–11); *de lucru derepteadză-se omul **e** nu de credință singură* (CV, 61^{r}/12–13); *pristănia în toată cale re, **e** de reu nu socoti* (PS, 54^{v}/7–8); *demăreța înfluri-va și trece-va **e** sera cade, veștejește și usucă-se* (PS, 148^{v}/8–9); *Că tatăl mieu și muma mea lasă-me, **e** Domnu făgădui-me* (PH, 22^{r}/1); *multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi **e** voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^{v}/8–9); *Mișeii plîngu după voi **e** voi nu-i miluiți* (CS, 2^{r}/1–3).

În unele traduceri (*Codicele Bratul*, *Codicele Voronețean*, *Praxiul Coresian* și *Apostolul Iorga*), valoarea adversativă a acestei conjuncții primează. În schimb, „cu funcția și valoarea etimologică, *e* înregistrează cel mai mic număr de ocurențe" (Gafton, 2001, p. 163).

În tendința de a ieși din seria sinonimică, acest conector a adoptat chiar o distribuție caracteristică adversativelor, întrucît „nu stabilește raporturi de coordonare între părți de propoziție, ci numai între propoziții și fraze" (Frâncu, 2009, p. 201). Acest lucru o apropie de celelalte conjuncții adversative, care stabilesc „raportul adversativ doar între propoziții" (GALR, II, p. 20).

Adoptarea sensului adversativ nu s-a dovedit o soluție viabilă, întrucît și în astfel de contexte, ca și în cele copulative, concurența era puternică: *Tremeșu și a doua carte, iară nu-și vă încredzut cuvîntului mieu. Tremeșu și a treia scriptură, multe lucrure și seamne lăsaiu spre voi, **e** voi nu-și vă încredzut* (CS, 1^{v}/5–9); Alteori, se află în context cu și, cu ambele valori: *Acela e Dumnedzeu nostru; și acela feace noi, **e** nu noi, **e** noi săm oamenrii lui și oile pajiștei lui* (PH, 169)...

Trebuie semnalată, totuși, și valoarea asociativă: *și aceia lăsă acie, **e** însuș intră întru gloată* (CV, 1^{v}/7–8); *se necuratul abia se spăseaște, **e** necuratul și păcătosul iuo se voru ivi?* (CV, 81^{r}/11–13); *și lăuda-vor Domnulu cei ce-l vor ceare, **e** vie va fi înrima loru* (PH, 18^{r}/6–7); *A legiei-călcătorii gîlăluiiu, **e** leagea ta îndrăgiiu* (PH, 107^{r}/5); *cu trestie mă ucidea pre capu **e** în miru și în picioare ei-mi bătură găvoazde **e** cu oțăt și cu fiiare mă adăpară* (CS, 3^{r}/7–11).

De asemenea, se poate consemna și ocurența, cu valoare copulativă, între părțile de propoziție: *Mearr-sără pre urma lui pînră la Asiia **e** Șopatăr bereaninul și soluneanii Aristarhu și Secundu și Gaie derveaninul și Timotei și asiianii Tihic și Trofimu* (CV, 7^{v}/10–14); *Ști Domnul burătatea cinstitori din năpasti a-i izbăvi **e** nedereptii în dzua de giudețu în chinu a-i veghiia* (CV, 86^{v}/11–14).

Concurența dintre *e* și *și*, controlată statistic, este elocventă: „În CV, *e* se întîlnește de 58 de ori, iar *și* de circa 850 de ori; în PO *e* este de 12 ori, iar *și* de circa 3900 de ori; în CS *e* are 30 de ocurențe, iar *și* are peste 1000 de ocurențe..." (Frâncu, 2009, p. 147).

Traversînd cele trei direcții (adversativă, asociativă și narativă, ce va fi analizată ulterior) conjuncția *e* nu este distribuită într-o zonă liberă în care să se specializeze, așa încît, în secolul al XVI-lea, dispare, *și* impunîndu-se ca normă generală în texte (cf. Frâncu, 2009, p. 201; cf. și ILRL, p. 160).

2.4. Conjuncția *și și*, cu o frecvență destul de mică, a cunoscut două interpretări contradictorii. Astfel, Hasdeu și Densusianu au considerat că fenomenul se înscrie în procesul mai amplu de repetiție a conjuncțiilor coordonatoare: „*și și*, ca repetiție de întărire, apare uneori acolo unde în limba de astăzi se folosește un singur și: *necurățiia, chinul rîvnirei, ceaia reaua și asupriciunea, camătă **și și** alalte*. CC^{2}, 49" (Densusianu, 1961, p. 185). Din *Cazania* lui Coresi din 1581 sînt expuse și alte contexte: *Și cu glasul său mîngîe inimile ucenicilor săi **și și** spămîntare lor tocmi* (CC^{2}, 147); *Că cu pierdere amu avuției **și și** alte năpăști cătră el trage pe noi* (CC^{2}, 272); *Și ca lu Dumnezeu slavă dîndu-i **și și** altora pildă le fu a proslăvi și a lăuda pre Dumnezeu* (CC^{2}, 505) (*apud* Dimitrescu, 1973, p. 45); *mai vîrtos singuri patriarșii **și și** mitropolitii să mărturisească*

(ITR, 44r/72); *toate crăiile **și și** toate domniile au început a să dezbate* (ITR, 60v/5–6); *în tot chipul au nevoit a-i scoate du pren biruințele lor **și și** cu mare puteare (...) i-au biruit de multe ori* (ITR, 69r/3–4).

Uneori se folosește transfrastic, la începutul unui enunț: ***Și și** den tătărîi, ce el zice numai că din Ardeal și din Moldova pînă la Crîm i-au gonit* (ITR, 53r/14–15).

A doua conjuncție din structurile anterioare realizează, după expresia lui Densusianu (1961) „une répétition de renforcement", dobîndind valoare de adverb (*chiar*). Constituirea structurii este reflectată corect: „Într-adevăr, diferența dintre cei doi *și* succesivi se realizează prin raportarea la accent: primul *și*, neaccentuat, este conjuncție, iar al doilea *și*, marcat prin accent (corespunde semantic lui *etiam* sau *iam*), este adverb" (p. 185).

Valoarea adverbială, așa cum s-a văzut, este îndeplinită de *și*, care, de regulă, nu se află în enumerații (= *chiar*, *chiar și*): *Tremeșu **și** a doua carte (...) Tremeși **și** a treia scriptură* (CS, 1v/5, 7); *arătîndu-l boiarii l-au **și** îmbrăcat cu caftan de domnie* (NL, 202/10).

În expresia *și și* (= *și chiar*) (Stan, 2013, p. 326), primul *și* nu-și pierde valoarea de conector, așa încît să se considere, în ciuda unor premise corecte, că raportul trece în juxtapunere: „dacă ne referim la poziția parataxei *și* conjuncție – *și* adverb în frază, remarcăm ocurența cuplului amintit între două elemente relativ egale în planul semnificației" (Dimitrescu, 1973, p. 45).

Distincția între *chiar și* (adverb) și *și chiar* (conector) se face prin substituție: *A mîncat **și** cojile din farfurie*: *A mîncat **chiar și** cojile din farfurie*; **A mîncat **și chiar** cojile din farfurie*.

Fenomenul se întîlnește și la alte conjuncții: *aiave să veade că nici o povățuitură, nici un ajutoriu, **nici nici** o luminare avem de la pămînteanii noștri* (ITR, 6r/5–6); *Ci nici o potrivire **nice nici** o asemînare avînd* (ITR, 15v/4); *că nici o taină, **nici nici** o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19v/8–9); *nici frica lui Dumnezeu, **nici nici** vreo bunătate sau vrednicie pe sine să veade* (ITR, 41r/3–4); *a cărora nici casele, nici avuțiile dupre aici răpite și smulte, **nici nici** rod dintr-înșii să mai pomenesc* (ITR, 43v/4–5).

2.5. Conjuncția *de* avea în limba română veche o funcționalitate mai extinsă decît în limba actuală: „O conjuncție copulativă de o valoare deosebită e *de*. O întîlnim foarte des în textele rotacizante, acolo unde limba de astăzi întrebuințează cînd *de*, cînd *și*" (Candrea, 1916, p. CCXXIII).

Valoarea copulativă se întîlnește mai ales după verbe care nu implică o anumită direcție, o intenționalitate: *grăi glas din ceriu **de** dzisă așa* (CS, 1r/13–14); *Deci o luo piatra patriarhul cel mare **de** o desveace* (CV, 1r/15–17); *Și Solomon scrie **de** zice că sufletele drepte mergu în mîna lui Dumnezeu* (A, 139r/3–4); *ceare de la menre **de**-ți voiu da limbile partea ta, capetele pămîntului* (PH: 1v/11); *feciu omu întîie Adamu **de**-l feciu în chipul mieu* (CS, 2v/5–7); *omul cela ce să va afla **de** va dzice că nu e de Dumnezeu faptă* (CS, 8v/4–7); *Ce încă mă vor da **de** mă vor omorî* (S, 101v/12–13); *Și bărbatul mieu easte afară **de** șade cu priiatenii* (S, 105v/7–8); *carele cu episcopii efeseilor poruncește noao tuturor **de** dzice* (VO$_1$, 1r/20–21); *învață fericitul Pavel pre gălăteani **de** dzice* (VO$_1$, IIIv/17–18); *cum arată așijdere dumnezăiescul Iacov apostol **de** zice* (VO$_1$, 3r/5–6); *Și au dzis armașului **de** i-au luat gîrbaciul* (MC, 205v/5–6); *apucase Gavrilaș logofătul și cîțiva boieri de la țară **de** să închisesă acolo* (MC, 248v/1–2); *vornicul Ureche scrie **de** zice* (U, 2v/8–9); *scrie la un letopiseț moldovenescu **de** zice* (U, 68/9); *ci strîngea păstorii din munți și argații **de**-i într-arma* (U, 30/1–2).

După verbele de mișcare, valoarea finală primează: *și se delungă de ei **de**-și alese ucenicii* (CV, 2r/11–13); *Deaci se sui **de** frînse pînre și gustă* (CV, 8v/12–13); *Întrămu **de** vînslămu și nă apropiem de Chipru* (CV, 12r/11–12); *Deaci ieșiră **de** băsăduiră urul cătră alaltu* (CV, 41v/5–6); *și o duce în toată vreamea **de** o închina cătră beseareca Domnului* (CS, 90v/7–9); *și au mers la împărat **de** ș-au dat soliea* (AB, 116v/25–26).

Într-o serie sinonimică foarte mare, conjuncția *de* nu s-a putut impune prin sensul ei copulativ. Valoarea finală a rămas însă, în limba vorbită, pînă astăzi.

2.6. Există și locuțiuni avînd la bază prepoziția/conjuncția *cu*, prin care se subliniază mai puternic sensul + *asociere* (*cu*, *și cu*, *împreună cu*...), operatori ai asocierii, mai ales la nivel propozițional: *Adecă eu Mihnea **cu** frate–mieu Dragoi **și cu** nepotul mieu Radul (...) dat-am zapisul nostru în mînă lui Arbănaș* (DÎ, 106); *Scris-am adecă noi, birăul cel rumînescu **și cu** 24 de pîrgari de la uraș* (DÎ, 188); *pasă sfîntă maica me (...) **și cu** toți ceia ce te-au rugatu (...) **și cu** destoinicii luminații feciorii tăi* (CS, 47r/2–4); *pîlcure alături **cu** îngerii,*

***împreună cu** Duhul Sfîntu (...) și voru cînta **împreună cu** îngerii* (CS, 48^{r}/1–3, 4–5); *Iar serascheriul **și cu** alalți pași **și cu** sultanul, **și cu** craiul, **împreună cu** toate oștile au rămas în preajma cetății* (RG, 159/2–3); *făcut-au ospăț serascheriului **împreună cu** toți pașii și sultanului* (RG, 161/4–5).

2.7. Coordonarea copulativă dispune și un număr destul de mare de conectori corelativi, într-un sistem foarte conservator, cu două structuri cumulative (*nu numai... ci și*; *atît..., cît și*) și una restrictivă (*nici..., nici*).

2.7.1. Prima structură are două părți—prima este invariabilă, cealaltă se încadrează în alolexemul adversativ: ***nu numai** la jidovi, **ce** în toată lumea* (TE, 100^{v}/8); ***nu numai** pre el scoaseră den perire, **ce și** pre muiarea lui și pre doao feate* (TE, 72^{v}/14–15); *domnezeul mieu, **nu numai** trupul, **ce și** sufletul da-l-voiu spre muncă* (CS, 96^{r}/7–9); ***nu numai** cu pîine viiază omul **ce** cu tot cuvîntul ce iase din gura lui Dumnezău* (NTB, 111); ***nu numai** de rîsul altora și de ocară sîntem, **ci și** orbi, muți, surzi sîntem de lucrurile și de faptele celor mai de demult* (ITR, 3^{v}/5–6); ***nu numai ce** au lăudă mai mult, au hulesc decît ceale ce au fost **ci și** foarte împrăștiiat și prea pre scurt pomenesc* (ITR, 4^{v}/4–5); ***Nu numai** fraților și domnului pagubă s-au făcut, **ci** tocma **și** țărăi* (RG, 164/12); ***nu numai** cea curgătoare, **ci și** puțurile de făcea* (RG, 189^{v}/12); ***nu numai** în țară streină, **ce nici** în Țarigrad cu dînsul să nu mergi* (NL, 380^{v}/21–22).

Uneori, adverbul *ci* este însoțit de alți intensificatori: *Nu numai fraților și domnului pagubă s-au făcut, **ci tocma și** țărăi* (RG, 164/12); *nu numai cît omul din greu somn să sculase **încă și** pre micii în scutece învăliți copilași spăimînta* (CO, 458, 11-12); *nu numai au gustat-o, **ce așeși** pînă la beție și amețală au sorbit-o* (CO, 891, 16^{v}/33–34).

2.7.2. A doua structură este, de asemenea, frecventă: *fără de plată să lucreze la cetate, **atît** carăle, **cît și** oamenii* (RG, 256/4); *cu toate podoabele cele firești, **atît** cu cele denlăuntru, **cît și** cu cele dănafară înpodobit* (RG, 258/12); *să-i fie dă potrivă **atît** cinstii lui, **cît și** neamului* (RG, 264/5–6); *era rumînii proști, **atît** vlădicii, episcopii, **cît și** popii* (RP, 255).

2.7.3. Corelația restrictivă cunoaște multe forme alolexematice—*nici*, *nece*, *nice*, *neci*, *ni*: *Ci **nici** o potrivire **nice nici** o asemînare avînd* (ITR, 15^{v}/4); *eu **nici** știu, **nici** aflu* (ITR, 35^{r}/3); ***neci** pre Dumnezău nu-L cunoaștem, **nece** despre ispăsenia noastră nu știm* (NTB, 112).

Cel mai frecvent este cel care s-a impus ulterior în norma literară: *nu sînt de treabă, **nici** de slujbă, **nici** pot îngădui* (DÎ, 184); ***nici** el nu lipsește din cuib **nici** un ceas, cînd bărbatul, cînd muierea* (F, 47^{v}/13–14); *că **nici** o taină, **nici nici** o ascunzătoare lumească (...) nu e care să nu să afle* (ITR, 19^{v}/8–9); *eu **nici** știu, **nici** aflu* (ITR, 35^{r}/3); *carele **nici** obiceaiu are, **nici** carte știe, **nici** bărbăție, **nici** direptate, **nici** miloserdie are, **nici** frica lui nu era pre pămînt* (MO, 6^{r}/6–7).

Și celelalte alolexeme apar cu o unică formă în context: *nu socotind **nece** paguba, **nece** rușinea, **nece** moartea ce ară putea ei păți* (TE, 15^{r}/8–9); *să nu vătămăm **nece** muiarea-i, **nece** feciorii, **nece** fămeaia, **nece** în cinstea lui, **nece** în avuțiia lui, ce a păzi grija lui* (TE, 89^{v}/2–3); ***Nece** dinioară nu greși lui, **nece** cu cugetul, **nece** cu pohta, nece cu limba, **nece** cu tot trupul tău* (TE, 104^{v}/9–11); ***nece** înghiți-va menre genrunrea, **nece** va aduce de menre puț rrostului său* (PH, 58^{r}/11–12); *că **nice** îngerii, **nice** ceriul, **nice** nemică n-au fost cînd au fost Hristos* (TE, 4^{r}/6–7); ***nice** de o nevoie, **nice** de o strînsoari, numai de vicleni ce era* (NL, 241^{v}/22–23); *că pre legea direaptă **nice** fecior pentru fapta tătîne-său, **nice** părintele pentru fapta fecioru-i de vîrstă nu-i platnicu* (MC, 190, 16–17); *nu vă giurareți **neci** decît, **neci** pre ceriu* (NTB, 7^{v}/10); ***Neci** pre pămînt, că-i razăm picioarelor Lui, **neci** pre Ierosalim* (NTB, 7^{v}/12–13); *Nu strîngeți aur **neci** argint, **neci** bani în pungile voastre* (NTB, 12^{v}/35–36).

De multe ori însă, apar sub forme diferite: *Nu e cădeare gardului, **nece** prilaz, **nici** strigare în ulița lor* (TE, 29^{r}/5–6); ***neci** pre Dumnezău nu-L cunoaștem, **nece** despre ispăsenia noastră nu știm* (NTB, 112^{r}); ***Neci** traistă pre cale, **nece** doao veșminte, **nece** încălțăminte, **neci** toiag* (NTB, 12^{v}/36–37); *nu să citească nicăiri, **nici** s-au auzit, **nici** să aude, **nice** poate fi* (ITR, 52^{v}/1–2); ***nici** cel ce bine vorovește nu să înțălege, **nice** cel ce aude cuvintele* (CO, 473, 109/17–18).

Conectorul *ni..., ni*, cerut parcă de principiul economiei limbii, deși frecvent în anumite texte, nu s-a impus: ***ni** cu gura mărturisiia, **ni** cu mînule și cu capul chipuri și semne (...) arăta* (CO, 163/17–18); ***ni** din*

budză mormăia, ***ni*** *din colți clănțăia* (CO, 170/12–13); ***ni*** *cu urechea asculta,* ***ni*** *pasul prea cu linește spre sunet muta,* ***ni*** *cum l-ar apuca...* (CO, 185/3–5).

3. Coordonarea disjunctivă

Inventarul conectorilor disjunctivi conține, din punctul de vedere al limbii actuale, un mare număr de arhaisme lexicale. Unii autori au încadrat structurile corelative la raportul alternativ (cf. Irimia, 2008, p. 567–570).

3.1. Conjuncția de bază este *au* (lat. *aut*), utilizată mai ales în structuri corelative: *Să luați tot ce veți găsi în peștere,* ***au*** *lemne,* ***au*** *oase,* ***au*** *piiatră* ***au*** *ce ți să va păre* (A, 20^{r}/3); *Doamne, Dzăul mieu,* ***au*** *feciu acestea,* ***au*** *iaste nedereptate în mînrule meale,* ***au*** *dediu celor ce-mi deaderă rreu, de se cădzu iată de vrăjmașii miei în deșert* (PH, 4^{v}/12–15); *mai trimis-au alți boieri(...)* ***au*** *n-au mai trimis,* ***au*** *numai prin mine așteptați să vă fac treaba?* (AB, 115^{v}/23–24); *ca ceia ce sînt* ***au*** *în robie,* ***au*** *la închisori,* ***au*** *în strînsori de alte nevoi,* ***au*** *la sărăcie,* ***au*** *la alte nenorociri* (ITR, 48^{v}/11–13); *a cărora* ***au*** *tată-său,* ***au*** *moșu-său,* ***au*** *stremoșu-său* ***au*** *tatăl stremoșu-său* ***au*** *cevaș mai în sus care să nu fie fost* ***au*** *sîrbu,* ***au*** *grec,* ***au*** *altcevaș neam strein,* ***au*** *măcără armean* (ITR, 55^{v}/12–14).

Se întîlnește și în structuri interogative, eliptice: *i-au întrebat, merge-or cu dînsul la Moscu,* ***au*** *ba* (NL, 371^{v}/20–21); *ce nu să știie, întru adevăr* ***au*** *ba* (NL, 399^{v}/7).

3.2. Prin procedee interne (*să* + *au*), s-a format conjuncția *sau*, cu utilizare frecventă în textele secolului al XVI-lea și, în cele din urmă, dominantă: *deci pre unde află* ***sau*** *dobitocu* ***sau*** *pîine* ***sau*** *ce voru afla, totul iau cu sila* (DÎ, 111); *Frate Alexandre,* ***sau****-ți schimbă numele,* ***sau*** *fă cum fac eu* (A, 61^{v}/9–10); *văd vreun cerșitoriu șchiop* ***sau*** *ciung* ***sau*** *orb* ***sau*** *aimintrea* (TE, 29^{v}/12–13); *și nu doi* ***sau*** *trei* ***sau*** *patru* ***sau*** *zeace oameni, ce cîte cinci mii* (TE, 80^{v}/6); *tocmind pre o leage și credință, nu pre doi* ***sau*** *trei* ***sau*** *patru* ***sau*** *cinci* ***sau*** *șase* ***sau*** *mai multe* (TE, 98^{r}/1–2).

Și ea se folosește singură, de multe ori în structuri interogative: *Doamne, cinre va obicni în viiața ta?* ***sau*** *cinre se muta în cel svîntu dealu al tău?* (PH, 9^{r}/17); *Cinre va sui în dealul Domnului* ***sau*** *cinre va sta în loculu sfîntu a lui?* (PH, 19^{r}/3); *Cinre me va duce în cetate de preveghere* ***sau*** *cinre me va năstăvi pănră la Idumea?* (PH, 50^{r}/11–12).

Uneori, cele două variante se utilizează în același context: *Domnul den ceriu previ pre feciorii oameni-loru a vedea* ***au*** *iaste cenre se înțeleagă* ***sau*** *se ceie Domnedzeu* (PH, 44^{v}/3–4); *au vrut să facă vreo tirănie* ***sau*** *vreo crudătate* ***sau*** *altă răotate într-această țară,* ***au*** *în neamurile boierești,* ***au*** *altor cuivaș carii să nu fie fost și ei* ***au*** *sfeatnici* ***au*** *lucrători* (ITR, 43^{v}/1).

3.3. Alolexemele *ori*, *oare*, *vare* se folosesc de multe ori separat în context: *domnul* ***ori*** *bun,* ***ori*** *rău, la toate primejdiile feritu trebuiește* (MC, 186^{v}/2–3); *iară adevărat pe la Scumpiia au lovit, ce* ***ori*** *la o vale ce să zice Răchita,* ***ori*** *la vreun ciuluc* (MC, 188/6–7); *să le placă tuturor,* ***ori*** *cu folos,* ***ori*** *cu paguba țării* (U, 3^{v}/3); ***Oare*** *cărtulariu va fi,* ***oare*** *va fi vlădicu,* ***oare*** *va fi preutu,* ***oare*** *diac, cela ce nu va povesti* (CS, 9^{v}/8–12).

Se întîlnesc însă și în variație liberă, între ele sau chiar cu alți conectori din seriile sinonimice: *să va fi fost bogat* ***sau*** *și sărac,* ***oare*** *mare,* ***oare*** *mic,* ***vare*** *bătrîn,* ***vare*** *tînăr...,* ***oare*** *bărbat,* ***oare*** *muiare,* ***vare*** *cinstit,* ***oare*** *fără cinste* (CC^{2}, 613; cf. Frâncu, 2009, p. 201); *le-ar fi fost răspunsu ca ori să se lase după obiceiurile și legăturile cele veci (...)* ***au*** *ei nu vor mai asculta* (RG, 259^{v}/9–10).

Atunci cînd corelația este dublată de opoziția afirmativ – negativ, se intră în sfera subordonării concesive: ***Ori*** *să fie voia mării-tale,* ***ori*** *să nu fie, noi nu ne vom lăsa casăli să le ia tătarii* (NL, 216, 3–4);

3.4. Relația cu circumstanțialul este interesantă, dat fiind faptul că există adverbe (*unde*, *cînd*, *amu*) și, în cazul lui *fie*, chiar verbe, care stabilesc corelații echivalente cu structurile coordonării: *și atîta le aduce (...)* ***cînd*** *unuia,* ***cînd*** *altuia descărcîndu-se* (ITR, 49^{r}/3–4); *nici el nu lipsește din cuib nici un ceas,* ***cînd*** *bărbatul,* ***cînd*** *muierea* (F, 47^{v}/13–14); *au aruncat pești pre breazda plugului,* ***unde*** *cîte 2,* ***unde*** *cîte 3* (S, 104^{r}/22–23); ***amu*** *mușcătura șarpelui șarpele o vindecă, iară* ***acmu*** *de vrăjmașulu șarpe (...) vindecă* (CC^{2}, 518/21–22); *Și acolo* ***amu****, după vătămătura șarpelui cu șarpele* ***amu*** *era și vindecare, iară aicea* ***amu*** *(...)*

pentru omulu și viață vine (CC^2, 519/11–13); *și ca încetul mării:* ***acmu*** *iaste senin și să face nuor,* ***acmu*** *iaste marea lină și să face fortună* (NL, 381/8–9); ***fie*** *vlădic,* ***fie*** *egumen* (BDR, 130, *apud* Frâncu, 2009, p. 202).

3.5. Există și conectori care, din punctul de vedere al limbii actuale, sînt arhaici, nevalidați de norma literară în evoluția ei: ***Aorea*** *amu aiavea au grăitu întru evanghelie Domnulu (...)* ***aorea*** *în pildă, e* ***aorea*** *cu dojană și cu poveaste învăța* (CC^2, 310, 23–25); *deci așa le era sfada:* ***aorea*** *biruia grecii pre troiani,* ***aorea*** *troianii pre greci* (MO, 25^r/5–6); *Deci* ***aorea****-l biruiia,* ***aorea****-i biruiia* (MO, 117^v/8–9); *Supureți-vă amu (...)* ***seva*** *lu împăratu, că preadespunre,* ***seva*** *giudeaților* (CV, 74^r/1 – 74^v/1–3); *Și ceastă carte să o cetească* ***săva*** *preut,* ***săva*** *diac între oamenri* (CS, 9^r/6–8); *narocul dă omului* ***veri*** *bine,* ***veri*** *rău* (FD, 523^v/6 – 524^r/1); *cine-i mai cu multe vrednicii,* ***veri*** *din fire,* ***veri*** *din ostenință* (CO, 435, 46/3); *toată mulțimea* ***veri*** *de cinste,* ***veri*** *proastă ar fi* (CO, 448, 68/1); *pre amîndoi cuvîntul și lucrul* ***veri*** *așe să fie,* ***veri*** *așe îi arată* (CO, 466, 98/14); *căci paserea,* ***ver*** *ar piui,* ***ver*** *n-ar piui ființa pasirii nu să strică* (CO, 434, 43/23).

Unii conectori au avut o apariție limitată: „În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea *tînd... tînd* făcea parte din categoria elementelor specifice limbii vorbite. În secolul al XIX-lea, *tînd...tînd* trece în fondul pasiv al vocabularului limbii române” (Dumitrescu, 1979, p. 71; cf. și Rosetti *et al.*, 1971, p. 147). De origine latină, *tînd* (lat. *tantus*) se întîlnește mai ales în limba populară din Moldova, dar se presupune că era foarte frecvent, din moment ce a fost preluat în scrierile culte ale lui Dosoftei, Varlaam, Cantemir: *Să apucă de feace minuni,* ***tînd*** *mîntuind de îmflătură,* ***tînd*** *gonind dracii* (Dosoftei, *apud* Dumitrescu, 1979, p. 71); *Că ce cruce iaste aceaea cîndu-și pune mîna* ***tînd*** *într-un umăr,* ***tînd*** *într-alt,* ***tînd*** *în frunte,* ***tînd*** *în piept?* (VO$_2$, 63^r/1–3); *așe, din sufletul dinluntru arătînd,* ***tînd*** *pe sine noirocit,* ***tînd*** *ciasul împreunării fericit* (CO, *apud* Dumitrescu, 1979, p. 71).

4. Coordonarea adversativă

Conectorii adversativi au, spre deosebire de limba actuală, o dublă funcționalitate: în primul rînd sînt creatori ai unor opoziții cu intensitate diferită (diversitate, opoziție, excludere), marcate, unele dintre ele, de negație; în al doilea rînd, specific limbii vechi, au rolul de intensificatori ai unor opoziții marcate prin conectori subordonatori (concesivi, condiționali). În afară de unele fonetisme (*ce/ci*, *iar/iară*, *dar/dară*), „în textele vechi sînt atestate unele tipare sintactice adversative menținute pînă astăzi” (Stan, 2013, p. 329). Cercetătorii au descris gradația adversativă în trei trepte (Niculescu, 1965, p. 103) și, de asemenea, determinarea contextuală și structura nivelurilor de incidență ale funcționării lor (Zafiu, 2005, p. 245).

4.1. Conectorii adversativi propriu-ziși au fost descriși, ca evoluție în timp și ca distribuție în ariile dialectale, în lucrările de specialitate (Frâncu, 2009, p. 20; Stan, 2013, p. 329).

4.1.1. În structurile negative, se folosește conectorul *ce/ci*, conform regulii: „Propoziția sau partea de propoziție adversativă introdusă prin *ci*, *însă* este legată de negație: *Nu (nici)...ci*” (SLR, p. 20).

De fapt, acesta este conectorul cel mai frecvent: *în scaunu pierdzătoriu* ***nu*** *ședzu,* ***ce*** *în leagea domnului e voia lui învață-se dzi și noapte* (PH, 1^r/5–6); *Ba* ***nu*** *me drăcescu (...),* ***ce*** *deadevăru și întregi mîndrie graiure vestescu* (CV, 40^v/10–13); *și nimini de rudele meale* ***nu*** *m-a grijit,* ***ci*** *m-au căutat Dragna și postelnicul Dima* (DÎ, 101); *dici arbănașil* ***nu*** *s-au lăsat,* ***ci*** *iar au mersu la judecată* (DÎ, 105); *născuți* ***nu*** *de sămînța neputrediriei,* ***ce*** *de neputreda cu cuvîntul viului Dumnedzeu* (CV, 72^v/1–4); ***nu*** *voiu tremeate la voi,* ***ce*** *voiu deșchide ceriul* (CS, 4^v/14–15); ***Nu*** *giudecareți în fățărie,* ***ce*** *giudecați giudecată dereaptă* (NTB, 115^r/4); *aceștia greci* ***nu*** *romani,* ***ci*** *elini sînt* (ITR, 49^r/9–10); ***Nu*** *lui, Doamne,* ***nu*** *lui,* ***ci*** *numelui Tău cel sfînt dă slavă!* (ITR, 44^v/4–5); *Craii,* ***nu*** *ceia ce-s moșneni crăescu,* ***ci*** *pre carile îl aleg ei* (U, 45^v/13).

4.1.2. Conectorii *dar(ă)* și *iar(ă)* se folosesc în contexte similare cu cele din româna actuală: *Înțelegeți toți ceia ce uită Dumnedzeu,* ***dară*** *cumva răpi-va și nu va fi izbăvitor* (PH, 42^v/10–11); *Pomenește carele al mieu trup (...);* ***dară*** *(...) făcuși toți feciorii oamenrilor?* (PH, 76^r/13–14); ***dară*** *de veți vedea pre Fiiul omenescu* (NTB, 114^r/3); *cu lucrătorii fărădeleagiei nu pierde menre; grăindu ei pace cu vecinrii săi,* ***iară*** *rreu într-înrimile lor* (PH, 22^r/16–17); *ceriurile spunru slava Dzăului,* ***iară*** *făptura mînruloru lui vestescu vîrtos* (PH, 14^r/15–16); *trebuiaște de la tine să mă botedzu,* ***iară*** *tu vii la mine?* (TE, 6^r/6); *scîrba răbdare aduce.*

Iară *răbdaria, ispită,* ***iară*** *ispitiria, nădeajde,* ***iară*** *nădeajdia nu rușinează* (NTB, 210^{v}/1–3); *și mulți din nemții au perit,* ***iară*** *pe unii i-au prinsu vii,* ***iar*** *o samă s-au tot apărat* (NL, 229, 22–23).

Întîlnită, cum s-a văzut încă în PH, conjuncția *dar(ă)* se utiliza mai degrabă adverbial, așa încît unele studii n-au consemnat-o: „Coordonarea adversativă cu *dar(ă)* nu a fost întîlnită în textele cercetate" (pînă la 1640) (Frâncu, 2009, p. 204).

4.1.3. Conjuncția *însă* (lat. *ipsa*) nu cunoaște, se pare, fonetisme, de aceea este mai puțin consemnată în studiile diacronice. Dar frecvența ei este destul de mare: *topit-ai ca painjina sufletul lui,* ***însă*** *în deșertu* (*apud* Candrea, 1916, p. CCXXIII); *Mică era și în vedeare,* ***însă*** *nime nu o putea rădica* (CS, 1^{r}/8–9); ***Însă*** *cît iefștin curățitoriu și dulce-ogoditoriu și milosirdu și acum și pururе* (CS, 108^{v}/15–18); *ce vedem că și pînă astăzi să află și sînt,* ***însă*** *puțini acum rămași* (ITR, 46^{v}/11–12); *de alte fealiuri multe decît hireș moscalii sînt,* ***însă*** *de cei mari zic* (ITR, 55^{v}/6).

Stabilitatea îi este confirmată prin apariția, uneori, în unități frazeologice: *E* ***însă*** *cum Duhul Sfîntu prin toate cetățile mărrturisează* (CV, 10^{r}/14 – 10^{v}/1).

4.2. Conectorii adversativi cu rol de intensificatori ai altor opoziții (concesive, condiționale) au rămas ca arhaisme sintactice, contextele lor nefiind validate de norma actuală, întîlnindu-se rar în limba vorbită și în cea a creațiilor populare.

4.2.1. Structurile concesive erau frecvente în limba română veche: *E să amu* ***să și*** *cu voia puterniciloru cinstiți fi-vămu,* ***însă*** *fără de ajutoriulu celuia de susu nici un lucru (...) putemu să facemu* (CC^{2}, 6/13–15); ***măcară că*** *nu faci nici păcat,* ***iară*** *tot nu să cade a să ruga* (VO$_{1}$, 11^{r}/19–21); ***săvai că...*** *nu știu sfinții de noi...,* ***iară*** *după darul lui Dumnezeu...toate le știu* (VO$_{1}$, 28^{r}/1–5); ***deși*** *știia din iscoadele sale de mulțimea oștilor turcești,* ***iară*** *nu spunea toate leșilor să nu le strice inimile* (MC, 184, 7–9); ***măcar că*** *era grec, omu strein,* ***dar*** *era om bun* (NL, 215, 15–16); ***Măcar că*** *sînt păgîni,* ***dar*** *să roagă și ei tare lui Dumnezeu* (NL, 362, 2–3); ***măcar că*** *sînt păgîni,* ***dar*** *ei nu sînt vinovați* (NL, 371, 1–2); *Numai,* ***măcar cum*** *era de mic,* ***dar*** *tot i-au ișit înainte și i-au făcut urație* (NL, 404, 8–9); ***Măcar că*** *pricina nu i-o știia,* ***iar*** *nici din obște a eși putea* (RG, 129^{v}/4–5); ***măcar că*** *să can rudea cu coconul lui Șerban vodă dăspre tată-său,* ***însă*** *scriind la patriarșie, la Țarigrad, i-au adus blagoslovenie* (RG, 264/9 – 264^{v}/1); *Că* ***măcar că*** *socoteala oarecum aceasta a înțelege li-ar agiunge,* ***însă*** *limba spre închipuirea cuvîntului nu le agiunge* (CO, 67/11–12); ***măcar că*** *din fire orb și slut era,* ***însă*** *fietecarile (...) îl îndemna* (CO, 144/8–9); ***măcar că*** *ar fi fost rău de țară,* ***iar*** *el s-ar fi mîntuit* (AB, 144^{v}/7); *Și* ***măcar că*** *au scris Curcut cuvinte filosifești duioase,* ***ci*** *la răi și la cumpliți nu trec filosofiile* (RP, 264).

4.2.2. Subordonatele cu *dacă* sau *să*, așa-zisele fals condiționale, au fost considerate opoziționale (Avram, 1960, p. 212; Stan, 2013, p. 265). Se întîlnesc și ele frecvent: ***Deaca*** *nu mi le dai toate,* ***iară*** *eu niciuna nu voiu lua* (A, 117^{v}/9–10); *Așea și tu, omule,* ***deaca*** *ți să înmulțesc păcatele,* ***iară*** *tu să te duci la duhovnic să te ispoveduiești de păcate* (F, 47^{r}/16–17); ***Deaca*** *ne-au dat Domnezeu cuventele sale afară să ne ispăsim pentru iale,* ***dară*** *prin ce ne văm ispăsi?* (CS, 101^{r}/5–9); ... ***cîndai*** [*dacă cumva*, s.n.] *năvălește vrun hitlean sau vro fiară la tată-tău de pripă,* ***iară*** *tu să aibi cu ce-l sprijoni* (MO, 116^{r}/2–3); ***Dacă*** *pribegește,* ***iar*** *ceialalți stau cu feliuri de năpăști și pîri* (NL, 402, 18–19).

Să și *de* sînt variante contextuale ale lui *dacă*. În limba actuală, *să*, cu valoarea etimologică, se mai folosește, însă numai cu modurile și timpurile ireale: ***Să*** *am cu ce, mi-aș lua mașină*; ***Să****-mi fi adus banii, ți-o dădeam*.

Falsele condiționale, conectate cu *să* și *de* au fost considerate specifice textelor coresiene: „după atestările din secolul al XVI-lea (Coresi) nu se mai întîlnesc decît o dată cu începutul secolului al XIX-lea, ceea ce s-ar putea explica prin modele străine diferite" (Avram, 1960, p. 212).

Modelele coresiene s-au dovedit însă productive: ***Să*** *le părea unora că apostolii dereptu dragostea mărturisescu,* ***iară*** *duhulu sfîntu nu dereptu dragostea mărturisiia de Hristosu și mîntuitoriulu nostru Dumnezeu* (CC^{2}, 474, *apud* Stan, 2013, p. 265); ***să*** *amu atunce semnată s-au fostu crucea de Moisi,* ***iară*** *acmu adeverită iaste* (CC^{2}, 65–66, *apud* Stan, 2013, p. 265); *Și voi, o soții miei* ***de*** *vă pare că nu vă veți putea aceastea să le*

tocmiți (...) ***iară*** *voi nu ieșireți, ce ședeți în cetatea Ierusalimului* (VO$_2$, 180^r/3); ***de*** *s-are și strica omul nostru cel den afară,* ***iară*** *cel din lăuntru se înnoiaște în toate zile* (VO$_1$, 10^v/12–14); ***Di****-au murit craiul franțojesc,* ***iar*** *craiul nostru (...) iaste sănătos* (NL, 394, 6–8); ***de*** *nu aici,* ***iară*** *în Ardeal pot fi* (ITR, 29^v/3).

4.2.3. Pentru limba română actuală, exemple ca *Deși ești diavol, dar ți-e tigva goală*; *Căruța lui deși era ferecată cu teie, cu curmeie, însă era o căruță bună*, au fost interpretate drept cazuri aparte, ieșite din definiția coordonării: „A doua propoziție e coordonată principală, dar prima e subordonată concesivă. Avem deci, în același timp, coordonare și subordonare" (Graur, 1956, p. 130); „Aceste corelative de natură coordonatoare dau frazelor compuse astfel un caracter mixt, de subordonare combinată cu elemente coordonatoare în regentă" (Avram, 1960, p. 212; cf. și Trandafir, 1996, p. 126: *raportul mixt*, *bipropozițional*, *binar*).

Conectorii coordonatori utilizați în astfel de raporturi sînt, de fapt, semiadverbe cu rol intensiv, ceea ce se poate observa în unele enunțuri acceptate de limba actuală: *Să-mi dai un milion și* (*tot*, *și tot*, *totuși*) *nu ți-o dau*.

Semiadverbul intensiv *tot* apare, uneori, și în precedența adversativelor: *Vezi că,* ***de să și*** *știe omul cel păcătos că au făcut lucruri rele și grozave în viața lui,* ***iar tot*** *mi va fi muncit pînă nu să va judeca* (INB, 195, *apud* Frâncu, 2009, p. 394); ***măcar că*** *au înțeles domnul de fuga lui,* ***dar tot*** *nu l-au osăbit din ceialalți caimacami* (RP, 493).

Gramaticienii au consemnat situația actuală a acestor corelative semiadverbiale: „Construcțiile cu corelativele *dar* și *însă* au o frecvență mai mare în textele din secolul al XIX-lea, în limba literară actuală ele fiind ieșite din uz. Dimpotrivă, cele cu corelativele *și tot*, *și totuși* sau *și încă* continuă să aibă vitalitate" (Merlan, 2001, p. 183).

4.2.4. Interpretarea diacronică oferă o altă înțelegere a fenomenului. În limba latină, constituirea perioadelor concesive și condiționale a trecut prin mai multe faze.

În faza preclasică, se putea vorbi de o coordonare concesivă, aproape în maniera în care vorbim astăzi de coordonarea adversativă. Propoziția care inițiа opoziția concesivă era principala concesivă, construită, la început, cu indicativul: „Fără îndoială, indicativul este folosit în timpurile îndepărtate ale limbii latine pentru parataxa și coordonarea concesivă, constituind, probabil, o moștenire indo-europeană" (Iordache, 2002, p. 44).

Schimbarea locului dintre protasă și apodosă făcea ca unele dintre conjuncțiile cele mai frecvente (*quamquam* și *etsi*) să-și schimbe sensul și rolul: „cu caracter de conjuncție coordonatoare adversativă, în felul lui *quamquam*, se întîlnește și *etsi*" (Bujor & Chiriac, 1971, p. 270).

Propoziția care inițiа opoziția concesivă în textele din perioada preclasică și clasică a fost considerată de gramaticienii ulteriori o falsă principală a perioadei concesive. Dar „latinii au recurs uneori la conjuncții de subordonare pentru a exprima ideea concesivă în propoziții principale (paratactice sau coordonate" (Iordache, 2002, p. 66).

Fenomenul s-a produs deopotrivă în latina populară și în cea cultă. S-a constatat astfel că „parataxa și coordonarea concesivă vor fi concurate, chiar din epoca arhaică, de subordonarea concesivă" (Iordache, 2002, p. 67).

Faptele de limbă ce reprezintă principalele concesive, anterioare hipotaxei, prezintă, din punct de vedere evolutiv, un paralelism structural cu perioada condițională. S-au analizat chiar „relațiile logice și gramaticale între propozițiile condiționale și cele concesive" (Iordache, 2002, p. 116), evidențiindu-se aceleași etape: (falsa) principală condițională – subordonata condițională.

Pentru aspectul semantic, s-a constatat că „propozițiile condiționale și cele concesive (principale și subordonate) au în comun, în primul rînd, ideea de comparație" (Iordache, 2002, p. 121).

S-a evidențiat, de asemenea, că „limbile romanice moștenesc din latina populară a epocii tîrzii parataxa și coordonarea concesivă" (Iordache, 2002, p. 98) și, cum s-a văzut din exemple, și pe cea condițională. Este din nou vorba despre caracterul conservator al limbii române.

5. Coordonarea conclusivă

Conectorii conclusivi sînt conversiuni adverbiale. Pînă la statutul de conectori s-au parcurs evoluții sinuoase, depinzînd de contexte, de zone și de personalitatea celor ce redactau textele traduse sau originale.

5.1. Multe dintre ele (*amu*, *derepta aceea*, *derept însă*, *ci dară*, *unde dară*...) au fost invalidate treptat de norma literară. Unele erau frecvente. Astfel, *derept însă* era frecvent în PO, unde se întîlnește de 37 de ori (cf. Frâncu, 2009, p. 205); *amu*, de asemenea, era foarte frecvent în CC[2]: în textul de la pagina 6 se întîlnește de 10 ori. Frecvente erau și *ci dar(ă)*, *deci dară*: ***ci dar*** *acum iar întreb: este-vă cu voea tuturor?* (AB, 115^{r}/18–19); ***ci dar*** *au mai trimis pă Radul logofătul* (AB, 119^{r}/14–15); ***Ci dar*** *i-au ținut acolo la Iași* (AB, 122$^{bis\ r}$/42); ***Ci dară*** *de vreame ce de oștile ce în mai sușii ai sorbită și stinsă au fost...* (ITR, 32^{v}/5–6); ***Deci dar,*** *după vestea ce venise la domn de a oștilor venire* (RG, 146/3); ***Deci dar,*** *domnul mergînd după cum s-au rînduit* (RG, 159/8); ***Deci dar,*** *fiește înțelept să socotească* (RG, 171/3).

Întrucît adverbele au topică variabilă, e greu de intuit în ce măsură textele s-au dispensat total de sensul adverbial: *Nu cu armele* ***amu*** *ale sale dobîndiră pămîntul* (PH, 36^{v}/15); *Nu e* ***amu*** *lor schimbare că se temură de Dumnedzău* (PH, 46^{r}/13–14); *și sosiră* ***amu*** *herovimii și serafimii și luară pre preasfînta Maria* (CS, 32^{r}/10–12); *Iani* ***amu*** *astăzi iuo-ț sîntu ție mîndriile tale* (CS, 113^{r}/6–7); *Ni* ***amu,*** *suflete, cine ară putea spune frica* (CS, 39^{v}/2–3).

5.2. Deci, cu „circulația areală cea mai largă” (Frâncu, 2009, p. 205), devine treptat reprezentativ pentru clasa conclusivelor. Conversiunea din adverb este veche: „Conjuncția conclusivă *deci* (*și decii*) (*de* + *aci*)... este folosită paralel și separat de locuțiunea adverbială *de-acii-a*, ‘apoi’ cu sens temporal. Acest sens temporal s-a dezvoltat din sensul local ‘de-acii’, și anume, probabil după secolul al X-lea și numai în dialectul dacoromân” (Arvinte, 2004, p. LXI).

Dar, chiar în textele sec al XVII-lea, se întîlnesc conversiuni formal nefinalizate: ***De-acii*** *veni Apsimar și dobîndi Țarigradul (...)* ***De-acii*** *fu împărat Apsimar (...)* ***Deci*** *tremese la hagan, domnul sîrbesc* (MO, 84^{r}/7–8 – 84^{v}/4); ***De-acia*** *păstorii sfintei turme, oblicind meșterșugurile hitleniei lui...* (Pred, 51–52).

Alteori se păstrează numai urme ale sursei, la nivelul formei: ***Deacii*** *de marea-i supărare îi pare că toț oamenii îi strică* (ITR, 49^{r}/4); ***Deciia*** *Ștefan vodă strîns-au boiarii țării* (U, 19^{v}/8); ***Deacii*** *veniră slugile cătră mai marii popilor* (NTB, 115^{v}/16); *Și* ***d-ice*** *iar s-au întorsu înpăratul la urdie la Țuțora* (NL, 222^{v}/9–10); ***Deaci*** *eșind afară, calul domnesc era gata* (AB, 115^{r}/3); ***Deacii*** *viind poruncă domnului să meargă la Cerneți* (AB, 119^{v}/35).

Instrumentalizarea reușește în ciuda diferitelor fonetisme ce-l caracterizează (*deci*, *deaci*, *dece*, *dici*): *să cîștigă cu multe vărsări de sînge (...) și* ***deci*** *nu să cade* (AB, 117^{r}/29); *Și* ***deaci*** *vor cunoaște că e numele ție Domnulu, tu urulu cela de sus prespre tot pămîntulu* (PH, 158); ***Dece*** *atunce au strîcat cetatea Sucevii* (NL, 230^{v}/1); ***Dece*** *vornicul Ureache gice c-au fost dată acea moară* (CLRV, 55/14); ***Dici*** *Arbănașul apucîndu-se, carei scriu mai sus,* ***dici*** *Arbănașul nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată* (DÎ, 105).

Unele contexte însă păstrează clar sensul adverbial: *și le-au tăiat capitele înaintea lui, însă mai întîi ale feciorilor,* ***deci*** *al lui, în zioa de Sîntă Măriia mare* (RP, 487); *es timp numai a plimbărilor grijă vom avea din Obilești în București,* ***deacii*** *în Mogoșoaea,* ***deacii*** *în Potlogi,* ***deacii*** *în Tîrgoviște vom trece vara* (AB, 136^{r}/27–29).

5.3. Nu același lucru s-a întîmplat cu *derep(t) aceea*, care nu și-a pierdut valoarea explicativă, pierzîndu-și-o, în timp, pe cea de conector: ***derep aceaea*** *să aibă grijă măriia lui de lafa oștilor* (DÎ, 133); ***Derept aceaia*** *dintîiu aceasta învățătura noastră scrie* (TE, 2^{v}/6–7); *Nu ti teme* ***derept aceaia,*** *oame păcătoase, părăseaște păcatele* (TE, 5^{v}/5); ***Derept aceaia*** *mulți den norod auzind acest cuvînt zicea* (NTB, 115^{v}/7).

5.4. Așadar cunoaște, în evoluția lui pînă la norma actuală, mai multe variante funcționale. În unele texte, *dară* se folosea ca un element de coerență semantică, cu un rol conclusiv atenuat: *Aceștia* ***dară*** *împărați, vrînd să supuie și să biruiască* (ITR, 11^{v}/1); *Aceasta* ***dară*** *mulțime de ani trăgîndu-se...* (ITR, 12^{r}/4); *Aceasta* ***dară*** *altcevaș, mai pe deasupra* (ITR, 12^{v}/1); *Cît* ***dară*** *va fi fost putearea lui atunci...* (ITR, 12^{v}/5).

S-a încercat și un altfel de conector compus, sinonim: ***Așa deci*** *Traian acesta începînd războiul* (ITR, 13^{r}/9); ***Așa deci,*** *făcînd podul, au trecut și el* (ITR, 15^{r}/11).

Cu o frecvență redusă, tîrziu, s-a impus *așadar*, în contexte conclusive, în care *dar(ă)* apărea și singur: *cum gice,* ***dară,*** *elu că din ceriu am pogorîtu?* (TE, 4^{r}/3); *Ce e* ***dară*** *credința ceaea ce noao trebuiaște să ne ispăsim?* (CS, 101^{v}/10–12); *să venim* ***dar*** *la prochimen* (AB, 116^{v}/25); *După aceasta* ***dară,*** *socotind măriia sa pentru chiverniseală...* (RG, 270/4).

Așadar apare mai frecvent la începutul enunțurilor, fără să-și piardă, de fiecare dată sensul lexical conclusiv: ***Așa dar*** *gătind carăle și salahorii au rînduit măria sa pre Costandin Cliucerul* (RG, 202/19); ***Așadară,*** *cum am zis, romanii aici așezîndu-se...* (ITR, 28^{v}/12); ***Așadară*** *și aceale trei neamuri ce zisem mai sus (...) au rămas în ceastă ce acum sînt* (ITR, 39^{v}/9); ***Așadară*** *mai mulți și aici de aceia sînt* (ITR, 55^{r}/10).

Mai rar, apare drept conector interpropozițional: *de la zidirea lumii, pînă la sfîrșitul ei vor fi,* ***așadară*** *și în ceale politice priceapem și cunoaștem* (ITR, 59^{r}/3–4).

6. Tiparele coordonării în limba română veche

Există în limba română actuală, cum s-a arătat, șapte tipare ale celor două aspecte: trei pentru coordonarea omogenă (unități sintactice de același fel, ce satisfac aceeași valență sintactică a regentului) și trei pentru coordonarea neomogenă (unități sintactice cu funcții diferite, ce satisfac valențe sintactice diferite ale aceluiași regent). Al șaptelea tip e constituit de coordonarea dintre propoziții principale, care nu presupun existența regentului. Lucrurile nu stau altfel în limba română veche.

6.1. Coordonarea omogenă dintre propozițiile principale și coordonarea părți de propoziție – propoziții subordonate de același fel se înscriu în definiția clasică și în interpretarea obișnuită a coordonării.

6.1.1. La nivel propozițional, după cum se poate observa, exemplele excerptate anterior se subsumează acestor tipuri, cu conectori, în proporții diferite, din cele patru tipuri de coordonare. Vor fi așadar, subiecte: *la grec milă* ***sau*** *omenie,* ***sau*** *dreptate,* ***sau*** *nevicleșug, nici unele de aceste nu sînt,* ***sau*** *frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6); nume predicative: *Ticăloșia easte frică* ***și*** *răutatea tăriei* (FD, 569^{r}/1); atribute: *Sfînta* ***și*** *preaslăvita doamna roditoarea, nu aimintre (...) se sculă* (CS, 16^{r}/4); apoziții: *Adecă ca ochii șerbului (...)* ***și*** *adecă ca ochii șerbeei în mînrule doamnă-sa* (PH, 110^{v}/12); complemente directe: *c-au adus și cîteva polcuri de căzaci de la Ocraina,* ***și*** *călărășime,* ***și*** *lefecii,* ***și*** *curteni* ***și*** *hînsari* (NL, 239, 5–7); complemente indirecte: *Nu cred carei se roagă sfinților morți (...)* ***sau*** *sfintei Mariei* (TE, 49^{v}/7–8); complemente prepoziționale: *în Duhul Sfînt* ***și*** *în tatăl* ***și*** *în Fiiul să ne închinăm* (CS, 103^{r}/13 – 103^{v}/1); *nădăindu-ne spre mila slaveei lui* ***și*** *spre slujba noastră* (CS, 119^{r}/15–17); complemente circumstanțiale: *Credința lui Isus Hristos iaste întru toți* ***și*** *prespe toți* (VO$_1$, 21^{v}/14–15); *să fiarbă în trei zile* ***și*** *în trei nopți* (CS, 96^{r}/15–16); *ce sfătuesc acum* ***și*** *zioa* ***și*** *noaptea* (AB, 125^{v}/26); *noi cu toții am socotit fără de niciun prepus* ***și*** *fără de nicio pizmă* (VO$_1$, 1^{v}/21–23); *să te vatăm* ***au*** *trupește,* ***au*** *sufletește* (AI, 88/4–5); *el vă va boteza cu duh sfînt* ***și*** *cu foc* (AI, 60^{v}/11); complemente comparative: *Derept-aceea îndrăgiiu porîncitele (...) decît aurul* ***și*** *draghicamea* (PH, 107^{v}/8).

6.1.2. La nivel frastic, coordonarea angajează propoziții principale: *Nu se va muta cătră tinre hicleanulu,* ***nece*** *vor lăcui a-legiei-călcători între ochii tăi* (PH, 3^{v}/4–5); subordonate subiective: *să fie a lor ce luasă* ***și*** *ce mai era pe lîngă dînsul* (MC, 257^{v}/1); *Iaste cine va căuta* ***și*** *cine va giudeca* (NTB, 117^{v}/9); predicative: *gheti sînt cărora acum le zicem vlahi,* ***iară*** *Pius Eniiasul le zice flachi* (ITR, 8^{r}/5–6); atributive: *Noi venim de la ceia (...) de să muncescu în pustie și în măguri și în peșteri* ***și*** *să ducu în orașe și în cetăți* (CS, 11^{v}/1–10); *Fericatu e bărbatul carele nu mearse la svatulu necuraților* ***și*** *în calea greșiților nu stătu și în scaunu piedzătoriu nu ședzu* (PH, 1^{r}/4–5); completive directe: *Și vădzuiu că în faptele bune se-au săvîrșitu* ***și*** *și-au făcutu odihneale sufletului său* (CS, 14^{r}/2–4); subordonate circumstanțiale: *Așa cum au făcut neștine păcatul cu om* ***și*** *s-au dezvălit rușinea la curvă* ***și*** *s-au îmbrățișat cu diavolul* ***și*** *ș-au spurcat trupul, așa iară trebue să meargă la om, adecă la duhovnic* (AI, 95/15–16); *Că de nu vom face aceasta acuma, cînd avem*

atîtea pilde înaintea ochilor noștri ***și*** *cînd ne îndeamnă atîta învățătură bisericească... dară la focul cînd ne vom mai întoarce?* (AI, 172/16–20); *rădică oamenii spre noi și face nevoie loru și noao, că rădică șarpele* ***și*** *intră în elu* (CS, 121^{v}/7–10)...

6.1.3. Coordonarea omogenă dintre unități din planuri diferite (propozițional – frastic), întîlnită sporadic în secolul al XVI-lea, este frecventă ulterior. Astfel, apar Sb–SB: *Iară Alexandru Costin* ***și*** *cine au fostu pre cai mai buni au scăpatu de perire* (MC, 256, 4–5); *Așe bolgarii* ***și*** *carii după dînșii au urmat (...) cu dese prăzi au lovit* (CO, 884/14–16); *Căci țis* ***și*** *cine țistuiaște nu șie, ce altuia tăcere arătînd, a tăcea îi poruncește* (CO, 220/15–16); AT–At: *Acel fel de oaste este tot în hieru (...) ales de oștile cum sintu ale noastre* ***și*** *muntenești* (MC, 168, 9–10); *un dobitoc cu doaă picioare* ***și*** *să oaă* (CO, 117/12–13); Cd–CD: *auzind de întîmplarea nemților celor din Ardeal* ***și*** *cum că Tukili s-au încoronat craiu Ardealului* (AB, 121^{v}/30–31); *au abătut în turci și cîți au fost cu aga* ***și*** *pre singur Schimni aga i-au omorîtu* (MC, 183, 4–5); *dîndu-le și cîtăva samă de bani gata să facă vase* ***și*** *ce ari trebui de aceia cale* (MC, 242, 14–15); *au mărturisit lucrul* ***și*** *cum i-au trimis Decheval* (ITR, 17^{r}/5–6); Cm–CM: *Încă mai cu de-adins* ***și*** *precum adevărul să are (...) i să pare că... tot ș-ar izbîndi* (CO, 116/ 9–12); CPREP–Cprep: *nu s-au putut feri ce-i era să-i vie asupră* ***și*** *mai ales de primejdiia den casă* (MC, 252^{v}/5–7); *să vediia că-i harnic, nu numai de domnie* ***ce și*** *altor țări să le fie cap mai mare* (U, 111/10–11); CZ–Cz: ***ori*** *că l-au împiedicat logofătul Ștefan, pîrcălabul de Soroca pre acele vremi,* ***ori*** *den blăstămată hirea hadîmbului, s-au întorsu înapoi* (MC, 257, 6–8); *Ștefan vodă, semețindu-se de acest război* ***și*** *căci nici boierii lui nu i-au putut strica nimic, s-au sculat fără veste* (RP, 275); Csoc–CSOC: *Și așea, Vasilie vodă trecîndu Nistrul cu o samă de boieri (...)* ***și*** *cu cîți boieri mai era strînși de casa lui* (MC, 259^{v}/5–7).

Cînd se repetă regentul, coordonarea heteroplană este aparentă: *să-i fie de moșie lui* ***și*** *cine va ținea den feciorii lui, să le fie moșie* (DÎ, 132).

6.2. Coordonarea neomogenă cunoaște și ea cele trei aspecte.

6.2.1. Coordonarea neomogenă dintre părți de propoziție angajează relații între Sb–Ct: *ca toată pasirea* ***și*** *pururea să poată zbura* (CO, 42/11–12); *Căci toate pasirile și fietecare pasire* ***și*** *pururea au putere a zbura* (CO, 42/17); *încă di-nceput eu* ***și*** *pururea cu șuvăite picioare, pre drepte cărări a umbla deprinsă (...) a arăta nu putuiu* (CO, 237/3–7); Npred–Cl: *Așadară mai mulți* ***și*** *aici de aceia sînt* (ITR, 55^{r}/10); Cd–Crel: *aceștia scriitori carii scriu mai toate* ***și*** *de toată lumea* (ITR, 22^{v}/9); Cm–Cd: *să scrie și să istorească pre amăruntul* ***și*** *ale aceștii țări* (ITR, 4^{r}/6–7); CM–Cl: *într-acela chip* ***și*** *aici, în Țara Muntenească vrea să fie toți mulțumiți* (RP, 494); Ci–Ct: *Hirișiia să cuvine totului, fietecăruia* ***și*** *pururea* (CO, 42/14–15); Ct–Cl: *din cîți mai nainte să văd astăzi* ***și*** *la curte că sînt* (ITR, 55^{r}/11–12); Cm–Cl: *oastea cîtă le rămăsese, stoluri,* ***însă*** *aproape de șanțuri* (MC, 187/3–5); Ct–Cm: *Totdeodată* ***și*** *fără veste, în mijlocul theatrului (...) cu mare obrăznicie sări* (CO, 418/12–13); Cl–Csoc: *Iară de nu să va închina, eu voiu merge la dînsa* ***și*** *cu toate oștile mele* (A, 48^{r}/9–10); Cl–Ccant: *care nu au căzut peste tot locul ci numai în 2 locuri* ***și*** *puține, nu multe* (RG, 265/7–8); Cl–Ci: *deși peste tot* ***și*** *tuturor glasul corbului iaste neplăcut* (CO, 441, 55/11–12); CCant–Cinstr: *în chipul robilor, mult* ***și*** *cu multe cuvinte s-au rugat* (ITR, 16^{v}/6–7); Ct–Cprep: *măcar că de multe ori* ***și*** *de la mulți s-au ispiitit* (CO, 205/5–6); Crel–Ccant: *Și într-aceasta* ***și*** *mult îi putem lăuda și ferici* (ITR, 44^{r}/3); Cz–Cd: *Pentru aceia* ***și*** *pre acesta lucru putem cunoaște* (U, 8/13–14).

6.2.2. Coordonarea neomogenă dintre propoziții se întîlnește, ca și în limba română actuală, mai rar: CD–CPREP: *gîndesc ce au fost* ***și*** *la ce sînt* (ITR, 42^{r}/5); CD(?)–CCANT: *iară lîngă acea cetate Potențiana, ce fusese* ***și*** *cît au putut îmbărbătînd oastea iarăș cătră bătaie s-au pornit* (ITR, 80^{r}/7–8); CD–CMI: *atîta cît nici simțea cineva că călătoresc la oaste,* ***ci*** *ca cînd ar merge într-o plimbare de bucurie* (RP, 573); CSV–CM: *Deci oricum au fost începăturile* ***și*** *cum să vor tîmpla săvîrșiturile, puțin socotindu-să, Cămila cu toată inima în partea Corbului să dede* (CO, 137/16–18); CS–CM: *pentru ca să vă aflați întru învățăturile pravoslaviei, întăriți ca nește stîlpi neplecați și neclătiți,* ***deci*** *cum învață fericitul Pavel pre gălățeani* (VO_1, III^{v}/15–18).

6.2.3. Coordonarea neomogenă în planuri diferite are, de asemenea, o frecvență mică: Sb–CSV: *Că fără lumina lui, ceale mai frumoase /* ***Și*** *cît de scumpe de sînt nu sînt cuvioase* (CPV, 22); AT–Cl: *Luasă și omorîsă*

și oștenii cîți era turci ***și*** *într-acele cetăți* (MC, 179^{v}/4–5); Cprep–CD: *Auzindu împăratu turcescu Sultan Selim de semețiia lui Ion vodă* ***și*** *cîtă pagubă i-au făcut au gîndit ca să stropșască toată țara Moldovei* (U, 116^{v}/6–8); Cm–CSV: *Acestea dară de la mine, orcum* ***și*** *cît de proaste ar fi (...) înainte ți să pun* (CO, V/12–13); Ct–CPREP: *că și de atuncea* ***și*** *din ceea ce în mai trecutele zile pățise cu loviturile fără de veaste s-au aflat și de ei periți 210.000* (ITR, 80^{v}/11 – 81^{r}/1).

7. Conectorii transfrastici

Macrostructurile transfrastice se realizează cu majoritatea conectorilor copulativi frecvenți, dar și cu unii conectori subordonatori. S-ar putea spune că, în loc să realizeze coerența semantică a textului, mai degrabă aceștia se desemantizează. În realitate, chiar îndeplinesc acest rol, marcînd compatibilitatea semantică dintre enunțurile pe care le pun în relație. Marcatorul transfrastic arată că enunțul pe care-l inițiază poate sta în continuarea celui anterior. În felul acesta, se face deosebirea dintre un text și non-text. De exemplu: *Pisica doarme pe canapea. (*Și) miercuri este a treia zi a săptămînii.* Acest lucru a fost subliniat de cercetători: „La conjonction copulative et est, surtout dans la langue orale (...) un indice de cohérence, pour signifier tout simplement que le nouvel énoncé continue le mesage de l'énoncé à peine conclu ou qu'il en développe le thème" (Stati, 1990, p. 140).

Un astfel de rol putea fi îndeplinit de de oricare dintre conectorii coordonatori, și nu numai. Ceea ce, fără a încerca o statistică, se poate observa în texte.

7.1. Conectorii copulativi (*și*, iar la nivelul secolului al XVI-lea se folosește chiar *e*) sînt cei mai frecvenți. *Și* narativ se întîlnește în textele cărților populare și în cele de autor: ***Și*** *merse pînă la un codru mare și puse tabără acolo.* ***Și*** *zise să se odihniască oștile și făcu stobor de lemne de cătră pădure.* ***Și*** *într-o zi ieși Alexandru călare și zise să se gătească tot omul de războiu.* ***Și*** *merse la pădure și văzu pre un om sălbatec șezînd pre o piiatră (...)* ***Și*** *aduseră o muiere și o mînă Alexandru* (A, 1^{v}/5–10); ***Și*** *au trimis pe un agă a veziriului și au slobodzit pe jidovii carii era aice.* ***Și*** *au scris să le dea pace* (NL, 411, 5–7); ***Și*** *au suit pușcile deasupra unui munte pre despre Moldova.* ***Și*** *au început a bate cetatea Niamțului foarte tare (...).* ***Și*** *văzind că bat cetatea au zis păzitorilor să spue mumei lui Ștefan-vodă (...).* ***Și*** *au lovit în gura unii pușci turcești de au sfărmat-o.* ***Și*** *au început a bate în corturile turcilor* (NL, 190/20–29).

În traduceri, este frecventă și utilizarea cu această funcționalitate a lui *e*, după modelul textelor-sursă: ***E*** *Pavel încă lăcui dzile pînră la voie* (CV, 1^{r}/14 – 1^{v}/1); ***E*** *jidoviloru și eleniloru sile nu proaste făcea* (CV, 2^{v}/5–6); ***E*** *Alexandru măhăi cu mînra* (CV, 6^{r}/5–6); ***E*** *se Dimitrie acesta și ceia ce sîntu cu-rusul* (CV, 6^{v}/12–13); ***E*** *noi descărrcămu-nă după dzilele adzimeloru* (CV, 8^{r}/3–5); ***E*** *tu în sfinție vii, lauda lui Israil* (PH, 16^{v}/13); ***E*** *tu, Doamne, nu delunga agiutoriul tău de la menre* (PH, 17^{v}/8); ***E*** *mie vîrtos cinstiți fură soții tăi* (PH, 118^{r}/9).

7.2. Conectorii adversativi își păstrează uneori un sens adversativ slab, ceea ce nu îi angajează totuși în procedeul de fragmentare a enunțurilor: *Deaci prebîndimu acolo în 7 dzile.* ***Ce*** *lu Pavel-i grăiia Duhul se nu se suie întru Ierusalim* (CV, 13^{r}/5–6). Acest lucru nu se întîmplă însă întotdeauna: *Elu dzise: Eu sîntu Isus, cela ce tu-l gonești.* ***Ce*** *te scoală și stă spre picioarele tale* (CV, 39^{r}/7–8).

Această posibilitate depinde însă de diversitatea contextelor în care apar: ***Ce*** *tu amu se nu asculți de ei* (CV, 26^{v}/8–9); ***Ci*** *le-am lăsat lor și feciorilor lor și nepoților lor* (DÎ, 101); ***Ce*** *darurile tale, iale ne răcoresc sudorile noastre* (MO, 4^{v}/3–4); ***Ce*** *nu putu răbda ce aruncă urgie spr-inșii cu pizmă* (MO, 8^{v}/7–8); ***Ce*** *ei degrab să întoarseră de la porîncele tale* (EÎ, 266/6); ***Ce*** *nice așa ai lăsat pre ei...* (EÎ, 266/9); ***Ce*** *iarăș ai lăsat acelora pocaanie...* (EÎ, 266/14); ***Ci*** *numai au stricat puțin cuvîntul, den roman, zic rumîn* (ITR, 40^{r}/1); ***Ci*** *numai și ei fiind supuși mai pe urmă romanilor* (ITR, 40^{r}/9–10); ***Ci*** *de la unii să veade și rămîne și folos în pămînturile aceastea* (ITR, 43^{r}/5).

Dublarea adversativelor nu conduce, cum ar fi de așteptat, la o intensificare a sensului adversativ, ci este determinată, se pare, de calitatea de marcatori ai unităților textuale (paragraful): ***Ci dară*** *cu greu și cu nămară iaste a da zic începătură* (ITR, 2^{v}/4); ***Ci dară*** *eu însă pînă astăzi nici cel scriitoriu, nici acel spuitoriu*

n-am aflat (ITR, 3[r]/3); ***Ci dară*** *dachii și ghetii, zice, nu sînt den Scandenavia, ci din asiatica Schitie* (ITR, 8[r]/2–3); ***Ci dară*** *eu aceasta ce zice acel Cromer aici nu mă poci domiri* (ITR, 32[v]/11).

7.3. Conjuncțiile conclusive se întîlnesc frecvent în actele oficiale: ***Dici*** *se-au sculatu Danu și cu Micul și au împresurat locurele noastre (...).* ***Dici*** *noi am mersu înaintea domnului lu Alixandru vodă la divan și am rămas pe Dan și pe Micul.* ***Dici*** *Arbănașul (...) nu s-au lăsat, ci iar au mersu la judecată, ci ne-au rămas pe noi de bani să-i plătim.* ***Dici*** *noi n-am avutu cu ce plăti (...)* (DÎ, 105).

7.4. Desemantizarea conectorilor transfrastici a făcut ca și conectorii subordonatori să poată fi implicați în coerența semantică, fără rol subordonator, deci fără să realizeze enunțul segmentat: ***Că*** *iată că iaste în al treile ceas de dzi...* (VO_2, 201[r]/6); ***Că*** *și pre șerbii miei și pre șearbele mele...* (VO_2, 201[v]/1); ***Că*** *domnu Hristos pre acela ce voi l-ați prinsu...* (VO_2, 201[v]/3–4); ***Că*** *destul îi iaste aceluia* (ITR, 49[v]/4); ***Că*** *iată, citesc în letopisețul moldovenesc...* (ITR, 49[v]/10–11); ***Că*** *pentru acesta lucru, întîi din fire plecare apoi de la părinți blăstămare am luat* (CO, 37/18–19); ***Că*** *precum să zice din bătrîni un cuvînt...* (CO, 38/11); ***Că*** *amintrilea, Struțocămila de-ar fi adevărată pasire...* (CO, 9-10); ***Căci*** *foamea în toate dzile muritori a fi ne învață* (CO, 95/1–2); ***Căci*** *îndesată greuimea lutului în mațele Lupului, iarăși la pămînt atîrnă* (CO, 9–10); ***Căce*** *cînd ar fi rămas împărăția numai cu ostașii...* (ITR, 45[v]/7); ***Căce*** *iată și semnu chiar avem...* (ITR, 46[v]/11); ***Căce*** *cu direptul neștiind aceștia* (ITR, 48[v]/1).

În structuri interogative, în care propozițiile sînt principale, nu se pune problema enunțului fragmentat: ***Căci*** *hrana și bucatele mele mănînci?* ***Căci*** *pîinea și bivșugul țarinilor mele strîngi?* ***Căci*** *roadele poamelor mele culegi?* ***Căci*** *cu hainele mele te învești ...?* ***Căci*** *vaca mea mulgi?* ***Căci*** *mierea albinilor mele strîngi?* ***Căci*** *roadele poamelor mele culegi?* ***Căci*** *cu boul mieu pămîntul mieu ari?* ***Căci*** *cu săminţile mele samini? (...)* ***Și*** *ce să-ți spuiu mai îndelung?* (CO, 151, 27[v]/9–15).

8. Complexul coordonat

Complexul coordonat este un text realizat prin fenomenul de amplificare, avînd conector la fiecare element al seriei, ca factor insistent de coeziune/coerență a grupului. Se deosebește de textul realizat prin enumerare, în care joncțiunea apare, de regulă, la sfîrșit.

8.1. Amplificarea, ca prim-pas în construirea perioadei, se realizează foarte frecvent prin conectorii copulativi, atît la nivel propozițional, cît și frastic: ***Și*** *șede supt un copaciu nalt* ***și*** *frumos* ***și*** *ave de toate poamele într-însul* ***și*** *era niște păsări cu penele galbine ca aurul* ***și*** *cînta nește cîntece menunate* (A, 11[r]/3–5); *Este raiul* ***și*** *ocolit cu apă* ***și*** *zidit cu arame* ***și*** *acoperit cu foc* ***și****-l străjuiesc herovimi* ***și*** *serafimi de foc pre poarta raiului* ***și*** *ziua* ***și*** *noapte* (A, 15[v]/3–5).

În traduceri, juxtapunerea este cerută de textul-sursă: *Poama duhului iaste dragostea, veselia, pacele, răbdarea, dulceața, bunătatea credința, smericiunea, curăția, blîndeațele, postul sau mîncarea, puținea și cu măsură* (TE, 98[v]/9–11).

În schimb, în documente, amplificarea prin joncțiune pare cerută de contextul extralingvistic, conjuncția întărind, prin insistență, caracterul deictic al numelui propriu: *amu pus și mărtorie: popa de Budești* ***și*** *Pădure* ***și*** *Toaderu* ***și*** *Stan Zorilă* ***și*** *Ivan* ***și*** *Paraschiva* ***și*** *Dragomir* (DÎ, 107); *Și mărtorie: Tudor neguțător* ***și*** *Manea* ***și*** *Fătul* ***și*** *Petrică* ***i*** *Neagul* ***și*** *Miho* ***și*** *Lazăr* ***i*** *Andreiu* ***i*** *Lupșan* ***i*** *Vocilă* ***i*** *Stanciul* ***și*** *den Comarnic popa Radu* ***și*** *încă mulți oameni buni* (DÎ, 109); *Căzan* ***și*** *Stan* ***și*** *Dima* ***și*** *Stănică* ***și*** *nepoții lui, anume Nedelco* ***și*** *Stoica* ***și*** *alți rumîni* (DÎ, 141).

Amplificarea prin joncțiune se întîlnește și în cazul conectorilor care, de regulă, funcționează în corelații, ce presupun structuri binare. Situația este frecventă la coordonarea copulativă: *să nu poftești vecinului tău* ***nece*** *muiare-i,* ***nece*** *fata-i,* ***nece*** *feciorul,* ***nece*** *boul,* ***nece*** *calul,* ***nece*** *nemica ce iaste al lui* (CS, 100[r]/5–10); *Deci tremise la dînșii,* ***nice*** *să cruțe bătrîn,* ***nice*** *tînăr,* ***nice*** *muiare,* ***nice*** *babă,* ***nice*** *fată,* ***nice*** *cocon de țiță, ce pre toți să-i piarză* (MO, 85[v]/3–5); *Nu strîngeți aur* ***neci*** *argint,* ***neci*** *bani în pungile voastre.* ***Neci*** *traistă pre cale,* ***nece*** *doao veșminte,* ***nece*** *încălțăminte,* ***neci*** *toiag* (NTB, 12[v]/35–37); *Și nime nu putea,* ***nece*** *în ceriu,* ***nece*** *pre pămînt,* ***nece*** *supt pămînt să deșchiză cartea,* ***nece*** *să caute pre ia* (NTB, 307[r]/15–16); *Aiave*

e că ***nice*** *moartea* ***nice*** *viață,* ***nice*** *îngerii* ***nice*** *puterile,* ***nice*** *ceale ce stau,* ***nice*** *ceale ce vin,* ***nice*** *nălțimea,* ***nice*** *adîncul, și* ***nice*** *altă făptură, au carea nu poate să ne împarță pre noi de dragostea lui Hristos* (EÎ, 333/14).

Se întîlnește însă și la conectorii disjunctivi: ***au*** *dară ai obidit vrun om mișel,* ***sau*** *ai ucis,* ***sau*** *ai furat,* ***sau*** *doară ai vîndut pre cineva,* ***sau*** *n-ai lăcuit bine cu vecinul tău* ***sau*** *ai făcut iubire trupului,* ***sau*** *doară ai grăit menciună,* ***sau*** *n-ai iubit pre toți oamenii unul ca altul* (CS, 40^{r}/6–15); ***Au*** *frații,* ***au*** *surorile,* ***au*** *pre tată-său,* ***au*** *pre nună-sa,* ***au*** *muiarea,* ***au*** *feciorii,* ***au*** *țarini* (BB, *Mt*, 19, 29).

Fenomenul, în ansamblul său, se întîlnește și în textele libere: *Ce, s-au întorsu apoi oștile de țară* ***și*** *singur Vasilie vodă* ***și*** *au înfrîntu pe munteni* ***și*** *au prinsu cîțva vii* ***și*** *au și peritu den munteni* (MC, 229^{v}/6–8); *toate trebile împărății poartă* ***și*** *de pace* ***și*** *de oaste* ***și*** *de pășii* ***și*** *de domnii a le schimba și a le da* (U, 55, 1–3); *cărora* ***nici*** *adînc fundul mării,* ***nici*** *nestrăbătută a pămîntului grosime,* ***nici*** *pre sub rădăcinile munților (...),* ***nici*** ***nici*** *depărtarea locului,* ***nici*** *primejdia mărsului,* ***nici*** *nevoia agiunsului și așeși* ***nici*** *iuțimea și arsura focului* (CO, 431: 39, 9–13); *la grec milă* ***sau*** *omenie,* ***sau*** *dreptate,* ***sau*** *nevicleșug, nici unele de aceste nu sînt,* ***sau*** *frica lui Dumnezeu* (NL, 242, 4–6).

8.2. O altă fază în constituirea perioadei, ca unitate a discursului, a fost apariția ramificării și, implicit, a paralelismului sintactic. Semnele unor astfel de procedee apar în traduceri: *am supt mine voinici* ***și*** *grăiesc unuia să margă* ***și*** *mearge,* ***și*** *altuia să vie* ***și*** *vine,* ***și*** *robul mieu să facă aceasta* ***și*** *face* (TE, 62^{r}/7–9); *caută ce feali de omu e: jidov* ***sau*** *păgîn, cinstit* ***au*** *rușinat, derept* ***au*** *păcătos, destoinic* ***au*** *ba, bogat* ***au*** *mișel cum era și acest sutaș* (TE, 63^{r}/2–3).

Structurile mai ample au fost cunoscute, de asemenea, din textele traduse: *Iară să mie nu veți hi îngăduindu* ***și*** *nu veți face toate porăncelele mele* ***și*** *să veți hi urîndu aceste porănci ale mele* ***și*** *sufletul vostru va hi lepădîndu lege me* ***și*** *legătura me o veți lepăda, eu încă aceasta voi face cu voi* (CB II, 79). Dar, treptat, ele au trecut în exprimarea liberă, ca procedeu retoric, cu impact emotiv gradat, realizat prin mărirea distanței dintre protasă și apodosă: *că niciun lucru lumesc nu-și aducea aminte,* ***nici*** *de mîncare,* ***nici*** *de băutură,* ***nici*** *de viiață,* ***nici*** *de moarte...* (AI, 14); *Necazul,* ***au*** *supărarea,* ***au*** *foametea,* ***au*** *golătatea,* ***au*** *primejdiia,* ***au*** *sabiia* (AI, 61); *...că altă învățătură trebui bărbatului* ***și*** *alta muerii; altă îndreptare trebue bătrînului* ***și*** *alta tînărului, altă povățuire trebue bogatului* ***și*** *alta săracului; altă mîngîiare trebue celui vesel* ***și*** *alta celui trist; altă vindecare trebue celui sănătos* ***și*** *alta celui bolnav...* (AI, 136).

9. Concluzii

Prin evoluția normei literare, s-au evidențiat în timp, în inventarul conectorilor coordonatori, elemente latinești, creații pe teren românesc și forme și sensuri impuse de textele-sursă, după rigorile de atunci ale traductologiei. Configurarea celor șapte tipuri de contexte ale coordonării omogene și neomogene a însemnat reducerea seriilor sinonimice și o delimitare progresivă a valorilor. Raportul dintre tradiție și inovație a fost marcat, printre altele, de două aspecte mai importante: detașarea treptată de determinismul modelelor în traducere, prin concurența textelor originale, și conservarea, la nivel frastic, a tipurilor de coordonare concesivă și condițională din latina populară.

Descrierea conectorilor copulativi din limba română veche oferă posibilitatea unei abordări mai nuanțate a acestui raport sintactic în limba actuală.

Bibliografie

A. Studii

Arvinte, V. (2004). *Normele limbii literare în Biblia de la București (1688)*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.

Avram, M., (1960). *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, Editura Academiei, București.

Bujor, I. & Chiriac, Fr. (1971). *Gramatica limbii latine*, Editura Științifică, București.

Candrea, I.-A. (1916). *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Atelierele Grafice Socec, București.

Costinescu, M. (1981). *Studiu filologic*, în CV.

Densusianu, Ov. (1961). *Istoria limbii române*, II, Editura Științifică, București.
Dimitrescu, F. (1973). *Contribuții la istoria limbii române vechi*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Dragoș, E. (1995). *Elemente de sintaxă istorică românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București.
Dumitrescu, S.C. (1979). *Coordonarea prin joncțiune în limba română*, Editura Științifică și Enciclopedică, București.
Ernout, A. & Meillet, A. (1994). *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Klincksieck, Paris.
Frîncu, C. (2009). *Gramatica limbii române vechi (1521–1780)*, Casa Editorială Demiurg, Iași.
GALR = Guțu Romalo, V. (coord.), *Gramatica limbii române*, I. *Cuvîntul*, II. *Enunțul*, Editura Academiei Române, București.
Gafton, Al. (2001). *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
GBLR = Pană Dindelegan, G. (coord.), *Gramatica de bază a limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2010.
Graur, Al. (1956). *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, în vol. *Studii de gramatică*, I, Editura Academiei, București.
ILR II = Rosetti, Al., Cazacu, B. & Coteanu, I. (coord.), *Istoria limbii române*, Editura Academiei, București, 1969.
ILRL = Gheție, I. (coord.), *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, Editura Academiei, București, 1997.
Iordache, R. (2002). *Exprimarea ideii de concesie în limba latină*, Editura Paideia, București.
Irimia, D. (2008). *Gramatica limbii române*, Editura Polirom, Iași.
Merlan, A. (2001). *Sintaxa limbii române. Relații sintactice și conectori*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași.
Niculescu, Al. (1965). *Individualitatea limbii române între limbile romanice. Contribuții gramaticale*, Editura Științifică, București.
Rosetti, Al., Cazacu, B. & Onu, l. (1971). *Istoria limbii române literare*, I, Editura Minerva, București.
SLR = Avram, M. (coord.), *Sintaxa limbii române în secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, Editura Academiei Române, București, 2007.
Stan, C. (2013). *O sintaxă diacronică a limbii române vechi*, Editura Universității din București, București.
Stati, S. (1990). *Le transphrastique*, Presses Universitaires de France, Paris.
Ștefănescu, A. (2007). *Conectori pragmatici*, Editura Universității din București, București.
Trandafir, Gh.D. (1996). *Alte probleme controversate de gramatică a limbii române actuale și de lingvistică generală*, Editura Universității din Craiova, Craiova.
Zafiu, R. (2005). *Conjuncțiile adversative în limba română. Tipologie și niveluri de incidență*, în Pană Dindelegan, G. (coord.), *Limba română, Structură și funcționare*, Editura Universității din București, București.

B. Surse

A = *Alexandria*, Studiu introductiv, ediție și glosar de Florentina Zgraon, Fundația Națională pentru Știință și Artă, București, 2006.
AB = Istoria Țării Românești (Anonimul Brîncovenesc), Ediție întocmită de Constantin Grecescu, Editura Științifică, București, 1959.
AI = Antim Ivireanu, Opere, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972.
BB = Biblia adică Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament, Editura Institutului Biblic și de Misiune a Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988.
BDR = I. Bianu, *Documente românești*, partea I, tom I, fasc. 1–2, 1576–1632, București, 1907.
CB II = B. Petriceicu Hasdeu, *Cuvente den bătrâni*, Tomul II, Ediție G. Mihăilă, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1984.
CC^2 = *Carte cu învățătură* (1581), publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, Atelierele Grafice Socec & Co, București,1914.
CLRV = *Crestomația limbii române vechi*, Volumul I (1521–1639), Editura Academiei Române, București, 1994.
CO = Dimitrie Cantemir, *Opere*, Ediție Stela Toma, Virgil Cîndea, Nicolae Stoicescu, Editura Academiei Române, Univers Enciclopedic, 2003.
CPV = Teodor Corbea, *Psaltirea în versuri*, Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2010.
CS = *Codex Sturdzanus*, Studiu filologic, studiu lingvistic, ediție de text și indice de cuvinte de Gheorghe Chivu, București, Editura Academiei Române, 1993.
CV = *Codicele voronețean*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Editura Minerva, București, 1981.
DÎ = *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru, Introducere de Alexandru Mareș, Editura Academiei, București, 1979.
DPS = Dosoftei, *Psaltirea de-nțăles*, Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2007.
EÎ = *Evanghelie învățătoare* (Govora, 1642), Ediție, studiu introductiv, note și glosar de Alin-Mihai Gherman, Editura Academiei Române, București, 2011.
F = Fiziologul. Archirie și Anadan, Ediție, V. Guruianu, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1997.

FD = *Floarea darurilor*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.

INB = Învățăturile Sfîntului Voievod Neagoe Basarab către fiul său Theodosie, Ediție Dan Zamfirescu, Editura Roza Vînturilor, București, 2010.

ITR = *Istoriia Țărîi Rumînești*, atribuită Stolnicului Constantin Cantacuzino, Ediție critică, studiu filologic, studiu lingvistic, glosar și indice de nume proprii de Otilia Dragomir, Editura Academiei Române, 2006.

MC = Miron Costin, *Opere. Letopisețul Țării Moldovei de la Aron Vodă încoace, Cronica polonă...*, Ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1958.

MO = Mihail Moxa, *Cronica universală*, Ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de Gheorghe Mihăilă, Editura Minerva, 1989.

NL = Ion Neculce, *Opere*, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, Ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1982.

NTB = *Noul Testament* 1648, Editura Episcopiei Ortodoxe Române, Alba Iulia, 1988.

PH = *Psaltirea Hurmuzaki*, Studiu filologic, studiu lingvistic și ediție de Ion Gheție și Mirela Teodorescu, Editura Academiei Române, 2005.

PO = *Palia de la Orăștie* (1682), Text stabilit și îngrijire editorială de Vasile Arvinte, Ioan Caproșu și Alexandru Gafton, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza" Iași, 2005.

Pred = *Predoslovii*, Antologie și cuvînt înainte de Tudor Nedelcea, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1994.

PS = *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*, Ediție I. A. Candrea, Atelierele Grafice Socec, București, 1916.

RG = Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brîncoveanu voievod (1688–1714)*, Studiu introductiv și ediție critică întocmite de Aurora Ilieș, Editura Academiei Române, 1970.

RP = Popescu, R., *Istoriile domnilor Țării Rumînești*, în vol. *Cronicari munteni*, I, Ediție Gregorian M., Editura pentru Literatură, București, 1961.

S = *Sindipa*, în vol. *Floarea darurilor. Sindipa*, Ediție Alexandra Moraru, Magdalena Georgescu, Editura Minerva, București, 1996.

TE = Coresi, *Tîlcul evangheliilor și Molitevnic rumînesc*, Ediție critică, de Vladimir Drimba, cu un studiu introductiv de Ion Gheție, Editura Academiei Române, București, 1998.

U = Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1955.

VO_1 = Varlaam, *Opere, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc*, Ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, Editura Minerva, București, 1984.

VO_2 = Varlaam, *Opere, Carte românească de învățătură, Răspunsul împotriva Catihismului Calvinesc...*, Alcătuire, transcriere a textelor, note și comentarii, glosar și bibliografie de Manole Neagu, Editura Hyperion, Chișinău, 1991.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i3A43en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Martin-Dietrich Glessgen, *Lingvistică romanică. Domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Cuvînt înainte și traducere de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014, 652 p.

Cosmin Căprioară*

Faculty of Letters, "Ovidius" University of Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, Romania

The first edition of Martin-Dietrich Glessgen's work, *Linguistique romane. Domaines et méthodes en linguistique française et romane*, appeared in 2007; five years later, in 2012, a second, revised edition was published by the prestigious Armand Colin Publishing House in Paris. We owe it to the "Alexandru Ioan Cuza" University Press of Iași to have a Romanian version of the book (2014), a welcomed and necessary publication, all the more so as no other important Western work in linguistics has been translated into Romanian for decades.

M.-D. Glessgen is an eminent contemporary Romance languages scholar, Professor of Romance Linguistics and French Historical Linguistics at Zürich University, director of the Institute of Romance Linguistics from the same city, secretary-administrator of Societé de Linguistique Romane and editor in chief of *Revue de Linguistique Romane*. At the same time, he is one of the editors of the textbook *Histoire linguistique de la Romania* (3 vols., De Gruyter, Berlin/New York, between 2004 and 2008).

The translation was accomplished by Professor Alexandru Gafton from the "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași, a well-known personality of Romanian diachronic linguistics, who also signs the *Foreword*, in which he deplores the "decreasing interest in Romance linguistics and the study of language from a diachronic perspective, in general" (p. 13) in Romanian linguistics. Its value and significance do not pass unnoticed: the book may "serve as a model, and has all the qualities of a model" (p. 14). The translator, himself an academic specialist, fully understands the meaning of the hard work carried by the author and renders its subtleties and complexities in a fluent, coherent and elegant Romanian.

As the author states in the *Preface*, the book was born out of his lifetime conviction as to its necessity and utility, which the discussions with his own students, and his own analysis of previous Romance linguistics textbooks—occasioned by a seminar convened at the University of Jena—only helped to strengthen. He too notes that "the text is rather dense and challenging for an introduction to linguistics, demanding of the reader intensive study, while still preserving the qualities of a one-volume text, as compared to other specialized multi-volume textbooks" (p. 23). The author modestly admits the complementarity of his textbook with those of C. Tagliavini (*Le origini delle lingue neolatine*) and P. Bec (*Manuel pratique de philologie romane*), and expresses his appreciation for the work of H. Lausberg in the field of phonetics and Romance historical morphology (*Romanische Sprachwissenschaft*), as well as his wish to urge readers to study other recent Romance textbooks: *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (LRL; G. Holtus, M. Metzeltin, C. Schmitt editor, 12 vols., Niemeyer, Tübingen, 1988–2005), *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania* (RSG; G. Ernst, M.-D. Glessgen, C. Schmitt, W. Schweickard editors, 3 vols., De Gruyter, Berlin/New York, 2003–2008) or *Cambridge History of Romance Languages* (CambrHist; M. Maiden, J.C. Smith, A. Ledgeway authors, Cambridge/New York, 2 vol., 2011–2013).

The textbook is structured in four chapters, preceded by an introduction and followed by a so-called fifth chapter, which includes abbreviations and an up-to-date bibliography of the domain.

In the introductory section, *Limbile romanice și lingvistica* [Romance Languages and Linguistics] (p. 35–69), Romance languages are placed in their proper context, by means of an illustrative table of the Indo-European Languages, after which, in a preliminary chapter, *Lingvistica romanică și structura*

*Email address: *ct.caprioara@yahoo.fr*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

manualului [Romance Linguistics and the Structure of the Textbook], the scientific and methodological foundations of the textbook are laid, and the great truths of the discipline are reiterated. Starting from the well-known fact that Romance languages "emerged from the same basis, namely from variants of the Latin spoken in the Late Antiquity (*spoken Late Latin*), as a result of differentiation and divergence" (p. 35), he underlines the importance of studying them. The place the Romance languages family occupy within the family of Indo-European languages, is central, not so much because of its dimensions, but because researchers could substantially benefit from the unrivalled knowledge of Latin, their *common mother language*, their evolution well-documented by *written sources* throughout the second millennium; nowadays, when less than 10% of the world's languages are satisfactorily described and very few of them are historically documented, they constitute an unique *observable laboratory*, an aspect which is by no means negligible. The great strength of Romance linguistics consists in the large amount of *historical*, *comparative* and *variational* thought it has generated, which could make "an invaluable contribution to the way we understand the functioning of linguistics, in general" (p. 36). Moreover, many of the observations on Romance languages are scientifically valid for other languages too. In this line of thought, one of the stated objectives of the textbook is to raise the "Romance consciousness" of students of French, Italian, Spanish or Romanian, who thus could acquaint themselves with neo-Latin idioms, and gain a better understanding of them.

The following four sections successively describe the main domains of contemporary Romance languages (phonetics / phonology, morphology, syntax and lexis) from a variational and pragmatic viewpoint, from the perspective of linguistic change, with direct reference to *Romania*'s history, to the sociolinguistic context, to some practical and theoretical aspects of Romance languages research, to its philological foundations, and to the history of Romance linguistics. To give the student a comprehensive view of the field, its fundamental concepts, such as *speech*, *language*, *linguistics*, the *functions* of language, according to K. Bühler and R. Jakobson, are presented, as well other problems that linguists are usually faced with. Linguistics is seen in its relations with language and society, and its main branches—systematic and variational linguistics—find their applicability in the study of particular languages or in comparing different languages, either synchronically or diachronically. Professor Glessgen insists that the comparison of languages, from a typological perspective included, as well as their diachronic study are essential for the understanding of linguistic phenomena. He does not ignore the more recent developments in the study of creole languages, the language of dumb people, or in such border sciences as psycholinguistics and neurolinguistics.

Extremely useful for a textbook, in the tradition of Tagliavini, yet up to date and modern, is the insertion of a subchapter on *Lucrările de referință în lingvistica romanică* [Reference Works in Romance Linguistics]: the great textbooks and introductory studies, Romance encyclopædias (no reference however is made to *Enciclopedia limbilor romanice* [The Encyclopædia of Romance Languages], București, 1989, published under the supervision of M. Sala). The great working bibliographies of Romance studies, such as *Romanische Bibliographie*, *Bibliographie romane*, *Romance Bibliography* (RB), published annually since 1878, as well as an online version of it, are all effectively signalled.

*

The first of the four sections, entitled *Limbile și varietățile romanice actuale* [Today's Romance Languages and Their Varieties] (p. 71–185), provides readers with relevant and accurate information, in a highly legible manner (*Prezentarea limbilor romanice* [An Introduction to Romance Languages]). So do all the other introductory units, in which M.-D. Glessgen does his best to facilitate our thorough understanding of the topics explored. The terminology used—*language*, *dialect*, *idiom*, *variety*—is carefully defined and explained, within the Romance context. Worth retaining is the typology of Romance languages, developed by the author, depending on the presence or absence of internal criteria (such as *distance* – differentiation between one variety and another) and external ones (linguistic *elaboration*), in line with the terminology used by H. Kloss (*Abstandssprache* – '*language through distantiation*', and *Ausbausprache* – '*language through elaboration*', respectively). Thus, in *Romania*, one may distinguish: languages through distantiation and elaboration (French, Italian, Romanian), distanced languages, with no systematic

elaboration (Franco-Provençal), dialectal varieties, lacking a high degree of elaboration and distantiation (such as the Venetian dialect) and languages or varieties resulting from 'pure' elaboration, with weak internal autonomy (such as Corsican and Spanish in America).

The starting point for the presentation of Romance languages in Europe and in the world is a cartographic representation provided by W. von Wartburg, in 1950, however modernized and corrected by M.-D. Glessgen (p. 78). The author then describes *Romania continua*, which the Romanian language used to belong to, *Romania submersa*, also known as *Romania perduta*, and the extra-European *Romania nova*. He insists that "Romance dialects are the true continuators of Latin, not the standard languages that emerged much later, through linguistic elaboration" (p. 77). Basically, all today's Romance idioms are tributary to contemporary nations and to the 'communicational spaces' formed by these. The role of the dominant 'proof-languages' (= national, standardized languages) is now assumed by national languages: Portuguese, Spanish, French, Italian, Romansch / Rhaeto-Romance and Romanian. Since the book was originally intended for a Francophone audience, the writer then gives an apt description of the geo-linguistic divisions of *Galo-Romania* and *Italo-Romania*, respectively, with a brief incursion into synchronic and diachronic dialectology. Using such criteria as the number of speakers, the contact languages, the elaboration of a written version of the language, and the importance of dialects, he proceeds to the external characteristic of French, Occitan, Gascon (which could eventually be taken for a dialect of *langue d'oc*), Franco-Provençal, Italian, Sardinian, Romansch, Ladin and Friulian, Spanish, Catalan, Valencian, the Balearic Islands idioms, Galician, Portuguese and Romanian, that is, the 14 Romance idioms he takes into consideration. Two great themes conclude the first chapter of this section. The former, details the linguistic typology proposed above, for each Romance idiom, which the scholar illustrates and comments upon, with reference to a fragment from *Pater Noster*, while taking a reflexive-critical stance against well-known classifications of Romance languages. Faced with the complexity of the problem, the author accepts, for practical reasons mainly, that it may be "acceptable to appeal to such already established labels as *Ibero-Romanic*, *Galo-Romanic*, *Italo-Romanic*" (p. 122) and "*Daco-Romanic*" (for "*South-eastern Romania*"), today represented only by the Romanian language. The latter theme examines the implications of linguistic contact in *Romania*; this could lead, says the author, either to diglossia, or polyglossia, from which bilingualism or plurilingualism may emerge. The idea that Anglo-Norman and even Romanian may have resulted from the blending of Romance and non-Romance idioms is interesting, but we cannot entirely sympathize with it. The Romance character of the Romanian language would therefore be "the partial effect or re-Latinizations and Francizations, operated during its 'elaboration', in the 19th century, which would account for the presence of a small number of Slavonic elements in it" (p. 126). The fact that a language belongs to some linguistic group largely depends on its morphology, and the morphology of Romanian is almost entirely of Latin origin.

The next chapter, *Studiul limbilor romanice sub aspect variațional* [The Variational Study of Romance Languages], connects the field of Romance languages with that of variational linguistics, whose foundations were laid by L. Flydal, and re-elaborated by E. Coșeriu in 1966. As usual, a dense, methodical and theoretical preamble opens the chapter, and clearly delineates linguistic variation and its limits due to the principles of *comprehensibility*, *grammaticality* and *accessibility* that govern human communication. A first variational type is the diatopic one, that is, the variation in space of spoken Latin, which favoured the appearance of some primary dialects—the origin of Romance idioms—that afterwards developed, in turn, their own territorial varieties—in other words, secondary dialects. Professor Glessgen uses the occasion to introduce us to the methods of linguistic geography, to the tools of the dialectologist, and to the results of dialectal research, such as linguistic atlases, which the study of Romance languages fully benefited from. Regrettably, no reference is made to Romanian linguistic atlases (ALR and ALRR / NALR), highly professional works, much appreciated by specialists.

The complexity of linguistic variations involves, in addition to diatopic variations, differences amongst social categories of speakers (diastratic variations) and amongst 'textual genres' (diaphazic variations); they are interdependent within the variational chain that manifests itself throughout the

various compartments of the dia-system of Romance languages, which increases the difficulty, but at the same time facilitates, comparative linguistic research. Diatopic variations are the predilect object of study of dialectology, while sociolinguistics deals with diastratic variations, in close connection with the diaphazic ones, for which we must underlie the importance of *linguistic prestige* in their organization. Prestige can be related to linguistic *closeness* and *distance*, both in their oral aspect and in the written one, since distance is considerably strengthened through writing.

The last chapter of the first section is devoted to textual linguistics and pragmatics, with direct reference to the Romance domain. This is essentially a qualified introduction to the theory of textual genres and to pragmatics, together with an accurate description of the way in which they interrelate.

⋆

The second section of the work, much larger than the first, focuses on *Structurile și istoria internă a limbilor romanice* [The Structures and the Internal History of Romance Languages] (p. 187–429). Firstly, the author divides the Romance linguistic material into four main domains of language that are fundamental for the descriptive framework of each language, and for a better understanding of its internal history: phonetics and phonology, flexional morphology and word formation, syntax, and lexis—proper names included (onomastic and toponomastic)—, devoting a chapter to each of them. Interesting epistemological observations are made about these domains, as well as about the relationships between them. Detailed specifications are laid down for the concept of "grammar", especially from a generative and constructivist viewpoint. The discussion, included in an interdisciplinary sub-chapter, about the contributions of neuropsychology to linguistic theory, proves to be more than necessary for Romance studies. The coming-together of phonetics and phonology, the separation of syntax from morphology and the joint treatment of lexical forms and concepts are based on the structures of language. Readers are familiarized with such terms as *Broca's area*, *Wernicke's area*, *centres* governing phonetic, phonological, morphological and syntactic, lexical and conceptual 'modules', *declarative memory*, *procedural memory*, etc. Then, the relations of interdependence between the different domains or modules of language are shown, as well the phenomenon of 'grammaticalization', which connects morphology and syntax, and by means of which a *lexeme* turns into a *grammeme* (as it happened with *ille* of Late Latin, which became a marker of definiteness). Linguistic phenomena cannot be discussed in the absence of a periodization of Romance languages, and, in order to do this, the author brings into play 'external' history, to which he devotes special space. The 'external' periodization is marked by three great 'turning-points': the fall of the Roman Empire in 476, the progress of the Western Europe in the 11th century, and the Renaissance, extra-European geographical discoveries included. Internal periodization is more difficult to achieve, but one may willingly accept the idea that an essential internal mutation took place around the year 700 (between 650 and 750), which marked the transition from Latin to Romance languages; the second one took place much later, in the 16th century, and indicates the shift of medieval Romance languages to their modern counterparts (see p. 197–200). Illustrative is the periodization of French, based on text production, that the author provides. It is worth mentioning, in this context, the rejection of the term *Vulgar Latin* as inadequate; instead, the German scholar suggests we use *proto-Roman / proto-Romanic* (*protoromane*, in French), or *spoken Latin* for "any form of oral Latin that underwent *hereditary evolution* (author's emphasis) in its passage to a Romance language" (p. 200), i.e., that inherited features of the former.

As we have already shown, the various domains of language are treated by the author in separate chapters. We welcome the manner in which he connects phonetics and phonology with graphematics and orthography: the presentation is so clear and easy to follow that even readers unfamiliar with linguistics can understand it. It is a good opportunity for the researcher to underlie how important it is for those who study a language diachronically to be familiar with some problems related to graphemes and orthography, particularly when their sources are written texts only. In an orderly and concise manner, the reader is introduced to minimal pairs, to the relation between sound phonemes and allophones, to the typology of sounds, to Romance phonemes respectively, to stressed and unstressed Romance languages, to Romance vocalism and consonantism, to diphtongations and monophtongations, to regular

and accidental transformations, to the importance of Latinizations and re-Latinizations for Western *Romania*. Also useful is the part dedicated to the types of syllables and the role of prosody in the evolution of Romance languages.

Morphology is presented as a science that studies the "internal structure of words (...), concentrating on flexion and words formation" in particular (p. 253). Naturally, the textbook under discussion accurately defines and describes in detail the main concepts of the field (*lexeme*, *grammeme*, *grammatical form*, *simple lexeme*, *built lexeme*, *phraseme*, *phrase*, etc.). The morphological structure, the German scholar argues, can no longer be reduced to the mere "concatenation of atomic morphemes" (p. 260), that is why more recent approaches are based on *lexeme* and *grammeme*.

As far as morphology is concerned, after dealing with flexion and its main characteristics, with grammatical categories ("morphological and syntactic features") and flexional classes, the author passes on to the practical description of the main transformations that the nominal flexion, the adjective, the pronominal system and, partially, the verbal paradigms (French, Italian and Spanish preserving the present, the imperfect, and the future indicative) underwent during the transition from Latin to the Romance languages. As far as word-formation is concerned, generous space is allotted to derivation (pre-fixation and suffixation) as the chief means of forming new lexical units in the Romance space, to compounding, but also to other means of enriching the vocabulary, such as abbreviations and acronyms, de-locative, blending, and voluntary formal disfigurations (as in *verlang*, from French *à l'envers*). However, some remarks on the terminology used in the textbook may prove useful for its Romanian readers. Thus, by *conversion* the author understands either derivation with a flexional affix (It. *pianta* → It. *piantare*), or regressive derivation (It. *arrivare* → It. *arrivo*); *improper derivation*, also called "zero derivation", is conversion proper (It. *il fare* "the act of doing something"); *gender change* refers to derivation by means of motional suffixes, and *para-synthesis* stands for para-synthetic derivation (p. 290).

The chapter on syntax is rich in details of both an epistemological and a methodological nature that make the transition to the description, from a modern perspective, of the Noun Phrase (NP), of the Verb Phrase (VP), and of clauses in Romance languages. The data on the Verb Phrase substantially complete those from the previous chapter. On page 322, a summary of Latino-Romance transformations of the verbal system is inserted. As regards the Romance clause, the author starts from the premise that, in spite of a common assertive content, the linear forms of expression may be different even within the same language. The rendition of a semantic-pragmatic hierarchy through linear structures (in time, in writing, and in space) can be done in diverse ways. However, the common figuration (distribution) of the component elements, and the grammatical marking impose certain restrictions that diminish the possibilities of expressing assertive content. Four fundamental ensembles for the (diachronic) study of the clause in Romance languages are dealt with: the constituent order (from SOV in Latin to a less rigid SVO in Romance languages), the actantial functions (four actantial functions prove to be more frequent: *agent*, *patient*, *receiver*, and *beneficiary*, followed by others, such as *experient*, *instrumental*, and *locative*, and rarely by such roles as *modal*, *temporal*, and *resultative*), the informational structure (the *theme–rheme* order dominates contemporary Romance languages), and subordination (usually marked conjunctionally and strengthened by the development of writing). A handy summary of the Latino-Romance changes in morphology and syntax appears on p. 350 sqq., followed by a review of the foremost Western grammars.

Lexicology is thoroughly presented in the homonymous chapter. Its fundamentals are precisely defined by the author, as are the various aspects of the semiotic theory (see, for instance, p. 363–367, for *semiotic triangle*, *trapezes*, *pentagon*, and *square*, corresponding to various theories on the nature of the linguistic sign). Next, he analyses the connections between Romance changes and semantic relations in the evolution of Latin lexemes, particularly the role of synecdoche, metonymy, and metaphor, all these subsumed to the need of expressiveness. Modifications due to formal motifs, such as popular etymology or ellipsis, are not forgotten either (It. *borsa di studi* → It. *borsa*). Familiar with inter- and transdisciplinary approaches, M.-D. Glessgen examines semantic change from a historical and anthropological viewpoint (p. 388 sqq.), and historical onomasiology is also not ignored (p. 389

sqq.). Phraseology is treated in strong connection with the context, and Romance linguistic borrowings are given the required attention. It will not be an exaggeration to say that the section is practically a small treatise on linguistic borrowings, since it includes extensive data about linguistic contacts from the time of the Roman Empire to later periods, it develops a typology of borrowings, and carefully traces their path and the modifications they underwent in the process, their quantitative importance, the difficulties one has to surmount in order to establish their correct origin, etc. Romance onomastics and de-onomastics rarely figure in textbooks on Romance languages, yet Professor Glessgen also finds room for these in his manual. It is impossible to overstate the enormous heuristic potential of lexicology and etymology for diachronic study: interested readers are introduced to the most useful and recent instruments, to historical and etymological dictionaries of French and other Romance languages. The following are mentioned for Romanian: *Dicționarul etimologic* by Al. Ciorănescu, *Etymologisches Wörterbuch* by S. Pușcariu, and *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* by H. Tiktin, re-edited by P. Miron.

*

The third section deals with *Istoria externă a limbilor și a varietăților romanice* [The External History of Languages and Romance Language Varieties] (p. 431–538). First of all, in the *Introduction*, the author underlies the indissoluble connection between the internal history of a language and the external one, as well as between the societies to which the speakers of a language belong to: "External history is the indispensable counterpart of internal history (...) the two views are interdependent." (p. 433). Historical linguistics finds support in the history of *standard languages*, normally established through writing, in time. The methodological importance of *Romania*'s external history goes beyond Romance studies. Professor Glessgen traces the fragmentation of *Romania*, that is, the passage from Latin to Romance languages, which he places around the year 700, the appearance of writing, and the standardization of Romance languages, which began in the Middle Ages and ended with the emergence of complex linguistic diasystems. Determinant for external isotropy are, in the author's opinion, four factors (in the description of each of the phases in the evolution of Romance languages, he focuses on these in particular), namely, space and demography, linguistic contact, infrastructure and the socio-cultural, political, and economic organization, and last but not least, the culture of writing, linguistic reflection, and the diasystem—the last two representing extremely complex factors. Each stage in the evolution of Romance societies is treated in a separate section. The earliest phase, the Roman Age, from the beginnings to the 5th century, familiarizes us with the Roman expansion and the complex aspects of the Romanizing process ("Latinization"), through which the new subjects "adapted themselves to Latin, at first as a *language of circulation / interchange* (author's emphasis), then as a language of current communication, and finally as a maternal tongue" (p. 446), with linguistic contact (substrate, adstrate and superstrate) and the role it played in the fragmentation of *Romania*, with a discussion of the causes that led to the regionalization of Latin, an otherwise relatively homogeneous language. The next chapter traces the genesis of *Romania*, that is, the period between the 5th and the 10th centuries. A number of factors furthered the transition from Latin to Romance languages, the most significant being the fall of the Roman Empire, the disintegration of its infrastructure (roads, administration, schools, jurisdiction) and troubles inside the diasystem, especially the interruption of 'vertical communication' (a term taken over from M. Banniard), i.e., the illiterates were no longer able to understand spoken or written Latin. The critical period, when most of the innovative linguistic particularities restructured into new systems, when linguistic transformations seem to have accelerated, operating on three successive generations, and when orality restructured as a result of the weakening of the old written norms (a factor added by Glessgen), could be the one hundred years period from 650 to 750 (v. RSG art. 51). In any case, about the year 1000, contemporaries were aware of a cleavage between the "*erudite language*, written and spoken in narrow circles (and used in public, on formal occasions), and the maternal, daily, almost exclusively spoken *communication language* (author's emphasis)" (p. 455). In fact, in writing, three different types of "linguistic elaboration" were used, namely "Standard or Normed Latin, Rustic Latin, and Romance" (p. 470), a situation which could be termed as a conscious triglossia. As regards the new geography of the Romance space, Romania benefits from a well-balanced treatment (p. 458–460)—due

perhaps to the articles published in RSG by such reputed scholars as I. Fischer and St. Dumistrăcel (see the considerations, worthy of attention, in the *Foreword*, on the treatment of the Romanian language in the textbook, p. 17–20)—, which serves as a valuable counterexample to the contiguous space of Central and Western *Romania*, since it is the only isolated Romance language, it is spoken by an Orthodox population, and underwent direct Slavonic influence.

In the next chapter, *Romania în Evul Mediu timpuriu (secolele al XI-lea – al XV-lea)* [*Romania* in the Middle Ages (11th to 15th centuries)], readers are introduced to the Iberian Reconquista, the setting up of *Galo-Romania* and the Norman conquest of England. Copious references to the crusades and the Venetian domination over Dalmatia, to the role Italian and Iberian merchants played throughout the Mediterranean and the Atlantic space round up the picture. It was an age characterized by stability, fluctuations within the constituted spaces, with the Church playing a decisive role in the development of society and of the culture of writing. It was an "age of progress for Romance languages, when their European territorial bases were laid and it was also the time of the first 'elaboration', under the ægis of Latin, of course. (...) It was the age of non-dogmatic and weakly conflictual *plurilinguism* (author's emphasis), based on the spoken and written regional varieties" (p. 498). Chapter 3.5 focuses on *Epoca modernă (1500 – sfârșitul secolului al XIX-lea)* [The Modern Age (1500 – end of the 19th century)], when "*Standard Romance Languages* (author's emphasis)" (p. 499) and the so-called 'proof languages' emerged. The period also saw the development of writing, stimulated by the invention of the printing press. It was a time when reflection on language flourished, linguistic legislation appeared, and academies were established, and when the Romanian language underwent partial elaboration. *Epoca contemporană (1880–2000)* [The Contemporary Age (1880–2000)] is the topic of the next chapter. This time, the problem the Romanist faces is the abundance of sources. The state power – state territory – national language triad was set up during this period. At that moment, the cohesion of standard languages increased (even if it actually involved *pluri-ethnical standardizations*, confronted with many *centrifugal tendencies* – p. 529), when the regional variants of alloglot languages disappeared, and the "linguistics of the layman" developed, as well as some popular varieties, such as *youth or marginal / suburbs language*. In the last chapter, the author analyses the contributions to the discipline of external history: it is, in fact, a summary of the conclusions of the third part.

*

The fourth part, entitled *Elemente de metodologie și de practică a cercetării* [Elements of Methodology and Research Practice] (p. 539–623), opens with a review of the main methodological domains, aimed at those who want to engage in linguistic research. The author then focuses on two great topics: philology, as an essential branch of linguistics, and the history of the discipline. In a preamble, the linguist expresses his regret that in the first edition of the textbook, given the narrow printing space and the complexity of the phenomena, he had not been able to deal, as intended, with the problem of oral sources for *Romania*.

The approach to philology is equally intricate. A classification of genres is made according to the great synthetic works, written sources are organized and described, the main modalities of material encoding and the transmission of old texts are presented (support, types of writing, prints), the theory and practice of editing texts—old texts in particular—are adequately described, as well as the connection between the editing process and the linguistic study. Those who have advanced IT competences may benefit from the author's introduction to corpus linguistics, where they are acquainted with defining and coding textual data, with linguistic programming and analysis, and with reference databases.

The history of the discipline begins, in fact, with a history of linguistics and of the quality of the 'linguist'. It continues with the historical-comparative paradigm that was the dominant approach for more than a century, and ends with the modern one, which governed the former half of the 20th century, in particular. Professor Glessgen's book gives us a panoramic view of various linguistic disciplines, and introduces us to the founding works and personalities. As I. Iordan rightly observed in his *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode* [Romance Linguistics. Evolution, Trends, Methods], one can notice that Romance linguistics played a major role in the emergence and development of other linguistic discip-

lines. The pedagogical perspective on the discipline could not be absent from such an inclusive work (see Subchapter 4.2.4., *Teorie, practică și învățământul romanisticii* [Theory, Practice and Romance Studies], an aspect that demonstrates the author's preoccupation with the setting up of an epistemologically coherent domain), nor could the relations between linguistics and politics be absent either. The work concludes with an epilogue-subchapter, which turns into a passionate plea for linguistics.

*

M.-D. Glessgen's *Romance Linguistics* is more than a textbook, it is *a textbook of textbooks*, useful not only to students in philology and Romance languages, but to anyone with a genuine interest in linguistics. Much like a chess player, the author carefully lays the foundations of future movements with a pedagogical impact. Even if, due to the lack of space, some aspects are not treated or dealt with by the author, others are a highly illustrative in character and could be easily generalized. Like a knowledgeable Cicero, the German scholar carefully, yet firmly, guides us through the compartments of language and language sciences, though the times and spaces on which *Romania* has left its distinguishing mark, permanently blending, in the process, the creative and informative elements with the formative ones. This goes to show how true a remark made by Professor Alexandru Gafton in the *Foreword* is (p. 14): "...Romance studies is not only a science (with its own object of study, a number of specific instruments and methods of investigation, its own objectives, etc.), *it is a means of edifying the human being*, of integrating it into the living reality, of endowing it with evolutive dynamism" (emphasis added).

[Translated by Remus Bejan]

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i3A43ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Martin-Dietrich Glessgen, *Lingvistică romanică. Domenii și metode în lingvistica franceză și romanică*, Cuvînt înainte și traducere de Alexandru Gafton, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2014, 652 p.

Cosmin Căprioară*

Facultatea de Litere, Universitatea „Ovidius" din Constanța, Aleea Universității 1, 900472 Constanța, România

Lucrarea lui Martin-Dietrich Glessgen, *Linguistique romane. Domaines et méthodes en linguistique française et romane*, apărută în 2007, într-o primă ediție și, apoi, în 2012, în ediția a doua, revizuită, la prestigioasa editură Armand Colin din Paris, cunoaște, din 2014, și o versiune românească, apărută la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași. Este o apariție binevenită și necesară, cu atît mai mult cu cît de cîteva decenii la noi nu a mai văzut lumina tiparului o traducere a marilor lucrări occidentale de romanistică.

M.-D. Glessgen este un eminent romanist contemporan, profesor de lingvistică romanică și lingvistică istorică franceză la Universitatea din Zürich, director al Institutului de Lingvistică Romanică de aici, secretar-administrator al Societé de Linguistique Romane și redactor-șef al *Revue de Linguistique Romane*. Totodată, el este unul din editorii manualului *Histoire linguistique de la Romania* (3 vol., apărut la De Gruyter, Berlin/New York, între 2004 și 2008).

Traducerea românească i se datorează unei personalități a lingvisticii diacronice românești, profesorului Alexandru Gafton de la Universitatea ieșeană, care semnează și *Cuvîntul înainte*, în care deplînge scăderea severă, în lingvistica românească, „a interesului pentru romanistică și pentru studierea limbii din perspectivă diacronică, în general" (p. 13), și unde subliniază valoarea și importanța lucrării romanistului german, care „dezvoltă și deține calitățile unui model" (p. 14). Traducătorul, ca un specialist al literelor, înțelege cel mai bine sensul travaliului depus de autor și, într-o formă fluentă, coerentă și convingătoare, transpune în română textul, ale cărui subtilități le urmărește îndeaproape și le respectă.

Așa cum arată autorul încă din *Prefață*, avem de-a face cu un manual, de a cărui necesitate și utilitate s-a convins de-a lungul carierei sale, din discuțiile cu studenții și din analiza manualelor de lingvistică romanică apărute pînă în prezent, cu ocazia unui seminar ținut la Universitatea din Jena. Tot acesta observă că „textul este dens și solicitant pentru o introducere; tocmai datorită acestui fapt, însă, el permite o învățare intensivă, cu păstrarea calităților sale de unic volum, față de manualele în mai multe volume" (p. 23). Cu modestie, autorul recunoaște complementaritatea manualului său cu cele al lui C. Tagliavini (*Le origini delle lingue neolatine*) și P. Bec (*Manuel pratique de philologie romane*) și își exprimă prețuirea pentru opera lui H. Lausberg în domeniul foneticii și morfologiei istorice romanice (*Romanische Sprachwissenschaft*), precum și dorința de a îndemna cititorul către alte mari manuale de romanistică, mai recente: *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (LRL; editori: G. Holtus, M. Metzeltin, C. Schmitt, 12 vol., Niemeyer, Tübingen, 1988–2005), *Romanische Sprachgeschichte / Histoire linguistique de la Romania* (RSG; editori: G. Ernst, M.-D. Glessgen, C. Schmitt, W. Schweickard, 3 vol., De Gruyter, Berlin/New York, 2003–2008) ori *Cambridge History of Romance Languages* (CambrHist; autori: M. Maiden, J.C. Smith, A. Ledgeway, Cambridge/New York, 2 vol., 2011–2013).

Manualul este structurat în patru părți, precedate de o parte introductivă și urmate de un așa-numit Capitol 5, care cuprinde siglele folosite și bibliografia, bogată și actualizată, a domeniului.

În partea introductivă, *Limbile romanice și lingvistica* (p. 35–69), se face mai întîi încadrarea în context, prin intermediul unui tabel ilustrativ al ramurilor familiei limbilor indoeuropene, după care, în capitolul preliminar, *Lingvistica romanică și structura manualului*, se prezintă fundamentele științifice și metodologice ale manualului. Autorul reiterează marile adevăruri ale disciplinei. Pornind de la fap-

*Adresă de corespondență: *ct.caprioara@yahoo.fr*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

tul cunoscut că limbile romanice „s-au născut din aceeași bază, variantele latinei vorbite în antichitatea tîrzie (*latină tîrzie vorbită*), ca urmare a diferențierii și a divergenței" (p. 35), el subliniază importanța studierii acestora. Locul ocupat de familia limbilor romanice în cadrul familiei indoeuropene este important nu atît prin dimensiune, cît prin faptul că cercetătorii beneficiază de cunoașterea foarte precisă a *limbii mamă comune*, latina, prin evoluția lor bine documentată cu *surse scrise* de-a lungul celui de-al doilea mileniu și prin aceea că ele constituie un *laborator de observare* unic, în condițiile în care mai puțin de 10% din limbile Pămîntului sînt descrise de o manieră satisfăcătoare și foarte puține dispun de documentație istorică. Marea forță a romanisticii constă în reflecțiile *istorice*, *comparative* și *variaționale* cărora le dă viață și care pot avea „o contribuție reală la înțelegerea funcționării lingvisticii în general" (p. 36). În plus, multe din observațiile realizate în context romanic sînt valabile și pentru alte limbi. În această ordine de idei, unul din obiectivele fundamentale ale manualului îl reprezintă trezirea unei „conștiințe romanice" la studenții de la secțiile de franceză, italiană, spaniolă sau română, care se pot familiariza cu idiomurile neolatine, chiar fără să le cunoască în profunzime.

Sînt prezentate, în continuare, cele patru părți ale lucrării, dedicate, pe rînd, descrierii succinte a idiomurilor romanice actuale și studiului lor din perspectivă variațională și pragmatică, domeniilor fundamentale ale limbii (fonetică/fonologie, morfologie, sintaxă, lexic), din perspectiva schimbării lingvistice, istoriei Romaniei într-o viziune sociolingvistică și unor aspecte fundamentale legate de practica și teoria cercetării romanice, cu referire directă la bazele filologice și la istoria lingvisticii romanice.

Din dorința de a-i oferi cursantului o viziune integratoare, sînt prezentate conceptele fundamentale, precum cel de *limbaj*, *limbă*, *lingvistică*, funcțiile limbajului, după K. Bühler și R. Jakobson, precum și problemele pe care lingvistica le abordează. Aceasta este văzută în relațiile ei cu limba și cu societatea, iar cele două ramuri ale sale—lingvistica sistemică și cea variațională—își găsesc aplicabilitatea în cazul limbilor particulare ori în situația comparării limbilor diferite, din punct de vedere sincronic și diacronic. Esențiale pentru înțelegerea fenomenelor lingvistice sînt, în opinia autorului, compararea limbilor, inclusiv din perspectivă tipologică, precum și studiul lor diacronic. Acestora li se adaugă cuceriri mai noi, cum sînt: cercetarea limbilor creole, a limbajului surdomuților și dezvoltarea unor științe de graniță: psiho- și neurolingvistica.

Foarte utilă și inspirată în cadrul unui manual, în tradiția lui Tagliavini, dar cu o aducere la zi modernă, este inserarea unui subcapitol privitor la *Lucrările de referință în lingvistica romanică*: mari manuale și lucrări introductive, enciclopedii romanice (din păcate, nu se face deloc referire la *Enciclopedia limbilor romanice*, apărută la București în 1989 sub coordonarea lui M. Sala!). De asemenea, sînt indicate marile bibliografii uzuale ale romanisticii, cum ar fi *Romanische Bibliographie*, *Bibliographie romane*, *Romance Bibliography* (RB), inițiată în 1878, cu apariție anuală, avînd și o versiune informatizată.

*

Prima din cele patru părți propriu-zise ale manualului, intitulată *Limbile și varietățile romanice actuale* (p. 71–185), se deschide cu un capitol complex, bogat în informație, dar, totodată, compact și ușor de lecturat și de utilizat (*Prezentarea limbilor romanice*), cum, de altfel, sînt toate capitolele introductive, în care M.-D. Glessgen vrea să îi ofere lectorului toate instrumentele necesare înțelegerii aprofundate a problematicii discutate ulterior. Se face, mai întîi, o necesară precizare a termenilor: *limbă*, *dialect*, *idiom*, *varietate*, în context romanic. Merită reținută tipologia limbilor romanice, realizată în funcție de gradul de prezență/absență a criteriilor interne (precum *distanța* – diferențierea dintre o varietate și alta) și externe (*elaborarea* lingvistică), urmînd terminologia germanistului H. Kloss (*Abstandssprache* – '*limbă prin distanțare*', respectiv *Ausbausprache* – '*limbă prin elaborare*'). Astfel, se pot distinge, în Romania, limbi prin distanțare și prin elaborare (franceza, italiana, româna), limbi distanțate care nu au cunoscut o elaborare sistematică (franco-provensala), varietăți dialectale, lipsite de un grad ridicat de elaborare și de distanțare (cum ar fi dialectul venețian) și limbi sau varietăți rezultate prin 'pură' elaborare, cu autonomie internă slabă (precum corsicana ori spaniola din America).

Punctul de plecare pentru prezentarea limbilor romanice în Europa și în lume îl constituie reprezentarea cartografică propusă de W. von Wartburg în 1950, dar modernizată și corectată de M.-D. Glessgen (p. 78). Sînt descrise *Romania continua*, din care, în trecut, făcea parte și româna, *Romania*

submersa, cunoscută și ca *Romania perduta*, și *Romania nova*, extreuropeană. Autorul pune cîteva accente necesare din punctul său de vedere. Astfel, subliniază că „dialectele, iar nu limbile standard apărute apoi, prin elaborare lingvistică, sînt singurele continuatoare ale latinei" (p. 77). Practic, idiomurile romanice actuale sînt tributare națiunilor contemporane și 'spațiilor comunicaționale' formate de acestea. Rolul 'limbilor-acoperiș' (= limbile naționale standardizate) dominante este asumat de limbile naționale: portugheză, spaniolă, franceză, italiană, romanșă/retoromană și română. Adresîndu-se în special unui public centrat pe spațiul francofon și înconjurător, autorul continuă cu descrierea diviziunilor geolingvistice din *Galo-* și *Italoromania*, făcînd o incursiune în dialectologia sincronică și diacronică. Avînd în vedere cîteva criterii (numărul vorbitorilor, limbile de contact, elaborarea unui aspect scris și importanța dialectelor), autorul face o descriere a caracteristicilor externe ale francezei, occitanei, gasconei (considerată, eventual, dialect al limbii *d'oc*), francoprovensalei, italienei, sardei, romanșei, ladinei și friulanei, spaniolei, catalanei, valencianei și graiurilor din Insulele Baleare, galicianei, portughezei și românei, cele 14 idiomuri romanice luate în considerare de acesta. Două mari teme încheie primul capitol al acestei părți. Cea dintîi, elemente de tipologie intraromană, oferă o detaliere a tipologiei lingvistice propuse mai sus pentru fiecare idiom romanic, o ilustrare practică și comentată a variației lingvistice romanice pe baza unui fragment din *Tatăl nostru*, ca și o 'reluare' reflexiv-critică a clasificărilor mai cunoscute ale limbilor romanice. În fața complexității problemei, autorul acceptă, din rațiuni practice, că ar fi, eventual, „acceptabil să facem apel la etichetele deja consacrate, precum *iberoromanică*, *galoromanică*, *italoromanică*" (p. 122) și „*dacoromanică*" (sau „*Romania de sud-est*"), reprezentată, astăzi, numai de română. A doua temă se referă la contactul lingvistic din Romania, contact care poate duce la diglosie/poliglosie, din care pot rezulta bilingvismul/plurilingvismul. Interesantă, dar cu care nu putem fi în întregime de acord, este ideea amestecurilor de limbi dintre idiomuri romanice și neromanice, în urma cărora ar fi rezultat anglo-normanda și chiar româna. Caracterul romanic al acesteia din urmă ar fi „efectul parțial al relatinizărilor și francizărilor, operate în vremea elaborării sale, din secolul al XIX-lea, și care au redus numărul elementelor de origine slavă" (p. 126). Se cunoaște însă că apartenența la un grup lingvistic este dată, în cea mai mare parte, de morfologie, iar morfologia românei este aproape în totalitate de origine latină.

Capitolul următor, *Studiul limbilor romanice sub aspect variațional*, pune în relație domeniul romanic cu lingvistica variațională, ale cărei baze au fost puse de L. Flydal și, într-o formă reelaborată, de E. Coșeriu, în 1966. Ca de obicei, un preambul metodico-teoretic dens deschide capitolul, cu circumscrierea variației lingvistice, ca și cu observarea limitelor acesteia, datorate principiilor de *comprehensibilitate*, *gramaticalitate* și *accesibilitate* care guvernează comunicarea umană. Un prim tip variațional este cel diatopic, variația în spațiu a latinei vorbite permițînd apariția unor dialecte primare, aflate la originea idiomurilor romanice, care, ulterior, au dezvoltat, la rîndul lor, varietăți teritoriale, altfel spus dialecte secundare. Este prilejul pentru o prezentare a metodei geografiei lingvistice, a instrumentelor de lucru ale dialectologului și a rezultatelor cercetărilor dialectale, printre care atlasele lingvistice, de care limbile romanice beneficiază din plin. Este regretabil că nu se face nici o referire la atlasele lingvistice românești (ALR și ALRR/NALR), realizate cu un înalt nivel de profesionalism și apreciate de specialiști!

Complexitatea variației lingvistice implică, alături de variația diatopică, și diferențele dintre categoriile de vorbitori (variația diastratică) și dintre 'genurile textuale' (variația diafazică), interdependente în cadrul lanțului variațional, care, manifestat în diferitele compartimente ale diasistemului limbilor romanice, sporește dificultatea, dar și facilitează, în același timp, cercetările lingvistice comparate. Dacă variația diatopică este obiectul de studiu predilect al dialectologiei, sociolingvistica se ocupă de variația diastratică, aflată în strînsă conexiune cu cea diafazică. În cazul acestora din urmă, trebuie subliniată importanța *prestigiului lingvistic* în organizarea lor. Prestigiul poate fi pus în legătură cu *apropierea* și *distanța* lingvistică, atît în aspectul oral, cît și în cel scris, distanța fiind puternic întărită prin scris.

Cel din urmă capitol al primei părți este dedicat lingvisticii textuale și pragmatice, cu referire directă la domeniul romanic. Avem de-a face, practic, cu introduceri calificate în teoria genurilor textuale și în pragmatică, precum și cu descrierea modului în care acestea interrelaționează.

*

Partea a doua a lucrării, cea mai cuprinzătoare, se referă la *Structurile și istoria internă a limbilor romanice* (p. 187–429). Autorul segmentează, mai întîi, materialul lingvistic romanic, după patru mari domenii ale limbajului, considerate fundamentale pentru conturarea cadrului descriptiv al fiecărei limbi și pentru o mai bună înțelegere a istoriei interne: fonetica și fonologia, morfologia flexionară și formarea cuvintelor, sintaxa și, în fine, lexicul, inclusiv numele proprii (onomastica și toponomastica), alocînd fiecăruia cîte un capitol. Se fac interesante considerații de ordin epistemologic despre aceste domenii, precum și despre relațiile dintre ele. De asemenea, se fac necesare precizări referitoare la conceptul de „gramatică" și la felul în care este înțeles acesta, mai ales din punct de vedere generativist și constructivist. Inedită pentru studiile de romanistică este discuția, inclusă într-un subcapitol interdisciplinar, despre contribuțiile neuropsihologiei la teoria lingvistică. În unirea foneticii cu fonologia, separarea sintaxei de morfologie și tratarea împreună a formelor lexicale și a conceptelor, autorul se bazează pe componenta anatomică a limbajului. Cititorii sînt familiarizați cu termeni de specialitate, precum *aria lui Broca*, *aria lui Wernicke*, *centri* responsabili de 'modulele' fonetic, fonologic, morfologic și sintactic, al lexicului și al conceptelor, *memorie 'declarativă'*, *memorie 'procedurală'* ș.a. În continuare, sînt evidențiate relațiile de interdependență dintre diferitele domenii sau module ale limbajului, precum și fenomenul de 'gramaticalizare', care leagă morfologia de sintaxă și prin intermediul căruia un *lexem* poate deveni *gramem* (cum s-a întîmplat în latina vorbită cu *ille*, devenit marcă a determinării). Fenomenele lingvistice nu puteau fi tratate în absența unei periodizări a limbilor romanice, pentru care se face apel la istoria 'externă', căreia, de altfel, autorul îi alocă un spațiu aparte. Periodizarea 'externă' este jalonată de cele trei mari 'granițe': căderea Imperiului Roman, în 476, avîntul Occidentului, din secolul al XI-lea, și Renașterea, inclusiv descoperirile extraeuropene. Periodizarea 'internă' este mult mai greu de realizat, dar se poate susține că o mutație internă foarte importantă s-a produs în preajma anului 700 (în secolul dintre 650 și 750), marcînd trecerea de la latină la limbile romanice, iar o a doua a avut loc mai tîrziu, în secolul al XVI-lea, reprezentînd trecerea de la limbile romanice medievale la cele moderne (v. p. 197–200). Pentru franceză, bine reprezentată din acest punct de vedere, se dă un exemplu de periodizare în funcție de producția de texte. Demnă de reținut, în acest context, este remarca terminologică a autorului, care respinge termenul de *latină vulgară* și propune folosirea fie a lui *protoromană/protoromanică* (*protoromane*, în franceză), fie a termenului *latină vorbită* pentru „orice formă latinească orală, care a cunoscut o *evoluție ereditară* (subl. aut.) către o limbă romanică" (p. 200), adică a fost moștenită.

Cum arătam mai sus, domeniile limbajului sînt tratate de autor rînd pe rînd, în capitole separate. Binevenită este punerea în relație a foneticii și fonologiei, care sînt descrise epistemologic inclusiv pentru neinițiați, cu grafematica și ortografia. Este un prilej nimerit pentru a sublinia utilitatea cunoașterii aspectelor privitoare la grafeme și ortografie pentru cel care studiază diacronic o limbă, avînd la dispoziție exclusiv texte scrise. Într-un mod clar și concis, îi sînt prezentate lectorului interesat: perechile minimale, raportul dintre sunete și foneme, foneme și alofone, tipologia sunetelor, respectiv a fonemelor romanice, vocalismul accentuat și neaccentuat romanic, consonantismul romanic, diftongările și monoftongările, transformările cu caracter regulat și unele de tip accidental, precum și importanța latinizărilor și relatinizărilor pentru Romania occidentală. Foarte utilă este partea alocată tipurilor de silabă și rolului prozodiei în evoluția fonetică a limbilor romanice.

Morfologia este prezentată sub dubla înfățișare, de știință care trebuie să se refere la „structura internă a cuvintelor (...), luînd în seamă atît flexiunea, cît și formarea cuvintelor" (p. 253). În mod firesc pentru manualul de față, sînt definite și detaliat prezentate concepte de bază ale domeniului (*lexem*, *gramem*, *formă gramaticală*, *lexem simplu*, *lexem construit*, *frazem*, *locuțiune* etc.). Structura morfologică nu mai poate fi redusă la „concatenarea de morfeme atomice" (p. 260), abordările mai recente sprijinindu-se pe lexem și pe gramem.

Pe latura de morfologie propriu-zisă, după ce sînt trecute în revistă flexiunea, principalele sale caracteristici, categoriile gramaticale („trăsăturile morfosintactice") și clasele flexionare, se continuă cu descrierea practică a principalelor transformări cunoscute în trecerea de la latină la limbile romanice de flexiunea nominală, de adjectiv, de sistemul pronominal și, parțial, de paradigmele verbale, unde sînt reținute indicativul prezent, imperfect și viitor în franceză, italiană și spaniolă. În ceea ce privește formarea

cuvintelor, sînt alocate spații adecvate derivării (atît sub aspectul prefixării, cît și al sufixării), ca principal procedeu de formare de noi unități lexicale în spațiul romanic, compunerii, dar și altor procedee de îmbogățire a lexicului, cum sînt abrevierile și acronimele, delocutivele, încrucișările de cuvinte și defigurările formale voluntare (ca în *verlang*, din fr. *à l'envers*). Se impun cîteva precizări pentru publicul românesc, legate de terminologia folosită. Astfel, prin *conversiune* autorul înțelege fie derivarea cu un afix flexionar (it. *pianta* → it. *piantare*), fie derivarea regresivă (it. *arrivare* → it. *arrivo*), prin *derivare improprie*, numită și „derivare zero", conversiunea (it. *il fare* „acțiunea de a face"), prin *schimbarea genului*, derivarea cu sufixe moționale, iar prin *parasinteză*, derivarea parasintetică (p. 290).

Capitolul alocat sintaxei este la fel de generos în detalii de natură epistemologică și metodologică, care fac trecerea la descrierea, din perspectivă modernă, a grupurilor nominal (GN) și verbal (GV) și a propoziției în limbile romanice. Informațiile referitoare la grupul verbal le completează pe cele oferite deja în capitolul anterior, iar la p. 322 se dă și un rezumat al transformărilor latino-romanice petrecute în cadrul sistemului verbal. Privitor la propoziția romanică, se pornește de la premisa că în ciuda unui conținut asertiv comun, formele lineare ale exprimării acestuia pot fi diferite chiar și în interiorul aceleiași limbi. Redarea unei ierarhii semantico-pragmatice prin structuri lineare (în timp, iar în scris, și în spațiu) se poate face în moduri foarte diverse. Totuși, configurația (distribuția) elementelor componente și marcajul grammatic impun anumite restricții, reducînd posibilitățile de exprimare ale unui conținut asertiv. Sînt tratate patru ansambluri fundamentale pentru studiul (diacronic) al propoziției din limbile romanice: ordinea constituenților (de la o ordine latinească SOV s-a ajuns la o ordine romanică mai mult sau mai puțin rigidă SVO), funcțiile actanțiale (patru roluri actanțiale fiind mai frecvente: *agent*, *pacient*, *destinatar* și *beneficiar*, urmate de unele, întîlnite destul de des: *experient*, *instrumental* și *locativ*, și, mult mai rar, de rolurile: *modal*, *temporal* și *rezultativ*), structura informațională (ordinea *temă–remă* domină limbile romanice contemporane) și subordonarea (marcată, de obicei, conjuncțional și întărită datorită dezvoltării aspectului scris). Un rezumat al schimbării latino-romanice în morfologie și sintaxă ne este oferit la p. 350 sqq., după ce se face o trecere în revistă a principalelor gramatici romanice (occidentale).

Un spațiu generos este alocat lexicologiei, în capitolul omonim. Bazele teoretice ale științei sînt descrise cu obișnuita competență a autorului, ca și diferite aspecte ale teoriei semiotice (vezi, de exemplu, p. 363–367, pentru *triunghiul*, *trapezul*, *pentagonul* și *pătratul semiotic*, corespunzînd diferitelor teorii despre natura semnului lingvistic). Urmează descrierea legăturilor dintre schimbarea romanică și relațiile semantice. Este vorba, în special, despre rolul sinecdocei, metonimiei și metaforei, subsumate expresivității, în evoluția semantică a lexemelor latinești. Nu sînt uitate modificările datorate unor motive formale, de tipul etimologiei populare sau elipsei (it. *borsa di studi* → it. *borsa*). Obișnuit al abordărilor inter- și transdisciplinare, M.-D. Glessgen se ocupă, printre altele, în acest capitol, de interpretarea istorică și antropologică a schimbărilor semantice (p. 388 sqq.), dar și de onomasiologia istorică (p. 389 sqq.). Frazeologia este tratată în strînsă legătură cu contextul, iar împrumuturilor lexicale romanice li se acordă atenția cuvenită. Practic, cititorul are în față un mic tratat asupra împrumuturilor lingvistice, cuprinzînd date despre contactele lingvistice din timpul Imperiului Roman și de mai tîrziu, tipologia împrumuturilor, drumul și modificările suferite de acestea, importanța lor cantitativă, dificultăți în stabilirea originii împrumuturilor ș.a.m.d. Un element rar întîlnit în manualele de romanistică îl reprezintă onomastica și deonomastica romanice, cărora autorul le prezintă fundamentele în cuprinsul cîtorva pagini. Cum este și firesc într-o cercetare diacronică, lexicologia este pusă în relație cu etimologia, iar ca o încununare a capitolului, sînt puse la dispoziția celor interesați cele mai utile și recente instrumente de lucru, dicționarele istorice și etimologice ale francezei și ale altor limbi romanice. Pentru română sînt reținute: *Dicționarul etimologic* al lui Al. Ciorănescu, *Etymologisches Wörterbuch* al lui S. Pușcariu și *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* al lui H. Tiktin, reeditat de P. Miron.

*

Partea a treia cuprinde tratarea *Istoriei externe a limbilor și a varietăților romanice* (p. 431–538). Mai întîi, în *Introducere*, este subliniată legătura indisolubilă dintre istoria internă a unei limbi și cea externă, a societății din care fac parte vorbitorii acelei limbi: „Istoria externă este pandantul indispensabil al istoriei interne (...) Cele două perspective sînt interde-

pendente." (p. 433). Lingvistica istorică este obligată să se sprijine, de fapt, pe istoria *limbilor standard*, de obicei fixate în scris de-a lungul timpului. Problematica istoriei externe a Romaniei are o importanță metodologică nu numai pentru romanistică. Aceasta privește, în special, fragmentarea Romaniei, altfel spus trecerea de la latină la limbile romanice, fixată de autor și nu numai în preajma anului 700, notarea în scris și standardizarea limbilor romanice, începînd cu Evul Mediu, și apariția diasistemelor lingvistice complexe. Determinanți pentru istoria externă sînt, în concepția autorului, patru factori, pe care îi are în vedere în descrierea fiecărei etape de evoluție a limbilor romanice. Aceștia sînt: spațiul și demografia, contactul lingvistic, infrastructura și organizarea socioculturală, politică și economică și, nu în ultimul rînd, cultura scrisului, reflecția lingvistică și diasistemul, ultimii doi reprezentînd factori de mare complexitate. Etapele de evoluție a societății romanice sînt tratate separat în cadrul cîte unui capitol. Prima etapă, epoca romană, de la începuturi pînă în secolul al V-lea, prezintă expansiunea romană și aspectele complexe ale procesului de romanizare („latinizare"), prin care noii supuși „se adaptau la limba latină, mai întîi ca *limbă de circulație* (subl. aut.), apoi ca limbă de comunicare curentă și, în cele din urmă, ca limbă maternă" (p. 446), contactul lingvistic (de substrat, adstrat și superstrat) și contribuția acestuia la fragmentarea Romaniei, precum și diferitele cauze care au dus la regionalizarea latinei, de altminteri o limbă destul de omogenă. Capitolul următor urmărește geneza Romaniei, adică perioada dintre secolele al V-lea și al X-lea. Trecerea de la latină la limbile romanice a fost posibilă prin contribuția mai multor factori, printre care, la loc de frunte, se află: distrugerea Imperiului Roman, dezintegrarea infrastructurilor (drumuri, administrație, școli, jurisdicții) și tulburări ale diasistemului, mai precis întreruperea 'comunicării pe verticală' (termen preluat de la M. Banniard), adică nemaiînțelegerea de către analfabeți a latinei scrise, citite cu voce tare. Perioada critică, în care mai multe particularități lingvistice novatoare s-au restructurat la nivelul unor sisteme noi, în care transformările lingvistice par să se fi accelerat, operînd asupra a trei generații, și cînd oralitatea s-a restructurat și ca urmare a slăbirii vechii norme scrise (factor adăugat de Glessgen), ar putea fi secolul cuprins între 650 și 750 (v. RSG art. 51). În orice caz, spre anul 1000, contemporanii aveau conștiința unui clivaj între „*limba erudită*, scrisă și vorbită în cercuri restrînse (și utilizată în public în ocazii formale), și o *limbă de comunicare* (subl. aut.), maternă, cotidiană, aproape exclusiv vorbită" (p. 455). De fapt, în scris se puteau folosi trei tipuri diferite de „elaborare lingvistică: latina standard sau normată, latina rustică și romanica" (p. 470), ceea ce se putea traduce printr-o triglosie conștientă. Privitor la noua geografie a spațiului romanic, româna se bucură de o tratare echilibrată, aparte (p. 458–460), în calitate de contraexemplu valoros al caracteristicilor spațiului contiguu al Romaniei centrale și occidentale (fiind singura limbă romanică izolată, vorbită de o populație ortodoxă și influențată de slavă), poate și datorită articolelor din RSG scrise de reputații I. Fischer și St. Dumistrăcel (vezi și considerațiile demne de atenție din *Cuvîntul înainte*, privitoare la ponderea și tratamentul limbii române în manual, p. 17–20).

Romania în Evul Mediu timpuriu (secolele al XI-lea – al XV-lea) este capitolul următor, în care sînt analizate, într-o primă fază, reconquista iberică, constituirea Dacoromaniei și cucerirea Angliei de către normanzi. Urmează referiri la cruciade, la dominația venețiană asupra Dalmației și la rolul negustorilor italieni și iberici în spațiul mediteranean, respectiv atlantic. Este o epocă caracterizată de stabilitate și de fluctuații în interiorul spațiilor constituite, Biserica avînd un rol determinant, inclusiv în dezvoltarea culturii scrisului. Este „epoca de avînt a limbilor romanice, de întemeiere a bazei lor teritoriale europene și a primei lor elaborări, sub tutela latinei, desigur. (...) Este epoca unui *plurilingvism* (subl. aut.) nedogmatic și puțin conflictual, întemeiat pe varietățile vorbite și scrise, de dimensiuni regionale" (p. 498). Capitolul 3.5 este dedicat *Epocii moderne (1500 – sfîrșitul secolului al XIX-lea)*, care este „martorul genezei *limbilor romanice standard* (subl. aut.)" (p. 499), al constituirii așa-numitelor 'limbi-acoperiș', al dezvoltării impresionante a scrisului, impulsionat de inventarea tiparului, al înfloririi reflecției asupra limbii, al apariției legislației lingvistice și a academiilor etc. Româna cunoaște o etapă de elaborare parțială. *Epoca contemporană (1880–2000)* este tema următorului capitol. Acum, problema aflată în fața cercetătorului romanist este abundența izvoarelor. Se constituie triada putere de stat – teritoriu statal – limbă națională. Coeziunea limbilor standard crește (chiar dacă e vorba de *standardizări pluricentrice*, confruntate cu numeroase *tendințe centrifuge* –

p. 529), dispar varietățile regionale și limbile aloglote și iau avînt 'lingvistica profanilor' și unele varietăți populare, de tipul *limbajului tinerilor* și al *periferiilor*. Într-un ultim capitol sînt analizate contribuțiile istoriei externe, de fapt sînt rezumate concluziile părții a treia.

*

Partea a patra, intitulată *Elemente de metodologie și de practică a cercetării* (p. 539–623), se deschide cu o trecere în revistă a domeniilor metodologice, pentru cei ce doresc să se angreneze în cercetarea lingvistică, și se axează, apoi, pe două mari teme: filologia ca ramură lingvistică esențială pentru istoria idiomurilor romanice și elemente de istorie a disciplinei. Într-un preambul, autorul își exprimă regretul că, din cauza spațiului și a complexității fenomenelor, nu a putut să trateze, așa cum și-a propus după prima ediție a manualului, problematica izvoarelor orale din Romania.

Filologia se bucură de o abordare complexă. Se face o clasificare a genurilor textuale după mari lucrări de sinteză, sînt organizate sursele scrise, cuprinse în mari corpusuri de texte, puse în valoare de către autor, se prezintă modalitățile de codare materială și transmitere a textelor vechi (suporturi, tipuri de scriere, tipărituri), este descrisă teoria și practica editării de texte, mai cu seamă a celor vechi, precum și legătura dintre editare și studiu lingvistic. Pentru cei care au competențe informatice deosebite, se urmăresc diferitele elemente ale lingvisticii corpusului, de la definirea acesteia și codarea datelor textuale pînă la instrumentele de programare și analiză lingvistică și la bazele de date de referință.

Istoria disciplinei se deschide, de fapt, cu o istorie a lingvisticii și a calității de 'lingvist'. Se continuă cu paradigma istorico-comparativă în care s-au înscris vreme de mai bine de un secol științele limbii și se încheie cu paradigma modernă, valabilă mai ales de la jumătatea secolului al XX-lea. Este o adevărată panoramă a diferitelor discipline lingvistice, cu operele și personalitățile fondatoare sau cu un rol esențial. Ca și în lucrarea lui I. Iordan, *Lingvistica romanică. Evoluție, curente, metode*, se observă foarte clar cum romanistica a jucat un rol major în apariția și dezvoltarea altor discipline lingvistice. Perspectiva didactică asupra disciplinei nu putea lipsi dintr-o lucrare atît de cuprinzătoare (v. subcap. 4.2.4. *Teorie, practică și învățămîntul romanisticii*, care vădește preocuparea autorului pentru constituirea unui domeniu epistemologic coerent), cum nu putea lipsi referirea la relația dintre lingvistică și politică. Lucrarea se încheie cu un subcapitol-epilog, care se constituie într-o călduroasă pledoarie în favoarea lingvisticii.

*

Cartea lui M.-D. Glessgen nu este numai un manual, este mult mai mult decît atît, este un *manual al manualelor*, demn de luat în seamă nu numai de către studenții filologi și de către romaniști, ci de oricine se ocupă sau se apleacă asupra unui domeniu lingvistic oarecare. Ca un jucător de șah, autorul construiește cu migală, permanent, eșafodajul viitoarelor mișcări cu impact didactic. Chiar dacă, din lipsă de spațiu, anumite aspecte nu sînt tratate sau sînt atinse doar, cele asemănătoare au un pronunțat caracter exemplificator și generalizator. Autorul ne poartă, ca un cicerone avizat, nu numai prin toate compartimentele limbii și ale științelor limbii, ci și prin toate epocile și spațiile care privesc Romania, combinînd permanent dimensiunea informativă cu cea formativă. Se dovedește, astfel, adevărul celor afirmate de către profesorul Alexandru Gafton în *Cuvînt înainte* (p. 14): „...romanistica nu este doar o știință (avînd un obiect de studiu, un instrumentar și metode de cercetare, obiective etc.), ci și o cale de edificare a ființei umane, de integrare a acesteia într-o realitate vie, dotată cu dinamism evolutiv".

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i3A44en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Dumitru Loșonți, *Certitudini și ipoteze etimologice*, Editura Academiei Române, București, 2007, 187 p.

Dinu Moscal*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The study of the reputed Romanian etymologist from Cluj is dedicated to the etymology of an inventory of words belonging mainly to the regional lexis, words that are either not listed at all in dictionaries or are listed under the wrong etymology, with insufficient etymological explanations or simply labelled with unknown etymology. The later case often applies to the inaccurate borrowing of the form or of the indication referring to meaning from the research documents or even from the series of *Atlasul lingvistic român* [The Romanian Linguistic Atlas], which the author checks or re-interprets according to their pronunciation in the dialectal area from where the term originates and the way in which the pronunciation should be spelled. The dictionaries mentioned by the author often start from the wrong form, which leads either to the formation of words which do not actually exist in the language or to the wrong interpretation of the meaning, which ultimately denies all the premises for an accurate etymology. The dictionary which is most often quoted in connection to these issues is *Micul Dicționar Academic* [The Small Academic Dictionary], yet *Dicționarul explicativ al limbii române* [The Romanian Language Explanatory Dictionary] and *Dicționarul limbii române* [The Romanian Language Dictionary] are also mentioned. Besides problems related to form and meaning, the author draws our attention towards the other basic aspects specific to the complex nature of etymological explanation: accurate spelling, which needs a dialectologist's expert advice, as well as the danger of involving a lexicographer in completing the information by means of deductions related to the general system of the Romanian language, such as creating the plural according to the singular form provided by the source, placing the accent or specifying the gender or number although these indications do not appear in the source and creating lexical classes starting from verbs, from which nouns and adjectives result even if they do not appear in the glossaries or atlases used before. Besides the issues mentioned in the *Foreword*, the explanations in the etymological articles (which form the main body of the work) indicate other possible wrong directions in etymological analysis, out of which we must mention the wrong interpretation of certain proper names (which are in certain cases regarding as appellatives) or the wrong perception at the syntactic level. The study refers to just a small proportion of the "(intolerable) high number of such 'words'" (p. 5), if we consider those that are practically inexistent while also taking into account a series of words involving various other types of etymological problems.

The study is structured in three parts: *Note etimologice* [Etymological notes], *Etimologii pușcariene controversate (I)* [Controversial etymologies provided by Pușcariu (I)] and *Creații românești sau cuvinte moștenite? (I)* [Romanian creations or inherited words? (I)], the specifications in the first two parts indicating that a new series will follow. Most cases deal with etymological certitudes, yet hypotheses are always well-documented, the last two parts being rather included in the second category.

We must mention a few situations which are illustrative for the issues under discussion, without indicating the page number and only mentioning the words in the title, as these are to be found in the glossary at the end of the paper.

As far as observations regarding dialectal phonetic variation are concerned, we came across: inaccurate interpretation and wrong spelling of the phonetic transcript in the case of bilabial occlusive palatalization (*–ǵ* for *–bi*, wrongly interpreted as *–gi*, in *bărgi*, or interpreted as *–ghi*, in *gîrghiță*), the lack of deduction of pre-palatal affricates fricativization (fricative with slightly anterior pronunciation, variant of pre-

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

palatal affricate *–ĉ–* is rendered through *–s–*, without identifying the notation of the pronunciation *–ś–*, specific to the Criș area, so that the spelling *moșioacă* is provided instead of *mocioacă*, version of *bocioacă*), misinterpretation of palatalized dental occlusives (*t́–* transcribed *chi–* in *cheasc*, instead of *teasc*; *cheglă* instead of *teglă*, and so on).

In other instances we are being warned against wrong semantic interpretations in the case of lexical derivation which implies the transition from one verbal category to the other ("development" in Coseriu's terms). Thus, derivates such as *blegeală* or *cărbunează* cannot result from the category of substance, designated by the noun (*bleg*, *cărbune*), but they result from the category of action, designated by the verb (*blegi*, *cărbuni*).

Among the cases of careless interpretation of a grapheme we can only mention a few examples: the meaning 'copac' ['tree'] instead of 'capac' ['lid'] in the previously mentioned *cheasc* (instead of *teasc*), *bănte* instead of *băuțe* (plural of *băuță*), *chiedeu* instead of *pieden* (from the *ḱéden* version), *bahlină* instead of *cahlină*.

Besides signalling these deviations the study often focuses on explanations upon the regular phonetic evolutions (*bagică*, *baramoi*), without which certain words are even listed as having unknown etymology (*boroscodenie*), the indication of another etymon (*băbălugă*, *căntăli*, *știftă*) or of a version of what the authors of the dictionaries mentioned above supposed to be accurate (*dolmaci*), issues related to the history of the Romanian language (occurrence of the suffix *–ier* in the Romanian language, cf. *bărbier*), the misinterpretation of proper names as appellatives (*cercurica*, *cercuriu*; *colțuna*, *ghio(a)ca*), issues of spoken language syntax interpretation (*corsur* instead of *corbi suri*) or other details regarding the evolution and variation of the language that can lead to inaccurate etymological explanations unless properly comprehended.

Among the articles in the first part, the most remarkable as far as the argumentation is concerned are the ones for *jijican*, *odaie* and *fiulă* (inherited from Latin, unknown to dictionaries). The etymological argumentations in the last two parts are equally remarkable, as the author rehabilitates a few etymologies proposed by Pușcariu (in the second part) and brings arguments for interpreting certain words as inherited ones rather than as Romanian creations.

Certitudini și ipoteze etimologice [Etymological certainties and hypotheses] offers the reader not only etymologies, but an adequate method which is different from all other common approaches and interpretations. The explanations are almost always enough for the expert reader, who could doubt some of the proposed hypotheses, but could not raise any objection with regard to them.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i3A44ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Dumitru Loșonți, *Certitudini și ipoteze etimologice*, Editura Academiei Române, București, 2007, 187 p.

Dinu Moscal*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Lucrarea reputatului cercetător clujean este dedicată etimologiei unui inventar de cuvinte preponderent de la nivelul lexicului regional, care nu apar în dicționare sau apar cu o etimologie greșită, cu explicații etimologice insuficiente sau doar cu etimologie necunoscută. În ultimul caz este vorba adesea despre preluări greșite ale formei sau ale indicației referitoare la sens din documentele de anchetă sau chiar din seriile *Atlasului lingvistic român*, pe care autorul le verifică sau le reinterpretează prin raportarea la pronunția din zona dialectală din care provine termenul și la modul în care aceasta trebuie literarizată. Multe dintre dicționarele menționate de autor pornesc de la o formă greșită, ceea ce conduce la cuvinte inexistente în limbă, sau de la o notație greșită a sensului, ceea ce anulează orice premisă pentru o etimologie corectă. Dicționarul cel mai des citat în astfel de probleme este *Micul Dicționar Academic*, dar apar și *Dicționarul explicativ al limbii române* și *Dicționarul limbii române*. În afara problemelor legate de formă și sens, autorul atrage atenția și asupra celorlalte aspecte de bază într-un demers de o asemenea complexitate, așa cum este explicația etimologică: literarizarea corectă, care presupune apelul la dialectologi, precum și pericolul implicării lexicografului în completarea informației prin deducții raportate la sistemul general al limbii române, adică creații ale pluralui după forma de singular dată de sursă, marcarea accentului sau specificarea genului sau a numărului fără ca acesta să apară în sursă și crearea de clase lexicale pornind de la verbe, de la care se dau substantive și adjective, fără ca acestea să apară în chestionarele, glosarele sau atlasele utilizate. În afară de problemele menționate în *Cuvînt-înainte*, explicațiile din articolele etimologice (care constituie propriu-zis întreaga lucrare), indică și alte posibile căi greșite ale analizei etimologice, dintre care menționăm interpretarea greșită a unor nume proprii, acestea fiind considerate în cîteva cazuri apelative, sau percepția greșită la nivel sintactic. Lucrarea prezintă doar o parte din „numărul (nepermis de) mare al unor astfel de «cuvinte»" (p. 5), referindu-se la cele propriu-zis inexistente, menționate mai sus, dar parțial este și numărul cuvintelor care implică celelalte tipuri de probleme etimologice.

Lucrarea are trei părți: *Note etimologice*, *Etimologii pușcariene controversate (I)* și *Creații românești sau cuvinte moștenite? (I)*, specificările din titlul ultimelor două părți indicînd continuarea printr-o serie. În cele mai multe cazuri este vorba despre certitudini etimologice, însă și ipotezele sînt întotdeauna bine argumentate, ultimele două părți intrînd mai degrabă la această a doua categorie.

Menționăm cîteva dintre situațiile care ilustrează problematica expusă, fără indicația paginii, ci doar a cuvintelor titlu, acestea regăsindu-se în glosarul din finalul lucrării.

În ceea ce privește observațiile referitoare la variația fonetică dialectală întîlnim: interpretarea și literarizarea greșită a transcrierii fonetice în cazul palatalizării oclusivelor bilabiale (*–ǵ* pentru *–bi*, interpretat greșit *–gi*, în *bărgi*, sau interpretat *–ghi*, în *gîrghiță*), lipsa deducerii fricativizării africatelor prepalatale (fricativa cu pronunția ușor anterioară, variantă a africatei prepalatale *–ĉ–* este redată prin *–s–*, fără să se identifice notarea pronunției *–ś–*, specifică zonei Crișului, astfel încît s-a dat literarizarea *moșioacă* în loc de *mocioacă*, variantă a lui *bocioacă*), interpretarea greșită a oclusivelor dentale palatalizate (*t́–* transcris *chi–* în *cheasc*, în loc de *teasc*; *cheglă* în loc de *teglă* ș.a.).

Sînt semnalate interpretări greșite de semantică în cazul derivării lexicale ce presupune trecerea de la o categorie verbală la alta („dezvoltare", în terminologia propusă de Coseriu). Astfel, derivate ca *blegeală* sau *cărbuneală* nu pot proveni de la categoria substanță, dată prin nume (*bleg*, *cărbune*), ci de la categoria act,

* Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

dată prin verb (*blegi*, *cărbuni*).

În cadrul neglijențelor în interpretarea greșită a unui grafem amintim doar cîteva semnalări: sensul 'copac' în loc de 'capac' la amintitul *cheasc* (în loc de *teasc*), *bănte* în loc de *băuțe* (pl. lui *băuță*), *chiedeu* în loc de *pieden* (de la varianta *kéden*), *bahlină* în loc de *cahlină*.

La semnalarea acestor abateri se adaugă de multe ori explicații asupra evoluțiilor fonetice obișnuite (*bagică*, *baramoi*), în lipsa cărora unele cuvinte apar chiar cu etimologie necunoscută (*boroscodenie*), indicarea altui etimon (*băbălugă*, *cântăli*, *știftă*) sau a unei variante a ceea ce au presupus autorii dicționarelor menționate (*dolmaci*), probleme de istoria limbii române (apariția sufixului *–ier* în limba română, cf. *bărbier*), interpretarea numelor proprii ca apelative (*cercurica*, *cercuriu*; *colțuna*, *ghio(a)ca*), probleme de interpretare a sintaxei din limba vorbită (*corsur* în loc de *corbi suri*) sau alte amănunte privind evoluția și variația limbii, a căror necunoaștere conduce la explicații etimologice greșite.

Dintre articolele din prima parte se remarcă prin argumentare cele pentru *jijican*, *odaie* și pentru *fiulă* (moștenit din latină, necunoscut dicționarelor). Remarcabile sînt și discuțiile etimologice din ultimele două părți, unde autorul reabilitează cîteva etimologii propuse de Pușcariu (în partea a doua) și aduce argumente pentru interpretarea cîtorva cuvinte ca fiind moștenite și nu creații românești.

Certitudini și ipoteze etimologice oferă cititorului nu doar etimologii, ci și o metodă justă, care se desprinde din modul în care sînt rezolvate etimologiile sau modul în care sînt propuse alte interpretări. Explicațiile sînt întotdeauna suficiente pentru un cititor avizat, care ar putea avea cel mult îndoieli în cazul ipotezelor propuse, însă nicidecum obiecții.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i3A45en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Mădălina Bălășescu, *Mass-media: reprezentări sociale și stereotipuri. Societate, democrație, rol social*, Editura Tritonic, București, 2013, 284 p.

Armanda Ramona Stroia*

Faculty of Letters, Technical University of Cluj-Napoca, North University Centre, Str. Victoriei 76, 430122 Baia Mare, Romania

Within the present context of a society which seems to gravitate around the Palo Alto axiom according to which *everything communicates*, around a *society conquered by communication* (B. Miège) and governed by the so-called *mediacracy*, Mădălina Bălășescu's book, published by Tritonic, at the end of 2013, can be included within Romanian contributions aimed at investigating the vast and heterogeneous field of media communication. Undoubtedly, the importance of the work largely derives from the author's bold choice for a controversial research topic, yet still difficult within the area of Romanian studies. In this respect, the volume seeks to provide an explanatory context for how the media (re) constructs the social imagery, particularly through its symbolic and ideological dimension "from the position of ideological content generator and source of social discourse (values, meanings, codes, cognitive schemes)"(p. 264).

Although the study attempts—through its clearly stated objective—to identify how the Romanian Parliament is mirrored in the central press, the author admits that the option to analyse social representations and stereotypes in the media is in fact a "methodological and theoretical pretext" for an insight into the complex phenomenon of media. With a thematic nucleus organized into five chapters, the paper adopts instruments, operational concepts and explanatory theoretical models from the generous scientific area of sociology and social psychology: structuralism, functionalism, studies of the effects on audience, agenda-setting theory, spiral of silence, constructivism, broadcasting theories, technological approach, hegemonic vision.

Undoubtedly, we must recognize the difficulty of the task—invoked by the author herself from the very beginning—namely the attempt to circumscribe from a theoretical perspective the heterogeneous landscape of media research. Therefore, the first chapter attempts to outline, without any claims of being exhaustive, the vast theoretical background of scientific approaches to media through a simple overview of the most influential theories.

Among the pioneers who have addressed this issue are named the American sociologist Walter Lippman, considered to be the author of the first book on *public opinion* and Gustave Le Bon, perceived as the father of social psychology and of the classic portrayal of crowds in society. We cannot neglect the consistency with which the author quotes especially from the work of the French sociologist Francis Balle or Mark Balnaves to outline the major sociological models of communication (Harold D. Laswell, Claude Shannon, Warren Weaver, Jacques Ellul, Marshall MacLuhan). Undoubtedly, the author's constant resort to secondary sources—in an effort of theoretical synthesis—is deductible from the undesirable proliferation—even for an ingenuous reader—of *apud* citations in the footnotes. Hence, her frequent reluctance to critically analyse these paradigms might be related to the above-mentioned tendency.

On the other hand, the author of the present volume is obviously concerned with an organization of the major directions of media studies, as coherent as possible, in terms of two fundamental categories: the normative perspective encompassing essentially prescriptive theories (structuralism, functionalism, studies effects on the audience) and the critical one (hegemonic perspective). In fact, these criteria subsume the two opposing paradigms that have dominated the debate over media for a long time: empirically-oriented theories, respectively the critical paradigm. Generally, we find here an approach defective in terms of critical analysis, in the sense that the author, as she herself admits, simply provides a concise presentation of the most significant theoretical models based on the empirical direc-

*Email address: *armanda_ramona@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

tion of media research: *agenda-setting* theory (Maxwell McCombs), *spiral of Silence* (Elisabeth Noelle Neumann), *constructivism*, *broadcast theory* (Rogers Everett curve S), *uses and gratifications* model, *technological approach* (Marshall MacLuhan, Harold Innis, Jerry Mander).

In opposition to the empirical orientation, the critical approach (hegemonic vision) emphasizes the idea of social domination and control through media which is associated with society and mass culture, with cultural standardization and propaganda, these phenomena being held responsible for producing stereotypes in thinking and behavior. Emblematic of this is the radical vision of the Frankfurt School's representatives.

Adhering to Denis McQuail's vision, the author highlights the three representative directions within the hegemonic paradigm: the perspective of political economy (Marxism, Neo-Marxism), the critical sociocultural perspective on mass communication (Frankfurt School with Marxist influences) and the ideological-cultural one (School of Birmingham). According to Bălășescu's view, the common denominator of the above mentioned theories is represented by the idea that "mass media is the most important social vector through which the ruling class at a time in a society imposes its vision on others through ideology, values." (p. 48). The adepts of the ideological-cultural model postulate—through Stuart Hall's outstanding contribution—media's role of qualitative and quantitative leader, but also its function of cultural and ideological "colonization". Finally, mass media contributes to the development of a substantial repertoire of "images, meanings, values and practices of groups and social classes" and thus provides "an inventory of modern capitalism's lifestyles and ideologies " (p. 50) .

The second chapter outlines the theoretical background necessary for the analysis of media from the perspective of its relationship with society (p. 91), addressing through a synthetic, descriptive approach, without analytical claims, some of the key concepts associated with social organization: systems, social change, transition, political regimes, democracy, liberalism, social role of the media.

The first part of the third chapter provides a concise theoretical framework in order to define "the two almost symbiotic concepts" (p. 95), *public space* and *public opinion*, to highlight the central role of the media in the dynamics of this conceptual trinome: "media is the social protagonist in the democratic public space, actively contributing to create the public agenda" (p. 156). The brief insight into the public space theory is organized around the "classical" perspective and the current one. Public space is defined through the established perspective of the German sociologist and philosopher Jürgen Habermas due to his outstanding work *Public Sphere and its Structural Transformation* which identifies the elements of the public sphere in the context of historical classical patterns: Greek model, the Renaissance one, the modern age typical models—liberalism, socialism, social state (p. 98).

According to the current perspective, the new public space is configured through the dimensions of *citizenship*, *media*, *technical mediation*, the *organization*, *education*, and *identity*. The common denominator of these visions resides, in B. Miège's perception, in shaping the new public space characterized by asymmetry and fragmentation.

In the second part of the chapter the author assigns less space for her attempt to provide a theoretical framework for *public opinion*, perceived as an ambiguous concept, within the "vast, diverse, sophisticated" theoretical field (p. 125) of the interdisciplinary approaches, combining among others, communication sciences, sociology, psychology, statistics. In this section, the reader's attention is focalized on the theoretical clarification of the concept of *public opinion* through the established perspective of Elisabeth Noëlle Neumann, that of Habermas and only tangentially through the Romanian research, with limited reference to the contribution of Septimiu Chelcea.

Of course, the author clearly emphasizes the German researcher's contribution to the theoretical crystallization of this concept through the means of a historical insight aimed at retracing the germs of the idea of *public opinion* in terms of the most significant literary, historical and philosophical sources. Of these, Bălășescu mentions Niccolò Machiavelli's *Prince*, John Locke's *Essay Concerning Human Understanding*, Descartes' meditations, but she also points out the contribution of Jean-Jacques Rousseau, Alexis de Tocqueville, Edward Ross, respectively Harwood Childs, the prolific author of "the 50 definitions of public opinion", excellently synthesized by Noëlle-Neumann under the umbrella of two interpretations: public opinion – as "rational space in which individual opinions coagulate in the democratic back-

ground", respectively public opinion – as "authority invested with the role of social cohesion necessary for action and overall decision" (p. 129).

The author not only outlines the representative dimensions of *public opinion* (political, social, psychosocial, individual, communicative), but she also approaches this concept by inserting it in conceptual equations relevant for the distinctions brought about: public opinion - public sphere, meanings, coding, stereotypes. Having in mind the explanatory context provided by the *agenda-setting* model, the conclusions of the author are articulated on the major role that media plays in the dynamics of symbolization and of social ideology production, from the position of "social protagonist in democratic public space, actively contributing to the creation of public agenda" (p. 156).

The fourth chapter focuses on an analysis of the media from an institutional perspective and examines various aspects related not only to media production, but also to the often conflicting dynamics between the elements of *professional culture* (ethics, deontology, fairness, democracy, public interest) and those of the *organizational culture*, in order to provide the essential coordinates which mark the journalistic system.

In this context it becomes interesting to follow the trajectory of media analysis from a constructivist perspective. According to this theory, mass media is nothing but a social construction of reality, while the so-called objectivity invoked by journalists is actually a utopia, a variable controlled by factors such as economic pressures, political and technological dynamics. This constructivist analysis adopts plausible arguments from the organizational sphere and therefore records "the factors which appear in nodals of media hub" (p. 191): definition of the *event*, the selection of sources, methods for prioritizing and preparing the "informational menu", techniques of "packaging" the information. On the other hand, in the spirit of positivist paradigm, journalists indulge themselves "in the position of heroes loyal to the world in which they live, claiming that they render raw information and facts" (p. 190).

But this supposed objectivity is articulated from a conceptual point of view around a rich, consistent mythological repertoire, along with other classic professional stereotypes of: "hero, tireless investigator, promoter of total freedom of expression" (p. 191).

The last chapter—smaller in size in comparison to the theoretical sections—proposes a content-analytic investigation, focused, strategically, on a representative sample which is based on a corpus of 339 texts excerpted from the online editions of the newspapers *Adevărul*, *Evenimentul Zilei*, *Gândul*, *România Liberă* for a three-month period. The author of the study has chosen to refer to stereotype through the sociological interpretation grid of Walter Lippmann, in whose vision stereotype is perceived as a mechanism for adaptation in society, for encoding reality and life philosophy, developing clear affinities with *symbols* through its emotional overtones.

An element of clear originality of the present study derives from the subtle identification of a double stereotype within the same content: the *social stereotype* synonymous, in author's view with "the social image of that content topic" and *media stereotype*, namely "the shape taken by content in media" (p. 253). The general elements characteristic of *social stereotype*, detected after the analysis, are centred, in author's perception, around highlighting the following types of stereotype: *hegemonic*, *elite*, *redundant* through the quadrant theory, cultural studies paradigm, respectively the hegemonic model. The framing effect, a key concept excerpted from the theory of *agenda-setting* plays a vital role in understanding the relationship between society and the media. It involves the process of cutting out fragments of reality and disseminating them in the public space "through repetition and association with cultural symbols families" (p. 41), using special cognitive *schemes* designed to activate the audience's mental *constructions*.

Overall, we believe that the study results validate the premise according to which media is "the most important social image and cultural frames creator in society, be it implicit or explicit" (p. 266) and may represent a possible starting point in the analytical investigation of stereotypes in the media.

Beyond some vulnerabilities visible in the effort of theoretical synthesis, the work is, especially in terms of practical investigation, a useful, interesting and highly welcomed contribution in the field of media research, aimed to draw attention of a diverse category of readers, ranging from students and professionals in the vast area of media communication to the wider public as well.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i3A45ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Mădălina Bălășescu, *Mass-media: reprezentări sociale și stereotipuri. Societate, democrație, rol social*, Editura Tritonic, București, 2013, 284 p.

Armanda Ramona Stroia*

Facultatea de Litere, Universitatea Tehnică din Cluj-Napoca, Centrul Universitar Nord, Str. Victoriei 76, 430122 Baia Mare, România

În contextul actual al unei societăți ce pare să graviteze în jurul axiomei paloaltiste conform căreia *totul comunică*, al unei *societăți cucerite de comunicare* (B. Miège) și dominată de mediacrație, cartea Mădălinei Bălășescu, apărută la Editura Tritonic, la sfîrșitul anului 2013, se înscrie în seria contribuțiilor românești destinate radiografierii cîmpului vast și eterogen al comunicării mediatice. Fără îndoială, importanța lucrării derivă în mare măsură, din opțiunea temerară pentru o temă de cercetare controversată, dar încă dificilă în perimetrul studiilor românești. În acest sens, volumul încearcă să ofere un context explicativ pentru modul în care mass-media (re)construiește imaginarul social în dimensiunea sa simbolică și ideologică „din postura de generator de conținut ideologic și sursă de discurs social (valori, semnificații, coduri, scheme cognitive)" (p. 264).

Deși lucrarea pledează—prin obiectivul clar asumat—pentru identificarea modului în care se reflectă instituția Parlamentului României în oglinda presei centrale, autoarea recunoaște că opțiunea pentru analiza reprezentărilor sociale și a stereotipurilor din mass-media reprezintă de fapt „un pretext metodologic și teoretic" pentru o incursiune în complexitatea fenomenului mediatic. Cu un nucleu tematic organizat în cinci capitole, lucrarea adoptă instrumente, concepte operaționale și modele teoretice explicative din perimetrul științific generos al sociologiei și psihologiei sociale: structuralism–funcționalism, studiile efectelor asupra audienței, teoriile de tip *agenda setting*, *spirala tăcerii*, constructivismul, teoriile difuzării, abordarea tehnologică, viziunea hegemonică.

Fără îndoială, trebuie să recunoaștem dificultatea demersului—invocată și de autoare încă de la început—de a circumscrie teoretic peisajul atît de eterogen al cercetării mass-mediei. Prin urmare, primul capitol încearcă să contureze, fără pretenții de exhaustivitate, orizontul teoretic vast al abordărilor științifice asupra mass-mediei, prin simpla trecere în revistă a celor mai influente teorii.

Printre pionierii care au abordat această problematică sînt amintiți sociologul american Walter Lippman, autorul primei lucrări care are ca obiect de studiu *opinia publică* și Gustave Le Bon, considerat a fi părintele psihologiei sociale și a portretizării clasice a *mulțimilor* în viața societății. Nu putem să nu sesizăm consecvența cu care autoarea citează cu predilecție din opera sociologului francez Francis Balle sau a lui Mark Balnaves pentru a contura modelele sociologice de referință ale comunicării (Harold D. Laswell, Claude Shannon, Warren Weaver, Jacques Ellul, Marshall MacLuhan). Evident, acest apel constant al autoarei la surse secundare—în efortul de sinteză teoretică—este deductibil prin proliferarea indezirabilă—chiar și pentru un lector ingenuu—a lui *apud* în notele de subsol. Poate de aici derivă și reticența, manifestată destul de frecvent, în nuanțarea critică a acestor paradigme.

În schimb, autoarea volumului de față este preocupată în mod evident de o organizare cît mai coerentă a direcțiilor majore de analiză a mass-mediei prin prisma a două categorii fundamentale: perspectiva normativă care înglobează, în esență, teoriile prescriptive (structuralism-funcționalism, studiile efectelor asupra audienței), respectiv cea critică (viziunea hegemonică). De fapt, aceste criterii subsumează cele două paradigme opuse care au dominat dezbaterea asupra mass-mediei timp îndelungat: orientarea empirică, respectiv cea critică. În general, se constată și aici un demers deficitar din punctul de vedere al perspectivei critice, în sensul în care autoarea, așa cum precizează ea însăși, se limitează la o prezentare sumară a modelelelor teoretice de referință aferente direcției empirice de cercetare mass-media: teoria *agenda setting* (Maxwell McCombs), *spirala tăcerii*

*Adresă de corespondență: armanda_ramona@yahoo.com.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

(Elisabeth Noëlle Neumann), constructivismul, *teoriile difuzării* (Everett Rogers, curba S), modelul *uses and gratifications*, abordarea tehnologică (Marshall MacLuhan, Harold Innis, Jerry Mander).

La polul opus orientării empirice, abordarea critică (viziunea hegemonică) accentuează ideea de dominație socială și control prin intermediul mass-mediei pe care o asociază cu societatea și cultura de masă, cu standardizarea culturală și propaganda, acestea fiind considerate drept fenomene responsabile pentru producerea stereotipiilor de gîndire și comportament. Emblematică în acest sens este viziunea radicală a reprezentanților Școlii de la Frankfurt. Tributară viziunii lui Denis McQuail, autoarea evidențiază cele trei direcții reprezentative din cadrul paradigmei hegemonice: *perspectiva economiei politice* (marxism, neomarxism), *perspectiva socioculturală critică* asupra comunicării de masă (Școala de la Frankfurt cu influențe marxiste), respectiv cea *ideologic-culturală* (Școala de la Birmingham). Numitorul comun al acestora îl constituie, în percepția autoarei, ideea conform căreia „mass-media este vectorul social cel mai important prin intermediul căruia clasa dominantă la un moment dat într-o societate își impune viziunea asupra celorlalți prin ideologie, valori" (p. 48). Adepții modelului ideologic-cultural postulează—prin aportul remarcabil al lui Stuart Hall—rolul de lider *calitativ* și *cantitativ*, dar și funcția de „*colonizare*" culturală și ideologică a acesteia. Nu în ultimul rînd, mass-media contribuie la elaborarea unui repertoriu substanțial de „imagini, sensuri, practici și valori ale grupurilor și claselor sociale" și oferă astfel „un inventar al stilurilor de viață și al ideologiior capitalismului modern" (p. 50).

Capitolul al doilea conturează contextul teoretic „necesar analizei mass-mediei din perspectiva raportului său cu societatea" (p. 91), abordînd printr-un demers sintetic, descriptiv, fără pretenții analitice, cîteva dintre conceptele-cheie asociate organizării sociale: sistemele, schimbarea socială, tranziția, regimuri politice, democrația, liberalismul, rolul social al presei.

Prima parte a capitolului al treilea propune un cadru teoretic minimal pentru definirea „celor două concepte aproape simbiotice" (p. 95), *spațiul public* și *opinia publică*, pentru a evidenția rolul central al mass-mediei în dinamica acestui trinom conceptual: „media este actorul social principal din spațiul public democratic, contribuind activ la crearea agendei publice" (p. 156). Incursiunea succintă în teoria spațiului public este organizată în jurul perspectivei „clasice", respectiv a celei actuale. *Spațiul public* este definit prin perspectiva consacrată a sociologului și filosofului german Jürgen Habermas, prin lucrarea sa de referință *Sfera publică și transformarea ei culturală*, care identifică elementele sferei publice în contextul modelelor istorice clasice: *modelul grecesc*, *modelul Renașterii*, *modelele specifice epocii moderne – liberalismul*, *socialismul*, *statul social* (p. 98). Conform perspectivei actuale, noul spațiu public este configurat prin prisma dimensiunii *cetățenești*, *mediatice*, *a medierii tehnice*, a celei *organizaționale*, *educaționale*, respectiv *identitare*. Numitorul comun al acestor viziuni constă, în percepția lui B. Miège, în conturarea noului spațiu public caracterizat prin asimetrie și fragmentare.

În a doua parte a capitolului autoarea alocă un spațiu mai restrîns tentativei de încadrare a *opiniei publice* percepută ca un *concept ambiguu* în cîmpul teoretic „vast, eterogen, sofisticat" (p. 125) al abordărilor interdisciplinare conjugînd printre altele, științele comunicării, sociologia, psihologia, statistica. În această secțiune, atenția cititorului este direcționată asupra clarificării teoretice a conceptului de *opinie publică* prin perspectiva consacrată a lui Elisabeth Noëlle Neumann, cea a lui Habermas și doar tangențial, prin prisma cercetării românești, cu referințe limitate la contribuția lui Septimiu Chelcea. Desigur, autoarea distinge clar aportul cercetătoarei germane la cristalizarea teoretică a acestui concept în cadrul unei incursiuni istorice de reconstituire a germenilor ideii de *opinie publică* prin prisma celor mai semnificative surse literare, istorice și filosofice. Dintre acestea, Bălășescu menționează *Principele* lui Niccolò Machiavelli, *Eseu asupra intelectului omenesc* a lui John Locke, meditațiile lui Descartes, dar punctează și contribuția lui Jean-Jacques Rousseau, Alexis de Tocqueville, Edward Ross, respectiv Harwood Childs, autor prolific al „celor 50 de definiții ale opiniei publice", sintetizate excelent de Noëlle-Neumann sub umbrela a două interpretări: opinia publică – „spațiu rațional în care se coagulează opiniile individuale în cadru democratic", respectiv opinia publică – „instanță cu rol de coeziune socială necesară acțiunii și deciziei la nivel general" (p. 129).

Autoarea nu se limitează doar la conturarea dimensiunilor definitorii ale opiniei publice (politică, socială, psihosocială, individuală, comunicațională),

ci abordează acest concept și prin inserția în ecuații conceptuale a unor delimitări relevante: opinie publică – sferă publică, *semnificații*, *codificare*, *stereotipuri*. Reținînd contextul explicativ oferit de modelul *agenda setting*, concluziile autoarei se articulează în jurul rolului major pe care îl joacă mass-media în dinamica simbolizării și a producerii de ideologie socială, din postura de „actor social principal din spațiul public democratic, contribuind activ la crearea agendei publice" (p. 156).

Capitolul al patrulea este centrat pe o analiză din perspectivă instituțională a mass-mediei și nuanțează aspecte variate referitoare la producția mediatică, dar și la dinamica deseori conflictuală dintre elementele *culturii profesionale* (etică, deontologie, obiectivitate, democrație, interes public) și cele *organizaționale*, pentru a oferi astfel coordonatele esențiale care jalonează *universul jurnalistic*.

În acest context, devine interesant de urmărit traiectoriile *perspectivei constructiviste*, traductibile în viziunea asupra mass-mediei conform căreia aceasta nu este altceva decît un construct social al realității, iar obiectivitatea invocată de jurnaliști este de fapt o utopie, o variabilă dependentă de presiunile economice, dinamica politică și tehnologică. Analiza de factură *constructivistă* invocă argumente plauzibile din sfera organizațională și înregistrează, prin urmare, „factorii care intervin în punctele nodale ale construcției mediatice" (p. 191): definiția evenimentului, procesul de selecție al surselor, modalități de ierarhizare și de pregătire a „meniului informațional", tehnici de „ambalaj" a informației. Pe de altă parte, în spiritul paradigmei *pozitiviste*, jurnaliștii se complac „în ipostaza de eroi fideli ai lumii în care trăiesc, pretinzînd că redau informațiile și faptele în stare brută" (p. 190). Dar, această presupusă obiectivitate se articulează conceptual în jurul unui repertoriu mitologic bogat, consistent, alături de alte *stereotipuri profesionale clasice*: „ipostazele de erou, de investigator neobosit, de promotor al libertății de exprimare totală" (p. 191).

Ultimul capitol—restrîns ca dimensiune comparativ cu secțiunile teoretice—propune o investigație analitică de conținut, focalizată, strategic, asupra unui eșantion reprezentativ care are la bază un corpus de 339 de texte din edițiile online ale cotidienelor *Adevărul*, *Evenimentul Zilei*, *Gândul*, *România Liberă*, într-un interval temporal de 3 luni. Autoarea studiului a optat să se raporteze la stereotip prin grila de interpretare sociologică a lui Walter Lippmann, în a cărui viziune stereotipul este perceput ca mecanism de adaptare în societate, de codificare a realității și a filosofiei de viață, dezvoltînd afinități evidente cu *simbolul* prin încărcătura emoțională.

Un element de certă originalitate a studiului derivă din subtila identificare a unui *stereotip dublu* în interiorul aceluiași conținut: *stereotipul social* sinonim, în viziunea autoarei „cu imaginea socială a respectivei teme de conținut", respectiv *stereotipul mediatic*, altfel spus „forma pe care o ia conținutul în media" (p. 253). Elementele caracteristice generale ale stereotipului social, decelate în urma analizei, sînt centrate, în percepția autoarei în jurul evidențierii atributului de *stereotip hegemonic*, *elitist*, *redundant* prin prisma teoriei cadrelor, a paradigmei studiilor culturale, respectiv a modelului hegemonic. Efectul de framing, concept-cheie excerptat din *teoria agendei*, joacă un rol decisiv în înțelegerea raportului dintre societate și mass-media. Acesta presupune procesul de decupare a unor fragmente ale realității și diseminarea acestora în spațiul public „prin repetare și asocierea cu familii de simboluri culturale" (p. 41), în baza unor *scheme* special gîndite pentru a activa *construcții mentale* ale audienței.

În ansamblu, considerăm că rezultatele studiului validează premisa cercetătoarei conform căreia mass-media este „cel mai important creator în societate de imagini sociale și frame-uri culturale, implicite sau explicite" (p. 266) și poate constitui un posibil punct de pornire în investigația analitică a stereotipurilor din mass-media.

Dincolo de unele vulnerabilități vizibile în efortul de sinteză teoretică, lucrarea reprezintă, în special sub aspectul investigației practice, o contribuție utilă, interesantă și binevenită în domeniul cercetării mass-mediei, adresată unor categorii variate de cititori, atît studenților și specialiștilor din domeniul vast al comunicării mediatice, cît și publicului neavizat.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i3A46en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ion Mării, *Harta lexicală semantică*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2002, 189 p.

Dinu Moscal*

"A. Philippide" Institute of Romanian Philology, Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, Romania

The work of I. Mării approaches the three fields announced in the title, the target being the field of dialectology, indicated by the determinate *harta* [the map], the order of determinants indicating the order of application in dialectology of the theories and outcomes resulting from the two fields. In short, the work actually deals with the judicious application of the structural semantics developed on the direction Saussure–Trubetzkoy/Hjelmslev–Coseriu in approaching the lexis. Moreover, the author studies the way in which this perspective is used in processing the data obtained from dialectal investigations in the Romanian Linguistic Atlas series (ALR) as well as the repercussions upon the dictionaries that use data from the ALR series, first of all *Dicționarul limbii române* [The Romanian Language Dictionary] (DLR).

This study aims at providing a critical analysis of the work methods and outcomes of the above mentioned works. The critical perspective must be comprehended in its purely scientific nature, the objective being to understand and amend the outcomes of the previous representative dialectology and lexicography works. In the introduction the author describes very clearly the aims of his analysis, in terms of "constructive evaluative criticism" (p. 10–11). The observations which the author rightfully points out in the study are the result of four decades of study in the field of dialectology and lexicography.

As far as the style and the phrase are concerned, the latter is often very complex, with interposed sentences, with quite extensive explanatory notes in between brackets and a relatively high number of footnotes within one phrase, the combination of all these characteristics straining the reader. As far as the language level is concerned, the author makes, in many instances, the transition to the familiar or the popular language, in order to emphasize the truthfulness and indisputability of certain evaluation or scientific observations.

*

The reader will immediately notice that the basic elements needed for the interpretation of data resulted from the dialectal investigation are a good knowledge of the distinctions emphasized by Coseriu in his semantics studies, as well as of the methods of obtaining and recording dialectal data, most of the notes in the introductory chapter explaining these two aspects. Mării is pleading for interpreting and rendering the dialectal material starting from the semantic (lexical) content of the terms. This is the reason for which a map designed according to this principle is called "semantic lexical map". This is different from the onomasiological lexical map (proposed in ALR) which starts from the ontological level (denominations of a reality). The advantage of such an approach is the fact that the content of each word obtained in the dialectal investigations can be understood without any risk of confusion. The example studied in detail in the second chapter is the semantic opposition *sîmbure*^{1} : *sîmbure*^{2}, present in Oltenia and partially in Banat, which corresponds to the content opposition 'noyau de la prune' : 'amande du noyau de la prune'. Thus, in the south of Oltenia there is the opposition *sîmbure*^{1} 'noyau de la prune' : *miez* 'amande du noyau de la prune', while in the Northern part of Oltenia there is the opposition *os* 'noyau de la prune' : *sîmbure*^{2} 'amande du noyau de la prune'. The two onomasiological maps for *sîmbure*^{1} and *sîmbure*^{2} found in ALR do not reveal the value (in the Saussurean sense) of the word, yet including the opposition *sîmbure*^{1} : *sîmbure*^{2} in a single map, where there is a note for each instance of occurrence of the oppositions *sîmbure*^{1} : *miez* and *os* : *sîmbure*^{2} confers clarity and accuracy. Moreover, such a perspective forces, on the one hand, the person who draws the map to consider such distinctions

*Email address: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

whenever s/he interprets the dialectal material, and on the other hand it forces the investigator to have a more thorough reception of the dialectal material. The author notes an improvement in this respect in NALR.

According to the author, one of the key elements in the accurate interpretation of the dialectal terms is the use of the indirect question from the lexical onomasiological perspective (through which the name of a concept is triggered), against the referential onomasiological perspective (through which the name of an object is triggered). A recurrent example is the one given to the question "Where is cheese kept?", namely the term *găleată* [bucket]. Vasile Țâra interprets it as being a "semantic extension", while Mării considers that "the term *găleată* has not suffered, in this case, any kind of semantic extension; the object called *găleată* has such use, as well" (p. 59, cf. also p. 60, 67, 160). The author provides several such examples, considering that we are dealing with a sort of confusion between words and objects that could generate "serious onomasiological and/or semasiological lexical misrepresentations". In theory, the interpretation provided by Mării can be argued, yet it is quite unlikely that the dialectologists who conducted the investigation and received such answers (not few, if we are to judge by the number of examples excerpted by Mării) could be guilty of such confusions which were supposed to be negligently perpetuated by the editors of ALR or NALR. Such situations could at most be assimilated to the lexical neutralization process (mentioned at p. 38). In reality we are dealing with another functional language, within which a certain distinction can exist without being lexicalized. For instance, in another analysis (p. 41–46, 137–143), the author takes into account the kinship relationships designated at the Romanian literary language level by *cumnat* [brother-in-law], which do not make any distinction between the following concepts: 'wife's brother', 'sister's husband' and 'wife's sister's husband'. However, things are different at the level of certain dialects, within which the above mentioned conceptual distinctions are lexicalized in various ways. The lack of distinction at the literary language level cannot be explained by relating it to contemporary dialects. Only their assimilation with an older stage of the Romanian language could provide an explanation from a diachronic perspective. Things are the same in an inverse situation, as in the case of the word *găleată* [bucket], exemplified above. Such "misrepresentations" occur regularly in an atlas and actually reveal the nature of the language. Without such "misrepresentation" a language would be deprived of its history. Another example belonging to the same category is described below. For question 344, „How do you call the round-ended vessel (gesture) where you cook the polenta?", the map in ALR Trans. III indicates in the entire area, besides *ceaun* [cast-iron kettle], the terms *căldare*, *căldăușă*, *căldăruță*. According to the reasoning proposed for the answer *găleată* at the question "Where is cheese kept?", one could infer that in Transylvania polenta is also cooked in a *bucket* [căldare], in the sense given to the word from another perspective, possibly that of literary Romanian. A misrepresentation of the dialectal level with the literary language level (or any other level) cannot be related to that one since the speaker of a dialect is not a speaker of the literary language (or of another dialect) who would occasionally deviate (in his own dialect) from the norm of another dialect or of the literary language.

The distinction between signifier and significant is undoubtedly a necessary condition in any lexicological approach. A lecture of the maps without the correct reception of the information in the legend, that can indicate certain values of the terms, could lead to a false nomenclature of certain areas of the dialectal lexis (p. 39). An onomasiological reading based on the title of the map, without paying attention to the information provided in the legend, followed by a semasiological interpretation of the answers is unacceptable for a linguist (p. 38). A semasiological lexical documentation by means of indirect questions such as "What do you call...? or "What does .... mean?" (p. 67) can clarify the initial answer. Such an approach, based on Coseriu's lexical fields principles, where the word can be regarded as part of a whole, of a field (p. 28), leads to what the author terms "semantic lexical map", where words belonging to a semantic field are no longer presented in separate maps, but on the same map, indicating distinct semantic characteristics for each term in the field.

These issues are treated in detail within the opposition *sîmbure*^{1} : *sîmbure*^{2} (*sîmbure*^{1} : *miez* and *os* : *sîmbure*^{2}) as well as the ones for the concepts of 'wife's brother', 'sister's husband' and 'wife's sister's husband', included in *cumnat* at the literary language

level, but combined in several ways in the Banat dialect, with two terms for each of the three concepts. Such an approach is certainly the most indicated for a clear image of the dialectal material, yet a new investigation would be necessary for each detail of this type. This detail (the semantic trait that makes the specific difference) is actually missing from the objection raised by the author to the answer *găleată* [bucket], mentioned above, because we should be told what one means by *găleată*. We can only suppose that one refers to the answer to question 917 ("How do you call the vessel made of staves, where you milk the ship?"). Similarly, in the example provided by us above, the question with the answers *ceaun*, *căldare*, *căldăruș*ă, and *căldăruț*ă, it is necessary to define the relationship between *ceaun* and *căldare*, in the instance where the answer is *ceaun*, as well as the relationship between *căldăruș*ă / *căldăruț*ă and *căldare*, in the instance where the answer is one of the two diminutives and where there possibly exists an opposition based on morphological information (as in the case of *călduț* / *căldicel* in expressing the temperature). Moreover, in the instance where the answer is *căldare*, one should expect the opposition with *găleată* to be different when compared to the other areas. Drawing this type of map requires a special attention to this type of relationships (which implies, besides the traditional onomasiological approach, a semasiological approach and a semantic reading), yet the results would be undoubtedly better than the ones provided by the traditional method. The outcome would consist of, according to some of Coseriu's concepts, emphasizing on the 'structure' of each dialect and its relevance at the 'historical' language 'architecture' level.

One circumstance that could indeed lead to confusion, as the author warns, is the way in which the indirect question is formulated. For instance, the question related to the kinship terms, formulated as "How do you call ...?" instead of "What is ... to you?" can lead to terms of address instead of kinship terms (p. 57–58, cf. also p. 54).

Besides these theoretical methodological issues (which provide, however, practical results) some issues of strictly practical methodology are also discussed: the superficial reading of information provided in the atlases (or the lack of information, as in those for Transylvania, where the legend is either very poor in information or missing altogether) or the superficial reading of the investigation data by the person who compiles the atlas and the recording of the results of such readings in DLR. The author provides examples from his own works, by indicating the whole itinerary of the occurrence and perpetuation of an error. As the study progresses, various other issues are signalled, such as synchronic explanations in DLR instead of what should be diachronic explanations (p. 79), focussing the investigation on the speaker's semantic system (p. 71, 82), the usefulness of recording "the diachronic correspondent" in the map footnotes (p. 23); all these issues are really useful in the research of a historical language. A short chapter (p. 109–121), full of precious information, is dedicated to the interrogative documentation of gestures.

*

The work of I. Mării can bring a significant contribution to the field of dialectology and implicitly lexicography. Even if some of the interpretations might be a little too radical (as indicated above), they should be understood in the spirit of the aims proposed, while the "constructive evaluative criticism" should not be limited to the author of the study alone, but it should be assumed by the reader, as well. *Harta lexicală semantică* [The Semantic Lexical Map] should be a compulsory part of the minimal bibliography of any dialectologist, lexicologist or lexicographer and it would surely help improve any study in the field of dialectology and lexicography. The author is well aware of the fact that a general application of these methods for a new linguistic atlas of Romania or for a new dictionary of the Romanian language is hardly achievable (we should also restate here that it cannot even be applied to the entire lexis, since such oppositions are only established in certain lexical areas), yet their application "at least for the fundamental semantic-terminological systems" is a perfectly justified desideratum.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i3A46ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Ion Mării, *Harta lexicală semantică*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 2002, 189 p.

Dinu Moscal*

Institutul de Filologie Română „A. Philippide", Str. Th. Codrescu 2, 700481 Iași, România

Lucrarea lui I. Mării abordează cele trei domenii anunțate prin titlu, obiectivul vizat fiind domeniul dialectologiei, indicat prin determinatul *harta*, ordinea determinanților arătînd ordinea aplicației în dialectologie a teoriilor și rezultatelor din celelalte două domenii. Pe scurt, este vorba despre aplicarea judicioasă a semanticii structurale dezvoltate prin direcția Saussure–Trubetzkoy/Hjelmslev–Coseriu în abordarea lexicului și trecerea acestei perspective în modul de prelucrare a datelor obținute în anchetele dialectale pentru atlasele lingvistice române (seriile ALR), la care se adaugă și repercusiunile la nivelul dicționarelor care folosesc datele din seriile ALR, în primul rînd *Dicționarul limbii române* (DLR).

Scopul lucrării este analiza dintr-o perspectivă critică a metodei de lucru și a rezultatelor din lucrările menționate. Perspectiva critică trebuie înțeleasă în accepția pur științifică, obiectivul fiind înțelegerea și ameliorarea rezultatelor din lucrările de dialectologie și de lexicografie reprezentative. În introducere, autorul prezintă într-un mod clar intențiile acestei analize, numită „critică evaluativă constructivă" (p. 10–11). Observațiile făcute pe parcursul lucrării se bazează pe activitatea de peste patru decenii a autorului în domeniul dialectologiei și al lexicografiei.

În ceea ce privește stilul, fraza are de multe ori un grad ridicat de complexitate, cu propoziții intercalate, cu paranteze explicative uneori destul de consistente și cu un număr relativ mare de trimiteri, combinația acestor trăsături într-o singură frază solicitînd atenția cititorului. În ceea ce privește nivelul de limbă, autorul trece de multe ori la nivelul limbajului familiar sau al celui popular, ca instrument de punere în evidență a veridicității și incontestabilității unor evaluări sau observații științifice.

*

Cititorul va remarca imediat că elementele de bază pentru interpretarea rezultatelor din ancheta dialectală sînt o bună cunoaștere a distincțiilor evidențiate de Coseriu în studiile sale de semantică și a modalității în care se obțin și se consemnează datele dialectale, majoritatea notelor de la capitolul introductiv explicînd aceste două lucruri. Mării pledează pentru o interpretare și o redare a materialului dialectal pornind de la conținutul semantic (lexical) al termenilor, motiv pentru care o hartă constituită pe acest principiu este numită „hartă lexicală semantică", aceasta deosebindu-se de harta lexicală onomasiologică (propusă în ALR), care pornește de la nivelul ontologic (denumirile unei realități). Avantajul unei asemenea abordări este cunoașterea lipsită de confuzii a conținutului fiecărui cuvînt obținut în anchetele dialectale. Exemplul studiat detaliat în capitolul al doilea este opoziția semantică *sîmbure*[1] : *sîmbure*[2], prezentă în Oltenia și, parțial, în Banat, care corespunde opoziției de conținut 'noyau de la prune' : 'amande du noyau de la prune'. Astfel, în sudul Olteniei avem opoziția *sîmbure*[1] 'noyau de la prune' : *miez* 'amande du noyau de la prune', iar în nordul Olteniei avem opoziția *os* 'noyau de la prune' : *sîmbure*[2] 'amande du noyau de la prune'. Cele două hărți onomasiologice pentru *sîmbure*[1] și *sîmbure*[2] din ALR nu surprind valoarea (în sens saussurean) cuvîntului, însă prezentarea opoziției *sîmbure*[1] : *sîmbure*[2] într-o singură hartă, unde apar notate în fiecare punct în care apar opozițiile *sîmbure*[1] : *miez* și *os* : *sîmbure*[2] oferă claritate și exactitate. În plus, o asemenea perspectivă obligă realizatorul unei hărți să țină cont de astfel de distincții atunci cînd interpretează materialul dialectal, dar și pe anchetator în receptarea materialului dialectal. Autorul constată o îmbunătățire în acest sens în NALR.

Autorul consideră că unul dintre punctele cheie în interpretatea corectă a termenilor dialectali este folosirea întrebării indirecte din perspectiva onomasiologică lexicală (prin care se obține numele unui concept) în defavoarea perspectivei onomasiologice referențiale (prin care se obține numele unui obiect).

*Adresă de corespondență: *dinumoscal@yahoo.com*.

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

Un exemplu, la care revine de mai multe ori, este răspunsul primit la întrebarea „În ce se păstrează brînza?", și anume termenul *găleată*. Vasile Țâra îl interpretează ca fiind o „extensiune semantică", în timp ce Mării consideră că „termenul *găleată* nu a suferit, în acest caz, nici un fel de extensiune semantică, ci obiectul numit *găleată* are și o asemenea întrebuințare, utilizare" (p. 59, cf. și p. 60, 67, 160). Autorul dă mai multe exemple de acest fel, considerînd că avem a face cu o confuzie între cuvinte și lucruri, ceea ce ar genera „grave denaturări lexicale onomasiologice și/sau semasiologice". Teoretic, interpretarea dată de Mării poate fi susținută, însă este greu de presupus că dialectologii care au făcut ancheta și au primit astfel de răspunsuri (nu puține, după numărul exemplelor excerptate de Mării) ar fi putut face asemenea confuzii, iar acestea să fie perpetuate într-un mod neglijent de către redactorii ALR sau NALR. Astfel de situații pot fi cel mult asimilate procesului de neutralizare lexicală (amitit la p. 38). În realitate, este vorba despre o altă limbă funcțională, unde o anumită distincție poate să nu fie lexicalizată. De exemplu, într-o altă analiză (p. 41–46, 137-143), sînt avute în vedere legăturile de rudenie desemnate la nivelul limbii române literare prin *cumnat*, fără să se distingă între conceptele 'fratele soției', 'soțul surorii' și 'soțul surorii soției'. Însă lucrurile nu stau în același fel la nivelul unor dialecte, unde distincțiile conceptuale menționate sînt lexicalizate în diferite moduri. Lipsa distincției de la nivelul limbii literare nu poate fi explicată prin raportare la dialectele actuale. Doar asimilarea acestora cu un stadiu mai vechi al limbii române poate sluji ca o explicație în plan diacronic. În același fel stau lucrurile și într-o situație inversă, cum este cazul pentru *găleată*, în exemplul de mai sus. Astfel de „denaturări" apar în mod regulat într-un atlas și relevă de fapt natura limbii. Fără astfel de „denaturări" o limbă nu ar avea o istorie. Dăm aici un alt exemplu din aceeași categorie. La întrebarea 344, „Cum îi spui la vasul cu fundul rotund (gest) în care faceți mămăligă?", harta din ALR Trans. III indică în întreaga zonă, pe lîngă *ceaun*, și *căldare*, *căldărușă*, *căldăruță*. Conform raționamentului propus la răspunsul *găleată* pentru întrebarea „În ce se păstrează brînza?", s-ar deduce că în Trasilvania mămăliga se face și în *căldare*, cu sensul pe care i-l atribuim dintr-o altă perspectivă, eventual din cea a românei literare. O „neconcordanță" a nivelului dialectal cu cel al limbii literare (sau orice alt nivel) nu poate fi raportat la aceasta, deoarece vorbitorul unui dialect nu este un vorbitor al limbii literare (sau al unui alt dialect), care să se abată ocazional (în dialectul propriu) de la norma altui dialect sau a limbii literare.

Desigur, distincția între desemnat și semificat este o condiție necesară în orice demers lexicologic. O lectură a hărților fără receptarea corectă a informațiilor din legendă, care pot indica anumite valori ale termenilor, ar putea conduce la o falsă nomenclaturizare a unor anumite zone ale lexicului dialectal (p. 39). O citire onomasiologică pe baza titlului hărții, fără urmărirea informației din legendă, urmată de o interpretare semasiologică a răspunsurilor este de neacceptat pentru un lingvist (p. 38). O documentare lexicală semasiologică prin întrebări indirecte, de tipul „La ce ziceți?" sau „Ce înseamnă?" (p. 67), poate clarifica răspunsul inițial. O astfel de cunoaștere, bazată pe principiile cîmpurilor lexicale coseriene, unde cuvîntul poate fi abordat și ca parte a unui întreg, a unui cîmp (p. 28), conduce la ceea ce autorul numește „hartă lexicală semantică", unde cuvintele care fac parte dintr-un cîmp semantic nu mai sînt prezentate în hărți separate, ci pe aceeași hartă, cu indicarea trăsăturii semantice distinctive pentru fiecare termen din cîmp. Această problematică este tratată detaliat în cazul opoziției *sîmbure*[1] : *sîmbure*[2] (*sîmbure*[1] : *miez* și *os* : *sîmbure*[2]) și a celor pentru conceptele 'fratele soției', 'soțul surorii' și 'soțul surorii soției', incluse în *cumnat* la nivelul limbii literare, dar combinate în mai multe moduri la nivelul dialectului bănățean prin cîte doi termeni pentru cele trei concepte. O asemenea abordare este cu siguranță cea mai indicată pentru o imagine clară a materialului dialectal, însă ar fi necesară o nouă anchetă pentru fiecare detaliu de acest fel. De altfel, acest detaliu (trăsătura semantică prin care se face diferența specifică) lipsește chiar în obiecția adusă de autor la răspunsul *găleată*, menționat mai sus, pentru că ar fi trebuit să ni se spună ce anume înțelege prin *găleată*. Presupunem că este vorba despre răspunsul la întrebarea 917 („Cum îi ziceți vasului făcut din doage, în care mulgeți laptele de la oi?"). La fel, în exemplul dat de noi mai sus, întrebarea cu răspunsurile *ceaun*, *căldare*, *căldărușă* și *căldăruță*, este necesară definirea raportului între *ceaun* și *căldare*, acolo unde răspunsul este *ceaun*, dar și cel dintre *căldărușă* / *căldăruță* și *căldare*, acolo unde răspunsul e unul dintre cele două diminutive, unde e posibil să fie o opoziție bazată pe informația morfologică

(ca în cazul lui *călduț* / *căldicel* în exprimarea temperaturii). De asemenea, acolo unde răspunsul este *căldare*, este de așteptat ca opoziția cu *găleată* să fie diferită față de celelalte zone. Realizarea unor astfel de hărți presupune o atenție deosebită pentru acest tip de raporturi (ceea ce prespune, pe lîngă abordarea onomasiologică tradițională, o abordare semasiologică și o lectură semantică), însă rezultatele ar fi cu adevărat incomparabil mai bune față de cele redate prin metoda tradițională. Rezultatul ar fi, utilizînd cîteva concepte coseriene, decelarea „structurii" fiecărui grai și relevanța sa la nivelul „arhitecturii" limbii „istorice".

O circumstanță care poate conduce într-adevăr la confuzii, atrage atenția autorul, este modul în care este formulată întrebarea indirectă. De exemplu, întrebarea pentru termeni de înrudire „formulată prin «Cum îi zici [...]?» și nu «ce-ți este [...]?»" poate conduce la termeni de adresare, și nu la termeni de rudenie (p. 57–58, cf. și p. 54).

În afară de aceste probleme metodologice teoretice (dar cu rezultate practice) sînt prezentate și cîteva probleme de metodologie strict practică: citirea superficială a informațiilor din atlase (sau lipsa lor, îndeosebi în cele pentru Transilvania, unde legenda e foarte sumară sau inexistentă) sau citirea neglijentă a datelor din anchetă de către realizatorul atlasului și trecerea rezultatelor din astfel de lecturi în *Dicționarul limbii române* (DLR). Autorul dă exemple chiar și din propriile lucrări, arătînd întregul traseu al apariției și perpetuării unei erori. Pe parcursul lucrării apar atenționări în privința a diverse probleme, cum ar fi explicații sincronice în DLR, unde ar trebui să fie explicații diacronice (p. 79), centrarea anchetei pe sistemul semantic al vorbitorului (p. 71, 82), utilitatea trecerii în subsolul hărții a „corespondentului diacronic" (p. 23), toate de un real folos în cercetarea unei limbi istorice. Un scurt capitol (p. 109–121), dar cu informații prețioase, este dedicat documentării interogative a gesturilor.

*

Lucrarea lui I. Mării poate aduce o contribuție importantă în domeniul dialectologiei și, implicit, al lexicografiei. Chiar dacă uneori apar interpretări prea radicale (așa cum am indicat mai sus), acestea trebuie înțelese în spiritul obiectivului propus, iar „critica evaluativă constructivă" nu trebuie să se limiteze doar la autorul lucrării, ci trebuie asumată și de cititorul ei. *Harta lexicală semantică* ar trebui să nu lipsească din bibliografia minimală a unui dialectolog, lexicolog sau lexicograf, ceea ce ar îmbunătăți în mod evident orice lucrare de dialectologie sau de lexicografie. Autorul este conștient de faptul că o aplicare generală a acestei metode pentru un nou atlas lingvistic al României și pentru un nou dicționar al limbii române este greu de realizat (specificăm aici că nici nu poate fi aplicată întregului lexic, pentru că astfel de opoziții se stabilesc numai în anumite zone ale lexicului), însă aplicarea „măcar pentru sistemele semantico-terminologice fundamentale" este un deziderat pe deplin justificat.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

BOOK REVIEW

doi:10.17684/i3A47en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu & Dana LaCourse Munteanu, *Sintaxă latină*. I. *Sintaxa cazurilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 166 p.; II. *Sintaxa modurilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014, 218 p.

Maria Aldea*

Faculty of Letters, "Babeș–Bolyai" University, Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, Romania

As authors of the two volumes on the *Latin Syntax* published in 2012 and 2014, respectively, Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu, and Dana LaCourse Munteanu bring to the attention of a wide audience the Latin syntax, a linguistic discipline pertaining to the classical philology, without which the study of the Romanian language syntax could not be fully covered and which unrighteously has lost ground.

In their analytical and interpretative approach, building on "the use of Saussure's notions of *signifiant* and *signifié* for the Latin syntax (i.e. the differentiation between the form and the content in the analysis of the syntactic relationship) and intending to present in a more systematic manner the syntactic material searching and identifying several uniform criteria applicable consistently throughout the analysis process" (p. 13), the volumes we herein present are working tools for "both advanced students and teachers" meant to provide them "a clear and concise work on the syntax of the Latin language" (p. 13).

The first volume deals with the syntax of cases and begins with a theoretical clarification which is fundamental for the comprehension of the purpose of syntax, namely the syntactic relationship. Created as a link "between two items forming a binary structure" (p. 17), the syntactic coordination and subordination relationship is essential for the interpretation of language facts, because it involves "two aspects: the **content** which refers to the nature of the link (in the case of coordination situations) or to the function (=F) (for subordination situations) and the **form** represented by the means of expression, i.e. the marker (=M)" (p. 17).

After describing the way in which the coordination and subordination relationships can be achieved (p. 17–24), the authors consider the agreement (p. 25–35) and proceed to its taxonomy in accordance with two criteria: rigorousness and extension; thus, they put forward the following typology according to the subordinated item: the rigorous, full grammatical agreement; the rigorous, partial grammatical agreement or simultaneous variation; the full grammatical agreement by attraction and *ad sensum* agreement.

Then, the linguists focus on the Latin system of cases. Keeping on the same systematic structure in their explanation, the authors provide for each grammar case a concise etymological information accompanied by the presentation of syntagmatic structures and the functions they generate with quite a few examples "extracted from both grammar books and the authors' readings. Poets and writers, whose works the factual material is based upon, are especially those taught throughout the Latin classes, e.g. Plautus and Terence for the Archaic period, Cæsar, Cicero, and Sallust for the Republican period, Virgil, Horace, Titus Livy, and Tacitus for the Augustan and Imperial period, whereas the incursions in the Christian and medieval ages are few and only when the understanding of the syntactic evolution so requires" (p. 13).

As for the nominative (p. 37–41), we note that "from the point of view of the functional content, it is the case specific to the subject, the subjective predicative complement and to the appositive" (p. 37), with a "1st, 2nd, and 2nd prime order status"[1]

*Email address: *aldea_maria@yahoo.com*.

[1]It is worth mentioning that when referring at the taxonomy of cases in the presentation of syntactic functions, the linguists relates their analysis to the model suggested by D.D. Drașoveanu.

It is well known that in Drașoveanu's opinion, the category of case has, according to the criterion of functional degree, three hypostases or ranks: (1) *1st rank cases* (or inflectional cases) which include "those cases expressed in nouns and pronouns, where the cases themselves generate functions" (in nominative – subject, subjective predicative complement, and false appositive; in accusative –

© 2016 The Authors. Publishing rights belong to the Journal.

(p. 37). Together with the 2nd prime order status, the nominative also carries out the function of subjective predicative complement which "is not under a double subordination situation since there is no verb subordination marker"[2] (p. 38). Concerning the vocative (p. 43), we notice that "it is encountered alone as a 1st order case, with no syntactic function and without a status of Tr[3] [head element, M.A.'s note], though there are also recorded various situations where the vocative is head for a V2 [second order vocative, M.A.'s note] with the function of adjectival attribute" (p. 43). Particular attention will be paid to the genitive (p. 45–68). If from a synchronic point of view the adnominal genitive is most often encountered, the interpretation of the language facts from a diachronic perspective raises questions regarding "the chronology of the head of phrase and, implicitly, the function it carries out" (p. 45). According to several researchers, "the original and specific function of the genitive lies in the fact that it determines more closely the content of a noun", while for others the genitive had first received an adverbal use. With regard to the dative (p. 69–82), the authors note two trends in the specialist literature concerning the functions the dative carries out: on the one hand, it is considered "the case of the indirect object" but, on the other hand, this function is contested: "In the first case, absolutisation generates confusion, because the dative can accomplish other functions, too (attribute or adverbial uses) [...] In the second case, the elimination of indirect object function leads to inaccuracies and inconsistencies, to a lack of determination for the functional content of certain relations, as well as to the recognition of various species or values as syntactic functions" (p. 69). As for the accusative (p. 83–126), the authors draw attention to the wrong translation of the name of the case, considering that it should be "*causativus casus*", because it denominates "which or who is the cause of causation" (p. 83). The linguists present scrupulously numerous syntactic values of the accusative and underline for each identified value "the heads of phrase, because, on the one hand, the description gains more consistency, and, on the other hand, one can observe more clearly the relationship settled between Tr – Ts [the head of phrase and the subordinate (dependent) term – M.A.'s note] and the syntactic function the accusative carries out" (p. 83).

Subsequently, they focus on the locative (p. 127–128) and the ablative (p. 129–163). If, for the loca-

direct object, adverbial of time, attribute, and objective predicative complement; in dative – indirect object, adverbial of place, and attribute; in genitive – genitival attribute); (2) *2nd rank cases*, such as "cases involved through (by) the agreement, expressed in words agreed (in gender, number, and case)" which "generates the same function, i.e. the adjectival attribute"; (3) *3rd rank cases*, i.e. "the cases required by prepositions and expressed in nouns and pronouns [...], according to the rule of prepositions" (Drașoveanu, 1997d, p. 94–96; see also Drașoveanu, 1997c, p. 80–81). When some structures raising problems in terms of case identification as in the following construction: "*baltă* [matter] from *las-o baltă* [let the matter drop], [...] «non-casus» or «casus generalis»", otherwise, when there is an "identity of cases, the agreement excepted" (Drașoveanu, 1997e, p. 118), the solution suggested by the Cluj Professor of Romanian syntax is to "reveal a new means of expression of the syntactic relationships, i.e. the simultaneous casual variation or the second casual inflection", which is in fact "a means of intra-clause subordination, other than the agreement" (Drașoveanu, 1997h, p. 286; see also Drașoveanu, 1997f, p. 128–130).

However, in comparison with Professor D.D. Drașoveanu's opinion, the authors always consider the objective predicative complement and the subjective predicative complement as belonging to the 2nd rank cases, governed by an agreement, whether they are expressed by bare nouns or adjectives.

[2]According to D.D. Drașoveanu, the objective predicative complement and the subjective predicative complement are subordinated only to a nominal head, but in the presence of a verb ("mono-subordination thesis"). However, despite the fact that both form a syntagm with a verb, none of them is subordinated to the verb ("thesis of conditioning syntagms"). Moreover, the objective predicative complement and the subjective predicative complement are defined by the term 'conjunct', which means something else than subordinate or dependent, because the subjective predicative complement is a remote attribute dislocated by the copula verb *a fi* 'to be' or by a full lexical verb, while the objective predicative complement is a remote attribute dislocated by a full lexical verb (in this respect, see Drașoveanu, 1997g). In comparison with English, we remark that in Romanian a remote attribute dislocated by a full lexical verb occurs both in nominative and in accusative.

[3]D.D. Drașoveanu conceives the syntagm as "the basic item—both minimal and maximal—of syntagmatics, i.e. the general category which subordinates both the clause and the phrase as its species", while defining the syntagm as a group of two lexemes, in a given hypostasis, and the relationship between them (term – relationship – term), where the relationship "is not generated by the presence of terms, but the terms are created by the presence of a relationship" (cf. Drașoveanu, 1997a, p. 40, 42).

Therefore, according to the type of relationship—i.e., coordinator or subordinator as expressing 'the various forms of the same general concept'—, D.D. Drașoveanu identifies a subordinate syntagm (= head – subordinating relationship – dependent word) and a coordinate syntagm (= preceding conjunct – coordinating relationship – succeeding conjunct) (see Drașoveanu, 1997b, p. 50–51).

tive, the researchers observe that "the Indo-European locative is not preserved in the Proto-Indo-European period with its specific inflectional markers except the endings in *–a*, *–o* / *–e* [...] (rarely a root-final consonant)", but can be identified in the Pre-classical period, especially in the use of *domi* 'at home, in the house', *ruri* 'in the country' (p. 127), as well as in other nouns or names of towns, for the ablative we witness a turning point, because this case "[...] presents the most numerous functions and species compared to other Latin cases, not surprisingly given the fact that it is the result of the syncretism of three Indo-European cases: the ablative (with a separation role), the instrumental and the locative [...]"; as a consequence, this "caused largely its connection with prepositions for disambiguation reasons, without ceasing to work alone, synthetically [...]" (p. 129).

The second volume deals with the syntax of verbal moods. Structured in two units with two appendices, the work begins with a series of general remarks (p. 9–11) on "the grammatical categories where it [the verb – M.A.'s note] is involved: aspect, type of action, mood, tense, voice, person, and number." (p. 9).

The first part is entitled *Modurile personale* [Finite Verb Forms] (p. 13–154) and focuses on this subject as shown by the title; among other topics, "the unit includes the particular use of the infinitive as a substitute for some finite verb forms, as well as the case of the infinitive (both historical / narrative and exclamatory / interrogative)" (p. 11). The authors draw up a typology of clauses and make distinction between the main clauses (p. 28–30) and the subordinate (dependent) clauses (p. 33–39); thus, they examine the values of verbal moods and tenses in the main clauses (p. 15–27) and subordinate ones (without connective, p. 39–41, and with connective, p. 42–154) by identifying and explaining the various contexts of occurrences; in the latter category (subordinates with connective) the authors place emphasis on clauses introduced by a conjunction (p. 63–154).

The second part, entitled *Modurile nepersonale* [Non-finite Verb Forms] (p. 155–205), deals with those "noun forms of the verb which don't have morphological inflectional markers for the category of person" (p. 155). The linguists draw up an inventory of the situations specific for each class, i.e. the infinitive (p. 157–173), the participle (p. 174–186), the gerund (p. 187–192), the gerundive (p. 193–202), and the supine (p. 203–205), while emphasizing the complex structure of non-finite verb forms (illustrated by a double nature with morphological and syntactic effects), namely verbal and nominal "substantival—for the infinitive, the gerund and the supine—or adjectival—for participle and gerundive" (p. 155).

Two appendices accompany the presentation of verbal moods: the first deals with the sequence of tenses (p. 207–211) in subordinate clauses with a predicate in both indicative and subjunctive moods, while the second develops the reported or indirect style (p. 213–215).

Backed by a sound critical apparatus revealed by numerous footnotes and reference lists related to both volumes, the *Latin Syntax* of Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu, and Dana LaCourse Munteanu reached its goal. A logic, clear, and coherent work due to its precise manner of classifying the language facts, the volumes acquire a double value: on the one hand, a real scientific value thanks to the sound information and its substantiation, that makes it readable and comprehensible for both specialist and non-specialist audience; on the other hand, a symbolic value due to its circumscription to the model established by the founder of the Cluj syntax, professor D.D. Drașoveanu whose concepts, ideas, taxonomies—*syntagm*, *relation*, *simultaneous casual variation*, *typology of cases*, etc.—the authors use in the description of the Latin syntax, apart from certain occurring differences.

Bibliography

Drașoveanu, D.D. (1994–1995). *Sintaxa limbii române* [The Syntax of Romanian], a course taught at the Faculty of Letters of "Babeș–Bolyai University", Cluj-Napoca.

Drașoveanu, D.D. (1997). *Teze și antiteze în sintaxa limbii române* [Theses and Antitheses in the Syntax of Romanian], Clusium Publishing House, Cluj-Napoca, 1997.

Drașoveanu, D.D. (1997a). *Relația – creatorul termenilor* [Relationship as a Maker of Terms], in Drașoveanu, 1997, p. 40–44.

Drașoveanu, D.D. (1997b). *Relația – organizatorul termenilor* [Relationship as an Organiser of Terms], in Drașoveanu, 1997, p. 45–51.

Drașoveanu, D.D. (1997c). *Categoriile gramaticale de relație ale limbii române* [The Relational Grammatical Categories of Romanian], in Drașoveanu, 1997, p. 78–93.
Drașoveanu, D.D. (1997d). *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, in Drașoveanu, 1997 [A Classification of Cases Applied to the Possessive Issues], p. 94–100.
Drașoveanu, D.D. (1997e). *Variație cazuală concomitentă* [Simultaneous Casual Variation], in Drașoveanu, 1997, p. 113–118.
Drașoveanu, D.D. (1997f). *Nominativul și acuzativul – schițe sintactice cu adnotări* [The Nominative and the Accusative – Annotated Syntactic Drafts], in Drașoveanu, 1997, p. 119–130.
Drașoveanu, D.D. (1997g). *Predicatul. Definiție. Clasificare – desinențial și intonațional* [The Predicate. Definition. Classification – Inflectional and Intonational Predicate], in Drașoveanu, 1997, p. 195–208.
Drașoveanu, D.D. (1997h). *Postfață* [Afterword], in Drașoveanu, 1997, p. 284–286.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RECENZIE

doi:10.17684/i3A47ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu & Dana LaCourse Munteanu, *Sintaxă latină*. I. *Sintaxa cazurilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2012, 166 p.; II. *Sintaxa modurilor*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2014, 218 p.

Maria Aldea*

Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș–Bolyai", Str. Horea 31, 400202 Cluj-Napoca, România

Prin publicarea celor două volume consacrate *Sintaxei latine*, Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu și Dana LaCourse Munteanu aduc în atenția publicului larg un domeniu care pe nedrept pierde teren, filologia clasică, și o disciplină lingvistică a acestuia, sintaxa, fără de care studiul sintaxei limbii române nu ar fi complet.

Avînd ca punct de pornire în demersul analitic și interpretativ „utilizarea distincției saussuriene signifiant, signifié la nivelul sintaxei latine (i.e. diferențierea formei de conținut în analiza relației sintactice), cît și intenția de a prezenta materialul sintactic cît mai sistematic, prin căutarea și identificarea unor criterii unitare, care să fie consecvent aplicate în analiză" (p. 13), volumele aici prezentate, concepute ca instrumente de lucru, sînt destinate atît „studenților avansați, dar și profesorilor" cu scopul de a le pune la dispoziție „o lucrare clară și concisă dedicată sintaxei limbii latine" (p. 13).

Primul volum, consacrat sintaxei cazurilor, debutează cu o clarificare teoretică fundamentală înțelegerii obiectului de studiu al sintaxei, și anume relația sintactică. Concepută ca o legătură „între doi termeni ce formează un binom sau o structură binară" (p. 17), relația sintactică de coordonare sau de subordonare este esențială în interpretarea sintactică a faptelor de limbă, întrucît implică „două aspecte: **conținut**, care are în vedere natura legăturii stabilite (în cazul coordonării) sau funcția (=F) (în cazul subordonării) și **formă**, reprezentată prin mijlocul de expresie, marcă (=M)." (p. 17).

După prezentarea modului de realizare a relației de coordonare și de subordonare (p. 17–24), autoarele iau în discuție acordul (p. 25–35), procedînd la taxonomia acestuia în funcție de două criterii: gradul de rigurozitate și extensia, distingînd, după expresia termenului subordonat, următoarea tipologie: acordul gramatical riguros, total; acordul gramatical riguros, parțial sau variația concomitentă; acordul gramatical total, prin atracție și acordul *ad sensum*.

În continuare, atenția lingvistelor se oprește asupra sistemului cazual latinesc. Aplicînd aceeași organizare sistematică în expunere, fiecare caz beneficiază de o informație etimologică succintă urmată de prezentarea structurilor sintagmatice și a funcțiilor generate însoțite de nu puține exemple ce „provin atît din gramaticile de specialitate, cît și din lecturile autoarelor. Poeții și prozatorii latini ale căror opere constituie baza materialului faptic sînt cei îndeosebi studiați în cadrul orelor de latină: pentru perioada arhaică: Plautus și Terentius, pentru perioada republicană: Cæsar, Cicero și Sallustius, pentru perioada augustană și imperială: Vergilius, Horatius, Titus Livius și Tacitus. Incursiunile în epocile creștină și medievală vor fi puține și numai atunci cînd sînt absolut necesare pentru înțelegerea evoluției sintactice" (p. 13).

Reținem pentru cazul nominativ (p. 37–41) că „din punctul de vedere al conținutului funcțional, el este cazul subiectului, al numelui predicativ și al apoziției" (p. 37), avînd însă atît „statut de ordin 1, cît și de ordin 2 sau 2′"[1] (p. 37). Cu statutul de

*Adresă de corespondență: *aldea_maria@yahoo.com*.

[1]Se cuvine menționat că, în maniera de prezentare a funcțiilor sintactice, lingvistele își raportează analiza la modelul propus de D.D. Drașoveanu referitor la taxonomia cazurilor.

Este bine știut că, în concepția lui D.D. Drașoveanu, categoria cazului cunoaște, după criteriul gradului de funcționalitate, trei ipostaze sau ordine: (1) *cazuri de ordinul I* (sau cazuri flexionale) ce le cuprind „pe cele manifestate în substantive și pronume, unde ele înseși, cazurile, sînt generatoare de funcții" (în nominativ – subiect, nume predicativ, element predicativ suplimentar și falsă apoziție; în acuzativ – complement direct, complement de timp, atribut și element predicativ suplimentar; în dativ – complement indirect, complement de loc și atribut; în genitiv – atribut genitival); (2) *cazuri de ordinul II*, și anume „cazurile angajate prin (de către) acord,

© 2016 Autorii. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

caz de ordin 2′, acesta realizează și funcția de element predicativ suplimentar care „nu se află în dublă subordonare, neexistînd marcă a subordonării față de verb”[2] (p. 38). În ceea ce privește vocativul (p. 43), se constată că „este întîlnit singur, caz de ordin 1, fără funcție sintactică și fără statut de Tr[3] [termen regent, nota noastră – M.A.], dar sînt atestate și situații în care el este regent pentru un V2 [vocativ de ordin 2, nota noastră – M.A.] cu funcție de atribut adjectival” (p. 43). O atenție aparte este acordată genitivului (p. 45–68). Dacă din punct de vedere sincronic genitivul adnominal cunoaște o frecvență ridicată, interpretarea faptelor de limbă din perspectivă diacronică ridică probleme referitor „la cronologia termenului regent și implicit la funcția îndeplinită” (p. 45) de acesta. După unii cercetători, „funcția originară și proprie a genitivului rezidă în faptul că el determina mai îndeaproape conținutul unui substantiv”, în timp ce pentru alții, genitivul a beneficiat la început de o întrebuințare adverbală. Referitor la dativ (p. 69–82), autoarele remarcă existența în literatura de specialitate a două direcții privind funcțiile realizate: pe de o parte, e considerat „cazul complementului indirect” și, pe de altă parte, este negată această funcție: „În primul caz, absolutizarea creează unele confuzii, pentru că dativul poate îndeplini și alte funcții (precum cea de complement circumstanțial de scop sau de atribut) [...]. În cel de-al doilea caz, eliminarea funcției de complement indirect duce la imprecizii și inconsecvențe, la nedeterminarea conținutului funcțional al anumitor relații, respectiv la considerarea diverselor specii sau valori drept funcții.” (p. 69). În ceea ce privește acuzativul (p. 83–126), autoarele atrag atenția asupra traducerii greșite a denumirii cazului, apreciind că acesta ar trebui să se numească „*causativus casus*”, întrucît denumește „ceea ce sau cel ce este cauzat” (p. 83). Expunînd punctual numeroasele valori sintactice ale acestuia, lingvistele caută să evidențieze pentru fiecare valoare detașată „termenii regenți, deoarece, pe de o parte, se cîștigă astfel în consecvență, iar, pe de altă parte, se poate urmări mai clar relația ce se instituie între Tr – Ts [termenul regent – termenul subordonat, nota noastră – M.A.] și funcția sintactică realizată de acuzativ.” (p. 83). În continuare, atenția acestora se fixează asupra locativului (p. 127–128) și ablativului (p. 129–163). Dacă pentru primul cercetătoarele constată că „Locativul indo-european nu s-a păstrat în perioada istorică cu desinențe specifice decît la temele în *–a*, *–o* / *–e* [...] (izolat la temele în consoană)” (p. 127), putînd fi reperat în perioada preclasică cu precădere în folosirea lui *domi*, *ruri* (p. 127), dar și în alte substantive sau în numele de orașe, cu ablativul se produce o răsturnare, deoarece acest caz „[...] prezintă cele mai numeroase funcții și specii în raport cu celelalte cazuri din limba latină, ceea ce nu este deloc surprinzător ținînd cont de faptul că provine din sincretismul a trei cazuri indo-europene: ablativul (separativul), instrumentalul și locativul [...]”, ceea ce „a determinat în bună măsură legarea lui frecventă

manifestate în cuvintele acordate (în gen, număr și caz)”, ce „generează aceeași funcție – atribut adjectival”; (3) *cazuri de ordinul III*, „cele cerute de prepoziții; se manifestă în substantive și pronume [...], conform regimului prepozițiilor” (Drașoveanu, 1997d, p. 94–96; vezi și Drașoveanu, 1997c, p. 80–81). Precizăm, de asemenea, că în situația unor structuri ce ridică probleme la nivelul identificării cazului „cu *baltă* din *las-o baltă*, [...] «non-casus» sau «casus generalis»”, altfel spus, atunci cînd există o „identitate de cazuri, în afara acordului” (Drașoveanu, 1997e, p. 118), sintacticianul clujean rezolvă dificultatea prin avansarea și „relevarea unui nou mijloc de exprimare a raporturilor sintactice – *variația cazuală concomitentă* sau *flexiunea cazuală secundă*”, ce reprezintă „unul din mijloacele subordonării intrapropoziționale, altul decît acordul” (Drașoveanu, 1997h, p. 286; vezi și Drașoveanu, 1997f, p. 128–130).

Însă, spre deosebire de D.D. Drașoveanu, acestea consideră întotdeauna elementul predicativ suplimentar și numele predicativ drept cazuri de ordin 2, realizate prin acord, indiferent dacă sînt exprimate prin substantive sau adjective.

[2] În concepția lui D.D. Drașoveanu, elementul predicativ suplimentar și numele predicativ se subordonează numai substantivalului, dar în prezența verbului („teza monosubordonării”). Totuși, în ciuda faptului că ambele formează sintagmă cu verbul, niciunul nu se subordonează acestuia („teza sintagmelor condiționate”). Ba mai mult, elementul predicativ suplimentar și numele predicativ se definesc prin termenul „asociat”, care înseamnă altceva decît subordonat, numele predicativ fiind un atribut la distanță dislocat prin verbul asemantic *a fi*, în timp ce elementul predicativ suplimentar este un atribut la distanță dislocat printr-un verb semantic (vezi, în acest sens, Drașoveanu, 1997g).

[3] Concepînd sintagma ca „unitatea—și minimală, și maximală—a sintagmicii, categoria ei generală care-și subordonează ca specii, și propoziția, și fraza”, D.D. Drașoveanu o definește drept grupul de două lexeme, într-o anumită ipostază a lor, și relația dintre ele (termen – relație – termen), unde relația „nu rezultă din prezența termenilor, ci termenii rezultă din prezența relației” (cf. Drașoveanu, 1997a, p. 40, 42).

În consecință, în funcție de tipul relatemului—coordonator sau subordonator, ce sînt în fapt „particularizări ale aceluiași general”—, D.D. Drașoveanu identifică o sintagmă subordonativă (= termen regent – relație subordonantă – termen subordonat), respectiv o sintagmă coordonativă (= termen anterior – relație coordonativă – termen posterior) (vezi Drașoveanu, 1997b, p. 50–51).

prin prepoziție de termenul regent, din nevoia de dezambiguizare, dar el nu a încetat să funcționeze singur, sintetic [...]." (p. 129).

Al doilea volum tratează sintaxa modurilor. Structurat în două părți însoțite de două anexe, volumul debutează cu o serie de considerații generale (p. 9–11) pe marginea „categoriilor gramaticale la care el [verbul, precizarea noastră – M.A.] participă: aspectul, felul acțiunii, modul, timpul, diateza, persoana și numărul." (p. 9).

Partea I, intitulată *Modurile personale* (p. 13–154), așa cum titlul indică, este consacrată modurilor personale „în care va fi încadrată și folosirea specială a infinitivului ca substitut al unor moduri personale; cazul infinitivului istoric / narativ și al celui exclamativ / interogativ" (p. 11). Luînd în discuție tipologia propozițiilor și distingînd între propoziții principale (p. 28–30) și propoziții subordonate (p. 33–39), autoarele realizează, prin identificarea și explicarea situațiilor în care se manifestă, o trecere în revistă a valorilor modurilor și timpurilor verbale în propozițiile principale (p. 15–27), respectiv în propozițiile subordonate fără conectiv (p. 39–41) și cele subordonate cu conectiv (p. 42–154), o atenție particulară fiind acordată propozițiilor conjuncționale necircumstanțiale (p. 63–73) și circumstanțiale (p. 73–154).

Partea a II-a, intitulată *Modurile nepersonale* (p. 155–205), abordează acele „forme nominale ale verbului, care nu au mărci morfologice pentru categoria persoanei" (p. 155). Evidențiind complexitatea structurii modurilor nepersonale ilustrată prin dubla valoare, și anume verbală și nominală „substantivală—pentru infinitiv, gerunziu și supin—sau adjectivală—pentru participiu și gerundiv" (p. 155), ce are urmări atît în plan morfologic, cît și sintactic, lingvistele realizează inventarul situațiilor specifice infinitivului (p. 157–173), participiului (p. 174–186), gerunziului (p. 187–192), gerundivului (p. 193–202) și supinului (p. 203–205).

Două anexe însoțesc expunerea modurilor verbale: prima ia în discuție concordanța timpurilor (p. 207–211) în propozițiile subordonate cu predicatul la indicativ, respectiv la conjunctiv, în timp ce a doua tratează stilul indirect (p. 213–215).

Însoțită de un solid aparat critic, reperabil atît în numeroasele note de subsol, cît și în listele bibliografice aferente celor două volume, *Sintaxa latină* elaborată de Frieda Edelstein, Carmen Fenechiu și Dana LaCourse Munteanu este o lucrare ce și-a atins obiectivul. Logică, clară și coerentă prin maniera matematică de dispunere a faptelor de limbă, *Sintaxa latină* dobîndește o dublă valoare: pe de o parte, concret științifică, prin soliditatea informației și a argumentării putînd fi consultată și înțeleasă nu doar de către specialiști, ci și de către nespecialiști și, pe de altă parte, simbolică, prin înscrierea sa în modelul impus de creatorul sintaxei clujene, profesorul D.D. Drașoveanu, ale cărui concepte, idei, taxonomii—*sintagmă*, *relație*, *variație cazuală concomitentă*, *tipologia cazurilor* etc.—sînt folosite de autoare, cu anumite diferențe, în prezentarea sintaxei latine.

Bibliografie

Drașoveanu, D.D. (1994–1995). *Sintaxa limbii române*, curs ținut la Facultatea de Litere, Universitatea „Babeș–Bolyai", Cluj-Napoca.
Drașoveanu, D.D. (1997). *Teze și antiteze în sintaxa limbii române*, Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1997.
Drașoveanu, D.D. (1997a). *Relația – creatorul termenilor*, în Drașoveanu, 1997, p. 40–44.
Drașoveanu, D.D. (1997b). *Relația – organizatorul termenilor*, în Drașoveanu, 1997, p. 45–51.
Drașoveanu, D.D. (1997c). *Categoriile gramaticale de relație ale limbii române*, în Drașoveanu, 1997, p. 78–93.
Drașoveanu, D.D. (1997d). *O clasificare a cazurilor cu aplicare în problema posesivelor*, în Drașoveanu, 1997, p. 94–100.
Drașoveanu, D.D. (1997e). *Variație cazuală concomitentă*, în Drașoveanu, 1997, p. 113–118.
Drașoveanu, D.D. (1997f). *Nominativul și acuzativul – schițe sintactice cu adnotări*, în Drașoveanu, 1997, p. 119–130.
Drașoveanu, D.D. (1997g). *Predicatul. Definiție. Clasificare – desinențial și intonațional*, în Drașoveanu, 1997, p. 195–208.
Drașoveanu, D.D. (1997h). *Postfață*, în Drașoveanu, 1997, p. 284–286.

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

LOST & FOUND

doi:10.17684/i3A48en
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

The influence of Darwin on philosophy[†]

John Dewey

I

That the publication of the "Origin of Species" marked an epoch in the development of the natural sciences is well known to the layman. That the combination of the very words *origin* and *species* embodied an intellectual revolt and introduced a new intellectual temper is easily overlooked by the expert. The conceptions that had reigned in the philosophy of nature and knowledge for two thousand years, the conceptions that had become the familiar furniture of the mind, rested on the assumption of the superiority of the fixed and final; they rested upon treating change and origin as signs of defect and unreality. In laying hands upon the sacred ark of absolute permanency, in treating the forms that had been regarded as types of fixity and perfection as originating and passing away, the "Origin of Species" introduced a mode of thinking that in the end was bound to transform the logic of knowledge, and hence the treatment of morals, politics, and religion.

No wonder, then, that the publication of Darwin's book, a half century ago, precipitated a crisis. The true nature of the controversy is easily concealed from us, however, by the theological clamor that attended it. The vivid and popular features of the anti-Darwinian row tended to leave the impression that the issue was between science on one side and theology on the other. Such was not the case—the issue lay primarily within science itself, as Darwin himself early recognized. The theological outcry he discounted from the start, hardly noticing it save as it bore upon the "feelings of his female relatives". But for two decades before final publication he contemplated the possibility of being put down by his scientific peers as a fool or as crazy; and he set, as the measure of his success, the degree in which he should affect three men of science: Lyell in geology, Hooker in botany, and Huxley in zoology.

Religious considerations lent fervor to the controversy, but they did not provoke it. Intellectually, religious emotions are not creative but conservative. They attach themselves readily to the current view of the world and consecrate it. They steep and dye intellectual fabrics in the seething vat of emotions; they do not form their warp and woof. There is not, I think, an instance of any large idea about the world being independently generated by religion. Although the ideas that rose up like armed men against Darwinism owed their intensity to religious associations, their origin and meaning are to be sought in science and philosophy, not in religion.

II

Few words in our language foreshorten intellectual history as much as does the word *species*. The Greeks, in initiating the intellectual life of Europe, were impressed by characteristic traits of the life of plants and animals; so impressed indeed that they made these traits the key to defining nature and to explaining mind and society. And truly, life is so wonderful that a seemingly successful reading of its mystery might well lead men to believe that the key to the secrets of heaven and earth was in their hands. The Greek rendering of this mystery, the Greek formulation of the aim and standard of knowledge, was in the course of time embodied in the word *species*, and it controlled philosophy for two thousand years. To understand the intellectual face-about expressed in the phrase "Origin of Species", we must, then, understand the long dominant idea against which it is a protest.

Consider how men were impressed by the facts of life. Their eyes fell upon certain things slight in bulk, and frail in structure. To every appearance, these perceived things were inert and passive. Suddenly, under certain circumstances, these things—henceforth known as seeds or eggs or germs—begin to change, to change rapidly in size, form, and qualities. Rapid and extensive changes occur, however, in

[†]A lecture in a course of public lectures on "Charles Darwin and His Influence on Science", given at Columbia University in the winter and spring of 1909. Previously published in John Dewey, *The Influence of Darwin on Philosophy, and Other Essays in Contemporary Thought*, Henry Holt and Company, New York, 1910, p. 1–19, CrossRef.

© 2016. Publishing rights belong to the Journal.

many things—as when wood is touched by fire. But the changes in the living thing are orderly; they are cumulative; they tend constantly in one direction; they do not, like other changes, destroy or consume, or pass fruitless into wandering flux; they realize and fulfil. Each successive stage, no matter how unlike its predecessor, preserves its net effect and also prepares the way for a fuller activity on the part of its successor. In living beings, changes do not happen as they seem to happen elsewhere, any which way; the earlier changes are regulated in view of later results. This progressive organization does not cease till there is achieved a true final term, a *τελὸς*, a completed, perfected end. This final form exercises in turn a plenitude of functions, not the least noteworthy of which is production of germs like those from which it took its own origin, germs capable of the same cycle of self-fulfilling activity.

But the whole miraculous tale is not yet told. The same drama is enacted to the same destiny in countless myriads of individuals so sundered in time, so severed in space, that they have no opportunity for mutual consultation and no means of interaction. As an old writer quaintly said, "things of the same kind go through the same formalities"—celebrate, as it were, the same ceremonial rites.

This formal activity which operates throughout a series of changes and holds them to a single course; which subordinates their aimless flux to its own perfect manifestation; which, leaping the boundaries of space and time, keeps individuals distant in space and remote in time to a uniform type of structure and function: this principle seemed to give insight into the very nature of reality itself. To it Aristotle gave the name, *εῖδος*.This term the scholastics translated as *species*.

The force of this term was deepened by its application to everything in the universe that observes order in flux and manifests constancy through change. From the casual drift of daily weather, through the uneven recurrence of seasons and unequal return of seed time and harvest, up to the majestic sweep of the heavens—the image of eternity in time—and from this to the unchanging pure and contemplative intelligence beyond nature lies one unbroken fulfilment of ends. Nature as a whole is a progressive realization of purpose strictly comparable to the realization of purpose in any single plant or animal.

The conception of *εῖδος*, species, a fixed form and final cause, was the central principle of knowledge as well as of nature. Upon it rested the logic of science. Change as change is mere flux and lapse; it insults intelligence. Genuinely to know is to grasp a permanent end that realizes itself through changes, holding them thereby within the metes and bounds of fixed truth. Completely to know is to relate all special forms to their one single end and good: pure contemplative intelligence. Since, however, the scene of nature which directly confronts us is in change, nature as directly and practically experienced does not satisfy the conditions of knowledge. Human experience is in flux, and hence the instrumentalities of sense-perception and of inference based upon observation are condemned in advance. Science is compelled to aim at realities lying behind and beyond the processes of nature, and to carry on its search for these realities by means of rational forms transcending ordinary modes of perception and inference.

There are, indeed, but two alternative courses. We must either find the appropriate objects and organs of knowledge in the mutual interactions of changing things; or else, to escape the infection of change, we *must* seek them in some transcendent and supernal region. The human mind, deliberately as it were, exhausted the logic of the changeless, the final, and the transcendent, before it essayed adventure on the pathless wastes of generation and transformation. We dispose all too easily of the efforts of the schoolmen to interpret nature and mind in terms of real essences, hidden forms, and occult faculties, forgetful of the seriousness and dignity of the ideas that lay behind. We dispose of them by laughing at the famous gentleman who accounted for the fact that opium put people to sleep on the ground it had a dormitive faculty. But the doctrine, held in our own day, that knowledge of the plant that yields the poppy consists in referring the peculiarities of an individual to a type, to a universal form, a doctrine so firmly established that any other method of knowing was conceived to be unphilosophical and unscientific, is a survival of precisely the same logic. This identity of conception in the scholastic and anti-Darwinian theory may well suggest greater sympathy for what has become unfamiliar as well as greater humility regarding the further unfamiliarities that history has in store.

Darwin was not, of course, the first to question the classic philosophy of nature and of knowledge.

The beginnings of the revolution are in the physical science of the sixteenth and seventeenth centuries. When Galileo said: "It is my opinion that the earth is very noble and admirable by reason of so many and so different alterations and generations which are incessantly made therein", he expressed the changed temper that was coming over the world; the transfer of interest from the permanent to the changing. When Descartes said: "The nature of physical things is much more easily conceived when they are beheld coming gradually into existence, than when they are only considered as produced at once in a finished and perfect state", the modern world became self-conscious of the logic that was henceforth to control it, the logic of which Darwin's "Origin of Species" is the latest scientific achievement. Without the methods of Copernicus, Kepler, Galileo, and their successors in astronomy, physics, and chemistry, Darwin would have been helpless in the organic sciences. But prior to Darwin the impact of the new scientific method upon life, mind, and politics, had been arrested, because between these ideal or moral interests and the inorganic world intervened the kingdom of plants and animals. The gates of the garden of life were barred to the new ideas; and only through this garden was there access to mind and politics. The influence of Darwin upon philosophy resides in his having conquered the phenomena of life for the principle of transition, and thereby freed the new logic for application to mind and morals and life. When he said of species what Galileo had said of the earth, *e pur se muove*, he emancipated, once for all, genetic and experimental ideas as an organon of asking questions and looking for explanations.

III

The exact bearings upon philosophy of the new logical outlook are, of course, as yet, uncertain and inchoate. We live in the twilight of intellectual transition. One must add the rashness of the prophet to the stubbornness of the partizan to venture a systematic exposition of the influence upon philosophy of the Darwinian method. At best, we can but inquire as to its general bearing—the effect upon mental temper and complexion, upon that body of half-conscious, half-instinctive intellectual aversions and preferences which determine, after all, our more deliberate intellectual enterprises. In this vague inquiry there happens to exist as a kind of touchstone a problem of long historic currency that has also been much discussed in Darwinian literature. I refer to the old problem of design *versus* chance, mind *versus* matter, as the causal explanation, first or final, of things.

As we have already seen, the classic notion of *species* carried with it the idea of purpose. In all living forms, a specific type is present directing the earlier stages of growth to the realization of its own perfection. Since this purposive regulative principle is not visible to the senses, it follows that it must be an ideal or rational force. Since, however, the perfect form is gradually approximated through the sensible changes, it also follows that in and through a sensible realm a rational ideal force is working out its own ultimate manifestation. These inferences were extended to nature: (*a*) She does nothing in vain; but all for an ulterior purpose. (*b*) Within natural sensible events there is therefore contained a spiritual causal force, which as spiritual escapes perception, but is apprehended by an enlightened reason. (*c*) The manifestation of this principle brings about a subordination of matter and sense to its own realization, and this ultimate fulfilment is the goal of nature and of man. The design argument thus operated in two directions. Purposefulness accounted for the intelligibility of nature and the possibility of science, while the absolute or cosmic character of this purposefulness gave sanction and worth to the moral and religious endeavors of man. Science was underpinned and morals authorized by one and the same principle, and their mutual agreement was eternally guaranteed.

This philosophy remained, in spite of sceptical and polemic outbursts, the official and the regnant philosophy of Europe for over two thousand years. The expulsion of fixed first and final causes from astronomy, physics, and chemistry had indeed given the doctrine something of a shock. But, on the other hand, increased acquaintance with the details of plant and animal life operated as a counterbalance and perhaps even strengthened the argument from design. The marvelous adaptations of organisms to their environment, of organs to the organism, of unlike parts of a complex organ—like the eye—to the organ itself; the foreshadowing by lower forms of the higher; the preparation in earlier stages of growth for organs that only later had their functioning—these things were increasingly recognized with the progress

of botany, zoology, paleontology, and embryology. Together, they added such prestige to the design argument that by the late eighteenth century it was, as approved by the sciences of organic life, the central point of theistic and idealistic philosophy.

The Darwinian principle of natural selection cut straight under this philosophy. If all organic adaptations are due simply to constant variation and the elimination of those variations which are harmful in the struggle for existence that is brought about by excessive reproduction, there is no call for a prior intelligent causal force to plan and preordain them. Hostile critics charged Darwin with materialism and with making chance the cause of the universe.

Some naturalists, like Asa Gray, favored the Darwinian principle and attempted to reconcile it with design. Gray held to what may be called design on the installment plan. If we conceive the "stream of variations" to be itself intended, we may suppose that each successive variation was designed from the first to be selected. In that case, variation, struggle, and selection simply define the mechanism of "secondary causes" through which the "first cause" acts; and the doctrine of design is none the worse off because we know more of its *modus operandi*.

Darwin could not accept this mediating proposal. He admits or rather he asserts that it is "impossible to conceive this immense and wonderful universe including man with his capacity of looking far backwards and far into futurity as the result of blind chance or necessity"[1]. But nevertheless he holds that since variations are in useless as well as useful directions, and since the latter are sifted out simply by the stress of the conditions of struggle for existence, the design argument as applied to living beings is unjustifiable; and its lack of support there deprives it of scientific value as applied to nature in general. If the variations of the pigeon, which under artificial selection give the pouter pigeon, are not preordained for the sake of the breeder, by what logic do we argue that variations resulting in natural species are pre-designed?[2].

IV

So much for some of the more obvious facts of the discussion of design *versus* chance, as causal principles of nature and of life as a whole. We brought up this discussion, you recall, as a crucial instance. What does our touchstone indicate as to the bearing of Darwinian ideas upon philosophy? In the first place, the new logic outlaws, flanks, dismisses—what you will—one type of problems and substitutes for it another type. Philosophy forswears inquiry after absolute origins and absolute finalities in order to explore specific values and the specific conditions that generate them.

Darwin concluded that the impossibility of assigning the world to chance as a whole and to design in its parts indicated the insolubility of the question. Two radically different reasons, however, may be given as to why a problem is insoluble. One reason is that the problem is too high for intelligence; the other is that the question in its very asking makes assumptions that render the question meaningless. The latter alternative is unerringly pointed to in the celebrated case of design versus chance. Once admit that the sole verifiable or fruitful object of knowledge is the particular set of changes that generate the object of study together with the consequences that then flow from it, and no intelligible question can be asked about what, by assumption, lies outside. To assert—as is often asserted—that specific values of particular truth, social bonds and forms of beauty, if they can be shown to be generated by concretely knowable conditions, are meaningless and in vain; to assert that they are justified only when they and their particular causes and effects have all at once been gathered up into some inclusive first cause and some exhaustive final goal, is intellectual atavism. Such argumentation is reversion to the logic that explained the extinction of fire by water through the formal essence of aqueousness and the quenching of thirst by water through the final cause of aqueousness. Whether used in the case of the special event or that of life as a whole, such logic only abstracts some aspect of the existing course of events in order to reduplicate it as a petrified eternal principle by which to explain the very changes of which it is the formalization.

When Henry Sidgwick casually remarked in a letter that as he grew older his interest in what or who made the world was altered into interest in what

[1] "Life and Letters", vol. I, p. 282; cf. 285.

[2] "Life and Letters", vol. II, p. 146, 170, 245; vol. I, p. 283–284. See also the closing portion of his "Variations of Animals and Plants under Domestication".

kind of a world it is anyway, his voicing of a common experience of our own day illustrates also the nature of that intellectual transformation effected by the Darwinian logic. Interest shifts from the wholesale essence back of special changes to the question of how special changes serve and defeat concrete purposes; shifts from an intelligence that shaped things once for all to the particular intelligences which things are even now shaping; shifts from an ultimate goal of good to the direct increments of justice and happiness that intelligent administration of existent conditions may beget and that present carelessness or stupidity will destroy or forego.

In the second place, the classic type of logic inevitably set philosophy upon proving that life *must* have certain qualities and values—no matter how experience presents the matter—because of some remote cause and eventual goal. The duty of wholesale justification inevitably accompanies all thinking that makes the meaning of special occurrences depend upon something that once and for all lies behind them. The habit of derogating from present meanings and uses prevents our looking the facts of experience in the face; it prevents serious acknowledgment of the evils they present and serious concern with the goods they promise but do not as yet fulfil. It turns thought to the business of finding a wholesale transcendent remedy for the one and guarantee for the other. One is reminded of the way many moralists and theologians greeted Herbert Spencer's recognition of an unknowable energy from which welled up the phenomenal physical processes without and the conscious operations within. Merely because Spencer labeled his unknowable energy "God", this faded piece of metaphysical goods was greeted as an important and grateful concession to the reality of the spiritual realm. Were it not for the deep hold of the habit of seeking justification for ideal values in the remote and transcendent, surely this reference of them to an unknowable absolute would be despised in comparison with the demonstrations of experience that knowable energies are daily generating about us precious values.

The displacing of this wholesale type of philosophy will doubtless not arrive by sheer logical disproof, but rather by growing recognition of its futility. Were it a thousand times true that opium produces sleep because of its dormitive energy, yet the inducing of sleep in the tired, and the recovery to waking life of the poisoned, would not be thereby one least step forwarded. And were it a thousand times dialectically demonstrated that life as a whole is regulated by a transcendent principle to a final inclusive goal, none the less truth and error, health and disease, good and evil, hope and fear in the concrete, would remain just what and where they now are. To improve our education, to ameliorate our manners, to advance our politics, we must have recourse to specific conditions of generation.

Finally, the new logic introduces responsibility into the intellectual life. To idealize and rationalize the universe at large is after all a confession of inability to master the courses of things that specifically concern us. As long as mankind suffered from this impotency, it naturally shifted a burden of responsibility that it could not carry over to the more competent shoulders of the transcendent cause. But if insight into specific conditions of value and into specific consequences of ideas is possible, philosophy must in time become a method of locating and interpreting the more serious of the conflicts that occur in life, and a method of projecting ways for dealing with them: a method of moral and political diagnosis and prognosis.

The claim to formulate *a priori* the legislative constitution of the universe is by its nature a claim that may lead to elaborate dialectic developments. But it is also one that removes these very conclusions from subjection to experimental test, for, by definition, these results make no differences in the detailed course of events. But a philosophy that humbles its pretensions to the work of projecting hypotheses for the education and conduct of mind, individual and social, is thereby subjected to test by the way in which the ideas it propounds work out in practice. In having modesty forced upon it, philosophy also acquires responsibility.

Doubtless I seem to have violated the implied promise of my earlier remarks and to have turned both prophet and partizan. But in anticipating the direction of the transformations in philosophy to be wrought by the Darwinian genetic and experimental logic, I do not profess to speak for any save those who yield themselves consciously or unconsciously to this logic. No one can fairly deny that at present there are two effects of the Darwinian mode of thinking. On the one hand, there are making many sincere and vital efforts to revise our traditional philosophic

conceptions in accordance with its demands. On the other hand, there is as definitely a recrudescence of absolutistic philosophies; an assertion of a type of philosophic knowing distinct from that of the sciences, one which opens to us another kind of reality from that to which the sciences give access; an appeal through experience to something that essentially goes beyond experience. This reaction affects popular creeds and religious movements as well as technical philosophies. The very conquest of the biological sciences by the new ideas has led many to proclaim an explicit and rigid separation of philosophy from science.

Old ideas give way slowly; for they are more than abstract logical forms and categories. They are habits, predispositions, deeply engrained attitudes of aversion and preference. Moreover, the conviction persists—though history shows it to be a hallucination—that all the questions that the human mind has asked are questions that can be answered in terms of the alternatives that the questions themselves present. But in fact intellectual progress usually occurs through sheer abandonment of questions together with both of the alternatives they assume – an abandonment that results from their decreasing vitality and a change of urgent interest. We do not solve them: we get over them. Old questions are solved by disappearing, evaporating, while new questions corresponding to the changed attitude of endeavor and preference take their place. Doubtless the greatest dissolvent in contemporary thought of old questions, the greatest precipitant of new methods, new intentions, new problems, is the one effected by the scientific revolution that found its climax in the "Origin of Species".

DIACRONIA
Impavidi progrediamur!

RESTITUIRI

doi:10.17684/i3A48ro
ISSN: 2393-1140
www.diacronia.ro

Influența lui Darwin asupra filosofiei[†]

John Dewey

I

Că publicarea *Originii speciilor* a marcat o etapă în dezvoltarea științelor naturii, acesta este un fapt bine cunoscut omului obișnuit. Că îmbinarea, anume, a cuvintelor *origine* și *specie* a dat expresie unei revolte intelectuale și a introdus un nou cadru de gîndire, acesta este însă un fapt prea lesne trecut cu vederea de către expert. Concepțiile care domniseră în filosofia naturii și a cunoașterii timp de două mii de ani, concepțiile care deveniseră recuzita familiară a minții se sprijineau pe presupunerea superiorității celor fixe și finale, se sprijineau pe considerarea schimbării și a originii drept semne ale imperfecțiunii și ale nonrealității. Atingînd chivotul sacru al permanenței absolute, tratînd formele, care fuseseră privite ca tipuri ale imobilității și perfecțiunii, drept lucruri care se nasc și pier, *Originea speciilor* a introdus un mod de gîndire care, în cele din urmă, avea să transforme logica cunoașterii și, în consecință, tipul de abordare a moralei, a politicii și a religiei.

Nu este, deci, de mirare că apariția cărții lui Darwin, acum o jumătate de secol, a provocat o criză. Totuși, adevărata natură a controversei ne scapă cu ușurință din cauza strigătului de indignare teologică ce a însoțit-o. Trăsăturile vii și populare ale zarvei anti-darwiniste au tins să lase impresia că problema se găsea între știință, pe de o parte, și teologie, pe de altă parte. Nu era cazul! Chestiunea ținea, în principal, de știință, după cum Darwin însuși recunoscuse de timpuriu. Cît despre protestul teologic, pe acesta el l-a nesocotit de la bun început, abia luîndu-l în seamă, și numai în măsura în care avea vreun efect asupra „sentimentelor rudelor de sex feminin". Însă, timp de două decenii, înainte de publicarea cărții, el a tot cîntărit posibilitatea de a fi catalogat drept prost sau nebun de către confrații din domeniu și, ca măsură a succesului său, a stabilit gradul în care trebuia să-i afecteze pe trei oameni de știință: Lyell în geologie, Hooker în botanică și Huxley în zoologie.

Considerațiile de ordin religios au adăugat tensiune controversei, dar nu ele au produs-o. Intelectual vorbind, emoțiile religioase nu sînt creatoare, ci conservatoare. Se asociază fără ezitare la viziunea curentă asupra lumii și o consfințesc. Ele doar înmoaie și vopsesc pînzele intelectuale în vasul clocotitor al emoțiilor; nu-și formează propria fibră și textură. Nu există, bănuiesc, niciun exemplu de idee grandioasă referitoare la lume care să fi fost generată de religie în mod independent. Deși ideile care s-au ridicat împotriva darwinismului asemeni unor oameni înarmați și-au datorat intensitatea lor asocierilor religioase, originea și sensul lor trebuie căutate în știință și filosofie, nu în religie.

II

Puține cuvinte ale limbii noastre rezumă istoria intelectuală la fel de bine precum o face cuvîntul *specie*. Vechii greci, punînd bazele vieții intelectuale din Europa, erau impresionați de trăsăturile caracteristice ale vieții plantelor și animalelor; într-adevăr, atît de impresionați, încît au făcut din aceste trăsături cheia către definirea naturii și către explicarea minții și a societății. Și, pe bună dreptate, viața este atît de minunată, încît o descifrare aparent reușită a tainei sale putea prea bine să conducă oamenii spre credința conform căreia cheia către secretele cerului și ale pămîntului se afla în mîinile lor. Felul grecesc de a înfățișa acest mister, formularea grecească a scopului cunoașterii și a standardului acesteia și-au găsit expresia, de-a lungul timpului, în cuvîntul *specie*,

[†]O prelegere din cadrul unui curs de prelegeri publice pe tema *Charles Darwin and His Influence on Science* [Charles Darwin și influența sa asupra științei], ținut la Universitatea Columbia în timpul iernii și primăverii anului 1909. Prezenta traducere a fost efectuată de Cristinel Munteanu după versiunea reprodusă în John Dewey, *The Influence of Darwin on Philosophy, and Other Essays in Contemporary Thought*, Henry Holt and Company, New York, 1910, p. 1–19, CrossRef. Pentru verificări, a fost consultată și varianta „definitivă" inclusă în John Dewey, *The Middle Works, 1899–1924, Volume 4: 1907–1909*, Edited by Jo Ann Boydston, With an Introduction by Lewis E. Hahn, Southern Illinois University Press, 2008, p. 3–14. Traducătorul dorește să le mulțumească aici Profesorului Larry A. Hickman, Director of the Center for Dewey Studies, și doamnei Angela Moore-Swafford, Rights & Permissions Manager of Southern Illinois University Press, pentru acordarea dreptului de a publica prezenta traducere românească.

© 2016. Drepturile de publicare aparțin Revistei.

controlînd filosofia vreme de două mii de ani. Pentru a înțelege răsturnarea intelectuală redată de sintagma *Originea speciilor*, trebuie să înțelegem ideea îndelung dominantă împotriva căreia se constituie ca protest.

Gîndiți-vă la felul în care oamenii erau impresionați de faptele de viață. Ochii lor se opreau asupra anumitor lucruri oarecum nediferențiate și fragile în structură. Atît cît se putea observa, aceste lucruri percepute erau inerte și pasive. Deodată, în anumite împrejurări, lucrurile respective—cunoscute, din acel moment, ca semințe sau ouă sau germeni—încep să se schimbe, să-și modifice repede dimensiunea, forma și calitățile. Schimbări rapide și majore au loc, totuși, în cazul multor lucruri—ca atunci cînd lemnul vine în contact cu focul. Însă schimbările din lucrurile vii sînt ordonate, sînt cumulative; tind, în mod constant, spre o singură direcție; nu distrug, sau nu consumă, sau nu se pierd sterile într-o curgere capricioasă, cum se întîmplă cu alte schimbări; ele realizează și îndeplinesc. Fiecare fază următoare, oricît de diferită ar fi față de precedenta, păstrează efectul net al acesteia și, totodată, pregătește terenul pentru o activitate mai împlinită din partea celei care îi urmează. În ființele vii, schimbările nu se produc cum par că se petrec oriunde altundeva, într-o totală indiferență; schimbările anterioare sînt aranjate în vederea rezultatelor ulterioare. Această organizare progresivă nu încetează pînă cînd nu este atins un adevărat termen final, un *τελὸς*, un scop încheiat și desăvîrșit. O atare formă finală exercită, la rîndu-i, o multitudine de funcții, dintre care nu trebuie neglijată cea a producerii germenilor identici celor care i-au generat, germeni capabili de același ciclu al autoîndeplinirii.

Dar miraculoasa poveste nu a fost spusă pînă la capăt. Aceeași dramă este jucată pe baza aceluiași destin în cazul nenumăratelor mulțimi de indivizi atît de separați în timp, atît de despărțiți în spațiu, încît nu au nicio șansă pentru a se consulta reciproc și niciun mijloc pentru a interacționa. După cum zicea, cu un farmec aparte, un bătrîn scriitor, „lucrurile de același fel trec prin aceleași formalități”—sărbătoresc, cum s-ar zice, aceleași rituri ceremoniale.

Această activitate formală care operează printr-o întreagă serie de schimbări și le ține într-un singur curs, care subordonează curgerea lor fără de scop propriei sale manifestări perfecte, care, trecînd peste limitele spațio-temporale, păstrează într-un tip—uniform ca structură și funcție—indivizii distanțați în spațiu și depărtați în timp: acest principiu a părut că oferă o privire pătrunzătoare în chiar natura realității înseși. Aristotel i-a dat numele de *εἶδος*. Termenul acesta a fost tradus de scolastici prin *species*.

Forța acestui termen a sporit prin aplicarea sa la orice lucru din univers care se supune curgerii ordonate și manifestă statornicie de-a lungul schimbării. De la variația normală a vremii de zi cu zi, prin repetarea neregulată a anotimpurilor și revenirea inegală a perioadelor pentru semănat și recoltat, pînă la maiestoasa limpezire a cerurilor—imaginea eternității în timp—și, de la aceasta, pînă la inteligența neschimbătoare pură și contemplativă de dincolo de natură se întinde o împlinire neîntreruptă de țeluri. Natura ca întreg este o realizare progresivă a scopului, strict comparabilă cu realizarea scopului în orice plantă sau animal în parte.

Conceptul de *εἶδος*, de specie, o formă fixă și o cauză finală în același timp, constituia principiul cunoașterii și, totodată, al naturii. Pe el se baza logica științei. Schimbarea ca shimbare este simplă curgere și alunecare; insultă inteligența. A cunoaște în mod autentic înseamnă să captezi un scop permanent care se realizează pe sine prin schimbări, ținîndu-le pe acestea, tocmai de aceea, în limitele și granițele adevărului stabil. A cunoaște în mod desăvîrșit înseamnă să legi toate formele speciale de țelul și binele lor unic: inteligența contemplativă pură. Totuși, de vreme ce scena naturii care ni se înfățișează nemijlocit este în schimbare, natura, așa cum o experimentăm direct și practic, nu satisface condițiile cunoașterii. Experiența umană este curgătoare și, în consecință, instrumentele percepției senzoriale și ale inferenței bazate pe observație sînt condamnate dinainte. Știința este silită să țintească la realități aflate îndărăt și dincolo de procesele naturale și să persiste în căutarea acestor realități cu ajutorul formelor raționale care transcend modurile obișnuite de a percepe și de a judeca.

Există, într-adevăr, doar două căi alternative. Ori trebuie să descoperim obiectele și organele potrivite ale cunoașterii în interacțiunile reciproce ale lucrurilor schimbătoare; ori, pentru a scăpa de infecția schimbării, *trebuie* să le căutăm pe acestea într-o regiune cumva transcendentă și celestă. Mintea omenească, în mod conștient, a epuizat mai întîi logica lucrurilor neschimbătoare, finale și transcendente, înainte să încerce să se aventureze pe terenul nestrăbătut al generării și al transformării. Ne lipsim mult prea lesne de eforturile vechilor cărturari de a interpreta natura și mintea în termenii esențelor reale, ai

formelor ascunse și ai facultăților oculte, uitînd de caracterul serios și de demnitatea ideilor din spatele lor. Ne lipsim de ele rîzînd de faimosul gentleman care a explicat faptul că opiul îi adormea pe oameni pe temeiul că acesta ar fi avut o facultate dormitivă. Dar doctrina, susținută și în zilele noastre, conform căreia cunoașterea plantei care produce semințele de mac constă în raportarea trăsăturilor unui individ la un tip, la o formă universală, o doctrină atît de puternic încetățenită, încît orice altă metodă de a cunoaște era considerată ca fiind nefilosofică și neștiințifică, este o supraviețuire a exact aceleiași logici. Această identitate de concepție în cazul teoriei scolastice și al celei anti-darwiniste ar putea sugera destul de bine o mai mare simpatie pentru ceea ce a devenit nefamiliar, precum și o mai mare modestie cu privire la viitoarele chestiuni nefamiliare pe care istoria le ține spre păstrare.

Darwin nu a fost, desigur, cel dintîi care s-a îndoit de filosofia clasică a naturii și a cunoașterii. Începuturile revoluției se găsesc în știința fizicii din secolele al XVI-lea și al XVII-lea. Cînd Galileo a spus: „Sînt de părere că Pămîntul este foarte nobil și vrednic de toată admirația din pricina modificărilor și generărilor atît de numeroase și atît de diferite care au loc aici fără încetare", el a dat expresie acelei schimbări de perspectivă care venea asupra lumii: transferul interesului dinspre ceea ce este permanent către ceea ce este schimbător. Cînd Descartes a spus: „Natura lucrurilor fizice este mult mai ușor de conceput atunci cînd acestea sînt privite ca luînd ființă treptat, decît atunci cînd sînt considerate doar ca fiind produse, dintr-o dată, într-o stare perfectă și încheiată", lumea modernă a devenit conștientă de logica ce avea să o controleze din acel moment încolo, logica pentru care *Originea speciilor* a lui Darwin reprezintă cea mai recentă realizare științifică. Fără metodele lui Copernicus, Kepler, Galileo și ale urmașilor acestora în astronomie, fizică și chimie, Darwin ar fi fost neputincios în științele organice. Dar, înaintea lui Darwin, impactul noii metode științifice asupra vieții, minții și politicii fusese blocat, fiindcă între aceste interese ideale și morale și lumea anorganică a intervenit regnul animalelor și al plantelor. Porțile de la grădina vieții erau zăvorîte în fața noilor idei; și numai prin această grădină se putea trece către minte și politică. Influența lui Darwin asupra filosofiei rezidă în reușita sa de a fi cucerit fenomenele vieții în contul principiului tranziției și, prin urmare, de a fi eliberat logica nouă, pentru a fi aplicată și la minte, și la morală, și la viață. Cînd el a spus despre specii ceea ce Galileo spusese despre Pămînt, *e pur se muove*, a emancipat, odată pentru totdeauna, ideile genetice și experimentale ca organon al punerii de întrebări și al căutării de explicații.

III

Foloasele exacte ale noii perspective logice pentru filosofie sînt, firește, pînă acum, nesigure și incipiente. Trăim în zorii tranziției intelectuale. Cineva ar trebui să adauge imprudența profetului la încăpățînarea partizanului pentru a risca o expunere sistematică a influenței metodei darwiniste asupra filosofiei. Cel mult, putem să examinăm implicația sa generală—efectul asupra cadrului mental și asupra punctului de vedere global, asupra acelui ansamblu de simpatii și de antipatii intelectuale, pe jumătate conștiente, pe jumătate instinctive, care determină, în cele din urmă, acțiunile noastre intelectuale mai deliberate. În această cercetare vagă se întîmplă să existe, ca un fel de de piatră de încercare, o problemă cu o îndelungată circulație istorică, ce a fost, de asemenea, mult discutată în literatura darwinistă. Mă refer la vechea problemă a planificării opuse întîmplării, a minții opuse materiei, ca explicație cauzală, primă sau finală, a lucrurilor.

După cum am văzut deja, noțiunea clasică de *specie* purta cu sine ideea de scop. În toate formele de viață se găsește un model specific care direcționează primele faze ale creșterii spre realizarea propriei perfecțiuni. Întrucît acest principiu ordonator finalist nu poate fi perceput de simțuri, rezultă că trebuie să fie o forță rațională sau ideală. Totuși, de vreme ce forma perfectă este aproximată în mod treptat printre schimbările sensibile, rezultă, tot așa, că o forță ideală rațională își îndeplinește propria manifestare supremă într-un tărîm sensibil. Aceste raționamente au fost extinse la nivelul naturii: (*a*) Ea nu face nimic în zadar, ci totul pentru un scop ulterior. (*b*) În cadrul evenimentelor naturale sensibile se află, deci, cuprinsă o forță spirituală cauzală, care, spirituală fiind, scapă percepției, însă este intuită de o rațiune iluminată. (*c*) Manifestarea acestui principiu atrage după sine o subordonare a materiei și a simțirii față de propria realizare și această împlinire ultimă reprezintă ținta naturii și a omului. Astfel, argumentul planificării opera în două direcții. Însușirea de a avea un scop explica inteligibilitatea naturii și posibilita-

tea științei, în timp ce caracterul absolut sau cosmic al acestei calități finaliste conferea legitimare și valoare năzuințelor morale și religioase ale omului. Știința era fundamentată și morala era autorizată în baza unuia și aceluiași principiu, iar acordul lor reciproc era garantat pe vecie.

Această filosofie a rămas, în ciuda unor izbucniri sceptice și polemice, filosofia oficială și dominantă a Europei vreme de mai bine de două mii de ani. Izgonirea cauzei prime și a celei finale din astronomie, fizică și chimie îi provocase doctrinei, într-adevăr, un fel de șoc. Dar, pe de altă parte, familiarizarea sporită cu detaliile vieții plantelor și a animalelor a acționat ca o contrabalanță și, probabil, a și întărit argumentul planificării. Adaptările uimitoare ale organismelor la mediul lor, ale organelor la organism, ale părților diferite ale unui organ complex—cum este ochiul—la organul însuși; prefigurarea formelor superioare prin cele inferioare; pregătirea, în faze mai timpurii ale creșterii, pentru organe care abia mai tîrziu aveau să funcționeze—aceste lucruri erau din ce în ce mai recunoscute odată cu progresul botanicii, al zoologiei, al paleontologiei și al embriologiei. Adunate, ele au adăugat un asemenea prestigiu la argumentul planificării, încît, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, acesta constituia, după cum consimțeau științele vieții organice, punctul central al filosofiei teiste și idealiste.

Principiul darwinist al selecției naturale a secționat fundamentele acestei filosofii. Dacă toate adaptările organice se datorează pur și simplu variației constante și eliminării acelor variații care sînt dăunătoare în lupta pentru existență provocată de reproducerea excesivă, nu mai este nevoie de o forță anterioară cauzală și inteligentă care să le planifice și să le instituie dinainte. Criticii ostili l-au acuzat pe Darwin de materialism și de faptul de a fi făcut din întîmplare cauza universului.

Unii naturaliști, precum Asa Gray, au dat întîietate principiului darwinist și au încercat să-l împace cu ideea planificării. Gray a susținut ceea ce s-ar putea numi modelul bazat pe un plan „foileton". Dacă am concepe „fluxul variațiilor" ca fiind proiectat în sine, am putea presupune că fiecare variație succesivă a fost de la început configurată pentru a fi selectată. În acest caz, variația, lupta și selecția definesc, pur și simplu, mecanismul „cauzelor secundare" prin care acționează „cauza primă"; iar doctrina planificării nu ar fi cu nimic afectată, fiindcă știm mai multe despre al său *modus operandi*.

Darwin nu putea accepta o atare propunere de mediere. El admite sau, mai degrabă, afirmă că este „imposibil să ne imaginăm acest univers imens și minunat, incluzînd omul cu a sa capacitate de a privi departe în trecut sau departe în viitor, ca fiind rezultatul întîmplării oarbe sau al necesității"[1]. Cu toate acestea, el susține că, de vreme ce variațiile se desfășoară în direcții atît inutile, cît și utile și întrucît acestea din urmă sînt pur și simplu trecute prin sită de tensiunea condițiilor luptei pentru existență, argumentul planificării, aplicat ființelor vii, este nejustificabil; iar lipsa lui de temei în acea zonă îi știrbește valoarea științifică și cînd este aplicat la natură în general. Dacă variațiile porumbelului—care, în urma selecției artificiale, duc la porumbelul rotat—nu sînt preinstituite în interesul crescătorului, atunci în baza cărei logici vom argumenta că variațiile care rezultă în speciile naturale sînt planificate dinainte?[2].

IV

Cam atît în legătură cu faptele mai evidente ale discuției privind opoziția planificare—întîmplare, ca principii cauzale ale naturii și ale vieții în ansamblul lor. Am invocat această discuție, vă amintiți, ca o dovadă crucială. Ce indică piatra noastră de încercare în ceea ce privește relevanța ideilor darwiniste pentru filosofie? În primul rînd, logica nouă exilează, izolează, concediază—spuneți-i cum doriți—un tip de probleme și le înlocuiește cu un alt tip. Filosofia renunță la căutarea originilor absolute și a scopurilor absolute tocmai pentru a explora valorile specifice și condițiile specifice care le generează pe acestea.

Darwin a tras concluzia că imposibilitatea de a pune lumea ca întreg pe seama întîmplării și a părților sale pe seama planificării semnala caracterul insolubil al chestiunii. Totuși, două motive radical diferite pot fi oferite pentru a arăta de ce o problemă este insolubilă. Un motiv ar fi acela că problema depășește capacitatea de înțelegere; celălalt motiv ar fi acela că întrebarea, în însuși procesul ei interogativ, face

[1] *Life and Letters* [Viață și scrisori], vol. I, p. 282; cf. 285.

[2] *Life and Letters* [Viață și scrisori], vol. II, p. 146, 170, 245; vol. I, p. 283–284. Vezi, de asemenea, secțiunea de încheiere din lucrarea sa *Variations of Animals and Plants under Domestication* [cf. Charles Darwin, *Variațiile animalelor și plantelor sub influența domesticirii*, Editura Academiei R.P.R., București, 1963].

presupuneri care o transformă în ceva fără sens. Cea de-a doua alternativă se vădește negreșit în faimosul caz al planificării opuse întîmplării. Odată ce am admis că singurul obiect verificabil sau productiv al cunoașterii este setul particular de schimbări care generează obiectul de studiu dimpreună cu consecințele care decurg din el, nicio întrebare inteligibilă nu mai poate fi pusă cu privire la ceea ce, prin presupunere, se găsește în afară. A afirma—cum se afirmă deseori—că valorile specifice ale adevărului particular, ale legăturilor sociale și ale formelor de frumos, dacă pot fi dovedite ca fiind generate de condiții cognoscibile în mod concret, sînt fără noimă și zadarnice; a afirma că acestea sînt justificate doar atunci cînd ele și cauzele lor, laolaltă cu efectele, au fost adunate dintr-o dată într-un fel de cauză primă integratoare și într-un fel de scop final atotcuprinzător denotă atavism intelectual. O atare argumentație reprezintă o reîntoarcere la logica aceea care explica stingerea focului cu apă grație esenței formale a acvaității și potolirea setei cu apă grație cauzei finale a acvaității[*]. Întrebuințată fie în cazul unui eveniment special, fie în cazul vieții ca întreg, o asemenea logică nu face altceva decît să abstragă vreun aspect din cursul existent al evenimentelor pentru a-l reduplica apoi ca un principiu etern încremenit prin care să explice exact schimbările a căror formalizare o constituie.

Cînd Henry Sidgwick a remarcat întîmplător într-o scrisoare că, pe măsură ce îmbătrînea, interesul său pentru acel ceva sau cineva care a creat lumea se preschimba în interesul pentru ce fel de lume este în definitiv aceasta, modul în care el dădea glas unei experiențe comune a zilelor noastre ilustrează, totodată, natura transformării intelectuale produse de logica darwinistă. Interesul se mută dinspre esența general valabilă din spatele schimbărilor speciale spre întrebarea cum de reușesc schimbările speciale să servească și să învingă scopurile concrete; se mută dinspre o inteligență care a modelat lucrurile odată pentru totdeauna spre inteligențele particulare pe care lucrurile le modelează chiar și acum; se mută dinspre o țintă supremă a binelui spre îmbunătățirile nemijlocite ale dreptății și ale fericirii pe care fie administrarea chibzuită a condițiilor existente le poate spori, fie nepăsarea sau prostia actuală le vor distruge ori le vor abandona.

În al doilea rînd, logica de tip clasic i-a fixat filosofiei, în mod inevitabil, sarcina de a dovedi că viața *trebuie* să aibă anumite calități și valori—indiferent de felul în care experiența prezintă materia—din pricina unei cauze îndepărtate și a unui scop final. Obligația justificării în bloc însoțește fără scăpare toată gîndirea care face ca sensul aparițiilor speciale să depindă de ceva care se găsește odată pentru totdeauna îndărătul lor. Obiceiul de a ne abate de la sensurile și utilizările actuale ne împiedică să înfruntăm direct faptele experienței; ne împiedică să recunoaștem în mod serios relele pe care acestea le prezintă și să ne preocupăm în mod serios de binele pe care îl promit, dar pe care nu îl împlinesc încă. Acest obicei sucește gîndul înspre problema găsirii unui remediu transcendent general valabil pentru unul și a găsirii unei garanții de același tip pentru altul. Ni se amintește felul în care mulți moraliști și teologi au salutat faptul că Herbert Spencer a admis existența unei energii incognoscibile din care au izvorît procesele fizice fenomenale externe și operațiunile conștiente interne. Doar pentru că Spencer a etichetat energia sa incognoscibilă cu numele de „Dumnezeu", această bucățică expirată din binele metafizic a fost întîmpinată ca o concesie importantă și plină de recunoștință față de realitatea tărîmului spiritual. Dacă nu ar fi fost această deprindere puternic susținută de a căuta justificare pentru valorile ideale în ceea ce este îndepărtat și transcendent, cu siguranță că această raportare a lor la un absolut incognoscibil ar fi fost disprețuită în comparație cu demonstrațiile experienței potrivit cărora energiile cognoscibile generează zilnic în preajma noastră valori inestimabile.

Înlăturarea acestei filosofii de tip generalist nu se va putea face, indubitabil, printr-o respingere pur logică, ci, mai degrabă, prin recunoașterea crescîndă a inutilității sale. Să fi fost de o mie de ori adevărat că opiul produce somnul datorită energiei sale dormitive, și tot nu ar fi înaintat, cîtuși de puțin, ca atare, nici inducerea somnului în cel obosit și nici revenirea la starea de veghe a celui intoxicat. Și chiar de s-ar demonstra pe cale dialectică de o mie de ori că viața, în totalitatea ei, este direcționată de un principiu transcendent către un scop final integrator, totuși adevărul și eroarea, sănătatea și boala, binele și răul, speranța și frica, în concretul lor, vor rămîne numai

[*] În engleză, John Dewey utilizează termenul *aqueousness*, pentru care nu am găsit un echivalent tocmai potrivit în limba română. Un termen (rar întîlnit) cum este cel de *acvacitate* apare doar în contexte referitoare la înot. În fața posibilității de a apela la o structură ca „modul-de-a-fi-apă", am optat, totuși, pentru un termen mai transparent: *acvaitate* [n.tr.].

ceea ce sînt și unde sînt acum. Pentru a ne îmbunătăți educația, pentru a ne ameliora conduita, pentru a face politica noastră să avanseze, trebuie să recurgem la condițiile specifice ale generării.

În fine, logica nouă introduce responsabilitatea în viața intelectuală. Să idealizezi și să raționalizezi universul în general este, la urma urmelor, o mărturisire a inabilității de a stăpîni cursul lucrurilor care ne preocupă în mod specific. Cît timp omenirea a suferit de această neputință, ea a deplasat, firește, o povară a responsabilității, pe care nu putea să o poarte, pe umerii mai competenți ai cauzei transcendente. Dar, dacă privirea înlăuntrul condițiilor specifice ale valorii și înlăuntrul consecințelor ideilor este posibilă, atunci filosofia trebuie să devină, cu timpul, o metodă de localizare și de interpretare a conflictelor mai serioase care se manifestă în viața noastră și o metodă de a inventa modalități prin care să se ocupe de ele: o metodă de diagnosticare și de prognosticare morală și politică.

Pretenția de a formula *a priori* legile fundamentale ale universului este, prin natura sa, o pretenție care poate duce la dezvoltări dialectice complicate. Dar ea este, totodată, una care elimină exact aceste concluzii de la testarea experimentală, fiindcă, prin definiție, aceste rezultate nu prezintă nicio importanță în cursul detaliat al evenimentelor. Însă o filosofie care-și coboară pretențiile pînă la nivelul muncii de construire a ipotezelor legate de educația și de comportamentul minții individuale și sociale este, în consecință, supusă testării respective prin felul în care ideile pe care le propune funcționează în practică. Impunîndu-i-se să devină mai modestă, filosofia dobîndește astfel și responsabilitate.

Fără îndoială, se pare că am încălcat promisiunea implicită din observațiile mele anterioare și m-am transformat și în profet, și în partizan. Dar, anticipînd direcția transformărilor în filosofie ce urmează a fi prelucrate de genetica darwinistă și de logica experimentală, nu pretind să vorbesc decît în numele celor care respectă în mod conștient sau inconștient această logică. Nimeni nu poate nega, pe drept cuvînt, faptul că în prezent există două efecte ale felului darwinist de a gîndi. Pe de o parte, se fac multe eforturi sincere și vitale de a revizui concepțiile noastre filosofice tradiționale în acord cu solicitările acestui fel de a gîndi. Pe de altă parte, există, la fel de sigur, o recrudescență a filosofiilor absolutiste; o declarare a unui tip de cunoaștere filosofică distinctă de cea a științelor, un tip de cunoaștere care ne dezvăluie un alt gen de realitate, diferită de cea spre care științele ne oferă acces; un apel de a merge prin intermediul experienței către ceva care trece în mod esențial dincolo de experiență. Această reacție afectează atît credințele populare și curentele religioase, cît și filosofiile tehnice. Însăși cucerirea științelor biologice de către noile idei i-a făcut pe mulți să proclame o despărțire explicită și rigidă a filosofiei de știință.

Ideile vechi cedează lent, fiindcă ele sînt ceva mai mult decît forme logice abstracte și categorii. Sînt deprinderi, predispoziții, atitudini de simpatie și de antipatie adînc înrădăcinate. Dincolo de aceasta, persistă convingerea—chiar dacă istoria ne-o arată a fi o iluzie—că toate întrebările pe care mintea omenească și le-a pus sînt întrebări la care se poate răspunde în termenii alternativelor pe care le prezintă chiar întrebările respective. Dar, de fapt, progresul intelectual are loc de obicei, pur și simplu, printr-o abandonare a întrebărilor laolaltă cu ambele alternative pe care le presupun acestea—o abandonare care derivă din vitalitatea lor tot mai scăzută și dintr-o schimbare a interesului imediat. Deci, nu le rezolvăm: trecem peste ele. Întrebările vechi se rezolvă dispărînd, evaporîndu-se, în timp ce întrebările noi—corespunzînd schimbării de atitudine în ceea ce privește aspirațiile și preferințele—le iau locul. Neîndoielnic, cel mai mare dizolvant, din gîndirea contemporană, al vechilor întrebări, cel mai mare precipitant al noilor metode, al noilor intenții, al noilor probleme este acela produs de revoluția științifică ce și-a găsit punctul culminant în *Originea speciilor*.